

रहेये ॥१८॥ अतिशय शीतल र स्नेहयुक्त नेत्र भएका महाप्राय वृषले सबैतिर हेरेर दृष्टपूर्ण भालाई प्रसन्न पारेर भन्न क्षम्य भरे ॥१९॥ तिनको भाषा सान्ने मीठो, मनोहर विचित्र वादहरूले युक्त, अतिशय मधुर, सुन्दर, गम्भीर तथा आन्तिहीन थियो । जस्तै सबैको उपकारार्थ ती आफ्ना अनुभव प्रकट गरिरहेका हुन् ॥२०॥ राजा वृषले भने—हे सम्पन्न ! तपाईं सबैको कल्याण होस् । जो-जो वहाँ आउनु भएको छ—मेरो कथनसुनोस् । वायुपुरुषका समक्ष धर्मका जिज्ञासुहरूलाई आफ्नु धनको द्वारा निवेदन गरिदिनु आवश्यक हुन्छ ॥२१॥ यस सोझना भलाई सबैले प्रजाको दण्डधर राजा तुल्याए । न प्रजालाई दण्ड दिने, तिनको रक्षा गर्ने, तिरलाई आजीविता प्रदान गर्ने र तिमलाई वृषक-वृषक आफ्नाका न्यायाधीश

रस्तिग्धताराक्षः समैक्षतः समन्तत ॥ ऊचिवानिदमुर्वीशः सदः संहर्ययन्निव ॥ १६ ॥ चारु चित्रपदं स्तब्धं मृष्टं गृहमविक्रवम् ॥ सर्वेषामुपकारार्थं तदा अनुवदन्निव ॥ २० ॥ राजोवाच ॥ सभ्याः शृणुत नटं वः साधवो य इहागताः ॥ सत्सु जिज्ञासुभिर्धर्ममावेद्यं स्वमनीषितम् ॥ २१ ॥ अहं दण्डधरो राजा प्रजानामिह योजितः ॥ रक्षिता वृत्तिदः स्वेषु सेतुषु स्थापिता पृथक् ॥ २२ ॥ तस्य मे तदनुष्ठानाद्यानादुर्नृक्षवादिनः ॥ लोकाः स्युः कामसंदोहा यस्य तुष्यति दिष्टदृक् ॥ २३ ॥ य उद्धरेत्करं राजा प्रजा धर्मेष्वाशिक्षयन् ॥ प्रजानां शमले भुङ्क्ते भगं च स्वं जहाति सः ॥ २४ ॥ तत्प्रजा भर्तृपिण्डार्थं स्वार्थमेवानसूयवः ॥ कुरुताथोक्षजभियस्तर्हि मेऽनुग्रहः कृतः ॥ २५ ॥ यूयं तदनुमोदध्वं पितृदेवर्ष-

स्वित् राख्ने राजा हुँ ॥२२॥ अतः कर्महरूका साथी भएपार् जोसित प्रसन्न हुन्छन्, ती पुरुषहरूको निमित्त छुन सबै कामनाहरू पूर्ण गर्ने भएकामे लोक नृक्षवादीहरूद्वारा बढाएका छन्, प्रजा-पालन गर्नले मलाई पनि धी शोक प्राप्त होउन् ॥२३॥ छुन राजा प्रजालाई धर्ममार्गको शिक्षा दिईनन् र प्रजाबाट कर लिन्छन्, जो राजा प्रजाका पाषको मासी बन्दछ र आफ्नो ठले केरबर्षबाट अह बण्डर जन्छ ॥२४॥ अतएव हे प्रजागण ! आफ्नो स्वामीस्वरूप म राजाको परलोक तपाईं साधन गर्दै तपाईंहरू दोषरहित रहित भएर कुरानापणको ह्वालासुधार चर्दै र ठनैको पितृत्व गर्दै आफ्नाफ्नु धर्म पालन गर्दै रहो । मप्रति यहाँहरूको बाढी ठूलो कृपा हुनेछ ॥२५॥ हे निर्मल स्वभावका देवता ! पित्रु ! ऋषिगण ! यहाँहरू सबै जना मेरो

० कदाच ( हरि हव्य )—योरा हुन । हुन्ने हुनकर उपोसी, सकयला र प्रसन्नो थियो । माउका मानित जलको विप्राय र धेम राख्दै । जो सबै कर्ममा राम्रो ह्वालागीन राख्ने । सबैको छुना हुनेर बजायमा केन । बाप्पी र मानिक मुहल लोभने, अमि क भव्यको—'रामको ह्वालासे राम्रो मोल एक बाँधो, रामको ह्वालासे पारिवर्त्मिक चार अना, रामको ह्वालासे नाक पुर्न आना, रामको ह्वालासे एक चर्म्मि छ आना ।' एक दिन केछुना । काश्चकेपति जो बाहिर बजायमा रहेको थियो । त्यसै पल्ल बाँधक आँधुले । तिनले स्वस्वादी बढपूर्ण भारी योऽउन समतिर लगे । बाँधकले बाँधको पीको पारेर हुनकरको हाँकोमा राखे । जसले स्वतः पुष्टि आँधुको । जोर बाँधकले, जो हुनकर बसियो । पुष्टिले योसिपल्ल राख्दाई अझुमा हाँकिर गरे । तर तारा माउका मानित बढर भने—'यो हुनकर सान्ने भलग मानिक छ ।' जसले भयो—'य हुनकर । लल-लल भन, के भयो ।' हुनकरले उल्ल । यो—'रामको ह्वालासे बाँधको बाँधिर बजायमा रहेको थियो, रामको ह्वालासे लले ललासी भलाई । यहाँ हाँकिर गरायो ।' हुनकरको लल र यिरीय सुनले हाँकिर भेरे प्रत्यक्ष भएको र जसलाई । 'विदिमो । बाँधेमा कसैले कोभो—'किन भई । कदाचित आँधुरको हो ।' हुनकरले भयो—'रामको ह्वालासे पुष्टि द्वारा पक्यो, तर अब रामको ह्वालासे पर गहरेको हु ।'

मनाहं अनुपादनं गच्छ किंकि कुनै कर्म मरु पनि देह-त्याग गरोपछ स्वसर्ग कर्ता, शिक्षक तथा उनको अनुपादन गम च्छाकिलाई समान फल प्राप्त हुन्छ ॥२६॥ हे पुत्रनीय मा-  
 भ्रष्ट जन । बेदी महाबुभावहरूको मतमा-कर्महरूको फल दिने एकमात्र मगवान् यज्ञपति हुन्, किनकि इहलांक तथा परलांक दुवै ठाउँमा केही स्थान बत्ता तेजपुत्र देखिन्छन् ॥२७॥  
 मनु, उत्तानपाद, भुव, राजर्षि प्रियव्रत तथा हाप्ता पिता भद्रराज अङ्ग, यमै प्रभार प्रभा, महादेव, प्रह्लाद तथा बलि आदि अन्य महापुरुषहरूको मतमा सबै कार्य विष्णु भगवान्कै  
 प्रेरणाले सम्पन्न हुन्छन् ॥२८॥२९॥ जो अत्यन्त शोचनीय मानिय धर्ममागबाट विमुख रहन्छन्, ती श्रुत्युका दीक्षित वेद आदिलाई छाडेर प्रायः गर्व मत्तमा धर्म, अर्थ, काम, मोक्षरूपी  
 चतुर्वर्ग र स्वर्गलोक प्रदान गर्ने ए मात्र मगवान् नै कहिल्ला छन् ॥३०॥ जपका चरणको सेनाले सदायबन्दा बन्दन श्रोति तपस्वीहरूको विविध जन्मका मन्त्रिन मनोमललाई उल्टै प्रकार  
 नष्ट पारिदिन्छन्, जसरी मगवान्का चरण-नल्लबाट निस्कैः श्रीगङ्गात्री सबै पापलाई हर्षण गरिलिन्छन् ॥३१॥ तिनका चरणको आश्रय लिने प्राणी मनोमलबाट मुक्त भएर जन्म र

योऽमलाः ॥ कर्तुः शास्त्ररनुज्ञातुस्तुल्यं यत्नेत्य तत्फलम् ॥ २६ ॥ अस्ति यज्ञपतिर्नाम केषांचिदर्हमतमाः ॥ इहामुत्र च लक्ष्यन्ते ज्योत्स्नावत्यः  
 कश्चिद्भवः ॥ २७ ॥ मनोरुतानपादस्य ध्रुवस्यापि महीपतेः ॥ प्रियव्रतस्य राजपेरङ्गस्यास्पतिपुः पिता ॥ २८ ॥ ईदृशानामथान्येषामजस्य च  
 भवस्य च ॥ प्रह्लादस्य बलेभ्रापि कृत्यमस्ति गदाभृतः ॥ २९ ॥ दौहित्रादीनृते मृत्योः शौच्यान्धर्मविमोहितात् ॥ वर्गस्वर्गापवर्गाणां प्रायेणै-  
 कात्पयहेतुना ॥ ३० ॥ यत्पादसेवाभिरुचिस्तपस्विनामशेषजन्मोपचितं मलं धियः ॥ सद्यः क्षिणोत्यन्वहमेधती सती तथा प्रदाङ्गुष्ठविनिःसृता  
 सरित् ॥ ३१ ॥ विनिर्धुताद्येषमनोमलः पुमानसङ्गविज्ञानविशेषीर्यवान् ॥ यदहमिमूले कृतकेतनः पुनर्न संसृतिं बलेशवदां प्रपद्यते ॥ ३२ ॥  
 तमेव यूयं मज्जतात्मवृत्तिभिर्मनोवचःकायगुणैः स्वकर्मभिः ॥ अमायिनः कामदुर्गाभिपङ्कजं यथाधिकारावसितार्थसिद्धयः ॥ ३३ ॥ अमाविहाने-  
 कगुणोऽगुणोऽध्वरः पृथग्विधद्रव्यगुणक्रियोक्तिभिः ॥ संपद्यतेऽर्वाशयलिङ्गनामभिर्विशुद्ध विज्ञानधनः स्वरूपतः ॥ ३४ ॥ प्रधानकालाशयधर्मसंग्रहे  
 शरीर एष प्रतिपद्य चेतनाम् ॥ क्रियाफलत्वेन विमुर्विभाव्यते यथाऽनलो दारुषु तद्गुणात्मकः ॥ ३५ ॥ अहो ममामी वितरन्त्यनुग्रहं हरिं गुरुं  
 यन्नभुजामधीश्वरम् ॥ स्वधर्मयोगेन कजन्ति मामका निरन्तरं क्षोणितले दृढव्रताः ॥ ३६ ॥ मा जातु तेजः प्रभवेन्महद्भिस्तिस्तिक्ष्णया तपसा

आःमज्जानबाट विशेष बल प्राप्त गरेर यस दुःखमय संसार-चक्रमा गाढिदैन् ॥३२॥ अतएव हे प्रजावर्ग ! सर्वलाई आफ्ना आफ्ना अधिकारको अनुसार फल अवश्य प्राप्त हुन्छ, यो सोचेर तपाईं-  
 हरू-जसका चरण-नेमल सबै कामनाका हाता छन्, ती प्रश्नको नै न्यायपूर्ण उपार्जित सामग्रीहरू, मन, वाणी, शरीरका क्रियाहरू एवं स्वधर्म पालनद्वारा छल-कपट त्यागेर भज्युपर्छ  
 ॥३३॥ ती निर्दुष मगवान्-जो आफ्नो स्वरूपले विशुद्ध विज्ञानधन छन्-विविध प्रकारका द्रव्य, गुण, क्रिया तथा स्तोत्र आदिले पूजित भएपछि अर्थ, आश्रय, लिङ्ग तथा नामादिक  
 पुक्त पाउँछन् ॥३४॥ ती सर्वव्यापक प्रहृ स्वयं प्रकृति, काल, अन्तःकरण तथा वासनाहरूका समूहपूर्ण शरीरमा चेतना मात्रमा प्राप्त भएर, जस्तै-याँटै अग्नि मिन्न-मिन्न काष्ठहरूमा  
 उनकै आकृतिको अकुरूप देखिन्छन्, त्यस्तै नै ब्रह्मादि क्रियाहरूको फलले ती विविध प्रकारका देखिन्छन् ॥३५॥ यस पृथ्वीतलमा भेटो जो प्रजाजन यक्षमाग भोक्ताहरूको पनि अधीश्वर

एवं सर्वगुरु भगवान् आहं आपनो वर्णाभयमहं ह्यहं सर्वदा पूजा गर्दन्, तिनको ममाधि आलाधारण कृपा छ ॥ ३६ ॥ मनुज ऐश्वर्ययुक्त राजकुलमा प्रकट हुने भएको तेज, यशो-  
शीलता, तप तथा विद्याले देदीप्यमान एवं एकमात्र विष्णु भगवान्लाई नै इष्टदेव मान्ने ब्राह्मणहरूका वंशमा हामी कहिल्यै आफ्नो प्रभाव पार्ने नसकीं ॥ ३७ ॥ गङ्गादि देवताहरूका परम  
आराध्य, ब्राह्मण-भक्त एवं भुराण-पुख भारायणले पनि सर्वदा हुने ब्राह्मणहरूका चरणको कन्दना गरेर नै कहिल्यै पनि पर नहुने लक्ष्मी तथा समस्त संसारलाई पवित्र पान कोभि  
पाएको छ ॥ ३८ ॥ अतएव जसको सेवाले अन्तःकरणमा स्थित, स्वराकाश तथा ब्राह्मणहरूका अतिशय प्रिय श्रीहरि सान्ने प्रसन्न हुन्छन्, ती श्रीहरिका धर्महरूको नै आचरण मन  
तपाईंहरूले पनि नियमपूर्वक सबै प्रकारले ती ब्राह्मण-कुलको सेवा गर्नुपर्दछ ॥ ३९ ॥ जसको सेवा गर्नाको कारणले नै मनुष्य सहजै स्वतः शुद्ध चित्तले तत्काल अत्यन्त शान्ति  
प्राप्त गर्दछ, ती ब्राह्मणहरू बाहेक देवताहरूको अरु कुन हुन्छ हुन सक्छ ? ॥ ४० ॥ सबै उपनिषद् असलाई 'ज्ञाननन्दस्वरूप' प्रतिपादन गर्दै एकमात्र असलाई नै मन्त्र गर्दछन्,

विद्यया च ॥ देदीप्यमानोजितदेवतानां कुले स्वयं राजकुलाद्विजानाम् ॥ ३७ ॥ महर्ष्यदेवः पुरुषः पुरातनो नित्यं हरिर्षचरणोभिवन्द-  
नात् ॥ अवाप लक्ष्मीमनपायिनीं यशो जगत्पवित्रं च महत्तमाग्रणीः ॥ ३८ ॥ यत्सेवाऽरोषगुहाशयः स्वराड्विप्रप्रियस्तुष्यति काममीश्वरः ॥  
तदेव तद्वर्षपरैर्विनीतेः सर्वात्मना ब्रह्मकुलं निषेव्यथा ॥ ३९ ॥ पुमाँल्लभेतानतिबेलमात्मन प्रसीदतोऽत्यन्तशर्मं स्वतः स्वयम् ॥ तन्नित्यसम्बन्धनि-  
षेवया ततः परं किमत्रास्ति सुखं हविर्भुजाय ॥ ४० ॥ अश्नात्यनन्तः सलु तत्त्वकोविदः श्रद्धाहुतं यन्मुख इज्यनामभिः ॥ न वै तथा जेतनया  
वहिष्कृते हुताशने पारमहंस्य पर्यगुः ॥ ४१ ॥ यद्ब्रह्म नित्यं विरजं सनातनं श्रद्धातपोमङ्गलमौनसंयमेः ॥ समाधिना विभ्रति सार्थदृष्टये यदेदमादर्श  
इवावभासते ॥ ४२ ॥ तेषामहं पादसरोजरेणुमार्या वक्ष्याधिकिरीटमायुः ॥ यं नित्यदा विभ्रत आशु पापं नश्यत्यमुं सर्वगुणा भजन्ति ॥ ४३ ॥  
गुणायनं शीलधनं कृतज्ञं वृद्धाश्रयं सर्वगुणैस्तु संपदः ॥ प्रसीदतां ब्रह्मकुलं गर्वां च जनार्दनः सानुचरश्च मम ॥ ४४ ॥ मैत्रेय उवाच ॥ इति  
ब्रुवाणं नृपतिं पितृदेवद्विजातयः ॥ तुष्टुबुद्धिर्मनसः साधुवादेन साधवः ॥ ४५ ॥ पुत्रेण जयते लोकानिति सत्यवती श्रुतिः ॥ ब्रह्मदण्डहतः पापी

ती भगवान् अन्तर्गत तत्त्वज्ञानीहरूद्वारा पूजनीय इन्द्रादि देवगणको नामले ब्राह्मणहरूको मुखमा श्रद्धापूर्वक हवन परिष्का पदार्थ जति स्वादले प्रारण गर्दछन्, त्यसि नै प्रेमले ब्रह्मेतान  
अग्निमा हवन परिष्को पदार्थहरू गर्दछन् ॥ ४१ ॥ जसमा यो सारा प्रपञ्च द्रव्यमा द्रव्यमान प्रतिविम्ब हो प्रतीत भइरहेको थियो । त्यस नित्य, शुद्ध तथा सनातन वेदज्ञाई जो  
परमार्थ ज्ञानको निम्ति श्रद्धा, तप, मङ्गलमय आचरण, यौन, संयम तथा समाधिद्वारा धारण गर्दछन् । हे आर्यगण ! ती ब्राह्मणका चरण-कमलको फूलो म पाव्ने जीवन आफ्नो  
मुकुटमा धारण गर्दछु, तिनकै रम्यलाई धारण गर्ने व्यक्तिका सबै पाप तत्काल क्षीण भएर जान्छन् र त्यसमा समस्त गुण स्वयं आएर उपस्थित हुन्छन् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ त्यस  
अखिल गुणपाप, शीलधन, कृतज्ञ तथा गुरुजसका आश्रय-दाता पुरुषलाई सबै सम्पत्तिहरू धारण गरिन्छन् । अतः म त पाप चाहन्छु कि ब्राह्मण वंश, गोवंश तथा  
आफ्ना सर्व शक्तममेत श्रीभगवान् ममाधि प्रमन्न होउन् ॥ ४४ ॥ मैत्रेयजी भन्दछन्—हे बिदुरजी ! महाराज पुग्नेले यति अनिपकेपछि देवता, पितृ र विप्रगण धेरै सन्तुष्ट

यत् सर्वं साधुजनं व्रतन् विचले 'साधु-साधु' मन्दं तिनको प्रशंसा गर्जलागे ॥ ४५ ॥ उनले भने—'पुत्रका इच्छाले पिता दुष्पलाइ प्राप्त गर्दछन्'—यो श्रुति बाक्य उचित छ, किनकि शर्पा राजा केन ब्रह्मण्यका भाषले नष्ट गरि पनि आफ्ना पुत्र महाराज वृषको प्रभावले नरक लोकलाई नाशितकेका छन् ॥ ४६ ॥ यसै प्रकार हिरण्यकशिपु पनि भगवान्को निन्दा गर्नाले नरकमा पर्ने बाटोको चियो, तर छोरो ब्रह्मादले पुण्यले उसले पनि नरक नाशितकेको चियो ॥ ४७ ॥ हे पृथ्वीका पिता महाराज वृष ! सबै लोकका पीटै प्रहृषोदरिमा हजुरको वस्त्रं ग्रीट भक्ति छ, अतः हजुर अनन्त वर्षसम्म बाँधिरहनुभो ॥ ४८ ॥ हे पवित्रकीर्ति ! हलो हर्षको कुरा यो हो कि हजुर ब्रह्मण्य-मक उचमसलोक-शिरोमणि हरिक कथाहरू व्यक्त गर्ने गर्नुहुन्छ । अनि हजुर हँस्वामी पाएर आज हामीले भगवान्लाई नै आफ्ना स्वामीरूपमा पाए हँ छ ॥ ४९ ॥ हे नाथ ! आफ्ना नाभितलाई उपदेश दिनु हजुरको निमित्त कुनै आत्थर्षको कुरा होइन, आफ्ना प्रशंसा प्रेष गर्नु ब्याप्त महापुरुषको स्वभाव नै हुन्छ ॥ ५० ॥ हे प्रभो ! हामीहरू देव नामक प्रारण्य कर्मको कारणले नै विवेक-ग्रह

यद्द्वेनोऽन्त्यतरत्तमः ॥ ४६ ॥ हिरण्यकशिपुश्चापि भगवन्निन्दया तमः ॥ विवक्षुरन्यगात्सुनोः प्रह्लादस्यानुभावतः ॥ ४७ ॥ वीरवर्यं पितः पृथ्वाः समाः संजीव शाश्वतीः ॥ यस्येहश्यच्युते भक्तिः सर्वलोकैकभर्तरि ॥ ४८ ॥ अहो वयं ह्यहं पवित्रकीर्ते त्वयैव नाथेन मुकुन्दनाथाः ॥ य उत्तम-श्लोकतमस्य विष्णोर्ब्रह्मण्यदेवस्य कथां व्यनक्ति ॥ ४९ ॥ नात्यद्भुतमिदं नाथ तवाजीव्यानुशासन ॥ प्रजानुरागो महतां प्रकृतिः करुणात्मनाम् ॥ ५० ॥ अद्य नस्तमसः पारस्वयोपासादितः प्रभो ॥ ब्राम्ह्यतां नष्टदृष्टीनां कर्मभिर्देवसन्निते ॥ ५१ ॥ नमो विबुद्धसत्त्वाय पुरुषाय महीयसे ॥ यो ब्रह्मक्ष-त्रमाविश्य बिभर्तीदं स्तुतेजसा ॥ ५२ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ भेत्रेय उवाच ॥ जनेषु ऋणस्त्वेवं पृथुं पृथुलविक्रमम् ॥ यत्रोपजम्मुर्मुनयश्चत्वारः सूर्यवर्चसः ॥ १ ॥ ताँस्तु सिद्धेश्वरानराजा ज्योम्नोऽवतरतोऽर्चिषा ॥ लोकानपापान्कुर्वत्या सातुगोऽचष्ट लक्षितान् ॥ २ ॥ तदर्शानोद्गतान्प्राणान्प्रत्यादित्सुरिवोत्थितः ॥ सदस्यानुगो वैभ्य इन्द्रियेशो गुणानिव ॥ ३ ॥ गौरवाद्यन्त्रितः सन्त्य ग्रथपान-तकन्धरः ॥ विधिवत्सूजयाञ्चके गृहीताप्यर्हणासनान् ॥ ४ ॥ तत्पादशौचमलिलेर्मा, जंतालककन्धनः ॥ तत्र शीलवतां वृत्तमाचरन्मानयन्निव ॥ ५ ॥

भर भौतारी रहेप्यौ, आज बल्ल हजुरले यस नजानान्धकक्षबाट फस्लोतिर पुन्याउनु भयो ॥ ५१ ॥ अतः जो ब्रह्मण तथा ब्रह्मिण्यले यस जगत्को पालन गर्दछन् ती बुद्धिमान तथा सचगुण सम्पन्न हुनजो पुरुषोत्तमलाई मेरो प्रणाम छ ॥ ५२ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे नेपाली भाषाटोकायां एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ( महाराज वृषलाई सनकारि हुनिहरूको उपदेश ) भेत्रेयजी मन्दछन्—हे विदुर ! अब सबै प्रजाजन महापराक्रमी राजा वृषको पसरी हाति गर्दै थिए, उतै रक्षत धर्म हँ तेजस्वी तनकावि चरि बना हुनिभर स्वर्ग आउन लागेका देखिए ॥ १ ॥ अनुचर सहित राजा वृषले पनि सबैलोकलाई निष्पात पात्र आफ्नो कान्तिसे बढ्दा ती सिद्धेश्वरहरूलाई आकाशमार्गबाट तल झर्न लागेका देखे ॥ २ ॥ जस्तै जोव गुणहरूका लोभिएर इन्द्रियतिर झरन्छन्, त्यस्तै यरी सिनको दर्शनले उनीतिर बाँदो आफ्नो ब्रह्मलाई माने र किनै इच्छासे नै ती आफ्ना अनुचरसहित झुत्क उठे ॥ ३ ॥ अनि तिनको गौरवले कुम्भित-बुद्धि शिष्ट-समादृष्टले विनयवध बाँटी न्याणर तथा आगतानि प्रदान गरे ती हुनिहरूको विधिवत् जन्मार्चना गरे ॥ ४ ॥ जसका केजमाथि हुनिहरूका

चरबोदक परेको शिष्यो, ती महाराज पुष्पको उनी सदाचार-सम्पन्न पुरुषहरूको आचारको आधार गर्नेका लागि स्वस्त आचरण गर्दै अतिशय प्रयत्न भएर आफ्नो आश्रममा स्थित अग्नि-  
को समान दीप्त सुवर्ण-सिंहासनमा बसेका भगवान् छद्मरका अग्रज ती सनकादि मुनीश्वरसित अद्वा र संयमपूर्वक भर्ने ॥ ६ ॥ महाराज पृथु भन्दछन्—हे मङ्गलमूर्त ! मैले यस्तो कुन  
शुभ कर्म गरेको, जसले गर्दा मलाई हजुरजस्ता महापुरुषहरूको दर्शन प्राप्त भयो—योगिहरूलाई पनि अतिशय दुर्लभ छ ॥ ७ ॥ जसमा सबै ब्राह्मण, अनुचर सहित शिवजी र विष्णु  
भगवान् प्रसन्न हुनेछन्, उमलाई इहलोक र परलोकमा कुन पदार्थ दुर्लभ हुन सक्छ ? ॥ ८ ॥ जस्तै शरय-प्रपञ्चको कारणस्वरूप सबै ब्रह्मवादि गुण आफ्ना सर्वसाक्षी आत्मालाई  
चिन्दैनन्, त्यस्तै सबै सन्तोषी बुद्धिवादी पनि हजुरलाई साधन भन देख्न सक्दैनन् ॥ ९ ॥ जसका परमा हजुरहरू जस्ता पुण्य पुण्यद्वारा स्वीकार गरिने योग्य जल, कुडासन, धूमि र  
परका ध्वामी भएका अन्य पुरुष बस्छन् ती साधुसमाजमा गृहस्थ पुरुष भन-होइन भए पनि हुला मायमान्नी हुन्छन् ॥ १० ॥ जुन घर भवभङ्गकरहरूको परम पवित्र चरबोदकरहित हुन्छन्

हाटकान्न जासीनान्स्वधिष्ण्येष्विव पावकान् ॥ श्रद्धासंयमसंयुक्तः शीतः प्राह भवाग्रजान् ॥ ६ ॥ पृथुस्वाच ॥ अहो आचरितं किं मे मङ्गलं मङ्गला-  
यनाः ॥ यस्य वो दर्शनं ह्यासीदुदर्शानां च योगिभिः ॥ ७ ॥ किं तस्य दुर्लभतरमिह लोके परत्र च ॥ यस्य त्रिभिः प्रसीदन्ति शिवो विष्णुश्चसातुगः  
॥ ८ ॥ नैव लक्षयते लोको लोकान्पर्यटतोऽपि यावत् ॥ यथा सर्वदृशं सर्वं आत्मानं येऽस्य हेतवः ॥ ९ ॥ अधना अपि ते धन्याः साधवो गृहमेधिनः ॥  
यद्गृहा ह्यर्हव्यान्मुत्तुणभूमीश्वरा पराः ॥ १० ॥ व्यालालयद्रुमा वै तेऽप्यरिक्ताखिलसम्पदः ॥ यद्गृहास्तीर्यपादीयपादतीर्थविवर्जिताः ॥ ११ ॥  
स्वागतं वो द्विजश्रेष्ठा यद्व्रतानि मुमुक्षवः ॥ चरन्ति श्रद्धया भीरा बाला एव बृहन्ति च ॥ १२ ॥ कन्धिन्नः कुशलं नाथा इन्द्रियाधार्थ्यवेदिनाम् ॥  
व्यसनावाप एतस्मिन्पतितानां स्वकर्मभिः ॥ १३ ॥ भवत्सु कुशलं प्रश्न आत्मारामेषु नेष्यते ॥ कुशलाकुशला यत्र न सन्ति मतिवृत्तयः ॥ १४ ॥  
तदहं कृतविभ्रमः सुहृदो वस्तपस्विनाम् ॥ संपृच्छे भव एतस्मिन्क्षेमः केनाञ्जसा भवेत् ॥ १५ ॥ व्यक्तमात्यवतामात्या भगवानात्मभावनः ॥  
स्वानामनुब्रह्मणैर्मां सिद्धरूपी चरत्यजः ॥ १६ ॥ मैत्रेय उवाच ॥ पृथोस्तत्सूक्तमाकर्ण्य सारं सुष्ठु मितं मधु ॥ समयमान हव प्रीत्या कुमारः

सबै सम्पत्तिले सम्पन्न भएर पनि सबैको निवासस्थान भएको वृक्षहरूको समान रहन्छन् ॥ ११ ॥ हे द्विजपुत्र ! हजुरहरू यहाँसम्म आउनु भयो, यो हर्षको कुरा हो । धैर्यशील  
मुमुक्षुजन जुन महान् व्यक्त्ये अद्वापूर्वक आचरण गर्दछन्, सितलाई हजुरले वात्सक्यलेदेखि नै पारण गर्नुभएको छ ॥ १२ ॥ हे नाथ ! कर्मको चक्रमा परेर म यस संसारमा अनेक बल्लभ  
मोक्षहरू, जतः हामी इन्द्रिय परापण प्राणिहरूका इत्याणको कुनै राटो छ ? ॥ १३ ॥ हे भगवन् ! हजुरहरू आफ्नो आत्मामै रमण गर्नुहुन्छ । भवः हजुरसित कुशल प्रश्न गर्नु उचित  
छैन, किनकि हजुरमा कुशल र अनुकूलरूपिणी बुद्धिका इषिहरू रहन्छन् ॥ १४ ॥ हजुरका धनमा विषवास राखेर सम्पत्तीहरूका सुहृदस्वरूप हजुरसित म यो सोधिरहेको छु  
कि संसारमा अनुपमहरूको कसरी सजिलै इत्याण हुन सक्छ ? ॥ १५ ॥ यो कुरा म स्पष्ट नै छ कि जजन्मा भएर पनि सिद्धपणको रूपमा प्रकट हुने आत्मज्ञानीहरूका अन्तरात्मा-स्वरूप  
भगवान् नै आफ्ना भक्तहरूमा कुरा गर्नेको निमित्त यस पृथ्वीमा बलिरहन्छन् ॥ १६ ॥ मैत्रेयजी भन्दछन्—हे बिहुर ! राजा पृथुका ती कारपुङ्ख, सुन्दर, परिमित र भीडाचपनहरू सुनेर

मनस्कमार सुप्त-सुप्त हस्ते प्रसन्नतापूर्वक भन्दछन् ॥१७॥ उनले भने—हे महाराज ! सबै कुरा जानेर पनि हजुरले सबै प्राणीहरूको कल्याणको यो राम्रो प्रयत्न गर्नु भएको छ । सान्ने  
 अमल हो, सम्बन्धहरू हो बुद्धि यस्तै नै हुन्छ ॥१८॥ साधुजनको समागम थोटा तथा बक्ता दुवैलाई नै असीध हुन्छ, किनकि तिनको प्रयत्न दुवै पक्षको निम्ति कल्याणकारी हुन्छन्  
 ॥१९॥ हे राजन् ! मनुष्यद्वन्द्वमगपान्को गुणानुवादमा हजुरको वस्तो नैष्ठिकी प्रीति छ, जो प्राप्त हुन धेरै कठिन छ । यो अन्तःकरणको वातनाकरी सबै मललाई नष्ट पारिदिन्छ  
 ॥२०॥ आत्माको अतिरिक्त देह गेह आदि अनात्म पदार्थहरूमा अनासक्त रहनु र आफ्नो अन्तरात्माद्वारा निर्गुण ब्रह्ममा बलियो अनुशासन राख्नु नै राम्रो विचार हुने मनुष्यहरूका  
 कल्याणको हेतु मानिएकी छ ॥२१॥ युक्त तथा शास्त्रधर्मावधानमा विरवात राखनाले, भगवत् धर्मको आचरण गर्नाले, अच्छा-भ योगसहित सम्बन्ध राख्ने विज्ञानसाले, योगभरहरूको  
 उपासनले, नित्यप्रति पवित्र-वीरि ओहरिको परम पावन कथाहरू सुन्नाले, धन तथा इन्द्रियहरूको विषयमा नै सुख मान्ने भएका मण्डलाभा प्रेम गगनाले, आफ्ना प्रिय पदार्थहरूको

प्रत्युवाच ॥ १७ ॥ मनस्कमार उवाच ॥ साधु पृष्टं महाराज सर्वभूतहितात्मना ॥ भवता विदुषा चापि साधूनां मतिरीदृशी ॥ १८ ॥ सङ्गमः  
 खलु साधूनामुभयेषां च सम्मतः ॥ यत्सम्भाषणसम्प्रशनः सर्वेषां वितनोति शुभं ॥ १९ ॥ अस्त्येव राजन्भवतो मधुद्विषः पादारविन्दराज  
 गुणानुवादेन ॥ रतिर्दुरापा विधुनोति नैष्ठिकी काम कषायं मलमन्तरात्मनः ॥ २० ॥ शास्त्रेष्वायानेव मुनिश्चितो नृणां क्षेमस्य  
 सप्रथम्विशेषेषु हेतुः ॥ असङ्ग आत्मव्यतिरिक्त आत्मनि दृढा रतिर्ब्रह्मणि निर्गुणे च या ॥ २१ ॥ सा श्रद्धया भगवद्धर्मचर्यया जिज्ञासयाऽऽ-  
 ध्यात्मिकयोगनिष्ठया ॥ योगेश्वरोपासनया च नित्यं पुण्यश्रवःकथया पुण्यया च ॥ २२ ॥ अर्थेन्द्रियारामसंगोष्ठ्यवृत्तयः तत्सम्मतानाम-  
 परिग्रहेण च ॥ विविक्तरुच्या परितोष आत्मन् विना हरेर्गुणपीयूषपानात् ॥ २३ ॥ अहिंसया पारमहंस्यचर्यया स्मृत्या मुकुन्दाचरितान्गतीधुना ॥  
 यमेकामोर्नयमेश्वरानन्दया निरीहया द्वन्द्ववितिक्षया च ॥ २४ ॥ हरेर्मुहुरास्तपरकर्णपूरगुणाभिधानेन विजुम्भमाणया ॥ भक्त्याहसङ्गः सदसत्य-  
 नात्मनि स्यान्निर्गुणे ब्रह्मणि चाञ्जसा रतिः ॥ २५ ॥ यदा रतिर्ब्रह्मणि नैष्ठिकी पुमानाचार्याञ्जानविरागरहसा ॥ दहत्यवीर्यं हृदयं जीवकोश  
 पञ्चात्मकं योनिमिवोत्थितोऽग्निः ॥ २६ ॥ दग्धाशयो मुक्तसमस्ततद्गुणो नैवात्मनो बहिर्न्तर्विचष्टे ॥ पवात्मनोर्ध्वधवधानं

संग्रह गगनाले, भगवद्गुणरूपी अमृत पान गर्दै रहनाले, यदा आत्मामा नै प्रसन्न रहँदै एतान् सेवनमा प्रेम राखनाले कुनै पनि जीवलाई नष्ट नदिनाले, परमहंस बुद्धिको आचरण  
 गर्नाले, भगवान्को स्मरण गर्दै रहनाले, भगवान् । उत्तम चरित्ररूपी अमृत-पानले, कुनै इच्छा नराली यम-नियमको पालन गर्नाले कठिनले पनि कसैको निन्दा गगनाले कुनै प्रशंसाको  
 दुस्स्वेषा गगनाले, सीतोष्णदि द्वन्द्वहरूलाई महन गर्नाले र ओहरिको अवन-मुक्ततावक गुणहरू पारम्पर्य गगनाले बढे । मक्तिद्वारा मनुष्य कार्य-कारणरूपी सबै प्रयत्नबाट मुक्त होई-  
 जान्छ र निर्गुण ब्रह्ममा अनायास न्यमको प्रीति बढेर जान्छ ॥२२-२५॥ जब परब्रह्ममा यस्तो निश्चल प्रीति हुन्छ, त्यसो गुरुवत्क गुरुवरीवको आत्मपराविषी सबै प्रकारको अविवाहको  
 प्रसन्न अन्तःकरणको ज्ञान र वैराग्यको वेगले यसरी निर्जीव शरीर दग्ध शरीर दग्ध पारिदिन्छ, जस्तै काठबाट पकट अग्नि आफ्नो आभयकण काठलाई नै पालिदिन्छ ॥२६॥ यम प्रकार

कर्माक्षय इव सप्तकेषु फल-बन्धन-मुक्त पुरुष शरीरको बाहिर-भिन्न विद्यमान पदार्थलाई, जुन पहिले जीवात्मा र परमात्माको माला रहेर तिनको भेद गर्दथे, उनलाई देख्न सक्थेन । अस्ती-स्वप्नमा देखेका पदार्थहरू स्वप्नको अन्य नष्टपछि कसैले देख्दैन ॥२७॥ किनकि अन्यःस्वरूपको उपाधि रहिरहे पनि पुरुष आत्मा, इन्द्रियको विषय तथा यी दुवैसित सम्बद्ध आह्वारलाई देख्दछ, अह कसैलाई देख्दैन ॥२८॥ अस्ती-भेदको निमित्त स्वरूप जल छँदाछँदै पनि पुरुष बिम्बरूप आफ्नो र अर्कोको प्रतिबिम्ब देख्न पाउँछ, अह वेलामा देख्दैन ॥२९॥ अस्ती अज्ञानको तटमा उत्रेका कुल भाषणो जटाहारा बिस्तार-बिस्तार जल छन्दछन्, त्यस्तै नै विषय-चिन्तन गर्ने पुरुषको मन बञ्चल भएर विषयासक्त इन्द्रियहरू द्वारा बुझिको विचार-शक्तिलाई हरिलिन्छ ॥३०॥ विचार-शक्ति समाप्त भएपछि पूर्वापरको स्मृति लुप्त भएर जान्छ । स्मृति नष्ट भएपछि स्वरूपको ज्ञान रहिरहन्न । यस प्रकार स्वल्प ज्ञान नष्ट हुनुलाई नै विद्वान्हरू 'आत्माको नाश' भन्दछन् ॥३१॥ जसको निमित्त अन्य स्वर्ष पदार्थहरूमा प्रीति हुन्छ, त्यो आफ्नो आत्म-स्वरूपलाई विर्सिदिनाले

पुरस्तात् स्वप्ने तथा पुरुषस्तद्विनाशे ॥ २७ ॥ आत्मानमिन्द्रियार्थं च परं यदुभयोरपि ॥ सत्त्वाशय उपाधौ च पुमान्पश्यति नान्यदा ॥ २८ ॥ निमित्तं भूति सर्वत्र जलादावपि पुरुषः ॥ आत्मनश्च परस्यापि भिदां पश्यति नान्यदा ॥ २९ ॥ इन्द्रियैर्विषयाकृष्टैराक्षिप्तं ध्यायतां मनः ॥ चेतनां हर्ते बुद्धेः स्तम्भस्तोयमिव हृदात् ॥ ३० ॥ अश्रयत्यनुस्मृतिश्चित्तं ज्ञानव्रंशः स्मृतिक्षये ॥ तद्रोधं कथयः माहुरात्मापद्मव्यात्मनः ॥ ३१ ॥ नातः परतरो लोके पुंसः स्वार्थव्यतिक्रमः ॥ यदध्यन्यस्य प्रेयस्त्वमात्मनः स्वव्यतिक्रमात् ॥ ३२ ॥ अर्थेन्द्रियार्थाभिध्यानं सर्वार्थापह्नवो नृणाम् ॥ अंशितो ज्ञानविज्ञानाद्येनाविशति मुख्यताम् ॥ ३३ ॥ न कुर्यात्काहचित्सङ्गं तमस्तीव्रं तितीरिषुः ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां यदत्यन्तर्विधातकम् ॥ ३४ ॥ तत्रापि मोक्ष एवार्थ आत्यन्तिकतयेष्यते ॥ त्रैवर्ग्योऽर्थो यतो नित्यं कृतान्तभयसंयुतः ॥ ३५ ॥ परेऽवरे च ये भावा गुणव्यतिकरादनु ॥ न तेषां विद्यते क्षेममीश विध्वंसिताशिषाम् ॥ ३६ ॥ तत्त्वं नरेन्द्र जगतामस तस्थुषां च देहेन्द्रियासुधियणात्मभिरावृतानाम् ॥ यः क्षेत्रचित्तपतया हृदि विष्णुगाविः प्रत्यक् चकस्ति भगवांस्तमवेदि सोऽस्मि ॥ ३७ ॥ यस्मिन्निदं सदसदात्मतया विभाति मायाविवेकविश्रुति खजि वाऽहिबुद्धिः ॥

मनुष्यको अह कुनै स्वार्थ हानि हुँदैन ॥३२॥ मन तथा इन्द्रियहरूको सतत चिन्तन पनले मनुष्यका सबै पुरुषार्थ नष्ट भएर जान्छन्, किनकि यिनको चिन्ता मनले जीव ज्ञान विज्ञानबाट होन मगर कृषादि योनिहरूमा अन्य पाउँदछ ॥३३॥ अतएव अज्ञानरूपी घोर अन्धकारलाई पारी तर्ने इच्छुक पुरुष कहिल्यै पनि विषयको सङ्ग नगल्छन्, किनकि यो धर्म, अर्थ, काम र मोक्षको प्राप्तिमा अत्यन्त बाधक छ ॥३४॥ समाधि चार्ने पुरुषार्थहरूमा मोक्षनै अग्रपुरुषार्थ छ, अन्य तीन पुरुषार्थ त सदैव फालाफो हरले मरमीत रहन्छन् ॥३५॥ गुण-क्षेत्र भएपछि अति पनि उत्तम अवसर र माघ प्रकट हुन्छन्, तीबाट कुनै पनि भाव कुशलपूर्वक रहन्न, किनकि यिनका सबै इच्छाहरू सर्वसमर्थ कालले सदैव चिन्तारहित छ ॥३६॥ हे राजन् ! जुन सर्वव्यापी, स्वयं शकाक्ष तथा बुद्धिको पनि अन्तर्बर्ती भगवान् देह, इन्द्रिय, प्राण, बुद्धि र अहङ्कारले आवृत स्थावर-जङ्गम प्राणिहरूको हृदयमा जीवका अन्तर्धामी स्वरूपले प्रकाशित रहन्छन्, उनलाई विभी 'यो म नै हूँ' या ठान्छ ॥३७॥ जुन ईश्वरमा यो कार्य-अरण्यस्वरूप सारा प्रपञ्च, जुन कि विवेकको उदय भएपछि रहन्छ र जुन

मालाया सप-बुद्धिको समान मिथ्या छ-ती नित्यमुक्त, अत्यन्त शुद्ध, ज्ञानस्वरूप एवं निज प्रभावले नै कर्म-फलहीन भगवान्को न शरणमा हु-वस्तो विचार गर ॥३८॥ ती भगवान्का लक्षण-कमलको आनितको प्रकाशले भक्तजन कर्मावपकृषी इदृश-अन्धियलाई जति मजिले काट्न मक्तछन्, त्यति मात्रै आपना द्वन्द्वियलाई अन्तर्मुख राख्ने सामानाहिन कोश्रीजन पनि काट्न नसक्नेछन् । अतः ती भक्तजनपालक भगवान् वासुदेवको तिम्रो सर्वथा भजन गर ॥३९॥ जो धृष्ट पशुवन् (परस्मान्द्रिय र मन) स्वरूप भक्तहरूले पुण्य-तन्त्रात् सपुत्रद्वयं योपादि दुष्कर साधनद्वारा पारी जान स्याज्दछौ, उनको विम्वि वसको पारी तन अत्यन्त दुष्कर काम छ, किनकि उनले वषधाराकृषी पारमेश्वरको आश्रय लिइको छैन, किन्तु योगात्मा हरिको प्रकीर्ण चरणलाई हुक्का तुल्याएर तिम्रो सहजै यस दुस्तर संसार सागरबाट पारी जानेछौ ॥४०॥ मैत्रेयजी मन्दछन्-हे विदुरजी । ब्रह्मर्षीको पुत्र अब गह्वानी श्रीलङ्का-कुमारले यस प्रकार आत्मनन्धन उपदेश दिएपछि राजा पृथु राम्ररी तिनको श्रवसा गर्दै मन लागे ॥४१॥ राजा पृथु मन्दछन्-हे ब्रह्मन् । ती दीनदयालु भगवान्ले मयापि पशिले नै हुनो छुवा गरेका

त नित्यमुक्तपरिशुद्धविबुद्धतत्त्वं प्रत्यृढकर्मकलिलप्रकृतिं प्रपद्ये ॥ ३८ ॥ यत्पादपङ्कजपलाराविलासभक्त्या कर्माशयं प्रथितमुदग्रययन्ति सन्तः ॥ तद्वन्न रिक्तमतयो यतयोऽपि रुद्धस्रोतो गणस्तमरणं भज वासुदेवम् ॥ ३९ ॥ कृच्छ्रो महानिह भवार्णवप्रसवेसां षड्वर्गनक्रममुखेन तीतीरिषन्ति ॥ तत्त्वं हरेर्भगवतो भजनीयमङ्घ्रिं कृत्योद्धृपं व्यसनमुत्तर दुस्तरार्णम् ॥ ४० ॥ मैत्रेय उवाच ॥ स एवं ब्रह्मपुत्रेण कुमारैणात्ममेधसा ॥ दर्शितात्मगतिः सम्पन्नप्रशस्नोवाच तं तृपः ॥ ४१ ॥ राजोवाच ॥ कृतो मेऽनुग्रहः पूर्वं हरिणाऽऽर्तानुक्रमिणा ॥ तमापादयितुं ब्रह्मन्भगवन्पूज्यागताः ॥ ४२ ॥ निष्पादितश्च कात्स्न्येन भगवद्विष्टृणां लुभिः ॥ साध्विच्छिष्टं हि मे सर्वमात्मना सह किं ददे ॥ ४३ ॥ प्राणा दाराः सुता ब्रह्मन् गृहाश्च सपरिच्छदाः ॥ राज्यं बलं मही कोश इति सर्वं निवेदितम् ॥ ४४ ॥ सेनापत्यं च राज्यं च दण्डनेतृत्वमेव च ॥ सर्वलोकाधिपत्यं च वेदशास्त्रविदहति ॥ ४५ ॥ स्वमेव ब्राह्मणो भुङ्क्ते स्वं वस्ते ददाति च ॥ तस्यैवानुग्रहेणान्नं भुञ्जते क्षत्रियादयः ॥ ४६ ॥ यैरीदृशी भगवतो गतिरात्मवा द एकान्ततो निगमिभिः प्रतिपादिताः नः ॥ तुष्यन्त्वदप्रकरणाः स्वकृतेन नित्यं को नाम तत्प्रतिकरोति विनोदपात्रम् ॥ ४७ ॥ मैत्रेय उवाच ॥ त आत्मयोगपतय

पिप, त्यसैले त मेरो इच्छा पूर्ण गर्नका लागि आज हजुरहरू यहाँ पाल्नुभयो ॥४२॥ हजुर परम कृपामुद्गहले आज मलाई पूर्ण सम्पन्न पारिदिनुभयो । त्यसको साटो न हजुरलाई के दिने ? किनकि यस प्रतीरसित मसिल ले जति छ, त्यो पूर्व साधुहरूको प्रसाद हो ॥४३॥ अतः हे ब्रह्मन् ! प्राण, स्त्री, पुत्र, सर्व सामग्रीहरूले पूर्ण गृह, राज्य, सेना, पृथ्वी र कोश यो सबै वस्तु न हजुरलाई अर्पण गर्दछु ॥४४॥ वस्तुतः वेद-शास्त्रको ज्ञाता ब्राह्मण नै सेनापतिव, राज्य, दण्डविधान तथा सर्व अनामापि शासनको कार्य राम्ररी सम्पन्न गर्न सक्छ ॥४५॥ ब्राह्मण आफ्नै पदार्थहरू खाँदछन्, आफ्नै लुगा लगाउँछन् र आफ्नै वस्तु दान दिन्छन् । तिनको कुपल नै क्षत्रिय आदि अन्य मानिस अब पाउँछन् ॥४६॥ वेदका पादद्वी हजुर महापुरुषहरूले कात्स्न्यको विचार गर्दै भगवान्का स्वरूपको राम्ररी निरूपण गर्नुभयो । परम कृपातु व्यक्ति आफुले गरेको कर्मले नै सदा वस्तुतः रदन्छन्, किनकि हजुरको भव महान् उपकारको साटो कसैले केनै सक्नेन । यदि कसैले त्यसको निमित्त प्रयत्न गर्दछ भने त्यो हामीको पाव रक्नेछ ॥४७॥ मैत्रेयजी मन्दछन्-हे विदुरजी । त्यसपछि



असको मनोवृत्ति सर्वदा आत्मज्ञानमा लागिरहन्छ्यो, ती सनकादि हुनीश्वर आदिराज पृथुविल सत्कृत भई, उनका शीलको प्रशंसा गर्दै सर्वत्र हेदाहेदै आकाशमार्गबाट आँदामर ॥४८॥ स्वस्वलि महात्माहरूमा अग्रणी महाराज पृथु तिनको आत्मोपदेशले चिच स्थिर पाई आफ्नो स्वरूपमा स्थित भई आफूलाई कृतकृत्य मान्छन् ॥ ४९ ॥ सम्पूर्ण कर्म, देह, काल, शक्ति तथा धनको अनुहार यथोचित रीतिले श्रद्धार्थ-मत्तर्क शी सबै काम गर्नछ्ने ॥५०॥ वास्तविक भने समस्त कर्मफल परमात्मालाई अर्पण गरेर ती असंग र समाहित भिचले सबै कर्मका साक्षी आत्मालाई प्रकृतिभन्दा भिन्न मान्दै सबै काम गर्छे ॥५१॥ सार्वभौम साम्राज्य तथा लक्ष्मीले युक्त आफ्नो राज भवनमा बस्दा पनि ती अङ्कुर शून्य भएर

आदिराजेन पूजिताः ॥ शीलं तदीयं शंसन्तः खेड्मूवन्मिषतां नृणाम् ॥४८॥ कैन्त्यस्तु धुर्यो महतां संस्थित्याऽध्यात्मशिक्षया ॥ आतक्राममिवात्मानं मेने चात्मन्यवस्थितः ॥४९॥ कर्माणि च यथाकालं यथादेशं यथाबलम् ॥ यथोचितं यथावित्तमकरोद्ब्रह्मसात्कृतम् ॥५०॥ फलं ब्रह्मणि विन्यस्य निर्विषद्गः समाहितः ॥ कर्माप्यक्षं च मन्वान आत्मानं प्रकृतेः परम् ॥५१॥ गृहेषु वर्तमानोऽपि स साम्राज्यश्रियान्वितः ॥ नासज्जतेन्द्रियार्थेषु निरहंमतिरर्कवत् ॥ ५२ ॥ एवमध्यात्मयोगेन कर्माप्यनुसमाचरन् ॥ पुत्रानुत्यादयामास पञ्चविंश्यात्ममम्मताम् ॥ ५३ ॥ विजिताश्वं घृष्यदेशं हर्षक्षं द्रविणं वृकम् ॥ सर्वेषां लोकपालानां दधारैकः पृथुगुणान् ॥५४॥ गोपीधाय जगत्पृष्टेः काले स्वे स्वेऽच्युतात्मकः ॥ मनोवाग्बृत्तिभिः मौम्यैर्गुणैः संरञ्जयन्प्रजाः ॥५५॥ राजेत्पथान्तामपेयं सोमराज इवापरः ॥ सूर्यवद्विमृजन्मृद्वन्मृतपंश्च मुनो वसु ॥ ५६ ॥ दुर्धर्पस्तेजसेवाग्निर्महेन्द्र इव दुजयः ॥ तितिक्षया धरित्रीव

इन्द्रियहरूको विषयमा धृष्ट सदृश आसक्त भएनन् ॥ ५२ ॥ बस प्रकार ज्ञानयोगको विधिले सबै कार्य गर्दै राजा पृथुले आफ्नो भार्या अनिताद विजिताश्वर, कृष्ण-  
केध, हर्षक्ष, द्रविण र वृक नामका पाँच छोरा उत्पन्न गरे ॥ ५३ ॥ राजा पृथुले बेलबेलामा जम्भतको रक्षा गर्नका लागि एकले नै सबै लोकपालका गुण धारण गरेका थिए ॥५४॥  
विष्णु स्वरूप महाराज पृथुले आफ्नो मन तथा श्रवणीको मीठो आदि सौम्यगुणले प्रजाको मनोरञ्जन गरिरहनाको कारण धेरै चन्द्रमा झैं 'राजा' यो सार्वक नाम प्राप्त गरेका थिए ॥५५॥  
उनले करस्वरूप प्रजाको धन लिएर त्यो अनिफालको बेलामा दिई ग्रीष्मकालमा राम तानेर वर्षामा बल बसाउने धर्म समान आफ्नो प्रताप फैलाई दिएका थिए ॥५६॥

० वचन—(कठुनागीले बाजुता हुन्छ) —नारायण बुझिदिएले सम्बन्ध यसको अक्षररमा मन्त्रदानबद्धाथ धीरा राख्ने प्रभावजनक बचाउन लगाएका थिए । त्यसलाई बचाउन मन्त्रदानले गर्दा कौनले देखाएको थियो कि यसको स्थानमा रहल र राख्नको स्थानमा बल देखायो । एक दिन दुवोपन त्यस भवनमा गयो र यसको त्यहाँ पुकिपूर्व रगतले भूमिमा भएर पक्ति भयो । यसको आत्मा देखेर होपदीने मान्छन्—'जन्तोको जोरी भन्ने हुन्छ ।' यो कठोर वाणी दुवोपनको हृदयमा भाइयो । त्यसको साथै पुकिरिहाउँदा ज्वलामा इराई तथा होपदीलाई बिहोर त्यहाँ समाया गल्ल तागेर लाईयो । कठोर वाणी बोल्दाको होपदीमाथि त्यसो मज्झर संकट आए । लाग्यो बल तान्ने बेला । दुवोपनले धीमतिर हेरेर भनेको थियो—'ए कौमा, तल्ले के गर्ने सक्छु मार । तँमा शक्ति छ भने आधार यसको सहायता गर ।' बेरि भीतलाई सुनाउँदै उसले होपदीलाई पनि धेरै कठोर भवन भन्ने । भोमले त्यो अपमान सहन सकेनन् र सन्ने दुवोपनको रगतले होपदीको कण्ठमा पुगे र उसलाई मान्ने प्रवृत्ति गरे । महाभारतको युद्ध पक्षे ब्रह्मणको परिणाम थियो । कठोर बदन बोल्दाको उस्तै अनिष्ट हुन्छ ।

ती आपनो तेजसे अग्निको समान अदम्य र हृद् में दुर्बल धिए । पृथ्वी में सहजशील धिए र स्वर्गको समान मनुष्यहरूको कोषनाहरू पूर्ण पार्दथे ॥ ५७ ॥ ती समय-समयमा प्रजा-  
जनलाई दत्त गर्दै भेषको लयान तिनको इच्छित पदार्थहरूको वर्षा गर्दथे । ती समुद्रको समान अगाध र बलमा पर्वतश्रृङ्गको समान अविकल धिए ॥ ५८ ॥ राजा धृष्ट दृष्टबन्धको  
दमन गर्नमा दमराजको समान, आचर्यजनक पशुहरूमा हिमालयको समान, पत्नीहरूमा कुबेर समान र गुप्त धनधारमा परुषको समान पत्नी धिए ॥ ५९ ॥ ती शारीरिक बल, इन्द्रिय-  
को बटुवा र ओजमा बाघ समान तथा असह्यतामा भगवान् भूतनाथ समान धिए ॥ ६० ॥ ती सौन्दर्यमा कामदेव समान र ज्येष्ठा सिंह सट्टा, वात्सल्यमा मनुको समान र प्रह्वरवमा  
भगवान् ब्रह्माको समान धिए ॥ ६१ ॥ ती ब्रह्म विचार गर्नमा बृहस्पतिको समान, आत्मतत्त्वको ज्ञाताहरूमा सासात् विष्णु भगवान् र गर्भ, ब्राह्मण, शुल तथा भगवद्भक्तहरूको भक्ति,  
लज्जा, विनय, शील र पोषकारमा आकुञ्जते धिए ॥ ६२ ॥ तीने लोचनमा मनुष्यहरूद्वारा जन्म-मर्ते उच्च स्वरले गाइएको आफ्नो कीर्ति द्वारा ती स्त्रीहरूको कर्णरन्ध्रमा यस प्रकार

घोरिवाभीष्टदो नृणाम् ॥ ५७ ॥ वर्षति स्म यथाकामं पर्जन्य इव तर्पयन् ॥ समुद्र इव दुर्बोधः सखेनाचलराडिव ॥ ५८ ॥ धर्मराडिव शिक्षाया-  
माश्रये हिमवानिव ॥ कुबेर इव कोशाब्धो गुहायो वरुणो यथा ॥ ५९ ॥ मातरिश्वेव सर्वात्मा क्लेन महसौजसा ॥ अविश्वतया देवो भगवान्भूतराडिव  
॥ ६० ॥ कन्दर्प इव सौन्दर्ये मनस्वी मृगराडिव ॥ वात्सल्ये मनुवृण्णां प्रभुत्वे भगवानजः ॥ ६१ ॥ बृहस्पतिर्ब्रह्मवादे आत्मवत्त्वे स्वयं हरिः ॥  
भक्त्या गोगुरुविशेषु विष्वक्सेनानुवर्तिषु ॥ हिया प्रश्रयशीलाभ्यामात्मतुल्यः परोद्यमे ॥ ६२ ॥ कीर्त्योर्ध्वगीतया पुष्पिभ्रत्रैलोक्ये तत्र तत्र ह ॥  
प्रविष्टः कर्णरन्ध्रेषु स्त्रीणां रामः सतामिव ॥ ६३ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे पञ्चवर्ति द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥ भैत्रेय  
उवाच ॥ दृष्ट्वाऽऽत्मानं प्रवयसमेकदा वैन्य आत्मवान् ॥ आत्मना वधिताशेषस्यानुसर्गः प्रजापतिः ॥ १ ॥ जगत्स्तस्थुश्चापि वृत्तिदो धर्मभृत्सताम् ॥  
निष्पादितेश्वरादेशो यदर्थमिह जज्ञिवान् ॥ २ ॥ आत्मजेष्व्वात्मजां न्यस्य विरहाद्ब्रुतीमिव ॥ प्रजासु विमनःस्वेकः सदारोऽगात्तपोवनम् ॥ ३ ॥  
तत्राप्यदम्यनियमो वैज्ञानससुसम्पते ॥ आरब्ध उग्रतपसि यथा स्वविजये पुरा ॥ ४ ॥ कन्दमूलकलाहारः शुष्कपर्णाशनः कचिद ॥ अन्मसः कति-

प्रवेश गरिसकेका धिए । बस्ते भगवान् राम सन्तुष्टहरूको हृदयमा प्रवेश गर्दथे ॥ ६३ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे नेपाली भाषाटीकायां द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२ ॥  
(राजा धृष्टको वृषस्या र उनको परलोक गमन) — धैर्यजी मन्दछन् — हे विद्वद् ! यस प्रकार अन्नादि तथा पुर-ग्रामादि स्थितिको हृदि भरेर स्थावर-जंगम सब प्राणीहरूको जीविका  
चलाउने, सन्तुष्टहरू र्ने धर्मको आकाश गन मण्डा, महामनस्वी प्रजापति धृष्ट, उसको निम्ति उनले जन्म लिएका धिए, त्यस ईश्वराज्ञाको पालन गरिसकेपछि एक दिन आफ्नो बुद्धि-  
बलमा देखेर, आफ्नो विरहले मान्नां रोहरेकी आफ्नो कल्याणमयी छोरी पृथ्वी-पुत्रहृत्लाई सुम्पेर, प्रजालाई विलाप गर्दै छाडेर कुनै अर्को सहायक साथमा नसिई बापासहित जन-  
मा मर-१-३ ॥ त्यहाँ पनि ती कुनै पनि विघ्नबाट नहट्ने नियमको पालन गर्दै जपरी पडिले विजयमा तत्पर रहन्थे उमैगरी दानप्रस्थापनको अनुकूल तपस्यामा लागे ॥ ४ ॥ ती पडिले



मास्ति तैर्वादे विस्तार-विस्तार प्रसरन्धमा स्थित पादे र सांभारिक भोगशठ उपरत मपर प्राणशयुलभ वायुमा, पाशिव क्षराग्लाई पूष्पमा र क्षराको तेजसाई तेजमा लीन गरिदिष्ट ॥१५॥ यथास्थान विमाजनसूत्रेक इदयाकाशलाई मङ्गलाधमा र एक आदि शरीरका ब्रह्म अंशलाई जलमा लीन गरि पूष्पलाई जलमा, जललाई अग्निमा, अग्निलाई वायुमा र वायुलाई आकाशमा लीन गरिदिष्ट ॥१६॥ त्यसपछि मनलाई इन्द्रियहरूमा र बर्णादि इन्द्रियलाई तिनको कार्यरूप यन्त्रादि तन्मात्राहरूमा लीन गरे । अग्नि ती तन्मात्राहरूलाई अहङ्कार द्वारा माथि जाने अहङ्कारमित तिनलाई सहजत्वमा स्थापित गरिदिष्ट ॥१७॥ त्यसपछि गुणहरूको अमिश्रित मन महत्त्वलाई मायापाशिक जीवमा स्थित पारिदिष्ट । फेरि ज्ञान र वैराग्यको अभावले आफ्नो स्वरूपमा स्थित मपर परम समर्थ महाराज पृथुले आफ्नो अन्तःकरणमा स्थित यस उपाधिलाई पनि त्यागिनिष्ट, जसले यदांती रहिले सांभारिक जीवमात्रमा प्राप्त थिए ॥१८॥ राजा पृथुको पत्नी महारानी सुकुमारी हुनाले—जो भूमिमा सुद्धा राक्षस बाँध्य पनि थिएनन्, ती अघि पनिमित बनमा गरी थिइन् ॥ १९ ॥ ती पत्तिको

तत्तेजस्यदो वायौ नभस्यमुम् ॥ १६ ॥ इन्द्रियेषु मनस्तानि तन्मात्रेषु यथोद्भवम् ॥ भूतादिनाऽमून्युत्क्रिष्य महत्यात्मनि संदधे ॥ १७ ॥ त सर्वगुणविन्यामे जीवे मायामये न्यायात् ॥ त चानुशयमात्मस्थमसावनुशयी पुमान् ॥ ज्ञानवैराग्यवीर्येण स्वरूपस्थोऽजहात्प्रभुः ॥ १८ ॥ अर्चिर्नाम मराराज्ञी तत्पत्न्यनुगता वनम् ॥ सुकुमार्यतदर्हा च ययद्गृध्रां स्पर्शनं भुवः ॥ १९ ॥ अतीव भर्तृव्रतधर्मानिष्टया शुश्रूषया चात्पदेह्यात्रया ॥ नाविन्दत्तार्ति परिकर्षिताऽपि सा प्रेयस्करस्पर्शगमाननिर्वृतिः ॥ २० ॥ देहं विपन्नास्त्रिलोकैतनादिकं प्रयुः पृथिव्या दयितरप चात्पदनः ॥ आलस्य किञ्चित्च विलय सा सती वितामयारोपयदद्रिमातुनि ॥ २१ ॥ विधाय कृत्यं इदिनीजाद्युता दत्त्वोदकं भर्तृन्दारकर्मणः ॥ नन्य दिवि-स्थांभ्रिदशाभिः परीत्य विवेश बर्हि ध्यायती भर्तृपादौ ॥ २२ ॥ विलोक्यानुगता माध्वी पृथु वीरवरं पतिम् ॥ तुष्टुतुर्वेदा देवैरपत्यः सह-क्षराः ॥ २३ ॥ कुर्वत्यः कुमुमामारं तस्मिन्मन्दरमातुनि ॥ नदत्स्वमनुर्येषु गृणन्ति स्म परस्परम् ॥ २४ ॥ दे य म ॥ अहो हय

कठोर व्रत-पालनमा उनको सेवा-पाशको गर्ह कृषि हाँच ( रुद्र-मूलादि ) ले आफ्नो शरीर-यात्राको निर्वाहल कुर्वन मपरको थिएन । तिन पत्तिको फलदायिनी भएकी पत्नी पृथुमा आनन्द माफाले ठगले कुनै प्रकारको कष्ट अनुभव गरिनन् ॥२०॥ यस कैला पूष्पलाई स्वामी र आफ्ना प्रियजन अहमवज पृथुका क्षरीर ले चेतना पाएँ । पापपूर्ण जलमा ब्रह्म अहमवज पृथुका क्षरीर ले चेतना पाएँ । देखेर ती सतीले केही बेर विलाप गरेर पवनमाथि सौटा चिता बनाइन् र न्यममाथि न्यो मृत क्षरीर राखिन् ॥ २१ ॥ अग्नि नदीको चेतना ज्ञान सागर मपरको पत्तिको पतिमा देह विपन्नास्त्रिलोकैतनादिकं प्रयुः पृथिव्या दयितरप चात्पदनः ॥ आलस्य किञ्चित्च विलय सा सती वितामयारोपयदद्रिमातुनि ॥ २१ ॥ विधाय कृत्यं इदिनीजाद्युता दत्त्वोदकं भर्तृन्दारकर्मणः ॥ नन्य दिवि-स्थांभ्रिदशाभिः परीत्य विवेश बर्हि ध्यायती भर्तृपादौ ॥ २२ ॥ विलोक्यानुगता माध्वी पृथु वीरवरं पतिम् ॥ तुष्टुतुर्वेदा देवैरपत्यः सह-क्षराः ॥ २३ ॥ कुर्वत्यः कुमुमामारं तस्मिन्मन्दरमातुनि ॥ नदत्स्वमनुर्येषु गृणन्ति स्म परस्परम् ॥ २४ ॥ दे य म ॥ अहो हय

नरती वन्द्य हुन् । कमरी लक्ष्मीकी विष्णुभक्तानको तेरा गर्दछिन्, उनै गरी यीक गानाले हुनो पछिभले आफ्ना बति राजा वृषको तन-मनले सेवा गरिन् ॥२५॥ हेर, मत्तो-पाप्की अति वापना अचिन्तनीय बर्षेक । प्रमले हामीलाई उक्तिनेर आफ्ना बति वृषमिद अति उच्च लोकमा बाँदैछन् ॥२६॥ जो प्राणी अन्यायु बगर पनि मण्डान्नाई प्राप्ति गराउने आत्मज्ञान प्राप्त गर्दछन्, ती मनुष्यहरूको निम्ति संसारमा कुनै वदार्थ दुर्लभ रहन्छ ॥२७॥ अतएव जो मनुष्य पूर्वकृत्य कर्महरूका प्रभावले मोक्षका माधनस्वरूप नगदेह हुनो कहले पत्थर पनि बिपयहरूमै आसक्त रहन्छ, त्यो आत्मप्राप्ति अवस्था ठगिएको प्राप्ति मानिन्छ ॥२८॥ मैत्रेयी मन्दछन्-हे विदुरजी ! देव-नोहरू अरु चमत् स्तुति गरिरहेका थिए, उनै वस्तु

वर्धन्या या चैवं भूभुजां पतिम् ॥ सर्वात्मना पतिं भजे यज्ञो श्री शीर्वधुरिव ॥ २५ ॥ सेषा नूनं ब्रजत्यूर्ध्वमनु वैन्यं पतिं सती ॥ परयतास्मान-  
तीत्याविदुर्विभ्राज्येन कर्मणा ॥ २६ ॥ तेषां दुरापं किं त्वन्यन्मर्त्यानां भगवत्पदम् ॥ मुचि लोलायुषो ये वै नैष्कर्म्यं माधयन्त्युत ॥ २७ ॥  
स वैचितो वतामधृक् कृच्छ्रेण महता मुवि ॥ लब्ध्वाऽपवर्ग्यं भानुष्यं विषदेषु विषजते ॥ २८ ॥ मैत्रेय उवाच ॥ स्तुवतीष्वमग्नीषु पतिलोकं गता  
वधूः ॥ ये वा आत्मविदां ध्रुवो वैन्यः प्रापाच्युताशयः ॥ २९ ॥ इत्यभूतानुभावोऽमो पृथः स भगवत्तमः ॥ कीर्तितं तस्य चरितमुदामचरितस्य  
ते ॥ ३० ॥ य इदं सुमहत्पुण्यं श्रद्धयाऽवहितः पठेत् ॥ श्रावयेच्छृणुयाद्वापि स पृथोः पदवीमियात् ॥ ३१ ॥ ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्वी राजन्यो  
जगतीपतिः ॥ वैश्यः पठन्विदूषतिः स्याच्छूद्रः सत्तमतामियात् ॥ ३२ ॥ त्रिःकृत्वा इदमाकर्ण्य नरो नार्यथवाऽऽहता ॥ अमजः सुप्रजतमो  
निर्धनो धनवत्तमः ॥ ३३ ॥ अस्पृष्टकीर्तिः सुयशा मूर्खो भवति पण्डितः ॥ इदं स्वस्त्ययनं पुंसाममङ्गल्यनिवारणम् ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं  
स्वर्ग्यं कलिमलापहम् ॥ ३४ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां सम्पत्तिमद्विमभीमुभिः ॥ श्रद्धयैतदनुश्राव्यं चतुर्णां कारणं परम् ॥ ३५ ॥ विजयाभिमुखो

महारानी अति पनि, जुन लोकमा आत्मज्ञानीहरूमा भेट वृष मण्डका थिए, उही पतिलोकमा प्राप्त भवन् ॥२९॥ हे विदुरजी ! परम पराक्रमी राजा वृष यस्ता प्रभावशाली पुरुष थिए । मैले तिमीलाई उनको उदार चरित्र भनेर सुनाएँ ॥३०॥ जो मनुष्य वा परम पवित्र-चरित्र ब्रह्मपूर्वक एकाग्र चित्तले पढ्दछन्-सुन्दर र अरुलाई सुनाउँछ त्यो ब्रह्मज्ञ वृषको पदमा बर्थात् वैकुण्ठप्राप्तमा प्राप्त हुनेछ ॥३१॥ यसको निरन्तर पाठ गर्नाले ब्राह्मण ब्रह्मज्ञान प्राप्त गर्दछ, क्षत्रिय वृषोपति बन्दछ, वैश्य व्यापारीमा प्रधान बन्दछ र शूद्र श्रेष्ठ रयागो तथा साधुता प्राप्त गर्दछ ॥३२॥ कठिनी स्त्री होस् वा पुरुष, जो आठर पूर्वक यन्त्रलाई तीनपल्लु लुहाए, त्यो मन्त्रान गीन मन्त्र हुनान् बन्दछ र चक्रीन मन्त्र हुनो धनवान् बन्दछ ॥३३॥ संसारमा

१. छन्दः ( शान्ति स्वरं परिचय गर्दछि )— मन्त्राङ्ग न्याय पञ्चको पानो पञ्चवेपथु बर सुनायो । पद, उनी यन्त्राङ्ग मिश्रित गर्दछि । महारानीको पदार्थ पुगेर कि बनि ती धनिको लोग लभ गर्छि । २. वापना हाडल मिदर गरी बढ्छलाई अतिथिनि । चक्रपद कलेले छनीतिर कोषे— 'इष्टमार्गं वसिष्ठो कुण्डलाय मिकर' । तिनले उलट दिइन् 'म प्रमनो कीडया कुला निठने लये सायन राक्षसु र नर बाधन ॥ मिदल उलट ल्याए लुगा लिडने बाधनसु ।' रातो पनि बाध भैरव बलि बहो वट्टम बाधन न. तब म को मुन्दै लुगा लिड्दै गर्दछु । ३. हाँ देखा हुला परका नोपिहरून को कुशला प्यान दिनु पडछ, किनकि ती कुशलाका । ४. आत्मक १ पञ्चको गण मैत्रेय बुझाए थिन्छन् । ५१/२२

जमका कीवि प्रकृतान् यदां छेन, न्या यच्छन्वी मन्दल र मुख भए पनि पण्डित नदछ । यो चरित्र पुष्पकका कन्यागण गढ मर्ष प्रकाशका अमङ्गललाई दाढा पुन्याइदिन्छ ॥३५॥  
 या एषु चरित्र धन र वश दिन्छ, आपुण्य बढाउँछ, स्वर्ग हो प्राप्ति गर्दछ र कलिप्रथमा गरी दोषहरू ममुत्र नष्ट पार्छिन्छ । यो चरित्र धमादि चतुर्वर्गको प्राप्ति गराउँछ । अनप्य जो  
 अपाति धर्म, अर्थ, काम तथा मोक्षलाई रात्रगी मिद्वशन चाहन्छन्, ती मलाई अद्याप्यं वस्तुतु ॥३५॥ यदि कुनै राजा विजयको निम्ति जाने बेनामा यसलाई सुनेर जान्छ भने-जसरी  
 कुत्र राजाहम एषुलाई दर्शन भेट राख्दथे, त्यस्तै उसका प्रभु पनि पाँडेलेदर्शन भेट लिएर उठाएका देवान्छन् ॥३६॥ अतः मनुष्यको कतव्य हो कि त्यो व सरी सज्जत त्यागेर  
 भगवान्मा निमल भक्तिमात्र राखेर राजा एषुको यम पवित्र चरित्रलाई सुनाम्, रपदांम-यदाजम् ॥३७॥ हे विचित्रदीपननेय ! भगवान्को महान्म्य प्रवट गर्ने भएको राजा एषुको चरित्र  
 भैले दिशीलाई सुनार्, यममित देम पने प्राणी महते महाराज एषुको पद प्राप्त गर्न सक्छ ॥३८॥सर्व प्रचरका आपत्कले रहित मपर न प्राणी यो एषु-चरित्रका निरन्तर आदरपूर्वक  
 ध्यान वा पाठ गर्दछ, न्या मनुष्य जमका चरण संसार-माणवाट शरी नर्नको निम्ति हुका समान छन, ती भगवान्को बलियो प्रेम प्राप्त गरिनिनेछ ॥३९॥ इति श्रीमद्भगवते महापुराणे

राजा श्रुत्वेतदभियाति यान् ॥ बलि तस्मै हरन्त्यग्रे राजानः पृथगे यथा ॥ ३६ ॥ मुक्तान्यमङ्गो भगवन्ममलां भक्तिमुद्वहन् ॥ वैन्यस्य चरित  
 पुण्यं शृणुयाच्छ्रावयेत्पठेत् ॥ ३७ ॥ वैचित्र्यकार्याभिहितं महन्माहात्म्यमूचकम् ॥ अस्मिन्कृतमनिर्घृत्यः पार्यवीं गतिमाप्नुयात् ॥ ३८ ॥ अनुदि-  
 नमिदमादरेण शृण्वन्पृथुचरितं प्रथयन्मुक्तमङ्गः ॥ भगवति भवमिन्धुपोतपादे म च निपुणं लभते रतिं मनुष्यः ॥ ३९ ॥ इति श्रीमद्भगवते  
 महापुराणे चतुर्थस्कन्धे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ मंत्रेय उवाच ॥ विजिताश्वोऽधिराजाऽऽसीत्पृथुपुत्रः पृथुश्रवाः ॥ य्वीयोभ्योऽददात्काष्ठा  
 भ्रातृभ्यो भ्रातृवत्सलः ॥ १ ॥ हयंसायादिशस्त्रावीं घृक्षेत्रेशाय दक्षिणाम् ॥ प्रतीचीं वृकमंज्ञाय तुर्यां द्रविणमे विशुः ॥ २ ॥ अन्वर्धानगतिं  
 शकाल्लब्ध्वाऽन्तर्धानमञ्जितः ॥ अपत्यत्रयमाधत्त शिखण्डिन्यां सुमम्मतम् ॥ ३ ॥ पातकं पवमानश्च श्रुतिरित्यन्मनः पुरा ॥ वमिष्ठशपादुत्पन्नाः  
 पुनर्थोगमिति ननाः ॥ ४ ॥ अन्तर्धानो नभस्वत्या हविर्धानमविन्दत् ॥ य इन्द्रमश्वहनारिं विद्वानपि न जप्तिवान् ॥ ५ ॥ राज्ञो वृत्तिं

श्रुत्यस्कन्धे नेपाली भाषाद्वारा त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥ (छद्मातः)-अ.मंत्रेयजी मन्दछन्-हे विद्वन्जी ! महाराज पृथुपाति दिनको पाच यक्षलाई छत्रो विजिताश्व राजा भयो । त्यो  
 विजिताश्व हुनो भ्रातृवत्सल थियो । अनप्य उसले आफ्ना कान्छा भाइहरूलाई भिन्न भिन्न दिशाहरूका अपिकार दिए ॥१॥ तदनुसार उनले हयंथलाई पूर्वदिशा, वृकंथलाई दक्षिण  
 दिशा, वृकंथलाई पश्चिम र द्रविणलाई उत्तर दिशाको रान्न हाम्पदिए । राजा विजिताश्वले इन्द्रबाट अन्तर्धान हुने विद्या प्राप्त गरेका थिए, त्यसले कषादि गण्डर उसको नाव 'अन्तर्धान'  
 पारे हुनगयो । उसले आफ्नी ५-ती शिखण्डिनीबाट तीन लोकाप्रिय छारा उत्पन्न गरे ॥३॥ ती तीन जनाको नाम थियो-पातक, पवमान र शुचि । ती तीन जना आहवनादि अग्नि नै  
 पुरंजनमया वमिष्ठजीका बाप पाण्डु यहाँ उत्पन्न भएका थिए । त्यसपछि योगमागं द्वारा ती केहि अग्निस्वरूपमा प्राप्त भए ॥४॥ तदनन्तर जसले इन्द्रलाई अश्व चार ज्ञानर पनि शोरेका  
 र्गमनन्, ती राजा अन्तर्धानले आफ्नी नभस्वती नामकी भापाबाट हविगत नामको चौटा पुत्र उत्पन्न गरे ॥५॥ कुर लिनु, इच्छा दिनु नया धन अतन मनु आदि राजाहरूको धनि



हे ब्रह्मन् ! बाटोमा ती प्रवेताहरूका महादेवजीमित कमरी माझान्कार भयो ? उनोमित प्रमन्त्र भएर शङ्कर भगवानले लिनलाई हुन माग्नुक मापनका उददेश दिनु भयो ? त्यो आवाहोम् , १६॥ हे ब्रह्मन् ! जसलाई प्राप्त गर्न इच्छाले सुनिगम आत्मिक रहित भएर भवेदा ध्यान गर्दछन् ती श्रितजीमित माझान्कार हुनु त देहधारीहरूका लागि कठिन काम हो ! ॥१७॥ भगवान् शंकर आन्धारागम भएर पनि त्यो लोकचलाको रक्षाका निम्ति आफ्नी अन्यन्त भयङ्कर शक्ति सहित भवै स्थानमा हुल्दै रहन्छन् ॥१८॥ मैत्रेयजी भन्दछन्—हे विद्वद् ! ती तत्त्व प्रकृतिका प्रवेतागम आफ्नो पिताको आवाहोपिरोपाय गरे तथा तपस्यामा मन लगाएर परिपक्व विद्यातिर प्रवृत्त गरे ॥१९॥ मागमा जाँदा, जाँदै उनोहरूले मधुम ज्योति पोष्टा बिन्दुत सरोवर देखे । त्यसको उल महापुरुषको मन हो स्फुट विद्यो रः यममा मङ्कल मन्त्र आदि समस्त जलकर जीव सदैव प्रकट रहन्थे ॥२०॥ त्यस सरोवरमा नील कमल रक्त कमल तथा उत्पन्न ( रात्रिका बेलामा फल्ने कमल ) अम्भोज (दिउँसो फल्ने कमल) कण्डार (मायंकालमा फल्ने कमल) तथा इन्दीवर (नीलकमल) आदि र अरु पनि अनेक

मङ्गलः ॥ यदुताह हरः प्रीतस्तन्नो ब्रह्मन्दार्थवत् ॥१६॥ सङ्गमः खलु विश्वे शिवेन्द्र शरीरिणां ॥ दुर्लभो मुनयो द्युरसंगाद्यमभीप्सितम् ॥१७॥ आत्मारामोऽपि यस्तस्य लोककल्पस्य राधसे ॥ शक्त्या युक्तो विचर्गत घोरया भगवान्भवः ॥१८॥ मैत्रेय उवाच ॥ प्रचेतमः पितुर्वाक्यं शिरमाऽऽदाय साधवः ॥ दिशं प्रतीचीं प्रययुस्तपस्यादतचेतमः ॥१९॥ समुद्रमुपविस्तीर्णमपश्यन्मुमहत्तरः ॥ महन्मन इव स्वर्चं प्रसन्नमलिलाशयम् ॥ २० ॥ नीलरक्तोत्पलाम्भोजकण्डहरेन्दीवराकरम् ॥ हंससारसचक्राङ्ककारण्डवनिर्कृजितम् ॥ २१ ॥ मत्तप्रमस्योत्सर्व्यहृष्टरोमलताधिपम् ॥ पद्मकोशरजो दिक्षु विशिप्त्यवनोत्सवम् ॥ २२ ॥ तत्र गान्धर्वमाकर्ण्य दिव्यमार्गं मनोहरम् ॥ विमिस्र्य राजपुत्रास्ते मृदङ्गपणवावतु ॥ २३ ॥ तत्रैव सरसस्तस्मान्निष्क्रमन्तं सहानुगम् ॥ उपगीयमानममरप्रवरं विशुधातुगैः ॥ २४ ॥ तप्तहेमनिकायामं शितिकण्ठं त्रिलोचनम् ॥ प्रमादमुमुखं वीक्ष्य प्रणेमुर्जातकौतुकाः ॥२५॥ स तान्प्रपन्नार्तिहरो भगवान्धर्मवत्सलः धर्मज्ञान् ॥ शीलमप्यन्नान्द्रीतः प्रीतानुवाच ह ॥ २६ ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ यूयं बर्हिषदः पुत्रा विदितं वक्ष्यीर्षितम् ॥ अनुग्रहाय भद्रं व एवं मे दशनं कृतम् ॥ २७ ॥ यः परं रहस्यं माञ्जान्निशुणाज्जीवमर्जितान् ॥ भगवन्तं वामुदेवं

प्रकारका कमल उत्पन्न हुन्थे र तिन्मा हंस, सावस, चकोर तथा काण्डव आदि पक्षी सदैव विद्यमान रहन्थे ॥ २१ ॥ सत्कारुणी गेममा मङ्कल मधुरकरहरूको मधुर गुंजारले हर्षित हुने वृक्षहरूले त्यो सरोवर बेरिएको थियो । कमलको बन्धमागमा सिधु परागलाई घटा-उठा पुर्‍याउने भएको बापुले जस्तै-त्यहाँ पौधा अद्भुत उन्मत्त राखिएको थियो ॥२२॥ त्यहाँ सुवज्र र पद्म आदि बाजाहरूलित अनेकानेक राग-रागिनीहरूले युक्त अतिशुभ मनोहर गायन सुन्ने ती राजपुत्र निकै विस्मित भए ॥ २३ ॥ त्यसै वस्तु भएको सुवचं राशि मध्य कान्तिवान्—शुन प्रहृष्ट भक्तवत्समा अनुग्रह गर्नेका लागि उद्यत थिए र देवानुचर गन्धर्वगण जसको सुपथ गाउँथे, ती नीलवच्छ तथा त्रिनयन देवश्रेष्ठ शंकर भगवानलाई आफ्ना गजमण्डित त्यम करावरवाट बाहिर निस्कन लागेका देखेर ती राजपुत्रहरूले झुलो कुत्तलका माथै प्रदक्ष परे ॥ २४-२५ ॥ आफ्ना झुणागतको कष्ट निवारण गर्न तथा धर्मवन्मल शङ्कर भगवानले आफ्नो दर्शनले प्रकट पार्ने तथा शीलमप्यन्नान्द्रीत प्रवेतामित मनुष्यो ॥ २६ ॥ श्रीशङ्करजी मनुहुन्छन्—म ज्ञान्दक्ष कि तिमी बर्हि-



बहुका पुत्र हो, तिस्रो कल्याण हो। मे गने तिस्रो इच्छा छ, त्यो पनि मलाई ज्ञान छ । यस वखन निर्मायाधि कृपा गर्नेका निम्ति मे मेल यहाँ आएर तिम्रोलाई दर्शन दिएँ ॥२७॥  
 किन्तु जो पुत्र स्वप्न, प्रियुणात्मक, प्रधान तथा जीव नामक पुरुषमित अतीन माझा बाहुदेव भगवान्को प्रमा जान्छ, त्यो मलाई अनिष्टय प्रिय हुन्छ ॥२८॥ ज्ञा  
 प्राणी आफ्नो बर्ममा तत्पर रहन्छ, त्यो सत्य जन्मपछि रक्षा मन्दछ । स्वयंपति त्यो समा प्राप्त हुन्छ । न्ययपति छ भगवत्पूजक भगवान् विष्णुको अनिवर्त्तनीय पदलाई  
 यमरी प्राप्त गर्दछ, जस्तै अधिकार समाप्त भएपछि देवताहरू सहित य उनलाई प्राप्त हुन्छ ॥२९॥ निर्माहक अमाधायन भगवत्पूजक हो, यमनिमित्त तिम्रो मलाई भगवान् हो प्रिय  
 छौ । यही गरी भगवान्को सकलको पनि सम्मन्त्रा वता प्रिय अरु कोही हुँदैन ॥३०॥ सुन, य तिम्रोलाई त्यो पयम पवित्र, अत्यन्त भङ्गलमय र कल्याणकारी स्तोक सुनाउँछु तिम्रो  
 पशुभो स्पष्ट उच्चारण गर्दै जब गरिरहनु ॥३१॥ मैत्रेयजी मन्दछन्-हे विदुरजी ! कल्याणपूर्ण अन्तःकरण भएका र नागयण पराण भगवान् बाङ्कुरले आफ्नो भाषुन्ने हात

प्रपन्नः स प्रियो हि मे ॥ २८ ॥ स्वधर्मनिष्ठः शतजन्मभिः पुमान् विरिञ्चितामेति ततः परं हि माम् ॥ अच्युतं भागवतोऽय वैष्णवं पदं यथाऽह  
 विबुधाः कलात्यये ॥ २९ ॥ अथ भागवता यूयं प्रियाः स्य भगवान्यथा ॥ न मद्भागवतार्तां च प्रेषानन्योऽस्ति कर्हिचित् ॥ ३० ॥ इदं विविक्तं  
 जप्तव्यं पवित्रं मङ्गलं परम् ॥ निःश्रेयसकरं चापि श्रूयतां तद्दामि वः ॥ ३१ ॥ मैत्रेय उवाच ॥ इत्युक्तोऽहं हृदयो भगवानाह ताञ्छिवः ॥ वदन्ना-  
 लीन्ताजपुत्राञ्जारायणपरो जवः ॥ ३२ ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ जितं त आत्मविदुष्यं स्वस्तये स्वस्तिरस्तु ते ॥ भवता राधमा राद्रे सर्वस्मा आत्मने  
 नमः ॥ ३३ ॥ नमः पङ्कजनाभाय भूतसूक्ष्मेन्द्रियात्मने ॥ वासुदेवाय शान्ताय कृष्णाय स्वरोचिषे ॥ ३४ ॥ सङ्कर्षणाय सूक्ष्माय दुर्न्तायान्तकाय  
 च ॥ नमो विश्वप्रबोधाय प्रद्युम्नायान्तरात्मने ॥ ३५ ॥ नमो नमोऽनिरुद्धाय हृषीकेशेन्द्रियात्मने ॥ नमः परमहंसाय पूर्णाय निभृतात्मने ॥ ३६ ॥  
 स्वर्गापवर्गद्वाराय नित्यं शुचिपदे नमः ॥ नमो हिरण्यकीर्त्याय चातुर्होत्राय तन्त्रवे ॥ ३७ ॥ नम ऊर्ज ईषे त्रयाः पतये यज्ञरेतसे ॥ तृमिदा ।

जो गे उमिएका ती राजपुत्रहरूसित मने ॥३२॥ महादेव सन्तुष्ट छ ( त्यो श्रोत्र हो ) ?-हे श्रो ! हजुरको अष्टयुगवान सवै आत्मजानीहरूमा अष्ट मन्त्रजनको कल्याणका निमित्त मै  
 हु छ । अतः मेरो पनि बल्याण होस् । हजुर नित्य आधुमा मै परमानन्द स्वरूपा स्थित रहनुहुन्छ । हजुर मर्त्यरूपलाई मेरो प्रयाण छ ॥३३॥ भूत, द्रव्य, तथा इन्द्रियारूपी निष्पन्ता निष्पन्ता  
 अधिष्ठाता, शान्त, कृष्ण, स्वयं प्रकाश तथा बमलनाम वासुदेव भगवान्लाई तिम्रो नमस्कार छ ॥३४॥ अरयन्त, सूक्ष्म, अनन्द सर्वोपकारमद्भावरु र अहङ्कारका अधिष्ठाता भगवान्  
 सङ्कर्षणलाई नमस्कार छ । जमद्वारा जगत्लाई ज्ञान प्राप्त हुन्छ, ती बुद्धिवा अधिष्ठातास्वरूप द्रव्यम भगवान्लाई नमस्कार छ ॥३५॥ जन र इन्द्रियका अधिष्ठाता र होत्रय स्वरूप हजुर  
 अ नरुद्धलाई नमस्कार छ । आफ्नो तेजले समस्त जगत्लाई व्याप्त गर्ने तथा हृदि र शरीरहीन शरीरस्वरूप हजुरलाई नमस्कार ॥३६॥ स्वर्ग र मोक्षका द्वार, सर्वदा पवित्र हृदयमा रहने  
 भगवा सुवर्णरूपी वीर्ययुक्त तथा चातुर्होत्र वर्मको विष्णुत्व गर्ने हजुर अग्निदेवलाई नमस्कार छ ॥३७॥ पितृ र देवताका अक्षररूप मोक्षरूपी हजुरलाई नमस्कार छ । यस प्रकार

क्षण, अभि तथा मासकाल नीन वेदका अतिष्ठाना अतिष्ठानं नमस्कार छ । मन्त्राणि प्राणिहस्त्याई वृत्त पानं सर्वरस ( उत्तररूप ) हजुरलाई नमस्कार छ ॥ ३८ ॥ सर्वे प्राणिहस्त्याई  
 दह, पुष्पिका र विराट्मय हजुरलाई नमस्कार छ मन, इन्द्रिय र शरीरले सम्बन्ध राख्ने शक्तिहरूले युक्त एवं मिलेरका रक्षक वायुरूप हजुरलाई नमस्कार छ ॥ ३९ ॥  
 आफ्ना शान्त गुण द्वारा विपदापको हानि प्राप्त गर्ने र सबै वस्तुको बाहिर भित्र आकाररूपले रहने हजुरलाई प्रणाम छ । पुष्पहरू द्वारा प्राप्त हुने, वरम तेजोमय, स्वमे तथा  
 वैकुण्ठानि साकल्य हजुरलाई नमस्कार छ ॥ ४० ॥ पितृलोभ प्राप्त गर्ने प्रवृत्ति कर्ममय देवताको प्राप्तिका साधन स्वरूप, निवृत्ति-कर्मरूप, कर्मका फलदाता, दुःखदायक मृत्युरूपी  
 हजुरलाई नमस्कार छ ॥ ४१ ॥ हे देव ! अमिषित फलहरू दिने, सर्वज्ञ, परम धर्ममूर्ति, अकुपित बुद्धि, पुण्य-पुण्य तथा सांख्य र यागका प्रभु भगवान् कृष्णलाई प्रणाम छ  
 ॥ ४२ ॥ कर्ता, कारण र कर्म यी तीन शक्तिहरूले युक्त अहङ्कारका अधिपति मगधाल रुद्र तथा जमबाट परा, परबन्धि, मन्त्रवा र बैलगी वाणी कमिष्यक्त हुन्छन्, ती हजुर प्रभुलाई

च जीवानां नमः सर्वरसात्मने ॥ ३८ ॥ सर्वमत्वात्मदेहाय विशंषाय स्थवीयसे ॥ नमस्तैलोक्यपालाय सहस्रोजोक्ताय च ॥ ३९ ॥ अर्धलिङ्गाय  
 नमो नमोऽन्तर्बहिरात्मने ॥ नमः पुण्याय लोकाय अमुष्मे भुरिर्वर्चसे ॥ ४० ॥ प्रवृत्ताय निवृत्ताय पितृदेवाय कर्मणे ॥ नमो धर्मविपाकाय  
 श्रुत्येव दुःखदाय च ॥ ४१ ॥ नमस्ते आशिषामीश मनवे कारणात्मने ॥ नमो धर्माय बृहते कृष्णाय कुण्ठमेधसे ॥ पुरुषाय पुराणाय सांख्य-  
 योगेश्वराय च ॥ ४२ ॥ शक्तित्रयमेताय मीढुपेऽहं कृतात्मने ॥ चेतआकृतिरूपाय नमो वाचोविभूतये ॥ ४३ ॥ दर्शनं नो दिदृक्षुणां देहि  
 भगवतार्चितम् ॥ रूपं प्रियतमं स्वानां सर्वेन्द्रियगुणान्नमः ॥ ४४ ॥ सिन्धुपावृद्धनश्यामं सर्वमौन्दर्यमग्रहम् ॥ चार्वापतचतुर्बाहुं सुजात-  
 कचिराननम् ॥ ४५ ॥ पद्मकोशपलाशाश्रं सुन्दरभु सुनामिकम् ॥ सुद्विजं सुकपोलाय ममकर्णविभूषणम् ॥ ४६ ॥ प्रीतिप्रहमितापाङ्गमलकैरु-  
 पशोभितम् ॥ लसत्कजकिञ्चलदुक्कलं मृष्टकुण्डलम् ॥ ४७ ॥ स्फुरत्किरीटवलयहारम् पुरमेखलम् ॥ शङ्खचक्रगदापद्ममालामण्युत्तमार्दितम् ॥ ४८ ॥  
 सिंहस्कन्धतिथ्या विभ्रतमोभमश्रीवकीस्तुभम् ॥ त्रियाङ्गनायिण्याऽऽक्षिप्तानक्याशमारमालम् ॥ ४९ ॥ पूरेचक्रमविम्वलिवल्गुदलोदरम् ॥

प्रणाम छ । ज्ञान र क्रियाद्वय भगवानलाई दासो नमस्कार छ ॥ ४३ ॥ हे प्रभो ! हामी हजुरका दर्शन गर्न सो-दछौं, अतः हजुर हामी भक्त दास पूजित तथा तिनको अन्वन्त प्रिय-  
 आफ्नो रूप देखाउनुहोस्, यो रूप आफ्ना गुणले सबै इन्द्रियलाई वृत्त पान-ला छ । यो वर्णालीन मेघ समान रङ्गम, सबै मोन्दरको भण्डार, चार सुन्दर विशाल भुजाले युक्त र  
 अतिशय मनोहर हस्तारविन्दले युक्त रहन्छ ॥ ४४ ॥ जुन मृगमा कमल कोशका शान्ती जो विशाल मेघ, सुन्दर मुकुटी, मनोहर नाथका, वरमसुन्दर वन्त्यक, सुन्दर कपोलहरूले  
 युक्त मनोहर मुख र शोभा सम्बन्ध समान रङ्गपुट छन ॥ ४५ ॥ जो आफ्नो मन्द-राज्य तथा मनोहर कटाक्ष-मगल सुजात छन । जो कमलधर्णकाको केसर मधु पीत बल एवं  
 सुन्दर कुण्डलले अलंकृत छन ॥ ४६ ॥ जो हजुरलाई उदो सुकट, कङ्कण, हार, मूल तथा मेख श आदिल ममलकन, शङ्ख, चक्र, गदा, पद्म, वनमाला, कामुष मणि उत्तम दासा  
 सम्पन्न छन् ॥ ४८ ॥ जो सिंहको तथैव मरुत मृग कांक्षमा रहेको कुण्डलादिको समाना कानि धारण गरछा छन । जमपा शोभा कामुष मणिल गर्दा मनोहर देखिन्छ, जो इन्द्रिये



अनुष्ठ ॥ ५७ ॥ हो रापटारी भगवन् । जो व्यक्ति हजुरका सुपशरूपी तीर्थमा स्नान गरे भित्र र बाहिरबाट पापान भइसकेको हुन्छन् र जो भूतदेवा, शूद्रादिन र सुन्दर स्वभावले युक्त छन्, तिनको सेवा हामीलाई बराबर प्राप्त महत्काम । यही ममाथि हजुरको लक्ष्मी भन्दा ठूलो कृपा मानिने छ ॥ ५८ ॥ जब माधवको मन बाहिरी विषयहरूको क्वाउलोमा बल्लभन र स्वभावप्रवृत्तिमा जोन सँदेन तथा हजुरको भक्तिपांगले अनुपदीत गरि निर्मल बन्दछ, तब यो माधव जनपात्र नै हजुरको स्वस्वलाई प्राप्त गरिन्छ ॥ ५९ ॥ जसमा यो सारा ज्ञान र दृष्टिमेव हुन्छ र जसद्वारा सारा जगत् प्रकाशमान रहन्छ त्यो आकाश सदृश विस्तृत र अविश्रय प्रकाशपूर्ण प्रसन्न हजुर नै हुनुहुन्छ ॥ ६० ॥ हे स्वामिन् । जसबाट अन्तः प्राणीहरूको मनमा भेद-बुद्धि जागृत हुन्छ, किन्तु जो हजुरमाथि केही पनि प्रभाव पार्न नसकेन, यस व्यक्तिहरूमाथिगी बाधका द्वारा जो स्वयं प्रकार शून्य रहेर पनि यस प्रवृत्तिको रक्षा, यत्को पालन र अन्तर्गमा यत्को संसार गर्दछन् त्यस्ता हजुरलाई हामी परम स्वतन्त्र मान्दछौं ॥ ६१ ॥ हे देव । जो कर्मबन्धी आफ्ना कर्महरूको

किमुताशयः ॥ ५७ ॥ अयानधिशेखर कीर्तितीर्थयोरन्तर्बहिः स्नानविधूतपामनाम् ॥ भूतेष्वनुकाशसुमत्त्वशीलिनां स्यात्सङ्गमोऽनुग्रह एष नस्तव ॥ ५८ ॥ न यस्य चित्तं बहिरर्थविभ्रमं तमो गृहायां च विशुद्धमाविशान् ॥ यद्वक्तियोगानुगृहीतमज्जमा मुनिर्विचिन्थे ननु तत्र ते गतिम् ॥ ५९ ॥ यत्रेदं व्यज्यते विश्वं विश्वस्मिन्नवभाति यत् ॥ तत्त्वं ब्रह्म परं ज्योतिराकारमिव विस्तृतम् ॥ ६० ॥ यो मायपदं पुरुषरूपमासृजद्विभर्त भूयः क्षपयत्यधिक्रियः ॥ यद्वेदबुद्धिः सदिवात्मदुःखया तमात्मनन्त्रं भगवन्प्रतीमहि ॥ ६१ ॥ क्रियाकलापैरिदमेव योगिनः श्रद्धान्विताः माधु यजन्ति मिदये ॥ भूतेन्द्रियान्तःकरणोपलक्षितं वेदे च तन्त्रे च त एव कोविदाः ॥ ६२ ॥ त्वमेव आद्यः पुरुषः सुमशक्तिस्तथा रजःसत्त्वतमो विभिद्यते ॥ महानहं खं मरुदग्निवार्धराः सुरर्षयो भूतगणा इदं वतः ॥ ६३ ॥ सृष्टं स्रष्टाकरोदमनुप्रविष्टप्रभुर्विधं पुष्पात्मांशकेन ॥ अयो विदुर्नतं पुरुषं सन्तमन्तभुंभुवते हृषीकेशधु सारथं यः ॥ ६४ ॥ स एष लोकानतिषण्डवेगो धिक्कर्मि त्वं स्वतु कान्तयानः ॥ भूतानि भूतेरनुभवन्तस्तो घता- बलिर्वायुर्वाविश्वः ॥ ६५ ॥ प्रमत्तमुच्चैरिति कृत्यचिन्तया प्रवृद्धलोभं विषयेषु लालमम ॥ त्वमप्रमत्तः सहमाऽभिपद्यसे क्षुलोस्तिहानोऽहिरिवावु-

प्रतिष्ठा निम्ति विविध कर्महरू द्वारा एकाग्र, इन्द्रिय तथा अन्तर्जगत्को प्रेरणरूपमा उपलब्धित हजुरको यत् रूपको अद्वायान गमना एवम मरुदग्नि रजःसत्त्व तमो तथा यत्को शास्त्रहरूमा कुशल हुन्छन् ॥ ६२ ॥ हे प्रभो । जसको मायाशक्ति सृष्टिभन्दा पहिले सुनिरहेको हुन्छ ( र बाह्य विचिन्त हुन्छ ) ती आद्यात्म आदिपुरुष हजुर नै हुनुहुन्छ । कदा समयको पछि यस मायाशक्तिबाट नै हजुर सब, सब तथा सबको भेदले पृथक्बाट अनेक हुन्छन् । जसबाट महत्त्व, लक्ष्मी, ध्याय, वापु, अग्नि, जल, वृक्ष, देवता, शक्ति तथा सब प्राणीहरूले युक्त यो संसार उत्पन्न हुन्छ ॥ ६३ ॥ यस प्रकार आफ्नी मायाशक्तिनले रचित जरापुत्र, स्वदेव, अण्डत आदि नार दासका दहलीसी तथाका अशुभले प्रविष्ट जुन मयुमल्लिकारु द्वारा बनेको भट्टको समान हुन्छ विषयहरूलाई आफ्ना इन्द्रियद्वारा भोग्दछ हजुरको त्यही अशुलाई मनुष्य पुरुष अर्थात् जीव कहन्छन् ॥ ६४ ॥ अर्स्त प्रवृद्ध वापु कपा- मल्लालाई बला-उत्ता छर्निदन्छ, यस्तै नै जसका स्वस्वको ज्ञान केवल अनुमानले गरिन्छ यस्ता प्रतिग्रह प्रवृद्ध नेम भएका बालकपी हजुर सबै शान्त जसमा प्राणीहरूबाट जलमा ९१:

निनको संहार गरिदिन्छन् ॥६५॥ हे प्रभो ! माथिले गर्दा जिब्रो हल्लाउने सर्प जस्तै भुमालाई निच्छिद्य, यस्तै नै—‘पां कायं यमरी गनुपदंछ’ यस चिन्ताले श्रुत भुनाको हेतुले अतिशय प्रमादपुक्त तथा विषय-सालसाले जमको लोभ बढेको रहन्छ, त्यस अभावधान पृथक्लाई सदा सावधान रहनेर कालरूपी हजुर सहस्रा निलिदिनु हुन्छ ॥६६॥ अतः कालको प्रयत्नले अवसीत भएर हजुरा गुरु ब्रह्माजीले जसको पूजन गरे तथा स्वायम्भुव आदि बौद्ध मनुहरूले उपासिको विना नै केवल ब्रह्माजीको कुरामा विश्वास गरेर नै जमको पूजा गरे, यस्ता हजुरका चरण पतको—हजुरको अवहेलना गर्नाले भयले जमको देह कागिरहेको होस्—यसो कुन विद्वान् पुरुष होला, जो त्यसभन सक्ला ? ॥६७॥ हे ब्रह्मन् ! हे परमात्मन् ! सारा जगत् स्वरूप कल्लको ममले व्याकुल भइएको छ । अतएव यस तत्त्वका ह्याता हामीहरूको यस भवतहजुर नै पाँटा निर्माण गति हुनुहुन्छ ॥६८॥ हे राजकुमार हो ! तिमी दयाला होत ! तिमी विशुद्ध मनले आफ्नो धर्मको पालन गर्दै भगवान्मा मन लगाएर मैले भनेको यम मन्त्रलाई अर्पे र ॥६९॥ तिमी गदा भगवान्को स्तुतिभर ध्यान राख्दै

मन्तकः ॥ ६६ ॥ कस्त्वत्पदञ्जं विजहाति पण्डितो यस्तेज्वमानव्ययमानकेतनः ॥ विशङ्कयाऽस्मद्गुस्तरर्चति स्म यद्विनोपपत्ति मनवश्चतुर्दश ॥ ६७ ॥  
अथ त्वमसि नो ब्रह्मन्परमात्मन्विषयश्रिताम् ॥ विश्वं रुद्रभयध्वस्तमकुतश्चिद्व्या गतिः ॥ ६८ ॥ इदं जपत भद्रं वो निगुह्या नृपनन्दनाः ॥ स्वधर्म-  
यनुतिष्ठन्तो भगवत्परिताशयाः ॥ ६९ ॥ तमेवात्मानमात्मस्य सर्वभूतेष्ववस्थितम् ॥ पूजयन्तं गृणन्तश्च ध्यायन्तश्चापकृदस्मिन् ॥ ७० ॥ योगा-  
देशमुपायाद्य धारयन्तो मुनिव्रताः ॥ समाहितधियः सर्व एतदभ्यसतादृताः ॥ ७१ ॥ इदमाह पुराऽस्माकं भगवान्विधुमुत्पत्तिः ॥ भृशार्दी-  
नामात्मजानां निमृष्टुः समिमृशताम् ॥ ७२ ॥ ते वयं नोदिताः सर्वे प्रजासर्गे प्रजेश्वराः । अनेन व्यस्तवमम । भिरुश्रमां विविधाः प्रजाः ॥ ७३ ॥  
अयेदं नित्यदा युक्तो जपन्नवहितः पुमान् ॥ अचिरान्द्वेय आनोति वासुदेवपरायणः ॥ ७४ ॥ श्रयमाप्तं मनसा ज्ञानं निःश्रेयसपरम् ॥ सुख-  
तरति दुष्कारं ज्ञाननौर्व्यमनार्णवम् ॥ ७५ ॥ य इमं श्रद्धया युक्तो मद्गीतं भगवत्स्तवम् ॥ अधीयातो दुर्गाद्यः दसिमागधयत्यमौ ॥ ७६ ॥ विन्दते  
पुरुषोऽमुष्माद्यद्यदिच्छत्यमत्तरम् ॥ मद्गीतगीतात्सुश्रीतान्द्वेयमापेकवल्लभात् ॥ ७७ ॥ इदं यः कस्य उक्ताय भाग्यवतिः श्रद्धयान्वितः ॥

आफना अन्तः परणमा विराजमान संभृतान्तर्यामी परमात्माको आराधना गर । ७०॥ इसी द्वारा यो 'संगोदरेश्वर' प्राप्त गर । संगोदर आत्मो मनमा बाधण गरेर मुनिव्रतको आचरण गर्दै तिमीहरू पञ्च पित्रोको वन्दको आदरपूर्वक सम्भास गर्दै रह्यो । ७१॥ यस स्तोत्रलाई पूर्वकालमा प्रजापतिहरूका तीन पात्र र साधना र भुक्त भोगान् ब्रह्माको प्रदानार्थ उपपन्न गर्ने अमिताभ भएका हामी भूय आदि आफ्ना उपायहरू प्रति भनेर । ७२॥ त्यस प्रत्यक्ष प्रजा उपपन्न गर्नेपितामहि ब्रह्माका प्रजापतिहरूको पछि स्तोत्रको प्रभावले आफ्ना अज्ञानरूपी अन्धकार नष्ट गरेर विविध प्रकारका प्रजा उपपन्न गरेका थिए । ७३॥ जो कोही बाहुद्वय-परायण पुष्ट निश्चय भएर । ७४॥ पञ्च यन्त्रको रस भुक्तलेन, उनलाई तुल्य भव प्राप्त हुन्छ । ७५॥ सबै अष्टहस्ता ब्रह्मादेव ज्ञान नै सर्वश्रेष्ठ श्रेय आनिन्छ । ज्ञानरूपिणी दुष्प्रमाण आरुढ पुष्ट पञ्च यन्त्र । ७६॥ पञ्च यन्त्रको रस भुक्तलेन । ७७॥ पुष्ट भवले भनेको यस भगवत् स्तोत्रलाई अद्वैतपूर्वक पढ गर्दै हलो पढ महं आराधना मन योग्य भगवान्को आराधना गरेर । ७८॥ पञ्च यन्त्रको रस भुक्तलेन । ७९॥ पञ्च यन्त्रको रस भुक्तलेन । ८०॥

मनेको यस स्तोत्रको भाष्यद्वारा अतिशय प्रणव र सर्व भेषका एकमात्र आश्रयस्वरूप श्रीभगवान्वाट नन्काल प्राप्त गर्दछ ॥७६॥७७॥ जो मुख्य विद्वान् उठेर अतिशय भद्रा-  
पूर्वक र हाव जोरर यसलाई सुन्दछ वा सुनाउँदछ, यसै कर्मबन्धनबाट मुक्त हुन्छ ॥७८॥ अतएव इ राजपुत्र हो ! मैले बताएका परमपुण्य परमान्माको यस स्तोत्रको एकप्रमनले  
जप गर्दै विभी घोर तपस्या गर ; पर्भले तिमीलाई जमिलसिल फल दिन्छ ॥७९॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे नेशाली भाषाटीकायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥२४॥  
( पुरजनांशोरुपान । मैत्रेयजी मन्दछन्-हे विद्वज्जी ! ती प्रचेताइहालाई यस प्रकार ज्ञानोपदेश दिएर उनीद्वारा राश्री मन्कृत भएर शङ्कर सगवान् ती राजपुत्रहरूले हेर्दार्दै  
अन्तर्धान भए ॥ १ ॥ त्यसपछि सगवान् रुद्रले भने हो रुद्रगीतात्मक भगवत् स्तोत्रको जप गर्दै ती सबै प्रचेता जलमा उमिष्ट दम दज्जर वर्षभम्म तपस्या गर्दैरहे ॥२॥ हे  
विद्वज्जी ! यसै वेला ज्ञानमन्त्रका ज्ञातः तथा परम कृपालु श्रीनारदजीले राजा प्राचीनवर्हिषको आत्मनको उपदेश दिए, यिनकि तस्य वेला उनको निज वर्ममा आरुत भएरहेको

शृणुयाच्छ्रावयेन्मत्स्यां मुच्यते कर्मबन्धनैः ॥ ७८ ॥ गीतं मरेदं नरदेवनन्दनाः परम पुंसः परमात्मनः शतवत् ॥ जपन्त एकाग्रधियस्तपो महचर-  
ध्वमन्ते तत् आप्स्येवमित्तम् ॥ ७९ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे रुद्रगीतं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ मैत्रेय उवाच ॥  
इति मदिश्य भगवान्बाह्मिपदेरभिपूजितः ॥ पश्यतां राजपुत्राणां तत्रैवान्तर्दधे हरः ॥ १ ॥ रुद्रगीतं भगवतः श्रोत्रं सर्वं प्रचेतसः ॥ जपन्तस्ते  
तपस्तेषुर्वर्णशामयुतं जले ॥ २ ॥ प्राचीनवर्हिष क्षतः कर्मस्वामन्तमानसम् ॥ नारदोऽध्यात्मतत्त्वज्ञः कृपालुः प्रत्यबोधयत् ॥ ३ ॥ श्रेयस्त्वं कत-  
मद्राजन्कर्मणाऽऽत्मन ईहेसे ॥ दुःस्वहानिः सुखावाप्तिः श्रेयस्तन्नेह चेष्यते ॥ ४ ॥ राजोवाच ॥ न जानामि महाभाग परं कर्मपविद्धधीः ॥ ब्रूहि मे  
विमलं ज्ञानं येन मुच्येय कर्मभिः ॥ ५ ॥ गृहेषु कूटधर्मेषु पुत्रद्वारधनार्थधीः ॥ न परं विन्दते मूढो भ्राम्यन्मसारवर्मसु ॥ ६ ॥ नारद उवाच ॥  
भो भोः प्रजापते राजन्वशम्पश्य त्वयाऽध्वरे ॥ मंज्ञापिताञ्जीवमद्वाग्निघृष्टेण महस्रराः ॥ ७ ॥ एते त्वां मंप्रीक्षन्ते स्मरन्तो वैशामं तव ॥ मंपरेतमयः-  
कूटैरिच्छन्त्युत्थितमन्यवः ॥ ८ ॥ अत्र ते कथयिष्येऽमुमितिज्ञानं पुरातनम् ॥ पुरञ्जनस्य चरितं निबोध गदतो मम ॥ ९ ॥ आर्मीत्युरञ्जनो नाम राजा

विश्वो ॥ १ ॥ नारदजी मन्दछन्-हे राजन् ! यी बाह्मिक गरेर तिमी के भेष सोय्छौ ? यिनकि दुःखको नाश र सुखको प्राप्तिरूपी भेष व कर्मसार्गबाट प्राप्त हुन सक्छैन ॥१॥  
राजा मन्दछन्-हे महाभाग नारदजी ! भरो बुद्धि कर्ममा व्यस्त छ, यसै निमित्त म यो बाह्मिक वरु कुनै कल्याणको बाटो ज्ञान्दिन । अतः हजुर मलाई निरन्त ज्ञानको उपदेश दिनुहोस्  
जपले म कर्मबन्धनबाट मुक्त हुन मर्छु ॥ ५ ॥ यिनकि पुत्र, श्री, धनलाई नै परम प्राकार्थ मान्ने भएको म मूढ पुण्य कपटपूर्ण धर्मले गृहस्थाश्रममा रहेर भावसमनस्वी  
संगार बाग्यमा नै झुलि रहन्छ, जसले त्यो परमान्मालाई पाउँदैन ॥६॥ नारदजी मन्दछन्-हे प्रजापति महागज ! तिमीले यक्षमा छुन हजारी प्राप्तिहरूको निर्दयतापूर्वक बलि  
दिएका छौ, यिनलाई आवागमा विषयान हेर ॥७॥ ती सबै तिमीद्वारा प्राप्त गीहालाई सम्भेर तिमी बाटो बयानिहोका छन्, तिमी प्रपेछि ती फलायले भनेका छन् कि आफ्ना हाँगा  
डाग रिच्छे तिमीलाई बाह्मिछन् ॥ ८ ॥ हे राजन् ! यसै विषयमा म तिमीलाई पूज्यजनांशोरुपान नामक घीटा इतिहास सुनाउँछु, न्यो माध्यान मनले सुन-हे राजन् ! पूर्वकात्मा

पुत्रजन नामक चौदा निवेष्टिता र मन्त्री गला भएका थिए । अविज्ञान नामका चौदा मित्र थियो, स्वर्गका कर्म कर्त्तलाई पनि बाह्य दिष्टन ॥ १० ॥ त्यो राजा आफ्नो योग्य स्थान खोज्दै सम्पूर्ण पृथ्वीमा टुन्दै रथो । जब त्यलाई कुनै पनि अनुकूल स्थान प्राप्त भएन तब त्यो केही दिक्षित भै गयो ॥ ११ ॥ भिन्न-भिन्न विषयहरूको तृष्णा भएको त्यो राजा पुत्रजनको ही विषयहरू मान्यको निमित्त पृथ्वी तन्मा जुन जुन नगर देख्यो, तीमध्ये उमलाई चौदा पनि मन परेन ॥ १२ ॥ एक दिन उसले शिलासफको दक्षिणको केदीमा सबै शुभ लक्षणहरूले युक्त नौ द्वारको चौदा नगर देख्यो ॥ १३ ॥ त्यो चारैतिरबाट परस्ताल, उपवन, सार्द्धक, आँखोच्याल, ज्वजा पताका, लुन बाँदी र कलामका शिखरले युक्त वनहरूले बाक्लो बसेको थियो ॥ १४ ॥ यसको महलका पठांगिनी नीलमणि, स्फटिक, वैद्युत, शुक्ता मरकत, र राजा मणिहरूले बनेको थियो । आफ्नो कानिसे बन्दो रथो नगर नामहरूको राजधानी भोजवतीपुरी छैँ देखिन्थ्यो ॥ १५ ॥ त्यो नगर कनेक समानागार बाँक, गल्लीहरू, क्रीडा भवन, बजारहरू, विधामस्थल जङ्गल-पताका एवं भूगाडा बेदीहरूले परिपूर्ण

राजन्वृहच्छवाः ॥ तस्याविज्ञाननामासीत्सखाऽविज्ञातचेष्टितः ॥ १० ॥ सोऽन्वेषमाणः शरणं वध्राम पृथिवीं ऽभुः ॥ नानुरूपं यदाविन्ददभूत्स विमना इव ॥ ११ ॥ न साधु मेने ताः सर्वा भूतले यावतीः पुरः ॥ कामान्कामयमानोऽसौ तस्य तस्योपपत्तये ॥ १२ ॥ त एकदा हिमवतो दक्षिणेष्वथ सानुषु ॥ ददर्श नवभिर्द्वाभिः पुरं लक्षितलक्षणाम् ॥ १३ ॥ प्राकारोपवनाट्टालपरिखेरक्षतोरणैः स्वर्णरौपासमैः शृङ्गैः संकुलां सर्वतो गृहैः ॥ १४ ॥ नीलस्फटिकवैद्युतमुक्तामरकतापणैः ॥ बल्लहर्भ्यस्थलीं दीर्घां श्रिया भोगवतीमिव ॥ १५ ॥ सभाचत्वरस्याभिराक्रीडायतनापणैः ॥ चैत्यध्वज-पताकाभिर्युक्तां विद्वमवेदिभिः ॥ १६ ॥ पुर्यास्तु बाह्योपवने दिव्यद्रुमलताकुले ॥ नदद्विद्वल्लिकुलकोलाहलजलाशये ॥ १७ ॥ हिमनिर्जरप्रभु-त्कुसुमाक्षरवायुना ॥ चलत्प्रवालविटपनिलिनीतटमपदि ॥ १८ ॥ नानारण्यसुगन्धतैस्तानाद्यथे मुनिव्रतैः ॥ आहूतं मन्यते पान्थो तत्र कोकिल-कूजितैः ॥ १९ ॥ यदृच्छयाऽऽगतां तत्र ददर्श प्रमदोत्तमाम् ॥ भृत्यैर्दशभिरायान्तीमेकैकशतनायकैः ॥ २० ॥ पञ्चशीर्षाहिना गुप्तां प्रतिहा-रेण सर्वतः ॥ अन्वेषमाणामृषभमप्रौढां कामरूपिणीम् ॥ २१ ॥ सुनासां सुदतीं वालां सुकपोलां वराननाम् ॥ समविन्यस्तकर्णाभ्यां विभ्रतीं

थियो ॥ १६ ॥ त्यस मगरको बाहिर दिव्य वृक्ष तथा लताहरूले पूर्ण मोटा उपवन थिए जुन विविध प्रजाका बाँसो बाँसो पक्षिक र अमराहरूको कलरले सुश्रावमान सरोवरले सुगन्धित थियो । सरोवरका तटवर्ती वृक्ष शालग्राम, जलरुण्डले युक्त र वनलजालीन धातुले हल्लने नगरहरूले मगरान्न भएर त्यसको खोमा बढाउनुका रिए अहिनादि मुनि अत्र पारण गर्ने रथाका जंगली पशुहरूमित कुनै प्रधरको मध, कष्ट थिएन । त्यहाँका वाटोमा हिट्ने पक्षिकलाई पंजलीको बाँसोले आहूलाई नै डाकेको हो कि भने अत्र पार्दध्यो त्यस विचित्र वनमा राजा पुत्रजनले चौटी अवि मुन्दरी र मण्यलाई दस सेवकमित महना आउनु लागेकी देखे, तीमध्ये प्रत्येक सेवक सय नायिकाका त्वामी थिए ॥ १९ ॥ २० ॥ रमणी आफ्नो द्वारपाटहरूवी पाँच पञ्चानुनै सर्वहारा चारैतिरबाट सुरक्षित भई आफ्नो निमित्त चौटा उपवन पतिको खोजीमा थिई । त्यस नारीको सर्वत्र युवावस्था थियो ॥ २१ ॥ त्यसको नामिहः

दन्तपत्ति, कपोल तथा मय मानै राखे धियां । यो बतौ गुह्यमारी धियै र काममा आफ्नो योग्य कुण्डलको सोमा पारव गरेको धियै ॥ २२ ॥ त्यसको कटिभाग सुन्दर श्यामवर्णको धिया । न्यो कलि पहेंलो रंगको साझी र सुवर्णको मेखला धारण गरेको धियै र हिँदा आफ्ना चरणका नूपुरको संकारले कुनै देखी अर्नो देखिहन्थी ॥ २३ ॥ त्यो गजराज मन्त्र मन्द मन्द बालले हिँड्ने पुवती पुवावस्थाको आगमनको सूचना दिने भएका आफ्ना पाटुला र परस्पर टाँसिएका स्तनलाई लाजले बारम्बार सफाको छोपेर हिँड्थी ॥ २४ ॥ राजा पुराजनेले ब्रेमोडोले बाल त्यस पुवतीका झुकुटी-धनुषपाट कुट्ने प्रयत्न-कटाक्षरूपी बाणले विद्ध मगर त्यस लज्जापुलक हास्यले शोभित सुन्दरीप्रति मोडो र व्याकुल वाणीमा भने—॥ २५ ॥ 'हे कमलदल सख नयन हुने सुन्दरि ! तिमी को हो ? कसको छोरी हो ? हे मती ! यस बेला तिमी कदाचित् आहारहेको छौ ? यस पुरीमा तिमी के गर्न खोजिरहेको छौ ? यो धनै बलिप्त मन ॥ २६ ॥ जुन एषर हुला-हुला शरीर छ, यो तिमी को हुन ? हे राधा अखौमी हुने सुन्दरी ! तिमी संगका यी महेतीहरू र सर्व अगाडि लागिरहने यो सर्प को हो ॥ २७ ॥

कुण्डलधियम् ॥ २२ ॥ पिशाङ्गनीवीं सुश्रोणीं श्यामां कनकमेखलाम् ॥ पद्म्यां कण्डूयां चलतीं नूपुरैर्दन्तामिव ॥ २३ ॥ स्तनौ व्यञ्जितकेशोरो ममवृत्तौ निरन्तरो ॥ वसान्तेन निगूहन्ती व्रीडया गजगामिनीम् ॥ २४ ॥ तामाह ललितं वीरः सग्रीर्द्धास्मत्तशोभनाम् ॥ स्निग्धेनपाङ्ग-पुत्रेण मृष्टः ब्रेमोद्धममध्रुवा ॥ २५ ॥ का त्वं कञ्जपल्लवाक्षि कस्यामीह कुलः सति ॥ इमामुपपुरीं भीरुं किं चिकीर्षति शम मे ॥ २६ ॥ क एतेऽनुपया ये त एकादश महाभटाः ॥ एता वा ललनाः सुभु कोऽय तेऽहिः पुरःसरः ॥ २७ ॥ त्वं ह्रीर्भवान्यस्यथ वाग्रमा पतिं विचिन्वती हि मुनिवद्भो वने ॥ ॥ त्वदभिकामासममस्तकामः क पञ्चकोशः पतितः करामात् ॥ २८ ॥ नामां वरोर्वन्यतमा भुविस्पृक् पुमीमिमां वीरवरेण साकम् ॥ अर्हस्यलङ्घ्युमदप्रकर्मणा लोकं परं श्रीरिव पद्मपुष्पा ॥ २९ ॥ यदेष माऽपाङ्गविस्फुटितेन्द्रियं सग्रीडभावस्मितविभ्रममध्रुवा ॥ तयोपपाटो भगवान्मनोभवः प्रबाधतेऽयानुगृह्णाण शानने ॥ ३० ॥ त्वदाननं सुभु सुतारलोचनं व्यालम्बिनीलालकवृन्दमवृत्तम् ॥ उन्नीय मे दर्शय वस्तुधातयं यद्व्रीडया नाभिसुखं शुचिस्मिते ॥ ३१ ॥ नारद उवाच ॥ इत्थं पुरज्जननारी याचमानमधीरवत् ॥ अभ्यनन्दनं तं वीरं हनन्ती वीर्यमोहिना

अपका सबै कामनाहरू तिमी चरण-कमलको प्राप्तिनै पूरण महमकेका छन्, यस्तो वनमा मुनिहरू जस्तै एकान्त वाम गरेर आफ्नो पसिल्लाई खाँध्ने के तिमी साक्षात् लज्जा, पावनता, सन्धनी अथवा लक्ष्मी त होइनौ ? यदि तिमी लक्ष्मी हो भने तिमी आफ्नो क्रीडा-कमल बना हरायो ? हे वीरको ! तिमी आफ्ना पैतालाले पुवतीको स्पर्श गर्दछ्यौ, यस निम्ति धाम पारुख कि इन्द्रकर्मण्ये तिमी कुनै पनि होइनौ । अतः जस्तै विष्णु ब्रह्माण्डमिमा वने लक्ष्मीजी देहपुष्टको धोमा बढाउछिन्, त्यस्तै नै यी वरम पराक्रमी वीरश्रेष्ठित असेर तिमी अवश्य यस नगरीको सोमा बढाउने छौ ॥ २९ ॥ हे सुन्दरी ! तिमी कटाक्षले चक्रलेन्द्रिय मलाई तिमी लज्जापूर्ण सुपकान र भ्रूयक्षिमाले प्रेरित भएर बढेको वामदेव दुःख दिदिछ । अतः अब तिमी ममापि बढि कुपा गर ॥ ३० ॥ हे शुचिस्मिते ! जो लाजले मतिर उठिरहेको छैन, जुन सुन्दर झुकुटी तथा राधा परेलाको एक नयनहरू तथा लामा, नाना



पुंपुरिका अलकावलीले दृष्टिको छ, यो मृदुमापी तथा मनोहर मुख बलि माथि गरेर बलाह देख्नाउ ॥३१॥ श्रीनन्दजी भन्दछन्—हे वीर ! यमप्र र अजीवनरं मृत्यु ननुहने कथोर पुरुष नै पुरस्कारले थाप्ना गरेपछि ती स्त्रीले राजाको सौन्दर्यमा मुख भरि हँसे तिनको भनाईको समर्थन गरिन् ॥३२॥ तिनले भनिन्—‘हे पुरुषग्रेह ! म आफ्ना पितालाई आदिन, न भलाई आफ्नो वा अर्काको नाम तथा गोप्य नै बाह्य छ, हामी सबै जना बाज्र यस पुरीमा विद्यमान छी—यसको निम्ति हामी एक केही पनि जाँदैनौं । हे वीर ! हाम्रो निवासस्थान स्वरूप यो पुजारी कतले बताएको हो, यो पनि हामीलाई बाह्य छैन ॥२४॥ हे मानद ! यो सबै पुरुष स्त्रीहरू मेरा मित्र स्मेरीग्वेली हरू हुन् । जब म विदाउँछु, तब यो नभै यस हुरीको रक्षा गर्दै बानी रहन्छ ॥३५॥ हे अनुनाऊन ! हजुरको अन्त्याण होस् ! यो हलो सौमन्यको कुरा हो कि हजुर पाल्नुमयो हजुरलाई विषय बागको अभिलाषा छ भने

॥ ३२ ॥ न विदाम वयं सम्यकर्तारं पुरुषर्षभ ॥ आत्मनश्च परस्यापि गोत्रं नाम च यत्कृतम् ॥ ३३ ॥ इहाद्य मन्तमात्मानं विदाम न ततः परम् ॥ येनेयं निर्मिता वीर पुरी शरणमात्मनः ॥ ३४ ॥ एते सखायाः सख्यो मे नरा नार्यश्च मानद ॥ सुखायां मयि जागर्ति नागोऽयं पालयन्पुरीम् ॥ ३५ ॥ दिष्ट्याऽऽगतोऽसि भद्रं ते ग्राम्यान्कामानभीप्ससे ॥ उद्धृष्ट्यामि तांस्तेऽहं स्वक्नुषुभिरिन्दम ॥ ३६ ॥ इमां त्वमभितिष्ठस्व पुरीं नवमुत्सी विभो ॥ मयोपनीपान्गृह्णानः कामभोगाञ्छतं समाः ॥ ३७ ॥ कं नु त्वदन्यं रमये हरतिहामकोविदम् ॥ असंपरायाभिमुखमन्वस्तनविदं पशुम् ॥ ३८ ॥ धर्मो ह्यप्रार्थकामौ च प्रजानन्दोऽमृतं यराः ॥ लोका विशोका विरजा यां न केवलिनो विदुः ॥ ३९ ॥ पितृदेवार्थि-मर्त्यानां गतानामात्मनश्च ह ॥ क्षेम्यं वदन्ति शरणं भवेऽस्मिन्यदुगृहाध्रमः ॥ ४० ॥ का नाम वीर विख्यातं वदान्यं प्रियदर्शनम् ॥ न धूर्णित

आफ्ना संगिनीहरू द्वारा म हजुरको सबै इच्छित भोग प्रस्तुत गर्ने सक्छु ॥३६॥ हे माथ ! हजुर यो नौ द्वारको पुरीमा भद्राया प्रस्तुत गरिएका विषयहरूको भोग गर्दै मय वर्षसम्म निवास गर्नुहवन् ॥३७॥ हे विभ ! हजुर बाहेक के म विषय-सुखबाट अनभिज्ञ, वैध भोगहरू पनि लप्प्यादिविने, परलोकोको चिन्ता रहित र कत के होला, यमको विचार पनि नगर्ने कुनै अन्य कुन नर-मनुष्य विहार गर्नेछु ? ॥३८॥ अहो ! गृहस्थाश्रममा रहेर नै धर्म, अर्थ, काम, पुनःपालनको हल, अमरता तथा सुपथ पाइन्छन् यत्रमा ती स्वर्गादि दिव्यलोक पनि पाइन्छन् जसलाई विराज, विशोक र केवलानन्दी पुरुष पनि ब्राह्मण समर्थ हुन्छन् ॥३९॥ यस हलोमा देवता, क्षत्रि, मनुष्य तथा सबै प्राणीहरूका र आफ्ना पनि मज्जलमय आश्रय-

॥ इह त्वं (वीरको मुख) — ब्रह्मद्वारा सिद्धार्थ वसिष्ठे ब्रह्मदेव त्वं मयि एक दिन तौ श्रीब्रह्मा त्रिपुरहोका विदुः । एते येन उद्धृष्टाका पञ्चमूढ माथि जनको दासको जसो ईश्वरले कण प्रहार गर्दा बाणले बाणक भएर योहा पछि लिहाउको नशीबै लाग्यो । दिष्टायनं वसन्तः उद्योग रथ्यमको वात पुत्तान् गते । देवदत्त व्याघ्र भने—‘यतनाई मैले मारेका हो । ह्वाक, मल हुँ देख ।’ विद्राव्यः अन्—‘पछि यदि मरेर बाघको भए तिमीलाई दिने भएँ, तर यो वीरित छ । कुरा म तिमीलाई दिन सकिन ।’ हुवै राक्षसभार कुराहा गर्ने लागे । अन्तमा ती बुधे न्याय गरउने कुराहा हुने । तबहि पनि दुहा घरेन उद्धृष्ट भयो । वत निर्मित को विषादको निजैक गर्व कठिन देखिन् । नले बीच मोटा कुरा व्यति आरम्भो । सबै कुरा प्रार्थना गरेर बुझाउने भने—‘यो हुवै राक्षसभार कुराहा बढिन्छ । कलशो बाध गरिदेक ।’ अन्को भन्दो ‘पुदि वीरनको कुन मृत्यु हुन सक्दछ पर माने ब्रह्मण गर्ने शक्तिको अनेका बलाको शक्तिको शक्ति । जीवा भनी अविचार हुन्छ ।’ बुझको श्वाकगत कुरा हुनेर बुधेलाई कुरातेक भयो ।

स्थान गुरुश्रीश्रम नै कहिन्छ ॥ ४० ॥ हे कीर् ! यग लोभमा हजार ज्यूना विस्मयात, उदार प्रियदर्शन एति पाएर म समान यस्ती कुन श्री छ, जो हजारलाई पांजरुपमा बरष नगली  
 ॥ ४१ ॥ हे महाबाही ! जो आफ्नो मन्द-बाल्यपुष्ट मपुर तेगईन हापीज्यूना अनाथ बौवहरूको मानसिक मन्त्राप हरम गरिदिनग्या निमित्त न बुधकीमा दुल्लुहृष्ट, यगता स्वयं श्री  
 इतुष्टा सुकोमल बाहुमा कुन नारीको मन अलसुन मपूना ? ॥ ४२ ॥ नमदजी अन्दलुन् हे राजन् ! त्यमपछि वी श्री-बुरुपले परस्पर छापय साएर त्यही नगरमा गएर सैकदौ  
 वय आनन्द गर्दै रहे ॥ ४३ ॥ राजा पुरञ्जन मर्वतिर गायकहरू द्वाग आफ्नो सुपद-गान, प्रीत्यमा जल-कीडा गर्नेको लागि लोहकमित जदीमा पुग्दथे ॥ ४४ ॥ त्यस पुरीको  
 झा अतिपति घिया, त्यमले अने देशतिर ज्ञानको लागि त्यम पुरीमा मान द्वार मागित तथा दुइ द्वार वरतिर बनाएको घियो ॥ ४५ ॥ हे राजन् ! माथि कहिएका नौ  
 द्वारहरूमा पांच पूर्व, एक दक्षिण, एक उत्तर र दुइ पश्चिमतिर थिए । अब तिनको नाउँ म तिमीलाई कन्दलु सुन— ॥ ४६ ॥ पूर्वतिर ख्यात र आविर्मुख नामका

भियं प्राप्त मादशी त्वादृशं पतिम् ॥ ४१ ॥ कस्या मनस्ते भुवि भोगिभोगयोः भ्रिया न सज्जेदुभययोर्महाभुज ॥ योऽनाथवर्गाधिपलं घृणोद्धतस्मिता-  
 वलोकैर्न चरत्यपोहितुम् ॥ ४२ ॥ नारद उवाच ॥ इति तौ दम्पती तत्र समुद्य समये मिथः ॥ तां प्रविश्य पुरीं राजन्मुमुदाते शतं समाः ॥ ४३ ॥  
 उपगीयमानो ललितं तत्र तत्र च गायकैः ॥ क्रीडन्परिवृतः स्त्रीभिर्हृदिनीमाविशच्छुचौ ॥ ४४ ॥ सप्तोपरि कृता द्वारः पुरस्तस्यास्तु द्वे अधः ॥  
 पृथग्भियगगत्ययं तस्यां यः कश्चनेश्वरः ॥ ४५ ॥ पञ्च द्वास्तु पौरस्त्या दक्षिणेका तथोत्तरा ॥ पश्चिमे द्वे अमृषां ते नामानि नृप वर्णये ॥ ४६ ॥  
 खद्योताविर्मुम्बो च प्राग्द्वारावेकत्र निर्मिते ॥ विभ्राजितं जनपदं याति ताम्यां द्युमन्मखः ॥ ४७ ॥ नलिनी नालिनी च प्राग्द्वारावेकत्र निर्मिते ॥  
 अवधूतमखसताभ्यां विषयं याति सौरभम् ॥ ४८ ॥ मुख्यानाम पुस्ताद्द्वस्त्यापणवहूदनौ ॥ विषयो याति पुरसाड्महविषणान्वितः ॥ ४९ ॥ पितृद्वृष्टप-  
 पुष्यां द्वादक्षिणेन पुरञ्जनः ॥ राष्ट्र दक्षिणपश्चालं याति श्रुतधरान्वितः ॥ ५० ॥ देवहूर्ताम पुष्यां द्वा उत्तरेण पुरञ्जनः ॥ राष्ट्रमुत्तरपश्चालं याति श्रुतिधरान्वितः  
 ॥ ५१ ॥ आमुरी नाम पश्चाद्द्वस्त्या याति पुरञ्जनः ॥ ग्रामकं नाम विषयं दुर्मदेन समन्वितः ॥ ५२ ॥ निर्वर्तिनाम पश्चाद्द्वस्त्या याति पुरञ्जनः ॥

दुइ द्वार पनेका थिए । तिनै द्वारबाट राजा पुरञ्जन आफ्नो मित्र घुसाभूमित विभ्राजित नामको देशमा जाने गर्दथे ॥ ४७ ॥ यसै गरी पूर्व दिशामा यौट्टे स्थानमा त्यम  
 नगरमा नलिनी र नालिनी नामका दुइ द्वार अरु एति थिए । त्यसबाट राजा आफ्नो मित्र अवधूतसित सौरभ नामको नगरमा जाने गर्दथे ॥ ४८ ॥ पूर्वतिर हुल्ल्या नामको यौटा  
 द्वार थियो । त्यसबाट राजा पुरञ्जन आफ्नो मित्र रसज तथा विषणसित क्रमशः बहूदन र आवष नामका दुइ देशमा जाने गर्दथे ॥ ४९ ॥ हे राजन् ! त्यम पुरीको दक्षिणतिर  
 पितृ नामको यौटा द्वार थियो, त्यस द्वारबाट पुरञ्जन श्रुतिधर नामक मित्रसित दक्षिण पश्चाल देशमा जाने गर्दथे ॥ ५० ॥ उत्तर तिर देवहू नामको यौटा द्वार थियो,  
 त्यसबाट राजा आफ्नो श्रुतधर नामको मित्रसित उत्तर पश्चाल देशमा जाने गर्दथे ॥ ५१ ॥ पुरीको पश्चिमतिर आमुरी नामको यौटा द्वार थियो । त्यसबाट राजा पुरञ्जन

आफनो मित्र दुर्मदमित श्रावक देखमा जाने गर्दथे ॥५२॥ निकुञ्जि नामको पौटा पवित्री द्वार चियो । यमनाट राजा आफनो मित्र लुम्बकमित बैशम नाम देखमा जान्थे ॥ ५३ ॥ त्यम नगरका निवासीहरूमा निर्वाक तथा वैशस्कृत यी दुई नागरिक भन्दा लिए । तिनैको मरमा राजा पुरज्जन सेन्द्रिय नागरिकहरूको अधिपति बनेर आफनो इच्छित स्थानमा जल्थ्यो र सबै काम गर्दथ्यो ॥ ५४ ॥ जब राजा पुरज्जन आफनो दुस्स्य सेरक विष्णुनीनमिति अन्तःपुरमा जान्थे, तब सौम्य र पुत्रहरूले गर्दा हुने मोह, प्रमत्ता आदि विकाराहरूको अनुभव गर्दथ्यो ॥ ५५ ॥ यसरी विविध काममा मन्त्रेको, विषयमा आमक र स्त्रीद्वारा ठगिएको त्यो अङ्गानो राजा पुरज्जन जुन-जुन काम उसको मगरमेकी रानी गर्दथी, उही काम ऊ स्वयं गर्ने गर्दथ्यो ॥ ५६ ॥ जब त्यो रक्सी खान्थी तब स्वयं पनि दुग्ध मण्ड रक्सी खान लाग्दथ्यो, जब त्यो खान्थी तब ऊ पनि खान लाग्दथ्यो र जेर ऊ चरेना चराउथी तब स्वयं पनि चराउन लाग्दथ्यो ॥ ५७ ॥ जब त्यो गाउनथी तब ऊ पनि गाउन लाग्दथ्यो, त्यो रोए ऊ पनि रुन लाग्दथ्यो, त्यमले हान्ता ऊ पनि हान्न लाग्दथ्यो,

वैशम नाम विषय लुम्बकेन समन्वतः ॥ ५३ ॥ अन्धावसीमां पौराणां निर्वापेरास्मृताबुधौ ॥ अक्षयनामधिपतिस्ताभ्यां याति करोति च ॥ ५४ ॥ स यद्यन्तःपुरगतो विद्वानममन्वत ॥ मोहं प्रमादं हर्षं वा याति जग्यात्मजोद्भवम् ॥ ५५ ॥ एवं कर्मसु संमक्तः कामात्मा वधितोऽबुधः ॥ महिषी यद्यदीहेत तत्तदेवान्बवर्तत ॥ ५६ ॥ कचित्पिबन्त्यां पिबति मदितां मदविह्वलः ॥ अशनन्त्यां कचिदरनाति जक्षत्यां सह जक्षति ॥ ५७ ॥ कचिदुगायति गायन्त्यां रुदत्यां रुदति कचित् ॥ कचिदमन्त्यां इसति जल्पन्त्यामनुजल्पति ॥ ५८ ॥ कचिद्भावति धावन्त्यां निष्ठन्त्यामनुतिष्ठति ॥ अनुशोते शयाना- यामन्वाप्ते कचिदासतीम् ॥ ५९ ॥ कचिच्छृणोति शृण्वन्त्यां पश्यन्त्यामनुपश्यति ॥ कचिज्जिघ्रति जिघ्रन्त्यां स्पृशन्त्यां स्पृशति कचित् ॥ ६० ॥ कचिच्च शोचतीं जायामनुशोचति दीनवत ॥ अनुदृश्यति दृष्यन्त्यां मुदितामनुमोदते ॥ ६१ ॥ विप्रलब्धो महिष्यैव सर्वप्रकृतिवधितः ॥ नेच्छजनुकरोत्यज्ञः कर्त्तव्यात्कीडादृगो यथा ॥ ६२ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे पुरंजनापाख्याने पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ नारद उवाच ॥ स एकदा महेश्वामो रथं पञ्चाशमाशुगम् ॥ द्विपं द्विचकमेकाक्षं त्रिवेणुं पञ्चवन्धुरम् ॥ १ ॥ एकरथं कदमनमेकनीडं द्विकुवरम् ॥ पञ्चप्रहरणं मसवरुथं पञ्चविक्रमम् ॥ २ ॥

उभते बाल्मा बाल्न लाग्दथ्यो ॥ ५८ ॥ जब त्यो ह्नुदथी तब ऊ पनि ह्नुदथ्यो, ऊ महिष आङ्ग पनि भट्टिन्थ्यो, ऊ सुती भने स्वयं पनि ठर्ममित सुनथ्यो र रक्सी मने बरतथ्यो ॥ ५९ ॥ कुनै बेला ऊ केही हुन्दथी तब राजा पनि दुग्ध लाग्दथ्यो, ऊ कुनै हेदथी तब स्वयं राजा पनि उतै हेन लाग्दथ्यो । ऊ मुंघी तब स्वयं मुंघ लाग्दथ्यो र कटिले पछे गर्दथी तब स्वयं पनि चर्को मने लाग्दथ्यो ॥ ६० ॥ त्यो आफनो निवा म्मन मने स्वयं पनि दीन-दीन भौ भ्याकुन हुन्थ्यो । ऊ प्रमत्त भ मने राजा स्वयं पनि प्रमत्त हुन्थ्यो । त्यो सुयो हुँदा स्वयं पनि अनिदित हुन्थ्यो ॥ ६१ ॥ यस प्रकार त्यो लोको प्रेममा अन्त्रेको राजा पुरज्जन आफनो भन्धेहरू द्वारा ठगिने र अतिशय कामवश हुनाले गर्दा हुन्छ नभए पनि नपुमक समान त्यो लोको उमै प्रकार अनुभव गर्दथ्यो, जमरी सेल देखाउनको निम्ति पालिखो (वानरादि) पशु जुन बेला पनि आफनो स्वामीको आज्ञामा रहन्छ । ६२ ॥ रति धामद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे नेपाली भाषाटीकायां पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ( राजा पुरज्जन विकार लेख्न जानु र उमकी रानी निमाउनु )—श्रीनारदजी

मन्दस्त्र-हे रावन् ! एक दिन राजा पुत्रजन जवना पांच सोडा जोतिष्का धिय, लून दुइ दम्बिकादक, दुइ चक्का, यौटा धुरी, तीन बाँव, पाँच बन्धन, यौटा डोरो (खणाम), एक सातथी, यौटा बाने चान, दुइ जौनी, पाँच छस, साठ बद्री, पाँच प्रकारका गतिदक र सुवर्णमय आभूषणहरूले विभूषित थियो—यगतो छीप्रणामी रथमा, एक भन्जु, सुवर्णमय कवच र अक्षय ठोकोमा राख लिएर आफ्नो पञ्चरी सेनापतिसित चढेर त्यो पञ्चप्रण नामक वनमा गयो ॥ १-३ ॥ छिकार सेव्यको निमित्त अठ ठन्सुक गयर, जमलाई न्यागनु कुनै प्रकार पनि उन्नित थिएन, त्यो प्रियतमालाई तयारेर त्यो अति दर्पपूर्वक हातमा घटुङ-बाण लिई छिकार सेव्य आम्चो ॥४॥ यस प्रकार आतुरीश्रुति श्रोकार गरेर बयंकर र निर्दयनिच राजा पुत्रजनले त्यस वनमा आफ्ना तीक्ष्ण बाणद्वारा अनेक बन्धनशूद्रहरूको बध गरे ॥५॥ आश्रमा पशु विमाको निमित्त कुनै विधान छैन, रू मानिसको स्वाभाविक प्रवृत्तिलाई रोक्नको निमित्त यो नियम बनाइदिएको छ कि मानमा आत्मक राजा शास्त्रविहित आह्लादिको अवसरमा बनेमा गयर केवल अत्याज्य पशुहरूलाई नै मारुन् ॥ ६ ॥ हे राजेन्द्र ! कुनै पनि

हैमोपस्करमारुह्य स्पर्णवर्माक्षयेषुधिः ॥ एकादशचमृनायः पञ्चप्रथमगाहनम् ॥३॥ चकार मृगयां तत्र दृष्ट आत्तेषुकार्मुकः ॥ विहाय जायामतदर्हा मृगान्यमनललमः ॥ ४ ॥ आसुरीं वृत्तिमाश्रित्य घोरात्मा निरनुश्रुहः ॥ गृहनाञ्जितैर्वाणैर्वेनेषु वनगोचरात् ॥५॥ तीर्थेषु प्रतिदृष्टेषु राजा मेघ्यानप-  
शन्वने ॥ यावदर्थमलं लुब्धो वन्यादिनि नियम्यते ॥ ६ ॥ य एवं कर्म नियतं विद्वान्कुर्वीत मानवः ॥ कर्मणा तेन राजेन्द्र ज्ञानेन न स लिप्यते ॥ ७ ॥ अन्यथा कर्म कुर्याणो मानारुहो निवप्यते ॥ गुणप्रवाहपतितो नष्टप्रज्ञो ब्रजत्यधः ॥ ८ ॥ तत्र निर्भिन्नगात्राणां विचित्राजैः शिलीमुखैः ॥ विस्त्रोऽधुदुःखितानां दुःसहः करुणात्मनाम् ॥ ९ ॥ राशान्वराहान्महिषान्बयान्रुद्राल्यकाञ् ॥ मेघ्यानन्याश्च विविधान्विनिचन्द्रममभ्यगात् ॥ १० ॥ ततः क्षुत्तृणश्रान्तो निवृत्तो गृहमेधिवान् ॥ कृतम्नानोचिताहारः संविवेश गतक्लमः ॥ ११ ॥ आत्मानमर्हयास्के घृणालेषुसगादिभिः ॥ साञ्चलङ्कृतमर्वाङ्गो पहिन्त्यामादधे मनः ॥ १२ ॥ तृप्तो दृष्टः सुतृप्तश्च कन्दपर्कृष्टमानसः ॥ न ज्यचष्ट वरादोर्हा गृहिणीं गृहमेधिनीम् ॥ १३ ॥ अन्तःपुरस्त्रियोऽपृच्छद्विमाना इव वेदपित् ॥ अपि वः कुशलं रामाः मेश्वरीणां यथा पुरा ॥ १४ ॥ न तथैतर्हि रोचन्ते गृहेषु गृहमपदः ॥ यदि न

विद्वान् पुरुष राक्षसी कर्मतत्त्वलाई बानेर नियत कर्म गर्दछ भने, त्यो कहिल्यै ती कर्ममा लिप्त हुँदैन ॥७॥ जो अनुपम मनपर्दो कर्म गर्नाले बभ्रिमानो मगर कर्महरूमा बाँधिन जान्छ, जति त्यो मंगार चक्रमा हुनेर विवेक बुद्धि नष्ट हुनाले गर्दा जवम पोनिहरूमा जन्मन जान्छ ॥८॥ त्यस वनमा पुत्रजनका अनेक बरिका प्यारु हुने बाणहरूले घायल र दुःखित जोवहरूको मयबर संसार भयो, जो देखे उ पुरुषहरूका निमित्त आचन्त दुःसह थियो ॥९॥ यस्तो त्यहाँ सरायो, छुसर, राँगा, नीलगाई, कृष्णमृग, दुम्मी र अरु पनि अनेक रज्य पशुहरू मार्दो मार्दो राजा पुत्रजन घर थाके ॥१०॥ अनि भोक-प्यासले व्याकुल मगर वा घर आए । त्यहाँ स्नान र भोजन गरेर उनले एकछिन पल्टिई आफ्नो बकाई मारे ॥११॥ त्यसपछि अन्तर, कन्दन, फुल-माला आदिले अलंकृत भई, सबै अंगमा उत्तम आभूषण चारब गरी उनले आफ्नो प्रियतमाको सम्झना गरे ॥१२॥ तर भोजन आदिले रज्य हुदयमा आनन्दित, मदीनयत तथा कामपरवत्त राजा पुत्रजनलाई आफ्नो पातलो उट्टि हुने पतनी देखिन् ॥ १३ ॥ हे राजा प्राचीनवर्द्धि ! त्यसपछि ठमले केही खिन्न मगर आफ्नो अन्तःपुरको नतीहरू-

लाई सोचे—'हे रामजी हो । किसी आफनी ब्यामिनीमित बरिल ही कुशलपूर्वक त छा । किन हो कुंक्ष यम पखन पक्का भयति पतिले ज्यो राशो देलिहरोका छैन ॥१४॥ हुन घरमा माता तथा पतिपरायणा बानी छैनन्, यो अंगारीन रथ हो यम दुःखमय घरमा हुन वृद्धिमान पुस दान-दान हो बरल ॥१५॥ अ, बानी—जो दुःखका मयूमा म दुःख छिन-छिनमा मेरो विवेक-बुद्धि जाग्रत पारेर मलाई स्वय संकटपट उताउने मेरी प्रियतमा यम बन्त कहाँ छन् ? ॥१६॥ श्रीहले भने—ने नरपने । डामीलाई बाडा छैन—बाज हजुरकी प्रिय-तमाते के बिचार गोरी छन् ? हे पापुदमन ! हेनुइयम, ती बिना बिछोडकी रितो पन्थमा हलेकी छन् ॥१७॥ नारदले भने—हे रामन् ! यम छोडो मंगले दिवेकअह राजा आफनी रानी भूमिमा अन्त-व्यन्त स्थितिमा हलेकी देखेर चिन्तित गर ॥१८॥ दायी मनले सीठा बवन डारा धेरै ब्रह्माउंदा पनि उनले ज्ञान न्हेनन् कि बाह्यप्रति आफनी विषयमाको प्रणय-कायको कारण के हो ? ॥१९॥ अरि प्रणय काय निवारण गर्नमा कुशल भीर राजाले बिचारा-बिरनार उनलाई कबडन आरम्भ गरे । पहिले मित्रको पाऊ छोए, केरि उनलाई कात्तमा निरर

स्यादगृहे माता पत्नी वा पतिदेवता ॥ व्यङ्गे रथ इव प्राज्ञः को नामामीन दीनवन् ॥ १५ ॥ क वर्तते मा ललना भजन्तं व्यमनार्णवे ॥ या मामुद्धरते प्रज्ञा दीपयन्ती पदे पदे ॥ १६ ॥ रामा उचः ॥ नरनाथा न जानीमस्त्वप्रिया यद्धवस्यति ॥ मूलले निरवस्तारे शयानां पशव शत्रु-हन् ॥ १७ ॥ नारद उवाच ॥ पुरञ्जनः स्वमहिषीं निरीक्ष्यावधुतां भुवि ॥ तत्संगोन्मथितज्ञानो वैक्लव्यं परमं वयौ ॥ १८ ॥ मान्त्वयन् स्वक्षणा वाचा हृदयेन विदूयता ॥ प्रियस्याः स्नेहमरभिलङ्गमात्मनि नायगात् ॥ १९ ॥ अनुनिन्येष्य शनकैर्वीरोऽनुनयकोविदः ॥ पस्पर्श पादयुगल मा चोत्सङ्गलालिताम् ॥ २० ॥ पुरञ्जन उवाच ॥ नूनं त्वकृतपुष्पास्ते मृत्या ऐश्वर्याः शुभे ॥ कृतागः स्वात्ममात्कुत्वा शिक्षादण्डं न मुञ्चते ॥ २१ ॥ परमोऽनुग्रहो दण्डो भूत्येषु ॥ गुणार्पितः ॥ बालो न वेद न तन्नि कथुकृत्यममर्षणः ॥ २२ ॥ मा त्वं मुन्यं मुदति मुञ्चन्तु रागभारत्री ह्यविलम्बिविलमदमितावलोकम् ॥ नीलालकालिभिरुपस्कृतमुन्नमं नः स्वानां प्रदर्शय मनस्विनि क्लृवाक्यम् ॥ २३ ॥ तस्मिन्द्वये दममहं तव वीरपत्नि योऽन्यत्र भूसुरकुलात्कृतकित्वस्तम् ॥ परये न वीतभयमुन्मुदितं त्रिलोक्यामन्यत्र वै मुरिपोरितरत्र दामात् ॥ २४ ॥ वक्त्रं न ते

हलो स्नेहपूर्वक भने—॥२०॥ पुरञ्जनले भने—हे सुन्दरी ! यदि स्वामी आफना अपराधी सेवकलाई आफनै मानेर शिक्षाको निम्ति पनि उचित दण्ड दिंदैन भने यो हलो । मन्दबलक स्वामी कहिल ॥२१॥ हे कवी ! सेवकलाई दिनेको स्वामीको दण्ड त्यसमात्र एक कुरा हो न कुन । हुन सेवक यो दण्ड सहेदैन यस्य पूर्वलाई तिम्र स्वामीले गरेको उपकारको बाडा नै हुन सक्छैन ॥२२॥ हे सुन्दर दाँत हुने सुन्दरी ! हे मुञ्च ! हे ब्यामिनी ! किसी हाथे गृहस्थामिनी हो । अतः म अनुसरलाई किसी प्रणय रत र लज्जाले अगिपको एवं मपुर हुन जानले गरिपको । तेमो हेराहले पुक आफनो यो भगोहर इत्यवबिन्द देखाउ हुन बालो अलकावली तथा उन्नत जास्किाले पुक छन् ॥२३॥ हे वीर नी ! ब्राह्मण-कुल बाहेक यदि अरु हुनले तिम्रो अपराध गरेको अथ वा स्वसलाई आहिल्यै कटांग दण्ड दिनेछु, दिनकि भयवानका मकरहलाई छाडेर मलाई तीनै लोकको बाहिर र भित्र यस्तो कुनै प्राणी देखिरहेको छैन, जो मेरो अपराध गरेर पनि निभयम,बले आनन्दपूर्वक बाँच्न सकोस् ॥२४॥ हे प्रिये ! मले कहिले पनि तिम्रो पुख यमो विलक-हीन, बानीन, दण्डित, रिमले अर्दा मयानर,

हान्तिहीन तथा नेहहीन देखेको बिहान र न कहिल्यै तिमी सुन्दर स्तनलाई थाकौँ आँखले मितेको देखेबे । न कहिल्यै तिमी बिम्बकत छौँ ओँछलाई कुकुमरागको समान पानको नालासहित रहित नै देखेबे ॥ २० ॥ आफ्नो तुच्छ व्यसनबन्धन तिमी आत्मा नभई स्वयं बनमा झिकार लेख्न गर्दौ । अतः न आफ्नो अपगामी सुहृदमाथि अब तिमी प्रमत्त होऊ । किनकि कामका विषम बाणले व्याकुल भएर आफ्नो अधीन तथा आचूलाई रतिमुन्ध दिने प्रयत्न पतिलाई गती कुन कामिनी छ, जो समुचित वरमको निधित न अपनायोस् ॥ २६ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे नेत्राली गोपाटीकाया षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ (पुरज्जनको पुरीमा षण्ठवेगको आक्रमण र कालकन्याको चरित्र) — नारद अन्धछन् — हे महाराज ! यस प्रकार अनेक हाड-माउले आफ्नो बधीन पारेर आफ्ना पनि पुरज्जनलाई प्रयत्न पार्दै पुरज्जनी उनीमित विहाय गर्नसानी ॥ १ ॥ हे राजन् ! तत्सपत्ति राजश्री नान गरेर अनेक बरिका सकलमय र राजा-राज्ञा अलङ्कारले सुमञ्जित भई र घोडन आदिले परिचय भएर आफ्नो बगीचै आएको त्यो मनोहर सुख मयको राजमहिषीलाई राजा पुरज्जनले

वितिलकं मलिनं विहर्ष संरम्भभीममविश्रुमपेतरागम् ॥ पश्यं स्तनावपि शुचोपहतौ मुञ्जातो विम्बाधरं विगतकुङ्कुमपङ्करागम् ॥ २५ ॥ तन्मे प्रपीद मुहुरः कृतकित्त्वपस्य स्वैरं गतस्य मृगयां व्यसनानुरस्य ॥ का देवरं वशगतं कुसुमाक्षवेगविस्तप्तपंस्नमुशती न भजेत कृत्ये ॥ २६ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे पुरज्जनोपाख्यानं षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ नारद उवाच ॥ इत्थं पुरज्जनं सप्रम्वरासानीय विभ्रमैः ॥ पुरज्जनी महाराज रेमे रमयती यतिम् ॥ १ ॥ म राजा महिषी राजन्मुस्तातां रुचिराननाम् ॥ कृतस्वस्त्ययनां दृष्टामभ्यनन्ददुष्पागताम् ॥ २ ॥ तयोपगृह्ण. परिबन्धकन्धरो रहो न मन्त्रैरपकृष्टचेतनः ॥ न कालरंहो बुबुधे दुरत्ययं दिवा निशेति प्रमदापरिग्रहः ॥ ३ ॥ शायान उन्नद्धमदो महा-मना महाहंतत्ये महिषीमुजोवधिः ॥ तामेव वीरो मनुते परं यतस्तमोऽभिभूतो न निजं परं च यत् ॥ ४ ॥ तयैवं रममाणस्य कामकश्मलचेतसः ॥ क्षणार्धमिव राजेन्द्र व्यतिकर्तं नवं वयः ॥ ५ ॥ तस्यामजनयत्पुत्रानपुरज्जन्यां पुरज्जनः ॥ शतान्येकादश विराडायुषोऽर्धमयात्मगात् ॥ ६ ॥ दुहितृदशोत्तरशतं पितृमातृयशस्करीः शीलौदार्यगुणोपेताः पौरज्जन्यः प्रजापते ॥ ७ ॥ म पाञ्चालपतिः पुत्रान्पितृवंशविध्वनान् ॥ दारैः

हृत्तो पृन्धी गरे ॥ २ ॥ अनि बरस्वर रद आलिङ्गन गरेर राजा पुरज्जनले प्रियतमाका कधिमा बेरिएर घेउ गरे — उनलाई हृत्तो आत्मक चित्तले एकान्तमा प्रणव वाक्य द्वारा पुष्पाउँदै उमडो बशीभूत महामकेका हुनाले रात्रि-दिवसरूपी कालको दुस्तर पतिलाई पनि काट्न मकेनन् ॥ ३ ॥ महामनस्वी राजा पुरज्जन आफ्नी प्रियाका हातको तकिवा लगाएर मृन्मयान् क्षय्याया पत्तिरई मुत्तिरई । आफ्नो बढेको मदले गर्दा त्यां वीरः यमैलाई वरम पुग्थाय मानिरहको पिथो, विनकि आफ्नान्धकारले डाकिइलेको हुनाले उसलाई आफ्नो र परमजको बहृपको केरो पान जान रईको छिएन ॥ ४ ॥ हे राजेन्द्र ! यन प्रकार कामातुर हृदयले तीमति विहाय गर्दा-गर्दा राजा पुरज्जनको सम्पूर्ण पुत्रावस्था बाध क्षम छै विनेर गयो ॥ ५ ॥ हे प्रजापते ! यमै शीघ्र राजा पुरज्जनले पुरज्जनीवृष्ट एषार मय छोरा तथा आफ्ना माता-पिताको सुयश बढाउने एवं श्रील, उदारता आदि गुणले युक्त एक सय हज्र छोरी उत्पन्न गरे । ती कन्याहरू पौरज्जनी कहिए ॥ ६, ७ ॥ अनि पाञ्चाल देशको नरेश महाराज पुरज्जनले आफ्नी बंधलाई बढाउने ती छोराहरूको योग्य श्री र कन्याहरूका तिनको अनुसृत बरहक

पिन विवाह गरिदिष्ट ॥८॥ ही पुरजनका छोरा मन्वे प्रत्येकका मय-मय छोरा उत्पन्न भए, त्यसले त्यो पुरजनवंश मार्ग पाश्चात्यदेशमा फैलियो ॥९॥ यसरी आफ्ना छोरा-नाती, बर, हुकुटी, सेपङ तथा देश आदिमा क्रमशः बढ्दै जाने मयताले राजा पुरजन विषयमा गाढिए ॥१०॥ त्यसपछि तिमिले जसरी विविध भोगको इच्छासे पशुको दीक्षा ग्रहण गरे र अनेक पशुहिन्यामय मयका ब्रह्महरू द्वारा देवता, सिद्ध तथा भुरतिहरूलाई प्रमत्त तुल्याए ॥११॥ यम बान्हेर काबाच साधनमा जमावधान रहेर आफ्ना कुटुम्बमा नै कामका विच राजा पुरजनको बुद्धावस्थाको समर्थ व्यापार, जुन कामी गुरुलाई मनपर्दैन ॥१२॥ हे राजन् ! बन्धवेग नामक गन्धर्वहरूको योद्धा राजा भियो । स्त्रोमित तीन सय साठी बलवान् गन्धर्वहरू रहन्थे ॥१३॥ ती तीन सय साठी गन्धर्वहरूमित्र युक्त तथा कुम्भारवर्णका र्गति नै संख्यामा गन्धर्वहरू विष्ट, जो तरे भोगका कामग्रीहरूले पुक्त बहादा पुरजनको पुरीमा सपेदा लुट-बाट गरिरहन्थे ॥१४॥ जय गन्धर्वराज बन्धवेगका सेवक राजा पुरजनको नगरलाई लुट्न लागे तब जगदर नामको त्यो पाँच कला हुने सर्वले विनलाई रोक्को ॥१५॥ हे

संयोजयामास दुहितुः सहशेवरेः ॥८॥ पुत्राणां नाभन्वपुत्रा एकैकस्य शतं शतम् ॥ यैर्वै पौरजनों वंशः पाश्चात्येषु समेधितः ॥ ९ ॥ तेषु तद्विक्रय-  
द्वारेषु गृहकोरागुर्जीविषु ॥ निरुद्धेन ममत्वेन विषयेष्वन्ववध्यत ॥१०॥ ईजे च क्रतुभिर्धरिर्दीक्षितः पशुमारकैः ॥ देवान्पितृभूतपतीन्नानाकामो यया  
भवात् ॥ ११ ॥ युक्तेष्वेव प्रमत्तस्य कुटुम्बामक्तचेतसः ॥ आससाद स वै कालो योगप्रियः प्रिययोपिताम् ॥ १२ ॥ बन्धवेग इति ख्यातो गन्धर्वा-  
धिपतिर्नृपः ॥ गन्धर्वास्तस्य बलिनः षष्ठ्युत्तरशतत्रयम् ॥१३॥ गन्धर्व्यस्तादृशीरस्य मेयुन्यश्च मितामिताः ॥ परिचृत्या विलुम्पन्ति सर्वकामविनि-  
र्मिताम् ॥ १४ ॥ ते बन्धवेगानुवराः पुरजनपुरं यदा ॥ हर्तुमारेभिरे तत्र प्रत्येष्वध्वजागरः ॥ १५ ॥ स मसभिः शतैरेको विंशत्या च शतं समाः ॥  
पुरंजनपुराण्यक्षो गन्धर्वैर्युधे बली ॥ १६ ॥ क्षीयमाणे स्वसम्बन्धे एकस्मिन्बहुभिर्बुधि ॥ जिन्तां परां जगामार्तः सराष्ट्रपुरवान्धवः ॥ १७ ॥ स  
एव तुर्यां मधुमुक्ताशालेषु स्वपार्श्वैः ॥ उपनीतं बलिं गृह्णन्मीजितो नाविदद्भयम् ॥१८॥ कालस्य दुहिता काचित्त्रिलोकीं नरमिच्छती ॥ पर्यटन्ती  
न बहिष्मन्प्रत्यनन्दत कञ्चन ॥ १९ ॥ दौर्भाग्येनात्मनो लोके विश्रुता दुर्भगेति सा ॥ या तुष्टा राजपर्ये तु वृताऽदात्सूरवे वरम् ॥ २० ॥ कदाचि-  
दट्माना सा ब्रह्मलोकान्मही गतम् ॥ वमे बृहद्भक्तं मां तु जानती काममोहिता ॥ २१ ॥ मयि संरम्य विपुलमदाच्छापं सुदुःसहम् ॥ स्यात्तुमहमि

राजन् । पुरजनको पुरीको पक्ष त्यो बहावलवान् सर्व सय वर्षम्म ५५३ ती सात सय तीन गन्धर्वमित लुट्दै रको ॥१६॥ यसरी चेरै बोझारुमित परले पुट्टमा सित आफ्नो ५१ मज सम्बन्धी मयम सर्वलाई बलवान् मयको देलेर आफ्नो राम् ४ मयको दित गज मयका राजा पुरजन आलिष्टर चिन्तामा परे ॥ १७ ॥ यत्किा दिनमम क आफ्ना दुःखार ज्वाहणको घर (तिरे) स्वीकार गरेर नाच्चा देशमित्र आफ्नो पुरीमा नै बसेर नामा प्रकारका छुद्र विषमहरू भोग गर्दै रको । छोरो बडीभूत हुनाले उत्पत्ताई यम विरगिको कुरा केही पनि थाहै हुन सकेन । हे हरिष्टम् । उतै बखत कालपी हुने पुरी आफ्नो योग्य बर सोज्दै तीनै हाँवमा हुनी, ४२ सयलाई कपले पनि अर्गावार गरेन । क जमायाना हुनाले त्यो 'दुर्भाग' जहाँ केही जाँदै रहन्थो । ४५५८८ राजर्षि रुरुले अंगीभार मनाले प्रमत्त भएर उसले राजालाई राज्य-जातिको रक्षण दिई । १८-२० । बकपन्त न ( नारद ) ब्रह्मलोकात् पृथ्वीमा आई ।

यस नैष्ठिक श्रमसंचारी जातेर पानः यस दुखी कालस्य गाले वामाक्षर भावले मलाई आपन्न पति तुल्याउन खांजी ॥२१॥ किन्तु यसले अब मेरो बनिच्छा देखा नन सिम्पार पलाई यो दुःखद आर दिई—'हे मुने ! विमोक्षे मेरो कुरा भानेका छेनी, यस निम्ति निमी एक ठाउँमा धेरै बैरस्म टिक्न सक्न छेनी' ॥२२॥ यस प्रकार बहिरबाट निराश्र भएर तौ कालकन्या भरो। कथानुसार यस बामक यवनराजकोई भई र उमेसलाई ब्रह्म गन निरुच्य गरेर भनी—॥२३॥ 'हे वीर ! तिमी यवन सेठलाई य आपन्नो पति बनाउने इच्छा गर्दछु । किनकि तिम्रो प्रति गरिपको प्राणीहरूको सङ्ग्रह कहिल्यै निकल हुँदैन । २४ ॥ जो मनुष्य लोक तथा खासविदित दान दिँदैन वा जो लोक तथा डास विधिले अधिकारी भएर पनि त्यसो दान स्वाकार गर्दैन, ती दुवै दुराचारी बृह पुरुष कन्यमा पछितोमा पर्छन् ॥२५॥ हे भइ ! य सेवा गर्नेका लागि तिम्रो साङ्गन्ने उपस्थित भएकी छु । तिमी नै भलाई स्वीकार गरेर

नैकत्र मयाश्रयिमुखो मुने ॥२२॥ ततो विहतसंकल्पा कन्यका यवनेश्वरम् ॥ भयोपदिष्टमासद्य वज्रे नाम्ना भयं पतिम् ॥ २३ ॥ श्रयभं यवनानां त्वां वृषे वीरिपितं पतिम् ॥ संकल्पस्त्वयि भूतानां कृतः किल न रिष्यति ॥ २४ ॥ द्वाविमावनुशोचेते बालावसद्वग्रहौ ॥ पल्लोकशालोपनतं न रानि न तदिच्छति ॥ २५ ॥ अथो भजाव मां भद्र भजतीं मे दयां कुरु ॥ एतावान्योरुषो धर्मो यदार्ताननुकम्पते ॥ २६ ॥ कालकन्यो-दितवचो निशम्य यवनेश्वरः ॥ चिकीर्षुर्देवगुणं स सस्मितं तामभाषत ॥ २७ ॥ मया निरूपितस्तुभ्यं पतिरात्मसमाधिना ॥ नाभिनन्दति लोको-ऽयं स्वामभद्रामसम्भताम् ॥ २८ ॥ त्वमव्यक्तगतिर्मुहुरव लोकं कर्मविनिर्मितम् ॥ याहि मे पृतनायुक्ता प्रजानां प्रणेष्यसि ॥ २९ ॥ प्रजानोऽयं भ्रम भ्राता त्वं च मे भगिनी भव ॥ श्राम्युभाम्यां लोकेऽस्मिन्नव्यक्तो भीमसैनिकः ॥ ३० ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे पुरजानोपाख्याने

अनुसृष्टान ग० । दीन जनमा दया गर्तु नै मनुष्यको सवैभन्दा ठूलो धर्म हो । २६ ॥ यो बालकन्याको वध्या कथन सुनेर यवनराजले विवाहाको पीटा गुह्य कार्य गराउने अभिप्रायले वसु-सुमु हाँसे मर्न्यो—॥२७॥ हे कालकन्यके ! मैले योगरहि द्वारा देखेर तेरो निम्ति बाँटा पति निर्धारित गरेको छु । तँ सबैको अनिष्ट गर्दछ्यौ, यसै निम्ति कसैलाई पनि प्रिय हुन सकिनस् र यसै कारण म तँलाई स्वीकार गर्न सकिन ॥२८॥ अतः तँ कर्म-विनिर्मित लोकलाई इष्टपूर्वक गुप्त रूपले भोग । तँ मेरा सेनाको सभै जा । तँ द्वारा सारा प्रजाको नाश हुनेछ । २९ ॥ यो प्रजार मेरो भर्छ हो र तँ मेरी बहिनी हांस । तिमी दुवै र आफ्नो विद्याले सेनामित भ पर्न अवश्यक रूपले सबै लोकमा हुनेछु ॥ ३० ॥ इति श्रीमद्भागवते

० उदाहरण : ब्रह्मचर्या प्रथा - ब्रह्मपुराण गोविन्दकीर्ती बोरा मन्दिर छ । पूर्वकालमा त्यसका पुजारी विवाह गर्दैनथे । अतः ती सङ्गण्ड्य गङ्गाको तीरे ॥ यस्ताका ती निमै ठेकाली देखिने र कुवेकी पत्र कुवे प्यान राजनिये एक समय राजाले ती लखेलाई डाके । तिनोइकले भयो—'राजालाई काम परे उनी स्वयं यहाँ आउँछन् । हाँसेले माने केही आश्चर्यका जैन ।' यो कुरा राजाले सुनेपछि र जानकित छल्लाई बरी विधा । विचार गरी सबैको विवाह गराइदिए । विवाहपछि केहि कहिल्यै राजाले तिनोइकलाई डाकेन वा घेटने मौका अगन किनकि पैसा बना तिनको घरस्थी यकन सवैतय्यो । राजा बाहेक अरु कोही पनि पैसाले तिनको सहायता गर्न सक्नेछे अतः ती राजाकोई भएर मादने—'भ आदीशैव दिन काएको छु । आज भतवान्को प्रसाद ल्याएको छु । मेरो लायक कुनै सेवा भए जान्छ होला ।' यो सबै गर्नुपर्ने कारण—तिनको ब्रह्मचर्य त्यसो पछ्याइ हुनु नै निम्न । समय चलेपछि ती पुनःपुनःका बोरा कोरी भए । अतः तिनको विवाहका लागि पैसा चाहियो । यन ती सबै राजाको बुझामद गर्नकोले । बरकी धेरै दिनपछि तिनलाई ब्रह्मचर्यका प्रधान डाड मयो ।



महापुराणे चतुर्थस्कन्धे नेपाली भाषायां कायां सुप्रविष्टाऽध्यायः ॥२७॥ ( राजा पुरज्जनलाई खी योनि प्राप्त हुनु र अज्ञातको उपदेइले पाँच भाग हुनु )-नारद मन्दच्छन्-हे प्राचीनवर्हि ! त्यसपछि मय नामका यवनराजका भाइजारी सेना प्रज्वार कालकन्यामित धृष्टोत्तमा दुल्ल रूपे ॥ १ ॥ हे राजन् ! एक दिनको कुरा हो, तिनले ठूलो बेगले चढेो संसार घुमिप तथा धृष्टीका सबै भोगहरूले सम्पन्न त्यस पुरज्जनको नगरलाई घेरिलि ॥ २ ॥ त्यसपछि असको रंजामा परेर मनुष्य तन्कास निःसार भएर जान्छ, त्यो कालकन्या बलपूर्वक ती पुरज्जनको पुरीलाई भोग लागी ॥ ३ ॥ त्यसै बखत ती यवन पनि ठगद्वारा भोग्यमान पुरीमा चारैतिरबाट विभिन्न ढांकहरूद्वारा पसेर त्यसको नाश गर्नछाने ॥ ४ ॥ त्यस पुरीलाई त्यसरी पीडित भएको देखेर त्यसको स्वामित्वको अस्मान राख्ने भएका कुटुम्बी राजा पुरज्जनलाई ममतावश विविध प्रकारका सन्तप हुन लागे ॥ ५ ॥ अनि कालकन्याको आलपन र गन्धर्व, यवनहरूको ठूलो सैनिक आक्रमणले श्रीहीन, कृपण, विषयप्रस्त, बुद्धिहीन तथा ऐश्वर्यहीन राजा पुरज्जन आफ्नो पुरीलाई नष्ट-प्रह, पुनर्-प्राप्त, मृत्यु र मंत्रीहरूलाई आफ्नो प्रतिकूल तथा

समविशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ नारद उवाच ॥ सैनिका भयनाम्नो ये बर्हिष्मन् दिष्टकारिणः ॥ प्रज्वारकालकन्याभ्यां विचेरुवनीमिमाम् ॥ १ ॥ त एकदा तु रभमा पुरज्जनपुरीं नृप ॥ रुरुधुर्भौमभोगाभ्यां जरत्पन्नगपालिताम् ॥ २ ॥ कालकन्याऽपि बुभुजे पुरज्जनपुरं क्लृप्ता ॥ ययाऽभिभूतः पुरुषः सद्यो निःसारतामियात् ॥ ३ ॥ तयोपमुन्यमानां वै यवनाः सर्वतो दिशम् ॥ द्यार्भिः प्रविश्य समुशं प्रादयन् सकलां पुरीम् ॥ ४ ॥ तस्यां प्रपीड्यमानायामभिमानी पुरज्जनः ॥ अवापोरुविधास्तापान्कुटुम्बी ममनाकुलः ॥ ५ ॥ कन्योपगृहो नष्टश्रीः कृपणो विषयात्मकः ॥ नष्टप्रज्ञो हृतेष्वयो गन्धर्वयवनेर्वलात् ॥ ६ ॥ विशीर्णां स्वपुरीं वीक्ष्य प्रतिकूलानानदतान् ॥ पुत्रान्पौत्रानुगामात्याञ्जयां च गतमौहदाम् ॥ ७ ॥ आत्मानं कन्यया अस्तं पञ्चालानरिदूषितान् ॥ दुरन्तचिन्तामापन्नो न लेभे तत्प्रतिक्रियाम् ॥ ८ ॥ कामानभिलषन्दीनो यातयामाश्व कन्यया ॥ विगतात्मगतस्तिनेहः पुत्रान्दारांश्च लालयन् ॥ ९ ॥ गन्धर्वयवनाकन्दन्तां कालकन्योपमर्दिताम् ॥ हातुं चक्रमे राजा तां पुरीमनि- कामतः ॥ १० ॥ भयनाम्नोऽप्रजो घाता प्रज्वारः प्रत्युपस्थितः ॥ ददाह तां पुरीं कृत्स्नां घातुः प्रियचिकीर्षया ॥ ११ ॥ तस्यां सन्दब्धनानायां सपौरः सपरिच्छदः ॥ कोटुम्बिकः कुटुम्बिन्या उपातप्यत नान्वयः ॥ १२ ॥ यवनोपरुद्धायतनो अस्तायां कालकन्यया ॥ पुर्यां प्रज्वार-

कान्दर मन, श्रीलाई स्नेहधृत्य, आफूलाई कालकन्याद्वारा प्रमित र पञ्चाल-निवासीहरूको अनुहर्कको हातबाट नष्ट-प्रह भएको देखेर अघार चिन्तामा गाहिएर त्यसबाट मुक्ति पाउने छुनै उपाय छिन्न सकेन ॥ ६ ८ ॥ अनि आफ्नो पञ्चलीकिक गतिको प्रति स्नेहशून्य मर्द श्री-पुरुषको लालन-पालन गर्ने पुरज्जनले कालकन्याको सेवनले मरहीन विषयहरूको झ्याले दोन भएर मन्धवंगन र यवनहरूले घेरिएको र कालकन्याले पीडित त्यस पुरीलाई अनिच्छाले त्याग्न विचार गरे ॥ ९ ॥ १० ॥ न्यतेवेला भयनात्मक यवनको दान् प्रज्वार त्यहाँ पुगेर आफ्नो भाईको पलायन गर्ने निचरले सारा बुरीमा जाग्ने लगाइदियो ॥ ११ ॥ जब पुरी बल्ल लाग्यो तब पुरबासी, सेवकजन, कुटुम्ब, कुटुम्बका, स्वामिनी शायी तथा आफ्ना सन्तान सहित ठमलाई ठूलो कष्ट भयो ॥ १२ ॥ त्यस पुरीलाई कालकन्याले प्रस्त तथा आफ्नू निवामस्थान यवनहरूको हातमा गएको देखेर प्रज्वारको उपद्रवले पीडित त्यो पुरीको रथ

सर्प सान्दै दुःखी भयो ॥१३॥ अत्र स्यां नगरको रक्षा गर्जमा असमर्थ भयो तब महाबलले गर्दा घर-घर काट्दै उसले त्यहाँबाट निस्केर जाने इच्छा गर्‍यो । जस्तै-बलिहरेका बृद्ध-कष्टरका निषासी सर्प रघुनाथ मिस्केर आन्ध्र ॥१४॥ हे राजन् ! ममको गुरुकार्ये गन्धर्व नष्ट पारिदिष्का विष्ट । जसका सबै अङ्ग प्रत्यङ्ग छुना मयकेका विष्ट, रघुनाथ सर्वले जस्तै त्यहाँबाट जाने तयारी भयो, तस्तै यवनहरूले उमलाई छेद्वे, स्वयंले दुःखी भएर त्यो हुन लाग्यो ॥१५॥ त्यस बेला आफ्ना कुटुम्बगत विपुक्त रने अन्धमा उपस्थित देखेर श्रीको बशीभूत हुनाले गर्दा अत्यन्त दोन र घर आदिमा मोहभाव राख्नाले अत्यन्त दुष्टिहीन भएर गृहस्थाभमी राजा पुञ्जन, छोरा, छोरी, पुढारी, जवाई, सेरक तथा आफ्ना भनेर मानिएका जे प्रति घर, होख एवं अन्धान्ध बढावै विष्ट, तिनको विषयमा ऊ यस प्रकार विचार मन लागे-॥१६॥१७॥ 'जहो ! म परलोक भएपछि हो ठूटो कुटुम्ब भएपछि मेरो घरको अनाथ भएर आफ्ना छोरा छोरीको किन्टाले अन्त भएर कसरी आफ्नो जीवन निर्वाह गर्ली ? ॥१८॥ या सदैव मेरो चाकरोमा लागिरहन्छु । मैले नखाई बो कहिल्यै पनि खान्न र

संघृष्टः पुरपालोऽन्वतप्यत ॥ १३ ॥ न शोके सोऽवितु तत्र पुरुकुच्छोस्वेपथुः ॥ गन्तुमेच्छततो वृक्षकोटरादिव सोऽनलात् ॥ १४ ॥ शिथिला-  
वयो यदि गन्धर्वैर्हृतपौरुषः ॥ यवनैरिग्भी राजन्नुपरुद्धो रूरोद ह ॥ १५ ॥ दुहितुः पुत्रपौत्रांश्च जामिजामातृपार्षदां ॥ स्वत्वावशिष्टं  
यत्किञ्चिद्गृहकोशपरिच्छदम् ॥ १६ ॥ अहं भमेति स्वीकृत्य गृहेषु कुमतिर्गृही ॥ दध्यौ प्रमदया दीनो विप्रयोग उपस्थिते ॥ १७ ॥ लोकान्तरं  
गतवर्ति मयनाया कुटुम्बिनी ॥ वर्तिष्यते कथं त्वेषा बालकाननुशोचती ॥ १८ ॥ न मय्यनशिते मुहुर्कं नास्मते स्नाति मत्परा ॥ मयि  
रुष्टे सुसन्त्रस्ता भस्मिन्ते यतवाग्भयात् ॥ १९ ॥ प्रबोधयति मार्गविज्ञं व्युपितं शोककशिता ॥ वर्ततेतद्गृहमेधीयं वीरमूरपि नेप्यति ॥ २० ॥  
कथं नु दारका दीना दारकीवा परागणाः ॥ वर्तिष्यन्ते मयि गते भिन्ननाव इवोदधौ ॥ २१ ॥ एवं कृपणया बुद्ध्या शोचन्तमप्रतदर्शयाम् ॥  
प्रदीतुं कृतधीरेनं मयनामाऽप्यपद्यत ॥ २२ ॥ पशुवद्यवनेरेव नीयमानः स्वकं क्षयम् ॥ अन्वद्रवन्ननुया शोचन्तो मृशमातुराः ॥ २३ ॥  
पुरीं विहायोपगत उपरुद्धो मुजङ्गमः ॥ यदा तमेवातु पुरीं विशिणां प्रकृतिं गताम् ॥ २४ ॥ विकृष्यमाणः प्रमथं यवनेन क्लीयमा ॥ नाविन्दत-

मैले स्नान नगरी यो स्नान गर्दिन कहिल्यै म रिलाएको हुन्छु तब यो सान्दै मयमीत हुन्छ र यदि म कहिल्यै हाकाउन जान्छु तब यो छले गर्दा बगो-उगा छटफटाउन जान्दछे ॥१९॥ कहिले बाही अत्र ममित हुने अपराध हुन्छ तब यो मधेव गरिदिन्छु र अब म कहिले परदेख दिदिदिन्छु तब यो मेरो विरहव्यथाले सान्दै हुन्छ हुन्छ । यद्यपि यो वीर-बाला हो, जपनि म भएपछि के यमले गृहस्थाको व्यवहार चलाउन सक्छो ? ॥२०॥ समुद्रमा अकस्मात् ठुला माँचियो भने त्यसका बाजी जवरा न्नात्र हुन्छन्, त्यस्तै मै म परलोक भएपछि जसलाई अह कसैको काशा छैन, यस्ता मेरा छोरा र छोरीहरू अतिशय दोन-हीन भएर कसरी बाँच्छन् ? ॥२१॥ यस प्रकार दोन दुष्टिले आफ्ना श्री-पुत्रारिको निम्ति प्रोक्तहुन, किन्तु स्वयं शोकको बबोप राजा पुञ्जनलाई 'क्रान्तो निम्ति एतां मय नामक यवनराज आह्वय्यो ॥ २२ ॥ अब निर्दयी यवन उमलाई बाँधेर पशु मी आफ्नो स्थानमा लियेर जान लाग्यो तब त्यसका नवै अनुषर अतिशय आतुरग्राह- 'तां ! इल्लगणले उमकै पछि-पछि दिँछे ॥२३॥ अनि यवनहरूकाग रोषिएका त्यो सर्प पनि नगर बाहिर आफ्नो उमकामाथै

हिहिदियो । तयो द्विपेष्ठि नै तयो दशर छिन्न-मिन्न भण्ड शकुनिमा रिलान भयो ॥ २४ ॥ यम प्रकार महाबली पवनराजले वधुप्राप्त नानपाठ पान राजा पुरञ्जनले ज्ञानको फारक आफ्नु परमहितकारी र पुरानो मित्र अज्ञातको मङ्गलना भएन ॥ २५ ॥ अनि ती निर्दयो राजाले अघि-अघि जुन वपुष्टका रान्तिदण्डा तिथ्यु, ती उमबाट प्राप्त वीहा मग्नेर उमलाई कोंप्रापंक खुँडले काट्न लागे ॥ २६ ॥ यम प्रकार खोंको मंगलिन अष्टाद्वि राजा पुरञ्जन अनन्त र अपार अन्धकारमा दुबेर अनेक वर्षेयम् ज्ञानहीन रहेर जन्ममा उठी खोंको स्मरण गरिरहनले विरम देखीप राजावहाँ की र-जको बपमा जन्मिए ॥ २७ ॥ २८ ॥ अनि पुत्रार्थले नै प्राप्त हुने योग्य ती विदमै कुमारौलाई पाएर धनुका पुरहरू जिने पावक नरोच महाराज मलयध्वजले पुढमा सही राजाताई झोर भोगित विवाह गरे ॥ २९ ॥ मलयध्वजले ती विदमै कुमारौको धर्मबाट पोटी इयामलोचना कन्या र न्दो मन्दा साना मात पुत्र उत्पन्न गरे, ती द्विविध देखका सप्त राजा भए ॥ ३० ॥ हे राजन् ! तिनका एक-एक पुत्रबाट एकैक अरब पुत्र जायमान भए तिनैको वंशधरहरूले यो शुद्धी मन्वन्तरको मन्तमभ्य र

मसविष्टः सखायं सुहृदं पुरः ॥ २५ ॥ तं यत्प्रशवोऽनेन संज्ञा ऐन्द्यालुता ॥ कुठारेश्चिच्छिदुः क्रुद्धाः स्मरन्तोऽमीवमस्य तत् ॥ २६ ॥ अनन्त-  
पारे तपसि मग्ने नष्टस्मृतिः समाः ॥ शाश्वतीरनुभूयार्ति प्रमादामद्गुपितः ॥ २७ ॥ तामेव मनसा गृह्णन्बभूव प्रमदोत्तमा ॥ अनन्तरं विदमस्य  
राजामिहस्य देशमनि ॥ २८ ॥ उपयेमे वीर्यपणां वैदर्भी मलयध्वजः ॥ युधि निर्जित्य राजन्यान्पाण्डपः पुरपुरजयः ॥ २९ ॥ तस्यां स जनयां चक  
आत्मजामसितेक्षणां ॥ यवीयसः सप्त सुतान्मस द्रविडभूतः ॥ ३० ॥ एकैकर्यां भवत्तेषां राजत्रुं दमर्बुदम् ॥ भोक्ष्यते यद्वंशधरेर्मही मन्वन्तरं  
परम् ॥ ३१ ॥ अगस्त्यः प्रादुहितरमुपयेमे वृतव्रताम् ॥ यस्यां दृढन्युतो जात इमवाहात्मजो मुनिः ॥ ३२ ॥ विमज्य तनयेभ्यः क्षमां राज-  
र्षिमलयध्वजः ॥ आरिराधयिषुः कृष्णं स जगाम कुलाचलम् ॥ ३३ ॥ हित्वा गृहान्सुतान्भोगान्चैदर्भी मदिरक्षणा ॥ अन्वधावत पाण्ड्वेशं  
ज्योत्स्नेव रजनीकरम् ॥ ३४ ॥ तत्र चन्द्रवत्स नाम ताम्रपर्णी वयोदका ॥ तत्पुण्यमलिलैर्नित्यमुभयप्रातमनो मृजन् ॥ ३५ ॥ कन्दार्थिभिर्मूल-  
फलैः पुष्पपर्णैस्तृणोदकैः ॥ वर्तमानः शनैर्गात्रकर्षणं तप आस्थितः ॥ ३६ ॥ शीतोष्णवातवर्षाणि क्षुतिपासे प्रियाप्रिये ॥ सुखदुःखे इति द्वन्द्वा-  
ः यजयत्समदर्शनः ॥ ३७ ॥ तस्मा विद्यया पक्कषायो नियमैर्यमैः ॥ युयुजे नृपण्यात्मानं विजिताक्षानिलाशयः ॥ ३८ ॥ आस्ते स्थानुरिवे-

त्यसपि पनि भोग गरिने छ ॥ ३१ ॥ राजा मलयध्वजकी व्रतपरायणा पहिली छोरीमित अगस्त्य ऋषिको विवाह गरेका थियो । त्यसपछि उसबाट दृढन्युत नामको छोरो भयो र त्यसको पुत्र इमवाह भयो ॥ ३२ ॥ जन्ममा राजर्षि मलयध्वज आफ्नो राज्य आफ्ना छोराहरूमा बाँडेर भगवान् कृष्णको आराधना गर्ने कुलाचल पर्वतमा गए ॥ ३३ ॥ चन्द्रिकाको चन्द्रको भाव देखाउने सप्त-सोपना वैदर्भी पनि आफ्नो घर, पुत्र तथा मर्ने बगहरू लगाएर पाण्डव-नरेश मलयध्वजमित बनमा गइन् ॥ ३४ ॥ त्यहाँ चन्द्रवत्स, ताम्रपर्णी तथा वयोदका नामकी तीन नदीहरू थिए । तिनको पवित्र डलमा आफ्नो शारीरिक र मानसिक मल पलाउँदै ती कन्द, बीन, मूल, फल, पात, हल तथा जलादिमा जलिन निर्वाह गर्दै करीलाई मुखान्ने वडोस उपरमा गर्ने लागे ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ समदर्शी महाराज मलयध्वजले सौम्य, तातो, वर्षा-वायु, भोक्ष-प्याव, प्रिय-अप्रिय र सुख-दुःख आदि सबै द्वन्द्वहरू आफ्नो

ब्रह्मा पारित्य ॥३७॥ स्वयंपति तप, ज्ञान र वप-विषयादि द्वारा वामनादरुलाई श्रीगणेश इन्द्रिय, प्राण तथा मनलाई जितेर आफ्नो चित्त उनले ब्रह्ममा लीन गरादिए ॥३८॥ यत् प्रकृतं पूरा सय वर्षदम्भं ती स्वाणु (स्वांगो) कस्तै चौटै स्थानमा निश्चल भावले उमिद्वन्दे । ओकृष्ण गगनात्मा अतिशय प्रीति हुनाछे उनलाई यति समय भित्तो पनि केटी ज्ञान हुन मनेन ॥३९॥ हे राजन् ! आफ्नो अन्तःकरणमा सदैव स्फुरित हुने विशुद्ध ज्ञानरूपी बर्णले साक्षात् भाव-स्वरूप गुरुको उपदेशले आफूलाई स्वयं-प्रपन्नको प्राप्ति भै तो सर्व उपाधिहरूमा व्याप्त एवं तीराट १५५ जाने राजा मलयध्वज रंजय-रम्पन अथ ॥४०॥४१॥ स्वयंपति आफ्नो आत्मालाई परमेश्वर तथा परब्रह्मलाई आफ्नो आत्मामा अमिन्न रूपले देख्दै यस अमेद किन्तुलाई पनि त्यागेर उनले ज्ञानि प्राप्य गरे ॥४२॥ हे राजन् ! त्यस बेला पनि दिनको पतिसरायमा पत्नी वैदर्भी भोगहरू त्यागेर आफ्ना परम धर्ममा पति मलयध्वजको कूलो प्रेमले सेवा गर्दै रहिन् ॥४३॥ त्यस बेला तिनले आफ्नो शरीरमा चौर-वस्त्र धारण गरेको थिइन्, जह-उपवासादिले तिनको शरीर छं व

कत्र दिव्यं वर्षरात स्थिरः ॥ बासुदेवे भगवति नान्यद्वेदोद्बहव्रतित् ॥ ३६ ॥ न व्यापकतयाऽऽत्मानं व्यतिरिक्ततयाऽऽत्मनि ॥ विद्वान्वाच इवामरां साक्षिणं निरराम ह ॥ ४० ॥ साक्षाद्भगवतोक्तेन गुरुणा हरिणा नृप ॥ विशुद्धज्ञानदीपेन स्फुरता विश्रुतोमुखम् ॥ ४१ ॥ परे ब्रह्मणि चात्मानं परं ब्रह्म तयात्मनि ॥ वीक्षमाणो विहायेशामस्मादुपरराम ह ॥ ४२ ॥ पति परमधर्मज्ञं वैदर्भी मलयध्वजम् ॥ प्रेम्णा पर्यचरदित्वा भोगान्सा पति-देवता ॥ ४३ ॥ चौरवासा व्रतक्षामा वेणीभूतशिरोरुहा ॥ बभ्रावुपपतिं शान्ता शिखा शान्तमिवानलम् ॥ ४४ ॥ अजानती प्रियतमं यदोपर-तमज्जना ॥ सुस्थिरामनमासाद्य यथापूर्वमुपाचरत् ॥ ४५ ॥ यदा नोपालभेताद्भ्रातृष्माणं पत्युरर्चती ॥ आसीत्सर्वविम्वहदया यूयध्रथा मृगी यया ॥ ४६ ॥ आत्मनं शोचती दीनमक्नु विक्लवाऽश्रुभिः ॥ स्तनावामिभ्य विपिने मुञ्चरं प्रकरोद सा ॥ ४७ ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजर्षे इमामुदधिमेख ताम् ॥ दस्युभ्यः क्षत्रकण्डुभ्यो विभ्यती पातुमहमि ॥ ४८ ॥ एवं विलपती बाला विपनेऽनुगता पतिम् ॥ पतिता पादयोर्भूत् रुदत्य-श्रूयवर्तयत् ॥ ४९ ॥ चित्तां दारुमयी चित्ता तस्यां पत्युः कलेवरम् ॥ आदित्य चानुमरणे विलपन्ती मनो दधे ॥ ५० ॥ यत्र पूर्वतरः

भारतको पियो र तिनका केश आपुनमा मिलेर जटाको रूपमा परिणत भएका थिए । अनि ज्ञानभावले ती आफ्नो पतिको नगरीचै प्रेरित भनि-विद्या भै छोडिदि गइन् ॥४४॥ त्यस बेला उनका पिपदम परमात्मालाई भगवत्का थिए, त्यसि ती पहिले दस्तै स्थिर भगवन्मा वसिरहेका थिए । यो रहस्य भगवान्ले तीपतिको नगरीचै गान् र उनको पूर्ववत् सेवा गर्नछागिन् ॥४५॥ ती पतिका चरणको सेवा गर्दै थिइन्, महमा ती कलालालाई ती पाउमा बाँध्न प्रणीत भयो । अनि नम्रबाट छुट्टिएको मृगी भै छी निकै आफिइन् ॥४६॥ त्यस कलालाले वनमा आफूलाई बन्धन तया दीन अवस्थामा देखेर अतिशय शोककृत भई आँखिले आफ्ना स्तन मित्राउँदै पर्को म्भरले विलाप गर्न लागिन् ॥४७॥४८॥ ती भन्नु लागिन्-हे राजन् ! हजुर ठडन् हवम, यो मधुले घेरिणकी भूमि दम्युहरू तथा अधम राजाहरूद्वारा बाँडिनु अहरेको छन् । हजुर वनको रक्षा गर्नुस्, ' पतिसित वयमा गइकी छी सुन्दरी अनेक विहाय गर्दै पतिका पाउमा नटिन् र गेण्ड आँख नगाउन बालिन् ॥४९॥ अनि तिनले काठको चिता बनाएर नयमा पतिका देह राखेर आफ्नो लयाई पतिसित यती मण्डर जाने निश्चय गरिन्

॥५०॥ हे प्रभो । उमै सखत स्वसको यौटा पुगलन अर्थात् पुगानो मित्र तथा आत्मस्थानी ब्राह्मण त्पहां आइपुगे र तो रोहरहेकी अवस्थालाई भदुर बाणाभा बुझाउँदै भने ॥५१॥ ब्राह्मण मन्दछन्—भो ! तिमी को ? कामकी छांगी हो ? कसको निम्ति रोहरहेकी छी ? यो सुनेको को हो ? के तिमी, म आफ्नो पुगानो मित्रलाई चिन्दछौ—बोमित तिमी वगार्थकालमा हुन्ने गर्दछ्यौ ॥५२॥ केरि मित्रप्रति भने—हे सखे ! जसको बचिह्वार मित्र थियो, त्यो आफूलाई तिमी चिन्दछौ ? तिम्रो चिन्दछौ ? कि चिन्दैनौ ? तिमी हृथ्थोका ममत्त संग्राहको इच्छाले मलाई स्वागेर आएका थियौ, त्यो तिम्रीलाई सम्झना छ ॥५३॥ हे अर्थात् । वहित म र तिम्रो हुवै बजा मानसरोवर स्वरूप आफ्नो कन्तःकरणमा विराजमान हुं जस्तै शुद्ध रश्मावका थियौ । हामी हुवै एक हजार वर्षम्म बिना कुनै घर-बागै रहिरहेका थियौ ॥५०॥ हे मित्र ! उही तिमी विषय-भोगका कारणले मलाई स्वागेर आयो र हृथ्थोमा हुन्दै तिमिले श्रीद्वारा रचित यौटा नगर देख्यौ ॥५५॥ जुन पाँच वरीका, नौ द्वार, एक द्वारद्वयक, तीन बुर्जा, छ इच्छित वस्तुहरू दिने बैद्य, पाँचथरि ब्रह्म र पाँच नै उपादान कह्यहरूले

कश्चित्सखा ब्राह्मण आत्मवान् ॥ सान्त्वयन्वल्गुना साप्ता तामाह रुदतीं प्रभो ॥ ५१ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ का त्वं कस्यामि को वाऽयं शयानो यस्य शोचसि ॥ जानसि किं सखायं मां येनाग्रे विचक्ष्य ह ॥ ५२ ॥ अपि स्मरमि चाग्मानमविज्ञातमखं मये ॥ हित्वा मां पदमन्विच्छन्भौम-भोगरतो गतः ॥ ५३ ॥ हंसावहं च त्वं चार्य सखायो मानमायनौ ॥ अभूतामन्तरावौकः सहस्रपरिवत्सरान् ॥ ५४ ॥ स त्वं विहाय मां कन्धो गतो प्राप्यमतिर्महीम् ॥ विचारन्पदमद्राक्षीः कयाचिन्निर्मितं न्निया ॥ ५५ ॥ पयारामं नवद्वारमेकपालं त्रिकोष्ठकम् ॥ षट्कुलं पञ्चविषण पञ्चप्रकृति स्त्रीधवम् ॥ ५६ ॥ पंचेन्द्रियार्था आरामा द्वारः प्राणा नव प्रभो ॥ तेजोऽञ्जलानि कोष्ठानि कुलमिन्द्रियमग्रहः ॥ ५७ ॥ विषणस्तु क्रियाशक्तिर्भू-तप्रकृतिरन्वया ॥ शक्त्यधीशः पुर्मास्त्वन्न प्रविष्टो नावबुध्यते ॥ ५८ ॥ तस्मिंस्त्वं रामया स्पृष्टो रममाणोऽभ्रुतस्मृतिः ॥ तत्संगादीदृशीं प्राप्नो दशां पार्ष्ण्यमीं प्रभो ॥ ५९ ॥ न त्वं विदमंदुहिता नायं वीरः सुहृत्तव ॥ न पतिस्त्वं पुरज्जन्या रुद्रो नवमुमे यथा ॥ ६० ॥ माया शेष मया मृष्टा यत्पु-मांमं चियं मतीम् ॥ मन्यते नो भयं यद्वै हंसो पश्यावयोगतिम् ॥ ६१ ॥ अहं भवान् चान्यस्त्वं त्वमेवाहं विचक्ष्व भोः ॥ न नो पश्यन्ति कवयश्छिद्रं

पूक थियो रसकी स्वामिनी यौटा श्री थिई ॥५६॥ हे राजन् ! इन्द्रियका पाँच विषय नै त्यसका वरीका थिए । नौ इन्द्रिय स्वयंका छिद्र द्वार थिए । अग्नि, जल र कन्त यी तीन बुर्जा थिए । मन र पाँच कमेन्द्रिय यी छ बैद्य थिए । क्रियाशक्ति-सम्पन्न पंचेन्द्रियहरू नै बजार थिए र पञ्चभूत नै कहिँदै छौंजुनै उपाद कारण थिए । हे मित्र ! इन्द्रि-यकले जसकी स्वामिनी थिई, पछो लागति बस्को नगरमा प्रवेश गरेपछि पुरुष आफ्नो स्वरूपलाई देखन पाउन्न ॥५७-५८॥ हे प्रभो ! त्यही नगरमा यौटा सुन्दरीमा मोहित भएर तिम्रो स्थापित विवाह गर्द-गर्दै आफ्नो स्वरूपलाई समेत निर्मिदियो र पञ्चपक्षि तिम्रो यत्त अक्षय अवस्थामा आइपुग्यो । तिम्रो विदमं नरेशकी छेत्री होइनौ ? यो वीर पनि तिम्रो सुहृद् होइन र जसले तिम्रीलाई नौ द्वारको नगरमा लागेर बुनिरिपको थियो, त्यो पुरजानीका पति पनि तिम्रो पुन लक्ष्मी ॥५९-६०॥ तिम्रो जुन ब्याङ्गलाई जुन र श्रीलाई यही नारी ठानिरहेकी छी, यो मेरो रचित माया हो । बस्तुतः यी हुवैमा तिम्रो कसै पनि होइनौ, हामी हुवै हंस हौं । हामी जो तथा चिन्ति हो, न्यो जुन र जान ॥६१॥ हे मित्र ! जुन म हुँ, उही

विना कर्मिण विप्र द्रुत सन्वर्तनाः । तौ हिमौ नौ, त्यहौ स ह्यु-यस्यो निश्चित ज्ञानः । प्रादुर्भावेन व्यक्तं हावा रूपाया अस्मात् । पान भद्र दक्षदेवम् ॥६२॥ जर्मे पुरुष आभनो यौते रूपताई  
रेता र अको पुत्रका आसामा दुः प्रकाशसो देवदत्त, न्यसने नै हागी दूजे नौ ॥६३॥ यद्यौ ह्यस्त्रा ईश्वर द्वापा मावपान गम्याः । न्या मानग मरोरुकी ईश्वर अथात् जीव आभनो वरूप  
मा निधन स्या र उपलब्धई अयनो मित्रको वियमले वियको आत्मज्ञान पुनः प्राप्त मय्ये ॥६४॥ ते राजा शासनवर्तिः । इत्य निमोनाई यो आत्मज्ञानको मेद वरोरुहपले मन्यो ह्यु,  
किनकि वी जगत्का स्वयिगता र कर्मवर्णमापी ईश्वरनाई परोक्ष वषनो नै सतपछे ॥६५॥ इति श्रीमद्भगवते महापुराणे सत्सङ्गस्ये अष्टावश्रितमोऽध्यायः ॥२८॥ ( पुरजनासाध्यान )-

ज्ञातु मनागपि ॥ ६२ ॥ यथा पुरुष आत्मानमेकमादर्शयिष्यते ॥ द्विधामृतमवेक्षेत तथैवान्तर्गतावयोः ॥ ६३ ॥ एवं स मानसो हंसो हंसेन प्रति-  
योधितः स्वस्थस्तद्व्यभिचारेण नष्टमाप पुनः स्मृतिम् ॥ ६४ ॥ वर्तिष्मन्नेतदध्यात्म पारोक्ष्येण प्रदर्शयत् ॥ यत्परोक्षप्रियो देवो भगवान्विष-  
भावनः ॥ ६५ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे पुरंजनोपाख्यानेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ प्राचीनवर्हिस्त्वाच ॥ भगवंस्ते वचोऽस्माभिर्न  
मम्यगवगम्यते ॥ कवयस्तद्विज्ञानन्ति न वयं कर्ममोहिताः ॥ १ ॥ नारद उवाच ॥ पुरुषं पुरंजनं विद्याद्यद्वचनक्तयात्मनः पुरम् ॥ एकद्वित्रिचतुष्पादं  
वहुपादमपादकम् ॥ २ ॥ योऽविज्ञाताहतरतस्य पुरुषस्य सखेश्वरः ॥ यन्न विज्ञायते पुमिर्भानामभिर्वा क्रियागुणैः ॥ ३ ॥ यदा जिष्टक्षपुरुषः कात्स्न्येन  
प्रकृतेर्गुणान् ॥ नवद्वारं द्विहस्तांश्चित्रांमनुत साध्विति ॥ ४ ॥ बुद्धिं तु प्रमदां वद्यान्ममाहमिति यत्कृतम् ॥ यामधिष्ठाय देहेऽस्मिन्पुमान्मुङ्क्त-

राजा प्राचीनवंश के भद्रदत्त-ई मयवन् । हजुका बचनको शास्त्रिक अर्थ श्रैले बुझ्न सकिन, किनांक न्ययका अभिप्राय विवक्ष्यति । दुरुष ने जाण स्वल्पम् (हाथी जस्ता एतत् ज्ञान मर्दनन अतः कृपा धारं स्पष्टरूपमा भवति बुद्धादितोस ।।१॥ नारदजी भद्रदत्त- हे राजन् ! पुरातन पुराणलाई विषय जाँच जाँच आफ्नो निमित्त एक, दुइ, तीन, चार वा बनेक अथवा तिनो लुट्ठ्राई छोटोछुट्टी नगर बपारदछ ।।२॥ त्यस जाँचको पूर्विक अज्ञात नामक मित्र ईश्वर हो—अम्क। जीवलाई नाम, गुण तथा रसमित सच्चा ज्ञान हुनै प्रकाशले पनि हुनै पा पर्दन ।।३॥ अब जीव प्राकृत गुणहरूलाई ग्रहण गन इच्छा गर्दछ, तब त्यो नौ इन्द्रिय छिदरहरू द्वारा पुस्त तथा दृष्टिमान र सुखा भएको मानव शरीरलाई ने उपयुक्त छान्दछ ।।४॥

१. १०— दूसरा सप्तमः प्रश्न । सौतेली बहू विषय कथा सुनते शरदों । कथाया में उपकार से कुरा आकाशयो— ईश्वर सचैमा छ । उसको हृष्टता बिना पात पनि हृष्टम सौतेन । बूढीको मनमा यो मनःपा टट । हृष्टमको पैसा, नै बरमा निधिति अ यो ला इतर वरित हुन । अत इतरको हृष्टमा आको हृष्टा मिताएर सा लदा मयम रहन्थी । यसले दिग्दर्शि बूढीको आचारम सुद हुने गर्थो । एकले ब्रह्मा, विष्णु र शिवका स्वभाव योको विषय मन साभ्यो । तदनुसार शिव सभ्य विष्णु सिपाही र ब्रह्मा शास्त्री नैनेर बरवर्द्धा मथ । बूढीका सौता छोरो पैसा, लखर र सबै र क मया । आदि सिपाही कयाको विष्णुले बुढिपतिव भने—काम । बिना अनुभव वा दर्शनका सुधार लक्ष्म बलाको । सिद्धा मया मय मयलार्थ मागिन्छु । बुढिपतिव भनी ले हुनु पिता त्य मया । काय लक्ष्मार्थ किम माने । जसो बसत शास्त्री नैनेर एका मयाको भनी— १. ११ अत कुराको सदाचर । ज नैसाह नाम, दाय मया । मुनले लक्ष दिह—रिपो त थियान छो, म त मयूह २. बर्मानित दमो कय बर्त म पुन नान्त, तद मेरो बखो बिसाल छ कि ईश्वर सचैमा छ र ईश्वरको कयाको योको सयुद्ध दामो कुरो ह । पूर्व मयम कि तयका अयोग चो । मेर १०को लक्ष्मन् कुरा मया नाम, त्यसैको मनो । मय मय लक्ष्मार्थ माने यहु किम । अत लक्ष्मार्थ माने हुन मया । १२. १३ अत बुढिसे छोरीको सुमया मया नाम हावनमाय र १४. १५ अत कुरा अयोग चो । यमपति पैसाकाइको प्रथम भयको सुने आमा—जोराह दौनेर दिद र ती ह्यायो मय । १६. १७ अत बुढिसे छोरीको सुमया मया नाम हावनमाय र १८. १९ अत कुरा अयोग चो । यमपति पैसाकाइको प्रथम भयको सुने आमा—जोराह दौनेर दिद र ती ह्यायो मय ।

यस्येते देह-इन्द्रिय आदिमा ममताको माय उ पन्न हुन्छ । तिम्रो बुद्धिलाई नै श्री मान । त्यसको योगमा नै ब्रह्म देवमा आफ्ना इन्द्रियहरू द्वारा तिनका विषयहरू मोहन्छ ॥५॥ असतो द्वारा ज्ञान र कर्म हुन्छ, यो दम इन्द्रिय नै न्यम स्वीदा मुद्द हुन् । इन्द्रियका वृत्तिहरू नै उमका सखी हुन् । बाँच वृत्ति भएको प्राण त्यस नामको रङ्गको पाँच कला भएको स्रं ममान हो ॥ ६ ॥ दुवै प्रकारका इन्द्रियहरूको अविपनि मनलाई बृहन्न नामको मुख्य पांदा मान्नुपर्दछ । इन्द्रियका शब्द स्पर्शादि पाँच विषय नै पान्मास देश हो, असमा यो नौ द्वार हुने नगर बसेको छ ॥ ७ ॥ न्यत्र नगरमा जुन एक स्थानमा दुइ द्वार कहिएका छन्, ती दुइ कान हुन् । यी बाईको मुख, शिर र गुदा-यी तीत्रेलाई मित्रपर अस्मा नौ द्वार छन् विनैवाट निस्केर जाँच आफ्ना इन्द्रियरूपी मित्राति बाहिरी विषयहरूतिर गर्नुदछ ॥८॥ तिनमा दुइ नैय, दुइ नामिका र एक मुख यी पाँच पूर्वतिका द्वार हुन् । दाहिने कानलाई दक्षिण र बायाँ कानलाई उत्तरको द्वार मान ॥९॥ तलतिर गुदा तथा चिरन ( मूत्र ) यी दुवै पश्चिम द्वार कहिन्छन् । अर्थात् आदिहुँखी यी एक स्थानमा द्वार द्वार

ऽक्षभिर्गुणान् ॥ ५ ॥ सखाय इन्द्रियगणा ज्ञानं कर्म च यत्कृतम् ॥ मरुयस्तद्वृत्तयः प्राणः पञ्चवृत्तिर्यथोरगः ॥ ६ ॥ बृहद्वलं मनो विद्यादुभयेन्द्रि-  
यनायकम् ॥ पाशालाः पद्म विषया यन्मये नवम् पुरम् ॥ ७ ॥ अक्षिणी नामिके कर्णौ मुखे शिरनगुदाविति ॥ द्वे द्वे द्वारौ बहिर्याति यस्तदिन्द्रि-  
यम्वृतः ॥ ८ ॥ अक्षिणी नामिके आस्थमिति पंच पुरः कृताः ॥ दक्षिणं दक्षिणः कर्णउत्तरधोत्तरः स्मृतः ॥ ९ ॥ पश्चिमे हत्यधोद्वारौ शुदं शिरन  
मिहोच्यते ॥ सन्ध्याताविर्गुखी चात्र नेत्रे एकत्र निमिते ॥ रूपं विभ्राजितं ताभ्यां विष्टे चक्षुषेश्वरः ॥ १० ॥ नलिनी नालिनी नासे गन्धः सौरभ  
उच्यते ॥ घ्राणोऽवधूतो मुखास्थं विषणो वाग्रमविद्रमः ॥ ११ ॥ आपणो व्यवहारोऽत्र चित्रमन्धो बहूदनम् ॥ पितृहृदक्षिणः कर्ण उत्तरो देवहू  
स्मृतः ॥ १२ ॥ प्रवृत्तं च निवृत्तं च शास्त्रं पंचालमज्ञितम् ॥ पितृयानं देवयानं श्रोत्रान्धुतधराद्भजेत् ॥ १३ ॥ आमुग्री मेढ्रमर्वाद्वाव्यवयो  
ग्राभिणी रतिः ॥ उपस्थो दुर्मदः प्रोक्ता निर्व्रतिगुद उच्यते ॥ १४ ॥ वेशमं नरकं पायुर्दुष्प्रकोऽन्धो तु मे मृगु ॥ हस्तपादौ धुमास्ताभ्यां  
युक्तो यानि करोति च ॥ १५ ॥ अन्तःपुरं च हृदयं निर्व्रतिर्मन उच्यते ॥ तत्र मोहं प्रमादं वा हर्षं प्राप्नोति तद्गुणैः ॥ १६ ॥ यथा यथा

दुवै नेत्र छन् । रूप विभ्राजित नामको देश हो, जहाँ जीव आफ्नो मित्र चउ इन्द्रिय ( घुमान् ) मित्र जान्छ ॥१०॥ दुवै नामिकालाई नलिनी तथा नालिनी नामको दायाँ बायाँको छ र नामिवा विषय अर्थात् गन्ध रस्य दश कहिन्छ । घ्राणेन्द्रिय अवधूत नामको मित्र हो, मुख-मुख नामको द्वार हुन् र उसमा बस्ने भएको वाक्-इन्द्रिय विषय तथा रसनेन्द्रिय रसविद् नामको मित्र हो ॥११॥ घ्राणको व्यवहार आपण एवं विविध प्रकारका अन्न बहूदन हो । दाहिने कान पितृहृ र बायाँ कान देवहू कहिन्छ । १२ ॥ कर्मकण्ड रूपी प्रवृत्ति-शास्त्र तथा ज्ञानकाण्डरूपी निवृत्ति-शास्त्र दक्षिण पाञ्चाल र उत्तर पाञ्चाल नामका देश हुन्, जसलाई भ्रवणेन्द्रियरूपी आफ्ना मित्र भ्रुतधर द्वारा तुनेर जीव विस्तर-विस्तर पितृयान तथा देवयान यात्रामा जान्छ ॥ १३ ॥ आमुग्री नामको पश्चिमी द्वार क्षिमेन्द्रिय हो त्यसै द्वारा स्त्री-धर्म गर्नु ग्रामक नामको देश हो र उपस्थेन्द्रिय त्यसमा बस्ने दुर्मद नामको मित्र हो गुदा निर्व्रति नामको पश्चिमी द्वार हो ॥१४॥ नरक वैश्रम देश हो । पायु-इन्द्रिय दुष्प्रको नामको मित्र हो अब दुइ अन्धा १. तापणं मन्दन्तु २. गुनः । तल तथा खुडा

पिनें दुबै दुह अथा पुरुष हुन्, जसको सहायताले जीव आफ्नो सबै कार्य गर्दछ र त्यो जहाँ-तहाँ आउने-जाने गर्दछ ॥ १५ ॥ इदम अन्तःपुर कहिन्छ । त्यसका बन्ने मन मै विष्णुजी मायको मन्त्री हो । जीव त्यसको सत्त्वादि गुणहरूको अनुसार हर्ष, शोक तथा मोह आदिमा प्राप्त हुन्छ ॥ १६ ॥ बुद्धिद्विगीणी रानी जति-जति विचारमा प्राप्त हुन्छे र जति-जति इन्द्रियादिहरूलाई विकृत पार्दछे, त्यसै प्रकार गुणहरूमा लिम जीव त्यसका इन्द्रिहरूको माझी बनेर तिनको अनुसारण गर्दछ ॥ १७ ॥ हे राजन् ! स्वप्न क्षीण रथ हो । त्यसका इन्द्रिय-रूपी पाँच घोडा मानिन्छन् । वर्षेन्द्र आउनु र भितेर जातु त्यसको गति कहिन्छ । पुष्प र पाप-वी दुह शक्तिका कर्ष नै उसका दुह भका हुन् । तीन गुण त्यसका भवजा हुन् र पाँच प्राण बन्धन हुन्छन् ॥ १८ ॥ मन उमको धामहोत्र, बुद्धि सारथी, इदम बस्ने स्थान, मुख-दुःख आदि इन्द्र उसको ज्ञान, इन्द्रियका पाँच विषय त्यसमा राखिन्छ शस्त्र र तत्त्वा आदि मात प्राप्त उमका पदार्थ मानिन्छन् ॥ १९ ॥ यसै प्रकार कर्मन्द्रियहरू त्यसका माध्य गति कहिन्छन् । त्यो स्वप्न-शरीररूपा रथमा बसेर जीव भुगन्तृणाको ममान मिथ्या विषयतिर दगुन बान्दछ । गण्ड इन्द्रियहरू उसका सेना हुन्छन्, जसद्वारा त्यो जीव इन्द्रियहरूका पाँच विषयलाई पशु-पक्ष गन नै अनौतिष्ठक स्वीकार्दछ । २० ॥ संवत्सर षण्ठमेग

विक्रियते गुणाक्तो विकरोति वा ॥ तथा तथोपद्रष्टात्मा तद्वत्तोरनुकार्यते ॥ १७ ॥ देहो रथस्तिन्द्रियाश्वः संवत्सररथो गतिः ॥ द्विकर्मचर्मभिगुणध्वजः पंचामुखधुरः ॥ १८ ॥ मनोरथिर्बुद्धिसूतो हन्नीडो द्वन्द्वद्वारः ॥ पंचेन्द्रियार्थप्रक्षेपः सप्तधातुवरुचकः ॥ १९ ॥ आकृति-विक्रमो वाद्यो मृगतृष्णां प्रभावति ॥ एकादशेन्द्रियचमूः पंचसूताविनोदकृत् ॥ २० ॥ संवत्सरषण्ठवेगः कालो येनोपलक्षितः ॥ तस्याहानीह गन्धर्वा गन्धर्व्यो रात्रयः स्मृताः ॥ हरन्त्यायुः परिकान्त्या षष्ट्युत्तरशतत्रयम् ॥ २१ ॥ कालकन्या जरा माश्लोकोकस्ता नाभिनन्दति ॥ स्वमार जगदे मृत्युः क्षयाय यन्नेरवरः ॥ २२ ॥ आधयो व्याधयस्तस्य सैनिका यवनाश्चराः ॥ सूतोपपर्गाशुरयः प्रजारो द्विविधो ज्वरः ॥ २३ ॥ गर्व बहुविधैर्दुःखैर्देवमृतात्ममभवेः ॥ क्लिश्यमानः शतं वर्षं देहे देही तमोवृत् ॥ २४ ॥ प्राणेन्द्रियमनोधर्मात्मन्यध्वस्य निर्गुणः ॥ शेते कामल

नामको गन्धर्वराज हो, जस द्वारा कालको ज्ञान हुन्छ । त्यसका अधीनस्थ गन्धर्व, दिन गन्धर्वीहरू रात्रि हुन् । यी तीन सय सली दिन र रात बराबर पुगेर मनुष्यको आयुष्यलाई रण गर्दै रहन्छन् ॥ २१ ॥ जरावस्था ( बुद्ध्याई ) नै कालकन्या हो । त्यसलाई कुनै पनि पुरुष मनपराउन्नन् मृत्युरूपक यमराजले लोकको संसार गर्नका निम्नै नै बनाएर शरीकार गरेको छ । २२ ॥ मानसिक तथा शारीरिक क्लेश नै यस यवदराजका आज्ञाकारी यवन सैनिक हुन् र प्राणीहरूलाई शीघ्र मृत्युको भुखमा पारे ताता र चीनो दुह शरीका ज्वर-ज्वार हुन्, ॥ २३ ॥ हे राजन् ! यस प्रकार देहामिमान सम्पन्न जीव वास्तवमा निर्गुण भएर पनि अज्ञानले आन्ध्रादित भएर प्राण, इन्द्रिय तथा मन आदिको धमलाई जाड्नुमा अज्ञोपिष्ट गरेर प्राणा ममताको अभिमानले बन्धनमा बन्दिई सुदृ विषय-भोगको इच्छावश विविध प्रकारका दुःख गर्दछ र यस शरीरमा कैयौं अर्धदैविक, अधिमौलिक र आध्यात्मिक दुःखहरूले क्लेश पार्दै सब बर्षभन्म न्यसै रहन्छ ॥ २४ ॥ यस प्रकार जीव निर्गुण भएर पनि प्राण, इन्द्रिय र मनको कार्यलाई आफ्नोको कर्तव्य ठानेर



साधक कममुखताई न मर्त्य ०१११ धान्दल, इकोक उपलाइ धर्मदा श्रमता हुन्छ ॥२५॥ आफना आन्तरिका परा गुण आकाशजालाई नजाने न जीव स्वयं प्रकाशितले भए पनि प्राकृतिक गुणहरूमा लिप्त होइजान्छ ॥२६॥ श्री गुणहरू अविमाना हुनाले गर्दा त्यो विषय अथवा मानिक, राजम तथा नामम कर्म गर्दै र आफना कर्महरूको अनुसार विभिन्न योनिहरूमा जन्मन जान्छ ॥२७॥ अतः स्यां जीव कहिले प्रकाश स्वप्न स्वर्गादि मानिक लोकमा जान्छ र कहिले दुःखमय मनुष्यादि लोकहरूमा जन्म लिन्छ, जहाँ मृत्युलाई अगणित कर्म, इकोको कलेश बाँध्नु पर्दछ र कहिले शोकले मर्त्यको तमोभरी तिर्यकु भादि पार्श्वहरूमा जान पुग्दछ ॥२८॥ यमरी चित्त-वशिले होन श्रापी कहिले पुरुष, कहिले स्त्री कहिले नर्पुमक हुन्छ । स्यां कहिले देवतादि, कहिले मनुष्य योनि र कहिले तिर्यकु योनिमा गएर जन्मन्छ । यस प्रकार मृत्युलाई कर्म तथा गुणहरूको अनुसार विभिन्न जन्म भिद्ये रहन्छन् ॥ २९ ॥ जस्तै शोकले व्याकुल दीन रीन कुबुर वर-पर हुन्दै-फिर्दै र आफनो प्रायश्चित्त कहो लही र कहो मात खान्छ, यसले नै विविध बान्धनहरूमा बाँधिरको जीव उच्च-नीच मार्गबाट उत्पन्न,

वान्ध्यायन्ममाहमिति कर्मकृत् ॥ २५ ॥ यदात्मानमविज्ञाय भगवन्तं परं गुरुम् ॥ पुरुषस्तु विषज्जेत गुणेषु प्रकृतेः स्वहृक् ॥ २६ ॥ गुणाभिमानो म तदा कर्माणि कुरुतेऽवशः ॥ शुक्लं कृष्णं लोहितं वा यथा कर्माभिजायते ॥ २७ ॥ शुक्लात्मकाश्चापि यथाशक्तीनां नोति कर्हिचित् ॥ दुःखोद-  
कान् क्रियायामास्तमः शोकोत्कटान्काचत् ॥ २८ ॥ क्वचित्पुमान्क्वचिन् स्त्री क्वचिन्नोभयमन्दपीः ॥ देवो मनुष्यतिर्यग्वा यथाकर्ममुत्तमः भवः ॥ २९ ॥ क्षुत्परीतो यथा दीनः सारस्यो गृहं गृहम् ॥ चरन्विन्दति यद्विष्टं दण्डमोदनमेव वा ॥ ३० ॥ तथा कामाशयो जीव उच्चावचपथा भ्रमन् ॥ उपर्यधो वा मध्ये वा याति दिष्टं प्रियाप्रियम् ॥ ३१ ॥ दुःस्वप्नेकतरेणापि देवभूतात्महेतुषु ॥ जीवस्य न व्यवच्छेदः स्यान्नेतत्तत्प्रतिक्रिया ॥ ३२ ॥ यथा हि पुरुषो भारं शिरसा गुरुमुदहन् ॥ तं स्कन्धेन स आपद्यते तथा सर्वाः प्रतिक्रियाः ॥ ३३ ॥ नैकान्ततः प्रतीकारः कर्मणां कर्म केवलम् ॥ इयं ह्यविद्योपमृतं स्वप्ने स्वप्न इवानघ ॥ ३४ ॥ अर्थं ह्यवियमानेऽपि संमूर्तिर्न निवर्तते ॥ मनसा लिङ्गरूपेण स्वप्ने विचरतो यथा ॥ ३५ ॥ अथात्मनोऽर्ज्यभूतस्य यतोऽनर्थपरम्परा ॥ संमृतिस्तद्वपञ्चदो भक्त्या परमया गुरौ ॥ ३६ ॥ वागुदेवे भगवति भक्तियोगः समाहितः ॥

मर्त्य तथा अन्य योनिहरूमा पुन्दै रह-अनिष्ट शरत्तको फल भोग्दछ ॥२८॥३१॥ यदि यमो मनी-तो बह निधारण मम उपाय न भन्दछि । स्वप्नबाट मुक्ति पाउन सकिन्छ । यो हुन पनि उचित छन, किनकि भाषदैविक, आधिभौतिक तथा आध्यात्मिक यो तीन परिका दुःखहरूमा हुने पनि दुःखबाट जोडलाई खडा हुन्छि । अर्थात्-मारी बाँकेर जैजाने पुरुष आफनो टाउकोलाई पीडाबाट निक्कल गर्नको निम्ति मारीलाई टाउकोबाट बाँधमा राख्दछ, त्यस्तै दुःखबाट मुक्ति पाउन उपाय हुन्छन ॥२९॥ ३०॥ हे निष्ठा ! अर्थात्-स्वप्नमा हुने स्वप्नबाट यस स्वप्नबाट हुने उपाय हुन सक्छन, त्यस्तै कर्मफलको मार्गबाट मुक्ति हुने साधन कलत्र यो नै हुन सक्छन, किनकि मर्त्य वा निष्काम दुवै कर्म अविद्या जनित हुन् ॥३५॥ जस्तै-मनोभय लिङ्ग शरीरबाट स्वप्नमा विष्कणशील श्रापीलाई स्वप्नका पदार्थ सत्य जसए पनि मर्त्य मानमान हुन्छन्, त्यस्तै तै देहका अन्तःकरण आदि अज्ञान पदार्थ सत्य नभए पनि दिनमा अविमान भए मर्त्यो जीवको जन्म मरणरूपी मंगल निष्कल हुन पाउछ ॥ ३६ ॥ अतः जसको कारण परमार्थमय आत्मालाई धार धारिका

अनर्थक्यलाई प्राप्त गर्ने जन्म-मरणको गोलारन्ध्र प्राप्त हुँदै रहन्छ । त्यस भ्रमको नाश स्वयं वेदा देहन्छ, जब आफ्ना गुणमा बन्दिहोस् ॥३३॥ भगवान् शत्रुदेवमा एकाग्रतापूर्वक रत्नो प्रकाशले मरिचको मांस वेदान्त तथा ज्ञान उत्पन्न गदछ ॥३७॥ हे राजन् ! भगवान् अव्युक्त कथाको अर्थित रहने मांसयोग सधैं अज्ञात बरु भगवान्को कथाहरू सुनाले तथा स्वयं भनाले प्रकृतलाई स्त्री प्राप्त हुन्छ । ३८॥ हे राजन् ! जहाँ भगवान्का गुणहरू मन र सुखमा यशस्वि, उदात्त वंसायु धर्माय सत्कृतन रहन्छन्, त्यस सत्क मण्डलीमा महाप्रलयका हुलबाट निस्कने भीमपुत्रद्वन भगवान्का शक्तिरूपी अमृतले सम्पूर्ण मरिचका अनेक नदीहरू समीप ॥३९॥ राजन् ! जो व्यक्ति अतृप्त भएर आफ्ना कानले त्यो अमृत अर्थात् ओ पिउँछन्, तिनलाई भोक्तृ-प्याम, भय-शोक र केही पनि बाधा पुग्नाउन सक्नेनन् ॥३९॥ ४०॥ हे राजन् ! जन्म, मान्दको संस्कारवत् स्वभावतः प्राप्त भोक्तृ-विषापादि विषका यशोवत् यो जीवसमुदाय भगवान्को कथासुतमनुष्याद प्रेम नगरेर यत्ना-उत्ता भौतारी रहन्छ ॥४१॥ धेरै भोग के मन ? प्रजापतिहरूका अधिपति साक्षात् ब्रह्माजी, भगवान्

सधैर्जीवेन वैराग्य ज्ञान च जनयिष्यति ॥ ३७ ॥ सोऽचिरादेव राजर्षे स्यादव्युक्तकथाश्रयः ॥ शृण्वतः श्रद्धाधानस्य नित्यदा स्यादधीयतः ॥ ३८ ॥ यत्र भागवता राजन्माधवो विशदाशयाः ॥ भगवद्गुणानुक्तयनश्रवणन्यप्रचैतमः ॥ ३९ ॥ तस्मिन्महन्मुखरिता मधुभिर्वरित्रीयूपशेषमरितः परितः स्रवन्ति ॥ तत्र ये पिबन्त्यवितृषो नृप गाढकर्णैस्तान्न स्पृशन्त्यशनतृड्भयशोकमोहाः ॥ ४० ॥ एतैरुपवृत्तो नित्यं जीवलोकः स्वभावजे ॥ न कसेति हरेर्नूनं कथामृतनिधौ रतिम् ॥ ४१ ॥ प्रजापतिः पतिः माक्षाद्भगवान्गिरिशो मनुः ॥ दक्षादयः प्रजाप्यश्ना नैष्ठिकाः सनकादयः ॥ ४२ ॥ परीचिरव्यङ्गिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ मृगुर्वसिष्ठ इरंते मदन्ता ब्रह्मादिनः ॥ ४३ ॥ अद्यापि वाक्स्पतयस्तपोविद्याममाधिमि ॥ पश्यन्तोऽपि न पश्यन्ति पश्यन्तं परमेश्वरम् ॥ ४४ ॥ शब्दब्रह्माणि दुष्पारे चरन्त उरुविनरे ॥ मन्त्रलिङ्गेर्व्याचिन्तन् भजन्तो न विदुः परम् ॥ ४५ ॥ अस्यायमनुगच्छति भगवानात्मभावितः ॥ स जहाति मतिं लोकं वेदे च परिनिष्ठिताम् ॥ ४६ ॥ तस्मात्कर्मगुर्वहिंमन्त्रज्ञानादर्थकाशेषु ॥ माऽर्थदृष्टिं कुर्याः श्रोत्रस्पर्शाश्चस्पृष्टवस्तुषु ॥ ४७ ॥ स्वं लोकं न विदुस्ते वै यत्र देवो जनार्दनः ॥ आहुर्भुक्षधियो वेदं सकर्मकमतद्विदः ॥ ४८ ॥ आस्तीर्य दर्भैः प्रागग्नेः

शत्रु, स्वायम्भुव मनु, दशदि ब्रह्मापति, मनकादि नैष्ठिक ब्रह्मचारी, अत्रि, अङ्गिरा, पुलस्त्य, क्रतु, पुलह, मृगु तथा वसिष्ठादि देवता लिएर स नादसम्म सधैं वेदवादी हुनि विविध प्रकारका व्याख्याहरू गर्नमा कुशल भएर पनि त्य, ज्ञान र ममाधिष्ठिता ती गुरुका परमा-माताई देवता पनि देखेवाउछन् । ४२-४४॥ ती दृष्टार र अभिलक्षित स्वयं ब्रह्म अर्थात् वेदका विचारशील अनेक महानुभाव पनि मन्त्रहरूमा वर्णन मरिचका इत्यादि देवताहरूको स्वरूपदेखि भिन्न भिन्न देखिने परमा-माका यज्ञादृष्टता पुत्रा गर्दागर्दै पनि उनको सत्ता स्वरूप जान्न सक्नेनन् ॥ ४५॥ कर्म-कर्ममा प्यान भर्नाले जब भगवान् यस दासमा देवा मदन्छन् अनि मात्र लौकिक र वैदिक कर्ममा आसक्त हुँदै त्याग्न सक्छ । ४६॥ हे बहिष्कृत ! सुन केवल सुखमा नै मिय लाग्दछन्, तर यस्तुतः परमाध्यासाई स्पर्शगम्य गर्न सक्नेनन् र अज्ञानवश परमार्थ व्याप्ता देखिन्छन्, ती कर्ममा मग्री कदापि बस्तु दृष्टि नगर्छ, अर्थात् ज्ञानलाई सत्य नठान ॥ ४७॥ मलीन बुद्धि भएका व्यक्ति वेदनाई कर्मपरक भन्दछन् तर ती स्वयंको सधैं जान्दैनन्, ती वेदको ना पर्वबाट अनुसन्धान आफ्नो स्वरूपभूत मा-मातादेवता

॥ न पाठन्तन्, अहो मात्मान् मयान् विराजमान रहन्तन् ॥४८॥ जमको अग्रभाग पूर्वतिर रहन्त, त्यसो कुष्ठहस्तले भूमण्डलतई हाक्ने तथा धेरै पशुहरूको पथ गर्नाले त  
 तया अभिमानो र टड्क बएको छ । वास्तवमा तैसाई कर्म र ज्ञानको रहस्य बाह्य छैन । राम्रो कर्म र त्यही हो-जसले मयवान् मन्तुछ होउन् र सौँचा विद्या त्यही हो-जसले  
 मयवान्मा मन समाओस् ॥ ४७ ॥ ती नारायण तस्मिन् देहस्थानीहरूका आत्मा, निधामक तथा स्वतन्त्र कारण हुन् । अग्रपञ्च जगत्पारा सबैको वस्थान हुन्छ, तिनका ती वरन-  
 ंशल नै सर्वमनुष्यका एकमात्र आश्रय हुन् ॥५०॥ 'ओषित कसैलाई पनि मय हुँदैन, सबैका प्रिय आत्मा उदै हुँन्' बाँ जून व्यक्तिले जान्दछ, उही ज्ञानी हो, उही गुरु हो र  
 उही साक्षाद् ईश्वर हो ॥५१॥ नारदजी मन्दछन्-हे पुनर्पथ ! यमरी मैले भित्रो प्ररनको उचर दिएँ । अब महापुरुषहरूले निभिर् गरेको बाँटा गुप्त साधन मन्दछु, त्यो

कात्स्न्येन क्षितिमण्डलम् ॥ स्तब्धो बृहद्व्यान्मानी कर्म नावैति यत्परम् ॥ तत्कर्म हरितोष तस्मा विद्या तन्मनिर्यथा ॥४६॥ हरिदहंमृतामात्मा स्वयं  
 प्रकृतिरीश्वरः ॥ तत्पादमूलं शरणं यतः क्षेमो नृणामिह ॥५०॥ स वै मयितमश्वात्मा यतो न भयमप्यपि ॥ इति वेद म वै विद्वान्यो विद्वान्म गुरुर्हरिः  
 ॥५१॥ नारद उवाच ॥ प्ररन एवं हि मञ्जिन्नो भवतः पुन्यर्षभ ॥ अत्र मे वदतो गुह्यं निशामय सुनिश्चितम् ॥५२॥ क्षुद्रवरं सुमनसां शरणं मयित्वा रक्तं  
 पटविमणमामसु दुग्धकर्णम् ॥ अग्रे वृकानमुतृपोऽविगणय्य यान्तं पृष्ठे मृगं मृगय दुग्धकवाणभिन्नम् ॥५३॥ सुमनःसमधर्माणां स्त्रीणां शरण आश्रमे  
 एण्यमधुगन्धवत्क्षुद्रतमं काम्यकर्मविपाकजं काममुखलवं जैह्वषौपस्थ्यादि विविक्वन्तं मिथुनीभूय तदभिनिवेशितमनसं पटविमणमामगीतवदतिमनो-  
 ह्रवनितादिजनालापेभ्यस्वतितरामतिप्रलोभितकर्णमग्रे वृकयूयवदात्मन आयुर्हरतोऽष्टोरात्रान्तोऽकाललवविशेषानविगणय्य गृहेषु विहरन्तं पृष्ठत एव

तिमी ध्यानपूर्वक सुन ॥ ५२ ॥ हे राजन् ! जो कोरै सोउन गर्दछ, वाटिकाया आफ्नो स्वीयित समागम गर्दछ, जमका कान प्रमराको सुमधुर गुञ्जतमा आफ्नक रहन्छन्, जो आफ्नो  
 अगाडि उपसिबल मोर्छो राखेलाई केही नमने हिडिन्छ र आफ्नो पछिउमा त्यसको बाणको बाउ छ, तिमी यम मृगलाई खोज ॥ ५३ ॥ यम गृह उपदेशको तात्पर्य बुझाउँदै  
 मन्दछन्-युष्य हँ वर्ष म्पकी खीहरूका आश्रय मयां गृहस्थायमया रहेर जो कुलको मृग तथा कचलाई खोजे झै तत्का कर्महरूको क्लममाय जनित्र परिपाकबाट प्राप्य  
 जिज्ञा तथा उपपेन्द्रियमित मयन्त्र राख्ने तृप्त विषय-सुख खाउँदै रहन्छ, खीहरूको सम्पत्तया रईस राप्ता उनमा आगत विष मएर प्रमराको गान झत्तै खी पुत्रादिको मधुर  
 मातणमा जमका कान अमक रहन्छन्, जो आफ्नो अगाडि महरहेरौ हिमक जन्तुं समूह हँ आयु तन दिन-रात आदि कालक अवधलाई केही नठाने गृहस्थीको सुमया नै मय

१ उदाहरण ( अन्वय )— योही विषय खी मैको पाटेर खीविद्य प्राप्तोस् ॥ केही हिमपछि जैमीको घाडी पाई । त्यस खीलाई घाडीमा यतै अनुसरत गर्छौ । अन्तः भनी तललाई दाखमा सिद्धर लक्ष्मणन गदमा ।  
 विस्तार विस्तार घाडी हुन्ने भई, हैपनि जसको हडिमा त्यो लाई देखिन्थी, किनकि यमदेखि मयलाई सोचने घाडी घाटिमकेरौ विद्या । जति जति मयम मनीन हुँदै गयो, उनी-घडी घाडीको भार बढदै गन र त्यस खीको  
 तललाई खोजने अन्वय पनि बाँदै गयो । अहो जसलाई जसको मार बाँदै हुँदैनथ्यो । मानिछहरू यो देख्न यकित भिन्न कि यत मीको धारिदा कति बलै बल ह-यो खेड बरौको मावी-बाई उचमन लच्छे । एक दिन  
 डिमेकीहरूको त्यो घाडीभया येदै यम कोल पोर्छो कलापन मने, त्यस खीको मनी 'बलि हुँदा मनी म कलापन लयिन ।' उहीहरूको मने—'यही मय तिमी बल घाडीलाई कतरी तयात्तमनी ।' उल्लेख मनी 'घाटी' छ  
 भन्ने यमको हो बाटो काट्छ ।' त्यस हो, अन्वयमा केहन काम पनि गरन हुन्छ ।

रहन्तु-अगस्त्यो वृद्धिं लोकेषु। कालहस्तो व्याभासोऽवस्थाई आपनो वाणते पाहुन पारिदिपुत्रा छ हे राजन् ! यत्ना विन हृदय (परी भूमरूपी) बाहुनिर हेर ॥५४॥ विमो बाहुनाई मृगको जम्बो स्थितिमाः देखैर लाङ्का। हृदय भित्त ज्योताई राक ड कर्णादि क्षात्रपदहस्तका इतिहाई वनमा स्थापित भव जहाँ विषयी पुष्टका कर्चा गरिन्छ, त्यस्तो स्वान स्थापित परमश्रेष्ठका आश्रयस्थान मन्त्रालयाई प्रगल्भ पार र विन्या विस्तार समझदा सबै दुःखबाट उपरत हुन्छ ॥५५॥ राजा बर्हिष्मान् मन्त्रछन्-हे अश्वत्थाम ! हस्तले मलाई आत्मविद्या। जुन उपदेश दिनुभयो, यो तैले सुनें। गंगा पर्यवेष्टो। गुरुजन मन्त्राय ने यस तत्त्वलाई ज्ञानेन न। यदि तां पयसाई ज्ञाने मय, मलाई यही उपदेश किन दिदैनेभौ ॥५६॥ हे पितावर ! पुराहिताइकले मेरा हृदयमा जुन वेदका वचनहरू तथा ज्ञानपरक हुने विषयमा धेरै हुल्लो मन्देह उपरान पारिदिपुत्रा शिष्य, त्यो आज हस्तले नष्ट गरिदिनुभयो। यम विषयकाम इन्द्रिय पुग्द सदैवैकन्। अश्वत्थाम हुला। हुला श्रुति पनि मांहुमा पादिन्छन् ॥५७॥ 'कुल जग इतरा कर्म गर्दछ, त्यो धूल देखे पछि छाडेर पारलोभमा

परोक्षमनुप्रवृत्तो लुब्धकः कृतान्तोऽन्तःशरेण यमिह पराविधति तमिममात्मानमहो राजन्भिन्नहृदयं द्रष्टुमर्हमीति ॥५४॥ सत्त्वं विचक्ष्व मृगचेष्टितमात्म-  
नोऽन्तश्चित्तं नियच्छ हृदि कर्णधुनीं च चित्ते ॥ जहाङ्गनाश्रयममत्तमश्रुगार्थं प्रीणीहि हंसशरणं विरम कमेण ॥ ५५ ॥ राजोवाच ॥ श्रुतमन्वीक्षितं  
ब्रह्मभगवा-यदमाधत् ॥ नैतज्ज्ञान-त्पुण्यपायाः किं न ब्रूयिदुर्यदि ॥५६॥ संशयोऽत्र तु मे विप्र मंछिन्नस्तत्कृतो मदान् ॥ ऋषयोऽपि हि शुक्लन्ति यत्र  
नेन्द्रियवृत्तयः ॥५७॥ कर्माभ्यासभते येन पुमानिह विहाय तम् ॥ अमुत्रान्येन देहेन जुष्टानि म यदश्रुते ॥ ५८ ॥ इति वेदविदांवादः श्रूयते तत्र तत्र  
ह ॥ कर्म यत्क्रियते प्रोक्तं परोक्षं न प्रकाशते ॥५९॥ नारद उवाच ॥ येनैवारभते कर्मतेनैवामुत्र तत्पुमार ॥ भुवते ह्यव्यवधानेन लिङ्गेन मनसा स्वयम्  
॥६०॥ शयानमिममुन्मृज्य श्वमन्तं पुरुषो यथा ॥ कर्मात्मन्याहितं भुङ्क्ते तादृशेनेतरेण वा ॥ ६१ ॥ यौत मनसा यद्यदमावहमिति भुवन् ॥ गृहीया-  
त्तत्पुमान्नाद्र्दं कर्म येन पुनर्भवः ॥ ६२ ॥ यथाऽनुमीयते चित्तमुभये रन्ध्रियेष्टितैः ॥ एवं प्राग्देहजं कर्म त्यज्यते नित्तवृत्तिभिः ॥ ६३ ॥ नातुभूतं क-  
चानेन देहेनदृष्टमश्रुतम् ॥ कदाचिदुपलभ्येत यद्रूपं यादगात्मनि ॥ ६४ ॥ तेनास्य तादृशं मर्ज्जित्किञ्चिदेष्टमभास् ॥ श्रद्धास्त्वाननुभूतोऽयं न मनः-

कर्मवश ज्ञान अन्य छरीरले यम लोकमा गेव। पाप-पुण्यादिवा फल भान्छ-या जुन वेदवाहिहस्तको वाद जता गते सुनिन्छ- यमको संघति कमरी वनान्ते १ किर्वाक जुन कर्म गरिन्छ, त्यो एक क्षणमै नष्ट भएर जान्छ। त्यो केरि लोभान्छया श्रेष्ठ हुन पाउन्न ॥५८॥५९॥ नारदजी भन्दछन्-हे राजन् ! जुन मनरूपी लिङ्गदेहले मनुष्य यस लोकमा कर्म गर्दछ, उही छरीर द्वारा पारलोकमा स्वयं अव्यवहित अथात् फलहरू उपरात फल भान्छ ॥६०॥ अतै निदाएको पुरुष स्वप्नावस्थामा आपनो जीवित छरीरको अभिमान स्थापिदिन्छ र यही छरीरले अथवा यशु आदि अन्य छरीरहरूले गनमा मंगकारूपले स्थित रहन्छ भान्छ, यसै गरी ऊ पारलोकमा पनि आपनो कर्म फल भान्छ ॥६१॥ जब बन् दाना बीवलाई 'म मेरो' तथा देहादिलाई 'या म हूँ' यस्तो भान्छ, त्यसको निमित्त पाप पुण्यरूपी कर्मलाई पनि ऊ बीवकार गरेर विनै फलले केरि बन्ध लिन्छ ॥ ६२ ॥ अतै ज्ञानेन्द्रियहरूका चेत्यले चित्तको अनुमान हुन्छ, यसै गरी चित्तको भिन्न-भिन्न इतिहास द्वारा युक्त यस्तका कर्महरूको अनुमान गरिन्छ ॥६३॥ कलिनेकाही यस्तो पनि हुन्छ

किं ह्यन वस्तुको यस्य शरीरेते अनुभव गरेन र असत्ताई कहिल्यै देखेन वा सुनेकै थिएन, त्यसको पनि स्वप्नमा वास्तविक अनुभव हुन्छ ॥६४॥ अतएव हे राजन् ! तिम्रो यो निश्चित ज्ञान कि यस लिङ्गदेहको अभिमानी जीवलाई उसको अनुभव पूर्वशरीरमै अनवश्य भएको रहन्छ । यही कारण हो—पहिले जुन वस्तुको अनुभव कहिल्यै भएको रहन्छ, त्यसको वास्तविक कहिल्यै मनमा प्रायतः हुन पाउन्न ॥६५॥ हे राजन् ! मनुष्यका पूर्वजन्मका रूप तथा भविष्यमा हुने तथा नहुने रूपहरूको उसको मन नै उसलाई बताइ दिन्छ ॥६६॥ स्वप्नमा यो हिले-कहिले यस्ता कुरा पनि भएर देखिन्छन्—जो पहिले कहिल्यै देखे-सुनेको हुँदैन । देख, काल तथा कर्मका आश्रित रहने रीति कुराहरूको पनि निद्रादोष र मनको एवभावानुसारका कारण नै अनुभव हुने गर्दछन् ॥६७॥ इन्द्रियहरूद्वारा अनुभव हुने सबै वदार्थ विस्तार-विस्तार अन्तःकरणको समक्ष आउँदै-जोँदै रहन्छ, किनकि सबै वस्तुहरूको विविध जन्ममा विविध संस्कारहरूको अनुभवी मन अनवश्य रहन्छ ॥६८॥ जसै कहिल्यै पनि नदेखिने र नहुने प्रत्यक्षको व्यवस्था अन्तर्गता देखिन्छ, त्यस्तै नै जगत्का समीप बस्ने भक्तजनहरूको म-वशुणमय अन्तःकरणमा पनि यस अवस्थामै अस्तित्व देखिन्छ ॥६९॥ हे राजन् ! अगाडि कालदेखि बनेको मन, बुद्धि, इन्द्रिय र अहंदिता विषय-

स्पष्टबुद्धिर्हति ॥ ६५ ॥ मन एव मनुष्यस्य पूर्वरूपाणि संसृति ॥ भविष्यतश्च भद्रं ते तथैव न भविष्यतः ॥ ६६ ॥ अदृष्टमश्रुतं चात्र कचिन्मनमिदृश्यते ॥ यथा तथाऽनुमन्तव्यं देशकालक्रियाश्रयम् ॥ ६७ ॥ सर्वं क्रमानुरोधेन मनसीन्द्रियगोचराः ॥ आयान्ति वर्गशो यान्ति सर्वे समनसो जनाः ॥ ६८ ॥ मत्त्वेकनिष्ठे मनसि भगवत्पार्श्ववर्तिनि ॥ तपश्चन्द्रमयीवेद परब्राह्मणानने ॥ ६९ ॥ नाहंममेति भावोऽयं पुरुषे व्यवधीयते ॥ यावदबुद्धिमनोऽप्यर्थगुणव्यूहो ह्यनादिमान् ॥ ७० ॥ सुप्तिमृच्छोपतापेषु प्राणायनविषाततः ॥ नेहनेष्टमिति ज्ञानं मृत्युप्रज्वारयोरपि ॥ ७१ ॥ गर्भे जाल्येऽप्यगोष्कत्वादेकादशविधं तदा ॥ जिह्वं न दृश्यते धृतः कुट्टां चद्रमो यथा ॥ ७२ ॥ अर्थे हाविद्यमानेऽपि संसृतिर्न निवर्तते ॥ यायतो विषयानस्य स्वप्नेऽनर्थगमो यथा ॥ ७३ ॥ एवं पञ्चविधं लिङ्गं त्रिवृत्तपोडशानित्तम् ॥ एष चेतनया युक्तो जीव इत्यभिधीयते ॥ ७४ ॥ अनेन पुरुषो देहानुपादत्तं विमुञ्चति ॥ हर्षं शोकं भयं दुःखं शोकं चानेन विन्दति ॥ ७५ ॥ यथा तृणजलकेयं नोपपात्युपपाति च ॥ न त्यजेन्मि-

रूपो गुणका समूह स्वरूप लिङ्गदेह अवस्थामै रहन्छ, जसमा मनुष्यमा 'म र मेरा' का सब नाश हुँदैन ॥७०॥ सुप्ति, मृच्छा, शोक, पर्वक कष्ट, मृत्यु तथा जन्म आदिको अवस्थामा अदृष्टादिको अभिगमन हुँदैन, त्यस्तै यो सबदा हृष्य रूपले निद्रादोष र शरीरहरू ॥७१॥ जसै जीवमा अन्तर्मा अन्तर पनि देखिदैन, त्यस्तै नै पुत्रावस्थामा स्पष्ट प्रतीयमान एषा इन्द्रियहरूले युक्त यो लिङ्गदेह दास्यन्त र शरीरमा तथा बाल्यकालमा इन्द्रियहरूको आत्मसम्बन्ध देखिदैन ॥७२॥ जस्तै स्वप्नमा कुनै वस्तुको वास्तविक अभिगमन नभएर पनि नावदोष सम अन्वयको निद्रादेह हुन पाउन्छ, त्यस्तै नै विषयको चिन्तन गर्ने पुनर्परीक्षा अन्तर्गताको संसार-बन्ध अवस्थामा विना निद्रा हुँदैन ॥७३॥ यस प्रकार सोझ तत्त्वको रूपमा निर्मल आत्मका यो पार्श्वगतिक तथा त्रिवृत्तगय लिङ्ग-धारित्री नै चेतना-चाकसले युक्त एव 'जीव' कहिन्छ ॥७४॥ यस्तै साधु पुरुष भिन्न-भिन्न शरीरहरू धारण गर्दै तथा न्यायदेह गरीत रमेत तथा हृष्य, शोक, भय, दुःख र मृत्यु आदिको अवस्था नभएर ॥७५॥ जसै लिङ्गदेहको जुनै अवस्थामा जसै योपमा सुख

पुनराउन्न, तवमम आपनो आश्वभूत एतिल्लो एण स्वार्थेन । अको तुमसा लुहा रामरी मन्वाणपडि माय बलिन्तो एण स्वार्थे अक्षिद्दछ । स्वार्थे भवकाल आपणछि पनि अन-  
सम्प मनुष्यलाई शरण कर्मको नाश भएर अर्को शरण प्राप्त हुन्छ, तवसम्प स्वो आपनो पूर्वदशको अभिमान छाड्न सक्नेन । हे रामजी । मन्व जुरा के हो भने मन नै मनुष्यलाई जन्म-  
मरणदि शान्त गराउँछ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ जीव इन्द्रियको मोज्य मागको किन्तन गर्दै केहि-केहि कर्म गर्दछ र ती कर्महरू ग्रहणनाले गर्दा अन्याय वस्तुमा लोन यस अहमा-  
भिमानशाल पुत्रलाई बचिवाङ्गी कर्मका बन्धनमा बाँध्नै पर्दछ ॥ ७८ ॥ अतः कर्म बन्धनबाट मुक्त हुनका साध समस्त विररलाई भगवत्-रूप ठान्दै तिम्रो हृद-मनले ती मगवान्को  
मजन भव, वनद्वारा यत्न जगन्को उत्पत्ति, स्थिति तथा लय हुन्छ ॥ ७९ ॥ मैत्रेयी मन्वच्छन् -हे विदुरजी । यत्तरी भक्तप्रवर नारदजीले राजा प्राचीनवर्हीलाई जीव तथा ईश्वरको  
वैयर्थको विस्कर्षन भएर र उनीसित अनुमति मागेर सिद्ध लोचमा गए ॥ ८० ॥ राजर्षि प्राचीनवर्ही पनि आपना छांगारकलाई शपथ सुम्पेर उपवास गर्न कर्पनाश्रममा जान

यमाणोऽपि प्राप्तेहाभिपति जनः ॥ ७६ ॥ यावदन्यं न किन्देत् व्यवधानेन कर्मणाम् ॥ मन एव मनुष्येन्द्र भूतानां भवभाववद् ॥ ७७ ॥ यदाऽ-  
क्षेत्रिताध्यायकर्मण्याचितुतेऽसकृत् ॥ सति कर्मण्यविद्यायां बन्धः कर्मण्यनात्मनः ॥ ७८ ॥ अतस्तदपवादार्थ भज सर्वात्मना हरिम् ॥ पर्यस्त-  
दात्मकं विश्वं स्थित्युत्पत्त्यप्यया यतः ॥ ७९ ॥ मैत्रेय उवाच ॥ भागवतमुख्यो भगवान्नारदो हंमयोगीतिष ॥ प्रदर्श्य ह्यमुमामन्व्य मिदलोको-  
ततोऽगमत् ॥ ८० ॥ प्राचीनवर्ही राजर्षिः प्रजामर्गाभिरक्षणे ॥ आदिश्य पुत्रानगमत्तप्से कपिलाश्रमम् ॥ ८१ ॥ तत्रैकाग्रमना वीरो गोविन्द-  
चरणाम्बुजम् ॥ विमुक्तमङ्गोऽनुभजन्भक्त्या तत्साम्यतामगात् ॥ ८२ ॥ एतदध्यात्मपारोक्ष्यं भीतं देवर्षिणाऽनुव ॥ यः श्रावयेद्यः शृणुयात्स  
लिङ्गेन विमुच्यते ॥ ८३ ॥ एतन्मुकुन्दयशसा सुवनं दुनानं देवर्षिर्बर्षमुत्तुनिःसृतमात्मरौचिम् ॥ यः कीर्त्यमानमभिगच्छति पारमेष्व्य नास्मिन्भवे  
ध्रमति मुक्तममन्तबन्धः ॥ ८४ ॥ अध्यात्मपारोक्ष्यमिदं मयाऽधिगतमदभुनम् ॥ एवं स्त्रियाऽऽश्रमः पुंमश्चिन्नोऽमुत्र च संशयः ॥ ८५ ॥ इति श्रीमद्वा-  
गवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे विदुरमैत्रेयसम्वादे प्राचीनवर्हीनारदसम्वादे नाम एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ विदुर उवाच ॥ ये त्वयाऽभिहिता

हिंसे ॥ ८६ ॥ त्यहाँ ती वीरभेष्टले सबै विषयको आसक्ति त्यागिदिए र एकाग्र मनले भगवान्को चरण-कमलको भक्तिपूर्वक चिन्तन गर्दै तदाकार भए ॥ ८७ ॥ हे अनप  
विदुरजी ! देवर्षि नारद द्वारा परोक्षरूपले कथिएको यस आत्मज्ञानलाई जो सुन्नछन तथा हुनाउँछ, त्यो आफ्नो जन्म माणको कारणरूपी लिङ्गशरीरबाट छीम हुल्के बाउँछ  
॥ ८८ ॥ मगवान् मुकुन्दको वशले तीनै लोक पवित्र पाने मरका देवर्षि नारदको मुखबाट निस्केंको यस पाप पवित्र आत्मज्ञानको जो कोतन गर्दछ, त्यो पुत्र परमकद  
शान्त भरेर समस्त बन्धनबाट मुक्त हुन्छ । त्यसले केहि कहिल्यै यस हलार बन्धमा भीवारिनु पर्दैन । ८९ ॥ हे विदुरजी ! गृहस्थाश्रमी पुत्रजनको रूपले शरोक्षरूपमा भनि-  
एको यस आत्मज्ञानलाई मैले पुस्तकबाट पाएँको । चिर्छे, रको तिम्रीलाई सुनाइदिएँ । यस्ताई बुझेपछि मनुष्य देहाश्रितबाट मुक्त र उसको 'मनुष्य परलोकमा कर्मका  
फल कसरी माग्दछ' को सन्देह निहत्त हुन्छ । ९० ॥ इति श्रीमद्वागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे नेपाली मल्लाटीकायां श्वोडनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ( प्रवेताललाई विष्णु भगवान्को श्रदान )

ज्वर कटलन्—६ अक्षन् । इजुरते राज्ञी प्राचीनवर्हिषा जुन क्षात्राहम्का वृत्तान्त मन्तुमयं, निनले भोहरिंको कुराति द्वारास्तुतिमरं कुन थिदि प्राप्त गेका थिए ? ॥ ११ ॥ हे वृहस्पतिको शिष्य मैत्रेयजी ! मर्या शंख भगवान्लाई पाएर उनको कुराले मोक्षाधिपति परमाधिप विष्णु भगवान्को ध्यान गन मर्या प्रवेवाहकले शुभक त अवश्य पाए हुनन् किन्तु त्यो भन्दा एकिले उनले इहलोक र परलोकमा के पाए ? त्यो मन्तुहवन् ॥ १२ ॥ मैत्रेयजी भन्तन्—हे विदुर ! यो प्रवेवा पिताको आज्ञा पालन गर्दै समुद्रमा बसेर जप-पञ्च तथा तपस्याद्वारा भगवान्को आराधना गर्नाले ॥ १३ ॥ दश हजार वर्ष बिनेपछि यनावन पुण्य पुण्य आफ्नो दिव्य कान्तिनले निनको कन्ताप हज्ज गर्दै उनमा सामु प्र ट भए ॥ १४ ॥ गरुडजीको काँपमा बसेर भगवान् विष्णु सुकेर पर्वतको टाकुरामा बसाम भेष उन सँग देखिनु हुन्थ्यो । उनको करिगको पीताम्बर र बाँटीको डोसुमर्याब भिन्दै आफ्नो जामा छरिरेह्यो थियो र उनी आफ्नो दिव्य कान्तिनले दलै दिखलाई भन्थेका विद्वान् कृपाहरहेका थिए । उनका कपाल अतिशय देदीप्यमान थिए र बाँटी सुवर्णमय भूपमले विभूषित थियो

ब्रह्मन्मुताः प्राचीनवर्हिषः ॥ ते रुद्रगीतेन हरिं सिद्धिमापुः प्रतोष्य काम् ॥ १ ॥ किं वारुस्पतेह परब्रवाज्य कैवल्यनाथप्रियपार्षवर्तनः ॥ आमाद्य देवं गिरिशं यच्छया मापुः परं ब्रूनमथ प्रवेतमः ॥ २ ॥ मैत्रेय उवाच ॥ प्रवेतमोऽन्तरुद्धौ पितुरादेशकारिणः ॥ अपयज्ञेन तपसा पुरञ्जनमतोपयन् ॥ ३ ॥ दशवर्षमहसान्ते पुरुषस्तु सनातनः ॥ तेषामाविरभूत्कुच्छं शान्तेन शमयन् रुचा ॥ ४ ॥ सुपर्णस्कन्धमारुढो मेरुशृङ्गमिवाम्बुदाः ॥ पीतवामा मणिश्रीवः कुर्वन्विनिमिरा दिशः ॥ ५ ॥ काशिष्णुना कनकवर्णविभूषणेन आजत्कपोलवदनो विलमत्किरीटः ॥ अष्टायुधैरनुवर्गैर्मुनिभिः सुरैश्चैरामेवितो गरुडकिन्नरगीतकीर्तिः ॥ ६ ॥ पीनायताष्टभुजमण्डलमध्यलक्ष्म्या स्पर्धच्छ्रिया परिवृतो वनमालयाद्यः ॥ वर्हिष्मतः पुरुष आह सन्तानप्रपन्नान्पर्जन्यनादरुतया सञ्चृणावलोकः ॥ ७ ॥ श्रीभगवाउवाच ॥ वरं वृणीष्व भद्रं वो यूयं मे नृपनन्दनाः ॥ सौदाहेनापृषधर्मास्तुष्टोऽहं भोऽदेवः वः ॥ ८ ॥ योऽनुस्मरति सन्ध्यायां युष्माननुदिनं नरः ॥ तस्य भ्रातृष्वात्मामयं तथा भूतेषु सौहृदम् ॥ ९ ॥ ये तु मां रुद्रगीतेन मायं प्रातः समाहितः ॥ स्तुवन्त्यहं कामवगन्दासो प्रज्ञां च शोभनाम् ॥ १० ॥ यदूयं पितुरादेशमप्रहीष्ट मुदान्विताः ॥ अथो वा उराती क्रीतिलोकान्तुःक्षिप्यति ॥ ११ ॥ अनिता विश्रुतः

शिरमा क्लमलाटेदो सुकट झामायमान थियो । ती आफ्ना आठै ब्रह्मा आठ गरिका चायुध धारण गरेका थिए । सर्व यावत् मुनिजन र सुकष सुकष उनमा सेवामा उपस्थित गर्दै हिन्दैर अष्ट उनको सुयश मान गर्दै थिए र गरुडजी सेवामा संलग्न थिए । ६ ॥ हे विदुरजी ! अजि आफ्ना धूल र विजाल ब्रह्माका मासमा लक्ष्मीका कान्तिन भएर उन भएरौ वनमागले विभूषित आदिपुरुष भगवान् विष्णु बहिष्मान्का पुत्र ती छरमागत प्रवेताहरूतिर दयापूर्ण दृष्टिले हेर्दै भएरौ गार्वाक्ष बाणीले बोले— ११ ॥ यो भगवान्ने अनुस्मर्यो— हे गरुडपूज हो ! निम्नो बल्लाम होस् । तिमीहरूमा शरस्पर हुला प्रेम छ र तिमी सबै झेरो उपामनःकपी बाँटै दममा लाभाइन्छौ । म निम्नो महदयताले त्यो माया मन्त्र प्रेम न छु । तिमी भवित इच्छित गर मायो ॥ ८ ॥ जो पुरुष निच सायंकालमा छिमेः पश्चिम गर्दा, यसको आधना भ्रातृहृदया स्नेह र सबै प्राणिमात्रमा प्रेम र प्रेम हाका ॥ ९ ॥ १० ॥ यो यो भगवान्ने र मायंकालमा एकाग्र मनले रुद्रगीत द्वारा देगे स्तुति गर्दैनन्, निनलाई म इच्छित रुचा परम पवित्र वरदान दिनेछु ॥ १० ॥ निम्नो भगवान्ने आफ्ना आफ्ना

आज्ञा माने आये । अब 'स लोक' तिघां उभय कीर्ति फैलने छ ॥११॥ पछि तिघां बाँटा यम्मा यक्षकी पूज हुनेछ, जो गुणमा प्रतापी भन्दा हुने प्रकाश पनि पटी नहोला र त्यो बापना सम्मिलित सीनै साक भविर्देन ॥१२॥ हे शत्रुकुमार हो ! भरहि कुण्डली इन्सी प्रम्लोच्य अप्पराबाट ठन्डन गौडी जमग इयनी कन्या थिई । जब ती अप्परा कन्यालाई लाहेर नयां बापपछि उमलाई वृक्षरुहले हरी गरि ॥१३॥ जब ती कन्या अतिशय मोहने कृत्त लागिन, तब कोण्डिहक । राजा पाँदागले हया गरी त्यमको वृक्षमा बापको अमृतवर्षिणी नर्तनी औला राखिदिछ ॥१४॥ मे । अनुपपण यन तिघां भित्तले तियोभाई भनान उप्पन्न यन आज्ञा दिए । यन; तिगी तीग ती कथा सुन्दरी कन्यामित विवाह गर ॥१५॥ तिमी गर्देजना योई धमगा लागेका छौ र ईश्वरदत्त । राजा पनि एकैनास छ । यन निक्कन तिमीक जगै धो तथा स्वयंन मयसी जो सुन्दरी कन्या तिमीहककी कनी हुनेछन्, किनकि इनन निच निमाहकमे संलग्न छ ॥१६॥ तिमीहक मेरा कपाले हजारी तिघां वर्णमय पुन्याका दिव्य यम नामे छौ र ॥१७॥ उज इन्द्रियै क्षीय हुनेछैन ॥१८॥ अन्तरमा बेरी अवि-

पुत्रोः नवमो मद्राणो पुणोः ॥ य एतामात्मवीर्येण त्रिलोकीं पूरयिष्यति ॥ १२ ॥ कण्डोः प्रम्लोचया लब्धा कन्या कमललोचना ॥ तां चापविद्धां जगद्गुरुं रुद्रा नृपनन्दनाः ॥ १३ ॥ क्षुक्षामाया मुत्वे राजा सोमः पीयूषवर्षिणीम् ॥ देशिनीं रोदमानाया निदधे स दयान्वितः ॥ १४ ॥ प्रजाविमो आदिष्टः पित्रा मामनुवर्तता ॥ तत्र कन्यां वरारोहां तामुद्रहत मा चिरम् ॥ १५ ॥ अपृथग्धर्मशीलानां सर्वेषां वः सुमध्यमा ॥ अपृथग्धर्मशीलेयं भूयात्पत्न्यर्पिताशया ॥ १६ ॥ दिव्यवर्षसहस्राणां सहस्रमहतौजसः ॥ भौमान्मोक्षय भोगान्वै दिव्यांश्चानुग्रहान्मम ॥ १७ ॥ अथ मय्यनपायिन्या भक्त्या पशवगुणाशयाः ॥ उपयास्थ मद्राम निर्विद्य निरयादतः ॥ १८ ॥ गृहेष्वाविशतां चापि पुंसां कुशलकर्मणां ॥ गद्वर्तायातयामानां न बन्धाय गृहा मताः ॥ १९ ॥ नव्यवद्गृहये यज्ञो मल्लैतद्गृहवादिभिः ॥ न मुह्यन्ति न शोचन्ति न हृष्यन्ति यतो गताः ॥ २० ॥ मैत्रेय उवाच ॥ एवं ब्रूयाणं पुरुषार्थभाजनं जनार्दनं प्राज्ञलयः प्रवेक्ष्य ॥ तद्वर्तिष्वस्ततमोरजोमला गिरा गृण-गद्गदया सुह-जतम् ॥ २१ ॥ प्रवेक्ष्य उवाच ॥ नमो नमः क्लेशविनाशनाय निरूपितोदारगुणाह्वयाय ॥ भगवतोऽप्येवमुपरोजवाय सर्वाक्षमार्गेरगताश्चने नमः ॥ २२ ॥

नाशिनी भक्तिले अन्तःकरणका सबै बापनाहक भए भद्रमोक्षछि तिमी इहलोक तथा परलोकका नरक समान भोगबाट उपरन प्रण भई परगवासमा जानेछौ ॥ १८ ॥ किनकि जो पुरुष यलाई अर्पण गर्दै जम गर्दछन् र बमको समय मेरा नै कथा रातामा दिन्छ, ती बडि गृहस्थाश्रममै रहे पनि वर निमको बन्धनको कारण यन्न मक्तेन ॥ १९ ॥ य ज्ञानस्वरूप परमात्मा तिनको वृक्षमा निच नयाँ-नयाँ देखिन्छ । यलाई नै ब्रह्मलाई जन 'ब्रह्मज्ञानी' जन 'ब्रह्म' भन्दछन् । यलाई यपर बापको छौ, र हामी, राम हुँदैनन् ॥ २० ॥ मैत्रेयजी गन्दछन्-हे विदुर ! ममस्त पुरुषार्थका बाध्य, अन्तःनाशक तथा परम मुदृद् श्रीमल्ले यति भरोछि प्रबुका दशानल जगत्का रच र नासकनी मानसिक विकार नष्ट भद्रमोक्षा थिए, ॥ यत्नेनाहकले हात जोरेर मनुष्य पाणीमा भने ॥ २१ ॥ प्रवेक्षो भन्दछन्-हे प्रभो ! त्वर जान्ना मक्कका फलस हृष्य अनुभूछ । एतामा गृहलाई नमस्कार गर्दैछौ । इत्यरका उदार गुण मयलाई वेदले शोख प्राप्तिमा माधव दत्तका छन । इत्यरका येन र बाणा बन्धन पनि यनी छ र त्नुको भक्ति सधैं इन्द्रियरूपका गोभन्दा यती हुन्छ । यत्ना इत्यर परमभूलाई प्रणाम छ



॥२३॥ आपनो ध्यरूपमा स्थित हुनाले गर्दा इजुर नित्य शुद्ध तथा शान्त रहनु हुन्छ, तर हाम्रो मनरुपी निमित्तको कष्टका यो साक्षा ईशमात्र इजुरमा स्वरूप है नाममान ग्रहण ।  
 वस्तुतः यम जगत्को उत्पत्ति र लयको निमित्त इजुर आफ्नो मायाका मुखरूप स्वरूपका परत भन्ना, विष्णु र शिवको रूप कारण गर्नुहुन्छ, यस्ता इजुरलाई प्रणाम छ ॥ २३ ॥  
 इजुर विशुद्ध स्वभावका हुनुहुन्छ र इजुरको ज्ञान संसार-बन्धनलाई मारिदिन्छ । स्वर्ण वार्षदका अविपत्ति तथा वसुदेवनन्दन इजुर भगवान् कृष्णलाई हाम्रो प्रणाम छ ॥ २४ ॥ हे  
 वसुध-लोचन ! तसको नामविघट यो विश्व प्रकट भएको छ, जो आफ्नो बाँटीका कमल-कुसुमका बाला कारण गरिराख्छन् र जसका कारण कमल समान छन्, त्यस्ता इजुरलाई नमस्कार  
 छ ॥२५॥ जो कमल-पुष्पको पराज हो निर्मल श्रीराम्बर धारण गरी राख्छन् र सबै प्राणीका भाषयम्बल छन्, यी सर्वसाक्षी वरमेश्वरलाई हामी प्रणाम गर्दछौं ॥ २६ ॥ अहो ! हामी  
 जस्ता विज्ञापले श्रुत प्राणीहरूको कह निवारण गर्नका लागि नै इजुरले यो सर्वकलेशनाशक स्वरूप धारण गर्नु भएको हो । यो मन्दा हुलो हामीमाथि इजुरको अह के कृपा होला ?  
 ॥२७॥ हे अमरनाशक ! दीनकलाल ! हमरै पुत्रको त बेबल पनि नै रतय्य रहन्छ-ती बेला बेलाका दीनजनलाई 'यी आफ्ना हुन्' भन्ना विचारेर स्मरणमय गरिनिजे गछन् ॥२८॥

शुद्धाय शान्ताय नमः स्वनिष्ठया मनस्यपार्थ विलसद्द्वयाय ॥ नमो जगत्स्थानलयोदयेषु गृहीतमायागुणविग्रहाय ॥ २३ ॥ नमो विशुद्धमत्त्वाय  
 हरये हरिमिधसे ॥ वायुदेवाय कृष्णाय प्रभवे सर्वसात्वताम् ॥ २४ ॥ नमः कमलनाभाय नमः कमलमालिने ॥ नमः कमलपादाय नमस्ते कमलेक्षण  
 ॥ २५ ॥ नमः कमलकिञ्जल्कपिशङ्गमलवाससे ॥ सर्वभूतनिवामाय नमोऽयुद्धमहि साक्षिणे ॥ २६ ॥ रूपं भगवतां त्वेतदशेषकलेशमक्षयम् ॥  
 आविष्कृतं नः क्लिष्टानां किमन्यदनुकम्पितम् ॥ २७ ॥ एतावत्त्वं हि विभुभिर्भाव्यं दीनेषु वत्सलैः ॥ यदनुस्मर्यते काले स्वबुद्ध्याऽभद्ररन्ध्रन  
 ॥ २८ ॥ येनोपशान्तिर्भूतानां क्षुल्लकानामपीदृताम् ॥ अन्तर्हितोऽन्तर्हृदये कस्मान्नो वेद नाशिशः ॥ २९ ॥ अमावेव वरोऽस्माकमीभितो  
 जगतः पते ॥ प्रसन्नो भगवान्येषामपवर्गगुरुर्गतिः ॥ ३० ॥ वरं वृणीमहेऽथापि नाथ त्वत्पतः परात् ॥ न ह्यन्तस्त्वद्विभूतीनां सोऽनन्त इति  
 मीयसे ॥ ३१ ॥ पारिजातेऽञ्जना लव्ये सारङ्गेऽन्यन्न सेवने ॥ त्वदङ्घ्रिमूलमामाद्य साक्षात्किं किं वृणीमहि ॥ ३२ ॥ यावने मायया स्पृष्टा  
 भ्रमाम इह कर्मभिः ॥ तावद्भवत्सङ्गानां सङ्गः स्यान्नो भवे भवे ॥ ३३ ॥ तुलयां लवेनापि न स्वर्गं नापुनर्भवम् ॥ भगवत्सङ्गिष्वङ्गस्य मर्त्यानां

किनकि महापुरुषको स्वरूपमात्रले सकाश तथा छुट् जीवका सबै कलेश नष्ट भएर जान्छन् । इजुर सबैका अन्तःकरणमा स्थित रहनाले सबैका इच्छाहरू जान्नुहुन्छ । अनि हामी जस्ता  
 आफ्ना उपासकहरूका कामना दिन जान्नु हुन्नभ्यो ? ॥२९॥ हे जगन्ने ! मोक्षको बाटो देखाउने तथा सबै मोक्षकका इजुर आज हामीप्रति प्रसन्न हुनुहुन्छ, इजुर यसरी हमम  
 हुन् नै हामी सबैको लागि अमिमल वादान हो ॥३०॥ कैति हे नाथ ! प्रकृति आदि भन्दा पनि पर इजुरमि तपोद्वैत वादान सोन्दछी । इजुरका विमूर्तिहरूको हुनै अन्य छैन । यही  
 कारण हो कि इजुर 'अनन्त' कहिनु हुन्छ ॥३१॥ हे प्रभो ! यदि भ्रमरलाई महमा रूपका प्राप्त भयो भने त्यो अह इक्ष्वा जोदेन । त्यस्तै नै इजुरका कारण-कमल पार्ष पनि इजुरमित  
 अह के तरदास मानी ? ॥३२॥ हे नाथ ! हामी इजुरकी मायाले बाँझा गाबिएर जवनम् आफ्नो बर्जानुसार संसारमा मीठारिई रहौं, सबसम्ममा हामी इजुरकै नक्को लगाति पानी

॥३३॥ अथर्वकर्मो एकै क्षणको सङ्कतिः कृतनामा हारो ध्वजं र मंडलार्हं पनि तुच्छं बान्दछौं, अनि धनुष्यका भाँसादिकां विषयमा के भन्नु ? ॥३४॥ हे प्रभो ! जो सुनाले नै मोगका सम्पूर्ण इच्छा छान्न सक्द मान्छन् । जहाँ बसे पनि भगवत् कथाकां चर्चा मारिन्छ, जहाँ शीर्षमात्रमा परस्पर झुत्ता रहन्छ, जहाँ हर-भय रहन्छ, जहाँ ममत्-कमा-हृत् इत्या संन्यासीहरूका पत्र भाष आधयस्वरूप पासाव भगवान्को अमङ्ग महा-माहृत् द्वारा पुनः-पुनः स्तुति गरिन्छ, जो तीर्थहरूलाई परित्र पान इच्छावत् साधारण रूपमा फैल नै हुनिरहन्छन्, ती इन्द्रका भक्तगण सत्तङ्ग संगीतबाट भयभीत पुरुषलाई किन मनार्दनार्थी ? ॥ ३५-३७ ॥ हे भगवन् ! इन्द्रका परमप्रिय सखा साक्षात् साँढरजीको रकै छान्छौं नै समागमले आर हामी इन्म-भरणक्षपी अतिशय दुःमाध्य रागका भेष्ट वैष्णव्हरू परमेश्वरको छरणमा बाधपुरोका छौं ॥३८॥ हे प्रभो ! हामीले अल्पव साधन चिन्ते नै पढेका छौं

किमुताशिषः ॥ ३४ ॥ यत्रोद्वहन्ते कथा मृष्टास्तुष्णायाः प्रथमो यतः ॥ निर्वैरं यत्र भूतेषु नोद्वेगो यत्र कथन ॥ ३५ ॥ यत्र नारायणः साक्षाद्भगवान्नायसिनां गतिः ॥ संस्तुयते सत्कथासु मुक्तज्ञैः पुनः पुनः ॥ ३६ ॥ तेषां विवरतां पट्वर्या तीर्थानां पावनेच्छया ॥ भीतस्य किं न रोचेत तावकानां समागमः ॥ ३७ ॥ वयं तु साक्षाद्भगवन्भवस्य प्रियस्य सख्युः क्षणमङ्गमेन ॥ सुदुश्चिकित्स्यस्य भवस्य मृत्योर्मिषक्तम् स्वाद्य गतिं गताः स्मः ॥ ३८ ॥ यन्नः स्वधीतं गुरवः प्रमादिता विमाथ दृढाश्च सदाऽनुवृत्त्या ॥ आर्या नताः सुहृदो भ्रातरश्च सर्वाणि भूतान्यनसूययेव ॥ ३९ ॥ फन्नः सुतप्तं तप एतदीश निरन्धर्मां कालमदभ्रमप्यु ॥ सर्वं तदेतत्पुरुषस्य भूम्नो वृणीमहे ते परितोषणाय ॥ ४० ॥ मनुः स्वयभूर्भगवान्भवश्च येऽन्ये तपोज्ञानविशुद्धसत्त्वाः ॥ अदृष्टवारा अपि यन्महिम्नः स्तुवन्मयस्यो त्वात्वामसमं गृणीमः ॥ ४१ ॥ नमः समाय शुद्धाय पुरुषाय पराय च ॥ बासुदेवाय सत्त्वाय तुभ्यं भगवते नमः ॥ ४२ ॥ मैत्रेय उवाच ॥ इति प्रवेतोभिरभिष्टुतो हरिः श्रीतस्तयेत्याह शरण्यवरसलः ॥ अनि-

र निरन्तर सेवा आदि द्वारा गुरु, ब्राह्मण तथा बृहन्नलाई प्रसन्न पारेका छौं । भद्रजन, सुदृग्गण पाई तथा सबै प्राणिहरूमा दानवृद्धि त्पारेर जो स्तुति गरेका छौं, हे ईश ! अथादि स्वर्गमेर हामीले धेरै दिनसम्म ब्रह्मा उभियर जो बाँर स्वरूपा गरेका छौं, त्यो सबै इन्द्र सर्वनाथक पुरुषोत्तमको सन्तोषको कारण बन्यो-यही वर इन्द्रसिंह मागिरहेका छौं ॥३९-४०॥ जसको महिमाको पार नपार स्वायम्भुव भन्नु, ब्रह्माजी, भगवान् इन्द्रजी तथा तप एवं ज्ञानले शुद्धचित्त अन्य पुरुष सर्वदा स्तुति गर्दछन्, ठाने इन्द्रको हामी पनि आपनां बुद्धिबलुमार वर्णन पनि गर्दछौं ॥४१॥ इन्द्र सर्वत्र समान, शुद्धरूप तथा परम पुरुष हुनुहुन्छ । इन्द्र सार्वभौमस्वरूप भगवान् बासुदेवलाई हामी प्रणाम गर्दछौं ॥४२॥ मैत्रेयजी मन्त्रन्-हे विद्वरजी !

८. आहवण ( परमेश्वर देखेको राख्ने )—एक दिन श्रीरामकृष्ण परमहंस कीर्तनाया हुनिरहेका थिए, त्यही बेला कलकत्ताका प्रसिद्ध डाक्टर मरे-दनाथ खरवार त्यही आइपुगे । उनको परमहंसदेवलाई बोलाएका थाले भनेर बुझेको अतिप्रिय हुन थोरैबित्त भन्यो । परमहंसको किनको आत्मा धिरोबल्य गरे व सुनन्त अतिप्रिय हुन थियेर थिए । त्यसको केही दिनपछि मरे परमहंसदेव विद्यापीठ मरे गए डाक्टर खरवारलाई उनको रचन गर्न ब.कलर दिइयो । त्यस बेला परमहंसदेवलाई देखेर कलसार्है हुनो आधर्य भयो र मनसागो—भूरे ! मेरो के भजन गरिंदैछ ? मेरो बुद्धि कता लयको गिरे ? इनलाई व मैले माझी कानेर बुझा किन भनेको थिई ?

प्रवेताहकले स्तुति गरेपछि धरबागलदेखेर प्रयागले अठिचय प्रमन्न भएर उनलाई 'तथास्तु' मन्त्रमार्ग र आफ्नो मन्त्र शक्तिको दर्शनले के दृष्ट भन्नाले गर्दा प्रवेताहकको इच्छा नभए पनि ती अमाशय प्रमावशाली प्रहृ आफ्नो परमश्रम पान्नुभयो ॥४३॥ त्यस प्रवेताहकले सङ्ग्रहको बलबाट बाहिर निस्केर देखे—सारा पृथ्वी अन्तः-अन्तः हुइले हाकिमको छ, यी हुइ हरूले आफ्नो बललाई धार्मिक स्वयंको दाउले छेकिदिएका छन् । त्यसो देखेर ती हुइप्रति क्रोधित भए ॥४४॥ तिनले पृथ्वीलाई हुइद्वीप पार्नको निमित्त आफ्नो हुइबाट प्रत्येकालको लागि नै प्रणय बाहु र अग्नि छन्दे ॥४५॥ यस प्रकार हुइहरू बन्ध हुन लागेका देखेर पितामह ब्रह्माजी भएर अनेक युक्तिबाट बाध्यताबाट राजा शचीनवर्हिको छोरालाई खान्न पारे ॥४६॥ अग्नि जति हुइ बाँधेका थिए, दिनले हराएर ब्रह्माजीको कपनलुमार बाँटी कन्या स्थापन ती प्रवेताहकलाई दिए ॥४७॥ प्रवेताहकले पनि प्रसाको बाटोले ती 'मारिषा' नामको कन्यासित विवाह गरे । त्यसैले धिपवीको अन्तर्गत गर्दा ब्रह्माजीका पुत्र दक्षप्रजापतिहरूले आफ्नो पूर्वजरीर स्वागेर जर्को जन्म लिए ॥४८॥ ती उनै रक्ष थिए, जसले चाक्षु मन्त्रकन्या

च्छतां मानमृत्तचक्षुषं ययो स्वधामानपवर्गवीर्यः ॥ ४३ ॥ अथ निर्याय सलिलात्प्रचेतम उदन्वतः ॥ वीक्ष्याकुप्यन्द्रुमैरुभ्रां गां गां रोदुषुपिवोच्छ्रितैः ॥ ४४ ॥ ततोऽग्निमारुतौ राजन्नमुञ्चन्मुखतो रुपा ॥ महीं निर्वीरुधं कर्तुं सर्वतक इवात्यये ॥ ४५ ॥ भस्ममात्क्रियमाणस्तान्दुमान्वीक्ष्य पितामहः ॥ आगतः रामयामास पुत्रान्वह्मिषमतो नयैः ॥ ४६ ॥ तत्रावशिष्टा ये वृक्षा भीता दुहितरं तदा ॥ उच्चक्षुस्ते प्रचेतोभ्य उपदिष्टाः स्वयम्भुवा ॥ ४७ ॥ ते च ब्रह्मण आदेशान्मारिषामुपयेभिरे ॥ यस्यां महदवज्ञानादन्यजनयोनिरजः ॥ ४८ ॥ चाक्षुषे त्वन्तरे प्राप्ते प्राक्मगं कालविद्वते ॥ यः ससर्ज प्रजा इष्टाः स दक्षो देवचंद्रितः ॥ ४९ ॥ यो जायमानः सर्वेषां तेजस्तेजस्विनां रुचा ॥ स्वयोपादत्त दाक्ष्याय कर्मणां दक्षमनुवन् ॥ ५० ॥ तं प्रजासर्गरक्षायामनादिरभिषिच्य च ॥ युयोज युयुजेऽन्याश्च स वै सर्वप्रजापतीन् ॥ ५१ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराण चतुर्थस्कन्धे त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ मेतरेष उवाच ॥ तत उत्पन्नविज्ञाना आश्वषोक्षजभाषितम् ॥ स्मरन्त आत्मजे भार्या विसृज्य प्राब्रज गृह्यात् ॥ १ ॥ दीक्षिता ब्रह्मपत्रेण सर्वभूतात्ममंधमा ॥ प्रतीच्यां दिशि वेलायां सिद्धोऽमृत्युत्र जाजालः ॥ २ ॥ तान्निजितमाणमनोवचोदशो

सृष्टि नष्ट भएपछि मगराको श्रेष्ठा अनुमार केहि नवीन प्रजाको सृष्टि गरेका थिए ॥४९॥ जन्म लिनासाथ दक्षले आफ्नो कान्तिदेखे सबै तेज वीहकको तेज मन्द पारिदिएका थिए ती कर्ममा हुइ दक्ष ( दाउ ) थिए । त्यसैले 'दक्ष' नामले प्रख्यात भए ॥५०॥ तिनलाई ब्रह्माजीले ब्रह्मापत्तिको पदमा अभिषिक्त गरेर प्रजापतिको रक्षाका लागि निपुण गरेर दक्षले जन्म शरीचि बादि ब्रह्मापतिहरूलाई आफ्नो-आफ्नो कार्यमा स्थापना दिए ॥५१॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥ ( प्रवेताहकलाई नारदजीको ज्ञानभेदेले र उनलाई परमपदको प्राप्ति )—मेतरेपती मन्दछन्—हे त्रिपुर ! त्यसपछि जब प्रवेताहकलाई ज्ञान भयो, तबतीममशान्का बाध्य भएर तत्काल आफ्नोपत्नी मारिषालाई आफ्ना पुत्र दक्षलाई सुम्पेर स्वयं शरदाट हिँडिदिन । त्यसोवाट भएर पश्चिम दिशामा सङ्ग्रह किनाममा जहाँ आजलै मृगिले निद्रि प्राप्त गरेका थिए, उहाँ पुगे र तिनले 'सर्व प्राणीहरूमा बाँटी आफ्नालो भस्मिन् छ, जसले पाएको ज्ञान हुन्छ' ब्रह्मपत्र पढेको दीक्षा लिए । १ २ । तदनुसार प्राय, मन, बाणा तथा दृष्टि स्थिर गरेर आफ्ना शरीरलाई

आन्व तथा समान राख्ये उनले आसनलाई जितेर आफ्नो अङ्कुरक विशुद्ध परब्रह्मा लीन गरिदिए । ती प्रचेताहरूलाई देवता तथा अगुर दुवैपरिक। भाराप्य नारदश्रुतिले देखे ॥३॥  
 नारदजीलाई बाएका देखेर ती प्रचेता उठेर टिक्न उभिए र प्रणाम गरेर लिनको अभिनन्दन गर्दै श्रुति गरे, जब नारदजी सुखपूर्वक आसनमा बसे र उनले आज्ञा दिए, तब ती  
 यम प्रकट भन्न लागे ॥४॥ प्रचेता मन्दछन्-हे देवर्षे ! हामीहरू हजुरको स्वागत गर्दछौं । आज हलो माथले हजुरको दर्शन पाइयो । आफ्नो दिव्य ज्ञानालोचनले  
 मङ्गे शशीहरूलाई अस्य दान दिनको निम्ति नै हजुर छप्ने बस्ते सबै लोकहरूमा दुर्लभदुर्लभ ॥५॥ हे प्रभो ! झड्ड भगवान् तथा विष्णुभगवान्ले हामीलाई जुन उपदेश दिनुभएको  
 थियो, गृहस्थांग आसक्त रहनाले त्यो हामी प्राप्त निसकेका छौं ॥६॥ अतः परमार्थ तत्त्वका ज्ञाता हजुर त्यो आत्मज्ञान हाम्रो हृदयमा पुनः जागृत गरिदिनाम्, जसले हामी सहजै  
 यो दुस्तर संसारमार्ग तर्नपर्को ॥७॥ भैत्रेयजी मन्दछन्-प्रचेताहरूले त्यसरी भनेरकि नारदजीले पुण्यवीति भगवान्मा आफ्नो चित्त स्थिर पारेर नौ राजाहरूमित्र भने ॥ ८ ॥

जितामनाञ्छात्तमानविग्रहान् ॥ परेऽमले ब्रह्मणि योजितात्मनः दुरादुरेक्यो दृशे रम्य नारदः ॥ ३ ॥ तमागतं त उत्थाय प्रणिपत्याभिनन्द्य  
 च ॥ पूजयित्वा यथादेशं सुखासीनमथानुवन् ॥ ४ ॥ प्रचेतस उचुः ॥ स्वागतं ते सुरर्षेऽद्य दिष्ट्या नो दर्शनं गतः ॥ तव चङ्क्रमणं ब्रह्म-  
 भयाय यथा रवेः ॥ ५ ॥ यदादिष्टं भगवता शिवेनाधोक्षजेन च ॥ तद्गृहेषु प्रसक्तानां प्रायशः क्षपितं प्रभो ॥ ६ ॥ तन्नः प्रथोतयाध्यात्मज्ञानं  
 तत्त्वार्थदर्शनम् ॥ येनाञ्जमा तरिष्यामो दुस्तरं भवमागरम् ॥ ७ ॥ भैत्रेय उवाच ॥ इति प्रचेतसा पृष्टो भगवन्नारदो मुनिः ॥ भगवत्युत्तमश्लोक  
 आविष्टात्माऽब्रवीन्नुपात् ॥ ८ ॥ नारद उवाच ॥ तज्जन्म तानि कर्माणि तदायुस्तन्मनो वचः ॥ नृणां येनेह विश्वात्मा सेव्यते हरिरीश्वरः ॥ ९ ॥  
 किं जन्मभिन्निर्बन्धं शौकसावित्रयाङ्गिकैः ॥ कर्मभिर्वा त्रयीप्रोक्तेः पुंमोऽपि विबुधायुषा ॥ १० ॥ श्रुतेन तपसा वा किं बचोभिश्चित्तवृत्तिभिः ॥  
 बुद्ध्या वा किं निपुण्या क्लेनेन्द्रियराधमा ॥ ११ ॥ किं वा योगेन सांख्येन न्यासस्वाध्याययोरपि ॥ किं श्रेयोभिरन्यैश्च न यन्नात्मप्रदो हरिः  
 ॥ १२ ॥ श्रेयमामपि सर्वेषामात्मा ह्यवधिरर्थतः ॥ सर्वेषामपि सूतानां हरिरात्मात्मदः प्रियः ॥ १३ ॥ यथा तरोर्मूलनिषेवनेन तृप्यति तत्स्कन्ध-

नारदजी मन्नलागे-हे राजा हो ! संसारमा जसको द्वारा विद्यात्मा तथा जगदीश्वर भगवान्को सेवा गरियोम्-मनुष्यहरूको तिम्रै जन्म, आयु, मन तथा बचन मानिन्छन्  
 ॥९॥ जुन जीवहरूद्वारा स्वयं आकुलार्थ पनि अपेक्ष गर्न श्रीहरिलाई प्राप्त गर्न नसकिर्योस्, ती शौचल अर्थात् आमाको गर्भबाट हुने भएकौ, सावित्र अर्थात् यज्ञोपवीतल हुने भएकौ एवं  
 याज्ञिक अर्थात् यज्ञको दीबाले हुने तीन जन्म, वेदोक्त कर्म, देवताहरूको समान लामो आयु, वेदाध्ययन, ब्रह्मचर्य शक्ति, विविध प्रकारका कुराबो-भरण राख्ने शक्ति, तीक्ष्णदि,  
 बल, इन्द्रियहरूको तेज, योग, सांख्य, न्याय, स्वाध्याय र मन्त्र अनेक प्रकारका भेषः साधनले पुनर्जन्मको के लाभ हुन सक्छ ? ॥१०-१२॥ सर्वैले सोझ्छौ भने सबै भेषहरूको अवधि  
 एक मात्र आत्मा नै छ र आत्मप्रद भगवान् नै सबै प्राणीहरूका प्रियआत्मा हुन् ॥ १३ ॥ जस्तै वृक्षको जरोलाई कानी दिएर, त्यस्का हाँगा, शाखा, उपशाखा सबै अंग नष्ट हुन्छन् र

नितरां ययै इन्द्रिय जाग्रत हु-छन्, स्वर्गते भगवान्को पुत्रन गनलि गर्वको पूजन होइनाउछ ॥१५॥ अर्धे रायांमा हल खण्डाए, नै उ-पन्न हुन्छ र गर्माको दिनमा लुकेर जान्छ र अर्धे मर्ध  
 नागचर प्राणी पृथ्वीबाट उ-पन्न हुन्छन् र अ-प्यमा पृथ्वीमार्गे मिलेर जान्छन्, त्यस्तै नै मर्धे गुणप्रवाह भगवान्बाट उ-पन्न हुन्छन् र उनैमा लीन भएर जान्छन् ॥१५॥ वा जगद् ती  
 जगदन्माको परमपद हो जस्तै धर्मको तेज खर्पदेखि भिन्न हुँदैन, त्यस्तै नै यो जगद् भगवान्देखि पृथक् छैन । अर्धे जायत अवस्थामा इन्द्रियहरू कर्मण्य रहन्छन् र सुषुप्तिमा दिनको  
 सम्पूर्ण शक्तिहरू निदाउँछन्, अर्धे गरी यो जगद् कहिले अर्थात् सुष्टेकात्ममा भगवान्बाट उ-पन्न हुन्छ र प्रलयकालमा उनैमा लीन भएर जान्छ ती भगवान्मा रूप, रिकया तथा  
 ज्ञाना-मरु वेद भ्रमको सर्वथा अभाव रहन्छ । हे सुप्रसिद्ध ! जस्तै-बादल अन्धकार तथा प्रकाश विस्तार-विस्तरमा आकाशबाट प्रपट हुन्छन् र त्यसैमा विलीन भएर जान्छन्, त्यस्तै  
 म-व, रज तथा तम—यी तीनै शक्तिहरू भगवान्बाट उत्पन्न भएर उनैमा विलीन हुन्छन्, यै प्रकारले जगत्को प्रवाह चलिरहन्छ ॥ १७ ॥ अन्त्य काल अर्थात् जगत्का निमित्त

भुजोपशाम्याः ॥ प्राणोपहाराच्च यथेन्द्रियाणां तथैव सर्वाह्णमन्युतेज्या ॥ १४ ॥ यथैव सूर्यात्प्रभवन्ति वारः पुनश्च तस्मिन्प्रविशन्ति काले ॥  
 भूतानि भूमौ स्थिरजङ्गमानि तथा हरावेव गुणप्रवाहः ॥ १५ ॥ एतत्पदं तज्जगदात्मनः परं मकृद्भिर्भातं मवितुर्यथा प्रभा ॥ यथाऽमवो जाग्रति सुप्त-  
 राक्षयो द्रव्यक्रियाज्ञानभेदा भ्रमात्ययः ॥ १६ ॥ यथा नभस्यध्रुवतमःशकाशा भवन्ति भूता न भवन्त्यनुकमान् ॥ एवं परे ब्रह्मणि राक्षयस्त्वम् रज-  
 स्तमः सत्त्वमिति प्रवाहः ॥ १७ ॥ तेनैकमात्मानमशेषदेहिनां कालं प्रधानं पुरुषं पुरेशम् ॥ स्वतेजसा च्वस्तगुणप्रवाहमात्मैकभावेन भजध्वमदा  
 ॥ १८ ॥ दयया मयभूतेषु संतुष्ट्या येन केन वा ॥ सर्वेन्द्रियोपशान्त्या च तुष्यत्याशु जनार्दनः ॥ १९ ॥ अपहृतमकलेशणामलात्मन्यविरतमेधित-  
 भावनोपहृतः ॥ निजजनवशमात्ममात्मनोऽयं न मरति छिद्रवदक्षरः सतां हि ॥ २० ॥ न भजति कुमनीषिणां स इज्यां हरिरभनात्मधनप्रियो  
 रमज्ञः ॥ श्रुतानुकूलकर्मणां मदेयं विदधति पापमकिञ्चनेषु सत्सु ॥ २१ ॥ श्रियमनुचरतीं तदर्थेनश्च द्विपदपतीन्विमुधांश्च यत्स्वपूर्णः ॥ न भजति  
 निजश्रुत्यवर्गनत्रः कथममुमुक्षुमृजेत्युमान्कृतज्ञः ॥ २२ ॥ मैत्रेय उवाच ॥ इति प्रचेतसौ राजन्नन्याश्च भगवःकथाः ॥ श्रावयित्वा ब्रह्मलोकं ययौ स्वाय-

रायण रूपमा भवान् अमरका इत्यन्तर, मर्धे देवधारिहरूको पक्षमात्र आफ्ना तथा प्रवादि लोकपालका पनि प्रह्व र आफ्नी चित्तशक्तिले मर्धे गुणका प्रवाहहरूमा ध्वजन्लाई तिम्रो  
 रायाः ॥ एतत्पदमाह ॥ १४ ॥ भूतानि भूमौ स्थिरजङ्गमानि तथा हरावेव गुणप्रवाहः ॥ १५ ॥ एतत्पदं तज्जगदात्मनः परं मकृद्भिर्भातं मवितुर्यथा प्रभा ॥ यथाऽमवो जाग्रति सुप्त-  
 राक्षयो द्रव्यक्रियाज्ञानभेदा भ्रमात्ययः ॥ १६ ॥ यथा नभस्यध्रुवतमःशकाशा भवन्ति भूता न भवन्त्यनुकमान् ॥ एवं परे ब्रह्मणि राक्षयस्त्वम् रज-  
 स्तमः सत्त्वमिति प्रवाहः ॥ १७ ॥ तेनैकमात्मानमशेषदेहिनां कालं प्रधानं पुरुषं पुरेशम् ॥ स्वतेजसा च्वस्तगुणप्रवाहमात्मैकभावेन भजध्वमदा  
 ॥ १८ ॥ दयया मयभूतेषु संतुष्ट्या येन केन वा ॥ सर्वेन्द्रियोपशान्त्या च तुष्यत्याशु जनार्दनः ॥ १९ ॥ अपहृतमकलेशणामलात्मन्यविरतमेधित-  
 भावनोपहृतः ॥ निजजनवशमात्ममात्मनोऽयं न मरति छिद्रवदक्षरः सतां हि ॥ २० ॥ न भजति कुमनीषिणां स इज्यां हरिरभनात्मधनप्रियो  
 रमज्ञः ॥ श्रुतानुकूलकर्मणां मदेयं विदधति पापमकिञ्चनेषु सत्सु ॥ २१ ॥ श्रियमनुचरतीं तदर्थेनश्च द्विपदपतीन्विमुधांश्च यत्स्वपूर्णः ॥ न भजति  
 निजश्रुत्यवर्गनत्रः कथममुमुक्षुमृजेत्युमान्कृतज्ञः ॥ २२ ॥ मैत्रेय उवाच ॥ इति प्रचेतसौ राजन्नन्याश्च भगवःकथाः ॥ श्रावयित्वा ब्रह्मलोकं ययौ स्वाय-

लाई कांठी पनि कृतज्ञ गुरुव कर्मरी छाईन सक्छ । ॥२२॥ भवेयजी भन्दछन्—हे विदुरजी ! यमै गरी नारद प्रचेताहरूलाई भगवान्का भई पनि कथा सुनाएर झगलाक गरे । यही प्रचेताहरूले पनि मंगलको मत ताछ भने गणको भगवन्वरिच नारदको हुलवाह सुने भगवान्को नै चरण कमलको निरन्तर चिन्तन गर्दै ब्रह्मको परमपद प्राप्त गरे ॥२३-२४॥ हे विदुरजी ! निर्मोक्ष जुन पक्षि नारदजी र प्रचेताहरूको संवादरूपी हरिकीर्तन सौंघी, त्यो मैले लिमीलाई सुनाएँ ॥ २५ ॥ श्रीशुकदेव भन्नुहुन्छ—हे राजन् ! मैले स्वायम्भूव गुरुका पुत्र महाराज उत्तानपादको बंध बर्णन गरिदिएँ । अब प्रियव्रतको बंध बर्णन गर्दछु सुन ॥ २६ ॥ उनले नारदजीको उपदेशले मान्यज्ञान प्राप्त गरेर पनि केरि राज्य-सुख मागेर अन्तमा सम्पूर्ण पृथ्वी आफ्ना छोराहरूलाई दिएर भगवान्को परमपाथ गए ॥ २७ ॥ हे राजन् ! भवेयजी द्वारा वर्णित भगवानका गुणानुवादले युक्त यो बरिच कथा सुनेर बकि माइ ! उद्वेगले जसका नेत्रमा आँझ आएछे, ती विदुरजी आफ्नो हृदयमा भगवान्का चरणको ध्यान गर्दै आफ्नो शिर मैत्रेय हुनिका चरणमा राखिदिए ॥२८॥ विदुरजी भन्दछन्—

भुवो मुनिः ॥ २३ ॥ तेऽपि तन्मुखनिर्यातं यशो लोकमलापहम् ॥ हरेनिशम्य तत्पादं ध्यायन्तस्तद्गतिं ययुः ॥ २४ ॥ एतत्तेजमिहितं क्षतयन्मां त्वं परिपृष्टवान् ॥ प्रचेतसां नारदस्य सन्वादं हरिकीर्तनम् ॥ २५ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ य एष उत्तानपदो मानवस्यानुवर्णितः ॥ वेशः प्रियव्रत-स्यापि निबोध नृपसत्तम ॥ २६ ॥ यो नारदादात्मविद्यामधिगम्य पुनर्महीम् ॥ भुक्त्वा विभक्त्य पुत्रेभ्य ऐश्वर्यं समगात्पदम् ॥ २७ ॥ इमां तु कोपरविणोपवर्णितां क्षत्ता निशम्याजितवादसत्कयाम् ॥ प्रवृद्धभावोऽश्रुकलाकुलो मुनेर्दधार मूर्ध्ना चरणं हृदा हरेः ॥ २८ ॥ विदुर उवाच ॥ सोऽयमद्य महायोगिन्भवता कुरुजात्मना ॥ दर्शितस्तममः पारो यत्राकिञ्चनगो हरिः ॥ २९ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्यानम्प तमामन्व्य विदुरो गजमाह्वयम् ॥ स्वानां दिदृक्षुः श्रयसौ ज्ञानिनां निर्वृताशयः ॥ ३० ॥ एतयः शृणुयाद्राजन् राज्ञां पर्याप्तात्मनाम् ॥ आयुर्धनं यशः स्वस्ति गतिमै-श्वर्यमप्युपात् ॥ ३१ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्रपां संहितायां चतुर्थस्कन्धे प्रचेतउपाख्यानं नाम एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

हे महाराजगिन् ! हजुर परम कारुणिक ब्रह्मले आज मलाई अज्ञानान्धकारको पारिपाई पुन्याडिनु भयो, जहाँ अकिञ्चन भावबुनकहरू बस्छन् ॥२८॥ श्रीशुकदेवजीले भन्नुभयो—यस प्रकार खान्न बिच विदुरजीलाई प्रणाम गरेर र उनको अनुमति लिई आफ्ना जाति बन्धुहरूलाई भेट्नका निम्ति हस्तिनापुरी जान हिँडे ॥३०॥ हे राजन् ! जसले भगवानमा चिन लगाई दिएका थिए, ती, प्रचेताहरूको यो बरिच कथा जो गुरु हुन्का उमलाई दाँयापु, धन, सुयश, श्रेम, पद्गति र ऐश्वर्य सहजै प्राप्त हुनेछन् । ॥ ३१ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे पंचमोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

॥ इति श्रीमद्भागवते चतुर्थस्कन्धः समाप्तः ॥

इति 'वासिष्ठी' भाषाटीकासहिते

श्रीमद्भागवते चतुर्थः स्कन्धः समाप्तः ।

अथ 'वासिष्ठी' भाषाटीकासहिते  
श्रीमद्भागवते पञ्चमः स्कन्धः प्रारभ्यते।





नी समैमा यो अतिथीय छ । अतः यमैलाई राजा बनाउनु पर्दछ । तदनुसार मनुले आफ्नो पुत्र प्रियव्रतसित राजा बन्न मने, किन्तु प्रियव्रत आफ्नो मन एकाग्र पारेर भगवान् वामुदेवमा लगाइसकेको थिए । त्यसले उनका सबै इन्द्रियहरूमा बर्म छुटिमकेको थिए । कुनै पनि इन्द्रियको विषयमा कदापि पनि अभिलाषा थिएन । यसै निमित्त उनले राजा बन्न मानेनन् । बघनि आफ्ना पिताको आज्ञा नमान्नु अनुचित थियो, तैपनि उनले विचार गरे—पितको आज्ञा मान्नाले य मिथ्या संसारमा अलस-लु र भैरो आत्मज्ञान सधैंको लागि नष्ट गरा जान्छ र यस्तो हुनु बलेश र अनर्थ हो ॥६॥ आदिदेव भगवान् आज्ञालाई गुणगन्धित मर्मर बढाउनको निम्ति सबै बिन्ना साम्निहन्त । त्यसैले ती सबै व्यक्तिको अभिप्राय जान्दै रहन्छन् । जब उनलाई प्रियव्रतको अभिप्राय ज्ञात भयो, तब ती सबै वेदहरू र गणहरूमा साथ आफ्नो लोक (मणलोक) बाट हिँडे ॥ ७ ॥ तिनको बाटोमा विमानमा बसेका अनेक ठूला-ठूला देवताको साक्ष-ने आएर उनको वृजन मध्ये । अनेक स्वानमा धेरै धरि छिद्मगण, गन्धर्व, माय्य, ज्ञाण र मुनिजन उनको बड गाउँछे र ती ब्रह्माजी आकाशमा चन्द्रमा सम न टप्पल होईदै थिए ।

लकारकक्रियाकलापो नैवाभ्यनन्दयद्यपि तदप्रत्याभ्यातव्यं तदधिकरण आत्मनोऽन्यस्मादमतोऽपि पराभवमन्वीक्षमाणः ॥ ६ ॥ अयं ह भगवाना-  
दिदेव एतस्य गुणमर्गस्य परिवृष्टहानुध्यानव्यवसितसकलजगदभिप्राय आत्मयोगनिगमिन्ननिगमनिजगणपरिवेष्टितः स्वभोजनाद्वतनार ॥ ७ ॥ स  
तत्र तत्र गगनतल उडुपतिरिव विमानावलिभिरनुपग्रमपरपरिवृष्टैरभिपूज्यमानः पथि पथि च वरुणशः सिद्धगन्धर्वमाध्यचारणमुनिगणैरुपगीयमानो  
गन्धमादनद्रोणीमवभासयन्नुपममर्ष ॥ ८ ॥ तत्र ह वाव एवं देवर्षिहमयानेन पितरं भगवन्तं हिरण्यगर्भमुपलभमानः मद्मेवोत्थायार्हणेन सह  
पितापुत्राभ्यामवहिताञ्जलिरुपतस्थे ॥ ९ ॥ भगवानपि भारत तदुपनीतार्हणः सृक्तवाकिंनानितरामुदिनगुणगणावतारमुजयः प्रियव्रतमादिगुरुषस्तं  
मदयहामावलोकं हति होवाच ॥ १० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ निनोष तातेदमृतं ब्रवीमि मामुपितुं देवमर्हस्यप्रमेयम् ॥ वयं भवन्ते तत एव महर्षि-  
र्वहाम सर्वे विवशा यस्य दिष्टम् ॥ ११ ॥ न तस्य कश्चित्तपसा विचया वा न योगवीर्येण मनीषया वा ॥ नैवार्थधर्मेः परतः स्वतो वा कृतं विहन्तुं  
तनुमुद्दिभूयात् ॥ १२ ॥ भवाय नाराय च कर्म कर्तुं शोकाय मोहाय मदाऽभयाय ॥ सुखाय दुःखाय च देहयोगमव्यक्तदिष्टं जनताञ्जु धत्ते ॥ १३ ॥

यस प्रकार जब ती गन्धमादनको रथो बन्दरामा पुगे, जहाँ गुरु नारद, तिनका शिष्य प्रियव्रत तथा आफ्नो पुत्र प्रियव्रतलाई राज्य दिवको निम्ति आएका वडु थिएमान थिए । उनी आउनासाथ प्रकाशले रथो सम्पूर्ण बन्दरा प्रकाशित भयो ॥८॥ हुनको सबैजसो नै नसबजीले उनलाई 'भैरो पिता ब्रह्माजी हुन्' भने जाने । पुत्र पिता-पुत्र वडु र प्रियव्रत थिए, दुवै हुन्छन् छिन्न ठमिए र वृजन गरेर हात जोडी उनको त्रुति गर्न लागे ॥९॥ यस प्रकार जब नारदले पूजा गरी योग्य बचनहरू उनका गुण, भवतारहरू तथा अष्टाको राम्रो वर्णन गरेर त्रुति गरे, तब ती आदिगुरु ब्रह्माजी इयापुर्वक छुल छुल होईदै प्रियव्रतसित भन्दछन् ॥ १० ॥ प्रियव्रत सित ब्रह्माले भने—हे तात । जुन ब्रह्मा बन्दरा पर छ र य, बिन, तिम्रा भिन्ना वडु र तिम्रा गुरु नारद विचक बगले बसबो आज्ञा पालन गर्दछन्, तिमी उनलाई हुन्छ नछान । य तिम्रोसित सग्य कट्ठु-राम्रो तिनका कुरामा विचार गर ॥११॥ कुनै पनि जगोर पारय नभे प्राणी ठप, विद्या, योगबल, बुद्धि, ज्ञानमय र अर्काको महायववाह यस पनि उनको निरचललाई पल्लाउन सकनैन ॥ १२ ॥ हे प्रियव्रत । सबै बना

उमेल दिवको सगीर धारण गर्दछन् । उनको इच्छा-प्रतिष्ठा आदिने सामर्थ्य कमीमा पनि छैन । प्रत्येक प्रसन्नधाराले जन्म, धर्म, शास्त्र, मोक्ष भव, सुख र दुःख भोग्ने गर्दछन् । ॥ १३ ॥ जमरी केटहपिणी बाणी चौडा लागो लागो छ, यस्या वटिपटा गुण कर्म न्यो हुला हामीमा लागेको निरै वति यो र ममाना कर्मोदक हुन, जममा हामी मर्ने बना राख्ने बाँधिएर बाँधिएर, चप्रे, देव आदि कहिन्छ । यी मर्ने बाकापना योग्य कर्महरू न्यमने प्रकृतिले गर्दछन्, जमरी हामीले नाथिपना पशु भन्पका इच्छानुसार मर्ने कर्महरू गर्दै रहन्छन् ह विपत्ति । त्यो ईश्वर गुण र कर्मका सम्बन्धमा जो भिन्न प्रदान गर्छ, त्यसमा राजी रहेर नै प्रकृतिले दिवको दुःख वा सुखलाई हामी उमै गरौ विपत्तिबाट बाँड्छौ, उपरो कि अन्धलाई कुनै खाँडा देख्ने होन्याई ठगिन्छौ । होम र उसलाई आँखा खुल्ने । इच्छाको अनुसार नै मम त दास-मुक्त भोग्नेगर्दछ, ॥ १५ ॥ मनाहो सापथ—ईश्वरको आज्ञा माई बलिषो हुन्छ, यो सवैले मान्नेगर्दछ । य जे उक्ति भन्नेछु, यो उक्ती प्रकृतिले भन्नेछु अतः मेरो बयनलाई उक्तीको आज्ञा मान र बचीकार । उक्तीको आज्ञा छ—अकम्पक दुख पनि प्राप्तिमा एवंकर्महरू भोगेर ठमलाई सक्ता पानेता लागि छर्लकलाई धारण गर्दछ र उम भोगमा 'म सुखी छु, म देख्छु, हत्यादि अभिमानलाई छाडिहाल्छ

रद्वाचि तन्त्या गुणकर्मदामभिः सुदुस्तरैर्वस्म वयं सुयोजिताः ॥ एवं वहामो कलिमीश्वराय प्रोता नमीव द्विपदे चतुष्पदः ॥ १४ ॥ ईशाभिमृष्टं त्ववरुणमहेऽङ्ग दुःखं सुखं वा गुणकर्मसङ्कात ॥ अत्राय तत्तद्यदुद्धत्त नाथश्चक्षुष्मताउधा इव नीयमानाः ॥ १५ ॥ मुक्तोऽपि तावद्विमुक्तत्वं देहमात्रममश्नन्नभिमानशून्यः ॥ ययानुमृतं प्रतिपातनिन्दः किं त्वम्यदेहाय गुणाज वृहन्ते ॥ १६ ॥ भयं प्रमत्तस्य वनेष्वपि स्याद्यतः स आरते महत्पद्मपत्नः ॥ जितेन्द्रियस्यात्परतेबुधस्य गृहाश्रमः किं नु करोत्यवयम् ॥ १७ ॥ यः पद्मपत्नान्विजिगीषमाणो गृहेषु निर्विशय दत्तेत पूर्वम् ॥ अत्येति दुर्गाश्रित उज्जितारीन् क्षीणेषु कामं विचरेद्विपरिचित् ॥ १८ ॥ त्वं त्वज्जनाभाङ्गिमिरोजकोरादुर्गाश्रितो निजितपद्मपत्नः ॥ भुङ्क्ष्वेह भोगान्पुरुषातिदिष्टान्विमुक्तमङ्गः प्रकृति भजश्च ॥ १९ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इति ममभिहितो महाभागवतो भगवत्प्रियुवनशुरोऽनुशा-

जन्म कोहो प्राणी स्वल्पका भोगलाई जागेपछि मिथ्या मान्दछ । त्यो यो कुरा मान्दैन कि ती भोगलाई मैले भोगेका हो । भोगमा अभिमान छुन हुन् बाहेक जीवन्मुक्त प्राणी कसको वापता पनि राख्दैन, किनकि बासनाहरू रहनाले केहि शरीर धारण गर्ने परिरहन्छ । १६ । यी मर्ने बाधा त पर्यै पनि हुन सक्छन् र बनना पनि । किनकि वनमा जो अमावसा रहन्छ, त्यहाँ पनि उमिल पाँच हार्नेन्द्रिय र चौडा मन यो छ झन् विद्यमान रहन्छ । यमरा विपरीत जो जितेन्द्रिय छ, जमलाई आत्मा बाहेक अन्य विषयमा प्रेम रहन्छ, त्यस विद्वानलाई गृह-बाधामले के अहित गर्न सक्छ ? ॥ १७ ॥ गृहस्थायन न इन्द्रियहरूलाई प्रशमा पान अभ्यास गर्नेको निमित्त सुरक्षित हुने हो । अतः जो उपभक्त छ अतः तिन चाहन्छ, त्यो बढिले गृह-बाधामा रहेर नै उपयोग गर्छ, किनकि दुर्ममा कने बाँद हुला-दुला छुनुलाई पनि पराजित गर्नमत्त छ । अतः दुर्मरूपी गृह-बाधामा रहन प्रयास नो छुनुलाई ध्यान पारोस् । त्यसपछि अहाँ मन लान्छ उहाँ बन्नेम् ॥ १८ ॥ तिमी न विषु भगवान्का चरण नमस्लाई समुद्र तरुण दुर्मको आश्रय लिएर छ छुनुलाई विनिवारन । अतः पर्यै बसेर देख्ने दिवको मोक्ष र अन्तमा विषयका आत्मिक छाडेर प्रसुलाई भव १९ । शुकदेवजी मन्दछन्-ने परीक्षित । जब तीनैलोकका पूज्य प्रकृतिले यति मन, नव अमावसा

मगधदुपक प्रियव्रतले विचार गरे—म सानो हुँ र यी धेरै ठूला हुन् । अतएव यिनः आज्ञा मस्तक निहुवाएर अक्षरपूर्वक उनले स्वीकार गरे र भने—अह म कन्ये बनेछु । २० ॥  
 अन भद्रराज मनुले ब्रह्माशक्तो विचित्रत्तु ब्रजा गरे । प्रियव्रत तथा नारदजी पनि उनलाई विशुद्ध दृष्टिले हेर्दै रहे र मन्त्रान ब्रह्मा आफ्नो ब्रह्मस्वरूपको स्थिति—मुन र्ब्रह्मा  
 वाणी नया मनको अगोन्धर छ र अवधारणा पत्रि पर छ, ती प्रियव्रतलाई चम्मा स्वाउने उपांगबाट हुक थिई—अतः त्यसैमा पुनः स्थित भएर ती आफ्नो मोहमा कटिए ॥ २१ ॥ मनुले  
 हेन्थे—भगवान् ब्रह्मले हाम्रो मनोरेष पूर्व गरिदिए, तब उनले नारदको हल्लाहले मया मृगभ्रमको भान अपना प्रियपुत्रलाई बोकाए र स्वयं स्वय मोचको इच्छाबाट मदाको लागि  
 निहृव गए ॥ २२ ॥ यस प्रकार भद्रराज प्रियव्रतलाई ईश्वरेच्छाले कर्मको भार मन्डालनु पर्‍यो र केवल ठूलाका प्रतिष्ठाको रक्षाको लागि ब्रह्माको आज्ञा मानेर उनले भूतलको  
 ज्ञानको अनुपपत्त्यो । यो न उनी वामनाहिन मन्त्रकेका थिए । तिनले मगधान आदिपुरुषका दुवै चरणको बवंडा ध्यान गरेका थिए, जसले उनका अन्तःकरणका मन्त्रको रागद्वेष आदि

मनमात्रको लघुतयाज्वलतशिरोधरो बाहमिति मवहुमानमुवाह ॥ २० ॥ भगवानपि मनुना यथावदुपकल्पितोपचितिः प्रियव्रतनारदयोरविषममभि-  
 समीक्षमाणयोरात्मममवस्थानमवाहमनसं क्षयमन्यवद्वतं प्रवर्तयन्मगमन् ॥ २१ ॥ मनुगपि परेणैव प्रतिमं धितमनोरयः सुरक्षितानुभवेनात्मजमस्त्रिल-  
 धरापण्डलस्थितिमुपय आस्थाप्य स्वयमतिविषमविषयविषजलाशया उपरराम ॥ २२ ॥ इति ह वाव म जगतीपतिरीश्वरेच्छयाऽधिनिवेशितकर्मा-  
 धिकारोऽस्मिन्जगद्वन्ध्वंसपरानुभावस्य भगवन् आदिपुरुषस्याहं प्रियुगलानवरतभ्यानानुभावेन परिरन्धिनकयाशयोऽवदातोऽपि मानवर्धनो  
 महतां मनीन्तमनुशशास ॥ २३ ॥ अथ च दुहितरं प्रजापते, वैश्वकर्मण उपयम बहं धमती नाम तस्यमु ह दाव आत्मजानात्ममानशीलगुणकर्मरूप-  
 वीयेदगान्दरा भावयां वभूव कन्यां च वीयमीमूर्जस्वती नाम ॥ २४ ॥ आर्त्तनिधेः मजिह्वकावाहुमहावीरहरिष्यरेतो घृतपृष्ठमवनमेधातिथिवीतिहोत्र-  
 कवय इति सर्व एवाग्निनामानः ॥ २५ ॥ एतेषां कविर्महावीरः मवन इति त्रय आमन्नुवरेतस्त आत्मविद्यायामर्भावादारभ्य कृतपरिचयाः  
 परमहममंवाधममभजन् ॥ २६ ॥ तस्मिन् ह वा उपशमशीलाः परमर्षयः सकलजीवन्तिकायावामस्य भगवतो वामुदेवस्य भित्तानां शरणभूतस्य

नम मन्त्रकेका थिए । मगवान् यस्ता छन् कि तिनको नेत्रले मन्त्रका सब दन्धन सुलिन्छन् ॥ २३ ॥ न्यमपछि ब्रह्मराज प्रियव्रतले विचरकमां प्रजापतिको इतिष्यतो नाप को पन्था  
 गित विवाह गरे । तीबाट उनका दम पुत्र भए । ती सबै उनैका समान स्त्रील, गुण, कर्म, रू र वलपर निपुण थिए । छत्राहकभद्रा काजी ऊर्ध्वस्वती नामकी योत्री रन्था ज्ञानमन् ॥ २४ ॥  
 आत्मको नाम—आग्नीध्र, इन्द्रजिह्व, यश्वराज, महावीर, इतिष्यरेता, घृतपृष्ठ, मवन, मेधातिथि, वीतिहोत्र, कवि थियो । यी सबै जम्निका माय राणाएक शत्रु, त्यसले अन्तिके समान  
 नाम भएका थिए यिनमा कवि, महावीर र मवन यी तीन ऊर्ध्वरेता थिए ॥ २५ ॥ ती तीनलाई मार्जमा आत्मविद्याधित परिचय प्राप्त मन्त्रकेको थियो, अतः तिनले परमहम आभम ग्रहण  
 गः ॥ २६ ॥ न्यम आभनमा श्री शान्तचित्त महाईहिको समान आचरण गर्दथे । उन भगवान् वामुदेव गर्थ जीवन्तपूजका निवासस्थान र हराएका वृत्तिहकको रूढक तिनका सुन्दर  
 र होमन चरणलाई गी मर्जेदा स्मरण गरिहन्थे । त्यसैले तिनलाई अखण्ड मतिद्योग प्राप्त भयो कि जगको चलाते तिनको अन्तःकरण निमल भयो । न्यम पवित्र अन्तःकरण

सर्वे प्राणीहृत्का अन्तर्यामी तथा सर्वव्यापक परमात्मा इष्टं भव्यं र सर्वेले अन्तर्यामिन् मया उनको एकरूपता प्राप्त गरि लिए, राजा प्रियव्रतको अर्को पत्नीबाट पनि उसको नाममा र तैरव नामका तीन छोरा भए । ती तीनैजना वंशन्तरका श्वामो मानिए ॥२७॥ २८॥ यस प्रकार उनका पुत्रोक्त तीन पुत्र संस्रमार्गमा अनुगापी भए, तर महाराज प्रियव्रतले पञ्चाश वर्षसम्म पुष्पोको मोश गरे । तिनमा निरन्तर उन्वट पीडन पुष्करपले गरिएको थियो । ती आफ्ना दुई छुटान तानिकका प्रायःआफ्नो छन्दले नै धमबिरोधीहरूको संज्ञा गरिदिन्थे । उनको विपत्तमा राखी बहिष्कृती गरिनु गर्दै जाने रक्षेवञ्च हर्षपूर्वक उनीमिन् मेरुपिन् । ती अश्व वेला पनि हेम हँ दन्तिन्दै नागीजनको योग्य हाड-माड देखाउँथिन् । ती स्रजबाण आधा सुतेका ओठले हाम्यपूर्वक हेर्दथिन् र कुट्टे कुनै बेला मनोहर हासका कुरा बोल्दथिन् । तिनका सबै काम मनोमय थिए । यी सर्वले गर्दा प्रियव्रतको विवेक दक्षिण हँ झल हुन्थ्यो । ती अग्रानी जग्गा देखिन्थे, तर यथायमा हला, धीर र सम्मीर थिए ॥२९॥ निरन्तर भगवान्को उपायना गर्दै रहनाले निवर्षो प्रभाव पनि बढी

श्रीमन्त्रणारविन्दविरतस्मरणाविगलितपरमभक्तियोगानुभावेन परिभावितान्तर्हृदयाधिगते भगवति सर्वेषां भूतानामात्मभूते प्रायगात्मन्वात्मन-  
स्तादात्म्यविशेषेण समीयुः ॥ २७ ॥ अन्यस्यामपि जायायां प्रयः पुत्रा आपन्नोत्तमस्तामसो र्वत इति मन्वन्तराधिपतयः ॥ २८ ॥ एवमुपशमा-  
यनेषु स्वतनुरेष्वथ जगतीपतिर्जगतीमर्बुदान्येकादश परिवत्सराणांमन्याहताखिलपुरुषकारमारम्भतदोर्दण्डयुगलपीडितमौर्वीगुणस्तनितविरमित-  
धर्मप्रतिपक्षो बर्हिष्पत्याश्मनुदिनमेधमानप्रमोदप्रमरणयौषिष्यनीडाप्रमुदितशमावलोककचिरन्वेत्यादिभिः पराभूयमानविवेक इवानवबुध्यमान  
इव महामना बुभुजे ॥२९॥ यवदवभासयति सुगिरिमनुपरिक्रमन्भगवानादित्यो वयुधातलमर्धेनैव प्रतपत्यधेनावच्छादयति ॥ तदा हि भगवदुपा-  
सनापचितानिपुरुषप्रभावस्तदनमिन्दन्मज्जवेन रथेन ज्योतिर्मयेन रजनीमपि दिन करिष्यामीति सप्तकृत्वस्तरणिमनुपर्यकामदृष्टितीय इव पतङ्गः  
॥३०॥ ते वा उ ह तद्रश्मचरणेमिकृतपरिस्वातास्ते मस सिन्धव आमन्यत एव कृताः मस भुवो ह्रीपाः ॥ ३१ ॥ जम्बूद्वीपशाल्मलिकुशाक्षोक्षशक-  
पुष्करस्रग्नास्तेषां परिमाणं पूर्वस्मात्पूर्वस्मादुत्तर उत्तरो ययामेस्य द्विगुणतामनेन बहिः समतल उपवत्स्रतः ॥ ३२ ॥ क्षारोदक्षुरमोददृष्टोदक्षी-

बर्दे मण्को थियो कि त्यस्तो महत्त्व अन्य कुनै पुरुषलाई प्राप्त हुन सकेको थिएन । एक दिन उनले विचार गरे—सुमेरु पर्वतको पश्चिममा गर्दै अब भगवान् स्वयं उपायना पाउँछन्, यस आधा नै भगललाई प्रकाशित गर्दछन् र आफ्नालाई अन्ध्र प्रले दाफिर, रुदछ । यस स्थितिलाई उनले राम्रो मान्छन् र सङ्ग्रह गरे—यस-रथ जस्तै वेग हुने आफ्नो मेधोमय रथले म राखिलाई पनि दिन नै गरिदिन्छु । यति विचारले उनले अर्को स्वयंको समाप्त दिनवर्षको पछि-पछि मातपन्थ चकर लगाए ॥३०॥ अर राजा प्रियव्रत घन्तो मन्त्रलाभो तब प्रकाशको उनलाई रोके र भने—यो तिम्रो काम होइन, तर तिम्रो रथको रथको रथको जुन क्षान्तो बनिमकेला थिए, तिनै सात सङ्ग्रह भए पृथिवीको सात भाग (स्रज) हुन गयो । तिनै मात उनीय बहिन्छन् ॥३१॥ ती सातै द्वीपको नाम हो—जम्बू, प्लक्ष, काल्मलि, कुश, कौश्व, क्षाक र पुष्कर । तिनको परिमाण क्रमशः पहिलो भन्दा दोस्रोको दोब्बर तर आठौंभन्दा पहिलो द्वीपको अन्तर हुने सङ्ग्रहका चारैतिर अन्तर बनेका छन् ॥३२॥ क्षारोद, क्षुरमोद, सुरोद, पुताद, क्षोरोद, दक्षिणक्षोद र युद्धमोद यी सातै द्वीपहरूको

पाप्मा (खण्डा) इहको ममान्छन् । परिमाणमा ती भित्रो हाँपको राखरी छन् र तिनीबाट प्रत्येक परिणामा एक-एक द्वीप बाहिरि निस्स-मिन्न भिन्न छन् । ती मध्य, प्लोडाँड माले हाँपबाट बहिष्कृतको पनि महाप्राय प्रपन्नल आफ्ना आज्ञाकारी छेराहरूलाई दिए । यम प्रकार ती द्वीपहरूको क्रमः आम्बोध, इम्बोडिह, हिरम्परेता, इतपुट, मेवा-  
तिथि र तीतिथि रात्रा मण ॥३३॥ प्रियव्रतले उर्वरती नामकी कन्या शुक्लार्द्र दिण, जम्बाट देवबानी नामकी बन्धा महेतु ॥३४॥ जुन विष्णुमत्त शिशुमन्मात्रका चामर महेतो  
पुलाते पाँच कानेन्द्रिय र मनलाई ईशितिकेको थिए, तिनमा यम्मा पुष्पाय हुनु काश्चयको हुन होइन । ती भगवान् यम्मा छन् कि एकवस्तु उनको जम्भपरिपल्लि पाण्डाललाई पनि  
तुरुन्त मंसभ कन्धनबाट हृत्क मि-३३ ॥३५॥ अतुलित बल पराक्रम युक्त राजा प्रियव्रत शान्ति प्रायजनका लागि एक दिन नारदजीको कृपामा गए, ती वर्षमा यम्माको  
शान्ति पाउन महेतु, आन मनमर्ने विरक्त बन्धे म र मन्त्र लागे ॥३६॥ 'अहो ! यो मेले राम्रो भगिनि ! मेरा भय-हानुप इन्द्रियहरूले मलाई भविष्यजनित विषम विषयकी

रोदधिमण्डोदशुद्धोदः मम जलधयः मम द्वीपपरिस्ता इवाभ्यन्तर्द्वीपममाना एकैकश्येन यथानुपूर्व मस्तवपि बहिर्द्वीपेषु पृथक् परित उपकल्पि-  
तास्तेषु जम्मादिषु बर्हष्मतीपतिरनुव्रतानात्मज, ग्रीष्मजिह्व यज्ञवाहुरिण्यरेतो पृतपृष्टमेधातिथिवीतिहोत्रमज्ञान्यथामरुपेनैकैकस्मिन्नेकमेवा-  
धिपति विदधे ॥ ३३ ॥ दुहितरं चोर्जस्वती नामाशनसे प्रायच्छद्यस्यामासीदेवयानीनाम काव्यमुता ॥ ३४ ॥ नैवविधः पुरुषकार उरुयमस्य पुमो  
तद्विभ्रजमा जितपद्मगुणानाम् ॥ चित्रं विदूरविगतः मृदुदाददीत यन्नामधेयमधुना म उवाचि कथम् ॥ ३५ ॥ म एवमपरिमितकृतपराक्रम  
एकदा तु देवर्षिचरणानुशयनानुपतितगुणविमर्गममर्गोनिर्हृतमिवात्मानं मन्यमान आत्मनिर्वेद इदमाह ॥ ३६ ॥ ऊहो अमाध्वनुष्टितं यश्चिन्तिते-  
रितोऽहमिन्द्रियविचारचितविषमविषयान्धरूपे तदलमलममुष्या वनिताया विनोदरुगे मां धिग्धिगिति गर्हयाइकार ॥ ३७ ॥ परदेवताप्रमादाभिग-  
तात्मभत्पमर्गो नानुप्रवृत्तस्य पुत्रेभ्यः इमां ययादायं विभज्य भुक्तभोगां च महिषीं भुक्तमिव महमहाविभृतिमपहाय स्वयं निहर्तानिर्वेदो हति  
गृहीतहरिविहारानुभावो भगवतां नारदस्य पदवीं पुनरेवानुमसार ॥ ३८ ॥ तस्य ह वा एते श्लोकाः—प्रियव्रतकृतं कर्म को नु कुर्याद्विनेश्वरम् ॥  
यो नेमिनिम्नैकरोच्छायां प्लन्यास वारिधीन् ॥३९॥ भूमस्थानं कृतं येन सरिद्रिखनादिभिः ॥ मीमा च भूतनिर्वृत्ये द्वीपे द्वीपे विभागशः ॥ ४० ॥

अथ-कृपमा पुषेदिदियो, विषयभां ४ त धेर प्रागिया । कोडा कोडा-इत्यवरुप मलाई चिकार छ, यम प्रकार उनले आफ्नी स्वय म सँना मर ॥३५॥ त्यमपल्लि परमदेवता श्रीहोत्रका  
कृपाले आम्बोधितमा लागे आफ्ना छाँडाहरूलाई मर्ने इषी यथावत्प रेरिते काटेर जमित निविध प्रकारका भोग मणैका थिए, ती राजमर्दिपलाई पान छेराहरूक रानमागुम्या  
आफ्नो महान् पेरवर्ष सदित मर्ने राज्य सुनक क्षीर र्देवको र हुटपमा र्गाम्य घाघा गरेर भगवान्का प्लोडाँडको परिशोभित गर्दै महापुत्रि नारदजाल जति दिवक वाटका  
अनुमण्य वनलगे ॥३८॥ ती महाप्राय प्रपन्नको सम्बन्धमा यो श्लोक प्रसिद्ध छ—रात्रा प्रियव्रतले गरेको कर्मलाई ईश्वर बाहेक अरु कुन प्राणी मन मवन्द ? उनले  
आफ्ना रथका पाशाले बनेका लोहहरू द्वारा मात मयुद्ध बनाएका रथ ॥३९॥ उनले मनुष्यहरूलाई हुत्ती वार्नका निम्ति द्वीप नामले पृथिवीका अनेक भाग पात्र र रन्ने भागमा







मयो १ ॥ १० ॥ हे दिव ! हजुरका या दुवै सुन्दर माग (कुन) मा क थांगेका छ ? आहा ! दुनका मध्य भाग निक कृष्ण छ त्यसमा रहिरा । मेरा दाढे त्यहाबाट हुन नामन लहराका छैन । यी सीप माथि हजुरले या रातो-गोरो हाँसे अस्ता क लमाउनु सक्छा छ, जसले हजुर देगे आधमलात मुरभित पाट हुनुन्छ ॥ ११ ॥ हे मुरनम ! जहाका निबागी आफ्नो वस्त्रमलमा हासी अस्ता पुग्नेहरूको चिमलाई सोम्माउने अवसर, मुखमा अनिशय जड्नुन हाव भाव, मरम बापमा गुर कास मुधा बादि धाम्म गरिगारुछन्, त्यो आफ्नो लांक हापी लाई पनि देखाउनु हवम् ॥ १२ ॥ हे प्रिय ! हजुरको जीविकाको के साधन छ ? हजर के खानु हुन्छ, जसले हजुरको मुखबाट हवन-मामाईको सुगन्ध आउनेको छ । मलाई त यस्तो ज्ञान महराको छ कि हजुर माछाद विष्णुभगवानको कला दनुहुन्छ : त्यसले त हजुरका कानमा निम्न-चिहान दूद माराकृति कुण्डल सुस्निदेका छन् । हजुरको मुख सुन्दर सुगन्ध अर्पित छ । यममा मयवश थकल नेत्ररूपी दू माछा खेन्दछन् । हजुरका दन्तपकि हाँपघैँ शोभित महराको छन र हजुरका धुपुमिचन जलफाली प्रमरका मयूह ही शोभित छन् ॥ १३ ॥ हजुरले

करोपि ॥ ११ ॥ लोक प्रदर्शय सुहृत्तम तावकं मे यत्रत्य इत्यमुस्मावयवावपूर्वा ॥ अम्मद्विधस्य मन उज्जयनी विभर्ति बहुद्भुतं मरमराममुधादि-  
वश्रे ॥ १२ ॥ का वाऽऽत्मवृत्तिरदनाद्विगङ्गा वाति विष्णोः कलास्यनिमिषोन्मकरो च कर्णौ ॥ उद्विग्नमीनयुगलं द्विजपङ्क्तिशोचिरामनमृङ्ग-  
निकरं सर उन्मुखं ते ॥ १३ ॥ योऽसौ त्वया कर्मरोजहतः पतङ्गो दिक्षु भ्रमन्प्रमत एज्यतेऽक्षिणी मे ॥ मुवतं न ते स्मरमि वक्रजश्वरस्य  
कथोऽनिलो हरति लम्पट एष नीवीम ॥ १४ ॥ रूपं तपोधन तपश्चरतां तपोधनं श्रोतुं केन तपसा भवतोऽपलब्धम् ॥ चतुं तपोऽहमि मया सह  
मित्रं मह्यं किं वा प्रीददति स वै भवभावतो मे ॥ १५ ॥ न त्वां त्यजामि दयितं द्विजदेवदत्तं यस्मिन्मो दृगपि नो न विधाति लम्पटम् ॥  
मां चारुशृङ्गयर्हमि नेतुमनुव्रतं ते चित्तं यतः प्रतिसरन्तु शिवाः सचिव्यः ॥ १६ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इति क्लानायातुनयानिविरादो ग्राम्यवेदग्रन्थया  
परिभाषया तां विबुधवर्धं विबुधममभाजयामास ॥ १७ ॥ सा च ततस्तस्य वीर्ययुधपतेर्द्विदशीलरूपवचःश्रियोदार्येण परिक्षितमनास्तेन  
महायुतायुतपरिव्रतमरापलक्षणं कालं जम्बूद्वीपपतिना भौमस्वर्गभोगान्बुभुजे ॥ १८ ॥ तस्माद्युट् वा आत्मजान्स राजतर आत्मीनो नाभिकिपुरु-

ररचमलहारा बाप दिएर यहाँ जां कन्दुक टफालु हुँदैछ, त्यो भई दिशा-विदिशाहरूमा जाई मेरा आशामा स जला हुनस गरिहन् । छ हजुरको धुपुमिचन जटा फलको छ, क यमो हजुरलाई केही पनि रूपाल छैन ? ओहो ! हुला छेदको कुरा छ—यो लम्पट बाबु बाग्मारा हजरको नीचा (फाटिपला)लाई हजुरदिने सईछ ॥ १४ ॥ हे मापन ! यो-राहका तर नष्ट पारिदिने सक्छा यो सुन्दर स्वरूप हजुरले कुन तपस्याको बलले प्राप्त गर्नुभएको हो ? हे मित्र ! अब हजर मभिल बसर तस्या मनुहपम्, के मरमावने प्रदान प्रपथ भएर तामलाई वज्र पठाउनु सक्छा यो ? ॥ १५ ॥ हे प्रिय ! अब स हजुरलाई छाड्न मक्तिन, चिमकि निर्माया मेरो नेत्र रमाइसकेका छ र मेरो जित हजुरलाई छोडेर जन्ने जाईन । हे ससा शीव हुने कृपि ! अब तिम्रो मनलमोको ठाउँमा स अनुचरलाई लिइर (हड र जिमा यी महलमयो रक्षाहरू पनि मभिल हुनुन ॥ १६ ॥ शुभदचवी मन्नुहुन्छ—हे राजन ! यम प्रसार लोहकुलोई फाँडउन निकै बाडा र देवताहरूका ममान पृथ्विमा राखा जान्छाले विषयी पुत्रको मर्ति कुरा गर्दा यो अक्षरमात्रै प्रमन्त हुनपार ॥ १७ ॥ त्यसबाट रागाभामाण आत्मामा दूद, शील,

रूप, अवस्था, तेज, श्री तथा उदासता आदि गुणद्वय विबुध शर अर्थात् अमृतोपनिमित्त इवारी वषट्म पृथिवी तथा स्वर्गका विभिन्न भोगहर्ष मोक्षही ॥१८॥ राजा वाग्नीध्रते  
त्यम अपराधित नाभि, किमुपम, हर्षवर्ष, ह्लासुत, रम्यक, डिग्मय, वरारव तथा कृतपाल नामका नौ पुत्र उत्पन्न भरे ॥१९॥ यम प्रभार वपनि एकैकको कमले नौ पुत्र उत्पन्न  
भरे पूर्वविनि अर्धराज महाराज आर्यभट्टाई राजभवनमें छाडेर कैरि ब्रह्माजीकको फट्टिए ॥२०॥ आर्यनीधर नौ पुत्र वाक्पती आवाको कुराते स्वर्गसेल मृद शरीर बलवान् भिए । ता  
आफ्ना पिताल हाँडाऽणको आपन नाम प्रमका जम्बूद्वीपको मूलस्थको राज्य गर्नलगे ॥२॥ बहाराज आर्यनीध्रते दिन्दौको भोगले अमृत रहैर त्यम अपराधताई नै परम पुण्याधे मान्दे  
बैदिक कर्मकर द्वारा अन्वयण उरी लाई पाण, जरी पितृहर्ष आफ्ना सुकुविका तारतम्यल विरिष भोगमा व्यस्त रहन्थन् ॥ २२ ॥ पिता बलाह गणपति नामि आदि नव  
माहकले हुनेस्को पुत्री मेरुदेवा, प्राः तथा, उपराष्ट्री, जता, रम्या, नारी, मडा र देवतीति नामका नौ कन्याका शक्तिग्रहण पर ॥ २३ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वंश स्वः

पृथिव्यैर्लोकानां त्रैलोक्यं हि हिमयः कुरुमद्राश्वकः पुत्रान् जनयन् ॥ १६ ॥ मा सृत्वाऽथ सुतान् नवानुवत्सरं गृह एवापह्राय पूर्ववृत्तिर्भूय  
एवाजं देवमुपतस्थे ॥ २० ॥ आग्नीध्रमुतास्ते मानुसुप्रह्लादौ त्यक्तिकेनैव संहननचलोपेताः पित्रा विभक्ता आत्मतुल्यनामानि यथाभागं जम्बूद्वीप-  
वर्षाणि बुभुजुः ॥ २१ ॥ आग्नीध्रो राजाऽवृष्टः कामानामप्सरसमेवानुदिनमधिमन्यमानस्तस्याः मलोकतां श्रुतिभिरवारुन्ध यत्र पितरो मादयन्ते  
॥ २२ ॥ मपरेते पितरि नव व्रातरो मेरुदुहितृमेरुदेवीं प्रतिरूपामुग्रदंष्ट्रीं लतां रम्यां श्यामां नारीं भद्रां देववीतिमिति सञ्जा नवोदवहन् ॥ २३ ॥  
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पद्मस्कन्धे आग्नीध्रवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ नाभिरपत्यकामोऽप्रजया मेरुदेव्या भगवन्तं  
यत्नपुरुषमवहितात्माऽयजत ॥ १ ॥ तस्य ह वाव श्रद्धया विशुद्धभावेन यजतः प्रवर्षेषु प्रचरत्सु द्रव्यदेशकालमन्त्रविगदक्षिणाविधानयोगोपपत्त्या  
दुरधिगमांऽपि भगवान् भागवतव्रातमत्यतया सुप्रीतक आत्मानमपराजितं निजजनाभिप्रेतार्थविधित्तया गृहीतहृदयो हृदयङ्गमं मनोनयनानन्दना-  
वयवाभिराममाविश्वकार ॥ २ ॥ अथ ह तपाविष्कृतभुजयुगलद्वयं हिरण्यं पुरुषविशेषं कपिशकौशेयाम्बरधरमुरगं विलम्बच्छ्रीकृष्णलामं दशरचन-  
रुहवनमालां श्रृङ्गमृत्तमणिगदादिभिरुपलक्षितं स्फुटकिरणप्रारमुकुटकुण्डलकटकटिगुञ्जतारकयूरनूपुराङ्गभूषणविभूषितमृत्तिसम्पदस्य गृहपतयोऽ-

दितीयांश्चायः ॥ २ ॥ ( राजा आर्नाधिकः छत्रा नामिको वरत्र )—अंशुकदेव मन्तुः—हं गतः । राजा आर्नाधिकः छात्रा नामिते आपनी रानीयित पुत्रको वनमाते एवाद्वात, पुत्रक मत्वात् वत्त पुत्रको आगयता गये ॥ १ ॥ अथायकं र दृढभाषल इत्यो आगयता गयेपि पुन अववात् इत्य, देव, काल, मन्त्र, आत्मक, दक्षिणा र विधान आदि कामक्रीडलले दुष्प्राप्य विष्ट, जने आपनो प्रककमलताल गदा आपना मत्त नामिका इष्टित काय मन्त्रव गनका निगित अद्धान मशरहेको वेत्ता आपनो वरूपलाई मन र वेत्तानन्ददायक अंगले युक्त अतिशय सुन्दररूपमा प्रदत्त गरिदिय ॥ २ ॥ तत्र नामिका चार बुजाले युक्त परम तेजस्वी पुष्पविशेषलाई उपार्थित देले—त्रो आपनो छत्राया रेखमी पीताम्बर धारण गरेका विष्ट, उमको बहुधूलमा बजोतर श्रीवन्मन्त्रिह सुवाभिन धिया, जयका बुजारुहमा उलय शक्त भक्त, गदा, पद्म र पांगमा बजमाया र कीन्तुभमणिको अनुपम छाँदा धियो नाग छात्रा



॥ तावत्तु तावत्ता आगतो दशमपदं दिनको लागि वचनाः महाभा प्रतिन नमस्तु एति हजुरले अन्य उपाय दत्ता भैं दशोन दिनु भएका छ ॥१॥ हे पूज्यतम प्रभो !  
 ॥ तावत्तु तावत्ता वरदायकदत्ता सर्वश्रेष्ठ हजुरले पाप प्रज्ञाभाता रक्त आम्ह जुन हामी भक्तहरूको अगाडि प्रत्यक्ष रक्षोन दिनमयो, यही हाम्रो निम्ति सर्वश्रेष्ठ वरदान हो ॥१०॥ हे  
 प्रभो ! हजुरको गुणगानको गान वरत्त मङ्गलमय छ, अनः जसले अर्पणभावले प्रत्यक्षि स्नानानिदारा अन्तःकरणलाई राग द्वेष आदि ममत्त मललाई भ्रम पात्रिकको छ तो हजुरको न  
 मन्त्र प्रभाव आ-माराय सुनि पनि सर्वदा हजुरकै गुण गान गर्दछन ॥११॥ अनः हामी हजुरमित यही माग्छौ कि सहने-पछानि, मोक्ष-प्राप्त, हाई तथा संवत् आदिको सब-रमा  
 गर्ने उन्नत र प्रण आदिको हजुरले परब्रह्म भएर पनि हामी गमन मल नष्ट पान भन्ने मल, दैनिक-पूजा आदि गुणहरूले सम्पन्न हजुरको नामहरूको उच्चारण गर्दै रहौ ॥१२॥  
 यमको आन्तरिक ज नै निधन पुरुष कुनै यनी महापुरुषदा गण-व्यापन भूय मासोन, जसले नै स्वयं-अपयम आदि सर्व बापनाहरू पूज गर्नमा समर्थ यी राजपि नामि हजुरकै

सर्वहन्तम यदि बर्हिषि राजपर्वरदर्पभा भवान्निजपुरुषेक्षणविषय आर्मात् ॥ १० ॥ अमङ्गलनिशितज्ञानानलविधूतशेषमलानां भवत्स्वभावानामात्मारा-  
 माणां मुनीनामनवरतपरिशुभितगुणिगणपरममङ्गलयनगुणकथनोऽपि ॥ ११ ॥ अय कथयितस्वलनक्षुत्पतनजृम्भणदुरवस्थादिषु विवशानां नः  
 स्मरणाय ज्वरमरणदशायामपि सकलकष्टमलनिरसनानि तव गुणकृतनामधेयानि वचनगोचराणि भवन्तु ॥१२॥ किञ्चार्थ राजर्षिरपत्यकामः प्रजा भवाद्-  
 र्तामाशामान ईश्वरमाशिर्षा स्वर्गापवर्गयोरपि भवन्तमुपधावति प्रभायामर्थप्रत्ययो धनदमिवाधन-फलीकरणम् ॥१३॥ को वा इहतेऽपराजिनोऽपराजितया  
 माययाऽनवमितपदव्याऽनावृतमनिर्विपरयानावृतप्रकृतिरनुपासितमहद्भरणः ॥१४॥ यदुह वा तव पुनरदभक्तर्तार ह समाहृतस्तत्रार्थधियां मन्दानां नस्त-  
 व्यहेक्लसं देवदेवाहमि माग्नेन सर्वान्प्रतिनोदुमविदुषाम् ॥ १५ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इति निगदेनाभिहृत्यमानो भगवाननिमिषपभो वर्षधराभिवादिता-  
 भिवन्दितचरणः मद्यमिदमाह ॥ १६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अहो क्ताहृष्टयो भवद्विरवितथगीर्भिरंरमस्तुल्यममभिवाचितो यदमु यातमजो भयामदृशो  
 भूषादिति ममाहमेवाभिरूपः कैवल्याद्यापि ब्रह्मवादो न सृष्टा भवितुमर्हति ममैव हि मुखं यद्द्विजदेवकुलम् ॥ १७ ॥ तत आर्माप्रीयंशकल-

मदृष्ट पुत्र पाउनको निम्ति आराधना गरिरहेको छ ॥ १३ ॥ किन्तु यो कुनै आरच्यको कुरा होइन । महापुरुषः । करणको सेवक भक्तगण बाहेक यस्तो कुन पुरुष छ ना  
 हजुरको अपराजित तथा अविश्व दुस्तर पायादारा पराजित नमएको होम, उमित दत्तको बुद्धि खाँउ छन अर्को छैन र विषयकपी विषको प्रभावले जसो स्वभाव दूषित भएछो  
 छैन ॥१४॥ हे अनेक अहो कार्य मन देवता । हामी सकाम र मन्दबुद्धि भएकाले यम तुच्छ कार्यको निम्ति हजुरको आवाहन गरेर जुन अनादर गरियो, यो अज्ञानीहरूको धृष्टता  
 हजुर क्षमा गरिदिनु, किनकि हजुर सर्वलाई समान भावले हेर्नुहुन्छ ॥१५॥ भगवान्ले आज्ञा भयो-हे श्रुषीभर हो ! यो हूँ आरच्यको कुरा हो-तपाईं सत्यवादी महात्माहरूले समित  
 दृष्टि र माग्नुभयो-राजपि नामिको घर मेरो समान पुत्र होम् । हे पुत्र ! व्यङ्ग्योप हुनाको नाताले अद्वितीय त मने छु तथापि ब्राह्मणको वचन निष्ठा हुन सक्नेव किनकि ब्राह्मणवंश

मेरो नै पुत्र हो ॥ १७ ॥ अतः स स्वयं आपना अंश-कलाले आजीव-नामिकां परं जन्म लिनकु, किनकि म अह कसैलाई पनि आफु समान देखिदैन ॥ १८ ॥ श्रीशुकदेवजी भन्दुहुन्छ-  
हे राजन् ! राजाजी मेरुदेवीको मासुले उनका पनि नाभिमित यति भनेर भगवान् अन्तर्धान हुनुभयो ॥ १९ ॥ हे राजन् ! यस प्रकार यस पञ्चमा महर्षिहरू द्वारा प्रपन्न हुन्पारूप्य  
भगवान्ले महाराज नाभिकां त्रिष काचं गर्न निनको रनिचममा महाराजी मेरुदेवीको समराट दिगम्बर मन्थारी तथा ऊर्ध्वरेता हुनिहरूको बर्म प्रचारित गर्नका निमित्त विशुद्ध  
मन्त्रमय घटीगले कृष्णभदेवको रूपमा जन्म लिए ॥ २० ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे नाभिवर्ति हनोयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ (महाराज कृष्णभदेवको ज्ञानमकाल वर्णन)  
शुकदेवजी भन्दुहुन्छ-हे राजन् ! जन्मदेखि नै कृष्णभदेवलाई भगवान् विष्णुको वक्ष, अङ्गुष्ठ आदि चिह्नलाई प्रकट गर्ने अङ्गहरूले युक्त र समता, उपशम, वेगम्य तथा पश्ये आदि  
महाविभूतिहरूले गर्दा बह्दो प्रभावले युक्त देखेर सबै मन्त्रीगण, प्रजाजन, विप्रमण तथा देवताहरूमा दिन-दिनै यो उत्कट अभिलाषा जन्मनु हुन्लाभ्यो-यो पनि राजाकाज मन्त्रान-

याज्वनरिष्याम्यात्मतुल्यमनुपलभ्य ॥ १८ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इति निशामरुत्या मेरुदेव्याः पतिमभिधायान्तर्दधे भगवान् ॥ १९ ॥ बर्हपि  
तस्मिन्नेव विष्णुदत्तां भगवान्पराभिः प्रमादितो नाभेः प्रियविकीर्षया तद्वगोधापने मेरुदेव्यां धर्मान्दर्शयितुकामो वानरगणानां श्रमणानामृषी-  
णामूर्ध्वमन्यितो शुक्लया तनुवाऽवततार ॥ २० ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे नाभिवर्ति कृष्णभावतारो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥  
श्रीशुक उवाच ॥ अथ ह तमुत्पत्त्येनाभिव्यज्यमानभगवत्लक्षणं माभ्योपशमवेरागयेत्यर्थमहाविभूतिभिरनुदिनमेधमानानुभवं प्रकृतयः प्रजा ब्राह्मणा  
देवताश्रावनिनलमवनायातिनरां जगद्गुः ॥ १ ॥ तस्य ह वाव इत्थं वर्ष्मणा वरीयमा बृहद्भूलोचनेन चोजमा बलेन त्रया ययमा वीर्यशौर्याभ्यां  
च पिता कृपभ इतीदं नाम चकार ॥ २ ॥ तस्य ह्रीन्त्रः स्पर्धमानो भगवान्वर्षेन ववर्ष । तद्वधार्थं भगवान्कृष्णभदेवो योगेश्वरः कृष्णान्भगंगमाप्यस्य  
स्ववर्षमजनाभे नामाभ्ववर्षत ॥ ३ ॥ नाभिस्तु यथाभिलषितं सुप्रजस्तमवरुक्ष्यातिप्रमोदभरविह्वलो गद्गददाक्षरया गिरा स्वेन गताननरत्नाकमधर्मं भगवन्तं  
पुराणपुरुषं मायाविलसितमतिर्वत्सतातेति सानुरागमुपलालयन्परां निवृत्तिमुपगतः ॥ ४ ॥ विदितानुरागमापौरुषेतिजनपदः ॥ ५ ॥ नाभिरामजं स  
मयमेतुरक्षायामभिषिष्य ब्राह्मणैरुनिधाय मह मेरुदेव्या विशालायां प्रपन्ननिपुणेन तपसा समाधियोगेन नरनारायणरूपे भगवान् । तामुदाभुषामीन

मन्दकम् ॥ १ ॥ तिनका मुन्दर शरीर, महती शक्ति, तेज, बल, ऐश्वर्य, यश, वाच तथा क्षुडीयता आदि गुणहरूले प्रमन्न पिता नाभिले उनको नाम अपभ मन्त्र ॥ १ ॥ एक समयको  
हुला हो-भगवान् हुन्छले ईश्वरोपश्र कृष्णभदेवको राज्यका वर्षा गरेनन् । यस्तो स्थितिमा योगेश्वर कृष्णभदेवले हुन्छको पूर्वजनामा होन्ने आफ्नो यागदलले परत पाएपछि भुजा ताका कर  
महाप्राजनामि न आध्मर हुन्छलुमाह होर्को पावर र अत्यन्त आनन्दमय भएर आफ्नो हुन्छाले नै मानव-शरीरधारी पुराणपुरुष भगवान्को माया विधान ॥ २ ॥ यान् लोभ निनको  
प्रेमपूर्वक मातन पावन यशसे तथा 'हे वत्स ! हे भगव !' गद्गद् बोलीले वन्दो मन्द हुला प्रमन्नतामा प्राप्त हुन्ने ॥ ३ ॥ ४ ॥ त्यसपछि पुरवामी तथा मायामय राजा जन्म टुट्नपछि  
मायाको आफ्नो पुत्रका रूढ अनुशासन देखेर राजा नाभिले समयको मर्यादाको रक्षार्थ कृष्णभदेवको राज्याभिषेक गरिदिन । उनको हेर-चाहमा निपुण मायामय राजा जन्म टुट्नपछि राजा जन्म

देवीं महितं वदतिहाय गण ॥ उहाँ पों तपस्या तथा समाधिवोगले नर-नारायण नाथक भगवान् रामदेवको आराधना गरेर कालक्रमले उनको स्वरूपमा लीन भए ॥५॥ हे पाण्डवेय ! विद्वान् जनहक राजा नाथिको विषयमा यी वृद्ध हलोक मन्दछन् राजाहि नाथिके गरेका उदार इमंजकको आचरण अर्को कुन पुग्नेले गर्ने मत्तछ ? जसमा इन्द्र कार्पकले मन्तुष्ट भएर स्वयं भगवान् उनीकहाँ पुगेलामा अवनतिन थिए ॥ ६ ॥ महाप्राज्ञ नाथिके मरुत ब्राह्मण-मर्क पनि अरु को हुन मक्का ? तमको द्वारा वक्षिमा आदिले पूजित विप्रमणले आफ्नो मन्त्र बलले उनलाई पञ्चशालामे साक्षात् चिन्तु भगवानको दर्शन गरादिएका थिए ॥ ७ ॥ भगवान् ऋषभदेव आफ्नो देश अर्थात् अजनाय सभ्यलाई नै कर्मभूमि मानेर लोकसंग्रहाथ केही दिन गुरुकुलमा बसे । पछि गुरु-वक्षिमा दिई उनको आज्ञा पाएर गृहगृहलाई घर्माघर्षको विद्या दिनका लागि इन्द्रद्वारा विद्वकी कन्या जयन्तीमित विवाह गरेर वैदिक र स्मार्त हुने प्रकारका कर्मको आचरण गर्दै ऋषभदेवले जयन्ती द्वारा आफु ज्ञानै गुणवात् मय होमा जन्माए ॥ ८ ॥ उनमा महायोगी भएर सबै भन्दा पैढा र हुला गुणी थिए । उनको

कालेन तन्महिमानमवाप ॥५॥ यस्य ह पाण्डवेय श्लोकानुदाहरन्ति—को नु तत्कर्म राजर्षेर्नाभेरन्वाचरेत्पुमान् ॥ अपत्यतामगाद्यस्य हरिः शुद्धेन कर्मणा ॥६॥ ब्रह्मण्योऽन्यः कुतो नाभेर्वेमा मङ्गलपूजिताः ॥ यस्य बर्हिषि यज्ञेशं दर्शयामासुरोजमा ॥ ७ ॥ अथ ह भगवान् ऋषभदेवः स्ववर्षं कर्मक्षेत्रमनुमन्य-मानः प्रदर्शितगुरुकुलवामो लन्धवरेर्गुरुभिरनुज्ञातो गृहमेधिनां धर्माननुशिक्षमाणो जम्बूत्स्यमिन्द्रदत्तायामुभयलक्षणं कर्मममान्नातमभियुज्ज-जात्यजानामात्मसमानानां शतं जनयामाम ॥ ८ ॥ येषां सन्तु महायोगी भन्तो ज्येष्ठः श्रेष्ठगुण आसोद्येनेदं वर्षं भारतमिति व्यपदिशन्ति ॥ ९ ॥ तमनु कुरावर्तं हलावर्तं ब्रह्मावर्तं मलयः केतुमंद्रसेन इन्द्रशृग्विदर्भः कीकट इति नव नवतिप्रधानाः ॥ १० ॥ कविर्हरिश्चरिश्चः प्रबुद्धः पिप्प-लायनः ॥ आविहोत्रोऽथ दुमिलश्चममः करभाजनः ॥ ११ ॥ इति भगवत्तन्महिमानं नव महाभागवतास्तेषां सुचरितं भगवन्महिमोपवृंहितं वसुदेवनारदसंवादमुपशमायनमुपरिष्टाद्वर्णयिष्यामः ॥ १२ ॥ यवीयांम एकाशीतिर्जायन्तेयाः पितृगणेशकृष्ण महाशालीना महाश्रोत्रिया यज्ञशालाः कर्मविशुद्धा ब्राह्मणा बभूवुः ॥ १३ ॥ भगवान् ऋषभदेव आत्मतन्त्रः स्वयं नित्यनिवृत्तानर्थपरम्परः केवलानन्दानुभव ईश्वर एव विपरीतकर्मकाण्या-रममाणः कालेनानुगतं धर्ममाचरणेनोपशिक्षयन्तद्विदां सम उपशान्तो मैत्रः कारुणिको धर्मार्थयशःप्रजानन्दामृतावरोधेन गृहेषु लोकमनियमयत्

नामले यो देश 'मल्लवर्ष' कहिन्छ ॥ ९ ॥ तिनका कथा आई कुलार्जन, हलावर्त, प्रभाकर्त, मल्लव, केतु, मद्रसेन, इन्द्रशृक् विदर्भ तथा कीकट नामका नौ राजकुमार मल्लका अनुगामी तथा छै नम्बे आहूकभन्दा भेट थिए ॥ १० ॥ यिनको अतिमिच्छ कवि, हरि, अन्तरिश्च, प्रबुद्ध, पिप्पलायन, आविहोत्र, दुमिल, चमम एवं करभाजन ॥ ११ ॥ यी नौ कुमार भागवत-धर्मका प्रवक्ता तथा धर्म भाग्यज्ञस्त थिए । भगवान् महिमाले परिमार्जित तथा शान्तिमय भिनको चरित्र हामी नारद तथा वसुदेवजीको संवादको प्रसंगमा अर्थात् विमलउने छु ॥ १२ ॥ यी भन्दा पनि कल्ला जो एकामै पुत्र थिए, यी पिताका आज्ञा पालक, कतिचिनीत, महान् बद्ध तथा निम्नतर पञ्चर्षाल थिए । यी दुव्यका अनुष्ठान सबै गरिरहनाले नै कर्म विशुद्ध ब्राह्मण भए ॥ १३ ॥ भगवान् ऋषभदेवजी यद्यपि परम मन्त्र अनर्थ-परम्पराले रहित एकमात्र ज्ञानन्दानुगत स्वरूप र साक्षात् ईश्वर थिए, तैपनि ज्ञानीहरू जस्तै

यसं गदंये तथा कालक्रमेण सामयिक प्रसक्तो आक्षेपार्थ उपरि तत्पश्चात् अन्यास्य पर्याप्तान् यमको विद्या विदे गे हाते म्म शान्त, सुहृद् तथा कारुणिक भावले रवैह  
घर्म, अर्थ, यज्ञ तथा अन्तर्गतान्ने आनन्दको प्रामिका निमित्त सर्वेलादे गुरुशान्तिन परमामामा प्रकृत गरा ॥ १४ ॥ सिनकि हलाहकले जगते आचरण गर्हन्, अन्य साधन्य  
पूक्त पनि न्यमैको अनुगमन पाण्डित्य ॥ १५ ॥ भगवान् कृष्णदेव यपि वेदः । गृह म्मयन्त्यस्य गर्द घर्मगर्ह त्पश्चात् नागिन ब्राह्मणले बतएका विधिले साम-दानादि  
नीतिहरूको अवलम्बन गरे आफ्ना प्रजाको पालन गर्दथे ॥ १६ ॥ उनले मित्र-मित्र देवताका उद्वेगले द्रव्य, देश, काल, आयु, अहं तथा कर्माच्य आदिने मृदुद्धि प्राप्त मवे यज्ञ  
द्वारा शास्त्रोक्त विधि अनुसार मगवार यज्ञपूजाको मय यज्ञ गरेर पालन गर्दथे थिए ॥ १७ ॥ यो भगवान् कृष्णदेवको राज्य का सा मय दयका कुनै पनि व्यक्ति आफ्ना स्वामीको प्रति  
दिन-दिने बढने अनुशय भाविक अवस्थामान वस्तुहरूको उम्ने आफ्नो नि र्वन बर्माण केटी इच्छा गर्दथे ॥ १८ ॥ मययको कुश हो- भगवान् कृष्णदेव यता-उता दुस्त्रे-पिर्दै

॥ १४ ॥ यद्यच्छीर्ष्याचरितं तत्तदनुवर्तते लोकः ॥ १५ ॥ यद्यपि स्वविदितं सकलधर्मं वाचां गुह्यं ब्राह्मणैर्दाशितमार्गेण सामादिभिरुपागैर्जनता-  
मनुशराम ॥ १६ ॥ द्रव्यदेशकालययः श्रद्धात्विविधोपदेशोपचितैः सर्वैरपि कर्तुमर्थयोगदेश शनकृत्न इत्याज ॥ १७ ॥ भगवत्तर्पणेन परिरक्ष-  
माण एतस्मिन्वर्षे न कश्चन पुरुषो वाञ्छत्यविद्यमानमिवात्मनोऽन्यस्मात्कथंचन किमपि कृत्विचिद्वेक्षते भर्तयनुमवनं विजृम्भितस्नेहातिशय-  
मन्तरेण ॥ १८ ॥ स कदाचिददमानो भगवात्पुत्रो ब्रह्माध्वर्तगतो ब्रह्मविप्रवरमभ्यां प्रजानां निशापयन्तीनामात्मजानवहितात्मनः प्रश्रयमण-  
भसुयन्त्रितान्युपशिक्षयन्निति होवाच ॥ १९ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पद्मस्कन्धे चतुर्थाऽध्यायः ॥ ४ ॥ ऋषभ उवाच ॥ नार्य देहो  
देहभार्या नृलोकं कदाचकामानर्हते विड्भुजां ये ॥ तपो दिव्यं पुत्रका येन मत्तं शुद्धयेद्यस्माद्भगौस्त्वं त्वनन्तम् ॥ १ ॥ महत्सेवां द्वारमाहु-  
र्विमुक्तेस्तनोद्वारं योषितां मद्रिमङ्गमम् ॥ महान्तस्ते समचिताः प्रशान्ता विमन्यवः सुहृदः माधवो ये ॥ २ ॥ ये वा भयीगे कृतमौहदार्था जनेषु  
देहभरवार्तिकेषु ॥ गृहेषु जायात्मजराणिमत्सु न प्रीतिशुक्ता यावदर्थारच लोके ॥ ३ ॥ नूनं प्रमत्तः कुरुते विजर्म यदिन्द्रियधीतय आपृणोति ॥ न

ब्रह्मावर्तं देशमा पुने । त्यहाँ उनले अगणित ब्रह्मविहकको समामा विगजमान आफ्ना विनात, प्रेमी र मर्माहित दुनै छोराहरूलाई दसे । तिनोहरूलाई शिक्षा दिने अभिप्रायले यो  
आफ्ना छोराहरूको समक्ष यम प्रकार भन्नुताये ॥ १९ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पद्मस्कन्धे न्यासी भगवात्कार्यां चतुर्थाऽध्यायः ॥ ४ ॥ (कृष्णदेवको पुत्रहरूलाई उपदेश र  
अपूत-वार्ता ब्रह्म) —कृष्णदेव भन्दछन्—हे छोरा हो ! क-छोलेवमा मानव छरी पाण्डु मनुष्यको निमित्त यो उचित छैन कि यम उत्तम छरीमले चिन्ताधी शूरादि-हर्ष पनि  
हलम र विषयमोगमा लिप्त रह्यो । अतः त्यम त्यको नै आचरण गर्नु कमल छ, कमले आफ्नू अन्यःकरण शुद्ध भई अनन्त प्रज्ञानन्दको बाधा नपराय् ॥ १ ॥ वस्तवमा यम-  
पुत्रको सेवा नै छुक्ति । द्वार हो र कामोजनको रङ्ग नै नाचको द्वार हुन्छ । यमपुत्र उनै बहि-छल जो ममान-चित्त, शान्त स्वभाव, कोपहीन, सर्वका सुहृद् तथा स्वाचार्य्य  
हुन्छन् ॥ २ ॥ जो भूकाम य परमात्माहित नै प्रेम गर्दछन् यो कवल उदर-प्रापणमा नै काम गन त्यक्ति तथास्त्र, इव र यन आदि ममार्हकले पुक्त घामा म्मद गर्दैन





येते कृत्वा देवनाले, अनुभवज्ञानपूर्वकं तद्विचारं यो गच्छात् तत्प्राप्तौ अहङ्काररूपी निगन्धरीरालं नष्टं परिदेभेत् ॥ १०-१३ ॥ अविद्यावशं प्राप्तं हृदयं प्रणिधत्स्वरूपं रसांशव-  
लाईं वाचनद्वारा रास्त्री नष्टं पारेरं ती माधनराटं वनि कुडुयोम् ॥ १४ ॥ मेरो लोकं प्राप्तं मन इच्छुं राजा भवतां सुको कर्तव्यं हो कि मेरो अनुग्रह पाउनको लागि जाचना अर्थात्  
प्रजा तथा शिष्यद्वारा निज त्यागेर वस्त्रे शिक्षा देओत् । वस्त्रलाई नै परम पुत्रमार्थ मान्ने अज्ञानीहरूलाई केरि कर्ममा नरावाउनु, किनकि अन्धोलाई खाइलमा पुगेरने पुरुष  
जस्तै ती कर्मबन्धनलाई कर्ममा नै प्रवृत्त गर्नाले कुन पुत्रायांको सिद्धि प्राप्त गर्न सकिन्छ ? ॥ १५ ॥ यही नागरिक प्राची जापनी वास्तविक भेद नराखेर अनेक भरिका  
कायनाले जन्मा मरर अतर्क-वितर्क गर्दै क्षणिक सुखका लागि परस्पर अजुगा ठाने विषय-मोह भोग्न खोज्दछन्, तर ती मूढ वम बोहोले भिल्ने नगर्दादि कष्टलाई केरी  
कर्माशय हृदयप्रान्थिष्वन्धमविद्यायाऽऽमादितमप्रमतः ॥ अनेन योगेन यद्योपदेशं मय्यन्योहोपरमेत योगात् ॥ १४ ॥ पुत्रांश्च शिष्यांश्च शृणुो गुरुर्वा  
मत्प्रोक्तकामो मदनुग्रहायः ॥ इत्थं विमन्युरनुशिष्यानतज्ज्ञानं योजयेत्कर्मसु कर्ममूढात् ॥ कं योजयन्मनुजोऽर्थं लभेत निपातपन्नदृष्टं हि गर्ते ॥ १५ ॥  
लोकः स्वयं श्रेयसि नष्टदृष्टिर्जोष्यान्समीहेताप्यनिकामकामः ॥ अन्योन्येयैरः सुखलेशहेतोरनन्तदुःखं च न वेद मूढः ॥ १६ ॥ कस्तं स्वयं तदभिज्ञो  
विपश्चिदविद्यायामर्तरे वर्तमानम् ॥ दृष्ट्वा पुनस्तं सृष्टुणः कुबुद्धिं प्रयोजनं दुष्टपथं यथाऽन्धम् ॥ १७ ॥ गुरुर्न स स्यात्स्वज्जो न स स्यात्पिता न स  
स्याज्जननी न सा स्यात् ॥ देवं न तत्स्यान्न पतिश्च न स्यान्न मोक्षयेद्यः समुपेतमृत्युम् ॥ १८ ॥ इदं शरीरं मम दुर्विभाव्यं सत्त्वं हि मे हृदयं यत्र धर्मः ॥  
पृष्टे कृतो मे यदधर्म आरादतो हि मामृषभे प्राहुरग्याः ॥ १९ ॥ तस्माद्भवन्तो हृदयेन जाताः सर्वे महीयानममुं सनाभम् ॥ अक्रिष्टवुद्ध्या भर्तुं भजध्वं

पनि बुझ्दैन ॥ १६ ॥ इनागंगामी अन्धा पुरुष ज्ञान विद्विहीन प्राणीलाई अविद्याप्रभत देखेर कुनै दयातु वा विवेकशाल पुरुष ज्ञानी-ज्ञानी कसरी ठही अवेद्यामा प्रवृत्त  
गर्ता ? ॥ १७ ॥ अतः जो मनुपदेष्ट दिष्ट टाउकामा आफ्नो शृङ्खलाट वचाउन सक्नेन, त्यो गुरु हुनै सक्नेन, त्यो पिता पिता हुनै सक्नेन, त्यो माता पिता हुनै सक्नेन, त्यो  
हृदयेन हृदयेन हुन सक्नेन र त्यो पनि पनि हुनै अधिकारी हुन सक्नेन ॥ १८ ॥ मेरो शरीर सर्वथा तदवैत पर छ । बाह्यिक मिथि सम्पन्न साहसुष नै मेरो हृदय हो, अधर्म  
मेरो पृष्ठभागमा स्थित रहन्छ । अतः मज्जनहरू मलाई ज्ञानमयेव मन्दछन् ॥ १९ ॥ तिम्रो सबै मेरो हृदयबाट उगपन्न भएका हो, यही बागम जापनी सहोदर जेष्ठ भाता महा-मा

० टिप्पणी ( तर्क-वितर्क ) — कोटा नाटिकाले पुनै अन्तर्गत तीन प्रश्न गर्छन् — (१) ईश्वर सर्वत्र छ, यस्तो हरे कसले मान्दछन् ? अनि ईश्वर किन देखिन्छ ? त्यो कहाँ छ ? को मलाई बताउ ? (२) यदि अन्ध ईश्वरको  
प्रत्यक्ष सबै काम गर्दछन् । अनि कुनै कुनै पला ईश्वर अन्धलाई अन्धो दण्ड किन दिन्छ ? (३) ईश्वर कुनैलाई बन्ध किन्छन् भने वा कसरी ? किन भने कुनै अन्धकाय छ र ईश्वर पनि अन्धकाय छ । अनि अन्धकाय  
अन्धको कस कसरी बाध्दछ ? यो तीनै प्रश्नलाई हस्तले समीक्षापूर्वक हुने । यत्ति सर्वत्र कोटा माटोको बलमा उठाएर प्रत्यक्षको राउकोमा दिर्घाय । नाटिकाले अन्धकाय मरर पुष्टार मान्ने । नाटिकाले तत्त्वलाई  
जाकेर सोचे-सिमोले कसलाई किन किनो ? तत्त्वले जसरी दिष्ट-इन्द्रले आफ्ना तीनै प्रश्नको यो ठप्प ले । 'हाकिमले मन्त्रो-हमो ?' जन्मले भने- 'वा मनुष्य मन्द छ मलाई कोट लगिन । कोट लाग्नाले कुन कष्ट भयो,  
तत्त्वलाई य हेनै बाध्दछ । हुन्च देखेर नै म ईश्वरलाई देख्छौं । अर्थात्-मैले को मरे, ईश्वरको प्रत्यक्ष मरे । अनि यस्तै जो अन्धकाय किन नाटिकालेको छ ? यस्तै प्रकार ईश्वर पनि दुष्टलाई दण्ड दिन्छन् । केरि यस्तो  
शरीर माटोले बनेको छ र मैले कुन कसलाई हाने ? यो पनि माटोको बिको । अनि माटोमा माटोको कोट कसरी बाध्दो ? यस्तै प्रकार अन्धकाय पनि कोट, राल । अन्धकाय बाध्दछ ।' यम प्रकारका जसले मनुष्य नाटिकाले  
द-भिम दुनै प्रत्यक्ष मय र अन्धलाई सिर्जो भनेर बाध्दछिन् । यस्तै यस्तैछि को नाटिकाले कसलाई अन्धकाय मन्ने ।

गणका मरणावसरे सेवा गर । उनको सेवा गर्नु नै विप्रो सर्वश्रेष्ठ धर्म हो ॥२०॥ हेर, अन्य सबै स्थावर प्राणीहरूको अपेक्षा कुछ श्रेष्ठ हुन्छन् । ती मन्दा मर्ष आदि किन र तीमन्दा मर्ष जानवृत्त पछि प्राणी श्रेष्ठ हुन्छन् । वस्तुको अपेक्षा मनुष्य, मनुष्य भन्दा भूत भन्नादि प्रयत्नगण, प्रयत्नगण भन्दा गन्धर्व, गन्धर्व भन्दा पिङ्ग र पिङ्गभन्दा देवताका अनुचर चिन्मरदि हुन्छन् ॥२१॥ किन्नरभन्दा अमुर, अमुर भन्दा इन्द्रादि देवता र देवताहरूका पुत्र दक्ष आदि श्रेष्ठ मानिन्छन् । ब्रह्माका मर्ष पुत्रमा भगवान् सङ्कर सर्वमन्दा श्रेष्ठ छन् । ब्रह्माद्वारा उनको प्राप्ति भयो । त्यस निमित्त ब्रह्माको ती मन्दा पनि श्रेष्ठ छन् । ती मेरा उपासक छन् । अतएव म तीमन्दा पनि ठूलो हूँ र ब्राह्मण मेरा पूज्य छन् ॥२२॥ हे विप्र हो ! म अरु कुनै पनि प्राणीलाई ब्राह्मण भवान् श्रेष्ठ मान्दिन । अनि तीमन्दा म अरु देवताई रगरी मान्न सक्छु ? मनुष्यहरूद्वारा ब्राह्मणका हस्तमा अर्द्धपूर्वक हुन गरिएको भन्ने म जति प्रमत्तताले स्वीकार गर्दछु, त्यस्तो अग्निहोत्रको आहुतिस्वरूप पदार्थलाई यही उपास गर्दिन ॥२३॥ जुन व्यक्ति ले यस सौम्यमा अत्यन्त राशो र पुरातन मेरो भक्तिरूपिणी भूमिलाई अल्प्यः इतिद्वारा

शुश्रूषणं तद्वरणं प्रजानाम् ॥२०॥ भूतेषु वीरुद्रूप उदुत्तमा ये मरीमृपास्तेषु सर्वोपनिष्ठाः ॥ ततो मनुष्याः प्रमथास्ततोऽपि गन्धर्वसिद्धा विबुधाः सुगो ये ॥ २१ ॥ देवागुरोभ्यो मध्वत्प्रधाना दक्षादयो ऋतुतास्तु तेषाम् ॥ भवः परः सोऽथ विरिञ्चिर्यः स मत्परोऽहं द्विजदेवदेवः ॥ २२ ॥ न ब्राह्मणस्तुल्यं मृनमन्यत्प्रयामि विश्राः किमतः परं तु ॥ यस्मिन्नुभिः प्रहृतं श्रद्धयाऽहमरनामि कामं न तयाऽग्निहोत्रे ॥ २३ ॥ वृत्ता तनूरु-  
यान्ती मे पुगाणी देनह सत्त्वं परमं पवित्रम् ॥ रामो दक्षः सत्यमनुप्रहृष्ट तपस्तिष्ठिष्ठाऽनुभवश्च यत्र ॥ २४ ॥ मत्तोऽप्यनन्तात्परतः परमात्मवर्गा-  
पवर्गाधिपतेर्न किञ्चित् ॥ येषां किमु स्यादितरेण तेषामकिञ्चनानां मयि भक्तिभाजा ॥ २५ ॥ सर्वाणि मद्भिष्यन्तया भवद्भिश्चराणि भूतानि सुता ध्रुवाणि ॥ सम्भावितव्यानि पदे पदे वो विविक्तदृग्भिस्तदुद्गर्हणं मे ॥ २६ ॥ मनोवचोऽक्षरणेहितस्य साक्षान्कृत मे परि-  
वर्हणं हि ॥ किना पुमान् येन महाविमोहात्कृतान्तपाशान् विमोन्नुमीरोत् ॥ २७ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ एवमनुशात्यात्मजान्स्वयमनुशिक्षानपि लोकान-  
नुशामनायं महानुभावः परममुहद्भगवानृषभापदेश उपशमशीलानामुपरतकर्मणां महादुर्नीनां भक्तिज्ञानवैराग्यलक्षणं पारमहंस्यधर्ममुपशिक्षमाणः

ब्रह्मण्येका छन्, जो विप्र सन्तपुत्र, श्रम, दम, सत्य, दया, तप, तिष्ठिष्ठा र ज्ञानादिले सम्पन्न हुन्छन् र जो स्वर्ग तथा मोक्ष दिनमा पनि समय ब्रह्मादिभन्दा पनि श्रेष्ठ म जनता-  
पित केही पाउन चाहन्छन् भने ती मेरा अकिञ्चन भक्तलाई अन्य पुण्यद्वारा कुन वस्तु पाउन हुन्छा हुन सक्छ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अतः हे पुत्र हो ! निर्माहरू अखिल जगत्  
प्राणीहरूलाई सर्वो नै स्वरूप मानेर हुन्छ उद्दिष्टे पद-२२मा उनको सेवा गर-उनको पूजा नै मेरो पूजन हुनेछ ॥२६॥ मन, बचन, दम्पि तथा अन्य इन्द्रियहरूका वेष्टारूपा कर्महरू द्वारा  
चाख्न प्राणीहरूका रूपमा पूजात म परमेश्वरका यही प्रत्यक्ष पूजा हो । यसको बिना प्राणी आहुतिलाई महामोहमय कालपाशबाट मुक्त पार्न सक्नेन ॥२७॥ शुकदेवजी मन्त्रुहुन्छ  
हे राजन् ! महामोहमय र परम सुषुप्त भगवान् श्रवणदेवले स्वयं राजरी शिक्षा पाएका आफ्ना सबै पुत्रलाई लोक-शिक्षा दिनको लागि यस प्रकार उपदेश दिएर आफ्ना सय छोराहरू  
सर्वमन्दा भेटा रथा परम भगवद्भक्तहरूका आश्रयस्वरूप भक्तलाई धर्षिणीको रक्षाका निमित्त राज्यशायक बारदिष्ट र स्वयं महासुनिवे भक्ति ज्ञान तथा वैराग्यरूपी पात्रमहंस्य धर्ममा

उत्पन्न दिद् उत्पन्न है दिग्गम्बर हृदिको अनुसार कपाल कुण्डलका, आभरणादि सब अग्निलाला आकुर्मि स्थापित मंतर विष्णु दावले ब्रह्मवर्त देखको बाहिर निडे । तब अग्निको  
 इनात परप्रहको रूपमा केवल उनको दरीर मात्र रहेको थियो ॥ २८ ॥ ती अह-अन्धो, बाहिरो, पिशाच तथा उन्मत्त हैं अव्युत वेचमा रहदै कर्मले हाके पनि बान्दनथ ॥ २९ ॥  
 ॥ पु. आम, सामो, कृषकहरूको लेव, ठुला तलाउ, पर्वतहरूका काम, सेनाहरूको विश्रामस्थल, जङ्गलमा रा र म्वालाहरूको छपडी, बाघहरूका समूह, पर्वत, वन तथा आश्रम  
 गर्भमा वनपर्दा ईगले हल्लाले । वनमा हुल्ने उनम हाथीलाई बसरी बछिकारिले टोकलन्, त्यसै नै उस बेला ती माई जान्छे, त्यही ठनलाई कोही दुष्ट मनुष्य ह्वाउन्,  
 कोही कुटिदिन्थे, कोही जिउथे छुटिदिन्थे, कोही पूज्थे, कोही छुट्टाले टिकाउँथे, कोही विद्या र धर्मको पञ्चाङ्गिदिन्थे, कोही उनैमाथि अजोरायु छाड्थे र कोही माछी मार अफमा-  
 र्थथे । तैपनि ती त्यसको केही विचार गर्दैनथे, किनकि अमवल सत्य कहिने यो मिथ्या शरीरमा उनलाई मरता र अग्निमान केही पनि थिएन । ती कार्य-कारणहरू मर्मण जगत् ।

नवतारास्तमोष्ठं परमभागवतं भगवत्परायणं भूतं धरणिपालनायामिषिच्य स्वयं भवन एवोर्वरितशरीरमात्रपरिग्रह उन्मत्त इव गगनपरिधानः  
 परित्यज्य आत्मन्यानेपिताह्व ॥ ब्रह्मावर्तात्मववाज ॥ २८ ॥ जडाः धर्मकवधिरपिराचोन्मादकवदवधूतवेधोऽभिमाध्यमाणोऽपि जनानां  
 गर्हणमौनव्रतास्पर्णां चभूव ॥ २९ ॥ तत्र तत्र पुरप्रामाकस्वेवाटस्वर्वाशिविरज्जजोधोपमार्थगिरवनाश्रमादिष्वनुपयमवनिचरापमदैः परिभूयमानो  
 तद्विदामिनि वनगजतर्जनताडनाचमहनशीवनप्रावराकृजः प्रक्षेपपूतिवातदुरुक्तेस्तद्विगणयन्नेवासत्तमस्थान एतस्मिन्देहोपलक्षणे सदपदेश  
 तादृशरूपेण स्वमद्रिमावस्थानेनाममारोपिताहंममाभिमानत्वाद्विस्फण्डितमनाः पृथिवीमेकचरः परिवभ्राम ॥ ३० ॥ अतिमुकुमारकर-  
 मेरुस्तम्भैरुत्तमालवद्नायवयवविन्यामः प्रकृतिमुद्रस्वभावहामसुमुखो नवनलिनदलायमानशिशिरतारारुणायतनयनरुचिरः सदृश-  
 ॥ ३१ ॥ तेषां कण्ठनाभो विगृह्यस्मत्पदनमहोत्सवेन पुरचनितानां मनसि मुकुमशरामनमुपदधानः परावृत्तस्वमानकुटिलजटिलकृपिराके-  
 तांस्तान्नेत्रावृत्तमलिननिजशरीरेण ब्रह्मगृहीत इवाद्दृश्यत ॥ ३१ ॥ याद्वा वाव म भगवान्लोकमिमं योगस्थाद्वा प्रतीपमिवाचक्ष्णानस्तत्प्रति-  
 त्तं विस्मिनमभित व्रनमाजगममाश्रितः शयान एवाश्नानि पिबति स्वादत्यमेहति हृदति स्म चेष्टमान उन्वारित आदिग्धादेशः ॥ ३२ ॥

॥ ३० ॥ गगन परमाचर्यमा नै स्थित थिए । यमले अचिचल मन मएर ती एक्लै नै छुथेमा हुल्ल लागे ॥ ३० ॥ उनका अतिवश मुकुमार दाव-सुद्धा, वलस्थल, विश्राम  
 ॥ ३१ ॥ नाना दुष्ट आदि अमको कटन माई राखा थियो । तिनको स्वभावतः सुन्दर धूल मथुर भ्रमकानले गर्दा झन् बढोडर दोहो-थ्या । नवान कमल हो विश्राम र शान्त  
 ॥ ३२ ॥ १३ नव कमल साईं शम्भो थिए । तिनको कर्मल, काम, धार्मी र नामिका मलक परेका थिए । ती आफ्नो वन्दहास्यपुक्त मनोहर ह्वावाकिदले मर्ब पुनरागिहरूका  
 ॥ ३३ ॥ १४ मा पदमि । त्यहा मण्डर पनि ती पछाडि छुटिदएका आफ्ना अणवण लाया लाग्ना बढाका मर, अवपन वेष्ट एवं मलिन छोटोले ब्रह्मन्त अर्थात् बालाहा जम्ना  
 ॥ ३४ ॥ १५ मा १३ दोन अर देखे कि लौकिक जनमवृद्ध योगाधनमा किन्त ममार छन् र त्यसबाट बोमिनको निमित्त धीम-मकरले रहनु अनिवार्य छ भनेर

उनके अतिरिक्त वरते हुए बारण गये २ मुनें स्वाने पिउने २ मल मूत्र आदि त्यागताये ॥ आपने मलमा पुरे केर दल्लिहनाले उनको शरीर मलमा छुटिन्थ्यो ॥ ३२ ॥ जब महापुरुषको मलको बन्धबाट मुगन्धित भएर बाघ उनको चारित्र दम योजनगरण सब प्रदक्षलाई सुगन्धित पान गर्दथ्यो ॥ ३३ ॥ केहि गाई, मृग, बावादिको हुनि ब्रह्म भन्ने ती गाई, मृग र कौशा जस्तै कहिले हिउँद, उमि-उमौ, कहिले बसेर र कहिले फर्छी-फर्छी स्वाने-पिउने र मल-मूत्र त्याग्ने ताये ॥ ३४ ॥ हे राजन् ! यसरी विविध प्रकारका योगचर्याहरूका आचारी बोलुपनि भगवान् ऋषभदेव सर्व अतिशय उत्कृष्ट आनन्दको अनुभव गर्दै यस प्राणीहरूका अन्तरात्मा आफ्नो आ-मायारूप बाहुदेवसँग अभिन्न भावले स्थित भएर सबै पुरुषार्थले परिपूर्ण भए । अतएव आफ्नै प्राप्त आकाशममन, मनोजव, बन्धनार्थ, परकाय-प्रवेश तथा दूर भ्रमण आदि योगसिद्धि उनले आफ्नो मनले अद्वीयर गरेनन् ॥ ३५ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पंचमस्कन्धे नेत्रली भावार्टीकायां पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ( भगवान् ऋषभदेवकां देवतायां वर्णनं )—पति कदा सुखे राजा परीक्षितले सोपे—हे भगवन् ! योगरपी

तस्य ह यः पुरीषसुरभिर्मोहोऽप्यवायुतं देशं दशयोजनं समन्तात्सुरभिं चकार ॥ ३३ ॥ एवं गोभृगकाकचर्यया व्रजमिष्टन्नामीनः शयानः काकमृगमोचरितः पिवति स्वादत्यवमेहति स्म ॥ ३४ ॥ इति नानायोगचर्याचरणो भगवान्कैवल्यपतिर्ऋषभोऽविरतपद्ममहानन्दानुभव आत्मनि सर्वं मृतानामात्मभूते भगवति वायुदेव आत्मनोऽन्यवधानान्तरोद्धारभावेन मिद्धममस्तार्थपरिपूणे योगैश्वर्याणि वेदायमनोजवान्तर्धान-परकायप्रवेशादृषहणादीनि यदृच्छयोपगतानि नाञ्जसा नृप हृदयेनाभ्यनन्दत् ॥ ३५ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे ऋषभदेवानु-चरिते पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ राजोवाच ॥ न नूनं भगवन् आत्मारामाणां योगमसीरितज्ञानावमजितकर्मवीजानामैश्वर्याणि पुनः क्लेशदानि भवि-तुमर्हन्ति यदृच्छयोपगतानि ॥ १ ॥ ऋषिरुवाच ॥ सत्यमुक्तं किन्तिह वा एकैव मनसोऽद्वा विश्रम्भमनवस्थानस्य शठकिञ्चन इव संगच्छन्ते ॥ २ ॥ तथा चोक्तम्—न कुर्यात्किंचित्तमस्य मनसि हनवस्थिते ॥ तदिश्रम्भाचिराचीर्णं चरकन्द तप ऐश्वरम् ॥ ३ ॥ नियं ददाति कामस्य छिद्रं तमनु येऽरयः ॥ योगिनः कृतमैत्रस्य पत्युजोदिव पुरवली ॥ ४ ॥ कामो मन्युर्मदो लोभः शोकमोहभयादयः ॥ कर्मबन्धश्च यन्मूलः स्वीकु-र्यात्को नु तद्बुधः ॥ ५ ॥ अथैवमस्मिन्लोकपालललामोऽपि विलक्षणैर्जडवद्वधूतवेषाचरितैरविलक्षितस्मात्तमभावो योगिनां मांपरायविधि-

नायुले प्रज्जलित ज्ञानमि द्वारा बसका र्चनीज दग्ध भइपस्केता रहन्छन्, ती आ-मायाम महामाहर्कका देवबन्ध स्वतः प्राप्त भएका अणिमादि मिद्धिहरू राग-द्वेषादि बलेश्वरी रतव बन्दैनन् ? ॥ १ ॥ शुद्धको मन्दबन्ध—तमोले उचित कर्मा तर जस्तै पूर्व विगत आपन् नगचिको धृक्को विद्याम गर्देनन्, त्यस्तै महा-माजन यत् पञ्चत विषयो विद्याम गर्दे-नन् ॥ २ ॥ भनेको पनि छ—जब चित्त चंचल रहन्छ, तब त्योमित कहिल्यै भिन्नता नगर्ने । चित्तमा विद्याम गतले नै शिवजीको चिरकाल-संचित तप मङ्ग भएर धियो ॥ ३ ॥ जस्तै-ज्यामिचारिणी श्री आपना नाटलाई मौका दिएर तीक्ष्ण आधुमा विद्याम गर्ने पछिको वध गरहदिन्छन् । त्यस्तै-मनको विद्याम गर्ने बायीँहकको मन काम र उमका अनुवर लोभादि अनुहृष्टलाई मौका दिएर उनलाई ब्रह्म पारिदिन्छन् ॥ ४ ॥ जो काम, क्रोध, मद, लोभ, शोक, मोह, मय आदि अनुहृष्ट तथा कर्मबन्धनको मूल कारण हो, त्यस मनमा कोही

वृद्धिमान मनुष्य कमरी विष्णुस्य वल्लो १' ॥५॥ यस्य प्रत्यक्षं प्रत्यक्षं कृष्णमेव हन्तादि मयै मोक्षयानहन्ता भूषणं नगरं वनि नरं पुष्पं हं विष्णुश्च अरुणं वेप, भास र आचरणं अरुणं ईश्वरीय इमाश्च लुकाङ्गादेशः पितृ ! अन्तर्मा उमले यामोहकलाई देह-यागकां विधिं गिम्वाउनका लाणि आकाशे शरीरं वाग्नं लोके, अतः नो आकाशं अन्तरा माया अभेदो एते स्थित परमात्मालाई तादात्म्यमात्रे हेतुं देहाभिमानवाट भूक्त मण्ड मण्डवाट उपराम मा ॥ ६ ॥ यग प्रत्यक्षं लिङ्गदेहको अभिमानवाट भूक्त भगवान् कृष्णदेवरो स्थूल देह बागमायाको बायनाकस केवल अभिमानमायाको काथयले यम पृथ्वीमा विष्णुगण गते देवपथ माङ्ग, वेङ्ग, र कुटक आदि दक्षिण कर्नाटक प्रान्तको देशमा मया र सुलभा दुज्जानो टल्लो हासेर तथा कपाल पिछेर उमराय हं दिगम्बर वृष्टिले कुटकाचलको उपवनमा टन्य लगे ॥ ७ ॥ स्वयं वेला वायुवेगले टल्लने बाँमको मधपवाट उत्पन्न दावानलले कृष्णदेवको शरीर समेत त्यस बनलाई सम्य रारिदियो ॥८॥ हे गरुड ! जुन वेला कलिपुगमा अभयको वृद्धि हुनेले, त्यसै बलत कोङ्ग, वेङ्ग र कुटक देशका मन्त्रमति राजा 'अर्हत' कृष्णदेवजी ।

मनुशिक्षणस्वकलेवरं जिहासु रात्मन्यात्मानमर्मस्यवहितमनर्थातरभावेनान्वीक्षमाण उपरतानुवृत्तिरुपरराम ॥ ६ ॥ तस्य ह वा एवं मुक्तलिङ्गस्य भगवतः कृष्णभस्य योगमायावात्मनया देह इमां जगतीमभिमानाभासेन मन्त्रमणः कोङ्गवेङ्गकुटकान्दक्षिणकर्णाटकान्देशान्यदच्छयोगमतः कुटकाचलोपवन आस्यकृतास्मकवल उन्मत्त इव मुक्तमुर्धजोऽमवीत एव विचचार ॥ ७ ॥ अथ ममीरवेगविघृतवेणुविकर्षणजातोप्रदावानलस्तद्वनमालेलिङ्गानः मद्देन ददाह ॥ ८ ॥ यस्य किलानुचरितमुपाकण्य कोङ्गवेङ्गकुटकानां राजाऽहंज्ञामोपशिक्ष्य कलावधर्म उत्कृष्टमाणे भवितव्यं न विमोहितः स्वधर्मपथमकुतोभयमपहाय कुपथपास्त्रडमसमज्जमं निजमनीषया मन्दः सम्प्रवर्तयिष्यते ॥ ९ ॥ तेन ह वायु कलौ मनुजापमदा देवमायामोहिताः स्वविधिनियोगशौचाचारित्रिविहीना देवहेलनाभ्युपव्रतानि निजनिजैच्छया गृहाना अस्तानाचमनाशौचवैशील्युद्वेगादनि कलनाऽधर्मबहुलेनोपहतधियो ब्रह्मब्राह्मणयज्ञपुरुषलोकाविदूषकाः प्रायेण भविष्यन्ति ॥ १० ॥ ते च ह्यर्वाचनया निजलोकयात्रयाऽन्धपरम्परयाऽऽधस्तास्तमस्यैव स्वयमेव प्रतिष्यन्ति ॥ ११ ॥ अयमवतारो रजसोपहृतकैवल्योपशिक्षणार्थः । तस्यानुगुणान् श्लोकान्गायन्ति ॥ १२ ॥ अहो भुवः मत्तममुद्रवत्या दीपेषु वर्षेवधिपुष्यतेतत् ॥ गायन्ति यत्रायजना शूरेः कर्माणि भद्राण्यवनारवन्ति ॥ १३ ॥ अहो नु वंशो यशमाऽवदातः

आचरणको वृत्तान्त सुनेर तथा मन्त्रित्यताकां बर्णायुक्त मण्ड आकाश निभं वैदिकधर्म-यागं आकाशो वृद्धिले सीटा अनुभव र वाङ्मण्युष्यं धर्मको प्रचार गन्नु ॥१५॥ जन्मे कलिपुगमा मनुष्य देहमायाले मोहित भो आकाशने आकाशवाहन शीत तथा आचारदह छाडेर वृद्धिहोन अर्ध स्नान तथा अचमन नगरी, मदा अशुद्धताले रहने र कपाल छेडाउने आदि ईश्वरतले तिष्ठत एव, वाङ्मण्य-धर्मलाई ज्ञानमायी दहले स्वर्गाय मरेर वेद, आश्रय र मगवाट यज्ञपुस्तक निन्दक हुनेले ॥१०॥ ती वैदिक लोचन्याका अन्धपरम्परामा विश्वास गर्दै स्वयं यो नरकमा जानेरन् ॥११॥ भगवान्को कृपमावनार रजोगुणले मग्निमा मानिसको निम्ति बाँझ-भागको पिछारो निम्ति नै बन्को धियो । उनका समर्पित गुणहरूको वर्णन गर्दै आनिश बाँझक गाउदैछे-॥१२॥ 'अहो ! मया मयुद्रपुत्र धर्मिका मयै दीप र देवहरूमा यो मारतपप परम पवित्र छ किनकि यहाँका मानिस मगत्तन् ! मन्त्रचमय अन्तर्मा चानि

रह गान नव गदंछन् ॥१३॥ अहो ! मङ्गलार्थ प्रियजनको उज्ज्वल र पञ्चमी बंध धन्य छ ! जसमा पुराणपुष्प आदि मारावणले जवनार्थ लिएर मोक्षप्राप्तिका माग्न व्यक्त  
प्राप्तदेव-गन्तको प्रचार गरे ॥ १४ ॥ अहो ! ती अजन्मा भगवान् स्वयमेवको निम्नालाई भन्य कुनै योगी आफ्नो मनबाट पनि कसरी प्राप्त गर्न सक्छ ? जुन उनीहरूका भवन मान्छ  
प्राप्तदेवको योगमिद्धि प्राप्त गर्नको निम्न मतलब प्रचार गर्दै रहन्छ ॥१५॥ हे राजन् ! यस प्रकार सर्व वेद, सांख्य, देवता, ब्राह्मण तथा गार्ह आदिवा परमाणु भगवान् स्वयमेवको  
निश्चय-वशैले शिखरलाई सुनाए । यो मनुष्यका मर्ष पाप पश्चात्तिदिन्छ । जो पुरुष यो अनि मङ्गलमय पवित्र शरितलाई एकाग्रचित्तले भट्ठापर्वक मुन्दछन् र सुनाउँछन्  
नो दुर्वको भगवान् बाष्पदेवका अन्त्य भक्ति हुन्छ ॥ १६ ॥ सर्व विद्वज्जन ती भक्तिरूपिणी सरितामा नै आफ्ना विविध पाप तथा भौतिक तापले म तम अन्तःकरणलाई  
रनात्र पराजितै त्यसबाट प्राप्त परम शान्तिले स्वयं उपस्थित मोक्षरूपी परम पुरुषार्थको पनि आधार गर्दैनन्, किनकि भगवान्को भक्त हुनाले नै निजको मर्ष पुरुषार्थ विद्ध हुने गर्छन्

भैरवजी यज्ञपुमान्पुराणः ॥ कृतावनारः पुरुषः स आद्यश्चचार धर्मं यदकर्महेतुम् ॥ १४ ॥ को न्वस्य काष्ठामपरोऽनुगच्छेन्मनोरथेनाप्यभवस्य  
योगी ॥ यो योगमाथाः स्पृहयत्युदस्ता ह्यमत्तया देन कृतप्रयत्नाः ॥ १५ ॥ इति ह स्म सकलवेदलोकदेवब्राह्मणगर्वा परमशुरोर्भगवत ऋषभा-  
क्षस्य विशुद्धाचरितमीरितं पुमां समस्तदुश्चरिताभिहरणं परममहामङ्गलायनमिममनुश्रद्धयांपचितयाऽनुशृणोऽथाश्रावयति वाऽवहितो भगवति तस्मि-  
न्वापुदेव एकान्ततो भक्तिरनयोरपि समनुवर्तते ॥ १६ ॥ यस्यामेव कवय आत्मानमधिरतं विविधवृजिनमसारपरितापोपतथ्यमानमनुष्वनं रनाप-  
यन्मत्तस्यैव परया निर्वृत्त्या ह्यवगममात्यन्तिकं परमपुरुषार्थमपि स्वयमामादितं नो एवाद्विषन्ते भगवदीयत्वेनैव परिसमाप्सवार्थाः ॥ १७ ॥  
राजन्पतिगुरुल भवतां यदुनां देवं प्रियः कुलपतिः क्व च किङ्करो वः ॥ अस्त्वेवमंग भवान्भजतां मुकुन्दो मुक्तिं ददाति कर्हिचित्स्य न भक्ति-  
योगम् ॥ १८ ॥ नित्यानुमूतनिजलाभनिवृत्तदृष्ट्याः श्रेयस्यतद्व्यनया चिरमुपपुद्गे ॥ लोकस्य यः करुणयाऽभ्यमात्मलोकमास्वाभनो भगवते ऋष-  
भाय तस्मै ॥ १९ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पंचमस्कन्धे ऋषभदेवानुचरिते पष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ भरतस्तु महाभागवतो  
यद्यु भगवताऽवनितलपरिपालनाय मंचिन्ति तस्तदनुशासनपरः पंचजनीं विश्वरूपदुहितरमुपयेमे ॥ १ ॥ तम्यामु ह वा आत्मजान्कात्स्न्येनानुरुपाना-

॥१७॥ हे राजन् ! ती भगवान् कृष्ण तिम्रो र यदुर्वशीहरूका कहिले गृहक, कहिले शुक, कहिले इहदेव, कहिले सुहृद कहिले हूनपति र कहिले दूत पनि बनेका थिए । ती भगवान् प्रमन्न  
कर र अन्य भक्तको पनि विविध कार्य सम्पन्न गर्दै रहन्छन् । ती भगवान् सेवकलाई न मोक्ष पनि दिन्छन्, नचापि भक्तियोग दान गर्दैनन् । १८ ॥ जुन स्वयमेवदेवले नियमोपदेशको  
निरन्तर सेवन गर्दै आफ्नो वास्तविक श्रेय चिन्ह र चिरकायमम् अर्थ परितोका व्यक्तिकलाई निश्चय आ-मगानको शिक्षा दिए र जो स्वयं महा अनुभूयमान आत्म-वक्तालाई  
प्राप्त गरेर सम्पूर्ण दुष्काबाट मुक्त थिए । ती भगवान् स्वयमेवलाई नमस्कार छ १९ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे पंचोऽध्यायः ॥ ६ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ भरतस्तु महाभागवतो  
यद्यु भगवताऽवनितलपरिपालनाय मंचिन्ति तस्तदनुशासनपरः पंचजनीं विश्वरूपदुहितरमुपयेमे ॥ १ ॥ तम्यामु ह वा आत्मजान्कात्स्न्येनानुरुपाना-

गरे तव उनले विरवरूपको कन्या पाञ्चवर्गोपित विवाह गरी ॥१॥ जन्मे नामन सङ्कटारवाट शब्द स्पर्शादि पञ्चभूत र दिनका तन्मात्रा ज्ञापमान हुन्छन् त्यस्तै नै भगवद्गीते पनि आफ्नो भाषा पञ्चवर्गको। भगवद्वाट पाँच पुत्र उत्पन्न गरे, ती ठीक उन्नतमा थिए ॥२॥ निन्दको नाम थियो—सुमति, राष्ट्रभृन् सुदर्शन, वाधरथ र वृषकेतुमिति । जपिको अजनाभरथलाई नै राजा भगवद्को ममयमा सबै 'भारतवर्ष' भन्दथे ॥ ३ ॥ महाराज भगवन् सबै छात्रका मयेंद्र थिए । सबैले ती छात्राफना कर्ममा निरग्न प्रजालाई आफ्ना पूर्वज छँदै राख्न धर्ममा स्थित रहने हुमो वास्तव्ययावसे पालन गर्नुलागे ॥ ४ ॥ होला, भव्ययु, उग्रगन्ध र मन्त्रा—यी चार शक्तिजडारा भद्रापूर्वक गराइने कर्मिहोच, दश, पञ्चमाम, चातुर्मास्य, वसु तथा मोक्षयाम आदि भनेक साना-ठूला पञ्चहस्तारा लिनका शक्तिको भेद एवं चातुर्होत्र विधिने बेला-बेलाभामा यज्ञ र ऋतुस्वरूप भगवान्को वृत्तन गरे ॥५॥ यस प्रकार अन्न र कृषाहक समेत भनेक यज्ञको अनुष्ठानको समग्रमा अब अन्त्ययुक्त आधुति दिन अब हाठमा हविर्लिने तब यज्ञमान भगवन् त्यस यज्ञद्वारा हुने पुण्यकन्दलाई इन्द्रादि देवताको प्रतीकस्वरूप यज्ञका अर्धतर्ह निपन्नय

त्मनः पञ्च जनयामास भूतादिरिव भृतमूकमाणि ॥ २ ॥ सुमति राष्ट्रभृन् सुदर्शनमावरणं वृषकेतुमिति ॥ अजनाभं नामैतद्वर्षं भारतमिति यत् आरभ्य व्यपदिशन्ति ॥३॥ म बहुविन्महीपतिः पितृपितामहवदुरुवत्सलतया स्वे स्वे कर्मणि वर्तमानः प्रजाः स्वधर्ममनुवर्तमानः पर्यालयन् ॥४॥ ईजे च भगवन्तं यज्ञकतुरूपं ऋतुभिरुच्चावचैः श्रद्धयाऽऽहताग्निहोत्रदर्शपूर्णमासचातुर्मास्यपशुमोमानां प्रकृतिविकृतिभिरनुययन् चातुर्होत्रविधिना ॥५॥ संप्रचरन्तु नानायागेषु विरचिताङ्गकिर्तित्वपूर्वं यत्तिक्रियाफलं धर्माख्यं परे ब्रह्मणि यज्ञपुरुषे सर्वदेवतालिङ्गानां मंत्राणामप्यनियामकतया माश्रात्कनारी परदेवतायां भगवति वासुदेव एव भावयमान आत्मनैपुण्यश्रुतिनक्रपायो हविःष्वध्वर्युभिर्गृह्यमाणेषु मयजमानो यज्ञभाजो देवांसान्पुरुषावयवेव-  
ध्यायत् ॥ ६ ॥ एवं कर्मविशुद्ध्या कर्मविशुद्धमत्त्वस्यान्तर्हृदयाकारारारीरे ब्रह्मणि भगवति वासुदेवे महापुरुषरूपोपलक्षणे श्रीवत्सकौतुभवनमाला-  
रिदरगदादिभिरुपलक्षिते निजपुरुषहृत्किन्तेनात्मनि पुरुषरूपेण विरोचमान उच्चैस्तर्गं भक्तिरनुदिनमेधमानस्याजायन् ॥ ७ ॥ एवं वर्षायुतमहम-  
पर्यन्तावमितकर्मनिर्वाणाममरोऽधिभुज्यमानं स्वतनयेभ्यो रिचयं पितृपैतामहं यथादायं विभज्य सकलमभ्यन्तिकेतात्सर्वनिकेतान्पुनहाश्रमं  
श्रवत्राज ॥ ८ ॥ यत्र ह वाव भगवान्दरिरद्यापि तत्रत्यानां निजजनानां वात्मरूपेण मन्त्रिभ्रात्यन्त इच्छारूपेण ॥ ९ ॥ यत्रश्रमपदान्युभयतो नाभि-

गन् हुन्छ कतौ परब्रह्म तथा यज्ञपुरुष भगवान् वासुदेवलाई नै अर्धं गरिदिने गर्दथे । आफ्नो भगवदपण बुझिरपी कौशलले हृदयका माता राम-ईसादि सब कालिदिवपल्ल ती स्वर्गादि सब यज्ञभाग बोका देवताको ममवानका नैत्रादि अवयवको रूपमा प्यान प्यान गर्दथे ॥ ६ ॥ यस प्रकार कर्मको शुद्धिने अन्तःकरणको पनि शुद्धि कर्षति हृदयाका नै जमको जगम अपाङ्ग अभिव्यक्तिको स्थान थियो, ती भाव-मन्त्राञ्जलन, ब्रह्मनुसमणि, वनमाला, वक्र, शङ्ख तथा गदा आदिले सुशोभित एव भगवद्गीतेरूपले आफ्ना मन्त्रका अन्तःकरणमा पुस्तकपले विराजमान सर्वव्यापक महापुरुषरूपी भगवान् वासुदेवमा कमधः बन्दे प्रबल मन्त्रि उन्पन्न गर्दा ॥७॥ यस वरपर हस हजार् वर्षपल्लि आफ्नो राज्यभोगको मध्य ममात्र गरेर महाराज भगवन्ले आफ्नो भगिभकेको आफ्ना पूर्वजहकको मन्त्राणि शास्त्रविधिने बाँडेर आफ्ना छोराछहरलाई सुमिदिम, र ध्ववं आफ्नो सर्वमभ्यनिपूर्ण भवन ग्यामेर पुलहाभव अपाङ्ग हरिहरखेरदिर





व्याकुल मण्डर पानी विडन जलाशयका नगवि आयी ॥२॥ त्यां पानी खोई थिई-नगवै पांटा मिहको अति भयङ्कर गजने सुनियो ॥३॥ स्वभावतः वती हराउने त्यो हरिणी पहिले नै चकित भावले यता-उता हेरिरहेथी थिई । गजनेको भनि हुन्नामाथ मिहको मपत्ते त्यसको हुट्टय झन ब्याकुल भयो । त्यसका आँखा चम्चल मण्डर भाए अनि त्यो आयन्त मण्डरीत मण्डर तिर्खा मेटिनु भन्दा पहिले नै मझमा नदीको अर्कोतिर उक्ती ॥४॥ मृगी गम्भीर थिई, यमनिम्ति त्यो उफन लागेपछि अत्यधिक भयले गर्दा त्यसको गर्भले ठाउँ छाड्यो र पेनि-हारबाट निस्कने जलको प्रवाहमा वन्द्यो ॥५॥ त्यो कुष्माण्ड मृगी आफ्ना समूहबाट छुट्टिएको थिई । फेरि गर्भसाव र उफने अनि मिहको भयले व्याकुल हुनाले त्यो बरु रता बाकेछी थिई अनः त्यो फेरि उक्ती र पांटा पर्वतको गुफामा पस्छिई । त्यहाँ पस्नसमाथ त्यो मरी ॥६॥ राजर्षि भावले त्यस दौन-दौन मृगको बच्चाछाई आफ्ना पशुहृदयित विछाटिएर नदीको प्रवाहमा झनलागेको देखे र राजनको ममान दया गरेर त्यो माहर्षीन मृग-श्रावकलाई समानेर आफ्नो आभयमा बाँकेर न्याए ॥७॥ घरतलाई

पिपामया जलाशयाभ्याशमेकैवोपजगाम ॥ २ ॥ तथा पेपीयमान उदके तावदेवाविदूरेण नदतो मृगपतेरुन्नादो लोकभयंकर उदपतत् ॥ ३ ॥ तमुपश्रुत्य सा मृगवधूः प्रकृतिविक्रवा चकितनिरीक्षणा सुतरामपि हरिमयाभिनवेशन्यग्रहदया परिभ्रवदृष्टिरागतवृषा भयात्महमैवोच्चक्राम ॥ ४ ॥ तस्या उत्पतन्त्या अन्तर्वन्त्या उरुभयावगलितो योनिनिर्गतो गर्भः स्रोतसि निपपात ॥ ५ ॥ तत्प्रसवोत्सर्पण भयवेदातुरा स्वगणेन वियुज्यमाना कम्पाज्जटाय कृष्णनाभनी निपपाताथ च ममार ॥ ६ ॥ त त्वेणकुणकं कृपणं स्रोतसाऽनूह्यमानमभिधीक्ष्यापविद्धं बन्धुरिषानुकम्पया राजर्षिर्मरत आत्मानं नूनमातुर्जिह्वाश्रमादमनयत् ॥ ७ ॥ तस्य वा एणकुणक उच्चैरेतमिमन्कृतनिज्राभिमानस्याहरहस्तत्पोष्णपालनलालनश्रीणनानुप्याने-  
नात्मनियमा मन्त्रणाः पुरुषपरिचर्यादय एकेकराः कतिपयेनाहर्गणेन वियुज्यमानाः किञ्च सर्व एवोदयमन् ॥ ८ ॥ अहो वतायं हरिणकुणकः कृपण ईश्वरशरणपरिभ्रमणरथेण स्वगणमुहृद्वन्धुभ्यः परिवर्जितः शरणं च मोषमादितो मामेव मातापितरो भ्रातृजातीन्यौथिकश्चैवोपेयाय नान्य कश्चन वेद मन्यनिविवन्धश्चात एव मया मत्परायणस्य पोष्णपालनश्रीणनलालनमनस्युनाऽनुष्ठेयं शरम्योपेक्षादोषविदुषा ॥ ९ ॥ नूनं ह्यार्याः माधव उपशमशीलाः कृपणमुहृद एवविधायं स्वार्थानपि गुरुतरानुपेक्षन्ते ॥१०॥ इति कृतानुपङ्गः आमनरायनाटनस्थानाशानादिषु मह मृगजनुना

दयापरा ममानको अत्यधिक अनिमान भयो । अनः निश्चयति त्यसको खानेपउने दन्ध-गुनु, व्याघाटिबट रक्षा र प्याहा गरेर हुममुन्नाउनु आदि कार्यमा व्यस्त रहनाले उनको आफ्ना यम, न्याय तथा भयकपूजा आदि सब आवश्यक कर्म एक-एक गरेर छिपिल पट्टे गणर पक्षदम छुट्टिए ॥८॥ उनले विचार गरे-‘अहो ! यो वस्ती खेदको कुरा हो कि यो विचार दान मृग प्रायस्कला कालचक्रको वेगले आफ्नो समूह, सुहृद्वन्धु र वन्धुहृदयित छुट्ट्याएर गयो । घरमा ब्याहपुन्यायो । यो मलाईनै आफ्ना माता-पिता, भाई, जानिन्नु तथा आफ्ना समूहका रण दान गरेर घरमा आग को छ । मलाई यो अह वसिलाई पनि केही जम्मा मान्दैन । यमको कृपति भटल बिस्वास छ । य पनि शरमागएको उपेक्षा मन राख्ने लनमिष्ट छ । अत्यन्त यो मेरे आश्रित बच्चाको मावधानीरवक राक्षरी पालन पोषण, लालन पोषण आदि गर्नु मेरो कर्तव्य हो ॥९॥ किनकि शान्तरथमात्र तथा दानद्वारा

सख्य भद्रजन शस्ता शुभाश्रमा प्राणिशुक्ला रत्नावा लागी आपलो हुलो-भूमी। स्वायंभूत एवमिह भद्रजन ॥१०॥ एव प्रकार स्यम इमिगो बन्नामा आयजि बहनाते गर्दी मलाख ज्ञातकी विषय तयमीको स्नेहप्रथमा यमरी याधियो कि बाने, सुने, हुने, ठामिने तथा खाने-पाने आदि सर्व कामना ती उरमिल बन्-उठुनचाले ॥११॥ उतनाई जी, कुत्र, पुत्र, यात्रिणा, वृष, कल तथा मलादि त्यागून ज्ञान वरीं चितुषा वा इन्द्र आदिको मयले त्यो मृगशालकलाई आपनै पाश्या लिएर मान्ये ॥१२॥ पाटोमा ज्ञानाते सामक-चित्त एवं प्रेमले गर्दी अधीर मानले ती स्पेमलाई आपनो कंधामा बसारेचे। यमरी ती कहिले काळमा लिएर तथा कहिले छातोमा टांसेर तयमलाई प्यारी घरेर परमानन्दिन हुने ॥१३॥ यहाँम्य कि निग्य नैमित्तिक कर्मरूक गर्दी एवि मानेवरर माराग्न मय छिन-छिनमा उठेर एवम मृगशालकलाई देखे। कहिले-कहिले उमलाई देखेर तथा स्वयं विषय मय तयको भजल कामना

गर्दें कन लाम्बे-‘बाबू’ मर्बे प्रकाश कल्याण हाथ’ ॥१५॥ एक दिन स्यो मृग निक्के बेरमम्ब उनताई देलापरेन, अनि त अवसो घन नष्ट अणको छ, सयसो कुषण पुनको जर्दो ती अतिशय दुखी अए केरि स्यो हाणिको बचावो विगदले याकुल तथा सन्तत हृदय अएर कल्याण अतिशय उत्कण्ठित भावले उमैको ध्यान गर्दै मन-त कवितामा प्राप्त मन्त्र पढी बरकाउन लगे-॥१५॥ ‘हरे ! के भनी ? स्यो दान मुगलावक जुन यौटी गरिमकेरी भुगोको बचा थियो, व्याधाजालो बुद्धि अणको म अनार्यमा विषामगरेर मैले गरेका विषामपालादि अपराधक मनुष्यहरूको जन्मे बिमर के स्यो केरि कसेर भाउता ॥१६॥ के म केरि न्यमताई आफ्नो जायमको उपवनमा मरवान्को कुषाल सुक्षित रट्टे तथा कुशलतापूर्वक

हरिषो हतियो दूरो अरको देखन पायला ॥ ११७ ॥ घरतो त मरण कि कुनै चितुरा, कुहर, शमीनादका ममूह अथवा फल्ले होला । व्याघ्र बादी । तीरल । यम राई । खाइदिने ॥ ११८ ॥  
हरे । मरुपण । जगत्को बल्यता । अर्थ प्रकट हुने घरको वेदबन्धी स्वरूप सम्वन्ध । खप अनाउने । आरमक मर । नयाँ मृत्तिका । नायाम्बरूप । भृगुशत्रवक अक्षमम फल्ले । अणका छेन ॥ ११९ ॥  
क । नयाँ । हरिष-राजकुमार । म । पूष्यहोमको । नयाँ । अर्थ आफ्नो । बालतुल्य । विविध । क्रांतात्मक । अपना । भवजनको । छोक । निवारण गर्त । फेर । मलाई । आनन्दित पायो । ॥ १२० ॥ अरे । नयाँ ।  
जब आफ्नो स्वाभाविक सम्बन्धनादख रता । उभने । गर्दछ्यो । म । रत्नलाई । प्रत्यक्षकायमहित । हाकाउथे । नयाँ । मिथ्या । समार्थ । समान्य । पौडा । आका । बन्द । शत्रु । बन्धन । मर । यो । सविन । मावले ।  
मयाँ । अर्थ आफ्ना । जलविन्दु । जस्तै । पंखिल । म । पाना । मीठले । हरष्यार । मेरा । अङ्गक । बन्ध्यादिने । छर्दथ्यो ॥ १२१ ॥ जब । कलिल । नयाँ । कुशामनमा । गलेहो । हवन-मामझोलाई । दूधिन । पान ।  
होम्दछ्यो । म । त्यसलाई । हाकाउथे । मर । नयाँ । अनिग्रय । भयभीत । भय । त । काल । आफ्ना । मरे । बञ्चनता । त्यागेर । कुनै । खाँप । कुमार । जस्तै । आफ्ना । मरे । हरिपको । निग्रह । मरे । चुरचाप ।

देवदुष्टं द्रक्ष्यामि ॥१७॥ अपि च न वृकः सत्तावृकोऽन्यतमो वा नैकचरो वा भक्षयति ॥ १८ ॥ निम्नोचति ह भवान्मकलजगत्क्षेमोदयप्रयात्मा-  
ऽद्यापि मम न मृगवध्न्यास आगच्छति ॥१९॥ अपिस्विदकृतमुकृतमागत्य मां मुच्यिष्यति हरिणराजकुमारो विविधरुचिदर्शनीयनिजमृगदारकवि-  
नोदेरमंतोष स्वानामपनुद ॥२०॥ क्ष्वेलिकायां मां मृगमसाधिना मीलितदंष्ट्रं प्रेममरमेण चकितचकित आगत्य वृषदपरुषविष्वाणप्रेण लुठति ॥२१॥  
आमादितद्विषि बहिषि दूषिते मयोपालब्धो भीतभीतः मपनुपरतरास ऋषिकुमारस्वद्वहितकरणकलाप आस्ते ॥२२॥ किं वा अरे आचरितं तपस्तपस्वि-  
न्याऽनया यदिमभवतिः सविनयकृष्णमारतनयतनुनरमुभगशिवतमाश्वरखुरपदपङ्क्तिभिर्द्विविधविचरानुरस्य कृपणस्य मम द्रविणपदवीं सूचयन्त्यात्मानं च  
सर्वतःकृतकौतुकं द्विजानां स्वर्गापवर्गकामानां देवयजनं करोति ॥२३॥ अपिस्विदमो भगवानुडुपतिरेनं मृगपतिभयान्मृतमातरं मृगबालकं स्वाश्रमपरि-  
ग्रहमनुकम्पया कृपणजनवन्मलपरिणति ॥२४॥ किंवात्मजविश्लेषज्वरदहनशिखाभिरपतायमानहृदयस्खलननलिनीकं मामुपमृतमृगीतनयं शिशिर-  
शान्तानुरागगुणितनिजवदनमनिलःमृतमयगभस्तिभिः स्वधयतीति च ॥२५॥ एवमधृत्मानमनोरथाकुलहृदयो मृगदारकाभासेन स्वारन्धकर्मणा योगा-

मन्त्र आगर वसन्ध्या' ॥२२॥ हेरे ! यो परम तपस्विनी पृथ्वीले घसतो तपस्या गरिछन्, ज्ञा तपो अतिष्ठय विनीत मृगशावका कोमल र सुखकारी साना-साना सुरका पंक्ति, आफ्ना मृगहवी घन सुटिनाले अचन्य ब्याकुल मलाई, त्यस द्रव्यको प्रातिको मार्ग देखाउँदै छ र त्यस आफ्नो शरीरलाई पनि ठमके परबलिले विभूषित पारेर स्वर्ग तथा मोक्षका इन्द्रक डिम्बनसं। निमित्त यज्जुनि बनिरेहेछ ॥२३॥ त्यसपछि चन्द्रमासा मृगको स्वरूप देखी तथा त्यसलाई आफ्नै इगलको मृग टागेर सम्बलोगे—'दमयी मामा मित्रा' इत्ये भरिमण्णी र्पिई त्यस टाँग मृगशावकलाई आफ्नो बाधमबाट अलमलिउको देखे के नी टाँगनसले चन्द्रदेव दायाव (बायाँको काखामा राखेर) त्यसको रक्षा गरिरहेछन् । ॥२४॥अनि चन्द्रमासा कीनले चिरबले आनन्दित समर मने -'आफ्ना पुनहकको त्रियांग जनिव दुःखमय दाषानन द्वारा हृदय-मल्ल दम्ब हुनाले जमले मृगी-कुमारको बाधय लिएका विष त्यसको मलाई के पी चन्द्रदेव आफ्नो फीमल, छान, रंजमयी र चदनमलिनस्वरूपा अमृतमयी दिग्बले शान्ति पुन्याइरेहेछन् ? ॥२५॥ हे राजन् ! यस प्रकार जसको पूर्णदुन सर्वथा अत्यन्त





विशिष्टे पूर्णं वान विचार गते उच्यते-संस्कार गते । न्ययार्थः 'यत्नं विनामना उपदेश प्रहणं गरीम्' -- यो श्रोतव्यं काङ्क्षानुसारं उनले अपेक्षा नमए पनि शौच-आचमनादि कर्म र मित्रवर्गको शिक्षा दिए ॥५॥ तर भरत आप्ना पिताको समक्ष नै उनन । शिष्ट ज्ञान गनलागे । तिनको पिताले आरम्भ माग्नेछि उनलाई वेदाध्ययन गराउने इच्छा गरेर रपन्त तथा श्रौतम् श्रुतम् चैत्र, वैशाख, ज्येष्ठ र आषाढ यी चार महीनामा व्याख्यान, प्रणव र शिरोधार्य मति विषय गायत्रीको निरन्तर अध्ययन गराउँदै उनलाई तथा मन्त्र स्मरणार्थ महत्त्व मिलाउन हुकनन् । यसरी आत्मा सँग आफ्नो छोटोमा प्रेम गर्छन् । ती ब्राह्मण भएता । प्रशस्त नमए पनि उनलाई शौच, विद्याध्ययन, ज्ञान, नियम र पुण्य तथा अग्निहोत्र सेवा आदि ब्राह्मण्य आधमका विहित नियम- 'छोटोलाई राम्ररी उपदेश दिनुपर्छ' यत्न दृष्टादले शिक्षा दिइरहे, चिन्तु आफ्नो मनोरंज पूर्ण हुनको पहिले नै जब कि सी शरको लक्ष्यमा आत्मिक भएर स्वयम्-सेवार्थको आफ्नो मुख्य बतन्त्यबाट अलग्गैथान थिए, उमै बनाइहापि भन्नुने कान्ति तिनलाई मार्गदिये ॥६॥ अनि तिनकी बन्दी वरनाले आफ्नो

मित्र स्म करोति छन्दास्यभ्यापयिष्यन्सह व्याद्विभिः सप्रणवशिरतिपदीं सावित्री ब्रह्मवामन्तिकान्मासानधीयानमप्यममवेतरूपं ग्राहयामास ॥ ५ ॥ एवं स्वतनुज आत्मन्यनुरागावेशितचित्तः शौचाध्ययनव्रतनियमगुर्वनलशुश्रूषाद्यौषकुर्वाणकर्मण्यनभियुक्तान्यपि समनुशिष्टेन आन्यमित्यमदाग्रहः पुत्रमनुशास्य स्वयं तावदनधिगतमनोरथः कालेनाप्रभत्तेन स्वयं गृह एव प्रभक्त उपरहृतः ॥ ६ ॥ अथ स्वीयमी द्विजमनी स्वगर्भजातं मिथुनं सप्तन्या उपन्यस्य स्वयंमनुमंस्वया पतिलोकमगात् ॥ ७ ॥ पितर्युपस्ते घ्रातर एनमतत्प्रभावविदस्य्यां विद्यायामेव पर्यवमितमतयो न पराविद्यायां जडमतिरिति घ्रातुरनुशामननिकंधान्यवृत्तमन्त ॥८॥ स च प्राकृतोद्विपदशुभिरुमन्तजहर्वाधेत्याभिभाष्यमाणो यदा तदनुरूपणि प्रभाषते कर्माणि च स कार्यमाणः परेच्छया करोति । विशिष्टो वेतनतो वा यात्रया गृहच्छया चोपासादितमर्त्यं बहु मिष्टं कदन्नं चाभ्यवहरति परं नेन्द्रियश्रीतिनिमित्तम् ॥ नित्यनिवृत्तनिमित्तस्वमिद्विशुद्धानुभवानंदस्वात्मला भाधिगमः सुखदुःखयोर्द्वन्द्वनिमित्तयोरमभावितदेहाभिमानः ॥९॥ शीतोष्णवातवर्षेषु वृष इवा- नावृताङ्गः पीनः मंहननाङ्गः स्थण्डिलमवेशनानुन्मर्दनामञ्जनरजमा महामणिनिवाभिव्यक्तब्रह्मवर्चमः कुपटावृतकटिरुपवीतेनोरुमणिणा द्विजातिरिति

मन्त्रबाट उत्पन्न दुवै पुत्र सोतालाई हुम्विदिरन् र आठ पछिपिद सँगै मर्द पातलोकमा ग्दन् ॥७॥ पिता भरेपछि भरतका आईले, जउनका कुल कर्मकाण्डरूपी भएर विद्यामा नै अल्मसुद्धि रहन्थ्यो र जो ब्राह्मणज्ञानरूपी परा विद्याबाट मन गच्छा पिए, भरतको प्रभावबाट अनभिष्ट हुनाले 'यो धूर्तं हो' चन्तो भनेर उनले तिनलाई घटाउने आग्रह रचा, स- दिए ॥८॥ अब गृध्रात्मक नरपक्ष पनि उनलाई बोलाइ, मूर्ख, बहिरो भनेर डाक्यो तर ती पनि त्यसैनुसार आचरण गर्ने लाग्दथे । कसैले बेगार वा केही पारिश्रमिक दिई उनीभित्र काम गराउन सार्दथे तर ती उनकै इच्छानुसार काम गरिदिने गर्दथे । उनलाई राम्रो वा निकट प्रस्तो अथ भिन्नथ्यो, त्यसलाई रहनेन्द्रियका नमार्जन कसै छरार-निर्वाहको निमित्त खाइ दिने गर्दथे । उनलाई स्वतः शिष्ट विशुद्ध ज्ञानानन्दस्वरूप आत्मज्ञान प्राप्त भएपछिको थियो । अतः हर्ष-शोकदि द्वन्द्वका निमित्तरूपी सुख-दुःखादिमा उनलाई देहाभिमानका केही पनि स्फुटि हुन्थ्यो ॥९॥ ती शौच, श्रौत, श्रौत वा शौचीको बेलामा पनि मादं र मादं हुन्थे । तिनका भै अङ्ग र परिपुष्ट थिए । भूमिमा पल्लने, पुकुवा नथप्ने तथा स्नान न-

गनांते शरीरमा धूनीं यदा तिनका धातवेन धूलांते हाकेको रदुमृत्प मणिको समान हुकेको थियो । तिनको कम्मरमा पीडा मैनाहुँदुया तथा काँधमा बलीन एवं कालो यज्ञापीवी रहिरहन्थ्यो । अनः यज्ञानी जन उनलाई 'दित्र' वा 'कुनै अथवा ब्राह्मण' भनेर अपमानित गर्दथे, तर ती त्यसमा केही ध्यान नदिएर स्वच्छन्दरूपले विक्रम गर्दै रहन्थे ॥१०॥ अर्काको काम गरेको घेट पालेको देखेर उनलाई उनका माइतहरूले खेत खान्ने र मिलाउने काममा लगाइदिए ती त्यो काम पनि गर्नलागे, किन्तु तिनलाई बम कुनाको भन्ति कति पनि ध्यान रहनन्थ्यो कि त्यो खेतको भूमि ममत्त छ वा बम्बो-राचो । त्यो सानो छ अथवा ठोरो हुने । तिनका भए उनलाई चासलेको कनिका, पिना, झटेको घाम अथवा बाँढोमा लागेको हटेको अन्न जे जति दिन्थे ती त्यसलाई अथुव समान ठानेर खाइदिन्थे ॥११॥ एक समय शुद्धरुको यीडा राजाले पुत्रप्राप्तिको कामनाले देवी मद्रकालीलाई मनुष्यको बलि दिने विचार गर्थ्यो ॥१२॥ त्यस शुद्धनरोत्तले जुन पुरुष पशुरति दिन सिकाएको थियो, त्यो संघांले कुम्केर बाण्य । त्यसलाई खान्नेको निम्ति राजाका अनुकरहरू चारैतिर दानु

ब्रह्मधुरिति संत्रयाऽतज्जनावमतो विचचार ॥१०॥ यदा तु परत आहारं कर्म वेततत ईहमानः स्वभ्रातृभिरपि केदारकर्मणि निरूपितस्तदपि करोति किंतु न ममविषमन्यूनमधिकमिति वेद । कणपिण्याकफलीकरणकुल्पापस्यालीपुरीपादीन्यप्यभृतवदभ्यवहरति ॥११॥ अथ कदाचित्कश्चिद्वृक्षपतिर्मद्रकाल्यै पुरुषपशुमालभतापत्यकामः ॥१२॥ तस्य ह दैवमुक्तस्य पशोःपदवीं तदनुचराःपरिधावन्तो निशिनिरशीथममये तममावृतायामनधिगतपशव आकस्मिकेन विधिना केदागन्वीरामनेन मृगवराहादिभ्यः संरक्षमाणोगिरःभ्रवरसुतमपश्यन् ॥ १३ ॥ अथ ते एनमनवद्यलक्षणमवमृश्य भर्तृकर्मनिष्पात्त मन्यमाना बद्ध्वा ररानया चण्डिकागृहमुपनिन्युमुदा विकसितवदनाः ॥ १४ ॥ अथ पण्यस्तं स्वविधिनाऽर्चयित्वाहलेन वाममाच्छाद्य मूष्णालेप-स्त्रक्तिकादिभिःपस्कृतं भुक्तवन्तं घृषदापमाल्फलाजाकिमलयांकुरफलोपहारोपेतया वैराममस्यया महता गीतस्तुतिमृदङ्गपणवधोपेण च पुरुषपशुं भद्रकाल्याः पुरत उपवेशयामासु ॥१५॥ अथ वृक्षराजपणिः पुरुषपशोरमृगामवेन देवीं भद्रकालीं यक्ष्यमाणस्तदभिर्मन्त्रिममिमनिकालनिश्चितमुपाददे ॥१६॥ इति तेषां वृक्षानां रजरतमः प्रकृतीनां धनमदरजउत्पिन्नमनर्मा भगवत्कलावीरकुल कदर्थीकृतमेतथ्येन स्वेन विहरता हिमाविहारणां कर्मा-

आपसातकां धारां अन्धकारले यदा त्यसलाई पकन मकनन् । यसै वारन देशंयामाले अक्षमात् तिनलाई आङ्गम गोश्रीव ब्राह्मण दुधार जडभगत देखापरे । ती त्यस वस्तु ररि-मनमा बसेर भृष, बराह आदि औववाट आफ्नो सेनको रक्षा गरिरहेका थिए ॥१३॥ अनि यो पुरुष पशु सबै लक्षणेले युक्त छ भन्ने जाना तथा यमदारा दासा श्रामीको कार्य अवश्य हुनेछ भन्ने दृढरुले उनलाई पत्ता चर्काएर बाँचे र अक्षन बर्दे चण्डिका देवीको जग्दिरमा लगे ॥१४॥ त्यहाँ ती रदुमृत्कले उनलाई निषेवन ध्यान गराए, नयाँ वस्त्र पेटाए र विविध प्रकारका आभूषण, कदन, माला तथा तिलक आदिले विभूषित गरी राम्रो मोहन गराए । त्यसपछि धूप, दीप, बाला, लज्जा, घान, अक्षर, फल तथा विवेवादि सामग्री मन्त्रित बलि दानको विधिसे मान, रतात, भूटङ्ग तथा वज्र आदिको यज्ञार्पण गर्दै ती पुरुष-पशुलाई भद्रकालीको माथुने लगाए बमाले ॥ १५ ॥ त्यसपछि दम्पुत्राङ्गको पुगेहितले त्यो पुरुष-पनका कधिरले देवी मद्रकालीलाई त्त धानको निम्ति देवीका भन्त्रले अमिमन्त्रित यात्रा अनिशय विवरान् खड्ग उठायो ॥ १६ ॥ ६ राजन् ! यमका त्यसका रजोगुण तथा लभोगुणले

दाक्षिण्यं चिप्यं, जम्बूको मज्जमको अतिरेकेते दम्भन चियां, जो मगराणां अंशः स्वयं ब्राह्मणकुलार्थं कर्तुं जम्बूको नितान्तं कुमार्गमा गच्छेत्तले विहार मध्ये र जम्बूको हिमामा अन्त्यत आस्था चियां, श्री सुदृढको हातपाट जम्बूको वध मनु आपनिकालमा पनि निषिद्ध चियां, यस्या श्री ब्रह्मसत्त्वमा प्राप्त, वैहीन र मयूख प्राणीहरूको सुदृढ एक शक्ति कुमार्गमा ब्रह्मसत्त्व इरलाग्दो कुर्म म्दरहको छ, यो देखेर तथा उनको ब्रह्मनेत्रले डगमगा दाह उत्पन्न हुनाले देवी मद्रकाली महमा आफ्नो प्रत्यक्ष मूर्ति कोरेर बन्धन ब्रह्म मन्त्र ॥१७॥त्यप्यपि अतिशय अमहानशीलता तथा रिसले लोचिण्या म्दुष्टी, कमल टाढा र अति चञ्चल राता-राता आँखाले उनको मुखमण्डल इरलाग्दो देखिन्थे, श्री मद्रकाली मानो तारा संतारको संज्ञा धर्छिन् श्री, धम प्रकार अ यन्त कोषले अनुदास गर्दै त्यस स्थानबाट उक्छिन् र त्यो अभिप्रेत लङ्गले नै श्री वापी दुष्टको मन्द-काटी-काटीकन आफ्ना गण सहित तिनको धोटीबाट बगेको तानो-तारो रगतरूपी मदिरा पिपर ठन्मल मई उल्छे स्वरले गाउँदै-नाच्दै तिनका शिखरपी मङ्गुछाँले लेख्न लागिन् ॥ १८ ॥ हे राजन् ! यसै प्रकर

तिदाह्यं यद्ब्रह्मभूतस्य साक्षाद्ब्रह्मार्पितस्य निर्वैरस्य भूतसुहृदः सूनायामप्यनुभूतमालम्बनं तदुपलभ्य ब्रह्मतेजमाऽतिदुर्विषहेण दन्दह्रस्मनेन वपुषा सहमोचननाट सैव देवी मद्रकाली ॥ १७ ॥ मृशममर्षीरावेरारभमविलमितभ्रुकुटिविष्टपकुटिलदंष्ट्राकृष्णक्षणाटोपातिभयानकवदना हन्तु-कामवेदं महाद्रुहाममतिस्त्रभेण विमुञ्चन्ती तत उत्पन्न पापीयसां दुष्टानां तेनैवामिना विवृक्णशीर्ष्णां गलात्स्रवन्तममृगाममवत्युष्णं सह गणेन निपीयातिपानमदविह्वलनोच्चैस्तरां स्वपार्श्वैः सह जगौ ननर्त विजहार च शिरःकन्दुकलीलया ॥ १८ ॥ एवमेव खलु महद्भिचारार्तिकमः कात्स्न्येनात्मने फलति ॥ १९ ॥ न वा एतद्विष्णुदत्त महद्भुतं यदमंभ्रमः स्वशिरश्छेदन आपतितेऽपि विमुक्तदेहाद्यात्मभावमुद्वहदयश्रन्तीनां सर्वमत्त्वमुद्वहत्सनां निर्वैराणां साक्षाद्ब्रह्मवताऽनिमिषारिखरायुधेनाप्रमत्तेन तैस्तैर्भावैः परिरक्ष्यमाणानां तत्पादमूलमकुलश्चिद्भयमुष्मृतानां भागवत-परमहंसानाम् ॥ २० ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पंचमस्कन्धे जडभरतविरिते नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ अथ मिन्धुमौवीरपतेः रहगणस्य व्रजत इक्षुमत्यास्तदे तत्कुलपतिना शिखिकावाहपुरुषान्वेषणममं देवेनोपमादितः स द्विजवर उपलब्ध एष पीवा युवा मंहननाङ्गो

म-गुणप्रति मन्त्रिको अभिचर अर्थात् मन्त्र ब्रह्मके प्राणाले जाने अपराध जस्ताको त्यस्तै आर्कितर फकर आउँछ ॥ १९ ॥ हे राजन् ! जसले देहादिको आत्मभावकृपिणो सुदृढ हृदय-कृन्त्रि काटिसकेको छ, जो सबै प्राणीहरूका सुदृढ र वैहीन हुन्छन्, स्वयं ब्रह्मात्मा नै मद्रकाली आदि विभिन्न रूप धारण गरेर आफ्नो करिबे विफल नरुने कामचक्ररूपी छत्रले रक्षा म्दछन् । जो मगराणां निमेष न-तय खरममा प्राप्त म्दसकेका हुन्छन्, श्री मगरवृक्षको वरमर्तको निमित्त आफ्नो मस्तक काटिने अपराध उपस्थित हुँदा पनि व्याकुल नाटु हुने हुने शिखरको कुरा हुन सक्ने ॥२०॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पंचमस्कन्धे नेपाली भाषाटीकायां नवमोऽध्यायः ॥१९॥ (महाराज उभयत र वृक्षको मिलाए) श्रीशुकदेव मन्त्रुहुन्छ—हे राजन् ! एक समयको कुरा हो—मिन्धु तथा सौवीरदेवका स्वामी राजा रहगण म्यानामा बसेर कहीं म्दरहेका थिए । अब श्री इक्षुमती नदीका तरमा पुगे सब तिनको म्याना भागेने मानिन्थे दाहकेलाई यीटा अर्को मानिन्थे खाँचो रन्थो खोज्दा-खोज्दै माग्नबन्ने द्विजभूत उदमल भेटिन् । तिनलाई देखेर उमले विचार गन्थो-यो मनुष्य



माम् तस्मिन् व क्षत्रे अंत भस्को छ मम निष्ठा या वाह यना श्री वादी बान्धन संबंधा ममर्ष इच्छिद् छ । धर्मि मंगेर पुनर दहितदेहि स्थानामा लागेर ज्यामीहमिन दिनला  
ममर्ष स्थाना दोष । लागथा । मम यम काया निमित्त संबंधा अमाय भद पनि एक छन्द नयाली स्थाना बान्धन हिड्न बाले ॥ १ ॥ यदांमा हिड्ना ती हिड्नेछ सुदामान  
धितानर कुनै बीच नमरुन्-यम आध्यात्म छ । बाण अगाडिको धारी डेर न हिड्दथे । यम प्रकार अन्य पीडाहमिति उनसो पनि मित्त भक्तिहका दिष्टन । अद स्थाना  
हमन र वाङ्मन लाय्यो, यम रहमण्य भये— 'म पीया हो ! लाप्रगी हिड् ! स्थानालाई यमरी अस्को-होस्को बाङ्गो पारेर दिन (हिड्को) ।' ॥ २ ॥ आफ्ना स्वाधीको यमो आक्षेप  
कुन तनेर पीयो उपाय अर्थात् एहल मयमीन भई ती पीडाहरू उनीमित मन् लागे— ॥ ३ ॥ 'हे बहाराज ! हामीहरू अमरबान्धन छौं । हामी र हजुरको आधानुपान ठीक-ठीक  
स्थाना बाँडेर हिड्छौं, नर यो जुन बाँटा नयाँ मानिम ममर्ष पालको रोचन लगाइन्छ छ, यो पिटो-पिटो हिड्नेछेको छैन । यमैले यदा हामी पालको लिएर हिड्न अर

गोमृगवदुधुं वोदुमलमिति पूर्वविष्टिगृहीतैः सह गृहीतः प्रभमतदर्ह उवाह शिविकां म प्रहानुभावः ॥ १ ॥ यदा हि द्विजवरसंपुमात्रावलोकानुग-  
तेन ममर्षिता पुरुषगतिस्तदा विपमगतां स्वां शिविकां रहगण उपधाय पुरुषानधिवहन आह-हे वोढार ! साचतिक्रमत किमिति विपमभूते यान-  
मिति ॥ २ ॥ अथ ईश्वरवचः सोपात्मभूमपाकण्योपायतुरीयाच्छङ्कितमनममर्षं निष्ठापयाम्बभूवुः ॥ ३ ॥ न वयं नरदेव प्रमत्ता भवन्निपमानुपथाः  
पादेव बहाम् । अयमधुनैव नियुक्तांऽपि न द्रुत व्रजति नानेन मह वोदुमुर तयं पारयाम इति ॥ ४ ॥ सांमर्गिको दोष एव नूनमेकस्यापि सर्वेषां  
सांमर्गिकार्था भवितुमर्हतीति निश्चित्य निरास्य कृपणवचो राजा रहगण उपाधितवृद्धोऽपि निमर्गेण बलात्कृत ईषदुस्थितमयुरविस्पष्टब्रह्मतेजसं  
जतवेदममिव रजमाधृतमतिराह ॥ ५ ॥ अहो कष्टं धातव्यं कुरुपरिश्रान्तो दीपमध्वानमेक एव उदिवान्सुचिरं नातिपीवा न संदननाज्ञो जग्म  
चापद्रुता भस्मान्मये नो यथाप एते मध्द्विद्रुत इति बहुविप्रलब्धोऽर्ग्यागया निहितद्रव्यगुणकर्मशयमचरमकलेवरे वस्तुनि मस्यालविरोपेऽहमभत्य-  
पार्गमिति मिथ्याप्रत्ययो ब्रह्मभूतसुध्यां शिविकां पूर्ववदुवाह ॥ ६ ॥ अतः पतः स्वां शिविकायां विपमगतायां प्रकुपित उवाच रहगणः किमिदमरे त्वं

यमोनी ॥ ४ ॥ दोन होलेहका यस्ता बचन हुनेर राजा रहगणले विचार गर 'माम् यम यमान दय एक ध्यान्तमा भवपछि त्र्यामित सम्बन्ध हुने सर्व दुहममा आउन मकळ  
अनएव दुतजनको सेवक मर पनि छवित स्वभाववत् दिनको मनमा को कपि उपाय नया । निम्नको बुद्धि रजंगुणले मरियो र तो जमको ब्रह्मतेज क्षरानी निश्चय हो  
अमर्ष भयो, तो द्विजधृष्ट बरतलाई भने— ॥ १ ॥ ए साई ! हजुरो सेवका हुन । ॥ २ ॥ यो यमान अन्ता लागिरहेछ । पनि परवाद त एहले नै बालको बाँकेर आहारेको छम् !  
यमान नै यो कुन पनि छ कि न बेरें भेटो, बालियो र हृष्ट-पूष्ट पनि छैनन् । ॥ ३ ॥ यदा यमान पान रैलाई भिन्ने विविशलेको छ । हात गहरेको छ कि तरा यो माधाहरू  
न अझ पालयोमा हात काएका छैनन् ।' यसरी राजाले निक्कै झपटा पान जमन पान नया नै यूपपाय पालको बाँकेर हिड्दै रहे, किनकि वस्तुतः अविपमान भिन्न-  
भिन्न अंग-युक्त देखिने अविचार । बापेस्वरूप पञ्चभूत, इन्द्रिय तथा अंग-युक्त पान अन्तम शरीरमा उनलाई ममर्षको हुँदा जमिमान रक्षितको स्थिति ॥ ६ ॥

जब राजा रघुगणने पालकी बाहिले ज्योति विषममायले हनिष्को देखेर अनिदय तिसाई भने—'अरे ! यो के कुत्रा हो ! के तं त्रिउदै घुन्गुको आवाहन परिरहेको छुम् त्यमले य-रो अवज्ञा गरेर म आफ्नो स्वारीको बाडा टाढाई मरहेको छुम् ? तं त्रुलो उन्मय जस्तै देखिन्छु पत्नी, म दण्डपाणी यमराज जस्तै अद्विष्ये तरो। उदण्डशको औषधि यदंछु । जपले तं चाँटे नै बाडापालक र मांमा हुनेछु ॥७॥ आफुलाई राजा मानेर यनरो असम्बद्ध कुत्रा बोल्ने, रजंगुण तथा तयंगुणकुक्ष अभिमानको बशीभूत यमर ममनाङ्का एकमात्र आत्मर भक्तजनको अयमान मन एवं यक्तजनको ण्यवहार जान्नेमा अकुञ्जल भयस् पनि आफुलाई पण्डित मान्ने राजा रघुगण समस्त प्राणीहरूको सुहृद्, आत्मा तथा ब्रह्म स्वरूपले एकजनामा प्राप्त हो विप्रहर भएकले केही पनि नरिसाई छुगुमुसु हाँस्ते भने ॥ ८ ॥ प्राण देवता भन्दछन्—हे राजन् ! तिम्रो कथन यथार्थ हो म यसलाई उपेक्षा गरेको मान्दिन । यदि यारी बोक्ने र बाटोमा हिँड्ने यो शरीर नै 'म' भए न यलाई यम भावको नलेड र बाटोको अम अवश्य बुन्थ्यो । यम बाहेक तिम्रो यो कथन पनि उचित हो कि—'तं बर्तो मांरो-माटो

जीवन-प्रतो मां कदर्थीकृत्य भर्तृशामनमनिचरमि । प्रमत्तस्य च ते करोमि विक्रित्मां दण्डपाणिमिव जनताया यथा प्रकृति स्वां भजिष्यम इति ॥७॥ एवं बह्मसंयदपि आध्माणं नगदेवाभिमानां रजसा तममाऽनुविद्धेन मदेन तिरस्कृताशेषभगवत्प्रियनिकेतं पण्डितमनिर्न स भगवान् ब्रह्मभूतः सर्वभूतसुहृदात्मा योगेश्वरवर्यानां नातिव्युत्पन्नमति स्मयमान इव विगतस्मय इदमाह ॥ ८ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ त्वयोदितं व्यक्तमविप्रलब्धं भर्तुः स मे स्याद्यदि वीर भारः ॥ गन्तुर्यदि स्यादभिगम्यमन्वा पीवेति राशौ न विदां प्रवाहः ॥ ९ ॥ स्यौत्यं कार्श्यं व्याधय आधयश्च शुतुद्रभ्यं कलि-रिच्छा जरा च ॥ निद्रा रतिर्मन्थुरहंमदः शुचो ददेन जातस्य हिमे न सन्ति ॥ १० ॥ जीवन्मृतत्वं नियमेन राजन्नाद्यन्तवद्यद्विकृतस्य दृष्टम् ॥ स्वस्वाम्यभावां प्रुव ईष्य यत्र तत्सुच्यतेऽमी विधिकृत्ययोगः ॥ ११ ॥ विशेषबुद्धेर्विवरं मनाक् च पश्याम यन्न व्यवहारतोऽन्यत् ॥ क ईश्वरस्तत्र किमीशितव्यं तथापि राजेन्दुरवाम किं ते ॥ १२ ॥ उन्मत्तमत्तजडवत्परमां स्वमस्थां गतस्य मे वीर विक्रितमतेन ॥ अर्थ-कियान्भवता शिक्षितेन स्तव्य-प्रमत्तस्य च पिष्टपेषः ॥ १३ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ एतावदनुवादपरिभाषया प्रत्युदीर्य मुनिवर उपरामशील उपस्तानात्म्यनिमित्त उपभोगेन कर्मरिब्धं व्यपनयन्

र हृष्ट-पुष्ट पनि छैनस, किनकि हृष्ट-पुष्ट हुने आदि धर्म शरीरका नै हुन्छन्, यो तत्त्वज्ञानाहरूको बचन हो ॥९॥ स्पृष्टता, कुघटा, बाधि-न्याधि, धृष्टा, दृष्टा, यष्ट, क्लृष्ट, इच्छा, निद्रा, लोभ, प्रेम अभिमान एवं श्लाक यी सबै धर्म देहामिमान ठ फन्न हुने व्यक्तिका नै रहन्छन् यथा यी अतिकति पनि छैनन् ॥१०॥ हे राजन् ! अब यहाँ भने र हाँच्ने कुत्रा, जति पनि आदि-अन्ययुक्त परिणामशील वदार्थ छन् यी भवेमा नियमितरूपले यी दुमै कुत्रा विद्यमान देखिन्छन् । हे गुरुय ! जहाँ कहाँ दयामी र सेवकको मान निश्चिन रहन्छ, त्यहाँ नै बाडा-पालन आदिको नियम लागू हुन सक्छ—अन्यत्र हुँदैन ॥ ११ ॥ राजा-राजाको भेदबुद्धिको नाशित व्यवहारलाई छाँडेर अरु कहाँ केही अवकाश देखिन्दैन । यदि पार-माथिक दखिले हेन हो भने को कसको स्वामी हो र को कसको सेवक हो ? तथापि हे राजन् ! यदि तिम्रोलाई स्वार्थीको अभिमान छ भने, मन म तिम्रो के सेवा गरौं ॥१२॥ हे वीर ! म जसो मज्ज, उन्मय, जड एवं अस्मिन् स्थितिमा अन्न गहनेलाई औषधि मन अधरा दण्ड दिनाले तिम्रो के प्रयाजन मित्र हुन्छ ? यदि म मान्छे नै मृत्यु वा प्रयातो हुँ तानि

निर्मले हृदय दिनु पिष्ट वेलाके समान स्पष्ट न ल ॥१३॥ शुक्रदेवता मन्दतन्त्र-हे राजन् ! जमको देहनिमानको कलमाधकंर स्थान नष्ट करबेको बियो, ती ज्ञानविष मुनिहरू  
जडभरत राजा रहुगमको कथनलाई अनुवादको कहिहाले उपर दिई तथा संस्कारा आफ्नो प्राण्य कर्म नष्ट गर्नका लागि फेरि राजाको पालकी पहिले बन्ने बोके हिँड्न लागे ॥१०॥  
हे पाण्डवेय ! मिथु तथा मीमीर देशका नरेश राजा रहुगम पनि उचम झटाले हुनाले तत्त्व-जिज्ञासाको र्थ अधिकारी भिए । ती द्विजभेद जडभरतको यस प्रकार अनेक योग-  
ग्रन्थको अभिमत एवं हृदय-अभिलाषा शिनाल्ने बखत सुन्नामाथ रहुगम वालकीबाट तल बसे र राजमदलाई त्यागेर, विनका चरबमा डाउको राखेर कपराच धमा मागदै यम  
प्रकार मन्त्रलागे-॥१५॥ हे भगवन् ! हजुरले द्विजगणको सिद्धस्वरूप यो यज्ञोपवीत धारण गर्नुभएको छ, अनि यस प्रकार गुप्तमाथले विस्मय गर्ने हजुर को हुनुहुन्छ ? हजुर  
दत्ततय यदि विस्मयान अथवात मध्ये न कुनै हुनुहुन्छ ? हजुर कसका पुत्र हुनुहुन्छ ? र हजुरको कर्मस्थान कहाँ हो ? यहाँ कहाँबाट पाल्नुभयो ? मेरो कन्यागमनको निमित्त आउनु-

राजयानमपि तयोवाह ॥ १४ ॥ स चापि पाण्डवेय मिन्धुसौवीरपतिस्तत्त्वजिज्ञासायां सम्यक् श्रद्धयाऽधिकृताधिकारस्तदृष्टदयप्रस्थिमोचनं द्विजवच  
आश्रुत्य बहुयोगग्रन्थमममन्तं त्वरयाऽवरुह्य शिरसा पादमूलमुपमृतः क्षमायन्तिगतनुपदेवरमय उवाच ॥ १५ ॥ कस्त्वं निगदभरमि द्विजानां  
विमर्षि मूत्रं कतमोऽवधूतः ॥ कस्यासि कुत्रत्य इहापि कस्मात्क्षेमाय नश्चेदनि नोत शुक्रः ॥ १६ ॥ नाहं विराके मुरराजवज्रान व्यक्षशूलान्न  
यमस्य दण्डात् ॥ नाग्न्यर्कमोमानिलवित्तपाराश्वर्कके मुरां ब्रह्मकुलायमानात् ॥ १७ ॥ तद्ब्रह्ममङ्गो जडवन्नगदविज्ञानवीर्यो विचरस्यपातः ॥  
क्वांसि योगप्रथितानि साधो न नः समन्ते मनमाऽपि भेत्तुम् ॥ १८ ॥ अहं च योगेश्वरमात्मतत्त्वविदा मुनीनां परमं शुक्रं वै ॥ प्रष्टुं प्रवृत्तः किमि-  
हारणं तत् माक्षादरिं ज्ञानकलावतीर्णम् ॥ १९ ॥ स वै भवार्द्रोक्निरिक्षणार्थमव्यक्तरलिङ्गो विचरत्यपिस्वित ॥ योगेश्वराणां गतिमन्धबुद्धिः

महो हजुर माक्षाह् स्तवपूर्ति ममवान कपिल भुनि त हुनुहुन्छ ? ॥१६॥ म हुनको बज, रुद्रको विभुल, यमराजको दण्ड र अग्नि, वृषं कद्र, कुबेरका खसले पनि हराउन्न, तर य  
प्राज्ञा कुलको भगवान नरोत्तम, यमले बर्ता हराउँछु ॥१७॥ अतः हजुर मनुहदय कि यमरी गम्भीर विज्ञान-वीर्यले तन्मन्त्र मपर आफ्नो कपरा मतिमालाई लुकाएर यम प्रकार  
अमल माथले र्थ ज्ञान विचरण गम हजुर को हुनुहुन्छ ? हे माथो ! हजुरको योगग्रन्थ सम्मन बाक्लहरू हुनमा मेरो विष कति पनि स्मरण देखिदैन । १८ ॥ म न आभयनचर ।  
ज्ञान, मुनीहरूहरूका युक्त र्व प्रत्यक्ष भगवान्को अज्ञातार योगेश्वर कपिलधमनामिन यो मोक्षका निमित्त उनका आभयमा बाँदै पिष्ट संसारमा ध्यान लिनोप्य एकमात्र गुप्तका  
छन् ? ॥१९॥ उमा मर हजुर कपिल भुनि नै त मर्षे लोकको दया हेर्न आफ्नो रूप लुकाएर यमरी हुलिरहनु भएको होइन ? यस्ता आपक अन्धबुद्धि कपाले योगेश्वरहरूका गति

८ उदयमान-लेखार ( पल्ले ) बोटा बोरी दुई हृदय पुष्ट राखालाई भेट्न गयो । यस अर्थ यमिस्त्रिगत कोसो- 'तस्मिन्' । हजुर त यस बस्ती भोगल्लु भएर को छ । बस्ती सुनेर राजा माथे निलै निमग्न र उन्ने त्यस  
लाई हलालछानमा हाड्न लगाए । बो कुरा सुनेर कोरीको भन्ना बाक्लहरू मया र मन्त्रमथो- 'महाराज' । हजुर मेरी तारीलाई ताडिनिन्नु, यदि बल आफ्नो शरीर बसरोले चिर्ने माथ पनि हुन्छ । 'उपलक्ष्य' यमलाई पनि  
धुनहाए । अनि कोरिनी हाडी ताडिबन्दाई गर्दै र मनी- 'कपरा' । मेरी छोरा र पत्नीहरू म त हजुरको पनि छोरी, मेरो छोरो म हजुरको पनि छोरो ।' कसला 'पल्ले' कुरा सुनेर राजा काँदै  
अन्त्य दर्शन र निजका कलम बुझा सुनेर यहा लागी उक्ल गी दुवैलाई कैद गर्न पुग्यो । परिदैन ।

इयते ज्ञान मयुक्त ॥२०॥ मैले सामाजिक कामपट आहूताई धाकेरी देलेको छु, यसै विम्वित अनुमान गरुं कि मारी बाघने र बाटोमा हिड्नाले हजुरलाई पनि भ्रम भवरूप हुँदाहाला,  
अनपद हजुरको यो कथन—'मलाई कुनै भ्रम हुँदैन' यो कुरा मैले वक्त मकिन । यो बाहेक हजुरले मनुष्यको—'हाम्रो' र तिमी स्वामी-सेवकको भाव केवल व्यवहार मात्र हो ।' अतः  
यो व्यवहार मार्ग पनि त आफ्नो मूल कारणको साथ न-य नै मान्नुहुन्छ । नभए त वस्तुतः अगत् पटले जल ज्वाउने आदि कार्य कमरी सम्पन्न हुन सक्तछन ? ॥२१॥ उम्मे-  
शुद्धतामा बगालेको घाली अगोले तान्ने भ्रमकेवल नैयको ज्ञान उन्नत भान्दछ र त्यो उन्नितकेको जलले चामलको मिश्रमाण पनि पावनछ, यसै गरी देह, इन्द्रिय र मनद्वारा  
जीवनाई विषयहरूको ज्ञान मज्जा-ल ॥२२॥ प्रजाको पालन र शासन मनः । निमित्त निधुक्त मानिको राजा पनि प्रजाको सेवक नै हुन्छ । अतः उसले उन्नत आदि प्राणीहरूलाई  
दण्ड दिनु पनि पिष्ट-वेक जम्नो नै हो, किनकि आफ्नो धर्मको आन्तरिक गर्नु नै सम्माननीय मन्त्रो सेवा हुन्छ र त्यस्तो जन प्राणी आफ्नो मार्ग पायराधिकाई नष्ट पारिदिन्छ

कथ विचरति गृहानुत्तमः ॥ २० ॥ दृष्टः श्रमः कर्मत आत्मनो वै भर्तुर्गन्तुर्भवतश्चानुमन्ये ॥ यथाऽसतो दानमनाद्यभावात्ममूल इष्टो व्यवहार-  
मार्गः ॥ २१ ॥ स्यात्प्यन्तितापातपयमोऽभिनापतत्तापतमत्तुल्यगर्भरन्धिः ॥ देहेन्द्रियस्वाशयमन्निकर्षात्तत्तममृतिः पुरुषस्यानुमेधात् ॥ २२ ॥  
शास्ताऽभिगोषा नृपतिः प्रजानां यः किङ्करो वै न पितृष्टि पिष्टम् ॥ स्वधर्ममाराधनमन्युतस्य यदीहमानो विजहात्यघोषम् ॥ २३ ॥ तस्मै भवान्नर-  
देवाभिमानमदेन तुच्छीकृतमत्तमस्य ॥ कृषीष्ट मैत्रीदशमार्तवन्धो यथा तरे सदवध्यानमहः ॥ २४ ॥ न विप्रिया विश्वसुहृत्सखस्य माम्भ्येन वीता-  
भिमतैस्तवापि ॥ महद्भिमानात्त्वकृतादि माहङ्गन्क्ष्यत्यदरादपि शूलपाणिः ॥ २५ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥  
ब्राह्मण उवाच ॥ अकोविदः कोविदवादवान्दस्यथो नातिविदां वरिष्ठः ॥ न सूरयो हि व्यवहारमेतं तत्त्ववर्धनं महामनन्ति ॥ १ ॥  
तथैव राजःसुराहमेप्रवितानवियोरुविजग्मिन्तेषु ॥ न वेदवादेषु हि तत्त्ववादः प्रायेण शुद्धो न चकास्ति साधुः ॥ २ ॥ न तस्य तत्त्वग्रहणाय  
माक्षद्वरीयमीरपि वाचः समामन् ॥ स्वप्ने निरुक्त्या गृहमेधिमौल्ये न यस्य हेयानुभितं स्वयं स्यात् ॥ ३ ॥ यावन्मनो रजमा पूरुषस्य

॥२३॥ त्यसपछि राजा रङ्गमा छमा माई यस प्रकार भन्नुलागे—देहीनबन्धो ! राजत्वको माधिमनदण्ड उन्नत भएर मैले हजुरसँग माग्नु श्रेष्ठको अपमान गरे, अतएव हजुर समान  
यस्तो कुपारटि गरिदिनेछु कि जमले म हजुरको अवज्ञाजनित पापबन्ध छुक्त होई ॥२४॥ ममरटिले यदा देहामिमानवाट राजन तथा उमत्कृत दिनकारा हजुरजस्ता विश्व-धुलाइ  
यद्यपि यस्ता मानापमानले कुनै विकार हुन सक्नेन, तापनि आफूले गरेको महापुरुषको अपमानले प्रजाले मायाई प्रकर हो समर्थ भएर पनि नष्ट नभई रहन सक्नेन । २५ ।  
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ (राजा रङ्गमाले जहम नको ज्ञानोपदेश—ब्रह्मन्त भन्दछन्—इ राजन् । वास्तवमा निमी अष्ट भएर पनि भान्मनन्तको  
ज्ञावा ज्ञानीहरू जस्तै हरा गर्दछौ । यतिले तिमी तत्त्वज्ञानीहरूको समाजमा अष्ट भान्मन सन्तैनी, किनकि विचारधीन पुरुष तन्वद्विचारको अवमगमा तिमोद्वारा प्रतिपादित व्यवहार-  
ममर्धन गर्दैन ॥१॥ दे राजन् ! यसै गरी गृहस्थाचिन यत्न-विम्वितका विभिन्नपक्ष विम्वितवेद-शाकपहस्ता पनि राम्रादि दोषहित विशुद्ध तत्त्वज्ञानको अभिप्रेरित प्रायः भएका

छैन ॥ २ ॥ इसलई गुरुवाचित यद्वादि कर्मले प्राप्त हुने स्वर्गादि सुखको फल न्याय्य हो मने बाह्य हुँदै न तब उपनिषद् वाक्य पनि त्यलाई अर्थमान्न नपाए ताउतमा समर्थ हुन  
 सक्नेन ॥ ३ ॥ अवयव्य मनुष्यको निज मन्त्रगुण र तमोगुणले हाकिमको रहन्छ, तबमम्य न्यो स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्ना ज्ञानेन्द्रिय तथा कमन्ड्रिय द्वारा शुभाशुभ कर्म गर्द  
 रहन्छ ॥ ४ ॥ मनुष्यको मन बाह्यनात्मक विषयमा लिप्त, गुणहरूले प्रेरित, विकार तथा भूत-इन्द्रिय आदि मोह कलाउले युक्त रहन्छ । यही विभिन्न नामले देवता तथा मनुष्यादिको रूप  
 धारण गरेर शक्तिरूपी उपाधिहरूको भेदले जीवको उत्तमता तथा अधमतालाई विस्तृत रूप प्रदान गर्दछ ॥ ५ ॥ त्यसपछि कपटपूर्ण संगार-चक्रमा गाड्ने यो मायामय मन आफ्नो  
 देहाभिमानी जीवमित्तिले कालचक्रबाट प्राप्त सुख-दुःख तथा तीक्ष्ण घृण्यणीय मोहरूपी फल प्रदान गर्दछ ॥ ६ ॥ अवयव्य मन रहन्छ तबमम्य जीवलाई स्पष्टरूपले प्रतीय  
 मान या स्थूल एवं सूक्ष्म व्यवहार हुँदै रहन्छ । अतएव मानिष मनलाई नै त्रिगुणात्मक अधम संगार र गुणातीत परमोक्त मालुपदको कारण मन्दछ ॥ ७ ॥ ग्रन्थक विषयामक्त मन

सत्त्वेन वा तममा वाऽनुरुद्धम् ॥ चेतोभिराकृतिभिरातनो निरङ्कुशं कुशलं चेतनं वा ॥ ४ ॥ स ज्ञाननात्मा विषयोपरक्तो गुणप्रवाहो विकृतः  
 षोडशात्मा ॥ विप्रस्पृष्टइनामभी रूपभेदमन्तर्वहिद्वि च पुरस्तनोति ॥ ५ ॥ दुःखं सुखं व्यतिरक्तं च तीव्रं कालोपपन्नं फलमाव्यनक्ति ॥ आलिङ्ग्य  
 मायारचिनान्तरात्मा स्वदेहिनि संश्रुतिचक्रकृष्टः ॥ ६ ॥ तावापश्यं व्यवहारः मदतिः क्षेत्रज्ञमात्तो मनो स्थूलमृक्ष्यः ॥ तस्मान्मनो लिङ्गमदो  
 वदन्ति गुणगुणत्वम्य परावरम्य ॥ ७ ॥ गुणानुरक्तं व्यमनाय जन्तोः क्षमाय नैशुभ्यमथो मनः स्यात् ॥ यथा प्रदीपो घृतवर्तमश्नन्  
 सिन्धुः मधुमा भजति ह्यन्दना स्वम् ॥ पर्दं तथा गुणकर्मानुवर्द्धं वर्त्तार्पनः श्रयतेऽन्यत्र तत्त्वम् ॥ ८ ॥ एकादशामन्मनसो हि वृत्तय  
 आकृष्यः पञ्च धियोग्रभिमनाः ॥ मात्राणि कर्माणि पुरं च तामां वदन्ति सैकादश वीर मूमीः ॥ ९ ॥ गन्धाकृतिः स्पर्शरसश्रवामि विमर्ग-  
 त्यत्यभिजल्यशल्याः ॥ एकादशं स्वीकरणं ममेति शय्यामहं द्वादशमेक आहुः ॥ १० ॥ इत्यस्वभावाशयकर्मकालेऽेकादशामी मनसो विकाराः ॥  
 मद्रसशः शतशः कोटिशश्च क्षेत्रज्ञतो न मिथो न स्वतः स्युः ॥ ११ ॥ क्षेत्रज्ञ एषो मनसो विभूर्तीजीवस्य मायारचितस्य नित्याः ॥ आविहिताः

जीवलाई गुरुत्मा पाउनु र उहाँ विषयहीन अणुराज न्यमलाई ज्ञानिव्य मोक्षपद लिइदिन्छ, जस्तै घिउले मिठो बानीलाई मधुम गन दीयो भूयो हुने शिखालाई धारण गर्नु  
 र एन गमाम् दुनागाम्य न्या आफ्ना कारणस्वरूप अग्नितत्त्वमा लौन हुन्छ । त्यस्तै नै गुण तथा कर्ममा आसक्त मन विविध प्रकारका वृत्तिले युक्त रहन्छ र त्रिगुण दुनागाम्य न्या  
 आफ्ना कारण मन्मन्मया गण्य लोन हुन्छ ॥ ८ ॥ हे बंस राजन् ! पाँच कमन्ड्रिय, पाँच ज्ञानेन्द्रिय तथा एक अहङ्कार, मनको यी प्णार एतिहल छन् । पाँच प्रकारका बन्ध, पञ्च  
 कर्माणि तथा पञ्च मात्रा या एतान् विनका व्याधयस्वरूप विषय मानिएका छन् । गन्ध, रूप, स्पर्श, रस तथा क्रुद्ध यी पाँच ज्ञानेन्द्रियहरूका विषय मानिन्छ । मलत्याग, भोग, मधन,  
 आपण तथा जन्म मर्त्य आदि व्याधय—यी कमन्ड्रियका विषय हुन् । छोटोलाई धर्तार गर मन्तु प्यारी अहङ्कारका विषय मानिन्छन् । केला गणकि अहङ्कारलाई मनका बाह्य  
 पञ्च न ॥ ११ ॥ आपणमन्मन्मया प्रमत्तालाई बाह्य विषय मन्दछन् ॥ ९-१० ॥ मनका यी प्णार वृत्तिले इन्द्रिय, आश्रय, कर्म तथा कालद्वारा परिणाममा प्राप्त भएर दयकदो, हजारी तथा

करोही किमिका भवने गदंछन् । यिनको अग्नि-ब्रह्म क्षेत्र आत्मार्थो ने अग्नि-ब्रह्मले छ । स्वतः वा परस्पर मिलेर पनि इनको हुने शक्तन भना छैन ॥११॥ मंगलमन्त्रको हेतुरूप कम गर्ने जीवको मायावशित मनको प्रवाहरूपले यदा बग्ने वृत्तिहरू जान कि जाग्रत तथा स्वप्नावस्थामा प्रकट हुन्छन् र सुषुप्ति अवस्थामा निश्चित हुने गर्दछन् । तिनलाई यो शुद्ध र माथी आत्मा संबन्ध देर्दैरहन्छ । ॥१२॥ क्षेत्रज्ञ आत्मा नै सर्वैका अन्तःकरणमा विराजमान, जगत्का मूल कारण स्वयं प्रकाशशील, अजन्मा ब्रह्मादिका पनि नियन्ता तथा आफ्नो अर्थात् मायानन्द सबै जीवको मित्र विद्यमान भवान् वासुदेव छन् ॥१३॥ ब्रह्मै वायु सर्वे स्वारर ब्रह्म शरीरहरूमा प्राणरूपले प्रविष्ट भएर तिनलाई प्रेरित गर्दछ, त्यस्तै नै सर्वैका अन्तर्धर्मा तथा आत्मा र प्रकृति आदिदेखि पर भगवान् वासुदेव पनि यम प्रपञ्चमा निमिष्का छन् ॥१४॥ हे राजन् ! जबमम्म मनुष्य आफ्नो ज्ञानोदय द्वारा मायालाई तिरस्कृत गरेर सबै संगत त्यागेर कामक्रोधादि शत्रुहरू तथा समस्त आत्मतत्त्व जानिभक्ती र ब्रह्ममम आत्माको उपाधिवरूप मनलाई मगार्को हुन्छको क्षेत्र मनी बुद्धदेव, तबमम्म यम मंगलमा

कापि तिरोहितारच शुद्धो विचपं हविशुद्धकर्तुः ॥ १२ ॥ क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुषः पुराणः साक्षात्स्वयं योतिरजः परेशः ॥ नारायणो भगवान्वासुदेवः स्वमाययाऽऽत्मन्यवधीयमानः ॥ ३ ॥ ययाऽनिलः स्थावरजङ्गमानामात्मावरूपेण निविष्ट ईशेत् ॥ एवं परो भगवान्वासुदेवः क्षेत्रज्ञ आत्मे-दमनुप्रविष्टः ॥ १४ ॥ न यावदेतां मनुभूजरेन्द्र विषूय मायां वयुनोदयेन ॥ विमुक्तमङ्गो जितशर्मपत्नो वेदात्मतत्त्वं भ्रमतीह तावत् ॥ १५ ॥ न यावदेतन्मन आत्मलिङ्गं संसारतापावपनं जनस्य ॥ यच्छोकमोहामपराग्लोभैरानुबन्धां ममतां विधत्ते ॥ १६ ॥ ध्रातृव्यमेतं तदद्वयवीर्यमुपेक्षयाप्ये-पितमप्रभतः ॥ गुरोर्हरेश्चरणोपामनाम्नो जहि ज्यलीकं स्वयमात्मपोषम् ॥ १७ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठस्कन्धे माह्यनरहृगणसंगदे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ रहृगण उवाच ॥ नमो नमः कारणविग्रहाय स्वरूपतुच्छीकृतविग्रहाय ॥ नमोऽवधूतद्विजङ्गमुल्लङ्घितानित्यानुभवाय तुभ्यम् ॥ १ ॥ ज्वरामयातस्य यथाऽगदं मन्निद्राघदग्धस्य यथा हिमाम्भः ॥ कुन्दहमानाद्विबिदष्टदृष्टेर्ब्रह्मन्वचस्तेऽमुनमौषधं मे ॥ २ ॥ तस्माद्भवन्तं मम संशयार्थं प्रक्ष्यामि पश्चादधुना सुबोधम् ॥ अथात्मयोगप्रथितं तवोक्तमाख्याहि कौटिल्लवेतमो मे ॥ ३ ॥ यदाह योगेश्वर दृश्यमानं क्रिया-

हुल्लिने रहन्छ । किनकि मन उसलाई मोह, राग, लोभ र वैरत्व आदि बन्धनले बाँधिरहन्छ र त्यसको माया बढाउँदै रहन्छ । अतः जो उसका गर्दै रहनाको कारणले धेरै बलवान् भएको छ, आफ्नो आत्मालाई अच्छादित गर्ने त्यस मनरूपी प्रबल कष्टी छत्रलाई विभी भोगुछ तथा श्रीहरिक वरानको सेवारूपी छलले भर ॥१५-१७॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठस्कन्धे नेपाली भाषाटीकायां एकादशोऽध्यायः ॥११॥ ( राजा रहृगणको प्रश्न र ब्रह्मदेव द्वारा समाधान )—राजा रहृगण भन्दछन्—हे भगवन् ! जुन ईश्वरले केवल लोकधाका लागि शरीर धारण गरे, आफ्नो परमानन्द स्वरूपको अनुभव गरेर जो शरीरलाई तुच्छ ठान्दछन् ती जब ब्राह्मणको स्वरूपबाट आफ्नो नित्यानुभवस्वरूपलाई छुट्याइने अवधूत स्वरूप हुनुलाई मेरो नमस्कार छ ॥ १ ॥ हे ब्रह्मन् ! ब्रह्मै—ज्वरोगले पीडित प्राणीलाई औषधि तथा घामले मन्तम मनुष्यलाई छाँटल जल दिवकारी हुन्छ, त्यस्तै देहाभिमान-वरूप विषध सयने हुनेको मेरो मित्रि हुनुको अमृतमय वचन औषधि बग्नै छ ॥२॥ हे देवता ! य हुनुद्वारा आफ्ना संलग्नहरूको निवृत्ति रति भराउँछ । जयसत्य हुनुले जो मलाई अथा-चयोग

उपदेश दिताः च पठिते न्यो जग्न मग्न रीतिले मलाई बुझाउनास् । न्यो ज्ञाने मेरो प्रयत्न हुन्छा छ । ३ । हे सांगेस्वर ! हजुरले जो भन्नुभयो—कर्मको प्रत्यक्ष दृश्यमान भ्रम आदि बल अत्यन्त व्यावहारिको कारण भएर पनि सत्य छैन, न्यो तत्त्व-विचारको अभावले अलिकति पनि छिप्यैन । यो विचारे मेरो बुद्धि प्रमत्ता परिहरेको छ ॥४॥ आश्रय देवता मन्दबुद्धि-हे राजन् ! या शरीर पृथ्वीको विकार हो । जुन कारणले यो पृथ्वीमा हिड्ने-डुल्ने बाह्य छ । अतः यसका विविध नाम परिरहन्छन् । यसका दुइ अंग हुन्छन् । तिनको माथि क्रमशः गुल्फ (मोतीमाटा), तान्, उड्ना, मरु, कटिप्रवेष्ट, वक्षस्पर्श, कण्ठ तथा कंधा आदि अंग हुन् ॥ ५ ॥ यसको कंधाका काटको घातको रालेको छ । त्यसमा 'सौवीरराज' नामको योडा पार्थिव निश्चय नयेको छ । जसमाथि ममता राख्नाले तिम्रो 'म' भित्र देवको बस्ने छ । यम दुर्मदले अन्धो भएका छौ ॥६॥ तर यसले तिमी भेट्ना सिद्ध हुँदैन । जो विज्ञा न भन्त दीन दुःखी र साधनीय अहरेकन् यो होलेहलाई ज्वरं देवारमा समायो, यस निम्ति तिम्रो हलो कुर र छट हो । महापुरुषहरूको समामा जो 'म' प्रजाको रक्षक हुँ । यसरी लसो-सामो

फलं यद्वधवहारमूलम् ॥ न ह्यज्ञसा तत्त्वविमर्शनाय भवानमुष्मिन्प्रमते मनो मे ॥ ४ ॥ नाद्रण उवाच ॥ अयं जनो नाम चलन्पृथिव्यां यः पार्थिवः पार्थिव कस्य हेतोः ॥ तस्यापि चांप्योरपिगुल्फजङ्घानूरुमध्योरुशरोधरांमाः ॥ ५ ॥ असेजधि दार्ढी शिविका च वस्यां सौवीरराज्यपदेश आस्ते ॥ यस्मिन्भवान्कृदनिजाभिमानो राजाऽस्मि सिन्धुध्विति दुर्मदान्धः ॥ ६ ॥ शोच्यानिर्मास्त्वमधिकष्टदीनान्विष्टया निगृह्यन्निरनुग्रहोऽस्मि ॥ जनस्य गोताऽस्मि विकल्पमानो न शोभसे वृद्धमभासु शृष्टः ॥ ७ ॥ यदा श्रितावेव चराचरस्य विदाम निष्ठां प्रभव च नित्यम् ॥ तन्नापतोऽप्यद्वय-वहारमूलं निरूप्यतां मत्क्रिययाऽनुमत्तम् ॥ ८ ॥ एवं निरुक्तं भित्तिशब्दवृत्तमस्मिन्निधानात्परमाणवो ये ॥ अविद्यया मनसा कल्पितास्ते येषां समूहेन कृतो विशेषः ॥ ९ ॥ एवं कुर्यात्स्यूलमणुर्वृद्धपदमच मर्जीवमजीवमन्यत् ॥ द्रव्यस्य भावारायकालकर्मनाम्नाऽजयाज्वेष्टि कृतं द्वितीयम् ॥ १० ॥ ज्ञानं विशुद्धं परमार्थमेकमनन्तरं त्ववहिर्ब्रह्म तत्त्वम् ॥ प्रत्यक् प्रशान्तं भगवच्छब्दमज्ञं यद्वामुदेवं कवयो वदन्ति ॥ ११ ॥ रहस्योत्तत्तपमा न यानि न चेज्यया निर्वणणाद्गृहाह्वा ॥ न छन्दसा नैव जलान्मिन्मूर्धेर्विना मद्रयादरजोऽभिषेकम् ॥ १२ ॥ यत्रोत्तमश्लोकगुणानुवादः प्रस्तुयते

घात लगाउछौ, यसले तिम्रो घांमिर्त हुँदैनो । ७ ॥ अब म यो जान्छु—निश्चित चराचर प्राणीहरूको उत्पत्ति र त्यस मध्ये पृथ्वीबाट हुन्छ तब तिनको कामले नाम बाहेक अरु व्यवहार-या मूल के पाइन्छ—त्यो तिम्रो मलाई भन् ॥८॥ यो मेरो 'पृथिवी' छन्दको अतिशय पनि निरवधक नै छ, किनकि यो आचरणो ब्रह्मभारुप हो अथवा परमाणुहरूमा सत्य हुन्छ, जसका समवायले पृथ्वीका कार्यको सिद्धि हुन्छ । यी परमाणु पनि अविद्या भाग मन्त्रे नै सम्पित परिरहन् ॥९॥ यसै गरी अरु पनि भो बुझ, शृष्ट, सतना, हुना तन्, असत् एवं चेतन-अचेतन जसन् देमिन्छ, -यो द्रव्य, स्पर्श, आश्रय, काल र कर्म आदि नामाभिधायक अस्वातन्त्र्यी मायाको नै कार्य हो मन्त्रे जान ॥ १० ॥ यतः जुन विशुद्धज्ञान स्वरूप अहिनीय, भिन्न बाहिरको भेदले रहित, व्यापक तथा अन्तर्मुख रहन्छ, त्यही अत्यन्त ज्ञान तथा परमार्थ सत्य छ । त्यसैलाई पण्डितहरू 'भगवान्' र ज्ञेयलाई 'वागदेव' पनि भन्दछन् ॥ ११ ॥ नर हे गता रहस्य ! यो ज्ञान महापुरुषको जगन्-जन्तलाई मन्त्रकया धारण नगरीकन केवल तप, यज्ञ, दान, गृहस्थोचित धर्मको पालन, वेदाध्ययन तथा जल

अग्नि वा सृष्ट्या उपायना आदि या घनले प्राप्त ईदं ॥ १२ ॥ किनकि महापुरुषहृत्का मयाभा मगवान्का गुण-गान र (अथ ब्रह्मन्) आर्त्त इत्युक्ते सृष्ट्यापण हुन्छ । निम्नप्रति न्यमको सेवन गर्नाले तथा भ्रमवद्-कथा मोक्षका अभिलाषाको, शुद्ध बुद्धिलाई मगवान् पागुदेवमा लमाइदिन्छ । १३ ॥ स पूज्य-ममा भवत नामको राजा थिए । स्वयं भवत स लौकिक तथा परलौकिक विषयहरूको मङ्गलार्थ भगवान्को उपायनामा तत्पर रहन्थे । तैपनि मृगको सङ्ग्रहितले परमार्थ भ्रष्ट भाग्न खडा जन्ममा मृगयोनिमा पुग्नुभयो । १४ ॥ तर भगवान् कुण्डको आराधनाको महिमाको चयन योनिमा पनि मनाई पूज्यमको स्मरण चर्चा रक्षा । अतः जब स ब्रह्मन्मगले शोकान्ति रक्षा सदा असंभवावले आफुलाई लुकाई विचरण गर्दछु ॥ १५ ॥ यहाँ त यस्ता विचार छ कि मनुष्य वैराग्य तथा मायु-समाश्रम द्वारा प्राप्त ज्ञानरूपी सङ्गले यस लोभमा नै भगवन्भक्त काटी भगवान्का लीलाहरूको कथन र स्मरण द्वारा निरन्तर भगवान्को ध्यान गर्दै संसार-मागलाई पार गरेर भगवान्को नजिक पुग्न सक्तछ ॥ १६ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे पं० गौरीशंकर

ग्राम्यकथाविधानतः ॥ निषेच्यमाणोऽनुदिनं मुमुक्षोर्मति मनीं यन्त्रनि वासुदेवे ॥ १३ ॥ अहं पुरा भरतो नाम राजा विमुक्तदृष्टभुतमङ्गलधः ॥ आराधनं भगवत ईदमानो मृगोऽभवं मृगमङ्गाद्वतार्थः ॥ १४ ॥ मा मां स्मृतिर्दृग्देहेऽपि वीर कृष्णार्चनप्रभवा नो जहाति ॥ अथो अहं जन-मङ्गादभङ्गो विशङ्कमानोऽविघ्नभ्रगामि ॥ १५ ॥ तम्पान्नमोऽमङ्गमुपङ्गजातज्ञानामिनेहैव विवृक्कमोहः ॥ हरिं तदीहाकथनस्मृतिभ्यां लब्धमृतिर्या-त्यतिपारमध्वनः ॥ १६ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे नादागणहृगणमवादे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ दुरत्ययेऽ-ध्वन्यजया निवेशितां रजस्तमःमत्तविभक्तकर्मदृक् ॥ स एष मर्थाऽर्थपरः परिभ्रमन्भवाटवी याति न शर्म विन्दति ॥ १ ॥ यस्ययामिमे वृषादेव दस्यवः मर्थां विलुपन्ति कुनायकं बलात् ॥ गोमायवो यत्र हरन्ति मर्थाकं प्रमत्तमाविश्य ययोरणं वृकः ॥ २ ॥ प्रभृत्वीरुत्तृणयुल्मगह्वरे कठोर-दर्शोर्मरुकरुणद्वतः ॥ कञ्चित् गुन्धर्वपुरं प्रपश्यति कवित्कविचाशुरयोल्मुकप्रहम् ॥ ३ ॥ निवामतोऽपद्रविणात्मबुद्धिस्तत्तत्ततो धावति भो अटव्याम् ॥ कञ्चिन्वात्योत्थितपांशुधूमा दिशो न जानाति रजस्वलाक्षः ॥ ४ ॥ अदृश्याञ्जलीस्वनकर्णशूल उल्कवागिभ्यस्थितान्तरात्मा ॥ अपुण्यवृष्ट्यान्

‘वर्णित’ कुन नेगरी भगवत्कायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ( संसाररूपी वनका वन र मृगणको शोक समाधान )—ब्राह्मणदेव भन्दछन्— हे राजन् ! मायाद्वारा हुमस प्रवृत्तिभगवत लामेको र मयादि विभिन्न प्रकारका कर्मको विनाश देख्ने सुखरूपी धनमा आफ्नो जीवरूपी वणिक्मृग भर्तापि संसारका वनमा अटेल तर यहाँ त्यो केही सुन पाइन्न । १ ॥ हे राजन् ! यम वनमा पाँच ज्ञानेन्द्रिय र मन री छ नाग रजःलम्, ती न्यो जीवरूपी वणिक् भूयुहको—आफ्नो बुद्धिरूपी नायक ठूलो उद्दण्ड छ—उठपूर्वक सर्व घन लुट्न जान्छन्, जान्ने भेट्ने। बधानमा यसै विधुबले तिनका बन्धा विनाश लेख्छन्, स्वयं उहाँ वने आ-पुर्वादेरूपी न्याल न्यो मोक्षो वणिक्लाई यहाँ उठा राख्न लाग्छन् ॥ २ ॥ स्या संसाररूपी वन काव्यकर्मरूपी रजःलम्, वृष र हाडोहरन सदा अत्यन्त दुर्गह रहन्छ । यममा अनेक जीव काले नै नै पुरुषरूपी लामपुत्र, दामले टोकले पीछि हुन्छ । कहिले मायाको गन्ध नभ र कहिले अतिशय चञ्चल एव आफ्नो उमेले वेत्न टप्पल ॥ ३ ॥ न्यो ब्रह्मध्यान, जल तथा । न आदिको स्याजीमा ब्रह्मक भएर त्यस अन्या यहाँ उठा



मोक्षदि रदन्त । कहिले उसका भाँखामा खोइको भाँखोबाट उडेको राखरूपी पुता भनिनाले उनलाई दिखाइरु वा कर्मकाताथी देवताहरूको पनि ज्ञान रदन्त ॥१॥ त्यो कहिले-कहिले नदेखिने शुक्लरूपी क्याउँकिरीका कर्णदंत सङ्घ सुन्ध्यो, कहिले राजारूपी उनस्यको बोलीले उनको चित्त सार्थी हुःखी हुने गर्दथ्यो । त्यो कहिले योकात्माले वाय-भुवको आह निम्न तथा कहिले पिपासाकुल मरर निध्या विषय बँगरुविणी घृष्टपुष्पाको जलधिर दगुन सान्द्र ॥५॥ कहिले त्यो सुतेको नदीधिर दगुर्दह र कहिले भन्ज नपाइनाले गर्दा भोकले व्याकुल मरर आमुसमा नै भोजनार्थ भन मान्न सान्द्र ॥ कहिले त्यो दावानल बन्ती हुःखदायी परमा पुगेर संस्करणी अग्निले सन्तप्त हुन्छ र कहिले बरहर जगद्गिर राजारुह द्वारा प्राणरूपी धन हरण गर्नाले हुःखी हुन्छ ॥६॥ कहिले श्रद्धा र न्यायिक उपकार सवस्व छोडिनिन्छन्, यदि छिन्नु वन र शोककुल मरर कहिले वृष्ठा पर्दछ र

श्रयते क्षुधादितो मरीचितोयान्यभिधावति कचिन् ॥ ५ ॥ कचिद्विदोयाः परितोऽभियाति परस्परं चलभते निरन्धः ॥ आमाद्य दावं कचि-  
दग्नितां निर्विद्यते क च यक्षेहतासुः ॥ ६ ॥ शूरेहृतस्वः क च निर्विण्णचेताः शोचन्निम्नक्षन्नुपयाति कश्मलम् ॥ कचिच्च गन्धर्वपुरं प्रविष्टः  
प्रमोदते निर्वृतवन्मुहूर्तम् ॥ ७ ॥ चलकचिक्लृप्तकशकार्कशर्धिनःकरुक्षुर्विमना इवारते ॥ पदे पदेऽप्यन्तरवद्विनाऽदितः कौटुम्बिकः कुपयति वै जनाय  
॥ ८ ॥ कचिन्निगीर्णोऽजगरादिना जनो नावेति किञ्चिद्विपिनेऽप्यविद्धः ॥ दृष्टः स्म शेते क च दन्दशूकैरन्धोऽप्यकूपे पतितस्तमिसे ॥ ९ ॥ कचि  
स्मचिच्छुद्रमान्विचिन्स्तन्मक्षिकाभिर्न्ययितो विमानः ॥ तत्रातिकृन्नातृतिस्तन्धमानो बलाद्विदुष्यन्त्यथ तं ततोऽन्ये ॥ १० ॥ कचिच्च शीतात-

कहिले गन्धर्वनगर अर्थात् कुटुम्बको बन्धनमा पुगेर एक सूर्यको निम्ति सुखी जस्तै भएर आनन्दभजन हुने गर्दछ ॥७॥ कर्म गर्ने लोभले हिंदा-हिंदा फाँडा र दुक्तारूपी विप्लले गर्दा विकल हुने गर्दछ । उम्का कुटुम्ब निकै सन्तप हुन्छन् । यस कारण त्यो पद-पदमा जठरानलले तह भएर आफ्ना स्वजनमाथि रिस गर्नेआन्दछ ॥८॥ कहिले त्यो अजिम्ह सर्वद्वारा निलिएर बन्मा कर्षाक्षिका मृतकको समान रहिरहन्छ । स्वप बेला उत्साही आफ्नो तन-मनको पनि छुट्टि रहन्छ । कहिले बन्मा सर्पाधि जन्तुहरू अर्थात् दुर्जनले टोक्नाले अर्थात् कपूर दौडा निरपेक्ष जन्प्योरो हुलामा पर्दछ ॥९॥ कहिले ऊ बरखी तथा पशुनको क्रोभारूपी महका सोजमा धीतरिन पान्दछ, अनि मोरोहङ्कदार पीवित हुनाले धेरै म्लेश हुन्छ । यदि कुनै द्रकमले त्यहाँ लफला पाए पनि अन्य घबुरुक्ले प्याँकन्छन् ॥१०॥ कहिले-कहिले-यो छति, ताप, घाम तथा वर्षाबाट आफ्नो रक्षा गर्ने असमर्थ

[illegible]

हुने गर्दछ । कहिले काहीँ जापुम्यो अलि-अलि व्यापार गर्ने लाग्दछ भने सोभिवस अर्कोलाई हृष्याण्ड उभय १५० ॥ १११ ॥ कहिले काहीँ त्यस मया-दममा धन नष्ट हुनाले गर्दा उक्ति छप्पा, जायन र बस्ने पनि रहन्न । त्यसरीऽ अर्थात् बस्तुमा आपना भाँसा गहाण्ड उभय माय १५० ॥ १११ ॥ उभय स्वयन्दरे बत्तमा पूर्ण भएर हुँदैन र उभयले गर्दा द्वारा अपमानित हुनुपर्दछ ॥ ११२ ॥ यम प्रकाश त्यसद्वारा सत्यन्यामा योटाको अर्कोमित हृष्याण्ड गर्दछ । उभय पनि उ परस्पर रियाहादि सम्बन्ध स्थापित गर्दछ र केरि यही बाटोमा धन नाश आदि विविध गह्वर भन्दै मरे तुल्य हुन्छ ॥ ११३ ॥ त्यसपछि त्यो नभिरुन्छ भएका अन्तिमका बाथीहरूलाई त्यहीँ छाडेर नयाँन डम्पन हुने राखीहरूलाई लो लाग्दछ अर्थात् गर्दछ । हे वीर । तीमध्ये कहिल्यै यही पनि जत व्याससम्म पाँछ कसको छ, न यम मायमा भएतापछि समानतमय बाथ मायमा नै प्रवृत्त भएको छ ॥ ११४ ॥ यम जगत हुला-टुला दिक्पालहरूलाई जितेका थिए, यी वीर वीर पुत्र पनि 'यी पृथ्वी मेरो छु' यस्तो भवतयुक्त अन्तिमान गरेर जापुम्या कैस ठानी

पवातवर्षप्रतिक्रिया कर्तुमनीश आस्ते ॥ कचिन्मियो विपणन्यच किङ्किदिद्वे पृच्छत्युत वित्तसाध्यात् ॥ ११ ॥ कचिक्कचित्क्षीणधनस्तु तस्मिन् शय्यामनस्थानविहारहीनः ॥ याचनपरादप्रतिलब्धकामः पारक्यदष्टिर्भतेऽवमानम् ॥ १२ ॥ अन्योन्यवित्तव्यतिपन्नबुद्धवैरातुक्थो विवदन्मि- यम् ॥ अध्वन्यमुष्मिन्तुरुक्कृन्वित्तवाधोपसर्गविहरन्विपन्नः ॥ १३ ॥ तांस्तान्विपन्नान्स्व हितत्र तत्र विपन्न ज्ञातं परिगृह्य सार्यः ॥ आवर्त- तेऽद्यापि न कश्चिदत्र वीराध्वनः परमुपेति योगम् ॥ १४ ॥ मनस्विनो निर्जितदिग्गजेन्द्रा भवेति सर्वे शुचि बद्धेभ्यः ॥ मृधे शयीरन्न तु तद्- जन्ति यन्न्यस्तदण्डो गतवैरोऽभियाति ॥ १५ ॥ प्रमज्जति कापि लताभुजाश्रयस्तदाश्रयो व्यक्तपदद्विजगृहः ॥ कचित्कलत्राचिद्विचकनममन्मम्य विधत्ते धक्ककृगृध्रेः ॥ १६ ॥ तैर्विशितो हंसकुलं समावेशन्न रोचयन् शीलशुपैति वानराश्च ॥ तदागिरिणेन रुनिवृत्तेन्द्रियः परस्पोहीशणार्मि- तावधिः ॥ १७ ॥ द्रुमेषु रस्यन्तुदारवत्सलो व्याप्यदीनो विवराः स्ववन्धने ॥ कचित्प्रमः तदगिरिन्दरे पदवन्धनं गृहीत्वा भजभीत आगिराः ॥ १८ ॥ अतः कयश्चित् विमुक्त आपदः पुनश्च सार्यं प्रविशत्यरिन्दम ॥ अध्वन्यह्वाभ्यन्तजया निवेशितो म्रमज्जनोऽद्यापि न वेद कश्चन

बुद्धमा गर्दछन् तथापि त्यस पदलाई पाउन नसक्नेन्, जस्तलाई अजातशत्रु परमहंसन भन्ना गर्दछन् ॥ ११५ ॥ यम सत्ताकाश उभय बाँसाभित्र त्या अनमष्टाण्ड कहिले लयादका मर लिएर बाँसे बोल्ने पक्षी अर्थात् बालकहरूमा यम हुन्छ र कहिले सिद्धका समूह अर्थात् काठपकले उभर पड्को, फल र अन्न आदिको पाखण्डिका साथ प्राप्त गर्न लाग्दछ ॥ ११६ ॥ यम उ भिरीहरूमा बोका लाग्छ अनि हंसका वंजि अर्थात् नाशगह्वरमा पछि हुने दयाग गर्दछ । यम उभयमा निगयो आचार पनि रुन्दैन, अनि वानरहरू अर्थात् बंजल स्वभावका व्यक्तिमा गएर भित्ति र तिनका जातीय-रक्षावालाभार विषय बाँड्दा आपना इन्द्रियलाई हल पार्दछ र परस्पर रीटाको अर्कोको मुख देख्दा देख्दै आफुको अधिकांश वित्तन्छ ॥ ११७ ॥ कहिले क हृष अर्थात् परमा रमण गर्छ, कहिले क्षी-पुत्रादिमा आत्मक हुन्छ र भेषुनादको अभिजातले दीन भनेर आफ्ना बन्धन छिनास्नेमा अमल गर्नुने गर्दछ । कहिले असाधनातीवश पर्वतका पुका अर्थात् रोगादिमा डल्न त्यसमा जाने हाजी अर्थात् लुपुबाद मर्त्यमा हुने लया अर्थात् प्राणव कर्मलाई समावर



॥ २६ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पंचमस्कन्धे जेपाठी भाषाटीकायां वयंदेशाध्यायः ॥ १३ ॥ ( भवाटीको मरल व्याख्या )—शुक्रदेवजी मनुहुन्छ—हे राजन् ! देहात्मिनी-  
सङ्घं जो सत्त्वादिगुणले हुने शुभशुभ र मिश्र कर्मको घामले निर्मित विविध प्रकारको दहमित संपादकी अनादि संसार प्राप्ति हुन्छ, त्यसको अनुभवको द्वाररूपणी मन आदि छ  
इन्द्रियहरू द्वारा विवक्षयाबले यो जीवसमूह बाटो बिचाएर भएर बनमा भीतिरिद्ध बणिक् समुदाय र्भै भगवान विष्णुको आशित रहने भाषाको प्रेरणाले दुर्भग पच र्भै—अस्मा हिन्दु  
अन्त्यन्त कटिघ्न हुन्छ, न्यस्तो बाटोमा परेर आफ्नो शरीरले गरेको कर्मका फल भोग्दै रममाण समान अतिशय अग्रिम संसार-वनमा पुग्दछ, त्यसको व्यापार अनेक विघ्नहरूले  
गर्दा विफल हुने गर्दछ । तैरान अन्त्ययम् यो संसाररूपी दुःखलाई पान्त पान भगवानका शरणको रमिक प्ररहृको बाटोको अनुसरण गर्दैन । यस संसाररूपी बनमा मनमहित  
हुनु छ इन्द्रिय छन्, तिनै आफ्ना दुर्मित बंधानुसार भोग्दछ र्भै गर्दछन् ॥ १ ॥ जसको पाले बढो हुन्छ छ । त्यो एक अभावधान बणिक्को हूतो कटले कमाएको धर्मोपचोगी

निर्देश्यतामिति ॥ २६ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पंचमस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ स होवाच ॥ य एष देहात्मनिनां सत्त्वादि-  
गुणविशेषविकल्पितकुशलाकुशलममवहारविनिर्मितविविधदेहावलिभिर्योगाद्यनादिसंसारानुभवस्य द्वारभूतेन षडिन्द्रियगणं तस्मिन्दु-  
र्गावचदमुगमेऽप्यन्यापातित ईश्वरस्य भगवतो विष्णोर्वारावर्तिन्या मायया जीवलोकोऽयं यथा वणिक्सार्योऽर्थपरः स्वदेहनिष्पादितकर्मानुभवः  
रममाणवदशिवनमायां संसाराटव्यां गतो नाद्यापि विफलबहुतप्रतियोगेहस्तत्तापोपशमनीं हरिगुरुचरणारविन्दमधुकरानुपदवीमवरुन्धे । यस्यामु ह वा  
एने षडिन्द्रियनामानः कर्मणा दस्यव एव ते ॥ १ ॥ तद्यथा पुरुषस्य धनं यत्किञ्चिदमौपयिकं बहुकृच्छ्राधिगतं साक्षात्परमपुरुषारधनलक्षणो  
योऽमौ धर्मस्तं तु साम्पराय उदाहरन्ति ॥ तदर्थं धनं दर्शनस्पर्शनश्रवणास्वादानावघ्राणमकल्पव्यक्रमायगृहप्राप्तोपभोगेन कुनायस्याजितात्मनो यथा  
सार्यस्य तथाऽजितात्मनो विदुर्मन्ति ॥ २ ॥ अथ च यत्र कौटुम्बिका दागपत्यादयो नाम्ना कर्मणा वृक्षमृगाला एवानिच्छतोऽपि कर्दर्यस्य कुटु-  
म्बिन उरणक्वत्संरक्ष्यमाणं मिषतोऽपि हरन्ति ॥ ३ ॥ यथा ह्यनुवर्त्तमानं कृष्णमाणमप्यदग्धवीजं क्षेत्रे पुनरेवावपनकाले शुल्भतृणवीरुर्द्विगृह्णमिव  
भवत्येवमेव गृहाश्रमः कर्मक्षेत्रे यस्मिन्न हि कर्माण्युत्सीदन्ति यदयं कामकरण्ड एष आवमयः ॥ ४ ॥ तत्र गतो दशमराकसमापमर्देर्मुजेः शलभ-

घनलाई जसरी भोग हुदैर लैजान्छन्, त्यसै गरी हुहुँदिए एवं अजितेन्द्रिय पुरुषको अत्यन्त क्लेश छपेर प्राप्ति गरेको सत्कर्मरूपी धन—जो परमपुरुष परमात्माको निष्काम आराधना-  
स्वरूप परलोकमा विःशेषको हेतु कष्टको छ—यी मनमहित छ—इन्द्रिय—हेतु, स्पर्श गर्नु, सुनुनु, चाखनु, छेपनु संकल्प-विषय तथा निषय गर्नु आदि  
क्रियाहरू द्वारा सबै भौतिक विषय भोगमा अन्तस्तर नष्ट पारिदिन्छन् ॥ २ ॥ यति मात्र होइन, त्यस संसाररूपी बनमा रहने उसका कुटुम्ब पनि, जो नामले त आफ्ना श्री प्रपारि  
ने फदिन्छन्, तर कुटिल कर्मको गर्दा साक्षात् हिंसक पशु जस्तै हुन्छन् । ती र्भै विचरा दीन हुटुम्बीको घन उसको अनिच्छाले देवता-देवतै धरती भोगेर लान्छन्, जग्गे-  
गोशाला द्वारा सुरावर भैदा-बाक्काई फिर्दा लैजान्छ ॥ ३ ॥ जसरी प्रमिषणं जातिने क्षेत्र बाँड दम्भ नहुनाले गर्दा क्षेत्रीको मध्य उपस्थित मण्डलि जसरी,

तथा तथा ह्ये आदिकं द्वारा अति मदन कुल, स्थले नै यो मुदस्याधम वानि कर्ममि रो, वगमा कर्मको कहिल्ये मन्थ हुन पाउन्न । किनाक यो घर त कर्म-वामनाहरूको मण्डप हो । १॥ घरकरी यामासिक इयाटलोमा पुगेपछि उमको घनस्त्री बासप्रान्तलाई जामासुद्ध र होप से नीच पुत्त तथा मन्द, पथी, वाम र मृषकादि द्वारा खनि कुदछ यस बागमा मीनारदे, यो मविद्या द्वारा काम्य कर्ममा कामक जाफो। चित्तदा रष्टिदोसवज गन्धर्वा नम्र दानै, यस अमन्थ बन्गलोहरूलाई मन्थ मान्न बान्दछ । ॥५॥ पौर मीन, जलपान र मीन खादि विविध विषयतिर दगुणै, कहिले अग्नि वाउने इच्छावज आतुर मण्ड कविया-वेतासतिर उमलाई पकनको निम्ति दगुनै मनुष्य जसै सम्पूर्ण दोसा आश्रयस्वरूप सुवर्णको निम्ति व्याकुल मण्ड उमैको वर्ण हुने रजोगुणले जन्त मण्ड दिन्छा जै सुवर्णतिर दगुरे स्थायलाई समाउन बाउदछ । ६॥७॥ त्यो कहिले मृद, जन दोसा आश्रयस्वरूप सुवर्णको निम्ति व्याकुल मण्ड उमैको वर्ण हुने रजोगुणले जन्त मण्ड दिन्छा जै सुवर्णतिर दगुरे स्थायलाई समाउन बाउदछ । ६॥७॥ त्यो कहिले मृद, जन तथा घन आदि अनेक ज्ञानोपयोगी माधनहरूमा आयक मण्ड यस मंगरूपी वनमा यता-उता दगुनै गन्छ । ॥८॥ त्यो कहिले शक्रवल जै श्रीहारा बासना बमालिषर त-पाल

शकुन्तलभक्तमृषकादिभिर्भिरुपमानवह्निःप्राणः कवित्पविर्तमानोऽस्मिन् वन्यविद्याकामकर्मभिरुपगतमनमाऽनुपपन्नार्थं नरलोकं गन्धर्वनगरमुपपन्नमिति मिथ्यादृष्टिगुपश्यति ॥ ५ ॥ तत्र च क्वचिदातपोदकनिमान्विषयानुपधावति पानभोजनव्यवायादिव्यमनलोलुपः ॥ ६ ॥ क्वचिबाशेषदोषनिवृत्तं पृथग्विशेषं तद्वर्णगुणनिमित्तमतिः सुवर्णमुपादित्स्वयनिकाप्रकातर इवोल्बपिशोचम् ॥ ७ ॥ अथ कदाचिन्निवामपानीयद्रविणाद्य-नेकाल्पियज्वनाभिनवेश एतस्यां मंगाराट्टस्यामितस्ततः परिधावति ॥ ८ ॥ क्वचिच्च वात्योपमया प्रमदयाऽऽरोहमारोपितस्तत्कालरजमा रजनी-भन इवामाधुम्यादो रजस्वलाक्षोऽपि दिद्येवता अतिरजस्वलमतिर्न विजानाति ॥ ९ ॥ क्वचित्मृदवगतविषयवैतथ्यः स्वयं पराभिष्यानेन विध्वंशितमगृन्मिन्त्येव मरीचिनोयप्रायस्तानेवाभिधावति ॥ १० ॥ क्वचिदुलकजिह्वीम्वनवदतिपरुषभमाटोपं प्रत्यक्षं वा रिपुराजकुलनिर्भर्त्सितेना-शितव्यधितकर्णमूलहृदयः ॥ ११ ॥ स यदा दग्धपूर्वमुत्कृतस्तदा कारस्करकोकतुण्डाद्युपगुणमलताविपोदपानवदुभयार्थग्न्यद्रविणाजीवन्मृता-न्मयं जीवन्निशमण उपधावति ॥ १२ ॥ एकदाऽमत्प्रमद्वाञ्छितमतिव्युद्वसितः स्खलनवदुभयतोऽपि दुःखदं पाखण्डमभियाति ॥ १३ ॥ यदा

गणक्या वृत्तले रष्टि धमिनिनाले ऊभो तथा मलिन-चिप जस्तै मण्ड साधु दुःखहरूका मर्यादालाई पनि त्यागदिन्छ र बुद्धिको रबोगुणले आच्छादित हुनाले आफ्ना कर्मका दिपाभक्त्य देवनामादे पनि जान्न मर्यादा र बाकुलाई एकत्र मान्न बान्दछ । ९॥ त्यो कहिले स्वतः एकपल्ट विषयको मिथ्यापन पुष्टे पनि देहाभिमान तथा विवेक-बुद्धि मृद हुनाले गर्दा ती मरुमरीचिकाको सदृश दृश्यमान विषयतिर दगुनै बान्दछ । १०॥ कहिले उल्लू तथा क्याउकिरीका बचन समान मनुहरू र राजाहरूका समक्ष तथा परोक्षरूपमा इच्छापछि उमका कान तथा हृदयलाई ठूलो कष्ट हुन्छ । ११॥ जब भयम प्राणको पुर्ब-संतिप पुण्ड खोष म्दन्कछुम् तब त्यो बाँचेर पनि मांको छुदां ममान मण्ड कागकर र कानतुण्ड आदि वायव्य, मगारक, विषयक वृषहरूको समान जसको घन भयलोक र परलोक दुवैको वाममा आउंदैन तथा जो जोडित मण्ड पनि घुटाहरूको समान छुन्छ-यन्मा घनबाहुका मण्ड पदछ । १२॥ त्यो कहिले कमन् पुष्पका साथ सवात गर्नाले बुद्धि भ्रष्ट मण्ड जल मण्डको नदीमा परे जस्तै यो लोक र परलोकका दुःखदायी पाखण्डमा

मपर अस्मिन् ॥१३॥ अत्र अनुदहते विघ्न वार्ताको कारण उत्तराई अन्य भिन्न, तत्र पितृ-पुत्रहत्या। जोमित मरको मरको पद दुःख पनि देखेछ—तत्र न्यो उनीहरूलाई  
 कोरेर खान पनि उपाय हुन सक्छ ॥१४॥ कहिले दावानल सँ पिय पशुले चिडीन र अन्यन्त दुःखपूर्ण परमा पुग्छ तत्र आत्माका द्वारा सम्भव मपर भरे सित्तु बन्छ ॥१५॥  
 कहिले कस सम्मान भएर रात्रकुनरूपी राख्नेहरू द्वारा आफ्नो प्राणप्रिय घन भएर मरेर क्षणदिनले मरका मुदा सँ निर्वीच हुन्छ ॥१६॥ कहिले अस्मिन्पितृ  
 पदार्थहरूको सम्मान प्रतीत हुने गिनाबह आदि बयद सम्भवलाई सत्य मानेर विनवाट हुने स्वप्न तत्र धृष्टिक तुल्यो उपपन्न गर्दछ ॥१७॥ तत्र कहिले गृहस्थावस्थाको निमित्त  
 विविध कर्मका अतिशय भारस्वरूप पर्वतमा उक्लन खाँदछ तत्र लौकिक विपत्तिहरूले छिन्न मपर कटा र कुहाले व्याप्त देखे। यसैको व्यापक जस्तो दुःखित भइ जान्छ ॥१८॥  
 कहिले काहीँ त्यो निर्धन दुःख जडगमिले अघोर मपर आफ्ना कुटुम्ब प्रति तिस गर्दछ ॥१९॥ त्यसपछि उ निद्राहयो अनिद्रा द्वारा निशितले अज्ञानरूपी धर्म अन्यकारमा पुग्छ

तु परवाधयाऽन्ध आत्मने नोपनमति तदा हि पितृपुत्रवर्द्धिष्मतः पितृपुत्रान्वा स खलु भक्षयति ॥ १४ ॥ स्वचिदात्माद्य गृहं दादयत्प्रियार्थविधुम-  
 मुम्बोदकं शोकाम्निना दह्यमानो भृशं निवेदमुपाच्छति ॥ १५ ॥ स्वचित्कालविषमितराजकुलरक्षमाऽप्यद्वयितमधनासुः प्रभृतक इव विगत  
 जीवलक्षण आस्ते ॥ १६ ॥ कदाचिन्मनोरयोपगतपितामहात्म्यसमदिनि स्वप्ननिर्वृत्तिलक्षणाभुवति ॥ १७ ॥ स्वचिदुगृहाश्रमकर्मचोदनातिभर-  
 गिरिमारुह्यमाणो लोकव्यसनकर्षितमनाः कण्टकशर्कराक्षेत्रं प्रविशति सीदति ॥ १८ ॥ स्वचित्स्व दुःमहेन कायाभ्यन्तरवह्निना गृहीतमारः  
 स्वकुटुम्बाय कुप्यति ॥ १९ ॥ म एव पुनर्निद्राऽजगरगृहीतोऽन्धे तमसि मग्नः शून्यारण्य इव शेत जगत्कालेन वेद शर इहापविद्धः ॥ २० ॥  
 कदाचिद्वृत्तमानद्रष्टो दुर्जनदन्दशकैरलब्धनिद्राक्षणो व्यथितहृदयेनातुक्षीयमाणविज्ञानोऽन्धकूपेऽन्धवत्पति ॥ २१ ॥ कदाचित्काममधुलवा-  
 न्विचिन्वन् यदा परदारपरद्रव्याभ्यवहन्मानो राज्ञा स्वामिभिर्वा निहतः पतत्यपारे निरधे ॥ २२ ॥ अथ च तस्मादभययाऽपि हि कर्मास्मिन्नात्मनः  
 संमारावपनमुदारहन्ति ॥ २३ ॥ मुक्तस्ततो यदि बन्धादेवदत्त उपाच्छिनति तस्मादपि त्रिष्टुप्तित्र इत्येववर्धयतिः ॥ २४ ॥ स्वचित्स्व शीतवाता-

अन्ध अरण्यमा कर्षाक्षिको मुदा तबान निदाउने गर्दछ । तत्र त्यसलाई हुने बन्तुको ज्ञान रहन्छ ॥२०॥ कहिले अत्र गर्भमा दुर्जन उग्रको पराङ्गी दाँत सँविदिन्छन्, तत्र उमलाई  
 एक क्षण पनि निद्रा लाग्दैन र त्यो हादिक बेचनाले गर्दा छिन-छिनमा विवेक-शक्ति नष्ट हुनाले अन्धमा बन्थो पछि। अने अनारो तुल्या मपर बाकिन्छ ॥२१॥ कहिले विषयको  
 मयुक्त खाँदा-खाँदै अत्र परस्त्री र वपनलाई प्राप्त मन इयाग गर्दछ तत्र स्वामी अथवा राजा द्वारा मागिएर अण्डा जम्मा गर्नुपर्छ ॥२२॥ हे राजन् । यसै कारण यस्तो  
 मानिएको छ कि प्रशुचि-भारमा गरिबका लौकिक तथा वैदिक दुबै प्रकारका कर्म जीवलाई जन्म-मरणरूपी यम भएमा हुन्छ उले राजको हुन्छन् ॥२३॥ यदि त्यस बन्धनबाट बस्ने  
 गरी कुटकारा पछ्याने भने पनि ती शी-पुत्र र घन आदि देवदत्त नामको हुने योटा अर्को पुरुषले खाँतेर लेजान्छ । तत्र उता पत्र विषमिन्न बाटो त्रै तेसो बर्षक खोल्दछ ।  
 ती कहिल्यै एक ठाउँमा स्थिर रहन्छन् ॥२४॥ कहिले काहीँ शीत तथा वायु आदि अनेक बाधभौतिक तथा आध्यात्मिक दुःखमागिनी परिचयति यत्न अनमर्थ हुनाको कारण त्यो

अथ चिन्ताहकले चिन्तनं हुन्छ ॥ २५ ॥ कहिले परस्पर व्यवहार गर्दागर्दै धर्मको अतिक्रान्ति पेटिन्छ भने ठोसपताले गर्दा अर्कासित अनुना गर्न हुन्छ ॥ २६ ॥ हे राजन् ! यस मार्गमा सुख, दुःख, राग, द्वेष, भय, अभिमान, दम्भाद, उन्माद, शोक, मोह, लोभ, मत्सर, ईर्ष्या, अपमान, क्षुधा, पिपासा आदि अर्थात् मानसिक कष्ट, आधि अर्थात् शारीरिक कष्ट, जन्म, जरा तथा मरण आदि विविध कष्टहरू हुन्छन् ॥ २६ ॥ २७ ॥ यो विघ्न मरिच्छोबाटोमा भौत्तारिण्यो जनसमुदाय गरिले देवमायाकापिणी श्रीका बाहुल्यमा राखिपुन विवेकप्रद हुन्छ । अनि जन्मलाई सुख दिन त्यो घर आदि बनाउने चिन्तामा जीम्वहन्छ, आफ्नी श्री र त्यसैका आभयले प्राप्त छोर र छोरी आदिवा श्रीका तलेबाली हेराई एवं बेहदरुमा लिख

चनेकाधिदेविकभौतिकारम्भयानां दशानां प्रतिनिवारणेऽक्त्यो दुरन्तचिन्तया विषण्ण आस्ते ॥ २५ ॥ क्वचिन्मियो व्यवहरन्त्यत्किञ्चिद्वनमन्येभ्यो वा काकिणिकामात्रमप्यपरन्यत्किञ्चिद्वा विद्वेषमेति वित्तशाठ्यात् ॥ २६ ॥ अन्धन्यमुष्मिन्मि उपसर्गस्तिथा सुस्तदुःखरागद्वेषभयाभिमानप्रमादोन्मादः शोकमोहलोभमात्मर्येष्विष्यतिमानसुतिप्यामाधिजन्मजरामरणादयः ॥ २७ ॥ क्वापि देवमायया म्रियामुज्जलतोपगृहः प्रस्कन्नविवेकचिज्ञानो यद्विहार गृहारम्भाकुलहृदयस्तदाश्रयात्रमक्तमुतदुहितृकलत्रभाषितावलोकविचेष्टितापहतहृदय आत्मानमजितात्माऽपारेऽन्ये तममि प्रहिणोति ॥ २८ ॥ कदाचिदीश्वरस्य भगवतो विष्णोश्चक्रात्परमाप्वाद्विपराधार्धवर्गकालोपलक्षणात्परिवर्तितेन वयमा रंहसा हरत आनन्दानुपस्तम्भादीनां भूतानामनिमिषतो मिततां वित्रस्तहृदयस्तमेवैश्वर्यं कालचक्रनिजायुधं साक्षाद्भगवन्तं यत्पुरुषमनादृत्य पास्वण्डदेवताः कङ्कगृध्रवक्वटप्राया आर्यममयपरिहृताः सन्तित्येनाभिधते ॥ २९ ॥ यदा पास्वण्डभिरात्मवद्विस्तरेरुह दक्षितो ब्रह्मकुलं समावमरतेपां शीलमुपनयनादि श्रौतस्मार्तकर्माचुष्टानेन भगवतो

निनेह्रङ्गाग निन चोरिण्यपि त्यो अभितेन्द्रिय पुरुष आधुन्यार्थं चोर अन्धकारमय नरकमा पुषेतिदिन्छ ॥ २८ ॥ कहिले काही पछिदेखि स्वर्षयन्त सवै दीवको आयु आफ्नो वेगले टाग्न गर्दै सबैले हेर्दा-हेर्दै एक क्षणमा त्यसको संहार गर्ने एवं परमापुदेखि डिपराधसम्भ क्षण गर्दा आदि नामले कहिले एवं परैअर्थमन्यन्त प्रमादन् विष्णुका दक्षरूपी कालचक्रले मयमीन मय्य त्यो यत्पुरुष श्रीनारायणको आराधनारूपी सन्ध्या चने त्यागेर कष्ट, शृष्ट, वहुन्नो तथा उल्लूक सट्टा छिटाचारले होन र अद्रष्टागक दधनमा हुनेर, पास्वण्डमय अन्य देवताको आश्रय लिन्छ ॥ २९ ॥ जव आधुन्यार्थका पास्वण्डहरूद्वारा उनलाई अझ ठूलो धोकाया पसुपदेखि, अनि त्यो विप्रकुलमा प्रविष्ट हुन्छ तर उपनयन

८. दशान्त ( सन्ध्या चने ) —यस पछि धोडा कनोको परमा आनो कायो । लकले आफ्ना पुट्टनी र तेनकहल्लार्थं शारेर टुलां ताकाभौति सवै यो यादिर कितन कतायो । लेख ईमी, लुगता शरक, पुरलक र लेक आदि लागान बाहिर लिक्को । यति वेदमा काको चारेतिर हेर्दिनो । परको स्वामी बाहिर आएर कलेको राख्मा । तमिको, किनो । यतले कलेगिल सोयो । 'मन केरी तुरेको त लेख !' तनोहकले भने— 'लेख, तापनि होमी एकान्त मेरि बाहर हेर्दो । ती अतिके धिग गएर हेर्दा प्रतिकको एकमात्र होमो यो' क ठामा । यतिहकले देखिो । त्यो कोठा मेर कला रदिमकेको किनो । अब के गर्ने, बल्ले विचार गरेर ती सबै बाहिर आए र राखको ठाउँ हेर्दा अन्धकार—'हेरे ! हाही आमाजी बाको आमाज बांम उनदा हा'बाँ तव व मानका रवा'जि'हार्थं त वन्देने बिल्ली ।' प्रनार्थको व्यर्थ्यै के भने—'कलानी ताभान ठ परिमय गरी केरि दात हुन सकछ, तर हो ।' 'यहकला भोका आ माका के गति होमा ।' हो कुन बुझिमा क एन बने कारण भौतिक वस्तुमा अत्यन्त व्यक्तिले पछि पहिलोमा पसुपदेख ।

संस्कारपण्डित भौत-स्मार्त आदि कर्मले भगवान् यज्ञपुरुषको आराधना शत आदि उनको इदमार उनलाई मनपट्टन, अतएव ऊ विनोद छ। हाडर शूद्रहन्तको शरण लिन्छ र अन्धशुद्धि नहुनाले त्यो केदविदित कर्महरूको अधिकारी नहुनाले गर्दा वानरहरू झै मर्दा कुटम्ब पोषण तथा श्री पूरुषको मन्वन्धमा मै हुनेका छन् ॥ ३० ॥ स्थानो स्वच्छन्द निहार गर्नाले उसको बुद्धि मानै दीन-दीन भएर जान्छ, अनि न्यायो रीटान आदिको हुसनिरे तेन आदि विविध प्रकारका भोगहरूमा लाग्छ, गर्दै आफ्नो मरण बेलाको अवधिलाई पनि बिम्वन्छ ॥ ३१ ॥ जसको कि बुद्धि नै केवल साधारणिक भोग नै पल हुन्छ, यस्तो मन्वन्धमा वानर ममान मुन्छ मान्छै न्यायो शी-पुत्रादिना अपभक्त गर्दै मैथुनादि विषय भोगमा नै मगप व्यतीत गर्न बान्दछ ॥ ३२ ॥ यस प्रकार प्रहृष्ट मान्दारा अन्धमात्र ॥ या जनममदाय गिरि सुगङ्गाती रागायका अन्धेर मर्दा मृ पृथ्वी हात्तीपति इराहृन्त ॥ ३३ ॥ कहिले छीन, बाहु आदि नाना प्रकारका आधिदैविक, आधिर्मानिक तथा आध्वान्मिक दुस्खलाइ नभूत मानेमा अपभक्त भएर न्याय दुष्टर विषयको चिन्तन गरेर खिन्न हुन्छ ॥ ३४ ॥ कहिले बाढी

यज्ञपुरुषस्याराधनमेव तदराचयन् शूद्रकुले भजते निगमाचारेऽशुद्धितो यस्य मिथुनीभावः कुटुम्बभरणं यथा वानरजातेः ॥ ३० ॥ तत्रापि निरव-  
रोधः स्वरेण विहरन्नतिकृपणबुद्धिरन्योन्यमुखनिरीक्षणादिना धाम्यकर्मणैव विस्मृतकालावधिः ॥ ३१ ॥ स्वचिद्ब्रह्मवद्देहिकायेषु गृहेषु रस्यन्यथा  
वानरः सुतदारकमलो व्यवयक्षणः ॥ ३२ ॥ एवमन्ध्ववरून्धानो मृत्पुगजभयात्तमसि गिरिकन्दरप्रापे ॥ ३३ ॥ स्वचिन्मीतवानाद्यनेकदेविकमो-  
तिकात्मीयानां दुःखानां प्रतिनिवारणेऽकल्पो दुरन्तविषयविषण्ण आस्ते ॥ ३४ ॥ स्वचिन्मियो व्यवहरन्त्यतिकिञ्चिद्वनमुपयाति वित्तशोध्येन ॥ ३५ ॥  
स्वचिरक्षीणधनः शय्यामनामनाद्युपभोगविहीनो यावदप्रतिलब्धमनोरथोपगतादानेऽवपितप्रतिस्तनोऽवमानादीनि जनान्भिलभते ॥ ३६ ॥  
एव वित्तव्यतिपद्मविवृद्धवैरानुबन्धोऽपि पूर्ववामनया मिथ उद्बह्यथापवहति ॥ ३७ ॥ एतस्मिन्ममागन्धनि नानाश्लेशोपसर्गवाधित आपन्नवि-  
पनो यत्र यस्तमुह वाचेतस्तत्र विमृज्य जातं जातमुपादाय शोचन्मुष्टान्बिम्बद्विवदन्कन्दर्पहृष्टगायन्नुद्यमानः साधुवर्जितो नैवावर्तनेऽप्यपि  
यत्र आरब्ध एष नरलोकासार्थो यमध्वनः पारमुपदिशति ॥ ३८ ॥ यदिदं योगानुशामनं वा एतदवबुधते । यन्त्यस्तदृष्टा मुनय उपशमशीला

कस्मरको व्यवहारमा धनको निम्ति अर्कालाई बाँधे दिपर केही धन प्राप्त गर्दछ ॥ ३५ ॥ कहिले धन नष्ट हुनाले मर्दा सुन्ने, हप्ने र खाने पनि माषध्राको कमावले हुन्छित वगु नपाउनाले ऊ तिनलाई गाउने निधव गर्दछ र जता-तही मनुष्यहरू द्वारा अवमान आदि पाउदछ ॥ ३६ ॥ यस प्रकार धनको आपन्निरवध परम्पर वैराभाव नहुनाले पनि त्यो पुष-  
धामनाको कारण आपसमा विबाहादिक अनक मन्वन्ध गर्दै त्यसलाई न्यायै रहन्छ ॥ ३७ ॥ हे शत्रुन् । यस प्रकार यो भोग-भार्गमा चक्कर खाइराने जनमभूदाय अनेक धरिका कलेउ तथा धिन्नद्वारा बाधित भएर पनि भगवान्को मावाले बाँधिपको हुनाले राटमा जति-जति आपत्तिभ्रन्त वा सु-पुमा प्राप्त हुन्छ, उति-उति त्यसलाई उही छाड्दै, नयाँ उत्तम जन्मलाई आफुतिष्ठ ल्दै बाँध, माह तथा मर्दको बन्धीभूत हुँदै र विषाद, कदन, हर्ष तथा मान गर्दै सरासर अगाडि नै बग्दै जान्छ । तीमप्ये मगभ्रमक प्राणी बन्नक अरु कुनै पनि प्राणी प्रहोवष्ट यस भोग-भार्गको आरम्भ भएका रहन्छ र जो यमका अन्तिम सुद्धिकलो छ, नौ यमान्मा नजीकै पुग्ने पाउन्न ॥ ३८ ॥ जसले यस बाणको अनुपामलाई अंगीकार गरेका



छन् ती क्षान्तिर्वाप्तं तथा भवतचित्तं विरक्तं बुद्धिजनं त्यजन् । अहं माधारणं पुरुषं त्पहोयम् पुनरप्येतन् ॥ १९ ॥ दिग्गजलाई पनि जिन्तमस्मै, हुला-हुला बल्लको अनुष्ठान गर्ने राजर्षिहरूको निम्ति पनि या मार्ग हुला दुर्गेम छ । ती पनि बन्धुपृथ्वीया 'यी मेरा हुन्' यस मतले बैरन् धानेर बपलाई यहाँ छाडी बुद्धभूमिमा निराउंछन् ॥ ४० ॥ पुण्यकर्म-  
 कृत पुण्यकर्मरूपिणी लताहरूको आश्रय लिएर यो ज्ञीब कसै गरी ती जापति खप्पा; नरकमाट बुद्धिगण पनि केरै उमै सरी संसार-गणगमा बना उता मौगिदै मानव मनुदायमा केरै अपर पिन्दछ । स्वर्गादि मायिका लोका जानै जलिको पनि यही दशा हुन्छ ॥ ४१ ॥ शुकदेवजी मनुहुन्छ-हे राजर्ष ! जन्ममर्त्यको विषयमा उच वेलाका मानिस मन्द-ब-प्रति हुने होला मन्दमित संवर्ष गर्ने सक्नेन, स्वर्गति नै राजर्षि भरतका मार्गको हुने भन्य राजा बन्दे पनि अनुकण गर्ने मस्तीन ॥ ४२ ॥ पुण्यकीर्ति भगवान्को ब्राह्मिको लक्षणात् अन्ते उन्मुक्त प्रएर आफ्नो तरुण अवस्थामा नै दुस्सयत्र एवं अतिभनोत्त श्री, पुत्र, मित्र र राज्यादिलाई विहा हो समान त्यागिदिएका थिए ॥ ४३ ॥ जुन राजर्षि भरतले दुस्सयत्र पृथ्वी,

उपरतात्मानः समवगच्छन्ति ॥ ३६ ॥ यदपि दिगिभज्यिनो यजिनो ये वै राजर्षयः किं तु परं मृधे शयीरक्षस्यामेव ममेयमिति कृतवैरानुबन्धायां विमुज्य स्वयमुपमहताः ॥ ४० ॥ कर्मवर्गीभवलभ्य नत आपदः कथञ्चिन्नरकाद्विमुक्तः पुनरप्येवं संमाराध्यनि वर्तमानो नरलोकाध्यायं पुण्याति एवमुपरि गतोऽपि ॥ ४१ ॥ ततोदमुपगायन्ति—आर्षभस्येह राजर्षेर्मनमाऽपि महात्मनः ॥ नानुकर्माहति नृपो मक्षिकेव गरुत्मतः ॥ ४२ ॥ यो दुस्सयजान्द्वारमुत्तान्मुहद्राज्यं हृदिस्पृशः ॥ जहौ युवंद मन्त्रवृत्तमश्लोकलालमः ॥ ४३ ॥ यो दुस्सयजान्क्षितिमुत्तस्वजनार्थदातान्प्राश्यां श्रियं सुखरेः मदयावलोकाम् ॥ नैच्छन्पस्तदुचिरं महतां बहुद्विदम्बानुरक्तमनमामभयोऽपि पत्तुः ॥ ४४ ॥ यज्ञाय धर्मपतये विधिनेपुणाय योगाय मांस्वशिरसे प्रकृतीधराय ॥ नागायणाय हरये नम इत्युदारं हास्यन्मृगात्ममपि यः सम्दाजहार ॥ ४५ ॥ य इदं भगवतः समार्जितानावदातगुणकर्मणो राजर्षेर्भरतस्यानुचरितं स्वस्त्ययनमायुष्यं धन्यं यशस्यं स्वर्गापवर्गं वाञ्छुशृणोत्याख्यायकमभिनन्दति च सर्वा एवाशिष आत्मन आशान्ते न काश्चन परत इति ॥ ४६ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पंचमस्कन्धे भरतोपाख्याने पारोक्ष्यविवरणं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ श्रीशुक

पुत्र, स्वजन, सम्पत्ति तथा श्री र जमको निम्ति देवता पनि लालायित रहन्छन्, किन्तु जो स्वयं भरतको कृपाकटाक्षको मार्ग देख्ने, ती लक्ष्मीको उनले कसै पनि उच्छा भएन् । यो सर्व उनकै योग्य थियो, किनकि जुन व्याप्तिको चित्त भगवान्को सेवामा लाग्नेहुन्छ निजको दृष्टिमा मोक्षपद पनि त्यहाँ हुन्छ ॥ ४४ ॥ जुन महाराज भरतले भूमको शरीर त्याग गय पनि उच्च स्तरले नरका थिए—'धर्मका रक्षक, शमानुष्ठानमा पटु, योगका रूप, मास्व शास्त्रका सिद्धान्त र प्रकृतिका पनि यत्तुपुरुष नारायण श्रीहरिलाई नमस्कार छ' ती महा पुत्रको अनुकण कसले गर्ने सक्नेछ ! ॥ ४५ ॥ जमका उज्ज्वल गुण, तथा कर्महरूको भक्तजन प्रगमा गर्दछन्, ती भगवद्भक्त तथा राजर्षि भरतको कल्याणकारि, वायुवधक, धनप्रद, कोलिकारी, स्वर्ग तथा मोक्षादि प्राप्त गमाउने चित्रि जो शुक्र मुन्दल, मुनाउल वा अनुमोदन गदल उम्का गर्दै हुन्छ। स्वतः पूर्ण हुन्छन्, त्यसलाई जमको बाधबाट केदा राख्ता रहन्छ ॥ ४६ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पंचमस्कन्धे पारोक्ष्यविवरणं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ (महाराज भरतको वंशधर्मार)—श्रीशुकदेवजी भन्दछन्—

हे राजन् ! भगवत्का पुत्रको नाम सुमति कियो, वो पहिल्यै बनिकेको हु । त्यसलाई पनि क्षमदेवकी बाटोमा लागेको देखेर कलामा धेरै तल्लण्डी र अनार्यहक आफ्नो दुर्बुद्धिले गर्दा वेद विरुद्ध कल्पना गरेर उसलाई देवता मान्नु ॥११॥ उसको हृदमेना नामकी श्रीवाट देवताजिन्नु नामको पुत्र उत्पन्न भयो ॥१२॥ देवताजिन्नुकी पत्नी अतुषाको गर्भबाट देवतुन्न, देव-  
तुम्भरी पत्नी धेनुमतीबाट परमेष्ठी र परमेष्ठीकी पत्नी सुवर्चलाबाट प्रतीह नामको छोरो जन्म्यो ॥ ३ ॥ उम्ले अन्य जनलाई आत्मविद्याको उपदेश दिई स्वयं बुद्धिबल मगर परमपुरुष भगवान्को प्रत्यक्ष दर्शन गरेका रण ॥४॥ प्रतीहकी पत्नी सुवर्चलाबाट प्रतिहर्ता, प्रमेला र उवृणाया नामका तीन पुत्र जन्मे, वो यन्नादि कर्ममा निपुण थिए । उनमा प्रतिहर्ताकी पत्नी स्तुतिबाट अज र भूमा नाथको दुइ पुत्र भए ॥ ५ ॥ भूमाकी श्री ऋषिकुन्जबाट उर्गीय, उर्गीयकी श्री देवकुल्याबाट प्रस्ताव र प्रस्तावकी पत्नी विपुत्माबाट विष्ट नामका पुत्र भए । विष्टकी पत्नी रतिको गर्भबाट पृथुषेन र पृथुषेनकी पत्नी अकृतिबाट मल नामको पुत्र उत्पन्न भयो । मलकी पत्नी हुतिबाट उदारवीरि रावर्षि जयको जन्म भयो, जो जगत्को रक्षाका

उवाच ॥ भरतस्यात्मजः सुमतेर्नामाभिहितो यमु ह वाव केचित्पाश्विण्डन ऋषभपदवीमनुवर्तमानं चानार्या अवेदसमाभ्यातं देवतां स्वमनीषया पापीयस्या कलौ कल्पायप्यन्ति ॥ १ ॥ तस्माद्बृद्धसेनायां देवताजिन्नाम पुत्रोऽभवत् ॥ २ ॥ अर्याधुर्यायां तत्तनयो देवद्युम्नस्ततो धेनुमत्यां सुतः परमेष्ठी तस्य सुवर्चलायां प्रतीह उपजातः ॥ ३ ॥ य आत्मविद्यामाख्याय स्वयं संशुद्धो महापुरुषमनुमसार ॥ ४ ॥ प्रतीहात्सुवर्चलायां प्रतिहर्ता-  
दयस्य आमन्त्रिज्याकोविदाः सूनवः प्रतिहर्तुः स्तुत्यामजसूमानावजनिपाताम् ॥ ५ ॥ भूम्न ऋषिकुल्यायामुर्गीयस्ततः प्रस्तावो देवकुल्यायां प्रस्ता-  
वाजिन्युत्तमायां हृदयज आमीद्विपूर्विभो रत्यां च पृथुषेनस्तस्मान्नक्त आकृत्यां जज्ञे । नक्ताद्बृहतिपुत्रो गयो राजर्षिभर उदारश्रवा अजायत मक्षा-  
द्भगवतो विष्णोर्जगाद्विद्विषया गृहीतमत्त्वस्य कलात्मवत्वादिलक्षणेन महापुरुषतां प्राप्तः ॥ ६ ॥ म वै स्वधर्मेण प्रजापालनपोषणप्रीणनोपलाल-  
नानुरागमनलक्षणेनेत्यादिना च भगवति महापुरुषे परावरे ब्रह्मणि सर्वात्मनाऽर्पितपरमार्थलक्षणेन ब्रह्मविश्वरगानुमेवयाऽऽपादितभगवद्भक्तियोंगेन चाभीक्ष्ण्यः परिभावितातिशुद्धमतिरूपरतानात्म्य आत्मनि स्वयमुपलभ्यमानब्रह्मात्मानुभवोऽपि निरभिमान एवात्रनिमग्नगुणत् ॥ ७ ॥ तस्येमां  
गार्था पाण्डवेय पुराविद उपायन्ति ॥ ८ ॥ गयं नृपः कः प्रतियाति कर्मभिर्यज्ञाभिमानी बहुविद्धर्मगोप्ता ॥ समागतश्रीः मदसस्पतिः मर्ता

निमिष सन्वग्न स्वार्का यज्ञं मरका साक्षात् विष्णु भगवान्का कला हुनाले गर्दा महापुरुषत्वका प्राप्त भए ॥६॥ महाराज जयले धर्मको अनुसार प्रजाको पालन, पोषण, प्रीति, लालन तथा यन्नादि द्वारा ब्रह्मादि भन्दा पनि अष्ट परब्रह्म परब्रह्म परमात्मालाई परमार्थमात्रले अपना सके भन्ने समर्पण गर्नाको कारण एवं ब्रह्मवेदा महापुरुषत्वको स्वरूपसेवाले प्राप्त भक्ति-  
योग द्वारा मनुष्य भगवन्तित्तन गर्दै आफ्नो चित्त शुद्ध गरेर देहादिक अन्याय बहुरूपबाट बर्जमात्र हटाउँदै आफ्नो आत्माको ब्रह्मभक्तबाट अनुभव गरे । यति सबै भएर पनि ती दिग्बिमान जयले पृथ्वीको पालन गर्दै रहे ॥७॥ हे शाश्वतपुत्र ! पूर्वकालीन इतिहासक महात्माजन राजर्षि जयको विषयमा गाथा गाउँछन्- ॥ ८ ॥ 'अहो ! आफ्ना कर्मेले महाराज जयको सम्मानमा अह कुन राजाले गर्न सक्ला ! विनाई साक्षात् भगवान्का कंश राजर्षि जय बाहेक अह बोझी पनि यस्ता यज्ञको विधायक, धर्ममा-य, बहुरूप, धर्मका रक्षक, लक्ष्मीपान,

गायु मयिनिः। द्विगोमणि र मापुहका मन्वा लेवक हुन मर्दन ॥ ९ ॥ अमर्को गङ्गा आर्द्र नदीहकमित मन्मन्ववनी, परम गांधी, अङ्गा, मैत्री तथा दया आदि दम्भविश्रमन  
 कर्मात्तु श्रमन मनने अभिनेक गरेका थिए । यद्यपि तिनको हुने कामना थिएन, तापनि तिनको गुणरूपी बाछोको प्रेमले स्ननहकमा दुव उभलेर आउनाले गार्हपणी कृधाले प्रजा-  
 मर्दे रामनाहकलाई दृग्धकले पूर्ण गरेकी थिए । १०॥ यद्यपि ती निष्काम थिए, तापनि स्वयं वेदहकले उनका कामना पूर्ण पारे । पुढमा ब्रह्मा बाणले बाङ्ने भएर अनेक राजाहकले  
 विविध प्रकारका उपहार समर्पण गरेर अमर्को बर्भयुक प्रजा-पालन तथा दक्षिणादिले सन्तुष्ट भएर ब्राह्मणहकले श्लोकमा ज्ञानको बर्भयुकको छैटी माग दिएका थिए । ११॥ जमको  
 यज्ञमा वर्मा गांधीपान गरेर हुन्द उभलेन अङ्गा थिए र जमको अन्त्यन्त अङ्गा र निश्चल भक्तिभावले अर्धमा गरिएको यज्ञहकलाई साक्षात् विष्णुरूप यज्ञपुरणले स्वीकार गरेका थिए । १२॥  
 जो हुन प्रार्थना देवता, नियन्त्र, मनुष्य, दृष्ट तथा कृपादिदेदि विष्ट इत्यर्थ-न्त गम्भिरता मर्दे जीव सुखन्त हुन हुने गर्दथे, ती विष्णुका प्राणम्बहव भक्त्यान्ने प्रमत्त भएर

मत्सेवकोऽन्यो भगवत्कलाभृते ॥ ६ ॥ यमभ्यर्षिन्परया मुदा मतीः मत्याशिपो दक्षकन्याः मरिद्धिः ॥ यस्य राजानां दृढहे धराऽऽशिपो निराशिपो  
 गृणवत्समुत्तोधाः ॥ १० ॥ छन्दांम्यकामस्य च यस्य कामान्दुहुराजदुरयो ब्रह्म नृपाः ॥ प्रत्यक्षिता युधि धर्मेण विप्रा यदाशिषां पष्ठमंशं  
 परेत्य ॥ ११ ॥ यस्याश्वरे भगवानध्वरात्मा मधोनि माद्यत्पुरुमोमपीथे ॥ श्रद्धाविशुद्धाचलभक्तियोगसमर्पितेज्याकलमाजहार ॥ १२ ॥ यत्प्रीण-  
 नाद्धिपि देवतिर्यङ्मनुष्यवीरुनृणमाविशिष्टात् ॥ प्रीयेत सद्यः स ह विश्वजीवः प्रीतः ॥ वयं प्रीतिमगादुगयस्य ॥ १३ ॥ गयादुगयन्त्यां चित्रश्वः  
 सुगतिरवरोधन इति त्रयः पुत्रा बभूवुश्चित्ररथादूर्णायां मघाडजनिष्ट ॥ १४ ॥ तत उत्कलायां मरीचिर्मरीचिर्किन्दुमत्यां बिन्दुमानुदपद्यत । तस्मात्सर-  
 धायां मधुनामाऽभयन्मधोः सुमर्नासि वीरव्रतस्ततो भोजायां मन्थुप्रमन्थजज्ञाते । मथ्यो मत्यायां भौवनस्ततो दृषणायां त्वष्टाजनिष्ट । त्वष्टृविरोचनायां  
 निरजो विश्वजय शतजित्मवरं पुत्रशतं कन्या च विषुच्यां किल जाता ॥ १५ ॥ तत्रापि श्लोकः ॥ प्रियव्रतं वंशमिमं विरजश्चमोद्भवः ॥  
 अकरोदत्यले कोर्त्या विष्णुः सुगणं यथा ॥ १६ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे प्रियव्रतवंशानुकीर्तनं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५॥  
 रातोवाच ॥ उत्कम्त्वया भूमण्डलायामविशेषो यावदादित्यस्तपति यत्र चामो ज्योतिषां गणेश्रन्द्रमा वा मह दृश्यते ॥ १ ॥ तत्रापि प्रियव्रतश्चर-

लुन महाराज मयको सम्मान गरेका थिए तिनको समता कमले गर्वमकछ १ । १३ । ती महाराज मयकी मयनी नामकी भार्याबाट चित्रश्व, हगति र अश्वरोचन यी तीन पुत्र भए  
 तिनमा चित्रश्वकी छोरी नामकी बस्तीबाट मघाट उत्पन्न भए ॥ १४ ॥ मघाटकी बस्ती उत्कलाबाट मरीचि र मरीचिकी बस्ती बिन्दुमतीबाट बिन्दुमान नामका छोरा जन्मे । बिन्दुकी  
 पत्नी मत्याबाट मधु नामका पुत्र उत्पन्न भए । मधुकी छोरी सुमनाबाट वीरव्रत र वीरव्रतकी छोरी भोजाबाट मन्थु र मन्थु नामका दुई छोरा भए । तीमध्ये मन्थुकी छोरी मत्याबाट भौवन,  
 भौवनकी छोरी दृषणाबाट त्वष्टा, त्वष्टाकी छोरी विरोचनाबाट निरज तथा निरजकी विष्णुकी नामकी भार्याबाट मरिचिर् आदि भए पुत्र र पौत्री जन्मा भए । १५ ॥ निरजको विष्णुमा  
 या श्लोक कहिन्छ-‘जन्ते विष्णु भगवान् देवताहकको श्रेया बढाउँछन् । य-तै अन्यमा उत्पन्न राजा विरजले आफ्नो रूप कर्मात्तु महाराज प्रियव्रतको ब्रह्म अर्हत्कृत् भएर दिने ॥ १६ ॥ इति

श्रीमद्भगवते महापुराणे पंचमस्कन्धे नेपाली भाषायां कायां एकदशोऽध्यायः । १५ ॥ ( भुवनकोशको विस्तार वर्णन )—यान् कथा मुनो राजा बरीहितले सोधि-हे महाकुने । जहाँपन्म  
 स्येको प्रकाड छ र अहाँपन्म तारागण मयेत कद्रमा देखिन्छन्, त्यहाँपन्म मत्ता भूमण्डलको विस्तार हजुरले मलाई मुनाइगन्नुमर्गो ॥ १ ॥ त्यसैको प्रमत्तमा इजुरले जुन वस्तुभएको  
 थियो यस धृत्वीया राजा प्रियश्रवको हथको पाँत्राले हनेका लोकराट सात मशुद्र वने र निजले सात द्वीपको रचना भयो । अनः म यी सबैको परिमाण र लक्षण सबैव विवरण जान्ने  
 बन्नुक छु ॥ २ ॥ प्रमादको समुग तथा स्थूल रूपमा लागेको मन स्वयं प्रकाश परब्रह्म बगवान् वासुदेवको नियुक्त तथा अन्यन्त रूपमा पनि लाग्न सक्छ । अनः हे गुरा !  
 तिनको स्थूल रूपक यस ब्रह्माण्डको विस्तारपूर्वक वर्णन गर्नुहवन् ॥ ३ ॥ शुक्रदेवजी मनलामे—हे महाराज ! काही पुरुष देवता समान माथ बाएर पनि बगवान्को भाषा र तिनका  
 गुणहरूको विस्तारक अन्य मन तथा वाणीले वर्णन गर्नुमा समर्थ हुन सक्नेन अनः म मुख्य-मुख्य नाम, रूप, परिमाण तथा लक्षणहरूको व्याख्याको प्रमत्तमा भूमीको वर्णन

णपरिखातेः सप्तभिः मस मिन्धव उपकल्प्ता यत एतस्याः मसद्वीपविशेष विकल्पस्त्वया भगवन्सह सृष्टिर्न देवास्त्रिणमहं मानतो लक्षणतश्च सर्वं  
 विजिज्ञासाभि ॥ २ ॥ भगवतो गुणमये स्थूलरूप आवेशितं मनो वागुणेऽपि सूक्ष्ममपि आत्मन्योतिषि परे ब्रह्मणि भगवति वासुदेवारूपे क्षममावेशितं  
 तद् इतद्गुरोर्ऽहं स्थितुर्वर्णयितुमिति ॥ ३ ॥ ऋषिरुवाच ॥ न वै महाराज भगवतो मायागुणविभूतः कष्टो मनमा वचसा वाऽधिगन्तुमलं विबुधा-  
 युषापि पुरुषन्तस्मात्प्राधाप्येनैव भूगोलकविशेषं नामरूपमानलक्षणतो व्याख्यास्यामः ॥ ४ ॥ यो वायं द्वीपः कुवलप्रकमलकोशाभ्यन्तरकोशो नियुत-  
 योजनविशालः समवर्तुलो यथा पुष्करपत्रम् ॥ ५ ॥ यस्मिन्नन्तर् वर्षाणि नवयोजनमहस्रायामान्यथभिर्मर्यादागिरिभिः सुविभक्तानि भवन्ति ॥ ६ ॥  
 पूर्णं मध्ये इलावृतं नामाम्यन्तरवर्षं यस्य नाभ्यामवस्थितः सर्वतः सौवर्णः कुलजिगिराजो सैर्द्वीपायाममुमुत्राहः कर्णिकाभूतः कुवलप्रकमलमथ  
 मूर्धनि द्वात्रिंशत्सहस्रयोजनविततो मूले षोडशसहस्रं तावताऽन्तर्भूम्पां प्रविष्टः ॥ ७ ॥ उत्तरांतरेणलावृतं नीलः श्वेतः मृद्वानिति त्रयो रम्यकहिर-  
 ण्ययकुरुणां वर्षाणां मर्यादागिरयः प्रागायता उभयतः क्षारोदावधयो द्विगहस्रपृथ्व एकैकशः पूर्वस्मात्पूर्वस्मादुत्तर उत्तरो दशांशाधिकं शेन दैर्घ्यं  
 एव ह मन्ति ॥ ८ ॥ दक्षिणेनलावृतं निषधो हेमकूटो हिमालय इति प्रागायता तथा नीलादयोऽयुतयोजनोत्सेधा हरिवर्षकिम्पुरुषभारतानां

गदं ॥ ९ ॥ हामीहरू जुन द्वीपमा बस्छौं यो ब्रह्माण्ड कमलको कांठ अर्थात् मध्यभाग भैं विद्यमान छ यस द्वीपको विस्तार एक लाख योजन छ र यो कमल पत्रको  
 समान बाटुलो छ ॥ ५ ॥ यसमा नी-नी हजार योजन विस्तारका नी वष ( देश ) छन् जुन भाट सोमा दिगन्तक पवनहरूले मिन्न मिन्न बाँडिएका छन् ॥ ६ ॥ यिनको मासमा  
 इलाङ्ग नामको देश छ । ती सर्वतहहरूको राजा सुमेरु सबै पर्वतको मासमा छ, जुन भूमण्डलको कमलको कर्णिका समान छ र माथिबाट नलम्ब सुवर्णमय छ । यसको विस्तारको  
 विस्तार बर्षीय हजार योजन छ र ऊर ( फेदी ) को विस्तार साँढे हजार योजन छ । न्यां, यति नै अर्थात् सोह हजार योजन धूर्ध्राभित्र पुग्नेका छ ॥ ७ ॥ इलावृत वर्णयन्दा उत्तर-क्षेत्रः  
 नील, श्वेत तथा मृद्वान् नामका तीन पर्वत छन् । जुन रम्यक, हिरण्यक र कुल तीन दशरूपी सीमा निर्धारक गर्दछन् । ती र्ध-वर्षिभ्यः क्षारसमुद्रमध्य फैलिएका छन् । नोचट ग्रन्थक

पर्वतको भोटाई दूर हजार योजन छ र पहिलेको अथेला पठिन्ना पर्वत लगाईमा दममांशमन्दा अलिकति मात्र न्यूनाधिक छ । ८॥ यस्तै इलाहाबादको दक्षिणतिर निषध, हेनकट तथा दिमालय नामका तीन पर्वत छन् । ती सबै नीलादि पर्वतको दक्ष पूर्व-पश्चिमतिर फैलिएका छन् र दस हजार योजन अग्ला छन् । इनीबाट कमरः इलाहाबाद, बिम्बुल र मारनपर्वको सीमा विभाजन हुन्छ ॥ ९॥ यसै प्रकार इलाहाबादको पूर्व र पश्चिमतिर नील तथा निषध पर्वतमध्ये फैलिएको कन्धमादन एवं शाल्यवान् नामका दुई पर्वत छन् । यिनको बीचार्द दूई महस्र योजन छ र यो केतुमाल तथा भद्राक्ष नामका दुई देशको सीमा निर्धारित गर्दछन् । १०॥ यिनको अतिरिक्त मन्दर, मेरुमन्दर, सुपाश्र्व र कुमुद यी चार हजार योजन अग्ला चार पर्वत मेरु पर्वतका आधारभूत भागका भै बनेका छन् ॥ ११॥ यी चारै पर्वतमा तिनका पञ्च समान आँप, जाडुनो, कदम्ब र बरका चार वृक्ष छन् । यी द्वाघ सह योजन अग्ला तथा त्यति नै शालाहरूको बिम्बुलले पुग्न छन् र यिनको भोटाई सय योजन छ । १२॥ हे बरभेट ! यी पर्वतहरूमा फिउ, मह, उखुको रस तथा सीढी पानीका चार सरोवर छन्, जसमानुहुउने

तथामन्त्र्यम् ॥ ६ ॥ तथैवेलावृतमपरेण पूर्वेण च मात्स्यदुग्धमादनावानीलीनिषधायतौ द्विसहस्रं पप्रयतुः केतुमालभद्राश्वयोः सीमानं विदधाते ॥ १० ॥ मन्दरो मेरुमन्दरः सुपाश्र्वः कुमुद इत्ययुतयोजनविस्तारोन्नाह्य मेरोश्चतुर्दशमष्टम्भगिरय उपकल्पाः ॥ ११ ॥ चतुर्ध्वतेषु चतुर्जम्बू-कदम्बन्यग्रोधाश्चत्वारः पादपप्रवराः पर्वतकैतव इवाधिमहस्रयोजनोन्नतास्तावद्विद्विपविततयः शतयोजनपरिणाहाः ॥ १२ ॥ इदाश्चत्वारः पयोम-विश्वराममृष्टजला यदुपस्पर्शान् उपदेवगणा योगैश्वर्याणि स्वाभाविकानि भगवत्पद्म धारयन्ति ॥ १३ ॥ देवोद्यानानि च भवन्ति चत्वारि नन्दनं चैत्ररथं वैभ्राजकं सर्वतोभद्रमिति ॥ १४ ॥ देव्यगरपरिवृद्धाः सहसुरललनलललामय्युपतय उपदेवगणैरुष्णीयमानमहिमानः किल विहरन्ति ॥ १५ ॥ मन्दरोत्तमङ्ग एकादशशतयोजनोत्तुङ्गदेवचूतशिरसो गिरिशिखरस्थूलानि फलान्यमृतकल्पानि पतन्ति ॥ १६ ॥ तेषां विशीर्यमाणानामतिमधुर-गुरभिर्मुगन्धिवहुलारुणरमोदनारुणोदा नाम नदी मन्दरगिरिशिखरान्निपतन्ती पूर्वैर्गोलावृतमुपप्लावयति ॥ १७ ॥ यदुपजोषणाद्भवान्या अनुच-रीणां पुष्यजनवधूनामवयवपार्श्वमुगन्धवातो दशयोजनं समन्तादनुवायति ॥ १८ ॥ एवं जम्बूफलानामत्युच्चनिपातविशीर्णानामनस्विप्रायाणा-

यधुर्नक्षत्रादि उपदेवहरूको विना प्रयान नै पश्चादमः सबै योग-मिद्धिहरू प्राप्त हुने गर्दछन् ॥ १३॥ यसै प्रकार यिनका नन्दन, चैत्ररथ, वैभ्राजक र सर्वतोभद्र नामका उपवन पनि छन् ॥ १४॥ तिनका देवाङ्गनाहरूका युषपति देवता विहार गर्छन् र गन्धर्वीदि उपदेवका स्वयं रत्न उनको महिमा वर्णन गर्दछन् ॥ १५॥ मन्दरपर्वतको काष्ठमा जुन वृक्ष सय योजन अग्लो सीढी आँपको वृक्ष छ, त्यसबाट पहाडका टुक्रा समान ठूला-ठूला तर अत्युत सघाम रसादिष्ट फल पुग्दछन् ॥ १६॥ ती फल कुटेरछि तिनबाट जुन अतिशय सुगन्धिन र अरुणवर्णको रस रहन्छ, त्यसबाट उपवनहरूकोवा नदी मन्दराक्षसको शिखरबाट झरेर आफ्नो जमले हुलाहुन श्रद्धाः पूर्वी प्राण मिति पाउँछ ॥ १७॥ त्यसको जन सेवन गर्नले आँपावर्तीको मर्त्यो पक्षी-मनुष्यका अङ्गबाट बरतो मुगन्ध निन्दन्छ कि तिनको अङ्ग तथा अवयवहरूको पार्श्व गरेर बग्ने वायु तिनको चोरेरिद वन योजनसम्म सबै प्रदेशलाई सुरामित पार्द रहन्छ ॥ १८॥ यसै प्रकार धेरै माषिबाट हुने हाजीको समान ठूला-ठूला र धेरै माना कोषा एवं जाडुनका फल फुटनाले गर्दा तिनको रसबाट उपवन जम्बू न मर्को नदी

मेरुपर्वतको इजारा योजन भन्ने। शिखरबाट पुष्पकोवा झरेर आफ्नो जतले इलाहृत लख्दको दक्षिणी भागलाई भाइ पाईछ ॥१५॥ त्यस नदीका दुवैतिरको माटो त्यही समयमा पिरो तथा बायु र सूर्यको संयोगले मुन्नेपछि देबलाकलाई लब्ध। विभूषित पाई जम्बूनद नामक सुवर्णको रूपमा परिणत हुने गर्छ ॥२०॥ जम्बूनदी देवता तथा गन्धर्वादि आफ्ना तल्लो मुन्दरीहरूका साथै हुकुट, कटक तथा किङ्किणी आदि गहनाको रूपमा धारण गरिराख्दछन् ॥२१॥ सुपार्वर्ष नामक पर्वतमा उम्रेको जो बाँटा धेरै ठूलो कदम्बको वृक्ष छ, त्यसका पाँच कोटरबाट बह्ने पाँच धाराहरू बग्दछन्, जसको बाँटाई कायावको छ । यस प्रकार सुपार्वर्ष पर्वतको शिखरबाट गिरेका यी पाँच मधुघनाहरू इलाहृत लख्दको पश्चिम। भागलाई आफ्नो मुगन्धले सुगन्धि पाई बग्दछन् ॥२२॥ लिनको त्यस पिउने प्राणिहरूको हुलबाट निस्कने बायु सबैतिर मय बाँजनमम्मको मृत्तिलाई सुगन्धित पाई रहन्छन् ॥२३॥ त्यसै प्रकार कुसुद पर्वतमा घनबन्ध नामको जुहू वृक्ष छ, त्यसका हाँगाहरूबाट दूध, दही, पिउ, खसर, अन्नादि तथा बन्ध, शय्या, आसन एवं आभूषणादिका नद निम्नजड्छन् ।

मिभङ्गायनिमानां रसेन जम्बू नाम नदी मेरुमन्दरशिखरादयुतयोजनादवनितले निपतन्ती दक्षिणेनात्मानं यावदिलावृतमुपस्यन्दयति ॥ १६ ॥ तावदुभयोरपि रोधमोर्यां मृत्तिका तद्वत्तेनालुविध्यमाना त्वकर्मयोगविषाकेन सदाऽमरलोकाभरणं जागृनन्द नाम सुवर्णं भवति ॥ २० ॥ यदु द्वाव विबुधादयः सह पुनतिभिर्मुकुटकटककटिमूत्राद्याभरणरूपेण खलु धारयन्ति ॥ २१ ॥ यस्तु महाकदम्बः सुपार्वर्षनिरूढो यास्तस्य कोटरेभ्यो विनिःसृताः पञ्चायामपरिणाहाः पञ्च मधुधाराः सुपार्वर्षशिखरात्पतन्त्योऽपरेणात्मानमिलावृतमनुमोदयन्ति ॥२२॥ या ह्युपयुञ्जानानां मुखनिर्वायिता बायुः समन्ताच्छतयोजनमनुव्रामयति ॥२३॥ एवं कुमुदनिरूढो यः शतवल्शो नाम वटस्तस्य स्कन्धेभ्यो नीचीनाः पयोदधिमधुधृतमुद्राजानाद्यव- रशय्यामनाम्न्यादयः सर्व एव कामदुषा नदाः कुमुदाप्राप्यतन्तस्तमुत्तरेणैलावृत्तमुपयोजन्ति ॥ २४ ॥ यानुगुणानानां न कदाचिदपि प्रज्ञानां वर्त्तयन्तितद्गमस्वेददौर्गन्ध्यजराभयमृत्युर्जातोप्यवैवर्ण्योपसर्गादपस्तापविरोधा भवन्ति यावज्जीवं सुखं निरतिशयमेव ॥ २५ ॥ कुरङ्गकुरङ्गकुङ्कुम- वैकङ्कत्रिकुटशिशिरपतङ्गरुचकनिषधशिनीवामकपिलशस्त्रैर्द्यूजार्कध्वजभङ्गागकालज्वरनारादादयो विंशतिगिरयो देवैः कर्णिकाया इव केसर- भृता मूलदेवो परित उपकट्टताः ॥ २६ ॥ जठरदेवकूटो मेरु पूर्वेणाष्टदरायोजनमहसमुद्रगायनो द्विमहस्रं पृथुगो भवनः । एवमपरेण पवनपा- रि-

नी तस्यै इच्छावृत्त भोगका दाता छन् । कुसुद पर्वतको शिखरबाट स्रष्ट बगेर ती इलाहृत लख्दको उत्तरी भागलाई बीचैदे रहन्छन् ॥२४॥ ती नदले सबै वदार्थको उपयोग गनाले त्यहाँ सबै मानिसका बल्लामा बाउरी पर्छ, पाक्नु, चरीरमा रम्यता आउनु, शरीरबाट दुर्गन्ध निस्कनु, मृत्यु, सर्व-गर्मी र शरीरको कान्ति बढ्नु आदि किनले कति पनि दुःख हिँदैन् र उनलाई जीवनभरि हरा-परा सुख प्राप्त हुन्छ ॥२५॥ हे राजन् ! यसको कमिकाको सबैतिर जसै केदार हुन्छ, त्यस्तै नै मेरुपर्वतको मूल प्रदेशमा जनको चरैतिर कुसुद, खसर कुसुम्भ, रेकङ्क, किङ्कि, शिखर, परुल्ल, रुचङ्क, निषध, छिनीचाम, कपिल, कङ्क, वैदूर्य, वारुचि, हंभ, आनभ, नाग, कालाञ्च तथा नाद आदि शीम पर्वत विद्यमान छन् ॥२६॥ मेरु नदी दुवैतिर जठर र देवकूट नामका दुइ पर्वत छन्, जो उत्तरतिर अठार इजारा योजन लामा, दुइ इजारा योजन पाक्ला र त्यति नै बल्ला छन् । यसै प्रकार पश्चिमाञ्च-

एवम तथा शरिपात्र, दण्डितर कैलास एवं करचम तथा उत्तरति पूर्वाभिमुख कैलिएका त्रिभुज र जहर नामका दुःख पर्वत छन् । यी आठै पर्वतले घेरिएको सुमेरु पर्वत चारैतिवाट घेरिएको अग्नि रुमान तेजस्वी देखिन्छ ॥२७॥ यस्तो मनाइ छ—सुमेरुपर्वतको दायरको मझमा ब्रह्माजीको सम चतुष्कोण र सुवमयी पुरी विद्यमान छ, जसको विस्तार हजार जयुन योजन छ ॥२८॥ त्यसको तल चारैतिर पूर्वादि आठै दिशा र उपदिशाहरूमा तिनधा अधिपति इन्द्रादिक आठै दिक्षपालहरूका आठ पुगी छन्, जुन आफूफना स्थायीको अनुरूप तथा गरिमाजमा ब्रह्माजीको पुरिमन्दा एक चौपाई लामो र चाल्दो छ ॥ २९ ॥ इति श्रीवैष्णवायतौ महापुराणेषु पञ्चमस्कन्धे नेपाली भाषाटीकायां राहणोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ( ब्रह्माको उत्पत्ति विवरण र विषयी द्वारा चल्दगर्णको गतुति )—शुक्रदेवजी मनुहुन्छ—हे राजन् ! जब माछालाई यक्षमूर्ति मयबान् विष्णुले राजा बलिको यक्षशालामा गएर तीनै खोचसह हाक्नको निमित्त आफ्ना पाठ चढाए तब उनका राप्पो पाउको बूढी मौँठाको नहको आवातले माथिको ब्रह्माण्ड फाँट्यो, त्यसको पालवट निस्केर ब्रह्माण्डदेखि बाहिर झुन जल चारा

यात्रौ दक्षिणेन कैलासकरवीरौ प्रागायतवेवमुत्तरतश्चिच्छुद्धमकृतावष्टभिरैतः परिस्तुतांऽग्निं च परितश्चकास्ति कञ्चनगिरिः ॥ २७ ॥ मेरोर्मूर्धनि भगवत आत्मयोनेर्मध्यत उपकल्पां पुरीमयुतयोजनमाहसौ समचतुरर्थां शातकौर्मीं वदन्ति ॥ २८ ॥ तामनु परितो लोकपालानामाशनां यथा- दिशं यथारूपं तुरीयमानेन पुरोऽष्टाबुक्लपाः ॥ २९ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे भुवनकोशवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ तत्र भगवतः साक्षाद्यज्ञलिङ्गस्य विष्णोर्विक्रमतो वामपादाङ्गुष्ठनखनिर्भिन्नोऽर्धाङ्गुलकद्रव्यविवरेणान्तः प्रविष्टा या वाद्यजलधारा तत्ररूपपङ्कजावनेज्जगत्किञ्चल्लोकोपरंजिताखिलजगदधमलापहोपस्पर्शनामला साक्षाद्भगवत्पदीत्यनुपलक्षितवचोऽर्धमायमानाऽन्तिमद्वता कालेन युगमहस्रोपलक्षणेन दिवो मूर्धन्यवततार यत्तद्विष्णुपद्माहुः ॥ १ ॥ यत्र ह वायु वीरव्रत औत्तानपादिः परमभागवतोऽस्मत्कुलदेवताचरणार- निन्दोदकमिति यामनुसवनमुत्कृष्यमाणभागवद्भक्तियोगेन दृढं क्लियमानान्तर्हृदय औत्कण्ठ्यविवशामीलितलोचनयुगलकुङ्कुमलविगलितमलवाष्प- कलयाऽभिव्यज्यमानरोमपुलककुलकोऽधुनापि परमादरेण शिरसा विभर्ति ॥ २ ॥ ततः सप्त ऋषयोऽस्मत्प्रभावाभिज्ञा यां ननु तपम आत्यन्तिकी

आयो, त्यो हो परमकमललाई पुनाले त्यसका अक्षयवर्षा केदारमित मितिएर रातो रंगको भयो । यो निर्मल जलधारा स्पर्श हुनामाथ अगत् गर्भ बाप नष्ट पारिदिन्छ । त्यसलाई पछि अरु केही नभनेर सबै साक्षात् 'ममहरपदी' भन्दथे । अक्षयवर्षाटाढाबाट त्यो हजारी पुन दीर्घकालपछि स्वर्गबाट माथि विराजमान माथगत् भुवलांकमा जमलाई 'विश्वपदी' पनि स दत्त, तल बलिन् ॥१॥ हे वीरप्रत ! त्यस लोकमा राजा उवाचनपादका छोरा परम समवद्रुक्त भुव सन्ततन् । ती नित्य बढने भक्तियोगद्वारा 'यो हाम्रो कुलदेवताको परमोदक हो' भन्थो मानेर त्यो बललाई बढ हलो आदर साथ आफ्नो छिस्मा चढाउँछन्, ठव नितको हृदय प्रमायेगेने अत्यन्त गहृगृ हुने गर्दछ उच्चपात्रवद् ब्रह्म विस्मिष्टका दुवै नेत्र-कमल बाट निर्मल आँसुका धारा बग्न थाल्दछन् र छरीरमा रोमाञ्च हुने गर्दछ ॥२॥ त्यसपछि मर्त्यामा समवात् बासुदेवको अटल र अचल् भक्तिमात्र प्राप्त गरेर जमले सबै कायमाहृको

परिणाम परिदिष्टम् । अतः, ती आह्वयप्रायण मपरिणाम ती गङ्गातीको प्रभाववात समिद्ध हुनाले गर्दा 'तस्माको सर्वज्ञान सिद्धि यदी हा' यस्ता ठान्ने उपलब्धि हुना आदित आज पात्र आफ्ना अडामा घातमा परिरेहन् । तर्क्ये मुमुक्षुजन स्वतः प्राप्त अभिप्रायिणी ह्यजितार्थं विग्रमा यदाउल्लस ॥ ३ ॥ शिवकोको अडवात शङ्का-हवातीं धरोद देवतादृष्ट्या विमानदृष्टको भरी आकाशमार्गवात तत्त चलंदी र चन्द्रलोकेलाई बाप्ताविन पार्दै मेरुशिखरको भ्रमपुरीमा पुग्दछिन् । न्यम ब्रह्मपुरीमा ती धार धाराहरूमा विमक्त भएर सीता, अलवन्दा चक्षु र भद्रा यी नापरात कोर् दिशाहरूमा बन्दै अन्यथा मद तथा नदीहरूमा अर्धधर समुद्रमा गएर मिल्दछिन् ॥ ४ ॥ ५ ॥ तिनका सीता ब्रह्मपुरीबाट गंगेर मेरुपर्वतको केन्द्र स्थान देखिने बण्डा

मिद्धिरेनावनी भगवति मर्वातमनि बागुदेवेऽनुपरतभक्तियोगलाभेनोपेक्षितान्याथार्थमगतयो मुक्तिमिवागतां मुमुक्षव इव सर्वहुमानमद्यापि जटा-जूटेरुद्धहन्ति ॥ ३ ॥ तनोऽनेकमहस्रकोटिविमानानीकमहकुलदेवयानेनावतरन्तीन्दुमण्डलमाचार्यं ब्रह्ममदने निपतति ॥ ४ ॥ तत्र चतुर्धा भिद्यमाना चतुर्भिर्मभिन्नतुर्दशमभिस्पन्दती नदनदीपतिमेवाभिविशति गीताजलकनन्दा चक्षुर्भेद्रेति ॥ ५ ॥ सीता तु ब्रह्ममदनात्केसराचला-दिगिरिशिखरेभ्योऽधोऽधः प्रस्रवन्ती गन्धमादनमूर्धगु पतित्वाऽन्तरेण भद्राश्वपं प्राच्यां दिशि क्षारममुद्रमभिप्रविशति ॥ ६ ॥ एवं माल्यवच्छिन्न-रात्रिपतन्ती ततोऽनुपरतवेगा केनुमालमभि चक्षुः प्रनीच्यां दिशि मरित्पति प्रविशति ॥ ७ ॥ भद्रा चोत्तरतो मेरुशिरसो निपतित्वा गिरिशिखरा-दिगिरिशिखरमतिहाय शृङ्गवतः शृङ्गादवस्पन्दमाना उत्तरांस्तु कुरुलभित उदीच्यां दिशि जलधिमभिप्रविशति ॥ ८ ॥ तथैवालकनन्दा दक्षिणेन ब्रह्ममदनाद्धन्ति गिरिकूटान्यतिक्रम्य हेमकूटाद्धेमकूटान्यतिरभमततरंहमा लुटन्ती भारतमभिवर्ष दक्षिणस्यां दिशि जलधिमभिप्रविशति । यस्यां

पर्वतहरूमा हुँदै हुना बेगले गर्दै गन्धमादन पर्वतको शिखरमा झर्दछिन् । ती भद्राप्र छण्डलाई प्तावित पार्दै पूर्वतिर क्षारममुद्रमा मिल्दछिन् ॥ ६ ॥ यमै प्रकार चक्षु नदी गान्धवान्को शिखरमा हुँदै केनुमाल वर्णमा अनन्त गतिले पश्चिमतर्फ गर्दै मृदुद्रमा मिल्न पुग्दछिन् । ७ ॥ भद्रा नदी मेरुपर्वतको उत्तरतिरको शिखरवात तल गंगेर यौटा पर्वतमा बदै अन्यथा शृङ्गवातीं शिखरवात गंगेर अघर कुदरेमा उत्तरतिर बन्दै भद्राप्रमा मिल्न पुग्दछिन् ॥ ८ ॥ अलवन्दा ब्रह्मपुरीको दक्षिण भागवात गंगेर अनेक पर्वतहरू नगर्दै हेमकुलमा पुग्दछिन् र त्यहाँबाट अन्त्यन्त नाव तथा अग्रतिहत बेगले हिमालयको शिखरलाई पार्दै अन्यथा भारततर्फ पुगेर अनेक देव, अग्रछन्दा बन्दै अन्यथा दक्षिण दिशको

ॐ एतावत् । तथा मर्यादे मुक्ति दिन्त ) ननै नवरमा यौटा गङ्गा बल्लको । त्योतिर यौटा बहुगुण समि धियो । त्यो बाव बुदी भएको, तब बल्लो त्यो शक्ति आफ्ना क्षोणहरूलाई दिएर भन्दो 'या बाणि बहुगुण का, कसको सुभावा मन् । रात्रिमा पनि बलको रमा गर्दै रहन् । क्षोणको शिवाको लक्ष्मा रही कहा रहे । ती रात्रिमा रात्री रहेर धमिको रक्षा गर्नकोले । यहिने कसो कोरी बाणी बन्ना । त्यसले मनि बाहिर तिनकाय च हलन छ-क्या देउको । त्यो एक छल्लामा मरिजाई देई ल्यो । यहि बल सम्य विगतम कर्तन मयो, तब त्यसले मरिजाई भूमीमा गाढ्ने र शिक्ने सर्वहाथो । त्यसपछि लको कोरीको दावा बाधो । त्यसले मरिजा घनमाता गङ्गाको तबै बग्नु कामा पाया । यहि हेमो क्षोणका गल्लो । ठल्ले टोका कसैर मरिजाई पचवात बाहिर लगेर ल्योको । त्यसमा बन्नेमाको क्रिय पदेयि जलवात अग्रत हुँदुन लल्लो । त्यसले रवी अग्रत लभ्यु धियो र जमा मन् । बलको माय हो कि-भक्तिरवी मनि प्राप्त प्राप्त गर्दै लगेरुगी मनुष्य प्रोग मायका-म स मुक्त हु । 'मलाई के पात्र छ-यच्छ ।' बाती भनेर त्यो आर्त्यमाई र शास्त्रमा पूजा पाउने जा रु । अर्को रवीगुणो त्यसि शास्त्रलाई पुगेर तथा विविध पुताक गङ्गा पन कामाउन अग्रत गत कति बावत पर्वत रवीगुणी तन्मय रह-उन् । तैसा लल्लुको पुत्र लल्लवात अग्रतम ब माछ प्राप्त गर्दछन् ।



समुद्रमा मिन्दितम् । यमरा स्त्रीन गर्नका लागि आउने कपकिलाई पद गदमा अभ्यर्ष्य ग गतवृत्त आदि कथायश्चरुको फल पाउने पनि दुर्लभ रह्यो ॥१॥ यसै प्रकार प्रत्येक जलमा सेह आदि पर्वपाट निम्नने झर पनि सुपकडौं नद् तथा नदीहरू छन् ॥१०॥ यी सबै तपस्वीहरू फल प्राप्त गर्ने के कर्मभूमि छ । बाँगे आठ सण्ड स्वर्गराया पुष्पका शरीर पुष्पकाई मायका निम्ति प्रायिका छन् । जतः हुनलाई भूलांकस्थित स्वर्ग पनि मन्दछन् ॥११॥ यहाँका देवता समान पुष्पहरूको बाबु मनुष्यको मयनातुमार दण्ड हजार वर्षको हुन्छ तिनमा हजार हाँसीको बल रहन्छ र तिनको दबसमान खरोस्या जुन फकि, जुन यौवन र जुन आमादजनित उल्लास हुन्छन्, तिनले भी धेरै कालम्म वैधुनादि विषयमाग माँसछन् । तिनका आफु हो जब वेनन्त एक वर्ष शेष रहन्छ, सब तिनको मायाहरू गर्भवती हुन्छन् यस प्रकार यहाँ सबै जेनापुगको मयानस्थिति रहन्छ ॥१२॥ सबै जसमा फलका पुष्पका आदि र नवीन भेषिकाका मृदुहिले मृदुपिका घातहरू हुने हुन्छले त्यहाँका सबैका सुशोभित रहन्छन् ती आश्रम मृग तथा वर्ष-पर्वन्का गुफानरुमा जनेक धर्मिका पत्रका नवीन इमल-कुसुमको

मनार्थ चागच्छतः पुमः पदेपदेऽश्वमेधराजमुवादीनां फले न दुर्लभमिति ॥ ६ ॥ अन्तो नदा नद्यश्च वर्षे वर्षे सन्ति बृहदो मेवादिगिरिदुहितरः शतशः ॥ १० ॥ तत्रापि भारतमेव वर्षे कर्मक्षेत्रमन्यान्यष्ट वर्षाणि स्वर्गिणां पुण्यशोभोपभोगस्थानानि भौमानि स्वर्गपदानि व्यपदिशन्ति ॥ ११ ॥ ण्यु पुरुषाणामयुतपुरुषायुर्वर्षाणां देवकल्याणां नागायुतप्राणानां वज्रमहननवलवयोमोदप्रगुदितमहासौरतमिथुनव्यवायापवर्गवर्षभृः कर्मकलत्राणां तत्र तु त्रेतायुगममः कालो वर्तते ॥ १२ ॥ यत्र ह देवपतयः स्वैः स्वर्गणनायकैर्विहितमहारहणाः सर्वतुकुसुमस्तवकफलकिमल-यथ्रिया नम्यमानविटपलपाविटपिभिरुपशोभमानरुचिरकननाभ्रमायतनवर्षगरिदोणीषु तथा चामलजलाशयेषु विकचविधिधनवनवनरुद्रामोदमुदित-राजहंसजलकुचकुटकारण्डप्रसारसचक्रवाकादिभिर्मधुरानकराकृतिभिरुपकृतिषु जलक्रीडादिभिर्विचित्रविनोदैः सुललितमुरलन्दरीणां कामक-लितविलासमहामलीनावलोकककृष्णमनोदृढयः स्वेरं विहरन्त ॥ १३ ॥ नवस्वपि वर्षेषु भगवान्नारायणो महापुरुषः पुरुषाणां तदनुग्रहायाम-नत्त्ववृद्धेतात्मनाऽद्यापि मन्त्रिधीयते ॥ १४ ॥ इलावृते तु भगवान्भवे एक एव पुत्रात्र हन्यस्तत्रापरो निविशति भवान्याः शापनिमित्तज्ञो यन्प्रवेक्ष्यतः स्त्रीभावरुतत्पद्माद्वक्ष्यामि ॥ १५ ॥ भवानीनायैः लीगणाबुद्धमहसेरवरुष्यमानो भगवतश्चतुर्भूमिमहापुरुषस्य तुरीयां तामगी

मुपेक्ष पाएर प्रसन्न भनेले कृजित रात्रहंस, जल-कुचकुट, कारण्ड, मारस तथा वक्षेवा आदि पक्षिहरू एवं गुञ्जन घने श्रमरमृदुलाई फिन-फिन जातले सुशोभित जलाशयहरूमा उहाँका भेट देवतासभ आफुभन्ना सेवकमा प्रसन्न स्थितिहरूद्वारा जनेक प्रकारका माधुरीले पुत्रिद शरर परमसुन्दरी देशान्तरहरूका मायै तिनका कर्मजनित विलासपूर्ण हाप र खोडाकटा-त मन तथा नेत्र आकृष्ट अण्डित किमिम-किमिमका कृतक गर्दै रहन्छन् विहार गर्दछन् ॥१३॥ यापि कानीवर्षमा परमपुष्ट नारायण न्याहो मृष्टा पुरुषहरूमा अनुग्रह गर्नका लागि आफ्ना विभिन्न मुर्तिले आत्र पनि विराजमान रहन्छन् ॥१४॥ इलावृते अष्टमा एषलै छत्ररुजी नै पत्न्य छन् । ती भगवान्का आपले त्यहाँ कुनै पनि अर्को पुष्ट ज्ञान सन्नेन, तिनले त्यहाँ जा नान्छ, -यो क्षीमा परिवर्तित हुन्छ । अगाही नवीं (कन्धमा यस विषयको विस्तृत वर्णन गरिने छ ॥१५॥ त्यहाँ पार्वतीमादि हजारभन्नेद खोहले वैष्णवका सम्मान प्राप्त छ

परमात्मको ऋतुर्गुरु मूर्तिहृत्का कारणस्वरूप सङ्कर्षण नामको चौथो तामयी मूर्तिको समाधिप्राप्त्ये इत्याध्याय गर्दै र यस मन्त्रलाई अर्पे स्तुति गर्ने गर्दछन् । श्रीगुरु भगवान् मन्त्रुदन्त—जपको द्वारा सर्व गुणको अभिषेक हुन्छ, सो अनन्त र अन्वक्त मूर्ति परम पुत्र मन्त्रान् सङ्कर्षणलाई वरम्भार नमस्कार छ ॥१६॥१७॥ हे भगवाञ्छेदेव ! हुनुका कारण कमल भक्तहरूको रक्षक हुन् । गुरु सबै पेश्वरका आश्रय हुनुहुन्छ । गुरुले आफ्नो भूतभारन स्वरूप भक्तगणको प्रति पूर्णरूपले प्रकट गर्नुभएको छ र गुरु मन्त्रलाई समस्त वाट पुक्त पान र अनन्तलाई त्यस बन्धनमा बाँध्ने छन् । यन्ता परमब्रह्म हुनुलाई न नमस्कार गर्दछु ॥१८॥ हे श्रोता ! कोष त्रित्त्वमा जमर्धे हाँसे छि जस विषयहरूमा लिप्त भएर गाँडे-छ, त्यसै गरी यो हुनुको छि संसारभर हेरिरे पनि मायामयी विषयवाहनाले बरिपको चित्तको शुद्धिकरमा केही पनि लिप्त हुन जान्दैन, ती परम समर्थ हुनुको आफ्नो अनन्तरगलाई त्रित्वे हृत्का मरका हुन पुक्त बाटेर नगर्छन् ॥ १९॥ जो पुक्तलाई बापको मायाले मोहित गर्दै मदिरा पानले अलग नयन भएका देखिन्छन् र जमका कारणको रूपमा गर्नाले कामबज

मूर्ति प्रकृतिमात्मनः सङ्कर्षणमंजामात्मममाधिरूपेण सन्निधायैतदभिगृणन्भव उपधावति ॥ १६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॐ नमो भगवते महा-  
पुरुषाय सर्वगुणसंख्यानायानन्तायान्यक्ताय नम इति ॥ १७ ॥ भजे भजन्यारणपादपङ्कजं भगवत् कृत्स्नस्य परं परावणम् ॥ भक्तेष्वलं  
भावितभूतभावनं भवापहं त्वां भवभावमीश्वरम् ॥ १८ ॥ न यस्य मायागुणचित्तवृत्तभिर्निरीकृतो ह्यप्यपि दृष्टिरज्यते ॥ ईशे यथा नोऽजित  
मनुरहंसां कस्ते न मन्येत जिगीषुरात्मनः ॥ १९ ॥ अमदृशो यः प्रतिभाति मायया क्षीवेन मन्वामवताम्लोचनः ॥ न नागवध्वोऽर्हण ईश्वरे  
हिया यत्पादयोः स्पर्शनधर्षितेन्द्रियः ॥ २० ॥ यमादुरस्य ग्यतिजन्मसंयमं त्रिभिर्विहीनं यमनन्तमृषयः ॥ न वेद मन्दार्थमिव क्वचिच्छित्तं  
भूमण्डलं मूर्धमहस्रधामसु ॥ २१ ॥ यस्याद्य आसीद्गुणविग्रहो महान्विज्ञानधिष्ण्यो भगवानजः किल ॥ यत्सम्भ्वोऽहं त्रिवृता स्वतेजसा  
वैकारिकं तामसमेन्द्रियं सृजे ॥ २२ ॥ एतै वयं यस्य वशे महात्मनः स्थिताः शकुन्ता इव सूत्रयन्त्रिताः ॥ महानहंवेकृततामसेन्द्रियाः सृजाम  
मवं यदनुग्रहादिदम् ॥ २३ ॥ यन्निर्मितां कर्ह्यपि कर्मपर्वणां मायां जनोऽयं गुणमगमोहितः ॥ न वेद निस्तारणयोगमज्जसा तस्मै नमस्ते विलयोदया-  
त्मने ॥ २४ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥ श्रीशुक उवाच ॥ तथा च भद्रश्रवा नाम धर्मसुतस्तत्कलपतयः

चित्त चक्रले भएर गाउँछ र सबै नामरत्नीहरू रूपा निवेदन गर्नेमा असमर्थ हुन्छन् ॥२०॥ वेदमन्त्र जपलाई जगत्को उत्पत्ति स्थिति र त्यका कारण बन्दछन् र वास्तवमा यी श्रोते अवस्थाहरूबाट मुक्त रहनाले खललाई ज्ञानि-श्रुति अनन्त मन्दछन् र जा आफ्ना महत्त्व मस्तकमा सरथुं गर्दा राखिएका भूमण्डलका चिन्तमा गति पनि जान्दैनन् कि त्यो कहाँ राखिएको छ ॥२१॥ जपद्वारा त्यसका न आफ्ना त्रिगुणमय तेज अर्थात् त्रिविध अहङ्कारले देवता, इन्द्रिय र प्राणहरूको रूपमा गर्दछु, यी मन्त्रगुणका एकमात्र आश्रय प्रकाश जपको महत्त्व नामक गुणशुक्त स्वरूप छ, त्यस्ता अहङ्कारले नमस्कृत ॥२२॥ महत्त्व, अहङ्कार, इन्द्रियाभिमानी दृग्मा, इन्द्रियहरू र पञ्चमयमादि र तामसमयै देवता रोगीमा बरिपका कक्षी जस्तै जुन महान्माको वज्रमा रहेर उत्तरीको कृपा-कटाक्षले यस जगत्को रचना गर्छन् र सत्वादि गुणको सृष्टिने मोहित यो जस जगत् रचेका कमर्षणी प्रविष्टहरूले शुक्त माया तथा

स्वयम्भवात् महाजना ह्युक्तं हुने उवाच जातदेन, अखिल जगत्को नृदि र प्रलयरूपधारी ती हजुर प्रह्लाद! नमःकार्य गर्दहू ॥२२॥ २४॥ इति श्रीमद्भगवद्गीते महापुराणे पञ्चम स्कन्धे नेपाली भाषाटीकायां महत्प्रशस्त्यायः ॥ १७ ॥ ( विभिन्न देशको विस्तार )—श्रीगुरुदेव भन्तुदुन्छ—हे राजन् ! यनै प्रकार मद्भक्तपदमा धर्मको पुत्र मद्भक्त तथा तिनका प्रह्लाद सेवक माझात मगवान बासुदेवको दशश्रीव नामको धर्ममयी त्रिय मूर्तिलाई परम ममाधिले आफ्नो हृदयमा ध्यापित गरेर यो भक्त जन्दै स्तुति गरिरहन्छन् ॥ १॥ मद्भक्तभगवत्क मन्दछन्—निजताई पवित्र पाने साक्षात् धर्म-भगवान्लाई नमस्कार छ ॥ २ ॥ अहो ! भगवान्को लीला बडा विचित्र छ । स्वर्गले गर्दा यो जीव सम्पूर्ण लोकहरूको मंहारक काललाई देखेर पनि देख्न सक्नेन, अणुव हुन्छ विषयलाई भोग्न पूर्वचा अमर्को ध्यान गर्दै पुत्र पिताको दाह-कर्म गरिरहेछि पनि रुझन्न र ती स्वजनहरू डाग उपार्जित धनको उपयोग

पुरुषा भद्राश्रवणं साक्षाद्भगवतो वासुदेवस्य प्रियां तनुं धर्ममयीं ह्यशरीर्याभिधानां परमेण समाधिना मन्निधाप्येदमभिगृणन्त उपधावन्ति ॥ १ ॥ मद्भक्तवम उचुः ॥ ॐ नमो भगवते धर्मायात्मविशोधनाय नम इति ॥२॥ अहो विचित्रं भगवद्विचेष्टितं प्लन्तं जनोऽयं हि मिषन्न पश्यति ॥ ध्यायन्न मर्धाहिं विकर्म मेवितुं निर्हृत्य पुत्रः पितरं जिजीविषति ॥ ३ ॥ वदन्ति विश्वं कथयः स्म नश्वरं पश्यन्ति चाध्यात्मविदो विपश्चितः ॥ तथापि मुह्यन्ति तवाज मायया सुविमर्तं कृत्यमजं नतोऽस्मि तम् ॥ ४ ॥ विश्वोद्भवस्थाननिरोधकर्म ते ह्यकर्तुरङ्गीकृतमप्यपावृतः ॥ युवतं न त्रित्र त्वयि कार्यकारणे सर्वार्थमनि व्यतिरिक्ते च वस्तुनः ॥ ५ ॥ वेदान्युगान्ते तममा तिरस्कृतान् रसातलाद्यो नतुरङ्गविग्रहः ॥ प्रत्याददे वै कथयंऽभि याचते तस्मै नमस्तेऽवितथेहिताय इति ॥ ६ ॥ हविषं चापि भगवान्नरहरिरूपेणास्ते ॥ तद्रूपप्रहणनिमित्तमुत्तरत्राभिधारो ॥ तद्विधितं

गर्दै बाँचिरहन म्बोन्दछ ॥ ३ ॥ कविण्य पिदान्को भलाई छ—भगन् नाशवान छ र आ-महानको दिक्छण पुरुष उपलाई नाशवान देख्दछन्, तैपनि हे अन्नमा ! हजुरकी मायाले जन समुदाय मोहित हुने गर्दछन्, यस्ता अत्यन्त विस्मयजनक अगणित कुरा मन परएर हजुर प्रह्लाद! न नमःकार गर्दहू ॥ ४ ॥ हे प्रभो ! हजुर सर्वचा अहर्ता तथा आवरण मूल्या हुनुन्छ, तैपनि वेदहरूले जगत्को उत्पत्ति, स्थिति र प्रलय हजुरकै कर्म हुन् भन्दछन्, हजुरको विषयमा यो कुनै विषयको कुरा होइन, किनकि सबै कामका कारण-स्वरूप हजुर नवो माको साया द्वारा धर्म हुनु सम्भव छ । वस्तुतः हजुर आफ्नो शुद्ध स्वरूपले सर्वचा अलग हुनुन्छ । जपले मनुष्य तथा बोझ समान क्षरीर धातण गरेर प्रलयकालमा तमोगुणप्रधान मयूकैरु दे-चट्टाग हनिचो बेर—कविहरूले मागेपछि रगालवट स्थाप्यदिनुभयो, मरय ह्यङ्गावर्ति हुने हजुरलाई नमस्कार ॥६॥ हरिबख्शपदमा नृमिहरूले विराजमान

७ हजुरको ( अन्न अप्रत्यक्षको बुद्धि )—बौरा माझम हुनो पण्डित थिए । ती वडा हैभरित भरी प्रार्थना गर्दैथे—'मैरो मन १ नै दिन पनि असीति ॥ नलागोम् । एक दिन राजाको बेटी होल्को लागि ती पण्डितलाई हावन पठाए । पण्डित (आमदमेमा पुगेर) कोरा किनामा राख्छुपछो दले । तिनको मन पञ्चल गएको आनो । रवर्गिन कुरामानो मगर उनले मुपचाए हार लिएर राखिर निस्क्ये । तिनले आनद आईदै सलान्न विचार गरे—'मैले आनद अर्थात् गर्दै ।' ती लालक पञ्चल गए र राजाभार, हार पुकार छमा मागे । पछि राजालाई आनद भयो । श्रीहलले घर आएर पत्नीतिन बोधे—'आनद कसो अन्नले तिम्रोले आनद तयार गरेको थियो ?' छोडे भनिन्—'बौरा सुनाउने तिम्रो लिएर गएको थियो, ' पण्डितले मनार्थित बोधे—'मैरो कार्य है कसो थियो ?' सुनाउने उवाच थियो—'मैले बौरा माझको मन आनोको धिर्द, र तिम्रोले पुरेले एक भाग थियो, सगर्दैहरू पनि पढाउनेछौं ।' पण्डितले विचार गरे—'मैरोको अन्न आनदको पछि १५ भुङ्क ।' तिनले प्राथित्य कुरा र एक दिन कुराव गरे र लोलाई भने अब कसैले केही काम दिन आएर त्यो काम नसिन् ।

रहन्तु हुन्छ । उनको यस रूपलाई ध्यान गरी काम लगाई राख्ने ( भक्त रहन्थेका ) जनाहरू छ । महापुरुषका यसै गुणले बन्धन, दुःख तथा दानव कुललाई पनि पार्ने स्वभाव तथा सदाचारले पुनः परम सम्पन्नता प्रदान गरी त्यो हरिवर्ष खण्डका निरामो अन्य पुरुषहरूका साथै अन्य न । अन्यवर्ति बन्दिताले न्याय विषयहरूको उपामना गर्दै यस मन र स्तोत्रको पाठ गर्दै रहन्तु-भीष्मिता भगवानलाई नमः कर छ । हे प्रभो ! हनु अग्नि आदि सर्व जगत्को पनि तज्ज हुनुहुन्छ । हे ब्रह्मन् ! हे ब्रह्मन् ! मेरो कमलामनाहरूलाई हनु र मन गर्नेछु, मेरा अज्ञानको अन्धकारलाई निमिषोन्मूलक— ॐ स्वाहा श्रीम् ॥ आत् ॥ हे प्रभो ! यमल विष्णु र ब्रह्मा होम् । दुष्ट जनहरू आफ्ना कुटिलता बागे र मज्जन बन्नु । तसै प्राणी आफ्नो बुद्धिले हरि र बाटोले अर्को भन्ने भन्ने । हाम्रो मन शुद्ध भएमा भोग्यम् । हाम्रो बुद्धि निष्ठा भएमा ज्ञाने श्री भगवान्मा प्रवृत्त होम् ॥ ९ ॥ हे प्रभो ! पर, क्षी, पुत्र, धन तथा माई बन्धुहरूमा रहित पनि हाम्रो आत्मिक भोग्यम् । यदि यो पनि केवल भगवान्का सकलभोग्य होम् किनकि जो धीर पुण्य

रूप महापुरुषगुणभाजनो महाभागवतो दैत्यदानवकुलतीर्थीकरणशीलाचरितः प्रह्लादोऽन्यवधानानन्यभक्तियोगेन मह तद्वर्षपुरुषस्यास्ते इदं चोदाहरति ॥ ७ ॥ ॐ नमो भगवते नमस्तेजस्तेजसे आतिराविर्भवं वज्रमन्त्रं कज्जदं कर्मशयान् रन्ध्रय रन्ध्रय तपो ध्रुव ध्रुव ॐ स्वाहा ॥ अभयमभयमात्मनि मृषिष्ठा ॐ श्रीम् ॥ ८ ॥ स्वस्त्यस्तु विश्वस्य स्वतः प्रसीदतां ध्यायन्तु भूतानि शिवं मियो धिया ॥ मनश्च भद्रं भजतादधोक्षज आवेशयतां नो मनिरयहेतुकी ॥ ९ ॥ मागतदारामजचित्तवन्धु मङ्गो यदि स्याद्भगवत्प्रियेषु नः ॥ यः प्राणवृत्त्या परितुष्ट आत्मवान्मिद्वयत्पदेरात्र तयेन्द्रियप्रियः ॥ १० ॥ यत्पद्मलब्धं निजवीर्यवैभवं तीर्थं मुहुः संसृष्टतां हि मानमम् ॥ हरत्यजोऽन्तः श्रुतिभिर्गतोऽद्भुजं को वै न सेवेत मुकुन्दविक्रमम् ॥ ११ ॥ यथास्ति भक्तिर्भगवत्प्रियकिञ्चना सर्वगुणस्तत्र ममाम्ते सुराः ॥ हरावभक्त्य कुतो महद्गुणा मनोरथेनामति धावतो बहिः ॥ १२ ॥ हरिर्हि माक्षाद्भगवाञ्छरीरिणामात्मा श्रमणामिव तोयमीप्सितम् ॥ हित्वा महोस्तं यदि सज्जते गृहे तदा महत्त्वं वयमा दम्पतीनाम् ॥ १३ ॥ तस्माद्भजोरागविषदमन्नुमानसपृष्टाभयदेन्याधिमूलम् ॥ हित्वा गृहं संसृतिचक्रवालं नृसिंहपादं भजताकुतो-

केवल शरीर निर्वाह योग्य अन्नारितले मुक्त रहन्छ, त्यसलाई जति छिट्टै मिडि प्राप्त हुन्छ, त्यसै गर्मी इन्द्रियसोहो पुरुषलाई छिट्टै मिडि प्राप्त हुँदैन ॥१०॥ भगवत्कृष्णको सहयोगले प्राप्त भगवान्का उदार चरित्रहरूका कथारूपी तीर्थलाई कानक्षा पुनः पुनः भवन भन्दैरह्यो हृदयमा प्रविष्ट कर भगवान् अत्र सिक्का शारीरिक तथा मानसिक बलको बाजन परिहित हुन्छ । भवः भगवान् सङ्कटकाती पवित्र चरित्रको सेवन नभए को होला ? ॥११॥ जुनसुकै पुरुषको भगवानमा निःस्वार्थ भक्ति हुन्छ, त्यसको सेवामा धर्म-ज्ञानादि सबै दृष्टगुणहरू सहित सबै देवता सबै उपस्थित रहन्छन् । जो पुण्य भगवान्को सकल छैन र विविध प्रकारका संकल्प गरेर सर्वदा बाह्य तथा तृप्त विषयहरू तर्क दुमर्द रहन्छ, त्यसमा महापुरुषहरूका गुण कमरी आउन सक्छन् ॥१२॥ जसरी माछाका निमित्त जल नै अर्मा रहन्छ, त्यसै नै साक्षात् विष्णु भगवान् नै सर्व देवधारीहरूका प्रिय आत्मा हुनुहुन्छ । उनलाई त्यागेर यदि कुनै प्राणी घर आदिमा आसक्त रहन्छ भने ती दम्पती अर्थात् श्री-पुरुषको बहन् केवल आपुमा नै रहनजान्छन्-गुणको रहण्यन रहन् ॥१३॥ अनन्तर हे देवगण हो । तिमिहरू

कोष, अभिराम, इच्छा, भव, दीनता तथा मानसिक सन्तापका मूल कारण एवं जन्म-मरणचक्री संसार-चक्रलाई कहन गन पर १४२॥ १५०॥ भगवान् बुद्धका सम्यक्दासक लक्षण कमलको छत्र लेऊ ॥१४॥ केतुमाल खण्डमा लक्ष्मीजी, लंबनसर प्रजापतिका छोरा र विनकी कन्याहरूको कन्यापण गन भगवान् १४२॥ १५१॥ रूपमा विराजमान रहन्छन् । ती कन्याहरू र लोराहरूको संख्या मनुष्यका परमाणुको दिन तथा रात्रिको बराबर अर्थात् छप्पस हजार वर्ष छ र ती नै उस खण्डका प्रापणिक मानिन्छन् । ती परम पुत्र अतीनामयणिक परमात्मा सुदर्शन चक्रको तेसले मण्डीन ती कन्याहरूको कन्या-स्वैक वर्षको सम्पत्ति निष्पन्न भएर तुरुन्तै मर्दछ ॥१५॥ १५२॥ रामदासका रूपमा स्थित भगवान् आफ्ना अविश्वव १५३॥ यी विलास तथा मधुर हास्यमय कीटा-इत्यादिमा लीलाक बलि-बलि मास्तिर उठेका सुन्दर मृदुलीले अलंकृत आफ्नो मनोहर सुभारविन्दका शोभाको लक्ष्मीजीको अभिनन्दन गर्दै आफ्ना इन्द्रियहरूलाई सुखी पार्दछन् ॥१६॥ लक्ष्मीजी आफ्नो परम समाधि पांशुद्वारा भगवान् हो त्यो मायामय चक्रको रात्रिको बेला प्रजापति संवत्सरको कन्याहरू दिनका पतिहरूका साथ

भयमिति ॥१४॥ केतुमालेऽपि भगवान्कामदेवस्वरूपेण लक्ष्म्याः प्रियचिकीर्षया प्रजापतेर्दुहितृणां पुत्राणां तद्वर्षपतीनां पुरुषायुषाऽहोरात्रपरिमल्यानां यामां गर्भा महापुरुषमहास्रतेजमोद्भजितमनसां विश्वस्ता व्यभवः संवत्सरान्ते विनिपतन्ति ॥ १५ ॥ अतीव सुललितगतिविलासविलसितहचिरहामलेशावलोकलीलया किञ्चिदुत्तमिमतमुन्दरभ्रमण्डलमुभगवदनारविन्दधिया रमां रमयन्निन्द्रियाणि रम्यते ॥ १६ ॥ तद्गगनतो मायामयं रूपं परमममाधियोगेन रमादेवी संवत्सरस्य रात्रिषु प्रजापतेर्दुहितृभिरुपेताहस्य च तद्वर्षभिरुपास्ते इदं चोदाहरति ॥ १७ ॥ ॐ हां हीं हूं ॐ नमो भगवते हृषीकेशाय सर्वगुणविशेषैर्वलक्षितात्मने आकृतीनां चित्तीनां चेतसा विशोषाणां चाधिपतये षोडशकलाय छन्दोमयायात्रमयायाभूतप्रयाय सर्वमयाय महसे ओजसे वलाय कान्ताय कामाय नमस्त उभयत्र भूयात् ॥ १८ ॥ स्त्रियो व्रतैस्त्वां हृषिकेश्वरं स्वतो हाराध्य लोकं पतिमाशामतेऽन्यम् ॥ तामां न ते वै परिपान्त्यपत्यं प्रियं धनार्थं यितोऽज्यतन्त्राः ॥ १९ ॥ स वै पतिः स्यादकुतोभयः स्वयं ममन्ततः पाति भयातुरं जनम् ॥ स एक एवेतरथा मियो भयं नैवात्मलाभादधि मन्यते परम् ॥ २० ॥ या तस्य ते पादमरोद्धाहणं निकामयेत्माऽखिलाकमलमप्य ॥

उपायमा गर्दछिन् र यस मन्त्रको जप र स्तुति गर्दै मर्दछिन्—॥१७॥ इन्द्रियहरूका नियन्ता, सर्व श्रेष्ठ गुणले सम्पन्न, क्रियाशक्ति, ज्ञानशक्ति र मङ्गलरूप अव्यययय अति विलसित भयं र उन्मा विषयका अशीश्वर, एषार इन्द्रिय एवं पाँच विषय—यो माँह कलाले पुत्र, वेदोक्त कमल प्राप्य तथा जा अन्नमय र अमृतमय तथा सर्वमय छन् । ती माह र तथा मनमल, ओज अर्थात् इन्द्रियवत् र वल अर्थात् शारीरिक बलको वर्णम सुन्दर 'ॐ हां हीं हूं' को वीज मन्त्र सहित भगवान् कामदेवलाई सर्वनामावले नमस्कार छ ॥१८॥ हे ममभू ! हजुर इन्द्रियहरूका स्वामी हुनुहुन्छ । संसारका श्रीरक्ष विविध प्रकारका क्रद्वारा हुनुको आराधना गरेर अन्य पतितो कामना गर्दछन्, तर ती पति उनका प्रियपुत्र, धन, आशु आदिको रक्षा गर्न सक्नेनन्, किनकि ती स्वयं परछिन् छन् ॥१९॥ सन्ध्या पति वा रथक उही हो, जो स्वयं सर्व प्रकारले निभय भएर र अन्य मयमात्र व्यक्तिको सर्व प्रकारले रक्षा गर्नेमर्कन् । यस्ता पति भव हजुरनै हुनुहुन्छ । जो जन आत्मलाभमन्दा हुनो अरु वस्तु मान्दैनन्, ती यस्तो नगरेर अनेक ईश्वर मान्दछन् मन तिनमा परस्पर भयको पाशमा बन्निहाल् ॥२०॥ हे भगवन् !

जुन को निन्दित भावसे हजुरका चरण-कमलको पूजा गछेन, तिनका कामनाहरू पूर्ण हुन्छन् । यदि ती कुनै कलको क्षणमात्र उतासना गछेन भने तिनलाई केवल त्यो कलमै प्राप्त हुन्छ । त्यस फलको भोग समाप्त भएपछि आफूले पागेको भोग नष्ट हुनाले उसलाई सन्ताप मान्नु पर्दछ ॥ २१ ॥ हे अजित ! मलाई प्राप्त गर्नका लागि इन्द्रिय सुखका अभिलाषी भन्ना यथा महादेव आदि सबै सुरासुर पौर तपस्वी गर्दछन्, किन्तु हजुरका चरणको केवल भोगमा गर्ने मत्त बाहेक अरु कुनैलाई पनि म प्राप्त हुन सकिन किनकि मेरो मन गर्दैव हजुरमै लगिदन्छ ॥ २२ ॥ हे अजित ! हजुर आफ्ना जुन बन्दनीय करकफल मत्तजनका भक्तकृपा गल्नुहुन्छ, यो मेरो चिरमा पनि गल्नुदवम् । हजुर जो मलाई केवल श्रीव-सन्तान्छनरूपले आफ्नो वल्लभत्वा कारण मर्नुहुन्छ, त्यो सर्वममर्ष हजुरको बायाँपारी सीताको भेद मज्जे कमले आका मत्तछ ? ॥ २३ ॥ पूर्वयमयमा स्म्यकवर्षमा भगवान्दे त्र्यहोका अधिपति मनुलाई आफ्नो वरम प्रिय मन्त्रवाक्ताहरूको रूप देखाउनुभएको थियो, अहिले पनि महाराज मनु भगवान्को त्यही रूपको भक्तियोगद्वारा उपासना गर्दै यम भन्नेको जप गर्दछन् ॥ २४ ॥ सर्वप्रधान

तदेव रामीप्सितमीप्सितोऽर्चितो यद्वन्मयाशा भगवन्प्रतप्यते ॥ २१ ॥ मन्मार्तोऽजेश सुरासुरादयस्तप्यन्त उग्रं तप ऐन्द्रियं धियः ॥ ऋते भवत्स-  
दपरायणत्वं मा विदन्त्यहं त्वद्वृद्धया यतोऽजित ॥ २२ ॥ स त्वं ममाप्यन्युत शीर्ष्णं वन्दितं कराम्युजं यत्त्वदधायि मात्वताम् ॥ विभर्षे  
मां लक्ष्मवरेण मायया क ईश्वरस्येहितमूहितुं विभुरिति ॥ २३ ॥ स्म्यके च भगवतः प्रियतमं मानस्यमवताररूपं तद्वर्षपुरुषस्य मनोः प्राक्प्रदर्शतं  
स इदानीमपि महता भक्तियोगेनाराधयतीदं चोदाहरति ॥ २४ ॥ ॐ नमो भगवते मुख्यतमाय नमः सत्त्वाय प्राणायोजसे महसे बलाय महाम-  
त्स्याय नम इति ॥ २५ ॥ अन्तर्बहिःश्रान्तिलोकपालकैरदृष्टरूपो विचरम्युरुस्वनः ॥ ईश्वरस्त्वं य इदं वशोऽनयन्नाम्ना यथा दारुण्यं नरः  
स्त्रियम् ॥ २६ ॥ यं लोकपालाः किल भूतसर्वरा हित्वा यतन्तोऽपि पृथक् समेत्य च ॥ पातुं न शोक्नुविपदश्चतुष्पदः सरीसृपं स्थाणु यदत्र  
दृश्यते ॥ २७ ॥ भवान्युगान्तार्णव उर्मिमालिनि क्षोणीमिमामोर्ध्ववीरुधां निधिम् ॥ मया सहोरुकमतेज ओजसा तस्मै जगत्प्राणान्तामने  
नम इति ॥ २८ ॥ हिरण्ययेऽपि भगवान्निवसति कूर्मतनुं विभ्रान्तय तत्प्रियतमं तनुमयमा मह वर्षपुरुषैः पितृगणाधिपतिरुपधावति मंत्रमिमं

सः वृणी, क्षत्रान्ता, मानसिक, ऐन्द्रियिक र शारीरिक बलले युक्त महाबन्धुवर्षपारी भगवान्लाई नमस्कार छ ॥ २५ ॥ हे प्रभो ! नटले वपरी कठपुत्तीहरूलाई नचाउँछ, त्यस्तै मै  
अनेक नामले तारा संसारलाई कर्ममा दगाधर जसले उनलाई आफ्नो क्धीन पारेका छन्, ती महान् वीर गर्न वेदरूपी उषदीधर हजुर भन्ना आदि सबै लोपालकमित अस्त्रिन र शेर  
प्राणीहरूको बाहिर भित्र गगरा विचरण गर्दै रहनु हुन्छ ॥ २६ ॥ हे नाव ! जमलाई न्यायदिग्गज अर्काको ठन्का सहन नसक्ने ईप्सिले हुन्नादि देखा विद्या-मिक्षे वा परस्पर मिलेर  
पनि मनुष्य, वृग, सरीसृप तथा स्थावर आदि जति जीव देखिन्छन्, तीमध्ये उ कसैको रक्षा गर्न सक्नेनन् ॥ २७ ॥ हे अज ! हजुर परमेश्वर नै म सहित सबै जीवधिहरू र लज-  
हरूको आध्यात्मरूपा यम दुर्भावको रक्षा गर्नका लागि उजाल सारंगरुले परिपूर्ण प्रनयकानीन गच्छुवना हुनो उ माइले विचार गर्नु भएको थियो, बन्तो संसारका प्राणाहरूव हजुर-  
लाई हास्रो नमस्कार छ ॥ २८ ॥ हिरण्यवर्षमा भगवान् कुरूप धातु गेर रहनु हुन्छ । त्यहाँका निवामीहरू महिष पितृराज जयमा भगवान्को प्रियतम मुनिहरू वागना गर्दै

यो मन्त्र उच्यते—॥२९॥ 'यो सर्व मास्विष्युषले युक्त रहन्तु, ज्ञानको स्थानको कुनै निश्चित स्थाना छैन र जो कोशको वर्षादाहृत पनि बाहिर छन्, ती सर्वस्वपरा तथा सर्वोपा-  
 कृन्तय भगवानलाई नमस्कार छ, नमस्कार छ ॥ ३० ॥ हे भगवान् ! राक्षसी रूपको प्रतीति नहुनाले ज्ञानको गहना गर्ने मकिन्छ, यस प्रकार ज्ञानको रूपरूपा प्रतीयमान भाषाले नै  
 प्रकाशित यो प्रपञ्च ज्ञानको स्वरूप छ, यो अनिर्वचनीय स्वरूप हुने हजुरलाई म नमस्कार गर्दछु ॥ ३० ॥ हे देव ! हजुर मै जरायु, श्वेदज, उद्भिज, वज्रप, स्वातर्ग, देवता, ऋषि,  
 पितृपण, भूत, इन्द्रिय, स्वर्ग, आकाश, पृथ्वी, पर्वत, नदी, समुद्र, द्वीप, ग्रह तथा तारा आदि किन-भिन्न नामले विख्यात हुनुहुन्छ ॥ ३१ ॥ अनेक नामरूप तथा आकृतिले युक्त  
 हजुरमा कपिलादि विद्वान्हरूले जुन एकैको चौबीस संख्या निश्चित गरेका छन्, यो संख्या जुन तन्त्रशास्त्रले निश्चित गरेका छन्, यस्ता सांख्य-शिद्धान्तस्वरूप हजुर परमेश्वरलाई  
 नमस्कार छ ॥३२॥ उक्त कुरा कष्टमा भगवान् यज्ञपुराण वागहृदय धारण गरेर विराजमान रहन्छन् । यहाँवा निजामीहरूमदित माध्यात् पृथ्वीदेवी अविचल मकियांगले उनका उपामना

चातुजपति ॥ ॥३३॥ ॐ नमो नमो भगवते अकृपाशय सर्वमत्त्वगुणश्रेष्ठेणाय नोपलक्षितस्थानाय नमो वर्मणं नमो भूम्ने नमो नमोऽवस्थानाय  
 नमस्ते ॥ ३० ॥ यद्रूपमेतन्निजसाययाऽर्पितमर्थस्वरूपं बहुरूपरूपिनम् ॥ मर्या न यस्यान्त्यथोपलम्भनात्तस्मै नमस्तेऽव्यपदेशरूपिणे ॥ ३१ ॥  
 जरायुजं स्वेदजमण्डजाद्भिजं चराचरं देवर्षिपितृभूतमेन्द्रियम् ॥ द्यौः स्वर्गक्षितिः शैलमारित्ममुद्रङ्गीपग्रहर्क्षेत्यभिधेय एकः ॥ ३२ ॥ यस्मिन्नने-  
 क्येयविशेषनामरूपाकृतौ कविभिः कल्पितेयम् ॥ मर्या ययाऽतत्त्वदृशाऽपनीयते तस्मै नमः सांख्यनिदर्शनाय त इति ॥ ३३ ॥ उत्तरेषु  
 च कुरुषु भगवान्यज्ञपुरुषः कृतवाराहरूप आस्ते तं तु देवी ह्येष भूः मह कुरुभिस्त्वालितभक्तियोगेनोपधावति इमां च परमामुपनिषदमावर्त-  
 यति ॥३४॥ ॐ नमो भगवते मन्त्रतत्त्वलगाय यज्ञकतवे महाध्वरावयवाय महापुरुषाय नमः कर्मशुक्लाय त्रियुगाय नमस्ते ॥ ३५ ॥ यस्य  
 स्वरूपं कवयो विषश्चितो गुणेषु दारुणिव्र जातवेदमम् ॥ मन्त्रन्ति मन्त्रा मनमा दिदृक्षवो गृहं क्रियार्थेनम ईरितात्मने ॥ ३६ ॥ द्रव्यक्रियाहेत्वय-  
 नेशकर्तृभिर्मायागुणैर्वर्तुनिरीक्षितात्मने ॥ अन्वीक्षयाद्भूतिशयात्मबुद्धिर्भिनर्गस्तमायाकृतये नमो नमः ॥ ३७ ॥ करोति विश्वस्थितिर्मयमोदयं  
 यगेमितं नेमितमीक्षितुर्गुणैः ॥ माया यथाऽयो भ्रमते तदाश्रयं आचणा नमस्ते गुणकर्ममाक्षिणे ॥ ३८ ॥ प्रमथ्य देत्यं प्रतिवारणं दृष्टे यो मां

गदां छेदां यम पञ्च उ कृष्ट उपनिषूका आह्वयि गर्दछिन्—॥३४॥ मन्त्र द्वारा ज्ञानको रूप ज्ञानिन्छ, जो यज्ञ तथा ऋतुका भूमि हुन्, महापञ्चादि ज्ञानको अङ्ग छन्, ती शुद्ध कर्मयोग  
 तथा त्रियुगामूर्ति श्रीवाराह भगवान्लाई वाग्भार नमस्कार छ ॥३५॥ कसरी ऋषिर्कृष्ण अर्णो मन्थन द्वारा अग्नि प्रकट गर्दछन्, त्यस्तै कर्मका फल-कामनाहरूले दाक्षिण्यका ज्ञानको  
 स्वरूपलाई देख्ने कामनाशर परम विश्व पण्डित आफ्नो मनरूपी मन्थनबाटद्वारा राक्षसी मन्थन गर्दछन्, यमरी श्वेद हुने ती अव्यक्त स्वरूप हजुरलाई प्रणाम छ ॥३६॥ यम-निषम  
 आदि योगहरूको पालन गर्नाले ज्ञानको बुद्धि हट्न मरमकेको छ त्यस्ता महापुरुष इन्द्रिय, इन्द्रियहरूका अभिधाना देवता, शरीर, काल तथा अहङ्कार आदि मायाका कार्यान्तर देखेर आफ्ना  
 विश्वासलाई ज्ञानको मन्त्रा स्वरूपलाई देख्छन्, ती मायिक आकृतिहरू रात हजुरलाई वाग्भार प्रणाम छ ॥ ३७ ॥ जस्तै चुम्बको आभिन रहने छलाय उनको मन्त्रिपिल हुने-छिन्

मर्दंछ, स्वरते जीवे सर्ववादी प्रभुत्वाद् इत्यादि भावले आत्मना मात्र होइन, प्रत्युत सर्व प्राणीका निमित्त प्रकृति आफ्ना गुणहरू हाग जगत्को उत्पत्ति, विपत्ति र प्रलय गर्दछु । ती गुणन। साक्षीस्वरूप हजुर परमात्मालाई प्रणाम छ । ३७ ॥ अर्धे र्याष्टा हाचौले अर्को हातीलाई कटार्छ, आफ्नो प्रतिद्वन्द्वी हरिष्याछ दैत्यलाई सुद्धमा मारेर जुन आदिपुरुष रूप हजुर कलाई रमातलबाट निकारे तथा दाहामा रक्षेरे राजराज श्री सेनवाह गर्दै सहद्रवाद बाहिर स्याउनुभयो, ती प्रह्लादलाई म प्रणाम गर्दछु ॥ ३८-३९ ॥ इति श्रीमद्भागवते पञ्चमस्कन्धे नेपाली भाषा-टीकायां अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ विपुरुषवर्च र र मरतवर्षको वर्षण - शुक्रदेवजी मन्त्रुदुन्दु-हे राजन् ! किंपुरुषवचमा लक्ष्मणका जेठा दाजु आदिपुरुष मीतापति प्रभवान् रावका जलको सामीप्यका रमिक परम भगवत धीरुमान विजयगणका संगै निश्चय बाबले उनको उपासना गर्न गर्दछु ॥ १ ॥ उनीहरूमध्ये वि शश्रेष्ठ आदिपेण समेत गन्धर्वद्वारा भीयमान आफ्ना प्रभु प्रवशाद् रावका पवित्र कथाहरू सुन्दै स्वयं पनि यो स्तोत्र गान गरिरहन्छु-॥ २ ॥ पवित्र कति भगवान् रामलाई प्रणाम छ ! ती संपुरुषका लक्षण र शीलले बुन्छ,

रमाया जगदादिसुकरः ॥ कृत्वोप्रदंष्ट्रे निरगादुदन्वतः क्रीडन्निवेभः प्रणताऽग्निं तं विभुमिति ॥ ३६ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुगणे पंचमस्कन्धे भुवनकोशवर्णनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ श्रीशुक उवाच । किंपुरुषे वर्षे भगवन्तमादिपुरुषं लक्ष्मणाप्रजे मीतामिरामं रामं तन्वचरणमग्नि-कर्षाभिरतः परमभगवतो हनुमान्मह किंपुरुषैरविरतभक्तिरुपास्ते ॥ १ ॥ आर्ष्टिषेण सह गन्धर्वैरनुगीयमानां परमकल्याणीं भर्तृभगवदकथां समुपपृणोति स्वयं वेदं गायति ॥ २ ॥ ॐ नमो भगवते उत्तमश्लोकाय नम आर्यलक्षणशीलव्रताय नम उपशिक्षितात्मन उपासितलोकाया नमः माधुवादनिकषणाय नमो ब्रह्मण्यदेवाय महापुरुषाय महाराजाय नम इति ॥ ३ ॥ यत्तद्विशुद्धानुभवमात्रमेकं स्वतेजसा ध्वस्तगुणव्यवस्थम् ॥ अत्यक् प्रशतान्तं सुधियोपलभनं ह्यनामरूपं निरहं मय्ये ॥ ४ ॥ मर्त्यावतारस्तिह मर्त्यशिक्षणं रक्षोवधायैव न देवलं विभोः ॥ कुतोऽन्यथा स्यादमतः स्व आत्मनः मीताकृतानि व्यमनानांश्चरम्य ॥ ५ ॥ न वै म आत्माऽऽत्मवतां सुहृत्तमः मत्कमिलोक्त्या भगवान्वासुदेवः ॥ न स्वीकृतं कश्मलमश्नुवोत न लक्ष्मणं वापि विहातुमर्हति ॥ ६ ॥ न जन्म नृनं महतो न सौमगं न बाङ्गं न बुद्धिर्नाकृतिस्तोपहेतुः ॥ तेर्यद्विपृथानपि नो वनोक्तसञ्चकार मस्ये वत लक्ष्मणाप्रजः ॥ ७ ॥ गुरोऽगुरो वाप्यथ वानरो नरः सर्वार्तिना यः सुकृतज्ञमुत्तमम् ॥ भजत रामं

संयतचित्त, साधुवादका कर्माटी ( परी ) र ब्रह्मण्य एक छन् । ती लोकपूजित महाराज रामलाई म बारम्बार प्रणाम गर्दछु । ३ ॥ हो विशुद्ध, अनुभवगम्य, अद्वितीय, स्वहृत्का प्रकटले प्राप्ताहादि सर्व अवस्थालाई निरस्तका गन, अन्त्योर्षी, अतिशय खान्, शुद्धबुद्धिद्वारा प्रत्यक्ष गानले योग्य नाम र रूप रहित र अक्षुण्ण रूप छन्, म ती प्रह्लादको छरममा छु ॥ ४ ॥ भगवान्को अनुभवावतार केवल रावणादि राक्षसलाई मानवों नमिषा न होइन अनुभ्यालाई अति दिव्यका लागि भएको धियो । नमए ती आ माराम र सत्त्वान् ईश्वरलाई मीताको निमित्त स्वस्तो बनेछ हिम दुन्दुभ्यो ॥ ५ ॥ किनकि धीर पुरुषका आ-मा र प्रियतम ती भगवान् राम श्रीलावका हुने पनि धनुमा आमका हुँदैनन् । अतः तत् उनलाई मीता-को हृत्स हुन सक्छ्यो, न ती लक्ष्मणलाई नै त्याग्म सक्छे ॥ ६ ॥ न उपास कृत्या अम्न, न सुन्दरना, न बाक्लातुप, न बुद्धि, न आकृति नै ती भगवानलाई प्रमत्त पान माधन हो ।



यो इमा मित्रात्मको निमित्त नै सक्षयणाग्रज भगवान् रामले उ. पु. कं गुणहरूले हीन बानरहरूसित मित्रता गरेका थिए ॥७॥ मतपत्र देवता, असुर बानर मनुष्य यीमध्ये कुनै पनि होस्, ती उलम कुतल-शिरोमणि र नरूपचारी रामलाई अनन्यभावले मज्जाम् । ती समस्त कोमलवामी हरुलाई विमानमा बसाएर स्वर्गमन्दा पनि माथि निजपायमा लगेका थिए ॥८॥ यसै वारतवर्षमा भगवान् नर र नारायण यी द्वय रूप बाण्ड गरेर आनन्दित हुनहुनमा कुवा गर्नेका लागि अच्युत रहेर कल्याणमन्त्र प्रचलित रहने तपस्या गर्दछन् । जयले कमञ्जान, बराम्, ऐश्वर्य र उपश्रमको उपरान्त वृद्धि हुन्छ र कल्याणमा परमात्माले उपलब्धिसम्म पनि हुन्छ ॥९॥ त्यही भगवान्ले भनेका संख्य तथा योगशास्त्र मध्येत ज्ञममा भगवान्को प्रमाण बर्णित छ, त्यो मावर्णि मनुलाई पाञ्चरात्र शास्त्रको उपदेश गर्दै नारदजी वर्णाश्रम चर्च गतन गर्ने भारतीय ब्राह्मका माव अत्यन्त भक्तिभावले भगवान्को उपासना गर्दै

मनुजाकृतिं हरिं य उत्तराननयकोसलान्दिवमिति ॥ ८ ॥ भारतेऽपि नर्ये भगवान्नारायणारूप आकल्यान्तमुपचितधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्योपशमः परमात्मोपलम्भनमनुग्रहायात्मवनामनुकम्पया तपोऽन्यत्तगतिश्चरति ॥ ९ ॥ तं भगवान्नारदो वर्णाश्रमवर्तीभिर्भारतीभिः ब्रह्माभिर्भगवत्प्रोक्तार्थ्या मांख्ययोगार्थ्या भगवदनुभावोपवर्णनं सावर्ण्यरूपदेक्ष्यमाणः परमभक्तिभावेनोपमरति इदं चाभिगुणाति ॥ १० ॥ ॐ नमो भगवते उपशमशीला-योपरतानात्म्याय नमोऽकिञ्चनवित्ताय ऋषिऋषभाय नरनारायणाय परमहंसपरमगुरवे आत्मारामाधिपतये नमो नम इति ॥ ११ ॥ गायति चेदम्—कर्ताऽयं सर्गादिषु यो न बध्यते न हन्यते देहगतोऽपि देहिकैः ॥ इष्टुर्न ह्यस्य गुणैर्विदध्यते तस्मै नमोऽमक्तविविक्तमाक्षिणे ॥ १२ ॥ इदं हि योगेश्वर योगनेपुणं हिरण्यगर्भो भगवान् जगाद यत् ॥ यदन्तकाले त्वयि निगुणे मनो भक्त्या दधीतोऽजितदुष्कलेवरः ॥ १३ ॥ यथैहिकामुमिककामनमप्यः सुतेषु दारेषु धनेषु चिन्तयन् ॥ शङ्के हि विद्वान्कुक्लेवरात्ययाद्यस्तस्य यत्नः श्रम एव केवलम् ॥ १४ ॥ तत्रः प्रभो

यस्य ग्नात्रको पाठ गर्दछन्—॥१०॥ 'मनस्य भाषले हीन, निर्धनका धन, कविश्रेष्ठ परमहंसका परमगुरु र आत्मारामका श्रीधर भगवान् नर-नारायणलाई बारम्बार नमस्कार' ॥११॥ यो मन्त्र पढ्दै ती यस प्रकार भगवान्का गुण पाउँछन्—'ब्रह्मको उत्पत्तिआदिका कर्ता भग्न पनि जो कर्तृत्वको वसिमानमा बाँधिन्छ, जो श्रीगौरी रहेर पनि त्यपका धन-मोक्ष-प्याम आदिको दधीत हुँदैन' इष्टा भयर पनि जमको दष्टि हयपका दोषबाट दृष्टि हुन पाउँछन्, ती निःमङ्ग निम्न र सर्वमाक्षी परमात्मालाई बारम्बार नमस्कार ॥१२॥ हे योगेश्वर ! हिरण्यगर्भ ब्रह्मले उपदेश दिँदै योगार्थमांमा सबमन्दा हलो बुझिमाया यही कहिएको छ कि मनुष्य अन्त्य समयमा देहामिमान स्वामे भक्तिनिव हगुर निर्गुण परमात्माका मन लगायम् ॥ १३ ॥ जसै लौकिक तथा पारलौकिक भोगका लोभी र मृदुपुरुष पुत्रशत्रु तथा धनआदिको चिन्ता गर्दै मनुष्यित ढगवने गर्दछन्, त्यस्तै नै हुन थिज्जान

१० उदाहरण—(अपभ्रंशका बार वरिष्ठा)—महात्मा कपलाश्वर (ज्योती) भने कालमा मग्नो पाण्डुरकाजई चार तपदेश विपर गयका नि । तिम्रो गुह्य पति दिने ह गुह्य गर्ने भक्ति रहनका लागि फिर । ११ अर्कोले तिम्रो विषय के सोचा या भनेका हो, यत्नलाई विमिदक । धमा । १२ निर्गुने यदि कलेसर्ग केरो तपकार भएका ले धन वा पनि विमिदेक । नि हकार । —यो गुह्य तरेक सविज्ञात कि यत्न विन मर्तु । (वैराग्य) । —यो तप नर्ये भक्तिमात्र कि बुझे मनुष्यले निज भक्तो वा नम । यै तरेक । यो गुह्यकाजई यदि शङ्करी विचार गयो मन पात हुनेक कि भिन्नवेषक सविज्ञा परमात्मा नै यै कर्ता तपकाज । (भगवानमा विज्ञात) । १३०

यत् कुम्भितं कुट्टं हि मन्त्रे हरं बभूवुः, यमः। ज्ञानदा। यथा गर्भं द्रव्यं न भवत्येव कुतश्च ॥१४॥ अतः इ प्रभा ! हजुर भन्तः आह्वयं यथाप्रमूष्य आसन्, यन्त्रयत्ना प्रदानं यन्त्राय  
 उपलब्धं अधोपज ! हजुरयं मायायाः सकलदाया यमः (मन्त्रः) द्वागमाः स्थितं दृष्टं समता तथाः अङ्गुलं दार्ढ्यं न-यत्नं भटनं यत्नं मन्त्रे ॥१५॥ हे राजन् ! यमः भारतवर्षमा पातं यमः  
 पर्वतं व धरे धरि नदीहृत् एव । जम्बू-मलय, पद्मनप्रस्थ, मैनाक, निजुट, कृष्ण, कृतक, वैष्णव, गङ्गा देवगिरि, कृष्णम्ब, आर्द्रक, वेङ्कट, वारिधार, विन्ध्य, शुक्तिमान, क्रमाभिध,  
 पारियात्र, द्रोण, चित्रवृट, गोवर्धन, रेतक, ककुभो, नील, गोकामुख इन्द्रकिल, कामगिरि आदि । यौ रात्रेकं फलं मयश्चैव यथाः हजुरयं पवनं लनं र विन्ध्यं निम्बकः भगवत् ।  
 नदं नदीहृत् एव ॥१६॥ केवलं नामैव नै पवित्रं यानं यौ नदीहृत् यौ जलम् भारतीय इति स्नानं मर्दयन् ॥१७॥ ती मुक्त-शुक्लं नदीहृत् यौ । १-चन्द्रवर्मा, नासवर्मा, प्रवर्मा,

त्वं कुक्कलेवगवर्षितां त्वन्मायायाः सममतामधोऽक्षज ॥ भिन्नाम देनाशु वयं मुहुर्भित्तां विभेदि योगं त्वयि नः स्वभावमिति ॥ १५ ॥ भगवतेऽयस्मिन्वयं  
 मरिच्छेत्ताः मन्त्रि वहतो मनयो मङ्गलप्रस्थो मैनाकचित्रकूटः कृष्णः कृतकः कोटकः मल्लो देवगिरिर्द्राव्यकः श्रीशैलो वेङ्कटो महेंद्रो वारिधारो  
 विन्ध्यः शुक्तिमान्वरगिरिः पारियात्रो द्रोणश्चित्रकूटो गोवर्धनो रेतकः ककुभो नीलो गोकामुख इन्द्रकिलः कामगिरिर्गिति चान्ये च शतशः महामगः  
 शैलास्तेषां निवन्धप्रभवा नदा नद्यश्च मन्त्र्यम्भवाताः ॥ १६ ॥ एतामगमां भारत्य. प्रजा नामभिरेव पुनर्न्तीनामात्मना चोपस्पृशन्ति ॥ १७ ॥  
 चन्द्रवशा ताप्रवर्णी अवटोदा कृतमाला वेदायमी कावेरी वेणी पयस्विनी शर्करावर्ता मुङ्गभटा कृष्णा वेण्या भीमरथी गोदावरी निविन्धा  
 पयोष्णी तापी रेवा सुरमा नर्मदा चर्मण्वती मन्त्रुरन्यः शोणश्च नदो महानदी वेदमृत्तिर्द्राव्यकः त्रिमासा कौशिकी मन्दाकिनी यमुना  
 सरस्वती दृषद्वती गोमती मरयू रोधस्वती सुषोमा शतद्रुश्चन्द्राभा मरुद्वृथा वितम्बा अभिक्ती विश्वेति महानद्यः ॥ १८ ॥ अस्मिन्नेव यं  
 पुरुषैर्लब्धजन्मभिः शुक्ललोहितकृष्णवर्णं स्वास्थ्येन कर्माणा दिव्यमानुषनारकगतया बद्धं आत्मव आनुपूर्येण सर्वा ह्येव सर्वेषां विधीयन्ते यथाव-  
 णविधानमपवर्गश्चापि भवति ॥ १९ ॥ योऽमो भगवति सर्वभूतात्मन्यानांऽनिरुक्तऽनिलयने परमात्मनि वायुदेवेऽन्यनिमित्त भक्तियोगलक्षणे  
 नानार्गातनिमित्ताऽविद्याग्रन्थिग्रन्थनद्वारेण यदा हि महापुरुषपुरुषप्रभङ्गः ॥२०॥ एतदेव हि देवा गायन्ति ॥ अतो अमीपांकिमकारि शोभन् मयस एषां

कृतमाला, वेदायमी, कावेरी, वेणी, पयस्विनी, शर्करावर्ता, मुङ्गभटा, कृष्णा, वेण्या, भीमरथी, गोदावरी, निविन्धा, पयोष्णी, तापी, रेवा, सुरमा, नर्मदा, चर्मण्वती, मन्त्रु तथा  
 शोष नामक दुर्ग नदः महानदी, वेदमृत्ति, कृषिकुल्या, त्रिमासा, कौशिकी, मन्दाकिनी, यमुना, सरस्वती, दृषद्वती, गोमती, मरयू, रोधस्वती, सुषोमा, लज्जा, चन्द्रमासा, मरुद्वृथा,  
 वितम्बा, अभिक्ती तथा १३वा यौ महानदीहृत् हुन् ॥१८॥ भारतवर्षमा जन्म लीने पुरुषकुलाद् आकूलं गयेवा मांभिक, राजभ, ताम्र वर्मोनुदर इव, मनुष्य तथा नरकादि लोकायां  
 विविध प्रकारक मन्त्रिहृत् प्राप्ता हुन्तः किन्कि आकाशना कर्मोनुमार यौ सर्वे यानिरुक्तः जन्मशः सर्वेऽहं भिन्दन्तः । यतो देवता ब्राह्मणादि चारे यणैका लागि निश्चिन गरिष्ठा संन्या ।  
 भादि वर्मको पालन गलां मोंक्ष पनि प्राप्त हुन सक्छ ॥१९॥ हे राजन् ! सर्वे प्राणीनां अन्तरमा भगवान् वायुदेवता अन्य तथा निष्काम भक्तिमात्र नै सन्ना मोक्षपद हा

विविध प्रकारका मति प्राप्त गगउने अधिवासायणी इदमर्थस्य कष्टिण्यपि त्वं महापुरुषको नंगति प्राप्त इच्छ, अनि माय मुक्ति सिद्धे ॥ २० ॥ 'मानवस्य नै सर्वं सुखाय' ।  
 मायन हा ।' देवतायक पनि मन्दछन् । जसो निमित्त सर्वदा हाम्रो लालसा बनिरहो, त्यो भगवत् सेवाको निमित्त उपचाया यम मानव करोनेले जुन जीवले भारतवर्षमा ज-  
 निरको छ, तीव्रता य-को कुन पृथ्व कम भएका छ कि जमले स्वयं श्रीहरि भगवान् ती माथि प्रमत्त भएका छन् ॥ २१ ॥ स्वर्गलोकोको प्रभुता दिलाउने यो सन्धीन र दुष्कर पक्ष, वा,  
 तन र दानदिले के लाभ होला ? के उ-ट्यन्तका भोगको अधिकताले थियिए रहनाले भगवान्को चरण-वमलको स्मरण नै हुन पाउन्न ॥ २२ ॥ स्थो माय होइन, जहाँ मनुष्यको  
 एक-एक कसको आपु हुन्छ, तर त्यस्ताले फेरि समाच-चक्रमा फका आउनुपर्दछ भने ती भक्तलोकादि पाउने अपेक्षा अन्धायु भएर भूमिमा जन्म लिनु न उन्नत छ, किना-  
 भारतवर्षमा वीर पुरुष एक घण्टामा नै आफ्ना सर्व कर्म भगवान्लाई अर्पण गरेर उनको अभयपद पाउँदछन् ॥ २३ ॥ जहाँ भगवत् कथासंगी अमृतमयी मरिचा मस्तिनन्, जहाँ  
 भगवान्का आश्रित भगवद्भक्त साधुजन सन्तनन् र जहाँ यक्षपुरुष विष्णु भगवान्को पूजा अर्चा आदिको निमित्त हुला-हुला उन्नत हुँदैनन्, त्यो यहाँ वमलको नै होम तपनि नरमा-

स्विदुत स्वयं हरिः यैर्जन्म तदर्थं जपु भारताजिरे मुकुन्दसैवौपयिकं स्पृहा हि नः ॥ २१ ॥ किं दुष्करेभ्यः क्रतुभिस्तपोधनैर्दानादिभिर्वा युज-  
 येन फलुना ॥ न यत्र नारायणपादपङ्कजस्मृतिः प्रमुष्टानिशयेन्द्रियोत्तमवान् ॥ २२ ॥ कल्पायुषां स्थानजपात्पुनर्भवात्क्षणायुषां भारतभूजया  
 कर्ष ॥ क्षणेन मन्येन कृते मनस्विनः संन्यस्य संयान्त्यभयं पदं हरेः ॥ २३ ॥ न यत्र वैकुण्ठकथामुधाऽऽपगा न साधवां भागवताभ्युदाध्रयाः ॥  
 न यत्र यज्ञेशमवा पहोत्तमाः सुरेशलोकोर्जप न वे म मेरुताम् ॥ २४ ॥ प्राप्ता नृजातिं त्विह ये च जन्तवो ज्ञानक्रियाद्रव्यकलात्मभृताम् ॥ न  
 वै यत्नेरन्नपुनर्भवाय ते मृया वनोका इव याति कश्चनय ॥ २५ ॥ येऽथ दया बर्हिष भागशो हविनिरुतमिष्टं विप्रिमन्त्रवस्तुनः ॥ एकः पृथङ्नाम  
 भिराहुतो मुदा गृह्णाति पूर्णः स्वयमाशिषां प्रभुः ॥ २६ ॥ मत्वं दिशत्यश्रितमर्थतो नृणां नैवार्थदो यत्पुनर्यिता यत् ॥ स्वयं विद्वत् भजतामनि-  
 च्छन्तामिच्छापिधानं निजपादपङ्कजम् ॥ २७ ॥ यद्यत्र नः स्वर्गमुखावशेषितं शिवस्य सूक्तस्य कृतस्य शोभनम् ॥ तेनाजमाने स्मृतिप्रज्जन्म न-

॥ २४ ॥ जुन प्राणिहरूले यम भारतवर्षमा ज्ञान-द्रिय, कमन्डिय तथा पञ्चभूत । सातुभले हुक मानव जन्म पाउनेको छ, ती यदि आशयप्रनको चहान्द पाइर त्रिकुमे उपाय गदन्,  
 भने जंगलीहरू हो यमान केहि करिनेले न काटले घन्घनमा पर्दछ ॥ २५ ॥ जम्को हारा यक्षमा अधागिन देवताको उद्देश्यले निम्न किन माग जिहो यक्षपुर्क पाँच, बन्ने  
 तथा उज्यादि हारा दिक्को हवि, इन्द्रादि विभिन्न नामले आवाहिन सर्वव्यापी तथा सबै कामनाहरू पूर्ण गरउनमा गुमन नारायण भोग्य प्रदन्तायक स्वयं साकार भवन्  
 ॥ २६ ॥ मरुम उपायक पुरुषलाई भगवान् तिनको अविलम्बित पदाथ दिन्छन् । यो उचित हो, तर ती दुष्कर वस्तु दिदैनन् । यहाँ कथन हो कि उनलाई केहि अन्य दाननाहक उपय  
 द्दन्त । यमको विपरीत ती आफ्ना निष्काम भक्तलाई आफ्नो चरण-वमल दिन्छन्, जुन सर्व दुष्काहरू पर मार्ग भगाइदिन्छ ॥ २७ ॥ अतएव यदि हामीले मागेका सर्व मूखबाट पृथक्  
 गदन्, अप्रयत्न र मुकमे जन्मा केही पनि पृथ्व जे छ भने न्यमको शोभाबले यम भारतवर्षमा हामीलाई श्रीहरेको स्मरणार्थ मानव जन्म प्राप्त होम्, किनकि भगवान् आफ्ना भजन

गम भक्तको मन्त्रा कल्याण गदंछन् ॥२८॥ शुक्रदेव मन्दरन्—हे राजन् ! केही स्थिति को मनाई छ—राजा मगरका छांगले आफ्नो पक्षको पक्षाको खाँडीया यी पृथोलार्ध मन्त्रि  
 वाट लनेका विष । तिनले त्यस्तो गर्नाले जम्बूद्वीपमा आठ उपद्वीप भक्त बनेका विष ॥२९॥ ती द्वीप स्वर्णप्रस्थ, मन्दरशुक्ल, आवर्तन, रमणव, मन्दरहरिण, पाञ्चजन्य मिहल  
 र लङ्का हुन् ॥३०॥ हे शायत ! यस प्रकार मने विपरीतार्थ यस जम्बूद्वीपको वर्षविभाग ज्ञानो मेलै गुरुजनबाट हुनेथे त्यस्तो सुनार्थ ॥३१॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे पं-  
 मीशोऽक्षर 'वमिष्ठ' कृतं देवायै मायादीकायां महोक्तविशोऽध्यायः ॥२९॥ (अन्त्य छ द्वीप र लोकलोक वर्णको वर्णन—शुक्रदेवजी मन्दरन् हे राजन् ! म अरु भवान तथा विधातकनुसार  
 प्लवादि द्वीपका वर्षविभागको वर्णन गदछु ॥१॥ अन्ते—मेक पर्वत जम्बूद्वीपले घेरिएको छ, उमै गरी यो जम्बूद्वीप पनि आफ्नै वषावर विभात हुने क्षारमयुक्तले घेरिएको छ । जातै खाई  
 बाहिरको उपवनले घेरिइइइइ न्यसै गरी क्षारमयुक्त पनि आफु भन्दा दोषर विप्लव प्लवादीपले घेरिएको छ प्लवादीपमा जम्बूद्वीपस्थ जामुन पुष्पको समान नै एक मन्त्रमय प्लव

स्याद्वर्ष हरिर्द्वज्जनां शं तनानि ॥ २८ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ जम्बूद्वीपस्य च राजन्नुपद्वीपानष्टौ हैक उपदिशन्ति मगरात्मजैरश्वान्वेषण इमां मही  
 पतिनो निम्बनद्विरुपकल्पितान् ॥ २९ ॥ तद्यथा स्वर्णप्रस्थश्चन्द्रशुक्ल आवर्तनोरमणको मन्दरहरिणः पाञ्चजन्यः मिहलो लंकेति ॥३०॥ एवं तत्र भारतं-  
 तमजम्बूद्वीपवर्षविभागो ययोपःसमुपवर्णित इति ॥३१॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे जम्बूद्वीपवर्णनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥२९॥  
 श्रीशुक उवाच ॥ अतः परं प्लवादीनां प्रमाणलक्षणमस्थानतो वर्षविभाग उपवर्ण्यते ॥ १ ॥ जम्बूद्वीपोऽयं यावत्प्रमाणविस्तारमनावना क्षारोदधिना  
 परिवर्णितो यथा मेरुजम्बूद्वीपेन लवणोदधिपरि ततो द्विगुणविशालेन प्लाव्मरूपेन परिक्षिप्तो यथा परिस्ता बाह्योपवनेन प्लवो जम्बूप्रमाणो द्वीपा-  
 म्याकरो हिरण्यमय उत्थितो यत्राग्निरुपास्ते मसजिह्वस्तस्याधिपतिः प्रियव्रतान्मज इध्मजिह्वः स्वं द्वीपं मस वर्षाणि विभज्य मसवर्षनामभ्य आत्मजेभ्य  
 आकल्पय स्वयमात्मयोगेनोपसराम ॥ २ ॥ शिवे यमं सुभद्र शान्तं क्षेमममृतमभयमिति वर्षाणि तेषु गिरयो नद्यश्च सप्तैवाभिज्ञाताः ॥ ३ ॥ मणि-  
 कूटो वज्रकूट इन्द्रमेनो ज्योतिमान्मुषणो हिरण्यध्वो मेघमाल इति सेतुशैला अरुणा नृणांऽऽङ्गिरसी सावित्री सुप्रभाता ऋतम्भरा मत्स्यम्भरा इति  
 महानद्यः ॥ यामां जलोपस्पृशन्निवृत्तरजस्तमसो हंसपतङ्गोर्वायनमत्याङ्गमंज्ञाश्रुत्वारो वर्षाः सहस्रायुषो विबुधोपममंदशान्प्रजननाः स्वर्गाद्वारं ग्रथ्या

(पत्रको) छ तसमै काष्ण उमको नाम 'प्लवादीप' भयो । नवौ सात विभो हुने मणि विराजमान रहन्छन् उपप द्वीपका स्वामी प्रियव्रत-पुत्र महाशत्रु इध्मजिह्व विष । उनले आफ्नो  
 यस द्वीपलाई सात वर्ष (स्वर्ण) या बाहिर नी वर्षको समान नै नाम हुने आफ्ना छांगलाई उपदिष्ट र स्वयं जन्माभयमको भाष्य लिप्प चिरकृत् भव, २९; ती वर्ष उनका छांगलाई  
 नाम हो—शिव, राघव, सुभद्र, शान्त, क्षेम, अमृत तथा अभय । ती द्वीपमा पनि मात पर्वत तथा सात नदीहरू प्रविष्ट छन् । ३ । उनमा मणिकूट, वज्रकूट, इन्द्रसेन, ज्योतिमान,  
 मुषण, हिरण्यध्वो र मेघमाल यी सात वर्षादा पर्वत हुन् र अरुण, नृणा, आङ्गिरसी, सावित्री, सुप्रभाता, ऋतम्भरा तथा मत्स्यम्भरा यी मात महानदी हुन् । ती नदीका जनमा नाम  
 गर्नाले जयका रजांगुण र तमांगुण क्षीण भवकेको छन, त्रयको परमाणु हजार वर्षको छ र त्रयबाट देखता समान रूप हुने मन्तान जन्मन्छन् । ती हंसपतङ्ग, ऊत्रोपन तथा मयाङ्गनामक

यहाँका वही रूप का मानिस प्रतीतिपादादि तीर्त्त वेदमा वर्णित मन्त्रान्तर्गमो छप अगवान् ॥५॥ ती वपरी उनको स्तुति गर्छन्—'जो रूप वर्धन अनुष्ठेयमान  
अथवा प्रतीयमान भूमि, वेद तथा समाश्रय फलका अधिष्ठाता छन्, ती पुराणपुरुष विष्णुका स्वरूप भगवान् सुप्रेमाई हापी प्रणाम गर्दछौं ॥ ५ ॥ प्लक्षादि पात्र द्वीपका विवासी  
सर्वे मनुष्यलाहो, जगतः आयु, हर्षद्विष, मनोबल, इन्द्रियबल, शारीरिकबल, यदि तथा पराक्रमका समान रूपले गिद्धि प्राप्त हुन्छ' ॥६॥ अर्न्त-प्लक्षद्वीप आहु जम्मी पिप्पल इ क्षुरम  
राक्षसो मृदुद्रले आश्रय छ । यमै गरी उमको द्विगुण विस्तृत शात्मली डीप पनि उतिनै परिमाण हुने तुरा ( रक्षसी ) को मागरले आश्रय छ । त्यहाँ प्लक्षद्वीप जाँदै परमाण्य स्यको  
पाँटा शात्मलीहुन्छ छ । जसमा वेदधानि गान् वक्षिराज गच्छको निकामस्थान कहिन्छ । न्यो शात्मली ( तीमछ ) बुद्ध नै त्यस द्वीपको नावकरवको हेतु हो ॥८॥ तम द्वीपका  
श्रेष्ठ प्रियव्रतका छँदा महामात्र यज्ञाश्रुले आफ्नो द्वीपको मान मान पाए र आफ्ना मान छोरालाई उनकै नामानुसार ती सुरंगधन, भीमनस्य, रमणक, देववर्ष, पारिमद्र, आप्यायन,

विद्यया भगवन्तं त्रयीमयं सूर्यमात्मानं यजन्ते ॥ ४ ॥ प्रत्नस्य विणो रूपं यस्तत्पश्य क्रद्गणः अमृतस्य मृत्योश्च सूर्यमात्मानमीमहीति  
॥ ५ ॥ प्लक्षादिषु पंचगु पुरुषाणामागुनिन्द्रियभोजः सहो बलं बुद्धिर्विक्रम इति च सर्वेषामौत्पत्तिकी मिदिरविरोपेण वर्तते ॥६॥ प्लक्षः स्वममाने-  
नेक्षुरमोदेनावृतो यथा तथा द्वीपोऽपि शात्मलो द्विगुणविशालः समानेन मुगेदेनावृतः वरिष्ठवते ॥ ७ ॥ यत्र ह वै शात्मली लक्षायामा यस्यां वाव  
किल निलयद्वाहृर्भगवत्तच्छन्दस्तुतः पत्तिव्रजस्य मा द्वीपहनये उपलब्धते ॥८॥ तद्वद्वीपाधिपतिः प्रियव्रतात्मजो यज्ञवाहुः स्वमतेभ्यः सप्तम्यस्तज्ञा-  
मानि सप्त वर्षाणि न्यभजन्मुगेचनं मौमनस्यं रमणकं देववर्षं पारिमद्रमाप्यायनमविज्ञातमिति ॥ ६ ॥ तेषु वर्षाटयो नद्यश्च मर्देवामिज्ञाताः स्वरमः  
शतशृङ्गो वारपदेवः कुन्दो मुकुन्दः पुष्पवर्षः महस्रुतिरिति ॥ अनुमतिः मिनीवाली मरस्वती कुहू रजनी नन्दा राकति ॥१०॥ तद्वत्पुरुषाः धृतधरवीर्य-  
धरवसुन्धरेन्धरमन्त्रा भगवन्त वेदमयं मांममात्मानं वेदेन यजन्ते ॥११॥ सगोभिः गिनृदेवेभ्यो विभजन् कृष्णशुक्रयोः ॥ प्रजानां सर्वामां राजान्धः  
मोमो न अस्त्विति ॥ १२ ॥ पर्वं तुरोदाद्वह्मिन्तद्विगुणः समानेनावृतो धृतोदेन यथा पूर्वः कुशद्वीपो यस्मिन्कु रास्तम्वो देवकृतस्तद्वीपारुपाकरो  
ज्वलन इवापरः स्वराज्यरांविषा दिशो विराजयति ॥ १३ ॥ तद्वद्वीपपतिः प्रियव्रतो राजनिहगण्यरेतो नाम मं द्वीपं मसभ्यः स्वपुत्रेभ्यो यथाभागे

तथा अविज्ञात नामका मान वर्ष ( देह ) सुमिदिए ॥१०॥ त्यहाँ पनि मान वर्ष पवन र माई तदिहक प्रसिद्ध छन् जम्मे-स्वाम, शतशृङ्ग, वामदेव, कुन्द, मुकुन्द, पुष्पवर्ष र महस्रु  
भति —यी मान पवन तथा अनुमति, मिनीवाली, मरस्वती, कुहू, रजनी, नन्दा र राक्षी—यी मान नदी छन् ॥१०॥ ती वर्षका विवासी धृतधर, वीरधर, क्षुन्धर, र क्षुन्धर नामक  
पात्र देशका पुल वेदधृति, सर्वान्तर्गामी सप्तवान् चन्द्रमाको वेदमन्त्रद्वारा उपासना गर्दछन् ॥ ११ ॥ ती यस प्रकार स्तुति गर्दै मन्दछन्—जो कृष्ण तथा शुक्ल वस्त्रवा रूपमा आफ्ना  
किरणो विमल गगर देवता, पितर र मन्त्रका प्रजालाई अन्त दिन्छन्, ती चन्द्रदेव दायाँ हातमा हनु ॥ १२॥ यमै प्रकार मदिहको समुद्रवा चरितर उम्टा दोबर तथा पर्वत आहुजम्मे  
विस्तृत पिठका समुद्रले बेसिपको कुशद्वीप छ । यस द्वीपमा भगवान्ले बनाएका कुशहको पाँटा छाडी छ । न्यो द्वीपको नामलाई माथेक पादै र काँडा अग्निदेव त्रै आफ्ना कोपिला-

हृत्को कान्तिरे सर्व दिशा आलोकितं ताने गच्छ ॥१३॥ हे राजन् ! नमः ह्रींको प्रभु महागते विषयको हारा विष्णुगता धिए । उनले त्यस ह्रींको मान भाग गरी-रमु, वसुदेव, रटर्कन, नार्मिगुप्त, स्तु-यमन, विचिक तथा वामदेव नामक आफना मान छान्ताई यथाचित काहाके बाह्रदिश र स्वयं तप मन गण ॥१४॥ तौ देवता माना निशान्त मन पनि मान पर्वत र मान नदी छन् । उनमा चक्र, चतुःश्रृङ्ग, विचित्र, देवानीक, ऊर्ध्वगंगा र द्रविण यी मान पवन रगकुल्या, मधुकुल्या मित्रविन्दा, श्रन्तविन्दा, देवगंगा, वृषभपुत्र तथा मन्त्रमान-यो मान नदी छन् ॥१५॥ ती नदीका जलमा मान गेर कुशदोषका निवारमा कुञ्ज, कावेर, आनन्दक तथा कुञ्ज नामका पार यण हुने पुष्प मानरूप बाह्रको यशोदि कम-कोशलले पुष्पा घाटछन् ॥१६॥ ती मन्दछन्-‘द अम्भ ! हनु माधो परब्रह्माई हवि पुण्याउनु हुन्छ अतः भगवान्का अङ्गस्वरूप देवगंगाको यजेन हारा हनु तौ परमपुरुषको नै यजेन यजेत् ॥१७॥ हे राजन् ! उनी कुशदोष विहङ्गको मण्डले परिणको छ, नमो विहङ्गको मण्डल भगाउ-नमो तौ दावगन्धर्वन कीचछोष बासिदिवाट

विभज्य स्वयं तप आनिष्ठन वसुवसुदानन्दरुचिनभिगुप्तस्तुव्रनविचिक्रवामदेवनामन्य ॥ १४ ॥ तेषां वर्षेषु गीर्तागिरियो नयाश्चाभिलाताः मम मतेव चक्रश्चतुःशृङ्गः कपिलश्चित्रकरो देवानीक ऊर्ध्वगंगा द्रविण इति रमकुल्या मधुकुल्या मित्रविन्दा श्रन्तविन्दा देवगंगा धृन्त्युता मन्त्रमालेति ॥ १५ ॥ यामां पयोभिः कुशद्वीपौकमः कुशलकोविदाभियुक्तकुलकर्मज्ञा भगवन्तं जानवेदपक्षिणं कर्मकौशलेन यजन्ते ॥ १६ ॥ परस्य ब्रह्मणः साक्षाज्जानवेदोऽपि हव्यवात् ॥ देवानां पुरुषाङ्गानां यजेन पुरुषं यजेति ॥ १७ ॥ तथा धृतादाव्हि कौशद्वीपो द्विगुणः स्वमानेन क्षीणेदेन परित उपरुद्रो यथा कुशद्वीपो धृतादेन यस्मिन् कौशो नाम पर्वतराजो ह्रीणामनिर्वर्तक आस्ते ॥ १८ ॥ योज्यो गृहप्रहरणान्मथितनान्तम्कुबोऽपि क्षीरादेनामिष्यमानो भगवतो वरुणेनाभिगुप्तो विभयो वभूव ॥ १९ ॥ तस्मिन्नपि प्रैयव्रतो हृतपृष्टो नामाधिपतिः स्व ह्रीपे वर्षा ण मस विभज्य तेषु पुत्रनामसु मस रक्थादान्वर्षाप्रवेश्य स्वयं भगवान्भगवतः परमकल्याणयशस आत्मभूतस्य हरेश्चरणारविन्दमुपगमाम ॥ २० ॥ आसौ मधुसूतो मेघपृष्ठः मुधामा भ्राजिष्ठो लोहितार्णो वनस्पतिरिति धृतपृष्ठमुत्तारणेन वर्ष गरयः मस मतेव नन्धधामिष्यताः ॥ शुक्रो वर्षमानो भोजन उपवाहिणो नन्दो नन्दनः सर्वतोभद्र इति अभया अमृतोष्ठा आर्यका तीर्थवती वृत्तिरूपवती पवित्रवती शुक्लेति ॥ २१ ॥ यामाम्भमः पवित्रममलमुपशुङ्गानाः

आर्पन् तानि कान्तिको क्षीरगुह्रले आवृणु छ । उम ह्रींको ‘कान्तिर्द्वीप’ यो नाम मायक पान कौञ्ज नामको घाटा निकै हुला पर्वत छ । १८ ॥ जो कुनै चेला श्यामी कान्ति-केयको घाम फराके कटि-प्रदेश र लला-विटपादले क्षीण माय पनि छाम सम्भ्रल उपस्थित एवं भगवाद् वरुणले राखन कनर तिभय बनिरहन्छ १९ ॥ यनरा प्रभु विषयन-पुत्र गवा धृतपृष्ठ पनि आफ्नो ह्रींको मान भाग पाए निमः प्रजा-कालनका लागि उर्ने नाम हुने आफ्ना मान उनगाँउका लोहजालाई निपुक्त शर र स्वयं मते औंरका अन्तर्गन्ध, मङ्ग-मय, कान्तिमान् नाशयका पवित्र चरमको जरण लिए । २० ॥ ती महागज धृतपृष्टा आम, मरुद, मेघपृष्ठ, मुधमा, भ्राजिष्ठ, लोहितार्ण र वनस्पति-यो मान छमा धिए । तिजका वर्षारूमा पनि मान मयादावर्तन तथा मान नदी छन् । जन्मे-पुङ्क, वषमान, भोजन, उपवाहिन, नन्द, नन्दन र सर्वतोभद्र या मान पवन र यवदा, अमृतौषा,

आर्यका, तीर्थवती, पुनिरुपवती, पवित्रवती तथा शुक्ला नामका मात नदी छन् ॥ २१ ॥ जमका पवित्र एवं निर्मल जलको सेवन मन नष्टको पुरुष, ज्ञापन, दायन तथा देवका या चार जातका मानिन जलले मरि भोजलि द्वारा जल-वेष्टा बहकको उपासना गर्ने गर्दछन् ॥ २२ ॥ स्तुति गर्दै ती नदीहरू—'हे जलदेव ! निमी मवैम-दा हुला छी । निमीलाई परमान्मायात मामध्यं प्राप्त छ । निमी भूः, भुवः तथा स्वः यो तीनै लोकलाई पवित्र पार्दछी । अतः तिमी परमावैले पाप-नाशक छी । हामी आफ्नो घरोरले तिमी स्पर्श गर्दछौ, निमी हामीलाई पवित्र पार्' ॥ २३ ॥ स्वर्ग प्रसार करि वसुधैव कुटुम्बकम् पनि अगाडि पयमको चार्तिर बचीछ लाख योजन विस्तृत कावडीय छ जुन आफू समान नै विस्तृत महोको समुद्रले घेरिएको छ र त्यहाँ उम डीपको नामकरण गर्ने बाँटा हुला वा नहुन्छ छ, यतको अतिशय मनोहर सुगन्ध सम्पूर्ण द्वीपलाई सुगमित पार्दछ ॥ २४ ॥ मेधातिथि स्थमका वामोराजा प्रियवतका नै छोरा थिए । ती आफ्नो द्वीपलाई मात स्वधमा विभक्त गरेर तथा दिनमा उनकै ममान नामका पुरजव मनोजव पचमान, भ्रमानीक विचरेक, बहुरूप र विधवात नामका मात पुत्रलाई निपुण गरेर

पुरुषकृपभद्रविणदेवमंज्ञा वर्षपुरुषा आपोमयं देवमपां पूर्णेनाज्जलिना यजन्ते ॥ २२ ॥ आपः पुरुषवीर्याः स्य पुनन्तीर्भुवः भुवः ॥ ता नः पुनीतार्थीवन्धीः स्पृशतामात्मना भुव इति ॥ २३ ॥ एवं पुरस्तात्क्षीरोदात्परित उपवेशितः शाकद्वीपो द्वात्रिंशलक्षयोजनायामः ममानेन च दधि-मण्डोदेन परितो यस्मिन् शाको नाम महीरुहः स्वक्षेत्रपदेशको वस्य ह महासुरभिगन्धस्तं द्वीपमनुवासयति ॥ २४ ॥ तस्यापि प्रैयव्रत एवाधि-पतिर्नाम्ना मेधातिथिः सोऽपि विभज्य सप्त वर्षाणि पुत्रनामानि तेषु स्वात्मजान्परोजवमनोजवमानपवमानधृमानीकचित्तरेष्वहुरूपविधाधारमंज्ञानिधा-याधिपतीन्स्वयं भगवत्पुनन्त आवेशितमतिस्तपोवनं प्रविवेश ॥ २५ ॥ एतेषां वर्षमर्यादागिरयो नद्यश्च सप्त मत्सेव ईशान उरुगृहो बलभद्रः शतकंमरः महस्र्वातो देवपालो बहानम इति अनघाऽऽयुदां उभयमुष्टिरपराजिता पश्यदी महस्र्वातिर्निर्गच्छतिरिति ॥ २६ ॥ तद्वर्षपुरुषा क्रतव्रतमत्यव्रतदान-व्रतानुव्रतनामानो भगवन्तं वाग्वात्मकं प्राणायामविघ्नरजस्तममः परमममाधिना यजन्त ॥ २७ ॥ अन्तः प्रविश्य मृतानि यो विभर्यात्मकेतुभिः ॥ अन्तर्यामीश्वरः साक्षात्पानु नो वदरो स्फुटय ॥ २८ ॥ अयमेव दधिमण्डोदात्परतः पुष्करद्वीपस्ततो द्विगुणायामः समन्तत उपकल्पितः समानेन स्वाददेन समुद्रेण ब्रह्मवृत्तौ यस्मिन् बृहत्पुष्करं स्थलनशिवात्मलकनकपत्रायुतायुतं भगवतः कमलामनस्याभ्यासनं परिकल्पितम् ॥ २९ ॥

स्वयं सम्वत्तु अनन्तमा बुद्धि लगाई तपोवन गए ॥ २५ ॥ ती वर्षहरूमा पनि वर्षादा-पर्वत र नदीहरूको संख्या मात नै थियो । यहाँ ईशान, उरुगृह, बलभद्र, शतकंवर, महस्र्वात, देवपाल र महानम नामका मात पर्वत तथा अनघा, आयुदां, उभयमुष्टि, अपराजिता, पश्यदी, महस्र्वाति र निजवृत्ति नामका मात नदी छन् ॥ २६ ॥ ती वर्षहरूको ज्ञापन, सन्पन्न, दान, व्रत र अनुव्रत नामका चार ब्राह्मण पुरुष ज्ञानायामद्वारा आफ्ना गजेंगुण र तमोगुणलाई छोडि वास्तै परम समाधिद्वारा वायुपुष्पाणि भीहिरिका आगोचना गर्दछन् ॥ २७ ॥ जो ममत्त्व ज्ञानीहरूको भित्र आफ्नो बुद्धिद्वारा ब्रह्मेश्वर तिनको पालन गर्दछन् तथा साराजस्य जमका अर्थन छन् ती अन्तर्यामी ईश्वर हाम्रो रक्षा गरुन् ॥ २८ ॥ यसै प्रकार महीको समुद्रदेमि अगाडि न्यमको चार्तिर उरुदा दोवर स्मृतन पुष्करद्वीप छ । यो चार्तिरग्राह्य नहुजस्तै परिमाण भएका मुल्लियो पानीको समुद्रले घेरिएको छ । अतः अग्निशला औ

प्रकथमान एव तत्रिंशत् निर्मल तथा इज्जतौ-लाभौ पश्यन्तं द्रुतं यथा कलक उत्पत्तिं च, जममा मगवान् अन्धान् भाग्येन रहन्तं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

तद्विषयमप्येव मानमोत्तमनामैक एवार्वाचीनपराचीनवर्षयोर्मर्यादाकालोऽयुतयोजनोऽश्वायामां यत्र तु चतसृषु दिक्षु चत्वारि पुराणि लोकापालानामिन्द्रादीनां श्रुत्परिष्ठात्म्यं रथस्य मेकं परिश्रमत. सर्वस्मरात्मकं चक्रे देवानामहोगत्राभ्यां परिश्रमति ॥ ३० ॥ तद्विषयस्याधिपतिः प्रयत्नतां वीति होत्रो नामैतस्यात्मजो रमणकधानकिनामानो वर्षपती नियुज्य म रथं पूर्वजवद्भगवत्कर्मशील एवास्ते ॥ ३१ ॥ तद्वर्षपुरुष भगवन्तं ब्रह्मरूपिण मकर्मकेन कर्मणऽऽश्रयन्तं चोदाहरन्ति ॥ ३२ ॥ यत्तत्कर्ममयं लिङ्गं ब्रह्मलिङ्गं जनोऽर्चयेत् ॥ एकान्तमद्वयं शान्तं तस्मै भगवते नम इति ॥ ३३ ॥ ऋषिस्त्वाच ॥ ततः परस्तालोकां लोकानामाचले लोकालोक्यान्तरगले परित उपक्षिप्तः ॥ ३४ ॥ यावन्मानमोत्तरमेधोऽन्तरं तावती भूमिः काश्च न्यादर्शानलोपमा यस्यां प्रहितः पदार्था न कश्चित्युनः प्रशुपलम्यते तस्मात्सर्वमस्वपरिहृताऽऽसीत् ॥ ३५ ॥ लोकालोक इति ममाख्या यदनेनाचलेन लोकालस्यान्तर्वर्त्तनाऽवस्थाप्यते ॥ ३६ ॥ म लोकत्रयास्ते परित ईश्वरेण विहितो यस्मात्सूर्यादीनां ध्रुवापवर्गाणां ज्योतिर्गणानां गभस्तयोऽर्वाचीनां श्रील्लोकानांपितृत्वानां न कदाचित्पराचीना भवितुमस्मदहन्ते तावदुन्नहनायामः ॥ ३७ ॥ एतावन्लोकविन्यासो मानलक्षणसंख्याभिर्विचिन्तितः कविभिः म तु पेशात्कोटिगणितस्य भूगोलस्य तुरीयभागोऽयं लोकालोकानलः ॥ ३८ ॥ तदुपरिष्ठात्सुध्वनाशास्वात्मयोनिनाऽखिलजगद्गुरुणाऽधिनिवेशिता

इति प्रकाशितं यथा अग्रकाशितं लोकं वा मध्यकाशितं विवरजमानं च ॥ ३९ ॥ सुमेकं परंतवाट मानमोत्तरं शर्वत-पर्वतं प्रति अन्तरं च, इति नै विवृतं भूमि शुद्धं च मधुद्रको अर्धेऽहं इति विवृतं च, त्वन्तर्लोकाणि च अग्रकाशितं भूमि च, जो येना मान स्वच्छं च तथा मयमा गिरिकां-तु वेरि ककर आउन् । अतः तस्यां कुने पनि प्राप्ती रहन्तन् ॥ ३९ ॥ यम एवंको कोकालोक नाव यम कलण द्रुत गयो-द्वयद्वारा प्रकाशित तथा अग्रकाशित लोकहस्ता मास्मा विद्यमानं च ॥ ४० ॥ यमलाई पश्यताले योने लोकको बाहिर उरको चोरोन म्भारित मरिचिका छन् यो यति अन्तर्लोकाणि च विवृतं च कि यमको प्रकाशित योने लोकलाई प्रकाशित पाने हयं तथा ध्रुव भादि सर्वे ज्योतिर्मणका विरक्त यसको अवोपधि कडिल्ये पान ज्ञान मन्वेनन् ॥ ४० ॥ यम प्रकाश प्रमाण, लक्षण तथा स्थितिनुसार विद्वान्कले र्थ लोकको यति नै विवृतं वहेका छन् । ती सर्वे मिलेर पदान करोड योजन छ । विविध प्रमाणले प्रमाणित



समस्त भूगोलको यीसो माय न्यो एतन्तो लोकालोकं वर्तत ॥ ३८ ॥ त्वममा चाते दिशामा मास मंवारका गुरु अश्विनोनि ब्रह्मादीले सर्वे लोकको स्थितिका निमित्त कृपण, पुष्करचूड,  
 वामन तथा अचराजित नामका चार गजराज निपुक्त गरिराखेका छन् ॥ ३९ ॥ आफ्नो अंशस्वरूप श्री दिग्भक्त तथा इन्द्रादे सौदपालका विविध पराक्रमको कथनद्वि रत्न सुदर्शन  
 आदि आधुनिकले सुरजित बाहुले युक्त महाविभूतिपति परान्तर्यामी भगवान् धर्म, ज्ञान, वैराग्य, ऐश्वर्य तथा अणिमादि आठ महापिण्डिकले युक्त आफ्नो विशुद्ध मन्दमय विग्रह  
 पारण धरेर निष्कस्त्रेण आदि पार्षदले केरिष्ट एवं लाकडा कल्पनापार्थ स्वस्त पर्वतगजमा रहन्छन् ॥ ४० ॥ यस प्रकार आफ्नो मायाले रक्षित लोकमात्रको व्यापार निमित्त भगवान् विविध  
 स्वल्प पारण धरेर यहाँ कल्याणमय विराजमान रहन्छन् ॥ ४१ ॥ त्वम लोकको भिक्षु भूमात्रको जति पांशमाण छ, त्यसले उनको वादिगे साममा स्थित भालोक पर्वतको पनि हिल्लन  
 व्याख्या भइरहन्छ ॥ त्वमको बाहिर योगेश्वर नै ठूँच-ठीक आउन-जान सक्छन् ॥ ४२ ॥ हे राजन् ! स्वर्ग र पृथ्वीको माझमा ब्रह्माण्डको केन्द्रमा स्वर्गको स्थिति रहन्छ छपर ब्रह्माण्ड-

ये द्विरदपनय ऋषभः पुष्करचूडो वामनोऽपराजित इति मकललोकस्थितिहेतवः ॥ ३६ ॥ तेषां स्वविभूतीनां लोकपालानां च विविधवीर्याण्यवृंहणाय  
 भगवान्परममहापुरुषो महाविभूतिपतिरन्तर्याम्यात्मनो विशुद्धमत्त्वं धर्मज्ञानवैराग्येश्वर्याद्यष्टमहाभिद्रुपलक्षणं निष्कनमेनादिभिः स्वपार्षदप्रचरोः  
 परिवारितो निजवरायुधोपरांभितैर्निजभुजदण्डैः संधारयमाणस्तस्मिन्निरिवरे ममन्तात्मकललोकस्वस्तय आस्ते ॥ ४० ॥ आकल्पमेव वेधं गत एव  
 भगवान्तात्मयोगमायया विरचितविविधलोकयात्रागोपीवागैत्यर्थः ॥ ४१ ॥ योऽन्तर्निस्तार एतेन ह्यलोकपरिमाणं च व्याख्यातं तद्वदहिल्लोकालो-  
 काचलात् ततः परस्ताद्योगेश्वरगतिं विशुद्धाभुदाहरन्ति ॥ ४२ ॥ अण्डमध्यगतः सूर्यो द्यावाभूम्योर्वदन्तम् ॥ सूर्याण्डगोलयोर्योगे कोट्यः स्युः  
 पञ्चविरातिः ॥ ४३ ॥ मृतेऽण्ड एव घतमिम्यदभूततो मानण्ड इति व्यपदेशः ॥ द्विरप्यगर्भ इति यदिरण्याण्डममुद्भवः ॥ ४४ ॥ सूर्येण हि विभज्यन्ते  
 दिशः स्वे योर्महीभिदा ॥ स्वर्गापर्वगो नरका रम्योकांमि च सर्वशः ॥ ४५ ॥ देवतियर्भमनुद्याणां मरीमृषस्वीरुधाप ॥ सर्वजीवनिकायानां सूर्य आत्मा  
 दशीस्वरः ॥ ४६ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे भुवनकोशवर्णने समुद्रवर्षमनिवेशपरिमाणलक्षणो विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥  
 श्रीशुक उवाच ॥ एतावानेव भूवल्लयस्य सन्निवेशः प्रमाणलक्षणतो व्याख्यातः ॥ १ ॥ एतेन हि दिवो मण्डलमानं तद्विद उपदिशन्ति यथा द्विदल-

गोलको मध्य सर्वातिव्याप्त पृथ्वीमा रण्ड योऽन्नको फल छ ॥ ४३ ॥ स्वर्गको मृत अर्थात् मर्को अण्डमात्र उन्वयि शक्तो हो, त्यसले हुलाई सर्वले मानण्ड मन्दछन् । द्विरप्यगर्भ अर्थात्  
 प्रत्यक्षमान ब्रह्माण्ड द्वारा उन्वय हुनाले श्री 'द्विरप्यगर्भ' पनि रहन्छन् ॥ ४४ ॥ स्वर्ग द्वारा नै दिशा, आकाश, धर्मलोक, भूलोक, स्वर्ग, अपवर्ग, नरक र रम्यतादि सर्व भागहरूको  
 विभाजन हुन्छ ॥ ४५ ॥ स्वर्ग नै देवता, नियन्त्रक मनुष्य, मरीमृष तथा तथा वृक्षादि सबै जीवहरूका आत्मा, मास्त्री र प्रभ हुन् ॥ ४६ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे नेपातं  
 भाषाटीकाया विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ( स्वर्गको रथ र मति वर्णन )-शुकदेव भन्नुहुन्छ-हे राजन् ! यसमा भ्रमण्डलको प्रमाण तथा लक्षणमहित पूर्वविचार मति नै कहिएको छ । १ ॥  
 प्रमाण २ ॥ आत्मा विंशोऽध्याय पुस्तक पगेको अन्त्यमा स्वर्गमण्डलको पनि विवरण पनि नै भन्दछन् जसो कि सूर्य, माय र यना आदि र दिग्भक्त एक हुन्छ । परिमाण राखी ३० ॥ ३

लोकं यदि मत्रिले अनुमानं हुन्छ । ती दुवै रंग माथमा अन्तरिक्ष लोक छ, जो ती दुवैमित्र जंगिर्को छ ॥२॥ जपका निवासी ज्योतिर्गंगा वरामी धर्मनारायण स्वयं नावर मारा त्रिलोकाई आफ्नो नेजले वस्न पाई तथा प्रकाशले प्रकाशित गर्छन् । ती धर्मनारायण उभरायण, दक्षिणायन तथा विपुवत् दामनी बाटोमा बन्द, शीघ्र तथा ममान गतिले हिँदै समयको अनुसार राक्षिहरूमा अग्लो-होचो तथा मयतल स्थानहरूमा गएर दिन तथा रात्रिमा ठूलो मानो र ममान तुल्याउँछन् ॥३॥ जब धर्म शेष तथा तुना राशिमा हुन्छन्, तब दिन र रात बराबर हुन्छन् । जब ती वृष्णिदि पाँच राक्षिहरूमा रहन्छन् तब प्रत्येक गह्वीना रात्रिमा क्रमशः एक एक घडी कम हुँदै जान्छ र दिन लामो हुँदै जान्छ ॥४॥ जब धर्म वृष्णिदि पाँच राक्षिहरूमा जान्छन् तब दिन तथा रातमा यमको विपरित हुन्छ अर्थात् उक्त बखत दिन घट्दै जान्छ र रात विस्तार-विस्तार बढ्दै जान्छ ॥५॥ यम प्रकृत दक्षिणायन

योनिष्पादादीनां ते अन्तरेणान्तरिक्षं तद्भयमधिगतम् ॥ २ ॥ यन्मध्यगतो भगवांस्तपतां पतिस्तपन आतपेन त्रिलोकीं प्रतपत्यवभामयस्यात्मभामा स एष उदगयनदक्षिणायनवैपुवतमंज्ञाभिर्मन्थरोद्धवममानाभिर्गतिभरोहणवरोहणममानयानेषु यथासवनभिपद्यमानो मकरादिषु राक्षिष्वहा- रात्राणि दीर्घह्रस्वममानानि विधत्ते ॥३॥ यदा स शेषतुल्योर्वर्तते तदाऽहोरात्राणि समानानि भवन्ति । यदा वृषभादिषु पञ्चमु च राशिषु चरति तदाऽहान्धेव वर्धन्ते इति च मामि मास्यैका धटिका रात्रिषु ॥४॥ यदा वृश्चिकादिषु पञ्चमु वर्तते तदाऽहोरात्राणि विपर्ययाणि भवन्ति ॥५॥ यावदक्षिणायनमहानि वर्धन्ते यावदुदगयनं रात्रयः ॥ ६ ॥ एवं नवकोट्य एकपञ्चाशत्क्षणि योजनानां मानमोत्तरगिरिपरिवर्तनस्योपादि- शन्ति तस्मिन्नेन्द्रो पुरीं पूर्वस्मान्मेरोर्देवधानी नाम दक्षिणतो याम्यां संयमनीं नाम पश्चाद्धारुणी निम्लोचनीं नाम उत्तरत मोम्यां विभावरीं नाम ताम्रदृषम्याह्लास्तमयनिशीयानीति भूतानां प्रवृत्तिनिमित्तानि समयविरोपेण मेरोश्चतुर्दिशम् ॥ ७ ॥ तत्रत्यानां दिवसमध्यङ्गत एव मदाऽऽदित्यस्तपनि सव्येनाश्लं दक्षिणेन करोति ॥ ८ ॥ यत्रोदेति तस्य ह समानमूत्रनिपाते निम्लोचति यत्र कचन स्पन्दनेनाभितपति तस्य हेह समानमूत्रपाते प्रस्वापयति तत्र गतं न पश्यन्ति ते तं समनुपशेरेत् ॥ ९ ॥ यदा चेन्द्रयाः पुर्याः प्रचलते पञ्चदशधटिकाभिर्याम्यां पाद- कोटिद्वयं योजनानां सार्धद्वादशलक्षणि साधिकानि चोपयाति ॥ १० ॥ एवं ततो वारुणीं सौम्यामेन्द्रो च पुनस्तथाऽज्यं च ग्रहाः सोमादयो नक्षत्रैः

आत्म हुने बेलासम्म दिन र उभरायण लाम्ने बेलासम्म रातहरू बढ्दछन् ॥६॥ यस प्रकार पण्डित जन मानसोपर पर्वतमा धर्मको तीव्र, मन्द तथा ममान गतिले परिक्रमा गरेका परिक्रमा नौ करोड एकाउन्न लाख मात्र न बन्दछन् । त्यस पर्वतमा सुमेरुको पूर्वतिर इन्द्रको देवधानी पुरी, दक्षिण दिशामा यमराजको संयमनी पुरी, पश्चिममा धरुणको निम्लोचनी पुरी र उत्तरतिर सोमदेवको विभावरी पुरी छ-यस्तो बन्दछन् । ती पुरीहरूमा मेरुको चारै दिशारूमा बेला-बेलाका सबै प्राणीहरूको प्रवृत्ति र निवृत्तिको कारणस्वरूप चारोदय, मध्याह्न, संध्या र अर्धरात्रि आदि समय हुँदै रहन्छन् ॥७॥ हे राजन् ! मेरु पर्वतमा निवास गन प्राणीहरूलाई धर्मदेव भस्पाह्ममा राम बाढ्छन् र जाने बेलामा मेरु पर्वतलाई पायां पायंग हिँडाउने पनि उम्लाई टाडिनेतिर पारे झै लेक्छन् ॥ ८ ॥ यन्देव जुन दिशामा उदाउँछन्, त्यसको ठीक सावन्नेतिर अस्ताउँछन् । जहाँ पुगेर अर्धरात्रि

मन्वाहसालमा प्रणीया शरीरवाट पर्याया बुहाउंदै जीवनाहं एत एहं ए टीत उमको विपरीत दिशामा उतनाई सुताहिनछन् । यस अवस्थामा अर्थात् आधा रात्रमा जो जन मन्वाह  
कालमा उतनाई रात्रो देख्न सक्छन्, ती नै उनको विपरीत दिशामा पुगेका ती स्वर्गदेवलाई देख्न पाउनेछन् ॥९॥ स्वर्गदेव जब इन्द्रको भुरीमा जान्छन् तब पञ्च खरीको भित्र मर्या  
द्वे कंगोड, मादे राह एव योजनभन्दा पनि बढी बाटो नाथि सक्छन् ॥ १० ॥ यसै क्रमले ती वरज तथा मोमरा पुगीहरूलाई वारी गर्दै केहि इन्द्रको भुरीमा कक्क बुन्दछन् ।  
चन्द्रमा आदि जय झर्ग पनि उनकै समान उपोतिष्णकबाट अन्य नक्षत्रहरूका मध्ये उदित र अस्त हुने गर्दछन् ॥ ११ ॥ यस प्रकार ती विविध पुगीहरूमा चक्कर लगाउँदै ती  
स्वर्ग भगवान्को वदयवासा पाउँदछन् र यो वृहत्तमा भीरीम लाख आठ लाख योजनभन्दा पनि बढी बढी बिहदछ ॥१२॥ स्वर्ग भगवान्को रक्षक भन्ने नामक बक्रमा मास्की बाह  
चक रहन्छन्, उनमा छ कृतक नेमो तीन जन्ममा उमका नाथि हुन् । यस रथको एक टुप्पा मेरुमा र अर्को शायमाथर पर्वतमा स्थित रहन्छ । यदी भुरीमा मर्मन् स्वर्ग रथको

मा ज्योतिश्चक समभ्युद्यन्ति मह वा निस्तोचन्ति ॥ ११ ॥ एवं गृहतेन चतुर्दिशलक्षयोजनाऽष्टशताधिकानि सौरो रथरूपीमयोऽपौ चत-  
सृषु परिवर्तन्ते एरिपु ॥ १२ ॥ यस्यैकं चक्रं द्वादशारं पद्मेभि त्रिणाभि संवत्सरात्मकं समामनन्ति ॥ तरयाक्षो देवोर्मूर्धनि कृतो मानमोत्तरे कृतोत्तर-  
भगो यत्र प्रीतं रविरथचक्रं तैलयन्त्रचक्रवद्व्यमन्मानमोत्तरमिगे परिभ्रमति ॥ १३ ॥ तस्मिन्नेकं कृतमूलो द्वितीयोऽक्षस्तुर्यामानेन समितस्तेलयन्त्रा-  
क्षवद्भुवे कृतापरिधागः ॥ १४ ॥ रथनीडस्तु षट्त्रिंशलक्षयोजनायतस्तत्तुरीयभागविशालम्नान्विरथयुगो यत्र हयारच्छन्दोनामानः सप्तारुणयो-  
जिता बहन्ति देवमादित्यम् ॥ १५ ॥ पुरस्तात्सवितुररुणः पश्चाच्च नियुक्तः सौत्ये कर्मणि किलारते ॥ १६ ॥ तथा बालसिन्या ऋषयोऽहृष्टपर्वमात्राः  
षष्ठिमहस्याणि पुरतः सूर्यं सृत्वाकाय नियुक्ताः संस्तुवन्ति ॥ १७ ॥ तथाऽन्ये च ऋषयो गन्धर्वाऽमरसो नागा ग्रामण्यो यातुधाना देवा इत्येकै-  
कशो गणाः सप्तचतुर्दश मामि भगवन्तं सूर्यमात्मानं नानानामानं पृथङ्नानानामानः पृथक्कर्मभिर्द्वन्द्वश उपासते ॥ १८ ॥ लक्षोत्तरं मार्धनवकां-  
ट्रियोजनपरिमण्डलं भ्रवलयस्य क्षणेन मगल्युत्तरं द्विमहस्रयोजनानि स भुङ्क्षते ॥ १९ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे ज्योतिश्चक्र-

चक्रा बालमा भुरा ( मह । ई. एहं मेह पर्वतको चारिदि मानसोत्तर भूमिरहन्छ ॥ १३ ॥ उमै भुरीमा जोरिदको कलमाथ हुने बाटो अर्को भुरी छ, जो विन्ताभमा यसको केवल एज  
बीचाई छ । उमको उभरमाथ बालको पुराको समान भ्रवसोक्रमा जोरिदको छ ॥ १४ ॥ यस रथमा रथने स्थान छलमो लाख योजन र उमको चौपाई योजन चौटाई छ । यमको  
जमा छलीम लाख योजन ५०० छ, जममा अल्ल नामका मासि द्वारा जोरिदको पायत्री आदि छन्दका नामगर्क माथ बोझा छन्, तिनै स्वर्ग भगवान्को रथलाई नान्दछन् ॥ १५ ॥  
ती स्वर्गदेवको म्यक्ष मार्गि बागंमा निष्क करज ठमैतिर हुन्छ वरणा र वरह ॥ १६ ॥ स्वर्गको अगाडिभरि उनको स्तुति गर्नेका लागि नियुक्त भूटीऔलाको ठोरो जगात्र लामा र  
चाकको बानसिला आदि सटो ८०० क्षति उनको स्तुति गर्दै अघि-अघि हिंड्दछन् ॥ १७ ॥ भिन्न-भिन्न नाम हुने अनेक क्षति, गन्धर्व, अन्तर, नाय, यक्ष राक्षस तथा देवराजका  
समुदाय प्रत्येक महोनामा आफ्ना-भिदा-भन्दा वर्षेडागा बुझ्दु मिसेर इति मर्गना विभिन्न नाम चत्तका गेज मण्डक परमात्मा भगवान् स्वर्गको उपासना गर्दछन् ती यसै बीच योजन

मन्त्राणां जन, इदंन्तु शुक्लवर्णं गवैः शिलापरं गानं नैः गन्ति-रन्तु ॥ १८ ॥ हे राजन् ! या पर्वते नहि । ध्रुवं भगवान् भूमिभक्तो मानसोवरनी नो करोति एकाउन्नं सत्त योजनं विश्वं  
 वेगको दृष्टं कोष्ठं अधिकं दृष्टं हजामं पात्रनं दूरीतार्थं जगत् एव क्षमं नष्टं ॥ १९ ॥ इति आभङ्गावधने महापराणे वैष्णवकण्ठे नेपाली भाषागीकायां एकविंशति तर्काऽध्यायः ॥ २१ ॥  
 ( भिन्न भिन्न ब्रह्मा स्थिति र गति वणन ) - राजा परीक्षितले माधे-हे भगवन् ! इत्युक्तं तुन यो भन्तुयसो किं यथापि भगवान् ध्रुवं मेरु र ध्रुवतार्थं दाडिने पारेर पुष्टं तुन, तथापि  
 गतिरन्तु मयश्च जाने वेनामा उक्तं । यो गति दक्षिणावर्तं हुन पाउन्न, यो म कर्म्यं तुन सकने छु । १ । ध्रुवदेव भन्तु हुन्छ-हे राजन् ! जस्तै ध्रुविग्रहको कुमातेको चक्रमयै  
 तत्त्वमपि अर्कोतिर दिङ्मे पश्चिमावर्तं गति यगदालं पृथक् नै हुन्छ । गिर्नाम यो भिन्न-भिन्न मयमया त्यन चक्रका भिन्न-भिन्न मागहरूमा देखिन्छ । त्यस्तै नै कालचक्रमा  
 पारेर मेरु तथा ध्रुवतार्थं दाडिने पारं ध्रुविग्रहं पनि यय आदि ग्रहहरूको गति व्यापाराल भिन्न नै हुन्छ, किनकि ती काल मेदले विभिन्न राशिहरू र नक्षत्रहरूमा देखिन्छन् ॥ २१ ॥ वेद

सूर्यरथमण्डलवर्णनं नामैकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ राज्ञोवाच ॥ यदेतद्भगवत आदित्यस्य मेरुं ध्रुवं च प्रदक्षिणेन परिक्रामतो राशीनाभिमुखं  
 प्रचलितं चाप्रदक्षिणं भगवतोपरणिजितप्रमुखं वयं कथयन्मुमिमीमहीति ॥ १ ॥ म होवाच ॥ यथा कुलालचक्रेण भ्रमतां तदाश्रयाणां पिपीलिकादीनां  
 गतिरन्यैव प्रदेशान्तरेष्वभ्युपलभ्यमानत्वादेव नक्षत्रराशिभिरुपलक्षितेन कालचक्रेण ध्रुवं मेरुं च प्रदक्षिणेन परिधावता सह परिधावमानानां तदा-  
 श्रयाणां सूर्यादीनां ग्रहाणां गतिरन्यैव नक्षत्रान्तरे राश्यन्तरे चोपलभ्यमानत्वात् ॥ २ ॥ म एष भगवानादिपुरुष एव साक्षान्नारायणो  
 लोकानां स्वस्वप आत्मानं त्रयीमयं कर्मविशुद्धिनिमित्तं कविभिर्गणं च वेदेन विजिज्ञास्यमानो द्वादशधा विभज्य षट्सु बपन्तादिष्टुतु यथोपजो-  
 यन्तुगुणान्विदधाति ॥ ३ ॥ तमेतमिह पुरुषाभ्यां विद्यया वर्णाश्रमाचारानुपथा उन्वाचचेः कर्मभिरान्तातेयंगवितानेश्च श्रद्धया यजन्तोऽब्रुमा  
 श्रेयः समधिगच्छन्ति ॥ ४ ॥ अथ स एष आत्मा लोकानां द्वापृथिव्योरन्तरेण नभोवल्यम्य कालचक्रगतो द्वादशमासान्मुहक्ते राशिमंज्ञा-  
 न्त्वैवत्परावयवान्माम् पक्षद्वयं दिवा नक्तं चेति गणादक्षद्वयमुपदिशन्ति यावता षष्ठमंशं भुञ्जीत म वै ऋतुरित्युपदिश्यते सैवमरावयवः ॥ ५ ॥  
 अथ च यावताऽध्वेन नभोवीथ्यां प्रचरति तं कालमयनमाचक्षते ॥ ६ ॥ अथ च यावन्नभोमण्डलं सह द्वापृथिव्यार्मण्डलाभ्यां कात्स्न्येन सह भुञ्जीत

र विद्वान् जन् जनको गत जायका त्याग अनेक तर्कना गदछन्, ती आदिपुरुष नारायण नै लोकको ब्रह्माण तथा वेदोक्त कर्महरूको शुद्धिका लागि कालमूर्तिलाई मांस्वरूपे ब्रह्म  
 मागहरूमा विभक्त गरेर वपन्तादि छ क्रतुमा उनको योग्य गुणको विज्ञान गदछन् ॥ ३ ॥ यन लक्षमा वेदव्यां द्वारा प्रतिपादित वर्णाश्रमधर्मको अनुसमनशील पुरुष आपना साना-ठला  
 विहित कर्म तथा योग-माधनाले श्रद्धापूर्वक उनको उपासना गरेर गतिरूपित चक्रमा प्राप्त हुन गर्दछन् ॥ ४ ॥ ती सपनारायण गवैः-रुक्म आत्मा हुन् । ती पृथ्वी र आकाशको मासमा  
 स्थित आकाश-मण्डलमा कालगतिसे ध्रुविग्रहे संवत्सर । अवयवको भेदादिराशिपरक राह महीनाको उपयोग गदछन्, नैमध्य ग्रन्थेक महीनालाई चान्द्रमासेले शुक्ल तथा कृष्ण दू  
 पक्षको, पितृवानले एक रात दिनको र यात्रामानले सवा दू नक्षत्रको गदछन्, जति कालमा सयद्वय संवत्सरको गद छ । पञ्चाश उपभोग गदछन्, यस्तैलाई संवत्सरका अवयवहरूक गद

कतु मन्दछन् ॥५॥ उति बेरमा खर्ष आकाश मागको आधा माग समान राईछन्, त्यति मात्र एक अपन कहिन्छ ॥६॥ उति समथमा ती आत्मनो मन्द, श्रोत्र र समान गतिले स्वयं  
 एवं बुद्धिरी मथेन माग आकाश मन्दतलाई नापिमन्दछन्, त्यसैलाई सवन्मर परिचन्मर, इडाचन्मर, अनुचन्मर तथा चन्मर मन्दछन् ॥७॥ उपेकाधिरणमन्दा एक लाख योजन माभित  
 चन्द्रमाको निराय छ ती सबै नक्षत्रको अधि-अधि र अध-चन्मर छिटो-छिटो हिन्नाले छपेको एक वर्षेको सोभालाई दुइ पक्षमा, एक बरीनाको सोभालाई मवा दुइ नक्षत्रमा र एक  
 पक्षको सोभालाई एक दिनलाई सोभिमकन् ॥८॥ कृष्ण र शुक्लपक्षमा छय तथा बुद्धिमा प्राप्त जानना इलाहक द्वारा पितृपण र देवताका दिन-रातलाई विभक्त बाई सबै  
 जीव समुहको प्राय तथा जोषरूपी त्यो चन्द्रमा तीम-तीम मृत्तमा एक-एक नक्षत्र बोद्ध ॥९॥ सोह कलावरुले युक्त, मनोमय, अन्तमय, अमृतमय तथा पुरुषरूपी बुन भगवान्  
 चन्द्रदेव छन्, निमको मनुष्य, मन, पशु, पक्षी, मर्ष तथा वृषादिमा प्राय संचारको रमावले युक्त हुनाले सबै सर्वमय मन्दछन् ॥१०॥ चन्द्रमा मन्दा तीन लाख योजन माभित

त कल संवत्सरं परिवत्सरमिडावत्सरमनुवत्सरं वत्सरमिति भानोर्मान्यशेषप्रथममर्गानिभिः समामनन्ति ॥ ७ ॥ एवं चन्द्रमा अर्कगभस्तिभ्य उपरि-  
 ष्ठाक्षयोजनत उपलभ्यमानोऽर्कस्य संवत्सरमुक्तिं पक्षाभ्यां माममुक्तिं मपादक्षार्भ्यां दिनेनैव पक्षमुक्तिमप्रचारीद्वततरगमनो भुङ्वते ॥ ८ ॥ अथ  
 चापूर्यमाणाभिश्च कलाभिरमराणां क्षीयमाणाभिश्च कलाभिः पितृणामहोरात्राणि पूर्वपक्षापक्षाभ्यां वितन्वानः सर्वजीवनिबहमाणो जीवश्चैकमेकं  
 नक्षत्रं त्रिशता मुहूर्तेभुङ्क्ते ॥ ९ ॥ य एष षोडशकलः पुरुषो भगवान्मनोमयोऽन्नमयोमृतमयो देवपितृमनुष्यभृतपशुर्षक्षमरीत्युषवीरुधां प्राणाप्या-  
 यनशीलत्वाम्बर्वमय इति वर्णयन्ति ॥ १० ॥ तत उपरिष्ठात्त्रिलक्षयोजनतो नत्राणि मेरुं दक्षिणेनैव कालायन ईश्वरयोजितानि महाभिजिताऽ-  
 ष्टविंशतिः ॥ ११ ॥ तत उवर्गिष्ठादुत्तरा द्दिलक्षयोजनत उपलभ्यते ॥ पुरतः पश्चात्सहैव वाऽर्कस्य श्रोत्रमान्यपाम्पाभिर्गतिभिरकंचरति ॥  
 लोकानां नित्यदाऽनुकूल एव प्रायेण वर्षयश्चारेणानुमीयते स बुद्धिपुष्टिप्रदोपशमनः ॥ १२ ॥ उशनसा बुधो व्याख्यातमन्त उपरिष्ठाद्  
 द्दिलक्षयोजनवर्ती बुधः सोममुत उपलभ्यमानः प्राणेण शुभकृद्यन्तर्काद्वपतिरित्येत तदातिवाताम्रप्रायानावृष्ट्यादिभयमाशंसते ॥ १३ ॥ अत ऊर्ध्व -  
 मङ्गारकोऽपि जनलक्षद्वितय उपलभ्यमानभिभिः पक्षैरेकैकशो राशीन्द्वादशानुभुङ्क्ते यदि न वरेणाभिर्वर्तते प्रायेणाशुभप्रदोऽधर्शमः ॥ १४ ॥ तत

हारा कालचक्रमा निवृत्त कर्मजित्त्वमेव अज्ञान नक्षत्र छन्, सो भेलाई दाहिने पार्श्व मन्दछन् ॥१५॥ तीकदा दुइ लाख योजन माभित युक्त देखिन्छन् । ती खर्षेको वीष, मन्द र  
 समान गति अनुसार कहिले पछि तथा कहिले सँगै गहेर पुगेको समान नै हिँदछन् ती जलवापी मन भएका हुनाले प्रायः सबैको सर्वदा अनुकूल नै रहने गर्दछन् ।  
 उनको गतिले यस्तो हात हुन्छ कि ती बुद्धिका अवरोधक ब्रह्मरुलाई ज्ञान गल्दछन् ॥१६॥ जमेरी शुक्रको व्याख्या गरिएका छ, त्यसले पुष्पको व्याख्या पनि गर्दछन् । शुक्रमन्दा  
 रद लाख योजन माभित सोभको पुष पुष रहन्छ । पुष प्रायः मङ्गलपक्षी नै छ, यिन्तु जव न्याः खर्षेको गतिनाई उल्लङ्घन गरेर हिँदछ, तब अन्यन्त आधी पानी तथा अनारुहिको  
 गत गति गर्दछ ॥१७॥ स्वमको दुइ लाख योजन माभित मङ्गलको स्थिति छ । यो मङ्गल यदि एक गतिले नहिँदे देखि एक-एक राशिमाई तीन-तीन पक्षमा बोदै भवै बाह

राशिहस्तार्थं भागेन सदृशं । स्यो प्रायः अशुभं वा दा २ अशुभं वा दा ३ पात्र ४ ॥ १५ ॥ स्यो भन्दा दृष्टं लास्य योजनां मास्तिर हृदयनि रम्भन् । तौ हुरगु यदि वक्रगतिरे हिंदेनन् मने  
 तत्त-एक राशिसाई एक-एक वर्षकालमा सोदृष्टन् । तौ प्रायः वर्षे मास्तिर कृतं । तत्पुत्रं रहन् । १५ ॥ हृदयनि भन्दा पनि दृष्टं लास्य योजनां मास्तिर हृदयनि रम्भन् । तौ हुरगु यदि वक्रगतिरे हिंदेनन् मने  
 राशिमा ताम्नीय मनीना रहन् । उतर्ने वर्षमा वर्षे राशिसाई दा ३ पात्र ४ ॥ १६ ॥ तौ भन्दा मास्तिर द्यार लास्य योजनां  
 दादा वरपदादि मर्षिगवको निचि छ । तौ मने लोकता मन्ने तापना पद भगवान् विष्णुको वरपद स्वरूप भवलोको प्रदक्षिणा गर्दै रहन् । १७ ॥ इति श्रीमद्भागवत  
 महापुराणे पञ्चम स्कन्धे जेपाली भाषा-टीकायां द्वाविंशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ । शिशुमार नाव । शिशुदेव भन्दछन्-हे शत्रवन् ! तौ मर्षिकदा त्रेह लास्य योजनां पर-उपसाई विष्णुको वरपद

उपरिष्ठाद्विलक्ष्यो जनान्तरगतो भगवान् ब्रह्मन्तरैकैकस्मिन् राशौ पश्चिम्तरं पश्चिम्तरं चरति यदि न वक्रः स्यात्प्रायेणाकृतो ब्राह्मकुलस्य ॥ १५ ॥  
 तत उपरिष्ठाद्योजन्तश्च द्यात्स्नीयमानः शनैश्चर एकैकस्मिन् राशौ त्रिंशन्मासान्विलम्बमानः सर्वानि वानुपयंति तावद्भिरनुव्रतमैः प्रायेण हि सर्वेषामशा-  
 न्तिकरः ॥ १६ ॥ तत उत्तरस्मादप्य एकादशलक्ष्यो जनान्तर उपलभ्यन्ते य एव लोकानां शमनुभावयन्ते भगवतो विष्णो र्यत्परमं पदं तत्प्रदक्षिणं  
 प्रकमन्ति ॥ १७ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे ज्योतिष्प्रकरणे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ अयं तस्मात्परतमत्र-  
 योदशलक्ष्यो जनान्तरतो यत्तद्विष्णोः परमं पदमभिवदन्ति । यत्र ह महाभागवतो ध्रुव औत्तानपादिगमिनेन्द्रेण प्रजातिना करुपेन धर्मेण च  
 समकालयुग्मिः सचट्टमानं दक्षिणतः कियमाण इदानीमपि कलजीविनामाजीव्य उपासते तत्पदानुभाव उपवापनः ॥ १ ॥ स हि सर्वेषां ज्योतिर्ग-  
 णानां भूतश्च त्रादीनामनिमिषेणाव्यकरं हमा भगवता कलेन आभ्यमाणाणां स्थाणुस्त्रिवाष्टम ईश्वरेण विहितः शश्वदवभासते ॥ २ ॥ यथा  
 मेढीस्तम्भ आक्रमणपशवः संयोजितास्त्रिभिः सवर्नेर्यथास्थानं पण्डलानि चरन्त्येव भगणा महादय पनस्मिन्नन्तर्बहियंगेन कालचक्र आयां  
 जिता ध्रुवमेवालम्य वायुनोदीर्यमाणा आकल्यान्तं परिवहन्मन्ति नभसि यथा मेढाः रेतादयो वायुसराः कर्ममारययः परिवर्तन्ते एवं  
 ज्योतिर्गणा प्रकृतिपुरुषमयोगानुगृहीताः कर्मनिर्मितगतयो भुवि न पतन्ति ॥ ३ ॥ देवैर्नैतज्ज्योतिरनिराकं शिशुमारसंस्थानेन भगवतो वायु-

भन्दछन्, त्यही प्रवलोक हो । जहाँ-परम भगवान् र उतानपादको पुत्र ध्रुवजी मध्वरूपले विराजमान छन् । तौ आकृतिय नै अग्नि, इन्द्र, प्रजापति, करप र धर्मादिद्वारा वाग्जम  
 बाँदै अक्ष रजि विराजमान छन् । तौ दन्त्यन्त र म निधन रहने भएकी भूलोकादिका आवात हुन् । उनको गेहलादिक पराक्रम बाँचा स्वन्धमा आक्रमको छ ॥ १ ॥ त्यो प्रजालो  
 निरन्तर अव्यक्त राशि हुने भगवान् कालद्वारा प्रद-नेष्टवादि समूह ज्योतिर्मन्त्रका ईश्वर द्वारा स्थापित आधारस्तम्भको माँति सर्वदा देखायमान रहन्छ । २ । जस्तै-दाई गर्ने बाँधमा  
 शीचको साँघोमाट मानो, मध्यम र टुलो होतीद्वारा बाँधिपूर घान भाइने पण्डित, मध्य तथा अर्को, कमले आफ्ना आफ्ना स्थानमा त्यो साँघोको चारैतिर मण्डलकार भएर अक्ष-  
 पुन्दछन्, त्यस्तै नै सबै नक्षत्र र वृत्तगण यस कालचक्रको बाहिर रित कमण्डः विद्युक्त मगर प्रवलोकको नै भग्मा आफ्ना स्थानमा वायुद्वारा प्रोत प्राय कल्यान्तमम पुग्दै रहन्छन् ।

त्यस्मै नै जगको गति क मको अनुसार निश्चित कारणः छ, ती ज्योतिर्मण पनि दुल्याघिष्टित मायाको प्रभावले आशयमा बराबर पुग्दै रहन्छन्, पुग्नामा रुद्धेनन् ॥३॥ केही विद्वान् यो ज्योतिषको स्थिति शिशुमार अर्थात् प्रकररूपधारी जगत्मा बाहुदेवकी योगमायामा बनाउछन् ॥ ४ ॥ यो शिशुमार यक्ष कुण्डलको आकारको छ र यसको चिर तलतिर कङ्कड रहन्छ । यसको पुच्छरको अग्रभागमा ध्रुव, लाङ्गल अर्थात् पुच्छरको तल्लो भागमा शत्रापति, अग्नि तथा धर्म रहन्छन् । पुच्छरको मूल भागमा धाता-विधाता र त्यसको कटि प्रदेशमा मत्सर्गण रहन्छन् । शिशुमारको दक्षिणावर्त तथा कुण्डलाकार शरीरको दाहिने पार्श्वमा जुन चौडो नक्षत्र छन्, तिनको उत्तरायण र वाम-पार्श्वमा स्थित चौडो नक्षत्रलाई दक्षिणायन भन्दछन् । सोवमा शिशुमारको शरीरको विस्तार कुण्डलावत हुनाले उसमा दुवै पार्श्वका अवयव-संख्या पनि बराबर हुन्छन् । त्यसै नै शिशुमार चक्रका दुर्वर्तिका मध्य पति बराबर छन् । यसको पिठिउमा अञ्जवीथी र उदरमा आकाशगङ्गा बग्दछन् ॥ ५ ॥ हे राजन् ! यसको दाहिने तथा बायाँ करिभागमा पुनर्वसु र पुष्य नक्षत्र छन् । दाहिने चरणको

देवस्य योगधारणायामनुवर्णयन्ति ॥ ४ ॥ यस्य पुच्छ्राग्रे जाकिशरमः कुण्डलीमृतदहस्य ध्रुव उपकल्पितस्तस्य लाङ्गुले भजापतिरभिरन्द्रो धर्म इति पञ्चमूले धाता विधाता कट्यां मत्सर्गयः । तस्य दक्षिणावर्तकुण्डलीभुतशरीरस्य यान्युदगयनानि दक्षिणपार्श्वे तु नक्षत्राण्युपकल्पयन्ति दक्षिणायनानि तु मन्वे । यथा शिशुमारस्य कुण्डलाभोगमन्निवेशस्य पार्श्वयोरुभयोरप्यवयवाः समसंख्या भवन्ति । पृष्ठे त्वज्वीथी आकाशगङ्गा चोदरतः ॥ ५ ॥ पुनर्मसुपुण्यौ दक्षिणवामयोः श्रोण्योराद्राऽऽख्ये च दक्षिणवामयोः पश्चिमयोः पादयोरभिजिदुत्तराषाढे दक्षिणवामयोर्नापिकयोः यथार्थस्य श्रवणपूर्वाषाढे दक्षिणवामयोलौचनयोर्धनिष्ठा मूलं च दक्षिणवामयोः कर्णयोर्मघादीन्यष्ट नक्षत्राणि । दक्षिणायनानि वानपार्श्ववक्रिषु युञ्जीत । यथैव मृगशीर्षादीन्युदगयनादिषु दक्षिणपार्श्ववर्क प्रातिलोम्येन भ्रूयुञ्जीत । शतभिषाज्येष्ठे स्कन्धयोर्दक्षिणवामयोन्यसेत् ॥ ६ ॥ उत्तराह्नावगन्तिरधराहनौ यमो मुखेषु चाङ्गारकः शनैश्चर उपस्थे वृहस्पतिः ककुदि वक्षस्यादित्यो हृदये नगायणो मनमि चन्द्रो नाभ्यामुशना स्तनयोरश्विनौ बुधः प्राणापानयो राहुर्गले केतवः सर्वाङ्गेषु रोमम् मर्वे तारागणाः ॥ ७ ॥ एतद्देव भगवतो विष्णोः सर्वदेवतामयं रूपमहरहः मन्थ्यायां प्रयतो वाय्यतो निरीक्षमाण उपतिष्ठेत् । नमो ज्योतिर्लोकाय कालायनायानिर्माष पतय महापुरुषाय मभीमदीति ॥८॥ ग्रहर्षतारामय-

पृष्ठभागमा आर्द्रा र अर्जुनस्य लन् । दाहिने र बायाँ माङ्को प्वालमा क्रमशः अभिजित् र उषाषाढा नक्षत्रछन् । दाहिने र बायाँ नेत्रमा अण्ण र पूरुषाढा एवं दाहिने र बायाँ कानमा धनिष्ठा र मूल नक्षत्र छन् । मघा आदि आठ दक्षिणायन नक्षत्र बायाँ करुह र विपरीत कमले मृगशीर्ष आदि आठ उत्तरायण नक्षत्र दाहिने करुहमा रह्छन् । अतस्मिन् यो दृष्ट नक्षत्र क्रमशः दाहिने र बायाँ कौथमा विराजमान रहन्छन्-यस्तो भूष ॥६॥ यसको माथिल्लो चिठिउमा अमन्थ, तल्लो चिठिउमा गमगात्र, वृक्षमा वक्ष, उपस्थमा शनि, कानमा वृहस्पति, वक्षस्थलमा शनै, हृदयमा नगायण, मनमा चन्द्रमा, नाभिसा छुक् दुवै धनस्या अधिर्नाङ्गुमार, श्रोत्र तथा अपानमा बुध, पादोमा राहु, नवै अङ्गुला केतु र रीमा नारायणको स्थिति छ ॥७॥ हे राजन् ! विष्णु भगवान्को यो सर्वदेवमय स्वरूपको निम्नतः मायैकालको गमयमा एविव्र तथा मौलमात्रले ध्यान गर्नाले यसै ज्योतिर्मणको आस्था फाइन्छ

रूप सर्वदेवाधिपति परमपुत्र परमानन्दार्हं हास्ये प्रणम्य च । हामी उनैको ज्ञान गर्छौं । यो मन्त्र पढेर स्तुति गर्नेस् ॥८॥ अन पूर्वोक्त मन्त्रको उपमा मंगल पुस्तको मयै पाप-  
 लार्थ शास्त्रान्ते तथा ब्रह्म, नखर र तन्मागणका रूपमा प्रकाशमान भगवान्को अधिदैविक स्वरूपलाई जित्ने प्राप्तः, मार्थ तथा मध्याह्न-तीनै कालमा बन्दन, ४ प्रणम गर्दैछ भने न्यमको  
 मयै पाप तत्काल नष्ट भएर जान्छ ॥ ९॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे नेपाली भाषाटीयां अर्थाविष्टोऽध्यायः ॥२३॥ अत (वादि लोकदहको तल मान लोकको वर्णन) -शुक-  
 देव भन्नुहुन्छ-हे राजन् ! कतिपय व्यक्तिको मनार्ह छ-सर्वभन्दा दम हजार योजन तल अन्य नक्षत्रमयान राहु पुमिगदन्त भगलाई भगवान्को कृपाले देव-चर इन्द्र-साम भएका हो ।  
 धानवमा यो कालो वृषको अमुरापम स्वयं कुनै योग्य छैन, हे तात ! यसको जन्म र कर्मको बुझान्त अगाडि कहिने छ । १॥ हे राजन् ! अन्यत्र ताको हुने स्वयंमण्डलको विस्तार  
 दस हजार योजन भनिन्छ ! त्यसै गरी चन्द्र-मण्डलको विस्तार बाह्र हजार योजन र राहुको विस्तार तेह्र हजार योजन छ । यो राहु अमृत-मानको बेला बापा पान भएका स्वै

माधिदैविक पापापहं मन्त्रकृतां त्रिकालम् ॥ नमस्यतः स्मरतो वा त्रिकालं नश्येत् तत्कालजमाशु पापम् ॥ ६ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे  
 पञ्चमस्कन्धे शिशुमारसंस्थावर्णनं नाम त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ अधस्तात्स्मवितुर्योजनायुते स्वर्भानुनक्षत्रवचरतीत्येके ।  
 योऽमावस्यत्वं ग्रहत्वं चालभत भगवदनुकम्पया स्वयममुरापमदः सैहिकेयो ततदर्हस्तस्य तात जन्मकमाणि चोपरिष्ठाह्वयामः ॥ १ ॥ यद्वदन्त-  
 रणर्मण्डलं प्रतपतस्तद्विस्तरतो योजनयुनमाचक्षते । द्वादशमहस्रं मोमस्य त्रयोदशमहस्रं राहोर्यः पर्वणि तद्वधधनकृद्देरातुयन्धः सूर्याचन्द्रम-  
 सवभिधावन्ति ॥ २ ॥ तन्निशाभ्योभयत्रापि भगवता रक्षणाय प्रयुक्तं सुदर्शनं नाम भागवतं दयितमस्त्रं तत्तेजसा दुविषहं मुहुः परिवर्तमानमभ्यव-  
 स्थितो मुहूर्तमुद्विजमानश्चकितहृदय आरादेव निवर्तते तदुपगमिति वदन्ति लोकाः ॥ ३ ॥ ततोऽधस्तात्स्मिद्विचारणविद्याधराणां सदनानि  
 तावन्मात्र एव ॥ ४ ॥ ततोऽधस्ताद्यक्षरक्षः पिशाचप्रेतभूतगणानां विद्वागजिरमन्तरिक्षं यावद्बाहुः प्रतानि यावन्मेघा उपलभ्यन्ते ॥ ५ ॥  
 ततोऽधस्ताच्छतयोजनान्तर इयं पृथिवी यावद्दसभामश्येनपुणर्दयः पन्त्रिप्रवरा उत्पतन्तीति ॥ ६ ॥ उपवर्णिते भूमेयथा मन्त्रिनेशावस्था-  
 नमवनेरप्यधस्तात्मस भूविवरा एकैकशो योजनयुताः तरेणायामविस्तारेणोपपन्नस्य अतलं वितलं सुतलं तलातलं महातलं रमातलं पाता-

कन्द्रमाको वैश्व स्पर्ण गरेर भगवत्पया तथा पूर्णिमाको दिन सीरायि आक्रमण गर्ने गर्दछ ॥२॥ यो ज्ञानेर भगवान्को हृदय तथा चन्द्रमाको हृदयाको लागि ती दुवैको जगोच आफ्नो  
 त्रिय आयुष मुदुर्धन पक्ष नियुक्त गरिराखेको छ । त्यो पक्ष बगर पुमिगदन्तले राहु त्यसको सहिनगरनु तेजले दडिग्न तथा चकित भएर एक हृदय तिनको माथ अरिहर महामा फडेर  
 निदछ । यसैलाई सर्वै ग्रहणकाल भन्दछन् ॥३॥ राहुको न्यति नै (दस हजार योजन) तल मिद, पाण र विषाधरादिको विनामस्थान छ ॥४॥ ती भन्दा तल पक्ष, राक्षस, पिशाच,  
 प्रेत, तथा भूतगणहरूको विद्वास्थल अन्तरिक्ष छ, त्यहाँमम्म बापु चलिगदन्त र मेष देखिराहन्छन् ॥५॥ त्योभन्दा मय योजन दस यी पृथिवी छन् । उहाँमम्म, दस, भाग, रवेन् र गरुड  
 आदि दाना-कुला पक्षिहरू उड्दछन्, त्यही समयमा यो भाषा हो ॥६॥ हे राजन् ! भूमिको विस्तार आँदको वर्णन भैले रहिले नै गरिमकेको छु । यसको पनि तल एक-एक गर





मायै शरीरको अवस्था माटनु आदि प्रकार उपलब्धमा उपलब्ध ॥ १३ ॥ नां पुष्पवान् पुरुषको गुदग्रन्थक नामक नेत्रको अनिष्टि अह कुन प्रकारले मृत्यु हुन  
 मर्तन्त ॥ १४ ॥ यो चक्र उदां पुनोमाय अगु नामकको मां हन्ते ने सविन तथा पतिन हुन गर्दछ ॥ १५ ॥ अन्त-लोका मायदानको पुत्र रन नामक योटा अगु  
 रहन्छ । त्यसले छपान्मन्त्रे प्रकारको मायाको रचना गरेका छ । तीमध्ये केही हिजो-आजका मायावी पुरुषले पनि धारण गरिरहन्छन् । कुनै केना त्यस अगुरले 'हार्दे' योटा रहन्छ ।  
 त्यसले छपान्मन्त्रे प्रकारको मायाका रचना गरेको छ । नामधे केही हिजो-आजका मायावी पुरुषले पनि धारण गरिरहन्छन् । कुनै केना त्यस अगुरले 'हार्दे' योटा अगुरका  
 सुखबाट रक्षार्थ अर्थात् स्वेच्छाचारिणी, कामिनी अर्थात् कामातुरा र पुष्पना, चन्द्रा स्वभाव अर्थात् तीन धरिका नारी प्रकट भए, जो उम लोकमा गएका पुरुषहरूलाई डाटक नामको  
 मदिरा पिलाएर सम्भोगमा मग्न तुल्याउछन् । अनि आफ्ना हाव भावमय, बढास, प्रणयपूर्ण हास्य, कुत्तकानी र आलिङ्गनादि द्वारा तन्मित्र पथेच्छ रमण गर्दछन्, डाटक रम पिपपडि  
 मनुष्य मदान्ध हुन्छ र आफूलाई दम उठाए मत्तगजको बलले सम्पन्न मानेर 'म ईश्वर हूँ' 'म मिद्ध हूँ' । यसरी हृष्य-ट्ना कुरा गर्दै एक कुटन बाग्छ । त्यसपश्चात् तत् विनल नामको  
 पतन्ति च ॥ १५ ॥ अथातले मयपुत्रोऽगुगं कलां निवमति न ह वा इह भृष्टाः पण्यनिर्मायाः काश्चनाद्यापि मायाविनो धारयन्ति । यस्य  
 च जन्ममाणस्य मुमुक्षयः स्त्रीगणा उदयन्त म्येरिण्यः कामिन्यः पुंश्चत्य इति या वै विलायनं प्रविष्टं पुरुषं रसेन डाटकार्ण्येन साधयित्वा  
 स्वविलायावलोकनानुगमभितर्कनापेक्षगृहनादिभिः स्वेवं किल रमयन्ति । यस्मिन्नुपयुक्तः पुरुष ईश्वरोऽहं मिदोऽहमित्ययुतमहागजस्वमात्मानमभि-  
 मन्यमानः कथ्यते मदान्ध इव ॥ १६ ॥ ततोऽधस्तात्सुतल उदारश्रवाः पुण्यश्लोको विरोचनात्मजो बलि-  
 मह मिथुनीभूत आस्ते । यतः प्रवृत्ता मस्तिप्रवरा डाटकी नाम नदी भवयोर्वीर्येण यत्र चित्रभानुमार्गस्थिता मभिधमान ओजसा पिबति तच्चिप्युते  
 नाटकार्ण्ये मुकुणं भूषणान्गुरेन्द्रावरोंपेषु पुरुषाः मह पुरुषाभिधरयन्ति ॥ १७ ॥ ततोऽधस्तात्सुतल उदारश्रवाः पुण्यश्लोको विरोचनात्मजो बलि-  
 भगवतो महेन्द्रस्य प्रियं चिकीर्षमाणानादितेर्लब्धकायां भूत्वा वदुवामनरूपेण पराक्षिप्तलोकत्रयो भगवदनुकम्पयैव पुनः प्रवेशित इन्द्रादिष्व-  
 विद्यमानया गुममृदया श्रियाऽभिमुष्टः स्वधर्मगणधायतमेव भगवन्तमाराधनीयमपागतमाध्वम आगतेऽधुनापि ॥ १८ ॥ नां एवेतत्माश्लात्कारो  
 भूमिदानस्य यत्तद्गवत्यशेषजीवनिकायानां जीवभूतात्मभूत परमात्मनि वागुदये तीर्थतमे पात्र उपपन्ने परया श्रद्धया परमादरममाहितमनसा  
 भविष्यमा वाप्ता पापं तवा भूतमणल आहुत भगवान् डाटकेरार शिव निवास गर्दछन् । ती प्रवराधिको सुष्टि बडाउदका लागि मवानीमित रमण गर्दछन् । शिव पावतीको  
 तत्रले डाटकी नामको योटा उमय नदी नां कहिन्छन्, उमा रन नामक प्रत्यानल अग्नि निकै उन्मादम विडने गर्दछन् । ती अग्निल पुकेको डाटक नामक मुख देखे रात्राहरूको  
 अन्तःपुरमा प्रुल तथा स्त्री आभूषणका रूपमा धारण गर्दछन् । १६ ॥ १७ ॥ यित्तल नलको लल मुकुटका छ । पशुका इन्द्रा मना गर्नेको लागि आदिनिका मयबाट कामन रूपमा  
 अवतार लिण्ण मन्त्राङ्कुरी कोन । याने नोह स्वातन्त्र्यमा लण्ण, ती मन्त्राङ्कुरी वन बसिब कोन विरोचना-पुत्र राजा बलि भगवानको कृपादे इन्द्रादि देवताहरूलाई पनि अप्राप्य  
 अनुहित मयपि मन्त्र-नन् अण आफ्ना धर्माङ्कुरण द्वारा उनी परमपूज्य प्रभुमा आराधना गर्दै आज पनि स्थानी निर्भय भएर बसेका छन् ॥ १८ ॥ हे राजन ! यै शरीरका वा-मात्ररूप

अन्तर्धामी, श्री गणेशाय नमः । मातृशतं परमा मा वशादेव ममान् एवित्तम पात्र उपस्थित मया उनलाई परम अद्भुत तथा अतिशय आदरपूर्वक एकाग्रचित्तले दिएको भूमिदान माझान् मांश-  
को डार नै हो । केवल सुतल्लोकको मुखस्य न्यमको फल यदापि हुन सक्तैन ॥ १९ ॥ छिफने, लहने तथा विप्लवे आदिको अवसरमा विषय भावले पनि जग्गो एकपन्ट नाम  
लिनाले पुण्य न्यो कर्मबन्धनबाट मुक्त हुन्छ, जसको सुशुद्ध जन यांग साधनादि विविध प्रकारका उपायद्वारा पनि मुक्त हुन सक्तैनन ॥ २० ॥ आफ्ना ज्ञानी भक्तलाई आफ्नो स्वल्प  
घटान गर्न भाग्यो तथा सबै प्राणीहरूका आत्माहरूको लोभलाई कामभावले समर्पण गरेका भूमिदानको फल के यो सुतल्लोकको राज्य नै हुन सक्तछ ? ॥ २१ ॥ यदि भगवान्  
राजा इत्यादि उनको फल, परमात्म-चिन्तनलाई विस्मरण पारिदिने मायामय भोग तथा ऐश्वर्य नै दिष्ट, अनि त उनले बलिमाथि केही पनि कृपा गरेनन् ॥ २२ ॥ किनकि जब  
निराशय भएर भगवानले छलले जग्गो सबै राज्य खोले, केवल त्यसको शरीरमात्र छाडे तथा बलिलाई बरुण पाखले बाँधेर पर्वतको कन्दरामा पुनर्दिष्ट । अनि उनले यही भनेका

संप्रतिपादितस्य साक्षादगवर्गद्वारस्य यद्विलनित्यैश्वर्यम् ॥ १६ ॥ यस्य ह वाव क्षुत्पतनप्रस्रवलादिषु विवराः सकृन्नामाभिभृण्णपुरुषः कर्मबन्ध-  
नमज्जमा विधुनोति यस्य ह वै प्रनिवाधनं मुमुक्षुवोऽन्यथैवोपलभन्ते ॥ २० ॥ तद्भक्तानामात्मवतां सर्वेषामात्मन्यात्मद आत्मतयैव ॥ २१ ॥ न  
वै भगवान्नृत्तममुष्यानुजग्रह यदुत पुनरात्मानुस्मृतिमोषणं मायामयभोगैश्वर्यमेवातनुतेति ॥ २२ ॥ यत्तद्भगवताऽनधिगतान्योपायेन याज्ञाच्छले-  
नापहतम्बशरीरावरोपितलोकत्रयो वरुणपाशेभ्यः संप्रतिमुक्तो गिरिदर्या चापविद्ध इति होवाच ॥ २३ ॥ नूनं अतार्य भगवानन्येषु न विष्णातो  
योऽमविन्दो यम्य मचिवो मन्त्राय वृत्त एकास्ततो बृहस्पतिस्तप्रतिहाय स्वयमुपेन्द्रेणात्मानमयाचनात्मनश्चाशिषो नो एव तदास्पमतिगम्भीरवयमः  
कालस्य मन्वन्तरपरिवृत्तं कियल्लोकत्रयमिदम् ॥ २४ ॥ यस्यानुदास्यमेवास्मत्पितामहः किल वव्रे न तु स्वपित्र्यं यदुनाकुतोभयं पदं दीयमानं भग-  
वतः परिमिति भगवतोपगते स्मृत्यर्पितारि ॥ २५ ॥ तस्य महानुभावस्यानुपपद्यजितकषायः को वाऽस्मद्विधः परिहीणभगवदनुग्रह उपजिग-  
मिषतीति ॥ २६ ॥ तस्यानुचरितमुपरिष्ठाद्विस्तरिष्यते तस्य भगवान्मयमखिलजगद्गुरुर्नारायणो द्वारि गदापाणिर्वतिष्ठते निजजनानुकम्पित-

धिष्ट ॥ २३ ॥ 'मलाई खेद छ—हन्त्र विद्वान् भएर पनि आफ्नो मन्त्रा स्वार्थ सधनमा निष्पन्न छैनन् ' उनले मम्मतिको निम्ति अतिशय अद्भुत बृहस्पतिलाई आफ्ना मन्त्री बनाए,  
वापति उनको अन्तर्धेलना गरेर विष्णु भगवान् श्रमन्त मण्डपि उनको सेवा जस्तो वरदान नमोरेर उनकाद्वारा मन्त्रि आफ्नो निम्ति भोग नै पागेका छन् । जग्गो अवस्थाको अन्त  
छैन, यस्ता काष्ठको केवल एक मन्वन्तर विनैर्गच्छ नै छिन्न-भिन्न हुने तीनै लोकको ऐश्वर्य उनको कण-सेवाको माझले के मुख्य हुन सक्तछ ? ॥ २४ ॥ हाथा पितामह प्रह्लाद-  
जोले भगवान्द्वारा आफ्ना पिता दिष्टय तथैषु मारिष्यति प्रभुले दिष्टा पनि भावान्बाट बरै राज्य छानेर आफ्ना पिताको अकष्टक राज्य स्वोक्त गरेनन् । बरु भगवानको सेवाको-  
नै वरदान पायो ॥ २५ ॥ ती महानुभावका चरण-चिह्नको अनुसरण गर्ने सङ्कल्प बोधी भक्तनी कामनामा जित तथा भगवत्-कृपा श्रुत्य पुण्य कमरी गर्ने सक्तछ ? ॥ २६ ॥ धीशुकदेवजी  
सङ्कल्प—हे राजन ! अमले दिव्यजयको प्रसङ्गमा आफ्ना पादाङ्गुलीको प्रहान गरेर राजजलाई हजारौं योजन पर प्योकिदिष्टका धिए ती सम्पूर्ण जगत्का गुरु माझान् नारायण आफ्ना

नक्तमा दयायु भण्ड दानमा यदा लिण्ण जयको हाकाया मध उपस्थित रहन्छन्, ती राजा हलिको शत्रि अमाहि दिस्ततले बर्षन गरिने छ ॥ २७ ॥ सुनललेक मन्दा दत्त तत्ताले-  
 लाकमा विप्राधिपति दानवराज मध वस्तिछ । पूर्वकात्तमा तर्ने लांका का मन्थान राजमाने छहुर भगवान् उतका र्थनै पुर मत्त पाकेका थिए र उर्नेको कुणाले सो स्थान उपलब्ध  
 भएछ थियो । त्यो मायावीहकको सर्वश्रेष्ठ गुरु हो र शिवजीद्वारा सर्वप्रकारले गर्वित रहनाले मुदज्ञान चकमित पनि निर्भय रहेर त्यहाँका निषामीहकबाट आर्द्राग हुँदै रहन्छ ॥ २८ ॥  
 त्या भन्दा तल महाकालमा कट्टाट उपस्थित कनेक शिर हुने मर्षा । 'काधवरा' नाकको गोदा समुदाय बस्तिछ । तिनमा कुलक, तक्षक, कालिय र सुषेण आदि मराकाय मर्षं मुख्य हुन् ।  
 ती विष्णु भगवान्का बाहन पक्षिराज गरुडमिन मदा भयभान रहन्छन् । तिन वटिल हाँडा उन्मच भण्ड आफ्ना खाँ-पुत्र, पित्र र कुटुम्बमिन विहार गर्ने लाग्छन् ॥ २९ ॥ त्या भन्दा

हृदयो येनाहृष्टेन पदा दशकन्धरो योजनायुतायुत दिग्भ्यः उवाच ॥ २७ ॥ ततोऽधस्तात्तलाले मयो नाम दानवेन्द्रभिषुगधिपतिर्भगवता  
 पूगणिना त्रिलोकीशं त्रिकीर्षुणा निर्दग्धभवपुत्रयस्नःप्रभादान्धधपदा मायाविनामाचायों महादेवेन परिश्रितो विगतमुद्रशंभयो महीयते  
 ॥ २८ ॥ ततोऽधस्तान्महातले काद्रवेयाणां मर्षाणां मेकाशरमां क्रोधवशां नाम गणः कुहकतक्षककालियमुषेणादिप्रधाना महामोगवन्तः पत-  
 त्रिराजाधिपतेः पुरुषाहादनवरतमुद्रिजमानाः स्वकलत्रापत्यमुहकुटुम्बमङ्गलं कचित्पमता विहरन्ति ॥ २९ ॥ ततोऽधस्तादुमानले दैतेया  
 दानवाः पणयो नाम निवातकवचाः कालेया हिरण्यपुरवामिन इति विबुधप्रत्यर्नीका उत्पत्या महोजमो महामाहमितो भगवतः सकललोका-  
 नुभावस्य हरेरेव तेजसा प्रतिहतक्लावलेषा विलेशया इव वमन्ति । ये वै सरमयेन्द्रदूत्या वागिमर्मन्त्रवर्णाभिरिन्द्राद्विभ्यति ॥ ३० ॥ ततोऽधस्तात्पाताले  
 नागलोकपतयो वायुकिप्रमुखाः शङ्कुलिकमहाशङ्कुश्वेतधनजयवृत्राष्टशङ्कुचूडकम्बलाश्वतरदेवदत्तादयो महामोगिनां महामर्षा निवमन्ति । येषामु  
 ह वै पञ्चमसदशशतमहसशीर्षाणां कणायु विरचिता महामणयो रोचिष्णवः पातालविवरनिभिरनिकरं स्वरोचिषा विभमन्ति ॥ ३१ ॥ इति

तल रमागलमा पाँच नामक निरातकवच, कालेय र हिरण्यपुर निवासी देवद्रोही दैत्य तथा दानवगण रहन्छन् । तं जन्मतः दूला उन्माही तथा परम मादयो हुन्छन्, किन्तु मरूपं  
 लोकमा न्यास प्रभाव भएका श्रीहृदिका नेत्रले नै इतरीय भण्ड ती सर्प छँ यदा उता लुकेर पाछन् । इन्द्रको दूती समाले उन्मासग गरेकी मन्त्रवर्णरूप कट्टा वाक्पले ती मर्षं मयभीन  
 रहन्छन् ॥ ३० ॥ रमातलभन्दा तल पाताल लोक छ । त्यो वायुकि प्रधान शङ्कु, कुलिक, महाशङ्कु, श्वेत, धनञ्जय, वृत्राष्ट, शङ्कुचूड, कम्बल, अशङ्कु र देवदत्तादि महाक्रोधी  
 एवं दूला-दूला खरोर हुने नागलोकधिपति उहाँ रहन्छन् । ती मन्त्रे कर्षको पाष, कर्षको सात, कर्षको दान, कर्षको मय र कर्षको हजार कणा ( १००० ) सम्म छन् । तिनका कणाकां

८ उदाहरण—वेदमा शोदा भगवत विहा छ भव पनि नामक दैत्यहरूको शुक्लीलाई दत्तातमा मुकाइएछ तब इन्द्रले त्यहीमा न्यानाको निमित्त गरमा नामको बन्दै दूती पठाए जस ला  
 रमातलमा पुगेो तब दैत्यहरूको तनिको तनिको इन्द्रा एकट गरेर सरमसिब लाए—'सरमा ! तिम्रो के इच्छा छ ?' तर मारमात्रे सोचि गर्न पायोकि यो मरे इन्द्रका दूती नटो मरी 'हटा इन्द्रय पठाव' तदप्यम् अथवा  
 हे पणिमण ! तिम्रो इच्छाका इच्छा छ मरेर शयन गर । परो भएको कारणका जनमाही छरेय इन्द्रको मय अनिरुद्ध छ ।

अनिष्टाय दक्षिणादिनी मन्त्रिहः आप्नु कान्तिः स्यो पालाल-विषयको सध अन्वकार नष्ट पादं रदन्तन् ॥ ३१ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे नेपाली भाषाटीकायां  
चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ( मङ्कर्षणको विवर्ण र स्तुति ) शुक्रदेव भदलन्—हे राजन् । तयो पाताललोकको भूलदेवद्वारा तीस हजार याचना पर 'अनन्त' नामक प्रसिद्ध मन्त्रवान्को  
तामनी निर्याचना रदन्त जसलाई अहङ्काररूपले दृष्टा तथा धरयलाई जेन हुनाले मन्त्रजन 'संकर्षण' भन्ने गर्दछन् ॥ १ ॥ जुन हजार भक्त हुने भवभाव अनन्तको याद मस्तकमा  
राखिएको सो भूपण्डल मङ्कर्षको दाया ममान प्रतीत हुन्छ ॥ २ ॥ श्लेषकाल नाएपछि ती विरवको संहार गर्न चाहन्छन्, अति क्रोध तथा घृमिरांको तिनका भृकुटीको मन्त्रमागबाट  
हात्स्य तीन टुप्पा भएको त्रिशूल लिण एषार मृति र तीन नेत्र हुने संकर्षण नामक रुद्र अकट हुन्छन् ॥ ३ ॥ अन्य श्रेष्ठ भक्तमहित अतिशय भक्ति भवले प्रणाम गर्दै जमका

श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे राधादिस्थितिक्लिस्वर्गमर्यादानिरूपणं नाम चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ तस्य मूलदेशे  
त्रिशद्योजनमहसान्तर आस्ते या वै कला भगवतोस्तामसी समाख्याताऽनन्त इति सात्वती या द्रष्टृदृश्ययोः संकर्षणमहमित्यभिमानलक्षणं यं संकर्ष-  
णमित्याचक्षते ॥ १ ॥ यस्यैवं क्षितिमण्डलं भगवतोऽनन्तमूर्तेः सहस्रशिरस एकस्मिन्नेव शीर्षणि प्रियमाणं मिद्वार्य इव लक्ष्यते ॥ २ ॥ यस्य  
ह वा इदं कालेनोपसंजिहीर्षतोऽमर्षविरचितभ्रमदभ्रुवोरन्तरेण सांक्षर्षणोसाम रुद्र एकादशान्युहस्यक्षमिशिखं शूलमुत्तमभयन्नुदतिष्ठत् ॥ ३ ॥  
यस्यांप्रिकमलयुगलारुणविरादनस्त्रमणिखण्डलेष्वहितयः सह सात्वतर्षभैरेकान्तभक्तियोगेनावनमन्तः स्ववदनानि परिस्फुरत्कुण्डल-  
प्रभामण्डितगण्डस्थलान्यतिमनोहराणि प्रमुदितमनसः खलु विलोकयन्ति ॥ ४ ॥ यस्यैव हि नामराजस्यार्य आशिष आशामा-  
नास्त्वार्चङ्गवल्लयविलमिताविरादविपुलधवलसुभ्रमरुधिरभुजरजतस्तम्भेखगुरुधनकुङ्कुमपङ्कानुलेपेनावलिन्यमानास्त्वर्चाभरानोन्मथितहृदयमकरध्वजा-  
वेशरन्त्रिललितस्मितस्तदनुरागमदमुदितमदविधूर्णितारुणकरुणावलोकनयवदनारविन्दं समीडं किं विनायकः ॥ ५ ॥ स एव भग-  
वाननन्तोऽनन्तगुणार्णव आदिदेव उपसंहृतामर्षोपवेगो लोकानां स्वस्तय आस्ते ॥ ६ ॥ 'प्रायग' सुरासुरोरगमिद्वगन्धर्वविद्याध-  
रमुनिगणैरनवरतमदमुदितविकृतविह्वललोचनः हललितस्त्रिकाभृतेनाप्यायमानः स्वपार्श्वदिविभृशप्रभा ॥ १ ॥ गम्भानरागनवतुलमिकामोदप्रसाम-

एगल चरण कमलका स्वच्छ र अरुण र्ण हुने भक्तमणिमण्डित नागाधिपतिगण अति आनन्दित भएर झलझलाउने कुण्डलका प्राचिन गम्भीर तथा कमनीय कपोल गुण  
आएको मनोहर सुलारविन्दको दर्शन गर्न गर्दछन् ॥ ४ ॥ जसको शरीर मण्डलमा सुशोभित रजतस्तम्भ समान त्रिशूल, रङ्ग र तथा रङ्गाणि तथा बाष्पा र्चिचि प्रकाशका कामनाले  
आल, नन्दन तथा कुङ्कुमपङ्कको अनुलेपन गन वेलापमा परम सुन्दरी नागकन्याहरू ठनको अंगस्पर्शले विपरीतन आफ्ना हृदयमा कामात्म रङ्गाल मचुर मनोहर एव मद  
तमयपुक्त भएर तिनका भद्रविह्वल मकरुण अरुण नेत्रले सुशोभित तथा श्रेममदले प्रवृत्तिले झलझलन्दिर गलमा गलन पपा ॥ ५ ॥ 'न' जे अनन्त गुण-नागर

आदिदेव अनन्त भगवान् अमर्षः र शेषको वेष स्नेहः यहाँ समस्त लोकको कल्याणार्थ विराजमान रहन्छन् ॥६॥ देवता, असुर, पित्र, गन्धर्व, विद्याधर र मुनिगण निरन्तर जम्बो सेवा गर्ने गर्दछन्, जो सदापाननल प्रमन्न तथा विद्वान् र विद्वल नयन हुने छन्, आफ्ना गुलिलि बचनरूपी अमृतले देवपुत्रपतिहरू तथा पाषण्डहरूलाई मन्त्रुष्ट राख्दछन्, जसले भीलो बल्ल र घोटै कुण्डल धारण गरेको छन् र जो आफ्नो मनोहर तथा सुन्दर घोटो झुवदण्ड हलोको छुट्या राखेका छन्, ती उदार क्षीलापात्री भगवान् शेष, जम्बू—इन्द्रको राजराज उज्ज्वल अपरका सुमधुर गुञ्जालले यमलंकृत छन् ॥ ७ ॥ हे राजन् ! जुन अनन्त भगवान् अध्वर र ध्यान गंगपाछि सुमुख जनको हृदयमा बाबिभूत भएर अनादिकालको कर्मवामनाहरूले प्रथिम उनका मन्त्र, रज र तमोगुणान्मय अविद्यामयी हृदय ग्रन्थिहरूलाई तत्काल काटिदिन्छन्, उनको महिमा स्वयंभू ब्रह्माका पुत्र नारदले तुम्हक गन्धर्वसित एकपल्ट ब्रह्माको

वेन माद्यन्मधुकरघातमधुर्गताश्रयं केजयन्तीं स्वां वनमालां नीलवामा एककुण्डलो हलककुदि कृतसुभमुन्दरमुजो भगवान्माहेन्द्रो वारणेन्द्र इव कादनी कक्षामुदारनीलां विभर्ति ॥ ७ ॥ य एष एवमनुश्रुतो ध्यायमानो मुमुक्षुषामनादिकालकर्मवामनाग्रथितामवियामयी हृदयग्रन्थि मत्परजस्तमोभयमन्तर्हृदयं गत आशु निर्भिन्ति तस्यानुभावान्भगवान्स्वायम्भुवो नारदः सह तुभ्युक्त्वा ममार्या ब्रह्मणः संस्तोकयामास ॥ ८ ॥ उत्तसिस्तितिलयहेनवोऽस्य कल्पाः मत्वाद्याः प्रकृतिगुणा यदीक्ष्याऽऽमन् ॥ यद्रूपं ध्रुवमकृत यदेकमात्मन्नानाधात्वधुम् इ वेद तस्य वर्त्म ॥९॥ मूर्ति नः पुरुकृपया वभार मत्त्वं मंशुद्धं मदमदिदं विभर्ति यत्र ॥ यस्तीलां भृगपतिराददेऽनवयामादातुं स्वजनमनार्युदारवीर्यः ॥ १० ॥ यन्नाम श्रुतनुकीर्तयेदकस्मादातो वा यदि पतितः प्रलम्भनाद्वा ॥ हन्त्यंहः सपदि नृणामशेषमन्यं के शेषाद्भवत आश्रयेन्मुमुक्षुः ॥ ११ ॥ मूर्धस्यपितृ मशुवत्पक्षसृष्टना भृगोले मगिरिसरित्ममुद्रमत्त्वम् ॥ आनन्त्यादमितविक्रमस्य भृम्नः को वीर्याभ्यधिगणयेत्महस्रजिह्वः ॥ १२ ॥ एवप्रभावो भगवाननन्तो दुरन्तवीर्यगुणानुभावः ॥ मूले रमायाः स्थित आत्मतन्त्रो यो लीलया क्ष्मां स्थितयं विभर्ते ॥ १३ ॥ एता खेवेह नृभिरुपग-

सयामा यस प्रकार गाएका थिए ॥ ८ ॥ संभारको उत्पत्ति, स्थिति र लपका कारणस्वरूप जो प्रकृति र भवादि गुण छन्, ती जसको घट्टपाटले आफ्ना कार्यहरूमा समर्थ हुन्छन् जसको रूप अनन्त तथा अनादि छ, जो एकले सबै प्रपञ्चलाई धारण गरेको छन्, ती श्रीसर्वपणका तत्त्व सबै कणले जान्न सक्छ ॥ ९ ॥ जसमा कार्य-कारणरूपी यी सबै प्रपञ्च भगवान् भएहेका छ, जसको शूर-वीरतारूपिणी उदार क्षीला मिटले ब्रह्मण गरेको छ, ती परम पराक्रमी भगवान्ले आफ्ना मन्त्रको विष शब्दको निम्ति हामीमाथि ठूलो कृपा गरेर यो विशुद्ध मन्त्रपदो स्वरूप धारण गरिराखेका छन् ॥ १० ॥ कुनै क्षीन अथवा पापी पुरुष अकस्मात् आफ्नो कष्ट निवारणका लागि अथवा ठड्कामै पनि जसले शान्त गरेको गुणको कीर्तन गर्दै छ भने त्यो कीर्तन ती मनुष्यदेहरूका सबै पाप तत्काल नष्ट गरिदिन्छ, ती शेष भगवान्लाई छानेर केही पनि अर्को कुन पुरुषको आश्रय लेला ॥ ११ ॥ जुन महत्समूर्ति सर्वपण भगवान्को यौटा मन्त्रकमा पठेन, नदी र समुद्रादिले पुर्ण भूषणदल रजकण सँगै राखिएको छ र अनन्त कुनाले जसको पराक्रमको बार-बार छैन, ती सर्वव्यापक लपकाको



द्राग मंगार्त्तुछन् ॥६॥ हे रात्रन् ! केही विद्वान् एकदा नरक भन्दछन् । अतः नाम, रूप, लक्षणानुसारं च तिमोलाई की सर्वे हो वर्णनगुनाईलु । तिनको नाम हो—आमिष, अन्धतामिष, रौरव, महारौरव, कुम्भीपाक, कालक्षत्र असिपत्र वन, क्षारकदम, अन्धकूप, कृमिभोजन, सन्दंष्ट, तप्तभूमि, वन समावर्द्धा हुने कालमली वृक्ष, वैतरणी, पूयोद, प्राणरोध, विशमन, लालामक्ष, सारमेयादन, अर्वाणि तथा अयःपान । यी बाहेक क्षारकदम, रक्षोगणभोजन, शूलप्रोत, दन्तशकी, चटनिरोधन, पर्यावर्तन तथा सूचीमुख—यी सात मिलेर जम्मा अष्टाष्टम नरक अनेक धर्मका यातनाहरूको मांगस्थान छन् ॥७॥ जो पुरुष अर्काको घन, घनान् अथवा होहोको अन्धगन्ध गर्दछ, त्यो अनिष्टका हरलाग्दा यमदूतद्वारा कालपाशमा बाँधिएर हठात् तामिस नरका फालिन्छ । त्यस अन्धकारमय नरकमा बाजेन-पानी नपार्ने, कुट्टाई खाने तथा हर देखाउने आदि विविध प्रकारका यातनाहरूले पीडित जीव सार्दै दुःखी भएर मूच्छा पदछ ॥८॥ त्यसै गरी जो पुरुष हुने अर्को व्यक्तिलाई धोखा दिएर त्यसको स्त्रीमित मोन गर्दछ, त्यो अन्धतामिष नरकमा गएर जाकिन्छ । त्यहाँ

मगणो दमं धारयति ॥ ६ ॥ तत्र हेके नरकानेकविंशति गणयन्ति । अथ तांस्ते राजन्नामरूपलक्षणतोऽनुक्रमिष्यामस्नामिषोऽन्धतामिषो रौरवो महारौरवः कुम्भीपाकः कालमूत्रमसिपत्रवनं सूकरमुखमन्धकूपः कृमिभोजनः सन्दंष्टस्तप्तभूमिर्वज्रकण्टकशाल्मली वैतरणी पूयोदः प्राणरोधो विशमनं लालामक्षः सारमेयादनमवीचिरयःपानमिति ॥ किञ्च क्षारकदमो रक्षोगणभोजनः शूलप्रोतो दन्तशकी चटनिरोधनः पर्यावर्तनः सूचीमुखमित्यष्टाविंशतिनरका विविधयातनाभूमयः ॥ ७ ॥ तत्र यस्तु परवितापत्यकलत्राण्यपहरति स हि कालपाशयद्वो यमपुरुषैरेति भयानकेऽस्तामिषे नरके क्लान्निपात्यते अनशनानुदपानदण्डताडनसंतर्जनादिभिर्यत्पमानो जन्तुर्यत्र कश्मलप्रामादित एकदेव मूच्छाप्रपद्यति तामिषपापे ॥ ८ ॥ एवमेवान्धतामिषे यस्तु वज्रयित्वा पुरुषं दारादीनुपभुङ्क्ते यत्र शरीरो निपात्यमानो यातनास्थो वेदनया नष्टमर्तिर्नष्टदृष्टिश्च भवति यथा वनस्पतिर्वृक्ष्यमानमूलस्तस्मादन्धतामिषं तमुपदिशन्ति ॥ ९ ॥ यस्मिन् वा एतदहमिति ममेदमिति मृतद्रोहेण केचन स्वकुटुम्बमवानुदिनं प्रपुष्पाति स तदिह विहाय स्वयमेव तदशुभेन रौरवे निपतति ॥ १० ॥ ये त्विह यथैवामुना विहिमिता जन्तवः परत्र यमयातनामुपगतं त एव हरवो भूत्वा तथा तमेव विहिमन्ति तस्माद्रौरवमित्याहुः । रुरारित मर्षादतिक्रमव्यव्यापदेशः ॥ ११ ॥ एवमेव महारौरवा यत्र

पर्यावर्तिष्यति यातनामा परको जीव अर्थात् काठिका वृक्ष नै वेदनाले गर्दा आफ्नो मार्ग मुडि बुडि चिमिन्छ र त्यसलाई केही पनि देखिन्न यसै निमित्त त्यसलाई 'अन्धतामिष' नरक भन्दछन् ॥९॥ जो उन यमलोकमा शरीरलेखे नै 'म' र घन तथा की आदिलाई 'भेरो' यस्तो बुद्धिले प्राणीहरूका माथ हाँड गर्दै प्रतिदिन आफ्ना कुटुम्बका भरण पाण्डमा नै बस्तिरहन्छ, त्यो शरीर न्यागेर आफ्ना पापले रौरव नरकमा पर्दछ ॥१०॥ हे राजन् ! यम समक्षमा कुटुम्बका पोषण गर्नका लागि उमले जुन जीवको ज्ञाना दिना गर्छ, शरीरको यम-यातनामा शत्रु भएपछि त्यसलाई उनै जीव 'रुह' भएर उमै गयो बट दिन्छन् । अतएव त्यसलाई 'रौरव' नरक भन्दछन् । 'रु' नामका जीव यमकटा पनि आ ॥३॥ का स्वभावका हुन्छन् ॥११॥ यसै गरी महारौरव नरक छ । यसमा यो पुरुष जाकिन्छ, जो केवल आफ्नै शरीर पान्दछ । त्यहाँ पछिरेका जीवहरूलाई 'यामा' गरी '५५'



नामका जीरले टोक्तछन् ॥१२॥ उन महान कर पुरुष यस लोकमा नीचि पशुहरू तथा पक्षिरूलाई मार्दछन्, राक्षस मर्दा पनि निन्दित त्यस निर्दयी प्राणीलाई परला। यो  
 यमराजका दुत कुम्भीपाक नग्धमा लगेर पाकिरहेको तेलमा हृद्दछन् ॥१३॥ जो प्राणी यस लोकमा पिता, ब्राह्मण अथवा वेदमित्र द्रोह गर्दछ, उमलाई यमदूत कालध्व नामको  
 नरकमा पुर्‍याउँछन् । यमको पैरा दम हजार योजनको छ, जो सामको बनेको छ, असमा शरीर मैदान छ र ओ बाधि धर्यं तथा ठल बगिनको तागले अन्यन्त मन्तम रहन्छ, उहाँ यो  
 मोक्षा-प्यामले व्याकुल हुन्छ र उमको शरीर मिष-नाहिराउट हुदुन बाग्दछ । यस प्रकार पशुका शरीरमा जति री हुन्छन्, उति नै हजार बर्षमम्म त्यो उमै नरकमा कठिन  
 भन्ने, कहिले पस्दने, कहिले उठ्ने पैसा गर्ने, कहिले उमिने र कहिले यता-उता दगुर्ने बाग्दछ ॥१४॥ जो पुरुष कुनै बिपत्ति बाह्रपरे पनि आफ्नो ऐदिक धर्म छाडेर अन्य  
 शास्त्रपूर्व बर्षको आशय लिन्छ, उमलाई यमदूत असिपत्रवन नरकमा लगेर फार्ति छाट्दछन्, त्यहाँ यता-उता दगुर्ने गर्दा उमका सबै अंग ताडबलको गरुण बने पालहरूले

निपतित पुरुष क्रव्यादा नाम हरवरत क्रव्येण घातयन्ति यः केवलं देहभरः ॥ १२ ॥ यस्त्विह वा उग्रः पशून्पक्षिणो वा प्राणत उपरन्धयन्ति  
 तमकरुणं पुरुषादेरपि विगर्हितममुत्र प्रमानुचराः कुम्भीपाके तप्ततेले उपरन्धयन्ति ॥ १३ ॥ यस्त्विह पितृविप्रव्रद्धभ्रूक्म कालमुत्रमंजके नरके  
 अयुतयोजनपरिमण्डले ताप्रमये तप्तखले उपर्यधस्तादभ्यर्कान्यामतितायमानेऽभिनिवेशतः क्षुरिपपासाभ्यां च दह्यमानान्तर्वाहिः शरीर आरते  
 रोते वेष्टतेऽवतिष्ठति परिधावति च यावन्ति पशुरोमाणि तावद्वर्षमहन्नाणि ॥ १४ ॥ यस्त्विह वै निजवेदपथादनापद्यपगतः पास्वण्डं चोपगतस्व-  
 भसिपत्रवनं प्रवेश्य कशया प्रहरन्ति तत्र हामाधितस्ततो धावमान उभयतो धोरैस्तालवनामिपत्रैश्छिद्यमानमवाङ्गो हा हतोऽस्मीति परमया  
 वेदनया मूर्च्छितः पदे पदे निपतति स्वधर्महा पास्वण्डानुगतं फलं भ्रून्ते ॥ १५ ॥ यस्त्विह वै राजा राजपुरुषो वा अदण्ड्ये दण्डं प्रणयति ब्राह्मणे  
 वा शरीरदण्डं स पापीयाञ्जरकेऽमुत्र सूकरमुखे निपतति तत्रात्रिकर्णैर्विनिष्पिष्यमाणवयसो यथैवेहेक्षुस्वण्ड आतंस्वरेण स्वनयन्त्यविनमूर्च्छितः  
 कश्मलमुपगतो यथैवेहाट्टदोषा उपरुद्धाः ॥ १६ ॥ यस्त्विह वै भूतानामीश्वरोपकल्पितवृत्तीनामविविक्तपरव्यवानां स्वयं पुरुषोपकल्पितवृत्तिर्विविक्त-  
 परव्यथो व्यथामाचरति स परत्रान्धकूपे तदभिद्रोहेण निपतति तत्र हामौ तैर्जन्तुभिः पशुभृगपक्षिमरीमृगैर्मृषैश्शक्यकामत्कुणमक्षिकादिभिर्वै के चाभि-

गम्या हुनैनि चार हुन्थे, भिनले छिन्न-भिन्न पादछन् । मनि त्यो 'दे ! म मारिने' गम्यो भनेर कराउँदै हुल्लो वेदनाले व्याकुल मर्दा पाइलेपिछे तह्रै उठ्दै गर्दछ । जो पुरुष आफ्नो  
 धर्म त्यागिदिन्छ, त्यसलाई पाखण्ड मार्गमा हिंडो फल यसै गरी भोग्नु पर्दछ ॥१५॥ जो पुरुष राजा वा राजाको कर्मचारी भएर कुनै दण्डको अयोग्य पुक्सलाई दण्ड दिन्छ अथवा  
 पाखण्डलाई शारीरिक दण्ड दिन्छ, त्यो पापी परलाकमा शूङ्गमुख नरकमा पर्दछ । त्यहाँ महाबली यमदूतहरू द्वारा आफ्नो अंग धिलसिलो पारिनाले त्यो दिन बने कोलमा  
 धालेदो छेदो आतंस्वरले कराउँछ र अन्यन्त पीडित भएर यस प्रकार भषेत हुन्छ, जस्तै यसलोच्या राजा द्वारा ह्यालखानमा पुर्‍याएको अपराधी प्राणी कहल मुच्छा पर्दछ  
 ॥१६॥ परमेस्वरले ब्रह्मादि बर्ष तथा आभ्रमको अनुसार जमका विधिनिषेधम हुनि तोकिएको छ र जो विवेकपूर्वक अर्काको दुःख हुने खातको हुन्छ, त्यो पुरुष

पान वमको पम्भरले नै एकपानादि वृत्ति बनाइदिछन् । उनै र जो अरुको कष्ट बुझ्दैनन्, ती उरुम आदि जीवको बाँद लयमा गइल भने त्यो द्वाद वरको पापले अन्वहृष्ट नर । ॥  
 पदछ । यहाँ जसको डोह बरेको छ, ती पशु, मृग, पक्षी, मर्मभुव, लामसुहुँ उरुम र माया आदि जीवका डाग चर्निनरवाट त्यो घोर अन्धकारमा निद्रा र शान्ति भोग हुनाले गर्दा  
 त्यसलाई एकलिन पनि चैन बा छान्ति प्राप्त हुँदैन र त्यो यस प्रकार लयपटाउन सम्मन्दछ, जस्तै हुने रांगभल शरीरमा जीव छटपटाइछ । ॥१७॥ यसको रमाता जो पशुपति र  
 पञ्चमहायज्ञ गरौं तथा जे जति प्राप्त छ त्यो बालक, बृद्ध र अनिधि आदिनाई खान नदिईकन स्वयं खाइदिन्छ, त्यसलाई कामको समान कहिन्छ । त्यो महाअधम प्राणी पर  
 लोभमा कृमिभाजन नामक मीनमा भग्नामा जाकिन्छ । त्यहाँ त्यो एक लाख बाँजन बिस्तार भएका कुराहरूको दुष्टमा बस्छ र जनश्रम त्यो हुन नारी मात्रन गर्ने भएका प्राणी  
 पूर्ण प्रायश्चित्त गरिन्छनेन, मरम्मम ती बीगाहरूले टोनिइरहन् र उरुम कन्दन गर्दो छैदो आफुलाई महान् कष्टमा पीडित पारिइन्छ ॥१८॥ हे राजन् ! जो प्राणी यस लोभमा

द्रुग्धान्तेः सर्वतोऽभिदृष्टमाणस्तममि विहतनिद्रानिर्वृत्तिस्त्वन्धावस्थानः परिक्रामति यथा कुरारीरे जीवः ॥ १७ ॥ यस्त्विह वा अमंविभज्याशनानि  
 यत्किञ्चनोपनतमनिमित्तपक्षयो वायममस्तुतः स परत्र कृमिभोजने नरकाधमे निपतति । तत्र शतमहस्रयोजने कृमिकुण्डे कृमिभूतः स्वयं कृमिभरेय  
 भक्ष्यमाणः कृमिभोजने यावत्तदप्रतापुप्रहृतादोऽनिवेशमात्मानं यातयते ॥ १८ ॥ यस्त्विह वै स्तेयेन बलाद्वा हिरण्यरत्नादीनि बाह्यणस्य वाऽपहरत्य-  
 न्यस्य वाऽनापदि पुरुषस्तममुत्र राजन् यमपुरुषा अयस्मरैरमिपिण्डैः संदर्शयस्त्विति निष्कुपन्ति ॥ १९ ॥ यस्त्विह वा अगम्यां मित्रमगम्यं वा पुरुषं  
 योषिर्दाम्भञ्छति तावमुत्र कशापा ताडयन्तस्तिग्मया मूर्ध्ना लोहमय्या पुरुषमालिङ्गयन्ति स्त्रियं च पुरुषरूपया सूर्या ॥ २० ॥ यस्त्विह वै  
 मर्त्राभिगमस्तममुत्र निरये वर्तमानं वक्रकण्टकशाल्मलीमारोप्य निष्कर्षन्ति ॥ २१ ॥ ये त्विह वै राजन्या राजपुरुषा वा अपास्त्रण्डान्धममेत-  
 न्निन्दन्ति ते संपरेत्य वंतरण्यां निपतन्ति । भिन्नमर्षादास्तस्यां निरयपरिस्त्रामृतायां नद्यां यादोगणैरितिस्ततो भक्ष्यमाणा आत्मना न वियुज्यमाना  
 आमुभिरुद्यमानाः स्वायेन कर्मपाकप्रनुस्मरन्ता विभूत्रपूयशोणितकेशनस्त्रास्थिभेदमांमवमावाहिन्यामुपतप्यन्ते ॥ २२ ॥ ये त्विह वै वृष्णीपतया

हुने प्रकारको विपत्ति नभए पनि चोरो तथा बलान्तरले बाह्यन वा हुने अन्य फलको सुख तथा रत्नादिको अपहरण गर्दछ, त्यसलाई परलोकमा ममदुत फलापको नताएको  
 सोनाले रोन्दै र सँढामाँले त्यसको छालार छुट्टाउँछ ॥१९॥ यस लाकमा यदि कोही पुरुष अगम्य होमिद सम्मोग गर्दछ अथवा कोही स्त्री अगम्य पुरुषसित ध्यामनार गर्दछ भने  
 त्यसलाई यमदुत कोर्ताले पिड्छन् तथा वातो पाको स्त्री विनायाचित ओलाई र तलापको पुरुष प्रतिमा पुरुषलाई आलिङ्गन गराउँछन् ॥२०॥ जो प्राणी यसलोभमा पशुआदिसित स्वयं  
 चार गर्दछ भने त्यसलाई परलोकमा नरक प्राप्त भएछि बस्छो । मान कठोर बाँडाले पूर्ण सोमलका वृक्षमाथि चढाएर तलतिर तान्दछन् ॥२१॥ जो राजा वा राजपुरुष यस  
 लोभमा हुने श्रेष्ठ हुलमा ऊपर पाएर पनि धर्ममर्षादको उच्छेद गर्दछन्, ती मरेपछि मर्षादाहोन मरू रैतणीनदीमा पर्दछ, जुन कि नरकको खासको हो बनेको हुन्छ । त्यहाँ उपजाई  
 यनाउताबाट खेदा भएका बलचर जीव छुट्टाउँछ, तापनि त्यसको शवको अन्त्य हुन पाउछ । त्यो आफ्ना शरत गर्दा विद्या, मूत्र, पीप, रस, कपाल, नष्ट, अग्नि, मेदा तथा चाप

आदिसे मरिचको न्यां शुभिन नदीया वादै पापो त्वमलाई अपना बमको कल माने अ-वन्त मन्त्र हुन्छन् ॥२२॥ जो व्यक्ति शीव तथा आचारका नियमले छह भएर तथा न-वा त्यागेर यस आकमा शुद्धको वति बनेर पशुवस्ते आचरण गर्दछन्, ती पनि मरेपछि पीप, विष्ठा, मूत्र, कक तथा मलले भरिएको समुद्रमा धरेर ती अनिष्टप शुभिन वस्तुहरूको नै मल्लज गर्दछन् ॥ २३ ॥ जो ब्राह्मणादि उपध्वमको व्यक्ति यस लोकमा कुकुर तथा मधा आदि नित्य जीव बन्दछन् र शिकार सेवनामा लागिन्छन् तथा यज्ञादि विहित कर्मको अनिष्टिक अ-वध पनि पढ्दछन्, कच गर्दछन्, ती मरेपछि यमदूतले कस्य बनाई वाणदकले छेदछन् ॥२४॥ जो पाण्डुरो पाण्डुरो यमदूत विहित कर्मको अनिष्टिक अ-वध निननाई परलोकमा वैद्यम नरकमा हालेर त्यहाँका अधिकारी तिनलाई हलो पट्ट दिएर कट्छन् ॥२५॥ जो पुरुष द्विजाति भएर पनि कामातुर र्थ आफ्नै बन्धो हुने सोलाई वीर्यवान मगराउछ भने यस पार्कलाई परलोकमा यमदूत लेउनुवा नायक नरकमा हालेर उनलाई पनि वीर्य नै कराउछन् ॥२६॥ जो चोर, राजा तथा राजपुत्र यस लोकमा कर्मको धर्ममा भागो मगाए

नष्टशौचाचारनियमास्त्यक्तलज्जाः पशुचर्यां चरन्ति ते चापि प्रेत्य पूयविष्मूत्रश्लेष्ममलापूर्णाणि निपतन्ति तदेवातिघ्नीभस्मितमश्नन्ति ॥ २३ ॥ य त्वह वै श्वार्दभपतयो ब्राह्मणादयो मृगयाविद्वाग अनीथै च मृगान्निघ्नन्ति तानपि मंपरेताल्लक्ष्यमुतान्यमपुरुषा इषुभिर्वेधयन्ति ॥ २४ ॥ य त्वह वै दाम्भिका दम्भजेषु पशून्विशमन्ति तानमुष्मिंस्तंके वैशमे नरके पतितान्निरयपतयो यातयित्वा विरामन्ति ॥ २५ ॥ यस्त्विह वै मवर्णा भार्या द्विजो रेतः पाययति काममोहितस्तं पापकृतममुत्र रेतःकुल्यायां पानयित्वा रेतः संप्राययन्ति ॥ २६ ॥ ये त्विह वै दस्योऽभिदा गरदा प्रामान् सार्थान्वा विलुप्यन्ति राजानो राजभटा वा तांश्चापि हि परेत्य यमदूता बज्रदंष्ट्राः श्वानः सप्त शतान् विशतिश्च मरभमं खादन्ति ॥२७॥ यस्त्विह वा अनृतं वदति साक्षरे द्रव्यविनिमये दाने वा कथयित्त वै प्रेत्य नरकेऽवीचिमत्यधःशिरा निरवकाशो योजनशतोच्चाया-दिगिरिभूर्धनः संप्राप्यते ॥ यत्र जलमिव स्थलमश्मपृष्ठमवभासते तदवीचिमचिलशां विशीर्यमाणरारीरो न प्रियमाणः पुनरारोपितो निपतति ॥ २८ ॥ यस्त्विह वै विप्रो राजन्यो वैश्यो वा सोमपीयस्तत्कलत्रे वा मुरां व्रतस्थोऽपि वा पिबति प्रमादतस्तेषां निरयं नीतानामुरमि पद्माऽऽक्रम्याते वक्षिना द्रवमाणं कार्णाथिमं निषिञ्चन्ति ॥ २९ ॥ अथ च यस्त्विह वा आत्ममभावेन स्वयमथो जन्मतपोविद्याचारवर्णाश्रमवत्तां वरीयमान न

दिन्छ, फेलाई विष कराउछन् अथवा गाउमा हा व्यापारीहरूको समूहलाई लुट्छन्, तिनलाई पनि मरेपछि बज्र र्थ दाँत हुने सात सय रीम कुकुरको रूप हुने यमदूतले चारैतर्फबाट टोक्छन् ॥ २७ ॥ जो प्राणी कर्मको गवाही दिनमा, धनको आदर-प्रदान अथवा दान दिने बेलामा कुनै प्रकारको श्रुतो बान्दछ, त्यो मरेपछि आचार शुच अशोचिमन नरकमा पुग्नाछन् र यस योजन बग्लो पर्वतको टाकुराबाट उत्रेो सुष्टो परेर घुचेदिन्छ ॥ जहाँ स्थलको ठुले जमान नै जल जस्तै देखिन्छ, त्यो घोर अवीचिमन् नाभरो भरक कहेन्छ उहाँ घुचेदिदिपछि शरीरको टुक्रा-टुक्रा बाढी पनि त्यो गर्दैन् र उनलाई बरम्बार माथि लगेर केरि तल ख्यालिदिन्छन् ॥ २८ ॥ जो मोचरम ( रक्षी ) विउने ब्राह्मण श्रमिय, वैश्य वा तिनका स्त्री यज्ञ-त ब्रह्मण गरेर पनि प्रमादवश रक्षी खान्छे, उनलाई यमदूत नरकमा लैजान्छन् र त्यसको छातीमा सुइले दिनेर उपको मुखमा आगोले

यमलेकी तरल र तातो फलाम हातिदिन्छन् ॥ २९ ॥ जो प्राणी यम लोकोमा भिन्न प्रेमीको भएर पनि आफुलाई हुलो छान्दछ र जन्म, मरण, विधा, आचार, वर्ष वा आश्रममा आफु-  
मन्दा हुलाको विधेय मन्कार गर्दैन, त्यो जीविन पनि मुक्तिकै समान छ । त्यो प्राणी भरेपछि क्षारकर्म नामको नरकमा उँचो सुधो पारेर खपाबिच्छ र रथको डमलाई धेरै पीडा  
मोगाउँछन् ॥ ३० ॥ यम लोकमा जो पुरुष नग्येधादि वस्त्रद्वारा यजन गर्दछन् तथा जो खोहक पुन्य-पशुलाई खान्छन्, उनलाई वस्तुको हमान तो घोरिएका जीवनी यमलोकमा  
राक्षस बनेर विविध प्रकारका यातना दिन्छन् र व्याधा जस्तै आफना ब्रह्मले काटेर उसको रथन पिउँछन् । जस्तै ती मनुष्यभोजी पुन्य यमलोकमा दिनको मांस खाएर आनन्दित  
हुन्थे, त्यस्तै यो ती उनको रथन पिएर आनन्दित भई नाच-गान गर्दछन् ॥ ३१ ॥ जो पुरुष यमलोकमा बस्न या गाउँको निरपराध जीवलाई जो आफ्नो प्राणको रक्षा चाहन्छन् विन-  
लाई अनेक उपायले विश्राम पारेर आफ्नो मन्त्रीक आफ्नै धोखाले समातेर छिला वा घमो आदिमा ठगेर खेल् गर्दै बस् दिन्छन्, ती भरेपछि यम-यातना भोग्दै मृतिप्राप्त भएर निन्छन्

वहु मन्थेत म मृतक एव मृत्वा क्षारकर्म निरयेऽवाक्शिरा निपातितो दुरन्तः यातना हरनुते ॥ ३० ॥ ये त्विह वै पुरुषमेवेन पुरुषा यजन्ते  
याश्च त्रियो नृपशून्यादन्ति तांश्च ते पशव एव निहता यमसदने यातयन्तो रक्षोगणाः सौनिका इव स्वधितानाऽवदार्पाभृक् पियन्ति नृत्यन्ति  
च गायन्ति च हृष्यमाणा यथेह पुरुषादाः ॥ ३१ ॥ ये त्विह वा अनागमोऽरण्ये ग्रामे वा वैश्रम्भकैरुपमृतानुपविश्रम्भस्य जिजीविषून्मृतमृत्ना-  
दिषु प्रोतान्कीडनकतया यातयन्ति तेऽपि प्रेत्य यमयातनासु शूलादिषु प्रोतात्मानः क्षुत्तृङ्भ्यां चाभिलताः कङ्कवादिभिश्चेतस्ततस्तिग्मनुष्टेगह-  
न्यमाना आत्मरामलं स्मरन्ति ॥ ३२ ॥ ये त्विह वै मृतान्यद्वेजयन्ति नरा उल्बणस्वभावा यथा दन्दशूकास्तेऽपि प्रेत्य नरकं दन्दशूकरूपे  
निपतन्ति यत्र नृप दन्दशूकाः पञ्चमुखाः सप्तमुखा उपमृत्य भ्रमन्ति यथा विलेशयान् ॥ ३३ ॥ ये त्विह वा अन्धावटकुसूलगुहादिषु भूतानि  
निरुन्धन्ति तथाऽमुत्र तेप्येवोपवेश्य सगरेण वद्विना धूमेन निरुन्धति ॥ ३४ ॥ यस्त्विह वा अतिथीनभ्यागतान्वा गृहपतिरमकुटुपगतमप्यु-  
र्दिधश्चरिष्य पापेन चक्षुषा निरीक्षते तस्य चापि निरये पापदष्टेरक्षिणी वज्रनुष्टा मृग्राः कङ्काकवकादयः प्रमत्तोऽबलादुत्पाटयन्ति ॥ ३५ ॥  
यस्त्विह वा आढ्याभिमतिरहंकृतिस्तिर्यङ्म्रेक्षः सर्वतोऽभिविशङ्की अर्थज्ययनाशन्तिनया परिशुष्यमाणहयवदो निर्घृतिमनवगतो ब्रह्म इवार्थम-

भोद-ध्यामले व्याकुल तथा चील-पिह आदि तैलो चुट्यो हुने पक्षिरुद्रा लुडिपपछि ती आफ्ना पुराना पापहरू स्मरण गर्दछन् । जो यस लोकमा सर्व समान उच्च स्वभाव मएका  
प्राणीहरूलाई दुःख दिन्छन्, ती स्वयं पनि भरेपछि दण्डशूक नरकमा आनिन्छन् । जहाँ पाँच-पाँच र हातो-हात मुखका तप तिनको मणीष आण्ड तिनलाई मृदा बन्थै निलि-  
दिन्छन् ॥ ३३ ॥ जो व्यक्ति यहाँ अन्य प्राणीलाई बोधार्थो खाइल, काँठा वा इनाहलातेमा पुनिदिन्छन्, तिनलाई यमदूत भरेपछि त्यस्तै नै स्थानमा धुनेर आर्षावाट दिक्कने पुर्वा-  
मा राख्दछन् ॥ ३४ ॥ जो गृहस्थ पुरुष यम लोकमा अतिथि तथा अग्यागवहकको ठक् बरम्भार रिमाई-माने निलाई मस पान छोड्दछ-पस्तो कुटिल दहिले हेटछ भने नरकमा  
गण्डलि-यम राप दहं गन व्यक्तिक आँखा मृत्र, बंक तथा बक आदि बज समान तीक्ष्ण चुचो हुने पक्षी बलबूबंक शिकेर लिन्छन् ॥ ३५ ॥ यम लोकमा जो पुरुष आफुलाई घनाल

माने अमिमा-नर्पक भवैताई बाह्यो बजले हेतुं, जमको भवैमा मन्देह बनिरहन्त, धनको वषट् नाशको चिन्ताले जयको हृदय तथा मुल सुखिरहन्त, अण्ड केही पनि सन् नमाने जो वक्ष जन्ने धनको सुधामा नै तल्लीन रहन्त, त्यो पनि शरबलि उमका अजन, वचन तथा मरक्षणको चिन्ताले प्रमत्त हुई सुखीमुख भाषको नरका जाकिन्छ । त्यहा त्या रापो पुरुषता सर्वे अङ्ग समदुले सुचीवार जनै मीचो र धामाले गिउँछन् ॥ ३६ ॥ हे राजन ! न्यम यत्नोपमा यय प्रकप्तका मयी र हजारी नरकहरू छन् । ती सर्वेमा, जमको यहाँ शर्जन गरियो र जमको शिषयमा केही पनि शनिएको छैन, ती सर्वे अधमी जीव जाकाफता वसे अनुमार यमनोऽ जान्छन् । वर्य प्रकप्त सर्वे धर्माऽमा स्वयोदि अन्य लोकमा जान्छन् र पाप पूष छोण अण्डलि ती देरि यहा लोकमा फर्बन्छन् ॥ ३७ ॥ हे राजन ! निवृत्ति मागको वर्णन न मैले द्वितीयव्यवस्था नै गरिमके । शुगममा जमलाई खीष्ट हुवन भनेर वर्णन गरिएको छ, त्यो ब्रह्माण्डकोश वसि नै ठूलो छ । साक्षात् परम पुरुष मगवान नारायण आफनी मायाका गुणले पुनः श्रुत रूप मैले मनिसके जो प्राणी यसलाई पढ्छन्,

भिरक्षति स चापि प्रेत्य तदुत्पादनोत्कर्षणमरक्षणरामलग्रहः सूचीमुखे नरके निपतति यत्र ह वित्तग्रहं पापपुरुषं धर्मगलपुरुषं वायका इव सर्वतो-  
 ऽङ्गेषु सूत्रैः परिवयन्ति ॥ ३६ ॥ एवंविधा नरका यमालये सन्ति शतराः सहस्रशस्तेषु च सर्वेषु सर्वे एवाधर्मवर्तिनो ये केचिदिहोदिता अनु-  
 दिताश्चावनिपते पर्याण विरान्ति तथैव धर्मानुवर्तिन इतरत्र इह तु पुनर्भवे त अभयशेषाभ्यां निविशन्ति ॥ ३७ ॥ निवृत्तिलक्षणमार्ग आदावेव  
 व्याख्यातः ॥ एतावानेवाण्डकोशो यश्चतुर्दशधा पुराणेषु विकल्पित उपगीयते यत्तद्भगवतो नारायणस्य साक्षान्महापुरुषस्य स्वयिष्ठं रूपमात्ममा-  
 यागुणमयमनुवर्णितमाहतः पठति शृणोति श्रावयति स उपगमे भगवतः परमात्मनोऽप्राप्तमपि श्रद्धाभक्तिविशुद्धबुद्धिर्वेद ॥ ३८ ॥ श्रुत्वा स्थूलं  
 तथा सूक्ष्मं रूपं भगवतो यतिः ॥ स्थूले निर्जितमात्मानं शनैः सूक्ष्मं धिया नयेदित ॥ ३९ ॥ सृष्टीपवर्षमरिद्विद्विभः समुद्रपातालदिहनरकभाग-  
 लोकसंस्था ॥ गीता मया तव नृपादमुत्तमीश्वरस्य स्थूलं वपुः सकलजीवनिकायधाम ॥ ४० ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पारमहंस्यो महितायां  
 पञ्चमस्कन्धे नरकानुवर्णनं नाम षड्विंशतितोऽध्यायः ॥ २६ ॥

सुन्दरन्, वा सुनाउँछन् ती श्रद्धा-भक्तिले गर्दा शुद्ध बुद्धि भएर अनधिकारी भए पनि उपनिषद्हरू झग्य वर्णन गरिएका भगवान्को स्वरूप चिन्न भन्दछन् ॥ ३८ ॥ यतिका  
 कर्तव्य हो—भगवान्को स्वरूप तथा छान्ने दुवै रूपको भवन गरेर पहिले स्थूल रूपमा आफ्नो चित्त विधर पारोम् । अनि विस्तार विस्तार मन हटाएर छान्ने रूपमा लण्ठोस्  
 ॥ ३९ ॥ हे राजन् ! मैले पृथ्वी, दीप, वन, नदी, पर्वत, आकाश, रूद्र, पाताल, दिशा, नरक, ज्योतिष्म तथा रुख लोदबने स्थिति वर्णन गरिदिए, यही समस्त जो-  
 गमुद्रावको आभय तथा भगवान्को नितिलभ अद्भुत र स्थूल शरीर हो ॥ ४० ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे पञ्चमोऽध्यायः ॥ २६ ॥

ममाधोऽयं पञ्चमः स्कन्धः ।

इति 'वासिष्ठी' भाषाटीकासहिते

श्रीमद्भागवते पञ्चमः स्कन्धः समाप्तः ।

अथ 'वासिष्ठी' भाषाटीकासहिते  
श्रीमद्भागवते षष्ठः स्कन्धः प्रारभ्यते।

भीष्टारि ( मन्त्रादिनां पाख्याय )—एति कथा सुनिर्मलादि राजा पराक्षितले हने—हे भगवन् ! अहं नारायण हिंदेर मायक कमंडः अवि आदि मार्गवाट लक्ष्मीकमा पुन्यत्त र उदां हकाको सुप्रियाट मोक्ष प्राप्त गर्दछ, त्यो निरुपि मार्ग हजुरले छिरीले स्कन्धवै हुनाउनु भयो ॥१॥ हे हुने । जयद्रथा प्रार्थनालाई त्रिपुषाःमक म्बर्मादि नै प्राप्त हुन्छन् र जमको काय निवृत्तिको बन्धनमा बाँधिपको पुनः पुनः पुनः अन्य-मरणाको चक्रमा परिरहनु पर्दछ, त्यो प्रवृत्ति मार्गको पनि हजुरले स्वीयस्कन्धमा बन्धन गरिसक्नु भयो ॥२॥ यी सबको अतिरिक्त हजुरले अक्षयमरुप कनेक मरुको र जमको बादिमा स्वायम्भुव मनु मरुको रिय, त्यो प्रथम कन्धन्तरको हुनाम्ब हुनाउनुभयो ॥३॥ त्रिपुषा र उवाचनारको बंध, जमको गरिष्ठ एवं दीप, वर्ष, पर्वत, नदी, उवाच र वृद्धादिको पनि हजुरले निरूपण गरिदिनुभयो ॥४॥ विशाग, लक्षण र परिमाणपरित सबै भूपञ्चलको भित्ति, नक्षत्रमय, जललादि भूविंश

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ राजोवाच ॥ निवृत्तिमार्गः कथित आदौ भगवता यथा ॥ कमयोगोपलब्धेन नहुणा यदमसृतिः ॥ १ ॥ प्रवृत्तिलक्षणश्चैव त्रैगुण्यविषयो मुने । योऽमावलीनप्रकृतेर्गुणसर्गः पुनः पुनः ॥ २ ॥ अभर्मलक्षणा नाना नरकाश्चातुर्वर्णिताः ॥ मन्वन्तरश्च व्याख्यात आद्यः स्वायम्भुवो यतः ॥ ३ ॥ प्रियव्रजोत्तानपदोर्वरास्तवरितानि च ॥ द्वीपवर्षममुद्राद्रिनव्युत्थानवनस्पतीन् ॥ ४ ॥ धरामंडलमसंयतं भागलक्षणमानतः ॥ ज्योतिषां विवराणां च यथेदममुज्जद्विभुः ॥ ५ ॥ अधुनेह महाभाग यथैव नरकाब्जरः ॥ नानोपयातनमन्येयात्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ६ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ न चेदिहैवापचितं यथाहंमः कृतस्य कुर्यान्मनउक्तिपाणिभिः ॥ प्रुवं म वै प्रेत्य नरकातुपेति ये कीर्तिता भवतस्तिग्मयातनाः ॥ ७ ॥ तस्मात्पुरेवाश्विह पापनिष्कृतौ यत्नेन मृत्योरविविद्यताम्ना ॥ दोषस्य दृष्टा गुरुलाघवं यथा भिषक्त्रिकित्मेत रुजां निदानवित् ॥ ८ ॥ राजोवाच ॥ दृष्टश्रुताभ्यां यत्पापं जानन्नप्यात्मनोऽहितम् ॥ करोति भूयो विवराः प्रापश्चित्तमथो कथम् ॥ ९ ॥ कचिन्निरवतंतेऽभद्राकचिच-

नथा जमगी भगवान्जले यी सर्वको रचना गरेका रिय, त्यो सर्व पनि हजुरले मलाई हुनाउनुभयो ॥५॥ हे महाभाग ! यस हजुर यो उपाय कनुह्वस् जमले त्रिचित्र र हरलाभो यातनाले पारपण नरकमा मनुष्यले जान मपरोस् ॥६॥ शुकदेवजी कनुहुन्छ—हे राजन् ! यो ३, १० मज, ३५५ र शरीरले गरेका विषय भोगरूपी पापको प्रापश्चित्त यथै कथमा मतिवस्तैन मने एतल गरेपछि मैले भनेका हरलाभो यातनापूर्ण नरकहरूमा अक्षय जानुपर्दछ ॥७॥ अतः जन्ते रोगको निदान गन जान्ने रैव दोषको गौरवलाघव हेरेर नै रोगीको चिकित्सा गर्दछ, त्यस्तै मनुष्य भन्नु-सुखमा जानुभन्दा पहिलै अक्षय ठमको शरीर धीन हुँदैन, त्योभन्दा पहिलै पापबाट छुट्ने उपाय गरिहालास् ॥८॥ राजले सोच—हे हुने । प्रत्यक्ष देखेको र श्रमादि द्वारा हुनेको दुःखहरूबाट पापलाई आफ्नो एतम छु जानेर पनि जो पुन विवरा म्भर बराबर त्यसमा प्रवृत्त म्भरन्छ, त्यसका पापको प्रायश्चित्त कमरी हुनसक्ता ॥९॥

ॐ नारायण ( विषय मोक्ष हेराय वाधर् —दुष्ट वरा भिष कने हर्षदेका रिय )—तस्मा बोटा अन्धो र जको अर्था हम्ने भियो । अलि पर पुगेछि दुमो अर्था आका, त्यसले केही पनि हेर्न सकिन भयो । आमाभा धेरै धुको गरिबो, यसले धर्मा अर्था बुद्धदेव । अर्था हम्ने मनुष्य पनि हेर्न गयो । कर्को बाधिका, अति हुनेले छरीर र अर्थाभा धेरैको धुको पानीले लत्ता गरे । अर्था आवा हेर्न सकिन त देखेन मन्धो नर अ-गो बाधि कोको कर्मात् हुँदा पनि हेर्न सकेन । यस हलाम्भलेले बुद्धदेव—अतः र मन्धो हुने वराव वचमा गर्दछेका हन् । त्यसमा भिषक योगको अर्था आर्जुन । त्या हुनेमै मन्धो कने वराव गर्दछ । विचारवाच ॥ ५५॥ अर्था आवा भएपछि अज्ञानमान म्भर अर्थात्, तर अन्धका ( विषयमोक्ष वा )—धर्मलक्ष्मी पनि आगमन प्राप्त हुँदैन । अतः अर्थाभी मनुष्य विषयमे सुनिहाउ ।



यदि त्यो कहिले प्रायश्चित्तादि द्वारा स्वस्वात् क्षुटकारा पाए पनि केरि पाप गर्न पाइन्छ । अतः त्यसको प्रायश्चित्तलाई त म हावीको । मान्न अस्ती व्यर्थ मान्दछु ॥ १८ ॥  
 शुक्रदेवजी भन्दछन्—हे राजन् ! कृष्णचन्द्रायण आदि ब्रह्मका द्वारा प्रायश्चित्त गर्नाले पापकर्महरूको तथैको निम्ति नाश हुन सक्नेन, किनकि तिनको अधिकारी भगवान् नै हुन्छ ।  
 भविष्यको नाश नहुनाले त्योमित केरि पाप-कर्म हुँदै रहन्छन् । यमनिमित्त सत्त्वा प्रायश्चित्त केवल भगवान्स्वरूप को ज्ञान नै हो ॥ १९ ॥ जो पुरुष सदा ध्यानन नै खान्छ, स्वयमाधि रांग-  
 हकको आक्रमण हुन सक्नेन । त्यस्तै प्रकार हे राजन् ! नियमानुसार आचरण गर्ने प्राणी विस्मर-भिरातर बस्याण प्राप्तिगर्मा गमर्थ हुन्छ ॥ १९ ॥ जस्तै बाँस्को बन्दा ठटेको दावानल  
 मले पोलेर भस्म पारिदिन्छ, त्यस्तै घमंड तथा भ्रष्टाचार पीर पुरुष तप, ब्रह्मचर्य, धर्म, दम, दान, सत्य, श्रौच, यम र नियम—यी नौ साधन द्वारा आफ्नो मन, वाणी तथा  
 शरीर द्वारा गरिएका दुष्ट-दुष्टा पापलाई पनि नष्ट पारिदिन्छ ॥ २० ॥ १४ ॥ केही भगवान्परायण पुरुष एकमात्र भक्तिकै द्वारा आफ्ना सबै पापको उमै गरी ज्वंस गरिदिन्छन्

रति तत्पुनः ॥ प्रायश्चित्तमतीत्यर्थं मन्ये कुञ्जरशौचदत्त ॥ १० ॥ १॥ शुक्र उवाच ॥ कर्मणा कर्मनिर्हारो न ह्यात्यन्तिक इष्यते ॥ अविद्वदधिकारित्वा-  
 त्प्रायश्चित्तं विमर्शनम् ॥ ११ ॥ नाश्नतः पश्येवान्नं व्याधयोऽभिभवन्ति हि ॥ एवं नियमकृद्वाजऽष्टनेः क्षेमाय कथ्यते ॥ १२ ॥ तपसा ब्रह्मचर्येण  
 शमेन च धमेन च ॥ त्यागेन सत्यशौचाभ्यां यमेन नियमेन च ॥ १३ ॥ देहवाम्बुद्विजं धीरा धर्मज्ञाः श्रद्धयान्विताः ॥ क्षिप्रत्ययं महदपि  
 वेणुगुल्ममिवानलः ॥ १४ ॥ केचित्केवलया भगव्या वासुदेवपरायणाः ॥ अर्थं धुन्वन्ति कारुर्येन नीहारीमिव भास्करः ॥ १५ ॥ न तथा  
 ह्यधवान्नाजन्पूयेत तपआदिभिः ॥ यथा कृष्णापितप्राणस्तत्पूरुषनिरेवया ॥ १६ ॥ सप्रीचीनो ह्ययं लोके पन्थाः क्षेमोऽकुतोभयः ॥ सुशीलाः साधवो  
 यत्र नारायणपरायणाः ॥ १७ ॥ प्रायश्चित्तानि चीर्णानि नारायणपराइमुखम् ॥ न निष्पुनन्ति राजेन्द्र सुराकुभमिवापगाः ॥ १८ ॥ मकुन्मन्  
 कृष्णपदारविन्दयोर्निवेशितं तद्गुणरागि यैरिह ॥ न ते यमं पारामृतं तद्भयान्स्वनेऽपि पश्यन्ति हि चीर्णनिष्कृताः ॥ १९ ॥ अत्र बोदा-  
 न्तीमपितिहामं पुरातनम् ॥ दूतानां निष्पुयमयोः संवादस्तं निबोध मे ॥ ० ॥ कान्यकुब्जे द्विज कश्चिद्विपतिरजामिलः ॥ नाम्ना नष्टमदा-  
 चातो दास्याः संसर्गदूषितः ॥ २१ ॥ कन्यक्षकैतवैश्वैर्गोर्गाहतां घृतिमास्थितः ॥ विश्रक्तुडुम्भमशुचिर्यतियामास देहिनः ॥ २२ ॥ एवं निवमतस्त-

जमरी खलेले छहिरा नष्ट पारिदिन्छन् ॥ १५ ॥ हे राजन् ! पत्नी पुरुष आफ्ना सबै इन्द्रिय भगवान्मा लण्णर तथा ठनका भक्तजनको संगत गरेर अमरी छुट्ट हुन्छ, त्यस्तो तप  
 आदि अन्य तपासले शुद्ध हुँदैन ॥ १६ ॥ भगवता भक्तिमात्र नै सर्वश्रेष्ठ कल्याणमय तथा भवहित छ, जसमा नारायण-परायण, सुशील सत्पुरुष छिँदछन् ॥ १७ ॥ हे राजेश्वर ! जस्तै  
 नदीहरू रक्तको मासो पवित्र पान्न सक्नेनन्, त्यस्तै भगवान्पराय विभूष पुरुषलाई उमले गरेका प्रायश्चित्तले कदापि शुद्ध पान्न सक्नेनन् ॥ १८ ॥ जसले भगवान्गुणमा आत्मक  
 आफ्नो चित्तलाई एकपल्ट पनि श्रीकृष्णका चरण लगाइदिएको छ, त्यो यमराज र पाप्मयुक्त हात हुने यमदूतलाई सपनामा पनि देख्दैनन्, किनकि यस्तो गर्नाले नै उसका सबै पापको  
 प्रायश्चित्त होइरहन्छ ॥ १९ ॥ हे राजन् ! यस प्रसंगमा मानिल विष्णु भगवान् तथा यमराजका दुवैहरूको संवादस्वरूप यीदा प्राचीन इतिहास मन्ने गर्दछन्, त्यो मसित हुन ॥ २० ॥

कान्यदुन्द प्रदेशमा अत्रामिल नामको दामोपति प्राङ्गण बस्नुभयो । दानीको संगसंगै दूधित हुनाले गर्दा त्यसका माग मदापार नष्ट भइसकेका थिए ॥ २१ ॥ त्यो सब प्रकारले अक्वित थियो र निन्दनीय हुनिको व्यापार लिएर पथिकलाई बाँध्नु, जुवा खेल्नु, घोडा दिनु र चोरी गर्नु आदि गतिन उपायले त्यो आफ्ना कुटुम्बको चालन गर्दै अन्य प्राणीलाई रुष्ट दिइरहनुभयो ॥ २२ ॥ हे राजन् ! यस प्रकार एहाँ बेसेर दामोदर छोरा-छोरिको सलन-चलन गर्दै त्यसको आफुको धेरै माग जर्थात् लठ्ठी र बाँकी समय बितेर गयो ॥ २३ ॥ त्यो हुइ र पापी अत्रामिलका दम छोरा थिए । तिनमा नारायण नामको जुन सबभन्दा ठाँटो छोरो थियो, त्यो आफ्ना आमा बाबुको बर्ता प्यारो थियो ॥ २४ ॥ हुदो अत्रामिल त्यो सुदुसायी बालकमा आमक भएर उमरो खेल्दादेखि प्रमत्त हुन्थ्यो ॥ २५ ॥ बालक नारायणमा माई स्नेहद हुनाले गर्दा त्यो यस्तो कन्य भएको थियो

स्य लालयानस्य वस्तुतान् ॥ कालोऽत्यगान्महान्नाजत्रशरीरान्यायुषः मयाः ॥ २३ ॥ तस्य प्रथमः पुत्रा दश तेषां तु योऽवमः ॥ बालो नारायणो  
नाम्ना पित्रोश्च दयितो भूयम् ॥ २४ ॥ स बद्धद्वयस्तस्मिन्नर्थे कलमापिणि ॥ निरीक्षमाणस्तस्तीलां शुमुदे जरटो मृशम् ॥ २५ ॥ भुञ्जानः  
प्रपिबन्सादन्बालकस्नेहयन्त्रितः ॥ भोजकपाययन्मृदो न वेदागतमन्तकम् ॥ २६ ॥ स एवं वर्तमानोऽज्ञो मृत्युकाल उपस्थिते ॥ मतिं चकार  
तनये बाले नारायणाह्वये ॥ २७ ॥ स पाराहस्ताम्बीन्दृष्ट्वा पुरुषान्मृशदारुणान् ॥ वक्रतुण्डानूर्ध्वरोम्ण आत्मानं नेतुमागतान् ॥ २८ ॥ दूरे क्रीडन-  
कामकनै पुत्रं नारायणाह्वयम् ॥ प्लावितेन स्वरेणोच्चैराजुटावाकुलेन्द्रियः ॥ २९ ॥ निशम्य प्रियमाणस्य नुवतो हरिकीर्तनम् ॥ भर्तुर्नाम महाराज  
पार्षदाः सहमाऽपतन् ॥ ३० ॥ विकर्षतोऽन्तर्हृदयादामीपतिमजामिलम् ॥ यमप्रेष्यान्विष्णुदूता वारयामासुरोजमा ॥ ३१ ॥ उच्चुनिषंधितास्तांस्ते

कि जुमसुई टोला कडी स्नान-घिन लक्ष्म्यां ७५ इत्ये प्रेमले छेत्रेलाई पनि आशुमित अवस्था बसातेर खान घिन बित्त्यां । यमरी नां नगाई आएको छुन्लाई पनि विमिदियां ॥२६॥ यम प्रकार व्यवहारमा प्रवृत्त त्यस अज्ञानीले सु-पुत्राल उपस्थित हुँदा आफ्नो 'नारायण' नामक पुत्रमा ध्यान लगायो । २७॥ यतिमी देखेका-उपलाई सैवानको निम्न तीन हुला इत्यन्ता बुझ हातमा पात्र लिएर आएका छन् तिनको हस्त बाझो छ र ती टाढा-टाढा छन् तिनलाई देखेर उसले छैल्लेमा लागेको त्यस पुत्रलाई अत्यन्त पिडितमाथले अचिन्तन गरेर निकै उष्णवरले बराबर नारायणलाई हाक्यो ॥२८-२९॥ हे शत्रु ! यसरी आफ्ना स्वामीको नाश मुनेर तथा भने पैलासा उमले हर्षि-कौतल गरेका जानी सहसा त्यहाँ निष्पु म्मवान्की पापद आश्रय ॥३०॥ ती पिण्डु पापदेले दाम्पत्यि अज्ञानिलको अन्तःकरणबाट गण श्रवने समदुतलाई बलपूर्वक रोकिदिए ॥ ३१ ॥ तिनले शीघ्रपति यमदुतले भने-

ॐ हृदय (चित्तमन्त्र) करक )—बौदा मन्त्रान्तरा वैराग्यी महाभावा बुद्धाङ्गुली बोदा शब्दात्का वसवस। पुनः । उक्तं विचार गये— यदि स पुनै पर्यज्जगाम। एतौ भवे त्वहौ कर्तव्ये विष्णु पर्यज्जगु व पुनै यद्वयस्य पर बभौ भवे त्वहौ यदि उपायवत्क आललाभात् । अतो विचार गये तौ बोदा कृष्णभोग्यौ कौतुकेन सुते । अर्ता काटो गयो । द्वापः कालः दृग्गताय । एतौके राजा कालः कालको निमित्त निभक्तो यत्नि उद्यमं तौ ददतः स कर्त्तुं हेत्वा । विभक्तो कर्त्तुर्न वेलेर नि रत्नात्के भावा पायो—यो पुनै पर्वक काला हो । तत्र यत्र वज्रत वान्जु उदिव सैन, त्यस्तौ विजारेर राजा मयो द वज्रवरोभा पुणै सम्प्राप्तपुण्यक वनवाहै हाकव राजवर्गभावा राजानं विनयेर उष्य आलनभा वरातपर्वक वत्त दिनपुण्यक गोथे । मयवराय । उद वारो विभक्तो । महाभावा यत्तु—अविभक्तं तिष्ठे कर्त्तुं व अविभक्तं तिष्ठे मयव रति राजे । राजको मयो—या कर्त्तुं । महाभावा भवे—जय निद्रा काययो तत्र मया व विमोभा पुनै करक स्थित । जयस्व भागो विभर्, तत्तत्तय । मयव वि नन नदं विभर्, तिष्ठो दायको क्तिन गट्टियौ । मयाभावा उक्तं सुनेर राजा निक्के वयन भय ।

'२ । धर्मराजको आद्या लंघन गर्ने तिमी को हो ? ॥३२॥ तिमी कमका दूत हो ? कहावाट आइरहेको हो ? अनि हापीलाई बाफलाई लैजान किन रोकिरहेको हो ? के तिमी कुनै देव वा उपदेव तथा मित्र भेटे हो ? ॥३३॥ किनकि तिमीहरूको नेत्र चमकदछन् हो सुन्दर छन् । तिमीहरू रेखमी पीताम्बर, हुड्कट, कुण्डल तथा कमल-पुष्पका हारले अलंकृत छौ ॥३४॥ तिमीहरू नवपावनले युक्त छौ, निमां सर्वका चार-चार बाहु छन् र सर्वका पर-कमलस्य पशुप, ठांको, शङ्ख, मदा, वज्र, चक्र तथा पद्मादि सुशोभित छन् ॥३५॥ अहो ! तिमीहरूले आफ्ना-आफ्ना कामले गर्दै दिशाहरूको अन्धकार नष्ट पारेर उनलाई आलोकित पारेका पारेका छौ । हापी धर्मराजका मित्र हो । हापीलाई तिमी किन रोकिरहेको ? ॥३६॥ शुक्रदेव मन्त्रछन्—हे राजन् ! यमदूतले यति भन्नेपछि भगवान् वामदेवका आज्ञाकारी ती विष्णु-पार्षदले हाँसेर भेप छैं धर्म्मर बाणीमा भन्ने— ॥३७॥ विष्णुदत्त भन्दछन्—हे यमदूत ! यदि दान्तवमा निमोहरू धर्मराजका आद्याक्राम दूत हो भने धर्मका लक्षण र न्यमका तथ्य हापीलाई बताऊ । ३८ ॥ दण्ड कमरी दिइन्छ ! त्यसको योग्य पात्र को हो ? मनुष्यमा के

वैवस्वतपुरःमराः ॥ के यूयं प्रतिपेक्षारो धर्मराजस्य शामनम् ॥ ३२ ॥ कस्य वा कुत आयाताः कस्मादस्मान्निपेथय ॥ किं देवा उपदेवा वा यूयं किं मिद्वमतमाः ॥ ३३ ॥ सर्वे पद्मपलाशाक्षाः पीतकौशेवावसतः ॥ कीरीटिनः कुण्डलिना लम्पुष्करमालिनः ॥ ३४ ॥ सर्वे च नूनवयमः सर्वे चारुचतुर्भुजाः ॥ धनुनिपद्भामिगदाशङ्खचक्रास्तुजश्रियः ॥ ३५ ॥ दिशो विनिभिरालोकाः कुर्वन्तः स्वेन रोचिषा ॥ किमर्थं धर्मपालस्य किंकरान्तो निपेथय ॥ ३६ ॥ श्रांशुक उवाच ॥ इत्युक्ते यमदूतैस्तैर्वासुदेवोक्तकारिणः ॥ तान्प्रन्यूचुः प्रहस्येदं मेघनिर्हादया गिरा ॥ ३७ ॥ विष्णुदत्ता ऊचुः ॥ यूयं वै धर्मराजस्य यदि निर्देशकारिणः ॥ नून धर्मस्य नस्तत्त्वं यथाधर्मस्य लक्षणम् ॥ ३८ ॥ कथंस्विदुश्रियते दण्डः किं वास्य स्थानमीमितम् ॥ दण्डयाः किं कारिणः सर्वे आहोस्वित्कतिचिन्तयाम् ॥ ३९ ॥ यमदत्ता ऊचुः ॥ वेदश्रणिहितो धर्मो ह्यधर्मस्तद्विपर्ययः ॥ वेदो नारायणः साक्षात्स्वरूपीरिति विश्रुतम् ॥ ४० ॥ येन स्वधाम्म्यमी भावा रजःसत्त्वतमोमयाः ॥ गुणनामकिरूपैर्विभाव्यन्ते यथातथम् ॥ ४१ ॥ सूर्योऽग्निः स्वं मरुद्भावः गोमः मन्त्र्याहनी दिशः ॥ कं कुः कालो धर्म इति ह्येते दैह्यस्य साक्षिणः ॥ ४२ ॥ एतैरधर्मो विज्ञानः स्थानं दण्डवस्य युज्यते ॥ सर्वे कर्मानुरोधेन दण्डमर्हन्ति कारिणः ॥ ४३ ॥ सम्भवन्ति हि भद्राणि विपरीतानि चानघाः ॥ कारिणां गुणमंगोऽस्ति देहवाच

सर्व जना पापाचारी र दण्डनीय छन् ? अथवा ती मध्ये केही व्यक्ति नै यस्ता छन् ? ॥३९॥ यमदूतले भन्ने-वेदविहित कर्म नै धर्म हो र त्यसको विपरीत कम अवर्ग कहिन्छ, किनकि धर्मराजको आत्मरूपबाट उज्ज्वल देह मात्रान् नारायण नै हुन्, यस्तो मेलै हुनिराखेको छ । ॥४०॥ न्यम वेदबाट नै भगवान्को स्वरूपमा स्थित मन्त्र, रज तथा तमोमय बाणीहरूका गर्व गुण, नाम, रम्य एवं रूपादिको क्रमले यथोचित विभाम हुन्छ । ॥४१॥ जीवका शुभाशुभ कर्मको ज्ञान गराउनको निमित्त सूर्य, अग्नि, आकाश, वायुदेवता, चन्द्रमा, मन्त्र्या, राजा, दिन, रात दिशाहरू, जल, पृथ्वी, काल र धर्म-यी जीवका कर्मको मापी कहिन्छन् । ॥४२॥ अवर्ग गर्ने प्राणी यिनैद्वारा छुटित आकाशमा शुभाशुभ कर्मालुसार दण्डनीय हुन्छन् । ॥४३॥ हे निष्पाप ! कर्म सब मर्ष प्राणी गुणहरुणित सम्बद्ध रहन्छन् । अतः सबैसँग छुम तथा अशुभ कर्म हुन सक्छन् । कुनै पनि वेदधारी जोर केही भगवान्

मकैत ॥४४॥ यम लोकमा जन्मको द्वारा जन्तो र प्रति भयं वा भयमं हुन्छ, त्यो परलोकमा मयको उनिनेर उम्ती फल भोदछ ॥४५॥ हे देवभ्रष्ट ! गुणा विभिन्नताले जस्तै यम लोकमा जीवका तीन मोद देखिन्छन्, यस्तै नै परलोकमा पनि तिनका अमित्तको अनुमान गरिन्छ ॥४६॥ जस्तै वर्तमान काल नै भूत र मयिष्य यो दुवैका गुणहरूको ज्ञापक हुन्छ, त्यस्तै नै वर्तमान जन्म पनि अर्ध पछिवा जन्मको पाप-पुण्यको दिग्दर्शक हो ॥४७॥ भगवान् सबैका अन्तःकरणमा विद्यमान रहन्छन् । यसै निमित्त मनले नै ती मर्त्यको पूर्वरूप देख्दछ् । यस्तैले मर्त्यका अर्ध र मर्त्यमा पनि टी अन्नमा भगवान् मनले नै विचार गरिन्छन् ॥४८॥ जस्तै निद्राले अभिभूत अज्ञानी पुरुष स्वप्नमा देखेको कल्पित देह-ताई नै मोक्षको देह ठान्दछ, त्यस्तै नै जीव पूर्वजन्मको स्मृति नष्ट हुनाले वर्तमान शरीरको अतिरिक्त अरु अर्ध-पछिवा कुनै पनि जन्मको विषयमा केही जान्दैन ॥४९॥ त्यो आफ्ना पाँच कर्मेन्द्रिय द्वारा ब्रह्म-त्यागादिरूपी भिन्न-भिन्न थरिका धर्म गर्दै, पाँच ज्ञानेन्द्रियले पाँच विषय नै जान्दछ र सोही अनतिष्ठ स्वयं मिलेर त्यो पाँच

ह्यकर्मकृत् ॥ ४४ ॥ येन यावान्यथाऽधर्मो धर्मो वेह समीहितः ॥ स एव तत्फलं भुङ्क्ते तथा तावदमुत्र वै ॥ ४५ ॥ यथेह देवप्रवरास्त्रैविध्यमुपलभ्यते ॥ भूतेषु गुणवैविध्यात्तथाऽन्यत्रानुमीयते ॥ ४६ ॥ वर्तमानोऽन्ययोः कालो गुणाभिज्ञापको यथा ॥ एवं जन्मान्ययोरेतद्धर्माधर्मानिदर्शनम् ॥ ४७ ॥ मनसेव पुरे देवः पूर्वरूपं विपश्यति ॥ अनुमीमांसेतेऽपूर्वं मनमा भगवानजः ॥ ४८ ॥ यथाऽब्रह्मममा युक्त उपास्ते व्यक्तमेव हि ॥ न वेद पूर्वमपरं नष्टजन्मस्मृतिस्तथा ॥ ४९ ॥ पञ्चभिः कुरुते स्वार्थान्पञ्च वेदाय पञ्चभिः ॥ एकस्तु षोडशेन त्रीन्स्वयं सप्तदशोऽश्नुते ॥ ५० ॥ तदेतत्षोडशकलं विगं शक्तित्रयं महत् ॥ भक्तेऽनुममृति पुमि हर्षशोकमयातिदाम् ॥ ५१ ॥ देहज्ञोऽजिनषड्वर्गो नेच्छन्कर्माणि कार्यते ॥ कोराकार ह्वात्मानं कर्मणाऽऽच्छस्य भुयति ॥ ५२ ॥ नष्टि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ॥ कार्यते ह्यवशः कर्म गुणे. स्वाभाविकैर्बलात् ॥ ५३ ॥ लब्ध्वा निमित्तमव्यक्तं व्यक्ताव्यक्तं भवत्युत ॥ यथायोनि यथावीजं स्वभावेन क्लीयमा ॥ ५४ ॥ एष प्रकृतिर्मयेन पुरुषस्य विपर्ययः ॥ आमीत्स एव न विरादीशमङ्गाद्विनीयते ॥ ५५ ॥ अयं हि श्रुतपम्पन्नः शीलवृत्तगुणालयः ॥ धृतव्रतो मृदुर्दान्तः सत्यवान्मन्त्रविन्दुचिः ॥ ५६ ॥

ज्ञानेन्द्रिय एवं कर्मेन्द्रियका विषयहरू उपभोग गर्दछ । ५० ॥ यस प्रकार सोइ चला तथा सन्वादि तीन गुण हुने यो दुरुत लिङ्ग देह नै उतलाई अस्मत्कार हर्ष, शोक, भय तथा पीडादायक जन्म शरणाका थकमा पाइन्छ । ५१ ॥ जसले काम-क्रोधादि छ छुट्टाई जिन्ने मकेको छैन, यो अज्ञानी जीव इच्छा नभए पनि लिपि-शरीर द्वारा विविध कर्मात्मा निवृत्त गरिन्छ । यस्तो स्थितिमा यो कोशकका अर्धात् शेषका कोरा जन्म स्वयं आफ्नाई कर्मरूपी जालमा वेन्देर त्यसैमा मोहित भएजाने गर्दछ । ५२ ॥ यम नमस्तीत न कुनै पनि प्राणी एक क्षण पनि रहन मर्त्यलेन प्रत्येक पुरुषमा स्वाभाविक गुण नै उपको द्वारा बलपूर्वक राम गराउँछन् ॥ ५३ ॥ अरुहरूका कारणलाई पाएर राम वापनकाही स्वभावद्वारा योनि अर्धात् माता र बाँच् अर्धात् पिताको अनुरूप स्थुन वा छस्म शरीर बन्द हुन्छ ॥ ५४ ॥ प्रकृतिको मयस हुनाले नै पुरुषको यस्तो विपरीत भावना हुन्छ । यो विपरीत भावना भगवान्को सम्पर्कबाट बाँदै नै पर भट्जा-छ । ५५ ॥ हेर-यो अज्ञाभिल साहस, शील-मदाचार तथा सवुगुणको भण्डार ज्ञत-पालक, मृदु-मयाव, जितेन्द्रिय, मयरागण,

मन्त्र वेना, पवित्र आचरण मण्डप, गुरु, अग्नि, अनिधि तथा वृद्ध जनानां सेवा गान, अष्टहस्त रत्न, सर्वत्र ईश्वर्या, मातृ स्वभाष, मित्रभाषी र असूया रहित अधात्तु अश्वका पुण्या  
 दोष-दोष नशस्त्रे प्राणी यय ॥ ६१५७॥ अ.प.नो विनाया आया पावन मन रूपता या भाषण मन्त्र दिन वनेमा मयों र यहावाट कल-पुल, समिधा तथा कुश ईश्वर घर कर्कशों  
 ॥५८॥ बाटोमा उमले यौटी कामी, निलेनज तथा आपनअष्ट श्रद्धालाई देख्या, जा बांटी स्वभियारिणी दायांमिन रक्सी विरुद्ध तथा उमयां नगा बै बसेर नाचने, हामने विहार गरिहेको  
 थिई । रक्सी पिउनाले त्यम बेरपाका ओला नाचिहेको छिए र उन्मज हुनाले यगको सारोको गांठो हल्केको थियो ॥५९॥६०॥ यस श्रद्धको कामादीपक अंगायमा अनुलिप्त हुना  
 हस्तार आलिप्त त्यस श्रद्धालाई देखेर त्यो ब्राह्मण माहवश कामदेवको रक्षोभूत भयो ॥६१॥ आपनो धैर्य र श्रानुसार यसले कामदेव द्वारा बन्धन आपनो क्लिन्लाई धेरै नै रोवन  
 खोज्यो, तर यो त्यमलाई शान्त पार्नमा समर्थ भएन ॥६२॥ त्यस स्त्रीको निमित्त कामरूपी बाले ब्रह्म भएर यो रमुद्रिष्टुक्त भयो र मन-मने उमेको सम्पत्ति, ध्यान यहाँ छोडो

गुर्वन्यतिथिवृद्धानां शुश्रूषुर्नरहंकृतः ॥ सर्वभूतगुह्यत्माधुमितवागनमूयकः ॥ ५७ ॥ एकदाऽसौ वनं यातः पितृसंदेशकृद्द्विजः ॥ आदाय तत  
 आवृत्तः फलपुष्पममिकुरान् ॥ ५८ ॥ ददर्श कामिने कश्चिच्छर्द्धं सह भुजिष्यया ॥ पीत्वा च मधु मेरेयं मदाधूणितनेत्रया ॥ ५९ ॥ मत्तया  
 विश्लयन्नीधया व्यपेतं निरपत्रपम् ॥ कीडन्तमनु गायन्तं हनन्तमनयाऽन्तिके ॥ ६० ॥ दृष्ट्वा तां कामलिप्तेन बाहुना परिरम्भिताम् ॥ जगाम हृच्छ-  
 यशो सहमेव विमोहितः ॥ ६१ ॥ स्तम्भयन्नात्मनाऽऽत्मानं यावत्सत्त्वं यथाश्रुतम् ॥ न शशाक समाधातुं मनो मदनवेपितम् ॥ ६२ ॥ तन्निमित्तस्म-  
 रत्वाजग्रहप्रस्तो विचिन्तनः ॥ तामेव मनया ध्यायन्स्वधर्माद्विरराम ह ॥ ६३ ॥ तामेव तोषयामास पित्रेणाथेन यावता ॥ ग्राम्येर्मनोरमैः कामैः  
 प्रमीदेत यथा तथा ॥ ६४ ॥ विप्रं स्वभार्यामप्रौढां कुले महति लम्बिताम् ॥ विममर्जोविराटपापः स्वैरिष्याऽपांगविद्धधीः ॥ ६५ ॥ यनस्ततश्चां-  
 पतिन्ये न्यायतोऽन्यायतो धनम् ॥ बभारास्याः कुटुम्बिन्याः कुटुम्बं मन्दधीरयम् ॥ ६६ ॥ यदमौ शास्त्रमुल्लङ्घ्य स्वैरचार्यार्गहृतः ॥ अवर्जत  
 विरं कालमधायुरुचिर्मलात् ॥ ६७ ॥ तत एनं दण्डपाशैः सकाशं कृतकित्विपम् ॥ नेष्यामोऽकृतनिवेशं यत्र दण्डेन शुद्ध्यति ॥ ६८ ॥ इति  
 श्रीमद्भागवते महापुराणे पष्ठस्कन्धेऽजामिलोपाख्याने प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ एवं ते भगवद्भूता यमदत्ताभिभाषितम् ॥ उपधार्याथ

आपनो धर्म गुमायो ॥६३॥ त्यसपछि त्यो देख्या जे गनाले मनोरम ग्राम्य विषयहरूले प्रयत्न हुन रुक्यो, त्यसै गरी आपना पिताको हृष्णं धन अर्पण गरेर यहालाई प्रवेश पार्न  
 चेष्टा गर्‍यो ॥ ६४ ॥ स्वैरिणी बेरपाका घटाघले नष्टुद्धि भएर यस घापीले आपनी तरुणी तथा मन्कुलोपस्था विवाहिता पत्नीलाई तुरुन्त न्यागदियो ॥६५॥ अर यो मन्दमति भयो  
 महावाट न्याय अन्यायको विचार भागेर घन दण्डले स्पर्शभ्यो र नवत बेरपाका कुटुम्बीहरूको मरण-पापण गर्दथ्यो ॥ ६६ ॥ जे विष्णु-शर्पद [ यम घापीले शास्त्राज्ञाको उल्लंघन  
 गरेर राजनहक द्वारा निन्दित स्वेच्छापापको अवलम्बन गरेको छ । यगको सारा जीवन वापुर्ण थियो । धेरै दिनमध्य बेरपाका अवलम्बन मल खानाले यो अपवित्र भट्टमकेकोछ, ६७  
 अतएव हामी यमलाई दण्डपाणि यमराजको माइले लेजान्छौं, जेनकि यसले आपना पापको प्रायश्चित्त गरेको छैन । यमराजले दिएको दण्डलाई भागेर यो शुद्ध हुनेछ । ६८ । ॥

श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठस्कन्धे नेपाली भाषाटीकायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ( विष्णु-दूतहरू द्वारा मागवत-धर्मको निहवण र अज्ञातिलको परलोक-यात्रा ) श्रीशुद्धदेवता नारायण  
हे राजन् ! वमदूतहरूका बचन सुनेर म्याय-निजुष-पार्षद उनीसित यस प्रकार भन्दछन् ॥ १ ॥ विष्णुदूतले भने-अहो ! यो ठूलो खेदको कुरा हो-यमो-मातृको नामाजन्म, पान भोग  
गरिरहेको छ । यही कारण हो कि उनको द्वारा भदृष्य तथा निष्पाप भ्यक्तिहरूलाई पनि अनाहक दण्ड दिइन्छ । २। जो सज्जन प्रजाका मातृ-पिता, मित्र, र गमदशी छन्, यदि  
तिनीमा पनि यस्ता विषय इडि जाग्रुत हुन्छ भने सबै प्रजा बसवा घरबसा जानेछन् ॥ ३ ॥ मन्तुरुष जस्तै आचरण गर्दछन्, अह न्यक्ति पनि उनको अनुमति गर्ने थान्दछन् । यो  
जो बादर जन साधारणका मायान्ने राख्दछन्, त्यसैको सर्वना अनुमति गर्दछन् ॥ ४ ॥ जस्तै पशु आफ्ना स्वाधीमा विश्वास गर्दछन्, त्यस्तै नै सारा जगत् स्वयं धर्म अवलम्बित  
केही जस्तो पनि नठानी अशक्तो काष्ठामा टाउको राखेर नियममाबले शयन गर्दछ-यो अन्य जीवहरूको विश्वासपात्र भया ह्यालु मगर पनि मित्रभावले आशुमाथि विश्वास गर

तान्नाजन्मत्याहुर्नयकोविदाः ॥ १ ॥ विष्णुदूता ऊचुः ॥ अहो कष्टं धर्मदशामधर्मः स्पृशते सभास ॥ यत्रादृष्टोऽध्वपापेषु दण्डो यैर्ध्रियते कृथा ॥ २ ॥  
प्रजानां पितरो ये च शास्तारः साधवः ममाः ॥ यदि स्यात्तेषुवैषम्यं कं यान्ति शरणं प्रजाः ॥ ३ ॥ यद्यदाचरति श्रेयानितरस्तत्तदीहते ॥ म यत्प्रमाणं  
कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥ ४ ॥ यस्यांके शिर आधाय लोकः स्वपिति निवृत्तः ॥ स्वयं धर्ममधर्मं वा न हि वेद यथा पशुः ॥ ५ ॥ म कथं  
न्यर्पितात्मानं कृतमैत्रमचेतनम् ॥ विश्रम्भणीयो भूतानां मघृणो द्रोणधुमर्हति ॥ ६ ॥ अयं हि कृतनिर्वरो जन्मकोऽयं हसामापि ॥ यद्व्याजहार  
विवशो नाम स्वस्त्ययनं हरेः ॥ ७ ॥ एतेनैव ह्यधो नोऽस्य कृतं स्यादघनिष्कृतम् ॥ यदा नारायणयेति जगाद चतुश्चरम् ॥ ८ ॥ स्तनः सुरापो  
मित्रश्रुमन्महा गुरुतत्पगः ॥ श्रीराजपितृगोहन्ता ये च पातकिनोऽपरे ॥ ९ ॥ सर्वेषामध्यधवतामिदमेव मुनिष्कृतम् ॥ नामव्याहरणं विष्णोर्गत-  
स्तद्विषया मतिः ॥ १० ॥ न निष्कृतेरुदितैर्ब्रह्मवादिभिस्तथा विशुद्धतयधवान्त्रतादिभिः ॥ यथा हरेर्नामपदेरुदाहनेस्तदुत्तमश्लोकगुणोपल-  
म्भकम् ॥ ११ ॥ नैकान्तिकं तद्धि कृतोऽपि निष्कृते मनः पुनर्धावति चेदमत्यथे ॥ तत्कर्मनिर्हारमभीप्सतां हरेर्गुणानुवादः सलु सत्त्वभावनः

आत्ममपेक्ष मन भण्का ती अह जीवहरूको अनिष्ट त्यसै कमरी गर्न सक्छा ? ॥ ५-६ ॥ हे यमदूत ! यसले जो अहिले विषय नारायणको मन्त्रतमप नाम लियो, त्यसले यो आफ्ना  
कुराही जन्मका पापको प्रायश्चित्त गरिमक्को ॥ ७ ॥ अब यसले 'नारायण' यो चार अक्षर भण्का नाम लियो, उनै बखत यस पापका वारा पापहरूको प्रायश्चित्त भइमक्को ॥ ८ ॥  
चोर, भय, मित्रद्रोही, ब्रह्महत्या, गुरुपात्रोन्मासी, छो, राजा, माता-पिता तथा बाईको हत्याका पूर्व अह पनि जति पापी छुन्, ती सबै पापीहरूको निम्ति विष्णु मगवान्को नाम लिनु  
नै सर्वभन्दा ठूलो प्रायश्चित्त छ, किनकि यसले भगवान्का गुण, लोला र स्वरूपको विषयमा तिनको बुद्धि जाग्रत हुन्छ ॥ ९ १० ॥ वेदवादी भन्नु आदिले वताएका कुच्छ बान्द्रापणादि  
ब्रह्मका प्रायश्चित्तले पापी पुरुष यति पवित्र र्देन, जति सम्मानका नामरूप ब्रह्महरूको उच्चारण गर्नाले हुन्छ, किनकि हरि नामको स्मरण पुरुषकीर्ति भगवान्का गुण-  
हरूको ज्ञान मगाउँछ ॥ ११ ॥ प्रायश्चित्त गरर पनि चित्त यदि अन्त्यामोह र दुन्यो भने त्यस चित्तलाई राम्रो गरी शुद्ध पान प्रायश्चित्त नै हुनमक्कोन अतएव पापकर्महरूको

रामो प्रकाशते निवृत्तिं मनं खोजने पुरुषले मगधान्को गुणानुवाद मगउने पदल, विनाश यो निमित्तहएले चितलाई शुद्ध पार्दछ । १२ ॥ अतएव हे यमदूत हो ! यस अजामिललाई जस निमीदक आहूतिन नलेजाओ यमले धन बेलाया 'नमायक' को नाम लिणको छ । यमले यमको मर्ब पापहरूको प्रापश्चिन धर्मको छ ॥ १३ ॥ भिनकि संकेतले, हाँसोले, गानाको आलार पूर्ण पानको निमित्त अथवा अङ्गुलीनापूर्वक लिङ्गको पनि मगधानको नाम अनुपपन्न । मर्ब पापहरू नष्ट पारिदिन्छ, यो कुग महापुरुषहरू राम्ररी जान्दछन् । १४ ॥ कुन प्राणी माथिबाट लहने, पादोमा चिप्लने, अङ्गुली हुने, सर्पादिले गालिदिने ज्वरादिले मन्त्रन हुने अथवा लट्ठी आदिले चुट्टिने बेलाया विवश अरर पनि 'हिम' यस्तो भन्दछ, भने त्यो दण्डको अधिकारी रहने । १५ ॥ महापिदङ्गले पापहरूको न्युनाधिकार दुस्तर हुला र माना पापहरूको निर्मल कमछ हुला र माना प्रशस्तका प्रापश्चिन रक्षाएवा छन् ॥ १६ ॥ ती तप, दान र उप आदि प्रायश्चित्तद्वारा केवल पाप नष्ट हुन्छन्, पापीको पापले दूषित मन शुद्ध हुनसक्दैन, तर मगधान्का करणको संकलने मन पनि पवित्र हुन्छ ॥ १७ ॥ ज्ञानै—अग्नि वायुलाई

॥ १२ ॥ अथैन मास्पनयत कृताशेषार्धान्कृतम् ॥ यदमो मगवन्नाम ध्रियमाणः समग्रहीत् ॥ १३ ॥ सांकेत्यं पारिहार्यं वा स्तोभं हेलनमेव वा ॥ वैकुण्ठनामग्रहणमशेषाघहरं विदुः ॥ १४ ॥ पवित्रं स्थूलितो भयः मंदस्तरत आहतः ॥ हरिमिथवशेनाह उमान्नाहति यातनाम् ॥ १५ ॥ गुरूणां च लघूनां च गुरूणि च लघ्वि च ॥ प्रायश्चित्तानि पापानां ज्ञात्वोक्तानि यद्विधिभिः ॥ १६ ॥ नेस्तान्यधानि पृथन्ते तपोदानजपदिभिः ॥ नाधर्मगे तद्बृदयं तदपीशांभिसेवया ॥ १७ ॥ अज्ञानादथवा ज्ञानादुत्तरलोकेनाम यत् ॥ मर्द्धानितमधं पुंसो दहेधो दद्यान्नल ॥ १८ ॥ यथा गदं वीर्यतममुपयुक्तं यदलया ॥ अजानतोऽयात्मगुणं कुर्यान्मित्रोऽयुदाहतः ॥ १९ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ त एवं सुविनिर्णीयं धर्मं भागवतं नृप ॥ तं याप्यपारात्रिमुच्य विप्र सृत्यागमूचयन् ॥ २० ॥ इति प्रयुदिता याम्या दत्ता यात्वा यमान्तिके ॥ यमराज्ञे यथा सर्वज्ञाच्चचक्षुरिन्दम ॥ २१ ॥ द्विजः पाशाद्विनिर्मुक्तो गतभीः प्रकृतिं गतः ॥ ववन्द शिरसा विष्णोः किङ्करान्दर्शनात्मवः ॥ २२ ॥ तं विवक्षुमभिसेत्य महापुरुषकिङ्कराः ॥ महमा पश्यतस्तस्य नत्रानन्दधरेऽनघ ॥ २३ ॥ अजामिलोऽयथाकर्ण्य दत्तानां यमकृपणयोः ॥ धर्मं भागवतं शुद्धं त्रैविध्यं च गुणाश्रयम्

मम पारिदिन्छ, त्यस्तै नै उलमरलोच भगवानका नामको कीर्तन ज्ञानेर अथवा नत्रान्न नै गरे पनि त्यस पुरुषका र्ब पाप हरुलाई मम पारिदिन्छ ॥ १८ ॥ ज नै कुनै बलियो औरषि स्वयको गुण नज्ञानेर पनि सेवन गरेपछि नाभ नै गर्दछ त्यस्तै नामरूपी मन्त्र उच्चारण गरेपछि पापीको पाप नष्ट पारिदिन्छ ॥ १९ ॥ श्रीशुकदेव भन्नुहुन्छ—हे राजन् ! यस ब्रह्म ती विष्णु-पार्षदहरूले मायभन धर्मको राम्ररी निरूपण गरेर धन्य ब्राह्मणलाई यमदूतहरूको पाशबाट मुक्त पारेर सृष्टीको मुखबाट बाहिर निकाले ॥ २० ॥ हे अनुदमन ! यस प्रकार विष्णु पार्षदहरूले भनेपछि यमदूतहरूले यमराजको मण्डप ज्ञानको यस्तै मारा बृत्तान हुनाए ॥ २१ ॥ यमदूतका पाशबाट हुँदै अजामिलले नियम र मायधान अरर मगधान्का पदको दर्शनले प्रमन्न मण्डप उनलाई टाउको न्युत्तरा नाम गरे ॥ २२ ॥ हे अनघ ! ती विष्णुका दूतले जब देखे कि यो केही मान्ने हुन्छा भरिहेको छ तर उनले बेसुदै ती महमा त्यही अन्तर्धान भए ॥ २३ ॥ यस प्रकार भगवान्का पार्षदद्वारा निर्गुण भागवत-धर्म तथा यमदूतका मुखबाट वेदव्याख्याद्वारा प्रतिपादित सगुण धर्मको व्याख्या सुने





इने प्रकार पनि विष्णु भगवान्को नाम उच्चारण गर्न पाउनुभयो ॥ ३३ ॥ हरे ! कदां महाकथा पापी, निरञ्जर र अनेक गह्वर भएको म र कदां भगवान्को 'नारायण' पा भइल-  
मग नाम ॥ ३४ ॥ लो, जे मनो-मनो, अब म मन, इन्द्रिय तथा प्राण आफ्नो वशमा पारेर मनो उबार गनेछु-इत्यले आफूलाई अन्ततम नरकमा पनेबाट बचाउँ ॥ ३५ ॥ अब  
अविद्या, वासना तथा कर्मादिबाट उत्पन्न भय भन्धनलाई त्यागेर म सबै प्राणीको सुख, शान्ति, भित्त, दयातु र त्रिनेन्द्रिय बनेर, जमले म अधमलाई अहितमम्म कडा-भुक्तो भएर  
इच्छित नाच नचाएको छ, यस खोकुमिणी भगवान्की भाषाबाट आफूलाई हुक्त पार्छु । अहं म आफ्नो देहादिमा 'म' र 'मेरो'को अल्पबुद्धि र अनेक भगवान्का नाम कीर्तन द्वारा  
विशुद्ध पारिएको बुद्धि उनकै चरणमा लगाउँछु ॥ ३६-३८ ॥ शुद्धदेवी मनुमुक्त-हे राजन ! यस प्रकार तौ मित्रहरूको क्षणिक हङ्कले तीव्र वैराग्य उत्पन्न भएपछि अज्ञातिल मात्रा  
मह न्यायेर इन्द्रिय भया ॥ ३९ ॥ त्यहाँ पीडा देवस्थानमा स्थिर आत्ममा बसेर उमले पापमार्गका आश्रय लियो र आफ्ना सबै इन्द्रियलाई दिनका विषयबाट हटाएर मनमा र

दाहति ॥ ३३ ॥ क चाह कितवः पापी ब्रह्मघ्नो निरपन्नपः ॥ क च नारायणं त्येतद्भगवन्नाम भङ्गलम् ॥ ३४ ॥ मोहं तथा यतिप्यामि यतचित्ते-  
न्द्रियानिल ॥ यथा न भूय आत्मानमन्वे तममि मज्जये ॥ ३५ ॥ विमुच्य तमिमं बन्धमविद्याकामकर्मजम् ॥ सर्वभूतमुहच्छान्तो मेघः करुण  
आत्मयान् ॥ ३६ ॥ मोचये भूतमात्मानं योऽस्मिन्त्याऽऽत्ममायया ॥ विर्काडितो यथैवाहं क्रीडाभृग इवाधमः ॥ ३७ ॥ ममाहमिति देहादौ हित्वा  
मिथ्यार्थधीर्मनिम् ॥ भारं मनो भ्रमवति शुद्धं तत्कीर्तनदिभिः ॥ ३८ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इति ज्ञातुनिर्वेदः क्षणमङ्गे न साधु ॥ गङ्गाद्वारमुपे-  
याय मुक्तमर्वावन्धनः ॥ ३९ ॥ स तस्मिन्देवमदन आमीनो योगमाश्रितः ॥ प्रत्याहतेन्द्रियग्रामो युयोज मन आत्मनि ॥ ४० ॥ ततो गुणैश्च  
आत्मानं विबुध्यात्मगमाधिना ॥ युयुजे भगवद्भक्तिं ब्रह्मण्यनुभवात्मनि ॥ ४१ ॥ यद्युपाश्रितधीस्तस्मिन्नद्राक्षीत्पुरुषानुरः ॥ उपलभ्योपलब्धान्ना-  
म्यन्दे, शिरसा द्विजः ॥ ४२ ॥ हित्वा कलेवरं तीर्थं गङ्गायां दर्शनादनु ॥ मद्यः स्वरूपं जगृहे भगवत्पार्श्ववर्तिनाम् ॥ ४३ ॥ मार्क विहायमा  
विप्रो महापुरुषकिङ्करैः ॥ हेमं विमानमारुह्य ययौ यत्र श्रियः पतिः ॥ ४४ ॥ एवं स वित्तावित्तमर्वधर्मा दायाः पतिः पतितो गर्हाकर्मणा ॥  
निपात्यमानो निरये हतव्रतः सद्यो विमुक्तो भगवन्नाम गृह्णन् ॥ ४५ ॥ नातः परं कर्मनिबन्धवृन्ततः मुमुक्षतां तीर्थं पदानुकीर्तनात् ॥ न यत्पुनः

आत्मा मनलाई बुद्धिमा लीन गरिदियो ॥ ४० ॥ तमपछि आत्मयोगद्वारा आत्मालाई छरीगादि हरपदसंगत हुक्क शरीर उमलाई ज्ञानमय स्वरूप परब्रह्मा लीन पारिदियो ॥ ४१ ॥ यस  
प्रकार जब उमके बुद्धि भगवान्को पाँच स्वरूपमा रचिर भयो तब विष्णुका दृष्टलाई केरि देख्यो र तिनलाई चिहेर उमले नत-मन्तक भएर प्रणाम गर्दा ॥ ४२ ॥ तिनको दर्शन पाए-  
पछि उमले यहाँ तीर्थमा पाँचत्र गङ्गाहरुमा आफ्नो देह त्याग्दियो र तत्काल भगवान्को पाँचद जस्तै राम्रो भयो ॥ ४३ ॥ तमपछि न्या भ्रातृजन तौ विष्णुका पाँचदहरुनो साथै  
मनमय विमानमा बसेर आफ्नाछमागबाट रथो बैकुण्ठस्थानमा गए, जहाँ दायाव सखीपति विष्णु विराजमान रहने गर्दथे ॥ ४४ ॥ हे राजन ! यस प्रकार जबले कि दायाव  
॥ १ ॥ आफ्ना सात सम-कर्म त्यागिदिएको थियो, आफ्ना निन्दित बमले पतित, भगवन् तथा नरकमा जान मत्पकारी न्या आफ्नो भगवान्का नाम ईशनाल भव-क-न रा-

हुं कथ्यो ॥ ४५ ॥ यत्ते यो सिद्ध मया—तीपवाद भगवानका नाम कामन भन्दा हुना शुरुवात पुरुषका कार्यको बन्धन काट्ने अथ हुने पनि मान्न छैन, किनकि कामन्नामको कीर्तनले अनुष्णको मन कर्ममा बाधक हुँदैन । यमको विपरीत अन्य श्रावणिक गरी पनि प्राणी राजोगुण तथा कर्मोगुणले बन्धन नै रहिरहन्छ ॥ ४६ ॥ जो प्राणी यस वापनादक तथा परम शुद्धविद्वान् महापुरुष हुन्छ अथवा मक्तिभावमहित भन्दछ त्यो कहिल्यै नरकमा जाँदैन र त्वमस्माँ कहिल्यै ममद्वत् नै देखिन्छन् । त्यो पुरुष महाप्राणी भएर पनि वैकुण्ठलोच-  
मा दूजित हुन्छ ॥ ४७-४८ ॥ मरणकालमा पुत्रकै निर्हुँले पनि ममावान्को नाम शिने अजामित अमावान्को परमवाममा गयो । अनि जो बान्निम महापुरुषक भगवान्का नामको कीर्तन गर्दछन्, सिको विषयमा त यन्त्रे हुने छन ॥ ४९ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे बृहद्वन्द्वे नेपाली भाषाटीकायां द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ( यम र यमद्वत्को संवाद )—

कर्मसु सज्जते मनो रजस्तमोभ्यां कलिलं ततोऽन्यथा ॥ ४६ ॥ य एव परमं गुह्यमितिहाममभावहम् ॥ मृणुयान्छ्रद्धया युक्तो यश्च भक्त्याऽनुकी-  
र्तयेत् ॥ ४७ ॥ न वै स नरकं याति नेक्षितो यमकिङ्करो ॥ यद्यप्यमज्जलो मर्त्यो विष्णुलोके महीयते ॥ ४८ ॥ भ्रियमाणो हरेर्नाम गृणन्पुत्रोपचा-  
रितम् ॥ अजामिलोऽप्यगादाम किं पुनः श्रद्धया गृणन् ॥ ४९ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे बृहद्वन्द्वेऽजामिलोपाख्याने द्वितीयोऽध्यायः  
॥ २ ॥ राजोवाच ॥ निशम्य देवः स्वभटोपवर्णितं प्रत्याह किं तान्प्रति धर्मराजः ॥ एवं हताज्ञो विद्वान्मुगारेनैर्देशिकैर्यस्य वरो जनोऽयम् ॥ १ ॥  
यमस्य देवस्य न दण्डभङ्गः कुतरश्मनयै श्रुतपूर्व आसीत् ॥ एतन्मुने वृश्चति लोकमरायं न हि त्वदन्य इति मे विनिश्चितम् ॥ २ ॥ श्रीशुक  
उवाच ॥ भगवत्पुरुषे राजन्याभ्याः प्रतिहतोद्यमाः ॥ पतिं विज्ञापयामासुर्यम संयमनीपतिम् ॥ ३ ॥ यमदत्ता उचुः ॥ कति मन्तीह शास्तारो  
जीवलोकस्य वै प्रभो ॥ प्रैविध्यं कुर्वतः कर्म फलाभिव्यक्तिहेतवः ॥ ४ ॥ यदि स्युर्वह्यो लोके शास्तारो दण्डधारिणः ॥ कस्य स्यातां न वा कस्य  
मृत्युश्चमृतमेव वा ॥ ५ ॥ किन्तु शास्त्रबहुत्ये स्याद्बहुतामिव कर्मिणाम् ॥ शास्त्रत्वमुपचारो हि यथा मण्डलवर्तिनाम् ॥ ६ ॥ अतस्त्वमेको  
मृतानां संश्वराणामधीश्वरः ॥ शास्ता दण्डधरो नृणां शुभाशुभविवेचनः ॥ ७ ॥ यस्य ते विहितो दण्डो न लोके वर्ततेऽधुना ॥ चतुर्भिरदमुनेः

यति कथा सुनेर राजा वरीश्वितले सोपे—हे भगवन् ! यस प्रकार जमको आज्ञाको उल्लङ्घन गयो र जमको अधीन मात्रा संपर छ, ती देवभेट धर्मराजले आफ्ना दत्तको हुलवाट अब  
सबै इच्छा हुनी विष्णु-द्वाराका समेटिएका ती वीर यमद्वत्कले के भने ॥ १ ॥ जाये । आजमम हुने पनि कारणले यमदेवको आज्ञा भङ्ग भएको हुना कहिल्यै हुनिएका थिएन ।  
हे हुने । मलाई विश्वास छ कि सबैको यस शांतालाई हजुर बाहेक अरु बसेले पनि काट्न हुदैन ॥ २ ॥ श्रीशुकदेव भन्दछन्—हे राजन् ! ममावान्का पारंदले जुन जनहकको  
उद्योग विपन्न पारिदिएका थिए, ती यमद्वत्ले आफ्ना स्वामी र संयमनीपुत्रीका अधीश्वर भगवान् यममित भएर भने । ३ ॥ यमद्वत् भन्दछन्—हे प्रभो ! संसारमा वाप, पुण्य र मिथित  
यी वरिका कर्म गर्ने जीवलाई तिनका कर्मको फल दिने छलक निरवधारकले कति छन् । ४ ॥ यदि संसारमा भनेक वासक छन् भने कस-कसलाई सुख-दुःख भिन्नेछ र कस-कसलाई  
मिल्दैन । ५ ॥ यदि कान भनेको भनेकताको अनुसार उनका क्षामक पनि भनेक बान्निन्छ भने मानसिक राजाका छैन तिनको शासक हुनु केवल उपचारमात्र रहने छ, किनकि ती

सदा परतन्त्र नै रहन्तु ॥६॥ अतः हासो विचारते त एवमात्र हजुरने मयस्त आका दण्डदाता घामक दुनुदुन्ध र सर्व मनुष्यका शुभाशुभ कर्षको निषेय मनुदुन्ध ॥७॥ यस्तो मरु पनि हजुरको विहित दण्ड वत बलत संभारमा चन्दैर । आज नै चार विचित्र भिदले हजुरको आज्ञालाई हुन्याइदिप ॥८॥ हे नाथ ! कुरा के मनो मने-हापीरु नवै नियमानुसार पीडा पापीलाई सभारे यातनागृहमा लैजाँदै चिथी, न्यमै बलत ती चारैले वनपूर्वक डाम्रा पाछु छिनालेर उमलाई बन्धन-मुक्त पारिदिप ॥९॥ यदि हजुरलाई बताउन बाधा पडैत भने मनुहवन्-ती को थिए ? हापी ती मित्रको विषयमा ज्ञान सान्देछौं न्यम पापीले 'नारायण' 'मन्नाथाय' 'नहराउ-नहराउ' भन्दै ती तत्काल आएर उपस्थित भएका थिए ॥१०॥ शुद्धदेवडा म-दुन्दु-तिनले स्वमरी माघेपौछि प्रजाका ज्ञानक भगवान् यमराजले अतिशय प्रमत्त भएर भीहुरिका चरण-कमलको ध्यान गरेर आत्मा दुन्दुर्गलाई यस प्रकार भने-॥११॥ यमराज भन्दछन्-हे दूत हो ! त बाहेक पाँटा अरु पनि ममस्त स्थावर-जङ्गम जगत्को प्रधान ब्रह्म छन् । जसमा यो सारा विरह बागोमा बस्न तै निषिद्ध को छ । जसो

मिद्वेराजा ते विप्रलम्बिता ॥८॥ नीयमानं तवादेशादस्माभिर्मानागृहान् ॥ न्यमोच्यन्पातकिनं छित्त्वा पारान्प्रमह्य ते ॥ ६ ॥ तांस्ते वेदितु-मिच्छामो यदि नो मन्यसे क्षमम् ॥ नारायणेत्यभिहिते मा भैरित्यापयुर्हुतम् ॥१०॥ श्रीशुक उवाच ॥ इति देवः स आशुष्टः प्रजामंयमनो यमः ॥ श्रुतः स्वान्दूतान्प्रत्याह स्मरन्यादांभुजं हरेः ॥११॥ यम उवाच ॥ परो मदन्यो जगत्तस्तथुषश्च ओतं प्रोतं पट्वद्यत्र विश्वम् ॥ यदंशतोऽस्य स्थिति-जन्मनाशा नस्योत्पद्यस्य वशे च लोकः ॥ १२ ॥ यो नामभिर्वीचि जनभिजयायां बध्नाति तन्त्यामिव दामभिर्माः ॥ यस्मै वलि त इमे नामकर्म-निबन्धवद्धाश्रकिता वदन्ति ॥ १३ ॥ अहं महेन्द्रो निर्धृतिः प्रचेताः सोमामिरीशः पवनोऽर्को विरिषः ॥ आदित्यविरये वमवोऽय माध्या मरुदुमणा रुद्रगणाः समिद्धाः ॥ १४ ॥ अन्ये च ये विश्वभूजोऽमरेशा भृग्वादयोऽसृष्टरजस्तमक्काः ॥ यस्मिंश्चितं न विदुः सृष्टमायाः मत्प्रधाना अपि हि ततोऽन्ये ॥१५॥ यं वै न गोभिर्मनसाऽसुभिर्वा हृदा गिरा वाऽमुभूतो विचक्षते ॥ आत्मानमन्तर्हृदि सन्तमात्मनो यमुपैयैवाकृतयस्ततः परम् ॥१६॥ तस्यात्मतन्त्रस्य हरेरधीशितुः परस्य मायाधिपतेर्महात्मनः ॥ प्राणैर्दूता इह वै मनोहराश्चरन्ति तद्रूपगुणस्वभावाः ॥ १७ ॥ भूतानि विष्णा-

अश्वरूप भद्रा, विष्णु र शिव इनको जन्म, विधित तथा नाशकारक हुन्छन् र सबै जना नाथिएका मोरु तै जसो आधीन रहन्छन् ॥१२॥ जस्तै विमान मोरुलाई उडामाका बाँध्छन्, उसै गरी जो मनुष्यहरूलाई ज्ञानादि नामले वेदवाणीरूपी हाँगामा बाँधिएका छन् र जसलाई नाम-उपेक्षणी बन्धनमा बाँधिएका यो सबै जो व मयमीन भएनले बान् अलग गर्दै रहन्छन् ॥१३॥ हे दूत हो ! जसको मायाका वश भएर म, रुद्र, निष्कन्ति, वरुण, चन्द्र, अग्नि, शिव, वायु, ध्रुव, ब्रह्मा, विरबेदेव, बरगुण, माघमगण, मरुदुमणा, मिद्वेराजोऽ रुद्रगण र जसलाई रज तथा तमको स्पर्श पनि हुन सक्तैन, यस्ता भूत आदि अन्य प्रजापति तथा देवता सन्प्रधान भएर पनि जसका लोलाका कडा मन ज्ञान सकनन् ॥१४॥ १५॥ जस्तै संनारी मानिमा आपना प्रदशक जेष्ठलाई देख्न सकनन्, यस्तै आपनो अन्तःकरणमा जीवका साक्षीस्वरूपले स्थित जुन ईश्वरलाई प्राणी इन्द्रिय, मन, प्राण, रुद्र र ११॥ बापी आदि कसैले पनि ज्ञान गर्नैनन् ॥१६॥ ती आत्मतन्त्र, जगदीश्वर एवं मायापति भीहुरिका दूत को देखनामा सन्तै राम्रा र उनै जसो रूप, गुण तथा स्वभाव ११॥

४२, ता ५५ यम ता ५५ न ता ५५ ॥ १७ ॥ तौ देवदत्त वन्दित, दुर्दशा-लिङ्गस्वरूप र अतिभक्त्युक्त विष्णुका दृष्ट भगवद्भक्त मनुष्यनाई नितका श्रुवाट र तर्प बापा  
हृत्वाट मुर्गाक्ष राण्डछन् ॥ १८ ॥ साक्षात् भगवान्ते भनेको यो धर्म विषयमा ज्ञप्ति, देवता तथा मुरूप-मुष्ण मिद्वयगले पनि जान्न सकेनन्, भने असुर, मनुष्य, त्रिगाण र नारायण  
आदि के जान्न सम्मान् ॥ १९ ॥ हे दूत हो ! ब्रह्मा, नारद, शिवजी, सनत्कुमार कपिलदेव, श्वायम्भुव मनु, ब्रह्माद, जनक, सीष्ण, बलि, शुक्रदेव र य-यी बाहू न्या अंगान् पुत्र, ५॥  
एवं दूतोऽथ भगवन् धर्मको विषयमा ज्ञप्ति-अलि ब्रह्मदछन्, जसलाई जानिमकैपछि प्राणी कर्मरूपद ( हृत्कि ) प्राप्त गर्छन् ॥ २० ॥ २१ ॥ यस लोकमा भगवान्को नामोच्चारणको मान्य  
गर्हणको भक्तियोग नै मनुष्यको सर्वभद्रा प्रदान धर्म हो ॥ २२ ॥ हे शुभ हो ! हे, भगवान्को नामोच्चारणको महिमा यस्तो छ कि-जसको प्रभावले अज्ञातिल यस्तो पनि मृ-य शायन  
हृत्क मयो ॥ २३ ॥ अतएव सर्व मनुष्यको पाप ह्न नष्ट पार्नेको लागि भगवान्को गुण कर्मनिष्ठ सम्बन्ध राख्ने नामहृत्को कीर्तन गर्नु नै ठूलो भन्नु हो, किनकि न्यम मया ॥ २४ ॥

सुरपूजितानि दुर्दर्शलज्ज्ञानि महाद्भुतानि ॥ रक्षन्ति तद्भक्तिमतः परेभ्यो मत्तश्च मर्त्यानय सर्वतश्च ॥ १८ ॥ धर्मं तु साक्षाद्भगवत्पूजितं न वै  
विदुर्दृश्यो नापि देवाः ॥ न मिदमुरुगा असुरा मनुष्यः कुतश्च विद्याधरचारणादयः ॥ १९ ॥ स्वयंभूतारदः शम्भुः कुमारः कपिलो मनुः ॥  
ब्रह्मादो जनको भीष्मो बलिवैशासकिर्वयम् ॥ २० ॥ द्वादशैते विजानीमो धर्मं भागवतं भटाः ॥ शुद्धं विशुद्धं दुर्बोधं ये ज्ञात्वाऽमृतमनुते ॥ २१ ॥  
एतावानेव लोकेऽस्मिन्पुंसां धर्मः परः श्रुतः ॥ भक्तियोगे भगवति तन्नामग्रहणादिभिः ॥ २२ ॥ नामोच्चारणमाहात्म्यं हरेः पश्यन् पुत्रकाः ॥  
अजामिलोऽपि यनेव मृत्युपाशादमुच्यत ॥ २३ ॥ एतावताऽलमघनिर्हरणाय पुंसां सङ्कीर्तनं भगवतो गुणकर्मनाम्नाम् ॥ विक्रय्य पुत्रमध्वान्यद-  
जामिलोऽपि नारायणेति श्रियमाण इयाप मुक्तिम् ॥ २४ ॥ प्रायेण वेद तदिदं न महाजनोऽयं देव्या विमोहितमनिर्वृत माययाऽलम् ॥ त्रयो  
जडीकृतमतिर्मधुपुष्पितायां वेतानिके महति कर्मणि युज्यमानः ॥ २५ ॥ एवं विमृश्य सुधियो भगवत्यनन्ते सर्वार्थमना विदधते स्फुट भावयो-  
गम् ॥ त मे न दण्डमर्हन्त्यथ यद्यमीषां स्यात्पातकं तदपि हन्त्युरुगायवादः ॥ २६ ॥ ते देवमिदं परिगीतपवित्रगाथा ये साधवः ममदृशो भगव-  
त्प्रपन्नाः ॥ ताजोपमीदत हरेर्गदयाऽभिगुप्तनिषां वयं न च वयः प्रभवाम दण्डे ॥ २७ ॥ तानानयध्वमसतो विमुञ्चान्मुकुन्दपादारविन्दमकरन्दरमा-

अजामिलले मन बेलाया अवस्थ चित्तले आफ्नो छोरैलाई 'नारायण' यस्तो भनेर हाचनाले नै मुक्ति प्राप्त गर्न्यो ॥ २४ ॥ ठूला-ठूला प्रपञ्चिन विधान बनाउने महापुरुषहरूको  
बुद्धि पनि भगवान्को भाषाले मोहित हुन्छ । यसले हुन सक्छ कि ती भगवन्नाथ कीर्तनको माहात्म्य ज्ञाप्य नमस्को भए पनि स्वर्गादि लाडवाय फलहरूका बढाई मन बनाहापी  
र लामा-लामा वेद वाक्यमा चित्त अल्झाई ती बन्ध-धाम्पादि ठूला-ठूला कर्ममा नै जोकनभोग लागिरहे ॥ २५ ॥ हे दूत हो ! यो त्रिवारेर बुद्धिमान् पुरुष सर्व प्रकारले भगवान् अनन्तको नै  
भक्ति गर्दछन्, ती मेरो दण्डका पात्र कदापि होइनन् किनकि पहिले त उर्माहाग पाप हुने कर्मन र पछि केही पाप हुन्छ भने न्यमलाई भगवद्गुणमान तत्कालनष्ट पारिदिन्छ २६।  
उनको श्रवणाद्य तथा समदर्शी साधुजनका पवित्र चरित्रको देवता एवं सिद्धिपथ मान गरिरहन्छन् । ती भगवान्का महाल मदा सुरक्षित रहन्छन् । अतः उनोकाहो ति मां कश्चिद् न ज्ञान्

उनलाई इष्ट दिन म तथा साक्षात् काल पनि समर्थ हुँदैन ॥२७॥ तिस्रोहूक यहाँ भिन्नै बागोलाई ख्याउनु, जो सर्वसंग परिचायी र रम्य परमहंसद्वारा लेखित श्रीइन्द्रिका क्षण-कमल-  
मकरन्दको भीमो स्ताद त्यागेर नरकको द्वारकाली आफ्नो घरमा आसक्त रहने हुन् ॥२८॥ जपका जिभो भगवान्को नामहरकको कीर्तन गर्दैनन्, जपका चित्त नारायणका कण-कमलको  
स्मरण गर्दैनन् र जसको सस्तक एकपल्ट पनि भगवान् कृष्णको सामुन्ने न्युरन्, यो त भगवान् परिचर्यादि शुभ कृष्णबाट विमुख अथवा पुरुषलाई भिमी भनेर नयाउनु ॥२९॥ आफ्नो  
शून्यद्वारा जुन अपराध मणको छ, त्यसलाई उनी पुराण-पुरुष भगवान् कृष्ण भना मरुन् । म उनको सेवामा हात जोरेर सदा उपस्थित रहन्छु । ती परम प्रभुलाई हामीजस्ता अज्ञानी  
जनको अपराध क्षमा गर्नु नै उचित छ । ती सर्वव्यापक पुरुषोत्तमलाई हाम्रो मनोद्वेषः नमस्कार छ ॥३०॥ शुभ देवकी क-नुदुल-अनूप दे कुरुषेष्ट ! विष्णु भगवान्को जन्मजलमय  
नाथ सङ्कीर्तन नै हला-टुला पापलाई समूल नष्ट पार्ने प्रायश्चित्त हो, यो निश्चित ज्ञान ॥३१॥ विनाकि भगवान्का उदार चरित्रको पुनः पुनः भजन तथा कीर्तन गरिरहने

दजसम् ॥ निष्किङ्गनेः परमहंसकुले रसज्ञेर्जुष्टगृहे निरयवर्त्मनि बद्धतृष्णान् ॥ २८ ॥ जिह्वा न वक्ति भगवद्गुणनामधेयं चेतश्च न स्मरति  
तत्परणारविन्दम् ॥ कृष्णाय नो नमति पच्छिर एकदाऽपि तानानयध्वमसतोऽकृतविष्णुकृत्यान् ॥ २९ ॥ तत्त्वम्यतां स भगवान्पुरुषः पुराणो  
नारायणः स्वपुरुषैर्यदसत्कृतं नः ॥ स्वानामहो न विदुषां रचिताञ्जलीनां शान्तिर्गरीर्यासि नमः पुरुषाय भूम्ने ॥ ३० ॥ तस्मात्सङ्कीर्तनं विष्णो-  
र्जगन्मङ्गलमहंमाम् ॥ महतामपि कौरव्य विदुष्येकान्तिकनिष्कृतम् ॥ ३१ ॥ शृण्वतां गृणतां वीर्याण्युद्दामानि हरेर्महः ॥ यया मुजातया भक्त्या  
शुद्धयेनात्मा व्रतादिभिः ॥ ३२ ॥ कृष्णाङ्गप्रियद्वामधुलिङ्ग पुनर्विमृष्टमायारुणेषु रमते वृजिनावहेषु ॥ अन्यस्तु कामहत आत्मरजः प्रमार्ष्टुर्महिन  
कर्म यत एव रजः पुनः स्यात् ॥ ३३ ॥ इत्थं स्वभर्तृगदितं भगवन्महत्त्वं संस्मृत्य विस्मिनभियो यमकिङ्करास्ते ॥ नैवाच्युताश्रयजनं प्रतिराङ्गमाना  
द्रष्टुं च विन्यति ततः प्रमृत्तिसम राजन् ॥ ३४ ॥ इतिहाममिमं शुभं भगवान्कुम्भमम्भवः ॥ कथयामास मलय आसीनो हरिमर्चयन् ॥ ३५ ॥  
इति श्रीमद्भगवते महापुराणे षष्ठस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ राजोवाच ॥ देवामुरगणां सर्गो नगानां मृगपक्षिणाम् ॥ सामासिकस्तथा

पुरुषहरकको हृदय अगरी अनायाम उत्पन्न भगवद्भक्तिले हुइ हु-छ, न्यस्तो अह व्रत-पूजादिते शुद्ध हुन सक्नेर ॥३२॥ जो शशी भगवान्का चरणारविन्दको रसास्वादन मन  
असर सट्ट हुन्छन्, ती एकपल्ट हुन्छ मानेर त्यागिएको शाश्वत्यादक मायाका पुण्यहमा फेरि अलङ्घनन्, तर अन्य विषयलोडुप न्यक्ति आफ्ना दोषको मार्जन घनका लागि प्रायश्चित्त  
स्वरूप कर्ममा नै प्रवृत्त हुन्छन्-जस्माट फेरि दोषको नै उत्पत्ति भइरहन्छ ॥३३॥ हे राजन् ! आफ्ना स्वार्थले भनेको भगवान्को धन बलिमालाई स्मरण गरेर रमदृष्टतालाई  
टूलो विस्मय भयो । आफ्ना प्रभुको कृपणमा विश्वास गरेर त्यसै बेलादेखि ती आफ्नो विनाशको छंकाटे प्रभुका आश्रित पुरुषको नगोचै गर्दैनन्, ती उनलाई देख्ने डगोडन् ॥३४॥  
हे राजन् ! यो प्राप्त इतिहास भगवान् अगम-पक्षे मलयाचलमा बसेर भगवान्को पूजा गर्दा मरित मन्नुभएको थियो ॥३५॥ इति श्रीमद्भगवते महापुराणे षष्ठस्कन्धे वं ० गौरीशंकर 'बलिष्ठ'  
कृत् नेराली ज्ञानाटीकायां तृतीयांऽध्यायः ॥३॥ (हमगुह्यमोत्रो)-यति कथा सुनेर राजा परीक्षितले सोधे-हेमगवन् ! इन्द्रले स्वायम्भुव मन्वन्तरमा जुन देवता, असुर, मनुष्य, सर्प, मूष,





मार्को जीव मित्र भावले तथे संगपमै रहने जुन समेखको सद्भावलाई ज्ञान मकतेन, ता महेश्वरलाई म नमस्कार गर्दछु ॥२४॥ वेद, ज्ञान, इन्द्रिय, अन्तःकरण, पञ्चभूत तथा  
 त्रिगुण तन्मायाहरू यी सबै पृथक् इन्द्रिय र त्रिगुण अविच्छिन्ना देवताहरूको स्वरूपलाई पनि ज्ञान मस्तेनन्, तर जीव यी सबैमित र इनका कारणम्बर गुणहरूबाट  
 परिचित छन् ॥ तर यी सर्वको ज्ञाता मगर पनि यो जुन सर्वज्ञ परमात्माको विषयमा केही जान मकतेन, त्यस अनन्तको म स्तुति गरिरहेको छु ॥२५॥ दर्शन र स्मरण छार्की नाश  
 मएरति अब नाम-रूपको दृष्टिनायक मनको समाधि लायदैन, तर जुन एकमात्र आफ्नै स्वरूप स्थितिबाट नै ज्ञायमान हुन्छ र शुद्धचित्त नै जसको उपलब्धिमान छ, त्यो हृद्द ईश्वरस्वरूप  
 परमात्माको प्रणाम छ ॥२६॥ जस्तै याज्ञवल्क्य समिपेति नामका कथन मन्त्रले काठमा लुकेको अग्निलाई उन्पन्न ( प्रकट ) गर्दछन्, यसै गरी सत्ताहम मन्त्रकृतिणी अपना उपाधिबाट  
 लुकेर अनन्तः वरणमा गृहमावले स्थित जुन परमात्माको विवेकशील गुण आफ्नै बुद्धिद्वारा देख्दछन् ती मायाका सबै भेदलाई ध्यामिदिमपछि मोक्ष मुक्तब्रह्मले अनुभूत, मयनामा,

नमस्करोमि ॥ २४ ॥ देहोऽमवोऽक्षा मनवो भूतमात्रा नात्मानभन्यं च विदुः परं यत् ॥ सर्वं पुमान्वेद गणांश्च तज्ज्ञो न वेद सर्वज्ञमनन्तर्भादे  
 ॥ २५ ॥ यदोपरामो मनसो नामरूपरूपस्य दृष्टस्मृतिमं प्रोधात् ॥ य ईयते केवलया स्वमस्यया हंसाय तस्मै शुचिसद्मने नमः ॥ २६ ॥ मर्नापि-  
 णोऽन्तर्हृदि संनिवेशितं स्वशक्तिभिर्नवभिश्च त्रिवृद्धिः ॥ वक्तिं यथा दारुणि पांचदश्यं मनीषया निष्कर्षन्ति गृहम् ॥ २७ ॥ स वै ममाशेषविशेषमा-  
 यानिपेधनिर्वाणमुन्वानुभूतिः ॥ स सर्वनामा स च विश्वरूपः प्रसीदतामनिरुक्तात्मशक्तिः ॥ २८ ॥ यद्यभिरुक्तं वचमा निरूपितं धियाऽश्रभिर्वा  
 मनसा वात यस्य ॥ माभूत्स्वरूपं गुणरूपं हि यत्तत्स वै गुणापायविमर्गलक्षणः ॥ २९ ॥ यस्मिन्पतो रैन च यस्य यस्मै यद्यो यथा कुरुते  
 कार्यते च ॥ परावरेषां परमं प्राक्प्रमिदं तद्गद्य तद्धेतुरनन्यदेकम् ॥ ३० ॥ यच्छक्तयो वदतां वादिनां वै विवादसंवादभुवो भवन्ति ॥ कुर्वन्ति  
 चेथां मधुरात्ममोहं तस्मै नमोऽनन्तगुणाय भूम्ने ॥ ३१ ॥ अस्तीति नास्तीति च वस्तुनिष्ठयोरेकस्थयोभिन्नविरुद्धधर्मयोः ॥ अवैक्षितं किंचन योग-  
 सांख्ययोः मम परं त्वमुक्तं बृहत्तत् ॥ ३२ ॥ योऽनुग्रहार्थं भजतां पादमूलमनामरूपो भगवाननन्तः ॥ नामानि रूपाणि च जन्मकर्मभिर्नैजे म

विरयरूप तथा अनिवर्चनीय प्रभावशाली समस्त ममाधि प्रमन्न होउन् ॥२७॥२८॥ बाणाले जे कहिन्छ तथा बुद्धि, इन्द्रिय र मनले जो खोजिन्छ, त्यही उनको स्वरूप होइन ।  
 त्या त गुणको कार्य मात्र हो । त्यो परमात्मा त गुणको उत्पत्ति तथा प्रत्यक्षही बाणले देखिन्छ ॥२९॥ जसमा, जहाँबाट, जहाँद्वारा, जसको, जसकानिम्न, जुन कार्यको लागि र जो, जस  
 प्रकार गर्दछ मयको जसको प्रेरणाले त्यो ( जीव ) कार्यमा प्रवृत्त गर्ने गरिन्छ, त्यो सबै एकमात्र ब्रह्म नै हो, किमकि त्यो सबै कार्यकारणले र्सिन्छ छ र सत्तापीय, पितापीय,  
 भेदले रहित तथा सर्वको एकमात्र हेतु छ ॥३०॥ जसका शक्तिहरू वाद-विवाद गर्ने वादीहरूको विवाद तथा संवादको भूमिका भनेर उनलाई वागम्भार मोक्षमा पार्दै रहन्छन्, ती  
 अनन्त गुण-मुक्त सव्यवारी परमात्माको प्रणाम छ ॥३१॥ योटी वस्तुको विषयमा अस्ति अर्थात् 'छ' र नास्ति अर्थात् 'हैन' यी दुइ विरुद्ध तथा विभिन्न धर्मका प्रतिपादक योग  
 र सांख्यमा आफ्नाफना तर्कको अमुक्त जो एकैनाले तथा श्रेष्ठ वस्तु छ, त्यही ब्रह्म हो ॥३२॥ प्राकृत नाम तथा रूपले होन मगर पनि जुन अनन्त मयवत्तले आफ्ना परमात्मा



मन्त्र गन पुस्तकस्मा कुरा गनका लागि आफ्नो जन्म तथा कर्मद्वारा विविधरूप र नाम धारण गरेको बिषय, ती भगवान् समाधि प्रमन्न हाउन् ॥३३॥ जस्तै बापु पुर्थाका गुण अर्थात् गन्धको महायथा पाप्मर उमकै जस्तो प्रतीयमान हुन्छ, त्यस्तै नै जो अनर्थासी परमात्मा प्राकृत ज्ञानमार्ग द्वारा मनुष्यका बाबालुगार भिन्न-भिन्न देवताका रूपमा दृष्टिगोचर हुन्छन्, ती भगवान् मेरो मनोरथ पूर्ण गरुन् ॥३४॥ श्रीगुरुदेव मन्त्रुगुच्छ-हे कृतभ्रष्ट ! स्वो अवबर्षण तीर्थमा यत्र प्रकार स्तुति गरिभएकोछि मन्त्रवत्सल भगवान् ती स्तुति गन प्राचेतमदरुका समक्ष हुनुभयो ॥३५॥ स्वम बल्लत उनले आफ्ना चरण गल्छको कायमा राखेछा यिण । उनका लामा-सामा ज्ञाठ झुका यिण, तिबमा छह, चक्र, डाल, लखार, घुनुष, शाल, गदा र पाश चरण गरेको थिए ॥३६॥ उनको छरीर जलले भरिएको भैच समान स्वाम भियो, त्यसमाथि पीताम्बर सुशोभित थियो र उनको मुख तथा नेत्र प्रमन्न थिए । उनको मर्वाङ्ग वनमालाले ढाकिएको थियो । अरु र रोगितुम गजिले मर्वा स्वो शरीर मार्त नै हुन्छा ज्ञान भग्नेको थियो ॥३७॥ ती विद्याल सुदृष्ट, कटक, इच्छिदेका

महो परम. प्रसीदतु ॥ ३३ ॥ यः प्राकृतैर्ज्ञानपथैर्जनानां यथाशयं देहगतो विभाति ॥ यथाऽनिलः पार्थिवमाश्रितो गुण म ईश्वरो मे कुरुताम्भनो-  
रयम् ॥ ३४ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इति स्तुतः संस्तुतः स तस्मिन्मधमर्पणे ॥ आविरापीत्कुरुश्रेष्ठ भगवान्भक्तवत्सलः ॥ ३५ ॥ कृतपादः सुपणामि  
भलन्वाष्टमहाभुजः ॥ वक्रशङ्खामिचमंघुधनुःपाशगदाधरः ॥ ३६ ॥ पीतवामा धनश्यामः प्रमन्नवदनेक्षणः ॥ वनमालानिवीताङ्गो लमच्छ्रीवत्सको-  
स्तुभः ॥ ३७ ॥ महाकिरीटकटकः स्फुरन्मकरकुण्डलः ॥ काञ्च्यङ्गुलीयवलयनूपुराङ्गदमुषितः ॥ ३८ ॥ त्रैलोक्यमोहन रूपं विघ्नत्रिभुवनेश्वरः ॥  
वृत्तो नारदन्दाद्यैः पार्षदैः सुरयूथैः ॥ ३९ ॥ स्तूयमानोऽनुगायद्भिः सिद्धान्धर्वचारणैः ॥ रूपं तन्महदाश्रयं विचक्ष्यागतमाश्रमः ॥ ४० ॥  
नमाम दण्डवद्भूतो प्रहृष्टात्मा प्रजापतिः ॥ न किञ्चनोदीरयितुमशक्तीव्रया मुदा ॥ आपूरितमनोद्वारैर्हृदिन्य इव निश्ररैः ॥ ४१ ॥ तं तथाऽवन्तं  
भक्तं प्रजाकामं प्रजापतिम् ॥ चित्तज्ञः सर्वभूतानामिदमाह जनार्दनः ॥ ४२ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ प्राचेतस महाभाग संमिदस्तपसा  
भवान् ॥ मन्त्रद्वया मत्परया ययि भावं पर गतः ॥ ४३ ॥ श्रीनोऽहं ते प्रजानाथ यत्तेज्योद्वृंहणं तपः ॥ मनैष कामो भूतानां यद्वयासुर्वि-

मरुगच्छते कुण्डल, कर्ची (कन्धना), मोठी, कंकण, नूपुर तथा मङ्गदादि आभूषणहरूले विभूषित थियो ॥३८॥ यस प्रकार त्रिद्वयनवति भगवान् तानै लोभलाई मोहित पार्ने रूप धारण गरेर प्रकट हुनुभयो । ती नारद तथा नन्द मुनन्दादि पार्षद र अनेक देवनायकहरूले घेरिएका थिए ॥३९॥ उनका पछि-पछि गुणमान गन मित्र, गन्धर्व र चारणादि उनको स्तुति गर्दै हिँडिरहेथे । भगवान्को स्वो अतिरूप अद्भुत रूप देखेर प्रजापति दक्ष आशिष ब्रह्मा भय र प्रमन्न मनले पुष्पमा लक्ष्मणार परेर उनलाई प्रणाम गरे । जस्तै अनेक भगवान्को जल पाएर नदीहरू भरिन्छन् त्यस्तै नै परमानन्दको बेगले मन तथा हृदित्रयहरू रुद हुनाले गर्दा ती केशी बाग्मन सकेजन् ॥४०॥४१॥ स्वम यछि सबै जीवका मनको कुरा जान्ने भएका भगवान् यस प्रकार साक्षात् प्रणाम गन पूर्व प्रजा उत्पन्न गर्नका इच्छुक प्रजापति दक्षयित भन्नुहुन्छ । ४२. भगवान् आज्ञाहुन्छ-हे प्रचेताकापुत्र महामाग दक्ष ! तिम्रीलाई नप डाला जपम प्रकारको मित्रि दान मन्को छ, हिमकि मयति भद्रो मनाल निम्रो हृदयमा मेरो प्रति बालयो प्रम उन्लेर आएको छ । ४३॥ हे प्रजापते ! तिम्रो तपस्यामा विषयो वृद्धि

समस्त समस्त म तिमीमाथि सान्ने प्रपन्न सु । कारण यो हो—'प्राणीहरूको बुद्धि होम' यही नै मेरो कामना छ ॥ ४४ ॥ ब्रह्मा, शिव, तिम्रो, मनु तथा इन्द्र—यी सबै मेरा नै विभूतिहरू हुन् र यीनै प्राणीहरूको उत्पत्तिवा कारण हुन् ॥ ४५ ॥ हे प्रपन्न ! तू मेरो हृदय हो, विद्या मेरो शरीर हो, कर्म मेरो व्याप्ति हो र देवता मेरो प्राण हुन् ॥ ४६ ॥ सृष्टि-को आत्ममा विन्मात्र, कल्पक तथा सर्वतोभावले निदाएको जस्तै एकमात्र म नै थिई । मेरो अतिरिक्त बाहिर भित्र अरु कोही पनि छैनन् ॥ ४७ ॥ तब म अनन्त गुणशाली अनन्तवाट गुणवय ब्रह्माण्ड शरीर ब्रह्मद मया तब अपोनित्र र आदिपुरुष ब्रह्माजी जायमान म ॥ ४८ ॥ मेरो वीर्यबाट देवशत्रु प्रणा जब सृष्टि कार्य गर्ने प्रपन्न गर्न उद्यत भए तब उनले त्यस कार्यमा आफूलाई समर्पण पाए ॥ ४९ ॥ अति मेरै क्षमालुमार देववर ब्रह्माले कठिन तब गर र त्यसको प्रभावले उनले सर्वप्रथम तिम्रो नो प्रजापति-हरूको सृष्टि गरे । हे तात ! यी पञ्चजन नामका प्रजापतिकी क्षम्या हुन् र अमिकनी हनको नाम हो । हे प्रजापते ! तिम्रो इनाई आफ्नो पत्नीको रूपमा स्वीकार गर ॥ ५० ५१ ॥ तिम्रो

भूतयः ॥ ४४ ॥ ब्रह्मा भवो भवन्तश्च मनवो विबुधेश्वराः ॥ विभूतयो मम त्वेता भूतानां भूतिहेतवः ॥ ४५ ॥ तपो मे हृदयं ब्रह्मस्तनुर्विद्या क्रिया कृतिः ॥ अङ्गानि कनवो जाता धर्म आत्माऽमवः सुराः ॥ ४६ ॥ अहमेवासमेवाग्ने नान्यत्किञ्चनतरं बहिः ॥ संज्ञानमात्रमव्यक्तं ससुप्तमिव विश्वतः ॥ ४७ ॥ प्रपन्नन्तगुणेऽनन्ते गुणतो गुणविप्रहः ॥ यदासीत्त एवाद्य स्वयंभूः समभूदजः ॥ ४८ ॥ म वै यदा महादेवो मम वीर्योपवृंहितः ॥ मेने स्खलमिवात्मानमुद्यतः सर्गकर्मणि ॥ ४९ ॥ अथ मेऽभिहितो देवस्तपोऽतप्यत दारुणम् ॥ नव विश्वमृजो युष्मात् यनादाव-सृजद्विभुः ॥ ५० ॥ एष पञ्चजनस्याङ्ग दुहिता वै प्रजापतेः ॥ अमिकनी नाम पत्नीत्वे प्रजेश प्रतिगृह्यताम् ॥ ५१ ॥ मिथुनव्यवायधर्मव प्रजा-सर्गमिमं पुनः ॥ मिथुनव्यवायधर्मिण्यां भूरिशो भावयिष्यमि ॥ ५२ ॥ त्वतोऽधस्तात्प्रजाः सर्वा मिथुनीभूय मायया ॥ मदीयया भविष्यन्ति हरिष्यन्ति च ते बलिम् ॥ ५३ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्युक्त्वा मिषतस्तस्य भगवान्विश्वभावनः ॥ स्वप्नोपलब्धार्थं हव तत्रैवान्तर्दधे हरिः ॥ ५४ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठस्कन्धे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ तस्यां स पाञ्चजन्यां वै विष्णुमायोपवृंहितः ॥ इयं भक्तान्मानयुतं पुत्रानजनयद्विभुः ॥ १ ॥ अपृथग्धर्मशीलास्ते सर्वे दाक्षायणा नृप ॥ पित्रा प्रोक्ताः प्रजासर्गे प्रतीचीं प्रययुर्दिशम् ॥ २ ॥ तत्र नारायणगर-

दाष्टत्वभावले रति-धर्मलाई स्वीकार गरेर यी सैपुन-धर्म हुने मायाबाट धेरै प्रजा उत्पन्न गर्नेछी ॥ ५२ ॥ तिम्रोपत्तिका तारा प्रजा मेरो मायाले सैपुन-धर्म इत्या नै उत्पन्न हुनेछन् र सदा मेरै सेवाना तत्पर रहने छन् ॥ ५३ ॥ शुकदेव भन्नुहुन्छ—हे राजन् ! प्रजापति दक्षमित त्यति मेनेर विश्वभावन भगवान् उनले हेदाँदै त्यहीँ यस प्रज्ञा अन्तर्धान भए, जस्तै पिउंछे पछि स्वप्नको संसार नष्ट भएर जान्छ ॥ ५४ ॥ इति श्री मद्भागवते महापुराणे षष्ठस्कन्धे नेपाली भाषाटीकायां चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ( नारदजीको उपदेखले इयं र दाक्षायण नामका दक्षपुत्र विरक्त हुनु र नारदलाई दक्षको आप )—शुकदेवजी भन्नुहुन्छ—हे राजन् ! विष्णु भगवान्को मायाले बृद्धिमा तथा सर्व दक्षले पञ्चजनकी छोरीबाट इयं नामका यस राजा पुत्र उत्पन्न गरे ॥ १ ॥ हे भूपाल ! यी सब दक्ष-पुत्र समान स्वभावका थिए । जब तिनका पिता प्रजापति दक्षले तिनलाई प्रजा ( सन्तान ) उत्पन्न गर्न आज्ञा दिए तब

नौ मने तपस्या गर्न पश्चिम दिशातिर गए ॥ २ ॥ जहाँ-स्मिथुनद समुद्रमा गएर मिल्यछ, त्यहाँ 'नारायण-प्रोवर' नामको पीठा धेरै ठूलो तीर्थ छ र जनेकृष्ण-मुनि तथा मित्रजन-यहाँ बस्नेछे ॥ ३ ॥ यस तीर्थमा श्वान गर्नामात्र उनको अन्तःस्वर्गको मत पक्कालियो र तिनको बुद्धि शारदाशय धर्ममा लाग्यो, तैरिन ती आफ्ना पिताको आज्ञामा आनन्द रहनाले पौर तपस्या गर्न लागे । यस प्रकार प्रजाको बुद्धिमा सागि उपयोगशील गौ द्रष्टुप्रवृत्तलाई नागदबीले देखे ॥ ६-५ ॥ तिनको नगीचै गएर नागदले मने-ने हर्षमण्य, तिमी प्रजापालक भएर पनि ठूला भुल रहेछौ । यस पृथ्वीको अन्तर्ग नदेखिबन तिमी प्रजालाई बमरी उत्पन्न गर्दछौ । ॥ ६ ॥ घउटे घुरघ हुने राम्रलाई निम्कने बाटो नदेखिने प्याललाई, बहुरूपिणी स्त्रीलाई, व्यभिचारिणी स्त्रीको पसिलाई दुबै छेउबाट टाँसिएर बने नदीलाई, पञ्चमे पदार्थको संयोगले बनेको धरलाई, चिच-विचिच प्याँस हुने कुनै इमलाई, झुर र बसले निबिल तथा स्वयं घुमिरहने बकलाई नैलेख रथा आफ्ना वास्तविक पिताको आज्ञालाई नपुष्टे नै उनको अनुरूप सृष्टि बमरी गर्न हर्षदछौ । ॥ ७-९ ॥ कुचदेवजी भन्नुहुन्छ—

[illegible]

या अन्तर्कर्मले के लाभ होला ? ॥१४॥ जाँची-लोड़ी कुने कुठटा भार्याकां मरुतिमा परेर पनि मरर जानासु, स्पष्ट बरी बहुरूपिणी बुद्धिको संमंगले येरबयं अष्ट मरर त्यसकी मुख-दुःख-  
 र्मपणी गानितकलाई प्राप्त ब्रवीलाई नमान्ने पुरुषको यम संसारमा विवेक-शून्य धर्मशलापले के लाभ हुने वाला छ ? ॥१५॥ संसारको उन्धवि तथा मंदार गर्ने मण्डी, इतलोक तथा  
 परलोकस्वरूपी दुई दिनारामसम्म फैलिपुकी र हुलो वेगले पने वध मायाकृपिणी मदीलाई जो जन्दैन्, त्यस उन्मल पुस्तलाई अन्य अन्तर्कर्मले के लाभ होला ? ॥१६॥ न्यो अन्तर्यामी  
 परम पुरुष पचीन नरवको अदृश्य पेना छ । कार्य-कारण मसुटापटा अविद्याताम्यरूप रम्य कृपको रूप नजानिकन अन्तर्कर्मले के लाभ होला ? ॥१७॥ बन्धन र मोक्ष-  
 का विवेकले पूर्ण ईश्वर प्रतिपादक शास्त्रलाई छाडेर तथा जड-चेतनको ज्ञान प्राप्त नगरेर पहिचुंछ कर्मले के लाभ होला ? ॥१८॥ यस प्रकार सारा जगत्लाई जाहूतिर आफणित मनबाला,

पातमनो बुद्धिः स्वैरिणीव गुणान्विता ॥ तन्निष्ठाभगतस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥ १४ ॥ तत्सङ्गश्चरितैश्वर्यं संसरन्तं कुमार्यवत् ॥ तद्गतीरनुधस्येह  
 किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥ १५ ॥ सुदृष्टायकरीं मायां वेलाह्वलान्तवेमिताम् ॥ मत्तस्य तामविज्ञाय किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥ १६ ॥ पञ्चविंशतितत्त्वानां  
 पुरुषोऽनुभूतदर्पणम् ॥ अप्यात्ममनुष्यस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥ १७ ॥ ऐश्वरं शास्त्रमुत्तृज्य बन्धमोक्षानुदर्शनम् ॥ विविक्तपदमज्ञाय किम-  
 सत्कर्मभिर्भवेत् ॥ १८ ॥ कालचक्रं भ्रमिन्तीक्ष्णं सर्व निष्कर्षयजगत् ॥ स्वतन्त्रमनुष्यस्येह किमसत्कर्मभिर्भवेत् ॥ १९ ॥ शास्त्रस्य पितुरादेशं यो न  
 वेद निवर्तकम् ॥ कथं तदनुरूपाय गुणविभक्त्युपक्रमेत् ॥ २० ॥ इत व्यवसिता राजन्हर्षथा एकचेतसः ॥ प्रययुस्तं परिक्रम्य पन्थानमनिवर्तनम्  
 ॥ २१ ॥ स्वरब्रह्मणि निर्मातृहृषिकेशपदाम्बुजे ॥ असृष्टं चित्तमावेश्य लोकाननुचरन्मुनिः ॥ २२ ॥ नाशं निशम्य पुत्राणां नाग्दन्ध्रीलशालि-

अनिशय स्वतन्त्र तथा कालचक्रका तीखो घुम्तीलाई नजान्ने पुरुषलाई अन्य स्वयं एभंरुले के लाभ होला ? ॥१९॥ जा पुरुष पिता हो शास्त्रको निर्वाण परक आज्ञालाई  
 भार्देन, यो गुणमा आम्भावान् पुरुष निहृदिमा बसरी तपर होला ? ॥२०॥ हे राजन । यौटा मनुले यमो निष्ठिद गरेर ती हर्षहरुले नरदको परिक्रमा गरेर न्यो पटो समाप-जडा-  
 वाट प्राणोले केरि फर्नु पैंन ॥२१॥ यसपछि नरदजी पनि स्वरब्रह्ममा भगवान् कृष्णका चरण-कमलमा असृष्टरुपले आपन चित्त मियर गरेर अन्य लोमा विचरन

॥१॥ नजानेमा जसले दुव बण्डामा ईश्वर प्राप्त होला । यस सत्यमा कथे विचरका पिम्बल पिहान् उपरिचत मिय, तर रामको प्रपनको उतर करेले दिन सकेन । अन्धकार गहिरिद गयला मिय । ती पर  
 मागणी-आपनी आभारगत सोधे—'विमली कसो जानुमको छ ?' शाला भनिन्—'राजा कसले तथा डाकेका छन्, त्यसमा जानु मण्डी छ ।' तत्काल अशक्त पनि उठी पुगे । तिनको चरीमा आठ ठाक  
 न जा । माया परेका देखेर समाजबद्धक होला लागी । ती सत्य बानको हाँसेको आशयभारि अलिकति पनि खानि भएन । मरु ती पनि उठिरुठिद हाँस सारे । अन्धकारित समाजदर्शनले सोधे—'विमली किन हाँसेका ?'  
 समाजबद्ध हो सत्यकलित सोधे—'सिद्धिबद्ध किन हाँसेका ?' ती सम्भवले भने—'सिद्ध आठ ठाउँमा बाँसी करीर देखेर हामीलाई हाँसेको छ ।' अशक्तले भने—'हाड मासुको रसकहरूको सजा देखेर मलाई पनि हाँस  
 गन लाग्यो कि-१६ मिर्छाहरूले मेरो सान नदेरेर केवल गरेर हेको ।' हो कुनै छुनर रामा कन्कराई आभार्ये मयो र ती ब्यापकको निपुणता देखेर तिनका पाठमा म्युरिद । अशक्तले भने रामन् । तिनो आफनो परे  
 ग गतिव सत्य मानाद देऊ ।' शालासे सोधे—'यो सत्य मै किन ?' अशक्तले भने रामर दिन दिदी कुन समय र हृदय करीर, जसो मनलाई देऊ । रामा कनकले भागनो सह्यतमक मन कनलाई सुपरीद, मन  
 निर-निष्ठ भयो के रामा । यसै वज्रदेखि रामा कनक विवेक कनि सारे ।

गर्जनामे ॥२१॥ यस्या जव नारदजीको उपदेश पाएर आफना जोत सम्पन्न पुत्रलाई कनकपाट प्युत हुनेर प्रवर्षानि दछलाई हुना भन्दाय मरो । कहिले काहीँ सत्पन्तान पनि  
 शोकको कारण बन्दछन् ॥२३॥ त्यसपछि ब्रह्माजीले निकै सद्गद्गद्-मुसाई गरेपछि दक्षले पत्नी पञ्चजनीबाट शबलात्व नामका एक इजरा छोरा अरु उत्पन्न गरे ॥२४॥ ती पनि  
 पिताको ब्रह्मा मानेर प्रमोदचिकी सङ्कल्प गरी उहाँ नारायण-सर्वस्वमा गथ, जहाँ गएर उभन भूवर्जहरूले मिडि पाएका दिए ॥२५॥ त्यस सरोवरमा भाव नुहाउनाले पनि तिनका  
 मनको सम्पूर्ण मयल पछाडियो र ती परब्रह्म अर्थात् ॐ कारको जप गर्दै चार तपःपा गर्नतागे ॥२६॥ ती सबैले केही महाना केवल ब्रह्म र त्यसपछि केवल बापु भिएर यस  
 यन्त्रको जप गर्दै मन्त्राक्षिति विष्णु भगवान्को आराधना गरे ॥२७॥ ॐ परम पुरुष र ब्रह्मान् आत्मा स्वरूप नारायणलाई नमस्कार छ । ती विशुद्ध स-वगुणका आधार  
 तथा वषट्कर्मस्वरूप परमेश्वरको हामी चिन्तन गर्दछौं ॥२८॥ हे राजेन्द्र ! यस प्रकार सृष्टि बुद्धिका इच्छुक ती शबलाश्वहरूको पनि नगर्षे गण एक दिन देखि नारदले पहिले

नाम् ॥ अन्वतप्यत कः शोचन्मुप्रजस्त्वं शुचां पदम् ॥ २३ ॥ स भूयः पावजन्थायामजेन परिसान्त्वितः ॥ पुत्रानजनपदक्षः शबलाश्वान्सह-  
 स्रयः ॥२४॥ तेऽपि पित्रा समादिष्टाः प्रजामर्गे धृतव्रताः ॥ नारायणमरो जगमुर्यत्र सिद्धाः स्वपूर्वजाः ॥ २५ ॥ तदुपस्पर्शनादेव विनिर्धृतमला-  
 रायाः ॥ जपन्तो ब्रह्म परमं तेपुस्तेऽत्र महत्तपः ॥ २६ ॥ अन्मज्ञाः कतिचिन्मामान्कतिविद्वायुभोजनाः ॥ आराधयन्मन्त्रमिमं भ्यस्यन्त इडस्य-  
 तिम् ॥ २७ ॥ ॐ नमो नारायणाय पुरुषाय महात्मने ॥ विशुद्धसत्त्वधिष्ण्याय ब्रह्महंसाय धीमहि ॥ २८ ॥ इति तानपि राजेन्द्र प्रतिसर्गधियो  
 मुनिः ॥ उपेत्य नारदः ब्राह्म वाचःकृतानि पूर्ववत् ॥ २९ ॥ दाक्षायणाः संमृणुत गदतो निगमं मम ॥ अन्विच्छतानुपदवीं भ्रातृणां भ्रातृवत्सलाः  
 ॥३०॥ भ्रातृणां प्रायणं भ्राता योऽनुतिष्ठति धर्मवित् ॥ स पुण्यवन्धुः पुरुषो मरुद्भिः सह मोदते ॥ ३१ ॥ एतावदुक्त्वा प्रययौ नारदोऽमोघद-  
 र्शनः ॥ तेऽपि चान्वगमन्मार्गं भ्रातृणामेव मारिष ॥ ३२ ॥ सध्रीचीनं प्रतीचीनं परस्यानुपय गताः ॥ नाद्यापि ते निवर्तन्ते पश्चिमा यामिनीरिव  
 ॥३३॥ द्युतस्मिन्काल उत्पातान्बह्वन्परश्चप्रजापतिः ॥ पूर्ववज्जारदकृतं पुत्रनाशमुपाभूणोत् ॥ ३४ ॥ चुकोप नारदायामौ पुत्रशोकविमूर्छितः ॥  
 देवर्षिमुपलभ्याह रोषाद्रिस्फुरिताधरः ॥ ३५ ॥ दक्ष उवाच ॥ अहो असाधो साधूनां साधुलिङ्गेन नस्तवया ॥ अमाध्वकार्यमकाणां भिक्षो-

के ममान कृतवाक्यमा यस प्रकार भने-॥२९॥ 'हे दक्षपुत्र हो ! मैले भनेको हुन हे आश्वत्थ हो ! तिमिले आफ्ना दाजुहरूकै बाटोमा चल्नु उचित छ ॥३०॥ जुन धर्मज्ञ भ्राता  
 आफ्ना दाजुहरूको बाटो समाउँछन्, त्यो पुण्य बन्नु पुरुष परलोकमा मरुगमहरूसित हुन्छ मन्दछ' ॥३१॥ हे राजन् ! शबलाश्वहरूसित न्यति भनेर अमोघ दक्षन नारदजी त्यहाँबाट  
 हिँडि गए र ती दक्ष कुमारहरूले पनि आफ्ना दाजुहरूको बाटो समाए ॥३२॥ ती आफ्नो अन्तर्मुखी इच्छि द्वारा प्राप्त हुने योग्य समीचीन तथा परमेश्वरलाई प्राप्त गराउने  
 बाटोमा हिँड्न लागे, जसले अतीव राम्रि हुने ती फेरि फरक आएनन् ॥३३॥ त्यसै अवसरमा अनेक गरिका उत्पात हुन लागेको देखेर जब प्रजापति दक्षले नारदजीको  
 घोरनाले कहिले धर्स्ते आफ्ना, अरु पुत्रहरूलाई पनि बहृम्यपाट प्युत भएको हुनेर पुत्र शोकले मूर्च्छित भई नारदजी नाथि मान्दै पिपाए र जब ती भेटिए, तब दक्षले भने ।

यम स्थित वर्ता रिसते उनको अघोरोंह कामिगुहको बियां ॥ ३४ ३५ ॥ दहले भने—अरे दुष्ट ! तैले माथिबाट साधु जस्तै भेष बनाएर मसित यो कुरा व्यवहार गरिस, जो मेरा वरमपरायण छोराहरूलाई संन्यास मार्गको उपदेश दिई तिनलाई छुट्टि वरमबाट विमुख पारिदियो ॥ ३६ ॥ हे पापी ! जो अरिले देव, अपि हथा पितृकृतबाट झुक् भयो धिएन, भिक्षु कर्मको विषयमा केही पनि विचार गरेका थिएनन्, ती मेरा पुत्रको हलोक र परलोक दुवै लोक प्राप्त हुने भएलाई तैले नष्ट पारिस ॥ ३७ ॥ तँ बालकहरूको बुद्धि विमान धेरै हल्लो निदेसी होस् । यत प्रकट भगवानका यत्नाई बलश्रिक पार्ने अरु पनि तँ निलंज्वला माष भगवान्को पापदहमा रहन्छस् ॥ ३८ ॥ हे पुत्र ! तँबाहेक अरु सबै भगवत्पथक सबदा सबै प्राणीहरूमा कृपा गर्न काँट रहन्छन् । तँ व सौहार्दको नाशक र छत्रता नगर्नेको पनि हुनु होस् ॥ ३९ ॥ के तँलाई थाहा छ—तिनले संन्यास वैद्य धारण मनमात्रले नै नेहरूको बन्धन काटिदिने भएको छान्ति तिनलाई प्राप्त हुन मक्छ ! तेरो यो विचार उचित होइन किनकि ज्ञानी भजेकन केवल तैले मनपरी शिक्षा दिनाले नै तिनलाई वैराग्य प्राप्त हुनेछ

मार्गः प्रदर्शितः ॥ ३६ ॥ ऋषेभिरमुक्तानाममीमांसितकर्मणाम् ॥ विधातः श्रेयमः पाप लोकयोरुभयोः कृतः ॥ ३७ ॥ एवं त्वं निरनुकोशो बालानां मतिभिद्धरेः ॥ पार्श्वमध्ये चरमि यशोहा निरपत्रपः ॥ ३८ ॥ ननु भागवता नित्यं भूतानुग्रहकातराः ॥ ऋते त्वां सोदृढयन् वै वैरङ्क-  
रमवैरिणाम् ॥ ३९ ॥ नेत्थं पुंसां विरागः स्यात्तथा केवलिना मृषा ॥ मन्यसे यद्युपशमं स्नेहपाशानिकृन्तनम् ॥ ४० ॥ नानुभूय न जानाति पुमान्विषयतीक्ष्णताम् ॥ निर्विद्येत स्वयं तस्मान्न तथा भिन्नधीः परैः ॥ ४१ ॥ यन्नस्त्वं कर्ममंधानी माघृतां गृहमेधिनाम् ॥ कृतवानमि दुर्मयं विम्रियं तव म्रियतम् ॥ ४२ ॥ तन्तुकृन्तन यन्नस्त्वमभद्रमचरः पुनः ॥ तस्मात्लोकेषु ते मूढ न भवेद्भ्रमतः पदम् ॥ ४३ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ प्रति-  
जग्राह तद्वाढं नारदः माघुर्ममतः ॥ एतावान्साधुवादो हि तितिक्षेत्तेश्वरः भव्यम् ॥ ४४ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पष्ठस्कन्धे नारदशापो नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ ततः प्रचेतमोऽमिकन्यामनुनीतः स्वयंमुखा ॥ षष्टिं सज्जनयामास हृदिनृः पितृवत्सलाः ॥ १ ॥ दश धर्माप्य कायेन्दोर्द्विषद् त्रिणव दत्तवान् ॥ मृताङ्गिरः कृशास्वेभ्यो द्वे द्वे तार्क्ष्याय चापराः ॥ २ ॥ नमधेयान्यमूर्धं त्वं मापत्यानां च मे मृषु ॥

॥ ४० ॥ हुने पनि मनुष्य अहमम् विषयको अनुसर गर्दैन, स्वमम् त्यस्ताई तिनको वदना ज्ञात हुन मक्छैन । तिनको दुःखरूपताको स्वयं अनुभव गरेपछि प्राणीलाई जस्तो वैराग्य प्राप्त हुन्छ, त्यस्तो वैराग्य अर्थात् मनपरी दिएका शिक्षाले हुदैन ॥ ४१ ॥ पर्मे मर्यादाका प्रतिपालक हामी तँ रङ्गदृष्टलाई तैले जुन पहिले छट्टा अनिय मरिस्, त्यो रैले सहन गरेको थिरे ॥ ४२ ॥ तर हे मेरा संन्यासको उच्छेदन गर्ने पापी ! केहि पनि तैले हाम्रो अहित गरिस । अतः हे पुत्र ! सबै लोकहरूमा बुद्धिरहने लेो कहिले रैटा अखिले निश्चित स्थान हुने छैन ( तँ यथा ठाण ठक्कर खाइरहन्छस् ) ॥ ४३ ॥ शुद्धवर्गी भन्नहुन्छ—हे राजन ! अनि साधु-सन्तानि नारदजीले 'असल कुरा हो' भन्ने दृष्टको त्यो आप स्वीकार गरे, किनकि संसारमा साधु त्यही हो जो छलछाली अरु पनि आफ्नो अपराध सहन गर्छो ॥ ४४ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पष्ठस्कन्धे वं गीरीशंकर 'वसिष्ठ' कृत वेदाङ्गी भाषा टीकायां पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ( प्रज्ञाननिष्ठका पाटी छाँटीक र तिनो बंध विनाश )—शुद्धवर्गी भन्नहुन्छ—हे राजन ! त्यसपछि अन्तर्गतीले बुझाएपछि प्रज्ञापति दक्षले आफ्नी

भार्या कश्चिन्निवाट सगरी कन्याहक उत्पन्न मरे ॥ १ ॥ ती सर्व विद्वत्तत्वा धिए । ताम्बे वमप्री धमलाह, तह छंदा १२५५५५, मनाइर चन्नालाह, दुइ-दुइ छंदा भूत, अङ्गिरा  
र कृष्णभलाई र चोप-चल कन्या तास्य ( १२५५ ) लाई दिए ॥ २ ॥ हे राजन् ॥ ती दत्त वन्या र तिनका संतुष्टिका नाम हुन । तिनै मन्वानहकले ( स्वयं, मर्य तथा पाताल )  
यो तौनै लोक मरिए ॥ ३ ॥ भानु, लम्बा, ककुम, जामि, विष्वा, साध्या, मरुत्वती, वसु, मूर्तार्ता र मरुत्वती-यी दत्त धर्मका भार्या थिए । अर तिनका छंदाहकको नाम भन्दकु,  
सुन ॥ ४ ॥ हे वृष ॥ मातुका छोरा देववृषम र उनका पुत्र इन्द्रसेन मर । लम्बाको पुत्र विद्योत र उनका स्तनपितु नामरा ज्ञेय मर्यो ॥ ५ ॥ ककुमको पुत्र संकट र उनको कीकट  
तथा वीकटका सबै छोरा दुर्गाभिमानि देवता मर । यसै प्रकार जामिबाट स्वर्ग तथा उत्तको नन्दि उत्पन्न मर ॥ ६ ॥ विष्वाका विश्वदेव मर । तौत्को मनाइ छ-निनस नन्तान  
मरन्त ॥ साध्याबाट साध्वगण तथा तिनीबाट अर्धनिद्रको जन्म मर्यो ॥ ७ ॥ मरुत्वतीबाट मरुमान र जयन्त दुइ छंदा उत्पन्न मर । जयन्त माध्याव वासुदेवका

यासां प्रसूतिप्रमवेलोका आपूरितास्त्रयः ॥ ३ ॥ भानुर्लम्बा ककुब्जामिर्विष्वा साध्या मरुत्वती ॥ वसुर्मुहूर्ता मंकल्या धर्मपत्न्यः सुताञ्जशु ॥ ४ ॥  
भानोस्तु देवकृपम इन्द्रसेनस्ततो वृष ॥ विद्योत आसीलम्बायास्ततश्च स्तनपितवः ॥ ५ ॥ ककुमः संकटस्तस्य कीकटस्तनयो यतः ॥  
भुवो दुर्गाणि जामेयः स्वर्गो नन्दिस्ततोऽभवत् ॥ ६ ॥ विश्वेदेवास्तु विश्वाया अप्रजास्तान्प्रचक्षते ॥ माध्वो गणस्तु माध्याया अर्धमिन्द्रिस्तु  
तस्तुतः ॥ ७ ॥ मरुत्वोरश्च जयन्तरश्च मरुत्वर्त्या बभूवतुः ॥ जयन्तो वासुदेवोऽश उपेन्द्र हति यं विदुः ॥ ८ ॥ मौहूर्तिका देवगणा मुहूर्तायाश्च  
जङ्गिर ॥ ये वै फलं प्रयच्छन्ति भूतानां स्वस्वकालजम् ॥ ९ ॥ संकल्पायाश्च संकल्पः कामः संकल्पजः स्मृतः ॥ वमवोऽष्टौ वमोः पुत्रास्तेषां  
नामानि मे शृणु ॥ १० ॥ द्रोणः प्राणो ध्रुवोऽर्कोऽग्निर्देवो वसुविभावसुः ॥ द्रोण्याभिमतैः पत्न्या हर्षशोकभयादयः ॥ ११ ॥ प्राणस्योर्जस्ततो  
भार्या सह आयुः पुरोजवः ॥ ध्रुवस्य भार्या धरणिरस्मृत विविधाः पुरः ॥ १२ ॥ अर्कस्य वामना भार्या पुत्रास्तर्पादयः स्मृताः ॥ अग्नेर्भार्या वसो-  
धर्या पुत्रा द्रविणकादयः ॥ १३ ॥ स्कन्दश्च कृत्तिकापुत्रो गे विशाखादयस्ततः ॥ दोषस्य शर्वरीपुत्रः शिशुमारो हरेः कला ॥ १४ ॥ वमोराङ्गिरसी

१२५५ पिए, उनलाई उपेन्द्र अग्ने नामले पनि जान्दछन् ॥ ८ ॥ मुहूर्ता द्वारा मुहूर्तका अभिमानि देवता जन्मे-को जीवलाई बेला-बेलामा उनको वमोराङ्गिरसी नामको पुत्र जन्मे  
गर्दछन् ॥ ९ ॥ संकल्पाबाट मरुत्वर्त्या उत्पत्ति मर्यो । पितृ संस्कारका पुत्र 'काम' नामले विख्यात मर । वसुका पुत्र माटे वसु मर । तिनका नाम भन्दकु, सुन ॥ १० ॥ द्रोण, प्राण,  
ध्रुव, अर्क, अग्नि, दोष, वसु र विभावसु । तिनमा द्रोणको आमेमति नामरा पत्नीबाट हर्ष, शोक भय-आदि उत्पन्न मर ॥ ११ ॥ प्राणको पत्नी ऊर्ध्वराबाट वसु, आयु र  
पुरोजव नामका तीन पुत्र उत्पन्न मर र ध्रुवको पत्नी धरणीले अनेक नगरहरू उत्पन्न गरिन् ॥ १२ ॥ अर्कको पत्नी वामनाबाट तर्पा आदि पुत्र जन्म भोगे नामका पुत्र र  
पत्नी धारवस्त द्रविणकादि अनेक छोरा मर । कृत्तिका-पुत्र स्कन्द पनि अग्निबाट उत्पन्न मर । विष्वा । ती स्कन्दका विद्याध आदि छंदा मर ॥ १३ ॥ वामो राङ्गिरसी

ममवान् ॥ अश्वमेधं दध्यात् उदयन्त मय ॥ १३ ॥ १४ ॥ वृद्धी पत्नी आङ्गिरसीवाट स्निग्धाहकः वधान निवन्तर्वा जन्मे । रीवाट नाधुपयन्तु र उन्मत्ता निरवेदेव र साधुगम जन्मे ॥ १५ ॥ विनायसुखी पत्नी उवाका गृध्र, रोचिष र आतप हीन पुत्र मय । इतमा आगपका पन्थयांम या पांच प्रहरको दिन पुत्ररूपमा उदयन्त मय । पिनेले गर्दा जनक कर्ममा प्रवृत्त हुन्छन् ॥ १६ ॥ इच्छा अरु वन्यामप्ये भूतकी भार्या सुरुवात कोटिशः रुद्र उदयन्त मय । तीव्रप्ये रैवत, अज, भव, सोम, वाम, उग्र, वृषाकपि, अजैशवाद, महिर्बुध्न्य, बहुकर र महान् यी प्यार रुद्र रूप मानिन्छन् । यसै प्रकार अनेक भूत तथा विनायकहरूको उत्पत्ति भयो, जुन ती रुद्रका मित्र मय ॥ १७ ॥ १८ ॥ अंगिरा प्रजापतिर्वा जेठो रुद्र स्वधाते विदग्धमसम् र कात्स्न्य पत्नीले अपर्वाङ्गिरम नामको एक वेदसार्थी पुत्ररूपमा प्राप्त गरे ॥ १९ ॥ यसै प्रकार कुशावले आफ्नी भार्या अर्षिवाट धूमकेतु तथा विष्णावट वेदधिरा, देवत, वयुन एवं मनु यी चार पुत्र उदयन्त गरे ॥ २० ॥ शर्षपी विनता, कद्रु, पृष्णी तथा यामिनी नामका चार स्त्री थिए । तिनमा पतङ्गीले पङ्क्तिहरू र यामिनीले फटिङ्गाहरू उदयन्त गरे ॥ २० ॥

पुत्री विश्वकर्माऽऽकृतीपतिः ॥ ततो मनुष्मत्पुत्रोऽभूद्विश्वे माध्या मनोः सुताः ॥ १५ ॥ विभावसोरसुतोषा गृध्र रोचिषमातपम् ॥ पश्यामोऽथ भूतानि तेन जायति कर्मसु ॥ १६ ॥ सरूपाऽमृत सृतस्य भार्या रुद्राश्च कोटिशः ॥ रैवतोऽजो भवो भीमो वाम उग्रो वृषाकपिः ॥ १७ ॥ अजैकपादहर्बुध्न्यो बहुरूपो महानिति ॥ रुद्रस्य पापंदाश्चान्ये घोरा भूतविनायकाः ॥ १८ ॥ प्रजापतेरङ्गिरमः स्वधा पत्नी पितृनृप ॥ अथर्वाङ्गिरसं वेदं पुत्रत्वे चाकरोत्तम्य ॥ १९ ॥ कृशाश्वोऽर्षिषि भार्यायां धूमकेशमजीजनत् ॥ विष्णायां वेदशिरो देवत वयुनं मनुम् ॥ २० ॥ ताक्ष्यस्य विनता कद्रुः पतङ्गी यामिनी इति ॥ पतङ्गसूत पतगान्यामिनी शलमानथ ॥ २१ ॥ मुष्णाऽमृत गरुडं साक्षाद्यज्ञेशवाहनम् ॥ सूर्यमृतमनूरं च कद्रुना गाननेकराः ॥ २२ ॥ कृत्तिकादीनि नक्षत्राणीन्दोः पत्न्यस्तु भारत ॥ दशरापालोऽनपत्यस्तासु यक्षप्रह्लादितः ॥ २३ ॥ पुनः प्रमाद्य तं सोमः कल्पा लेभे क्षयादिताः ॥ मृशु नामानि लोकानी मातृणां शक्रराणि च ॥ २४ ॥ अथ कश्यपपत्नीनां यत्प्रसूतमिदं जगत् ॥ अदितिर्दितिर्दनुः काष्ठा अरिश्ठा सुरता इला ॥ २५ ॥ मुनिः क्रोधवरा ताप्रा सुरभिः मरमा तिभिः ॥ तिमेर्यादोगणा आयन् श्वपदाः मरमा सुताः ॥ २६ ॥ सुरभर्मद्विषा गात्रो ये चान्य द्विशका नृप ॥ ताप्रायाः श्वेनगृध्राद्या मुनेरभ्यस्मां गणा ॥ २७ ॥ दन्द्शुकादयः सर्पा राजन् क्रोधवशात्मजाः ॥

यसो वक्ष्य मृषणा अर्षात् तिनतावाट मास्त्रात् विन्तु ममवान् रुद्र बाहन् मद्रु तथा सर्वका मार्षि अरुण जावमान भए र रुद्रवाट अनेक नामको उत्पत्ति भयो ॥ २२ ॥ हे मरुतन्दन ! हीनता आदि सजाइय नागमय पन्त्रभावा भार्या थिए । जुन समय दक्षको आपले पन्त्रमालाई क्षयगम लाग्यो । अतएव ती पत्नीहरूबाट उनका जुन सन्तान भएन्न् ॥ २३ ॥ प्रजापति दध्यात् पुनः प्रकन पारेपछि उनलाई कुम्भपथमा बस्न दत्ताहरू मुखल दक्षमा पुर्ण हुने वरदान मिल्यो । तैनि तिनका सन्तान भएन्न् । त्यसपछि जमदग्ता मारा जगत् १०५०० भएन्न्, ती कश्यप-पत्नीहरूको नाम हुन् । ती थिए-अदिति, दिति, दनु, शम्भु, अविष्ठा, मरुता, इला, मुनि, क्रोधवशा, ताप्रा, मरमा र तिमेरी । तीमध्ये तिमेरिका ठाँगा ५०० भएन्न् र मरमा १०० भएन्न् । ताप्रादि श्वपदगण उदयन्त भए ॥ २५ ॥ २६ ॥ हे नृप ! सुर-रवाट महिष गर्द र अन्य दुई सुर पशु उदयन्त भए । उवावाट बाज र गिद्ध आदि पशु जन्मिए ।



दक्षकी मुनि नाम्नी धानीवाट अन्नाहकका मधुदाय उ वन्न भद्र ॥२७॥ हे राजन् ! ऋधेशवाट इन्द्रशुक्र आदि सपंगण उत्पन्न भए, उतै गरी सबै वृष इलावाट र सबै राक्षस सुरमावाट उत्पन्न भए ॥२८॥ अरिहावाट गन्धर्गण र काष्ठावाट एक सुत हुने वृष उत्पन्न भए । करवपकी पत्नी इतवाट एकद्वी छोरा जन्मिए । तीमध्ये ठूला-ठूला दानवका नाम हरु हुन-॥२९॥ ती धिण-द्विपूर्वा, जम्बर, अश्वि, हयग्रीव, पिमावसु, अयोमुख शकुशिरा, स्वर्भानु, कविल, अरुण, पुलोमा, वृषपर्वा, एकचक्र, धूमकेतु, विरूपाक्ष, विप्रचित्ति, तथा दुर्जन ॥३०॥३१॥ स्वर्भानु दानवकी कन्या सुप्रभावि नमुचिक र वृषपर्वाकी छोरी शर्मिष्ठासित महाबली नहुषनन्दन ययातिको विवाह मयको थियो ॥३२॥ वैशानस दानवकी चार सुन्दरी छोरीहरू उपदानवी, हयशिरा, पुलोमा र कालका नामले विख्यात भए । तीमध्ये उपदानवीसित हिरण्याक्षको र हयशिरासित क्रतुको विवाह भयो । पुलोमा तथा कालका वी दुवै वैशानस पुत्रीको भगवान् ब्रह्माको आज्ञाले करवपजीमित विवाह भयो । तिनैद्वारा पैलोमा तथा कालकेय नामका एक हजार एगवीर दानव उत्पन्न

इलाया शूरुदाः सर्वे पातुधानाश्च सौरसाः ॥ २८ ॥ अरिष्टायाश्च गन्धर्वाः काष्ठाया द्विशकेतराः ॥ सुता दनोरेकवष्टिस्तेषां प्राधानिकाञ्छु  
॥ २९ ॥ द्विपूर्वा शम्बरोऽरिष्टो हयग्रीवो विभावसुः ॥ अयोमुखः शकुशिराः स्वर्भानुः कविलोऽरुणः ॥ ३० ॥ पुलोमा वृषपर्वा च एकचक्रोऽनु-  
तापनः ॥ धूमकेतो विरूपाक्षो विप्रचित्तिश्च दुर्जयः ॥ ३१ ॥ स्वर्भानोः सुप्रभा कन्यामुवाह नमुचिः किल ॥ वृषपर्वणस्तु शर्मिष्ठा ययातिर्नाहुषो  
बली ॥ ३२ ॥ वैशानरमुता पाश्च चतस्रश्चरुदर्शनाः ॥ उपदानवी हयशिरा पुलोमा कालका तथा ॥ ३३ ॥ उपदानवी हिरण्याक्षः क्रतुर्हयशिरा  
नृप ॥ पुलोमा कालका च द्वे वैशानरसुते तु कः ॥ ३४ ॥ उपरमेऽय भगवान्करयणो ब्रह्मचोदितः ॥ पौलोमाः कालकेयाश्च दानवा युद्धशालिनः  
॥ ३५ ॥ तयोः पश्चिमहस्याणि यज्ञान्तांस्ते पितुः पिता ॥ जघान स्वर्गतो राजन्नेक इन्द्रभियङ्करः ॥ ३६ ॥ विप्रचित्तिः मिहिकाया शतं चैकमजीज-  
नत् ॥ राहुष्येष्टं केतुशतं श्रद्धत्वं य उपागताः ॥ ३७ ॥ अथातः श्रूयतां वंशो योऽदितेरनुपूर्वशः ॥ यत्र नारायणो देवः स्वार्शेनावतरद्विभुः  
॥ ३८ ॥ विवस्वानवमा पूषा त्वष्टाऽय सविता भगः ॥ धाता विधाता वरुणो मित्रः शक्र उपक्रमः ॥ ३९ ॥ विवरवतः श्राद्धदेव संज्ञाऽस्यत वे  
मनुम् ॥ मियुनं च महाभागा यमं देवं यमी तथा ॥ सैव सृत्वाऽय वडवा नामत्यौ सुपुत्रे भुवि ॥४०॥ छाया शनैश्चरं लेभे सावर्णि च मनु ततः ॥

भए ॥३३-३५॥ ती दानव सर्वका यक्षमा विघ्न पाई रहन्थे । यस कारण हे राजन् ! इन्द्रको भलो मन भएका सिमा पितामह अनुजले जब ती स्वर्गमा बरहथे, त्यसै इच्छा एकले भएर तिनीहरूलाई मारेका थिए ॥३६॥ विप्रचित्ति दानवले सिहिकाको गर्भवाट र कस्य पुत्र उत्पन्न गर्‍यो, जसमा सबभन्दा ठेठो राहु थियो र जेब सय पुत्र केतु कहिन्थे । पछि भएर ती सबै ब्रह्मवमा प्राप्त भए ॥ ३७ ॥ अब य क्रमशः अदितिका बंशको वर्णन गर्दैछु, सुन-यम बंशमा सर्वन्यायक, आछात् नारायण आफ्नो अञ्जले असीसौ शक्र थिए ॥३८॥ विवस्वान, अयमा, पूषा, त्वष्टा, सविता, भग, धाता, विधाता, वरुण, मित्र, शक्र र उपक्रम यी ब्रह्म आदिभ्य अदितिका नै छोरा थिए ॥३९॥ विवस्वानले आफ्नी भाया बहामागा अष्टविंशोवाट श्राद्धदेव सन्तु, यम र यमी यी दुवैलाई उत्पन्न गरे, अनि तिनै भन्नादेखले पांटीको रूप धारण गरेर दुवै अधिनीकुमारलाई उत्पन्न गरिन् ॥४०॥ विवस्वानकी

अथ मायां क्षायायाः कर्तव्यं तथा मायया मनु नामका दूरे पुत्र एवं सपत्नी नामकी कन्या भी तीन सन्तान जन्मे दिवस्वानुकी कन्या तपतीले संवरणलाई आफ्नो पति रोजिन् ॥४१॥  
 अर्पमा र उनको पत्नी मातृकाका पुत्र गर्भणी अर्थात् कृताकृत ज्ञानगन्धर्वन वृष्य मण्ड । तिनैद्वारा भ्रष्टाजीले मनुष्य जातिका प्राण्य मादि चारै वर्णको कन्यना गरे ॥ ४२ ॥ पूषा  
 निःसन्तान भिण् । तिनका दान पिण्डन, -पर्म क्षरण ती पिण्डको अन्न खान्ने । पूर्वमयमाती दक्षमाणि कुपित महादेवतिर किञ्च दाँव पारेर होसिथे, त्यसै क्षरण तिनका दाँव  
 मायिदिग्य ॥ ४३ ॥ देवदेवकी अनुजा ( दाहिनी ) रचना न्वहाकी पत्नी सिद् ॥ ती दूद्वारा मन्त्रिरेव र महापराक्रमी विश्वरूप उत्पन्न मण्ड ॥ ४४ ॥ यसपि विश्वरूप देवता-  
 हर्षा शत्रु ( दैत्य ) का दौहित्र ( नाती ) भिण्, तापनि जब इन्द्रद्वारा अपमानित भएर देवगुह गृहस्थितिले देवताहरूको वीरोद्विग्न स्वर्गदिग्, तब देवताले उनलाई ( विश्वरूप )  
 लाई आफ्नो पुरोहित तुल्याए ॥ ४५ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठ-कण्डे नेत्राली मापष्टीकायां षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ( देवताले इहस्पतिको ब्रह्मबान गर्भले ऐश्वर्यहीन  
 हुनु र चिरवहपलाई पुरोहित तुल्याउनु )—यति तथा सुनेर परीक्षितले बोधे—हे भगवन् ! आचार्य गृहस्थितिले आफ्ना प्रिय देवतालाई किन स्वर्गोत्थे ? ती द्वारा आफ्ना

कन्या च तपती या वै ब्रह्मे संवरणं पतिम् ॥ ४१ ॥ अर्यम्णो मातृका पत्नी ततश्चर्पणयः सुताः ॥ यत्र वै मानुषी जातिर्ब्रह्मणा चोपकल्पिता  
 ॥ ४२ ॥ पूषाऽनपत्यः पिशादी भग्नदन्तोऽभवत्पुत्रा ॥ योऽमो दक्षाय कुपितं जहाम विवृतद्विजः ॥ ४३ ॥ त्वष्टैत्यानुजा मायां रचना नाम  
 कन्यका ॥ संनिवेशस्तयोर्जज्ञे विश्वरूपश्च वीर्यवान् ॥ ४४ ॥ तं वदिते सुरगणा दौहित्रं द्विपतामपि ॥ विमलेन परित्यक्ता गुरुणाऽऽक्षिप्तसेन यत्  
 ॥ ४५ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ राजोवाच ॥ कस्य देतोः परित्यक्ता आचार्येणात्मनः सुगः ॥ एतदाचक्ष्व  
 भगवन्निष्प्राणात्मकम् गुरो ॥ १ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इन्द्रमिश्रभुवनैश्वर्यमदोल्लङ्घितसत्पथः ॥ मरुद्विर्वसुभिरुद्धैरादित्यैर्धुभिर्नृप ॥ २ ॥ विश्वेदे-  
 वैश्च सायैश्च नास्तत्वाभ्यां परिश्रितः ॥ मिद्विचारणमन्धर्वैर्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥ ३ ॥ विद्याधराप्सरोभिश्च किन्नरैः पतंगीसैः ॥ निषेव्यमाणो  
 मध्वान्स्त्रुयमानश्च भारत ॥ ४ ॥ उपसीयमानो तलितमास्थानाभ्यासनाश्रितः ॥ पाण्डुरेणातपत्रेण चन्द्रमण्डलचारुणा ॥ ५ ॥ युक्तश्चान्यैः  
 पारमेष्ठ्यैश्चामरव्यजनादिभिः ॥ विराजमानः पौलोम्या महाधार्मिनया भृशम् ॥ ६ ॥ स यदा परमाचार्यं देवानामात्मनश्च ह ॥ नाम्न्यनन्दतः संप्राप्तं

शुरूको के स्पतिब्रह्म भयो, त्यो भन्नुहवन् ॥ १ ॥ शुकदेवजी भन्नुहुन्छ—हे राजन् ! एक समय त्रिभुवनको ऐश्वर्यमदले मत भएर सन्तान छाड्ने इन्द्र प्रकृतिनापूर्वक इन्द्राजीनित  
 आफ्नो सभामा उच्च सिद्धामनसा श्लोका विष्ट । मरुत् वसु, रुद्र, आदित्य, आहु, विश्वेदेव, माध्यगण र अस्त्रिनीकुमार तिनरो सेवा गर्दै भिण् । मिष्ट, पाराण, मन्धर्व, अनेक  
 ब्रह्मवादी हुनि, विद्याधर, अप्सरा, किन्नर, ध्वी र नम्रा तिनको सेवा र स्तुति पारिरेथे । सर्वैति ललित स्वरमा उनको गुण भाइरहेको थियो । तिनको आसिर चन्द्रमण्डल र रात्रो  
 र सेनो छत्र लगाइएका थियो र उचम चमर न्यजन आदि राजोचित पिङ्ग र्यहाँ विद्यमान थिए । २ ६ ॥ त्यसै बलत आफ्मा र देवताहरूका गुह तथा सुरासुर बन्धित सुनिष्ठ  
 इहस्पतिलाई सभामा तपस्विष्ट देखेर पनि जब इन्द्रले उनको प्रायुःप्राण आचार्य आएका देखेता स्वर्गमा तथा ठडेर आत्ममादि दिई छाकुर गरेमन् र ती आफ्नो आत्मनाड उठेन

अनि वरुण मयभं तथा त्रिभुवनदत्ता शिवाय बुद्धमणि तत्काल नमोवाह फलित । एतिले ने उनलें बुद्धिहाते—पों ऐश्वर्यदको विचार हो, ती नरालो आपनो घर गए । ७९ ॥  
जब इन्द्रलाई मन्त्रना र विचार मयभं—मैने आपना कृपकृतनालो सांचो स्वरूप गुरुको अवमान गरे, तब ही भणिका समामा स्वयं आकृत ई भिन्नकानें लगे ॥ १० ॥ उनलें  
मने—म तच्छुद्धि द्वारा या घेरे ठूलो अपराध भयो, ऐश्वर्यदमा अन्धो जहर यम देवमामा आएका मुझको अर्द्धा गरे ॥ ११ ॥ जमलें मोहप्रस्त जहर देवताहरूको  
अधिपति मगर पनि मेरो मनमा बन्धो आसुरी मोक्ष ज्ञान भयो, तब इन्द्र-लक्ष्मीको पनि कुन बुद्धिमान ब्यक्ति इच्छा गतौ ॥ १२ ॥ असलें यतों विचार छ कि सावर्णीय  
राजा जब मिथ्यायना बन्धु छ उस बल्लत कोही आए पनि नउठोम, ती व्यक्ति उत्तम धर्मको मयांदा जन्दैदम ॥ १३ ॥ यस्ता कुमायेंको उपदेशक र धार नरकगामी सुखंदा बचन-

प्रत्युत्थानामनादिभिः ॥ ७ ॥ वाचस्पति मुनिवरं सुगमुरनमस्कृतम् ॥ नोच्चवालापनादिन्द्रः पश्यन्नपि मभागतम् ॥ ८ ॥ ततो निर्गत्य महमा  
कविरा झरमः श्रुतः ॥ आययो स्वगृहं नृणां विद्वज्जीमदविक्रियाम् ॥ ९ ॥ तद्वत् प्रतिबुद्धचेन्द्रो गुरुहेलनमात्मनः ॥ गृहं यामात्र मदमि स्वयमात्मा  
नमात्माना ॥ १० ॥ अहो यत् मयाऽमात्रु कृतं वै दध्नुदिना ॥ यन्मयैश्वर्यमत्तेन गुरुः मदमि काकृतः ॥ ११ ॥ कां गृहं त्यष्टितो लक्ष्मीं  
त्रिविष्टपतेरपि ॥ ययाऽहमासुरं भावं नीतोऽयं विबुधेश्वरः ॥ १२ ॥ ये पारमेष्ठ्या धियणमधिनिष्ठन्नकञ्चन ॥ प्रत्युत्तिष्ठेदिति नृयुधर्मं ते न परं विदुः  
॥ १३ ॥ तेषां कुपथदेष्टृणां पततां तममि ह्यधः ॥ ये श्रद्धयुर्वचस्ते वै मञ्जन्त्यमालवा इव ॥ १४ ॥ अयाहममराचार्यमगाधधिषणं द्विजम् ॥  
प्रमादयिष्ये निराशः शीर्ष्णां तत्त्वरणं स्पृशद् ॥ १५ ॥ एवं क्तिन्तयत्तनस्य मधोऽनो भगवान्गृहात् ॥ बृहस्पतिर्गतोऽष्टादशं गतिमध्यात्ममायया  
॥ १६ ॥ गुरोर्नाधिगतः संज्ञां परीक्षन्भगवान्स्वराद् ॥ ध्यायन्धिष्या सुरैर्युक्तः शर्म नालभतात्मनः ॥ १७ ॥ तन्मृत्वेवागुगः सर्वं  
आश्रित्योशनसं मतम् ॥ देवान्प्रत्युद्यमं चकुरुर्मुदा आततायिनः ॥ १८ ॥ तैर्वमृष्टेषुभिस्तीक्ष्णैर्निभिन्नाद्गौरवाहवः ॥ नृहार्ण शरणं जग्मुः

मा नो विधात मददन्तु, तौ दृक्काले वनका दृक्काला चदेका पुनपुनक र्वा वाच दलमा हृदयन्तु ॥ १४ ॥ अतः अन्त म धृष्टी न्यामेर अवाध दुद्धि शुद्धिर्वा उन्तर्वा गणमा पात्र  
रास्तेर सुमो पाहुं ॥ १५ ॥ जत्र हृदय यम प्रकार आपन्त अकन्त्यमा पठितो गदै पिण, यमै वलव भगवन्त हृदयति आपनो वागवलेन अलङ्घित मण ॥ १६ ॥ धर्म मान्दी र्वा  
पुनर्वा केदी पनो लगने, अन्त भगवन्त हृदय अन्य देवताक सन्ति कुनै अन्य उपाय विधाने लोम, वि-तु आपनो बुद्धिते मो केदी पति निश्चय गने नम्रध भगवन्त र उन्तर्वा विग  
शान्त भगवन्त ॥ १७ ॥ यो ममाचार वाग्न भदोन्त्यत तथा आनतापी अन्त, असुगुह्य शुक्लपायकी अनुमति पाय्य शुक्लास्ते सुनञ्जित नम्र देवता मधि आदत्तमे ॥ १८ ॥ १५-१८

[illegible]

छात्रिका तीक्षा बाणले विष्णु र बाहु आदि जंग छिन्न-भिन्न हुनाले ठाठको निहुराण इन्द्रसमेत सबै देवता ब्रह्मादीको छरणपा पुगे ॥ १९ ॥ देवताहरूलाई अल्पज पीडित देखेर भगवान् ब्रह्मादीले अतिशय कृपापूर्वक उनलाई वीर्य दिई सप्त प्रकाश मनुमपो ॥ २० ॥ ब्रह्मादी मनुहुन्छ—हे देवता हो ! तान्ने खेदको हुरा हो ! तिम्रो निकै ठूलो अनर्थ भयो, पेशवर्मदलं मय मयर् तो जिनेन्द्रिय तथा ब्रह्मज्ञानी ब्राह्मणको छकत गर्नेनी ॥ २१ ॥ यो तिम्रो त्यही कर्मको फल हो—तिमीहरू समुद्रिजाली मयर् पनि आपुमन्दा दुर्बल शत्रुमित हान्नी ॥ २२ ॥ हे इन्द्र ! आपना गुरुको अपमान गर्नाले झीन-बल हुने आपना शत्रुहृति नै हेर ( बहिले तिनको के दृष्टा घियो तर ) बाज ती आपना गुरु शुकाचार्यको मत्स्यपूर्वक आराधना गर्नाले कति उन्नत भएछा छन् । हेर, सबै दिनमा यी आपना गुरु शुकाका भक्त दैत्य मेरो लोक पनि खोस्ने छन् । २३ ॥ गुरु शुकाचार्यबाट अर्थात्सिद्धिको शिक्षा पाएका यी भवेय मन्त्र हुने दैत्य जाको स्वगतलाई के ठान्दछन् ? जमका सहायक गर्छि, ब्राह्मण र भगवान् हुन्छन्, ती श्रेष्ठ पुरुषको कहिल्यै पनि अमङ्गल हुन सक्नेन । २४ ॥

महेन्द्रा नतकन्धराः ॥ १६ ॥ तांस्तथाऽप्यर्दितान्वीक्ष्य भगवानात्मभुरजः ॥ कृपया परया देव उवाच परिसान्त्वयन् ॥ २० ॥ ब्रह्मो-  
वाच ॥ अहो वत सुरश्रेष्ठा ह्यभद्र वः कृतं महत् ॥ ब्रह्मिष्ठं ब्राह्मण दान्तमैश्वर्यान्नाभ्यनन्दत ॥ २१ ॥ तरयायमनयस्यामीत्परेभ्यो  
वः पराभवः ॥ प्रक्षीणेभ्यः स्ववैरिभ्यः समृद्धानां च यत्सुराः ॥ २२ ॥ मयवन्दिषतः पश्य प्रक्षीणान्पुर्वतिक्रमात् ॥ सम्प्रत्युपचिता-  
न्मूयः काव्यमाराध्य भक्तितः ॥ आददीरन्विलपनं ममापि भृगुदेवताः ॥ २३ ॥ त्रिविष्टपं किं गणयन्त्यभेद्यमन्त्रा मृगूणामनुशिक्षि-  
तार्याः ॥ न विप्रमोविन्दगवीश्वराणां भवन्त्यभद्राणि नरेश्वराणाम् ॥ २४ ॥ तद्विश्वरूपं भजताशु विप्रं तपस्विनं त्वाष्ट्रमयात्मकन्तम् ॥  
महाजितोऽर्थात्म विधास्यते वो यदि क्षमिष्यन्मुतास्य कर्म ॥ २५ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ त एवमुदिता राजन्ब्रह्मणा विगतज्वराः ॥  
ऋषिं त्वाष्ट्रमुपप्रज्य परिष्वज्येदममुवन् ॥ २६ ॥ देवा ऊचुः ॥ नयं तेऽतिथयः प्राण आश्रमं भद्रमस्तु ते ॥ कामः सम्पाद्यतां  
तान पितॄणां ममयोचितः ॥ २७ ॥ पुत्राणां हि परो धर्मः पितृशुश्रूषणं सताम् ॥ अपि पुत्रवतां ब्रह्मन्किमुत ब्रह्मचारिणाम् ॥ २८ ॥  
आचार्यां ब्रह्मणो मूर्तिः पिताः मूर्तिः प्रजापतेः ॥ आता मरुत्पतेर्मूर्तिर्माता साक्षात्सितेस्तनुः ॥ २९ ॥ दयाया भगिनी मूर्तिर्धर्मस्या-

अनप्य निमी छिट्टै खलाका छाँरा विश्वरूपलाई ज्ञात । ती ब्राह्मण सपत्नी तथा आत्मज्ञानी छन् । यदि तिमी तिनका घटुझट्ट सहन सक्छी भने तिम्रोबाट अझर पाएर ती तिम्रा भर्ने मना । य पूर्ण परिदिन्दन् ॥ २५ ॥ गुरुदेवकी मनुहुन्छ—हे राजन् ! ब्रह्मादीले यस्तो मनेपछि देवगणको सत्त्वाप हरायो । उन्काल ती विश्वरूप अधिकाई पुगे र उनलाई अंकमाल गरेर यस प्रकार मन्त्र लागे । २६ ॥ देवता मन्दछन्—हे तान । तिम्रो मङ्गल होस् । हामीहरू तिम्रो आभयमा नन्दाकिन भएका अतिथि हो । अतः तिमी आपना पितृहरूको ममयोजित हुन्छा पूर्ण य ॥ २७ ॥ अमल मन्त्राको भवेयन्दा ठूलो धर्म आपना गुरुजनको सेवा गर्नु नै हुन्छ । त्यसमाथि ब्रह्मचारीको त कुनै के भन्नु छ ? ॥ २८ ॥ आफ्नो आचार्य ( मन्त्र मुनाउने गुरु । केन्द्राई पिता प्रजापत ब्रह्मालाई, माई मरुत्यपि इन्द्रको र माता साक्षात् पृथ्वीको मूर्ति मानिन्छन् ॥ २९ ॥ यनै प्रकार बाहिर हयालाई, अतिथि धर्मलाई

अध्यागत अग्निहोत्रं तथा सौ जीव आकाशना आ माता सृष्टिं हुन्तु ॥ ३० ॥ हे शिव । हाथी तिरा पिट् ही । आपना अनुकूलित फाजतः पूनाम् दामा हुता कष्टमा परं का ला । अतः आपनो खोबलके हामो मद्यां संकट निवारण गर्ने सिमी हाथो कुरा मान ॥ ३१ ॥ सिमी मद्यहानी प्राण्य हुनाले हाजा गुठ ही । हाथी निमालाई आपना शान्त्य तुन्वाउँछी । केही यस्तो घर कि भित्रो श्माचले हाथी आफ्ना खनुमा पित्रव प्राप्तगरी ॥ ३२ ॥ यो अनिरुद्धे हुना नै होइन-म हजुरको बालक हुँ, अनि गुठ कमरी बन्तमकलु । कुरा के भने प्रयाजन निद्रिका लायि तानाको कण-बन्दना गर्नमा पनि कुनै निन्दाको कुरा हुँदैन । हे ब्रह्मन् । केवल अवस्था नै सम्माननीय बन्ने कारण हुन सक्नेन । सम्मान न वेदको ज्ञानले जाउँछ ॥ ३३ ॥ छुट्देवजी मन्ददुन्द-हे राजन् । ती देवनादरुहाग पौरोहित्यको निमित्त प्रार्थित सदायी विश्वरूप ब्रह्मन् मधुर वार्तामा यमरी मन्त्र लागे ॥ ३४ ॥ विश्वरूपले भने पौरोहित्य कर्मले ब्रह्मतेज ध्वज मण्डर जान्छ, अतः परमेश्वर पुण्य त्यनको निन्दा नै गरेरआएका छन् । हे देवगण हो । जब हजुर मने जना मलाई यो स्वीकार मन प्रार्थना गर गइनु

स्माऽतिथिः स्म्यम् ॥ अग्नेरभ्यगातो मूर्तिः सर्वभूतानि चात्मनः ॥ ३० ॥ तस्मात्पितृणां मानानामार्ति परपराश्रयम् ॥ तपमाऽपनयन्तात मन्देशं कर्तुमर्हमि ॥ ३१ ॥ वृणीमहे त्वोपाध्यायं नद्विष्टं ब्राह्मणं गुरुम् ॥ यथाऽञ्जना विजेष्यामः सपत्नीस्तव तेजसा ॥ ३२ ॥ न गर्हयन्ति ह्येषु यविष्ठाङ्घ्रिभवादनम् ॥ छन्दोभ्योऽन्यत्र न ब्रह्मन् यो ज्यैष्ठ्यस्य कारणम् ॥ ३३ ॥ ऋषिरवाच ॥ अभ्यर्चितः सुराणोः पौरोहित्ये महातपाः ॥ स विश्वरूपस्तानाह भ्रमन्नः श्लक्ष्णया गिरा ॥ ३४ ॥ विश्वरूप उवाच ॥ विगर्हितं धर्मशीलेनैवैवर्च्यव्ययम् ॥ कथं नु मद्विधो नाथा लोके शौरभ्याचितम् ॥ प्रत्याख्यास्यति तच्छिष्यः स एव स्वार्थं उच्यते ॥ ३५ ॥ अकिञ्चनानां हि धनं शिलोञ्छनं तेनेह निर्वातितमाधुमतिक्रयः ॥ कथं विगर्हं नु करोम्यधीश्वरा पौरोधसं ह्यप्यति येन दुर्मतिः ॥ ३६ ॥ तथापि न प्रतिनृषां गुरुभिः प्रार्थितं कियत् ॥ भवतां प्रार्थितं सर्वं प्राणैर्यैश्च साधये ॥ ३७ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ तेभ्य एवं प्रतिश्रुत्य विश्वरूपो महातपाः ॥ पौरोहित्यं वृतश्रुके परमेष समाधिना ॥ ३८ ॥ सुरद्विषां श्रियं गुप्तमौशनस्यापि विद्याया ॥ आच्छिद्यादान्महेन्द्राय वैष्णव्या विद्यया विभुः ॥ ३९ ॥ यथा गुप्तः सहस्राक्षो जिभ्येऽमुरचमुर्विभुः ॥ तां प्राह स महेन्द्राय विश्वरूप उदारधीः ॥ ४० ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ राजावाच ॥ क्या गुप्तः

बयको छ, तब हजुरको शिष्य ब्रह्मन्को व्यक्ति । यस्तो अवस्थामा बसरो गर्ने सबहु ? जियको सौ मन्दा हुला स्वार्थ यही हो-गुरुजनको आज्ञा पालन गर्दै रहोम् ॥ ३५ ॥ हे देवता हो । अकिञ्चन हुनिरहको सर्वभूता हुला धन शिलोञ्छयि नै हो । त्यस द्वारा साधु गुरुका सबै गृहस्थांचित सत्त्वमहत्को पालन गन न अतिशय निन्दनीय पौरोहित्य कर्म कमरी गर्ने मकीला । जबले केवल दुष्ट युद्ध हुनेलाई नै ब्रह्मन्मा प्राप्त हुन्छ ॥ ३६ ॥ तैपनि अब म अरु केही पनि भन्दिन किनकि हजुर गुरुजनले के मान्नुभएको छ र ? हजुरका सबै काननाहक न आपनो बाब र धन गुमाएर पनि सिद्ध भनहु ॥ ३७ ॥ छुट्देवजी मन्ददुन्द-हे राजन् । ती देवनादरुहित त्यस्तो प्रसिद्धा भरेर तपस्वी विश्वरूप हुला तत्परताले उनीहरूको पौरोहित्य गर्नथाले ॥ ३८ ॥ परम भ्रमण विचाररूपले आफ्नी वैष्णवी विद्याको इमारले शुकाचारको विद्याबस्ने सुगंधित मण्डप पनि दैत्यहरूको राज्यतामा नैति



हात्, खड्ग, गदा, घनुष, बाण र पाश यो आठ बाण्य धारण गरेका छन्, ती अणिमादि आठ गेयय तथा आठ ब्रह्मरूपे सुप्रांभित भगवान् सबै प्रकारले मेरो रक्षा गरन् ॥१२॥  
 मन्त्रमूर्ति भगवान् जलमा जलजन्तुको रक्षण-पाखरे मेरो रक्षा गरन् । वटुनाथन रूप चारव गन भएका श्रोत्रि बापनी मायाशक्तिले बलमा मेरो रक्षा गरन् । जाकाशमा दिव्य ६४  
 धारी श्रीचक्र भगवान् मेरो रक्षा गरन् ॥१३॥ दुर्ग, वन तथा युद्धस्थलदिमा नमिह भगवान् मेरो रक्षा गरन् । जो हिरण्यकशिपु आदि दैत्यपतिका भन्नु हुन् जमका धनपत्र अट्टहासले  
 गुञ्जयमान भएका तथा गम्वर्ती दैत्यपुहकका गर्भपात रूपका थिए ॥१४॥ जमते आफ्ना दाहामा पृथ्वीलाई धारण गरेका थिए ही ब्रह्ममूर्ति बाराह भगवान् बाटोमा मलाई  
 बचाउन् यम प्रहार पर्वतका राकुनामा पराजय तथा विदेशमा टङ्गन सहित मत्तायव भगवान् रामचन्द्र मेरो रक्षा गरन् ॥१५॥ भगवान् नागपण उन्न यम तथा प्रवादबाट नर भगवान्  
 गवंबर, योगेश्वर दत्तात्रेयी कृपागबाट तथा शुभाक्षिपति वयित धुनि सबै प्रकारका भय-बन्धनबाट मेरो रक्षा गरन् । ॥१६॥ सनत्कुमारजो कामदेवबाट, बरामा हिह्रा देवताहरूको

ऽष्टाहुः ॥ १२ ॥ जलेषु मां रक्षतु मत्तयमूर्तिर्यदोगणेशो दशरथ पाशात् ॥ रथलेषु मायावटुवामनोऽव्यात्रिविक्रमः स्वेज्वतु विश्वरूपः  
 ॥ १३ ॥ दुर्गेध्वटव्याजिमृत्वादिषु प्रभुः पायान्दसिहोऽसुरयूथपारिः ॥ विमुक्तो यस्य महाह्रामं दिशो विनेदुर्न्यपतश्च गर्भाः ॥ १४ ॥ रक्ष-  
 त्वमो माऽध्वनि यज्ञकल्पः स्वदध्म्योनीतधरा बराहः ॥ रामोऽद्रिऋष्यथ विप्रवासे सलङ्गमनोऽव्याद्भरताम्रजोऽस्मान् ॥ १५ ॥ मामुग्रधर्माद-  
 श्विनारामादान्नाशयणः पातु नरञ्च हासात् ॥ दत्तस्त्वयोगादय योगनाथः पायादुगुणेशः कपिल कर्मकधनात् ॥ १६ ॥ सनत्कुमारोऽवतु  
 कामदेवाद्दशार्पा मां पयि देवहेलनात् ॥ देवर्षयः पुरुषार्चनान्तरात्कूर्मो हरिमां निरयादरोषात् ॥ १७ ॥ धन्वन्तरिर्भगवान्पातवप्याद्दृढा-  
 द्र्याद्वधो निजितात्मा ॥ यज्ञश्च लोकादवताज्जनान्ताद्वतो गणात्क्रोधवरादहीन्द्रः ॥ १८ ॥ द्वैपायनो भगवानप्रबोधाद्बुद्धस्तु पाखण्डाणात्प्र-  
 मानात् ॥ कल्किः कलेः कालगलात्प्रपातु धर्माविनायोः कृतावतार ॥ १९ ॥ मां केशवो गदया प्रातरव्याद्गोविन्द आमङ्गवमात्तवेणुः ॥ नारा-  
 यणः प्राङ् उदात्तराक्षिर्मध्यन्दिने विष्णुरीन्द्रपाणिः ॥ २० ॥ देवोऽपराह्णे मधुहोत्रधन्वा सायं त्रिधामाऽवतु माधवो माम् ॥ दोषे हृषीकेश उतार्ध-  
 रात्रे निशीथ एकोऽवतु पद्मनाभः ॥ २१ ॥ श्रीवत्सधामाऽपररात्र ईशः प्रत्यूष ईशोऽसिधरो जनार्दनः ॥ दामोदरोऽव्यादनुमन्य प्रभाते विश्वेश्वरो

भनहेलनाबाट हवर्षीय भगवान्, देवर्षि नारद भगवान्को पूजाभा अकरमाद् हुन एका अपराधबाट तथा नरबाट कच्छप भगवान् मेरो रक्षा गरन् ॥१७॥ कुषध्वबाट भगवान् धन्वन्तरि,  
 परमविदेर्द्वय क्षत्रभदेवजी मुक्त दुःखादिका दन्दबाट, यज्ञ भगवान् लोकापवादबाट, बलभद्रजी मनुष्यद्वारा प्राप्त बहुरूपबाट तथा छेप भगवान् अत्यन्त रिनाडा सर्पहरूबाट मलाई बचाउन्  
 ॥१८॥ यज्ञनाबाट व्यामदेव, पाखण्ड प्रवादबाट बुद्धदेव र धर्म-रक्षाार्थ अष्टतर सिने श्रीनृसिंह भगवान् बलिबालका सर्व दोषहरूबाट मलाई रक्षा गरन् ॥१९॥ रातःकाल क्षयोदय हुन  
 धनमा छेदक भगवान् आफ्नो गदाले मेरो रक्षा गरन् । हयोंदयपक्षि वेणुप्र नोविन्द, पूर्वाह्नको बैरा उदात्त-रक्षिधारी नारायण, मध्यह्ना विष्णु भगवान्, अकराह्ना घनुषागी  
 मधुवदन, मापयलमा जसादि त्रिमूर्ति धारण गर्ने माधव प्रदेवकालमा हृषीकेश जाया रातमा जयवा निष्कामा भगवान् पद्मनाभ, रत्नको पठिदमो योगमा श्रीवत्सलाञ्छन हरि, उपाकालमा

स्वभावान् जनादन भगवान्, प्रातःकाल श्रीदामोदर तथा सर्वे संभ्रातरा कलमृति विश्वेश्वर भगवान् मेरो रथा कन् ॥२०-२२॥ हे सुदर्शन ! तिम्रो आकार चक्रवर्त्तु छ । तिम्रो नेनी , २॥ , प्रलय कालको भगवा जस्तै भगवान् भगवान् छ । तिम्रो भगवान् हां संकेतले सर्वे पवित्र पुनिगहनी । जस्तै बायुको मद्रासपाले दन्केको जग्गि मुकेको पापको पुत्रोलाई मय पारिदिन्छ, त्यसै धरी तिम्रो राम्रा शत्रुहरूलाई ममृत मय पारिदिन्छ ॥२३॥ हे शत्रु ! मेरो शत्रुको तिम्रो हाडको स्पर्श बल जस्तै चढेर हुन्छ । तं भगवान् अजितको मनपरेको छुम् र म पनि उनै नागापक्षको सेवक हुँ । अतएव तं कृष्ण, विनायक, पक्ष, राक्षस, भूत तथा शत्रुहरूलाई धुनो पारेर दासिंद । तं मेरो शत्रुहरूलाई कुत्तिपेटे ॥२४॥ हे शत्रु ! तिम्रो भगवान्ले कुत्तसि मयवा छुम् गरीछ । तिम्रो मेरो शत्रुको हृदय कम्पित पार्दै पातुधान, प्रमथ, प्रेत, मारुका पिशाच एवं विषग्रह (बलराक्षस) आदि पापदशान जीवहरूलाई जुटेर पचाउ ॥२५॥ हे तीक्ष्ण घात हुने सुहृद् श्रेष्ठ ! तिम्रो भगवान्द्वारा प्रेरित श्वर मेरो शत्रुहरूलाई भयाभय काट-तिनलाई छिन्न-भिन्न पार ! हे छतचन्द्र डाल ! तिम्रो उग्रदण्ड हुनाले मेरो पानी शत्रु-

भगवान्द्वालभृतिः ॥ २२ ॥ चक्रं युगान्तानलतिग्मनेमि भ्रमस्तमन्ताद्भगवत्प्रयुक्तम् ॥ दन्दग्धि दन्दग्यरिमैन्यमाशु कक्षं यथा वातमद्यो हुनाशः ॥ २३ ॥ गदेऽशनिस्पर्शनविस्फुलिङ्गे निष्पण्डि निष्पिब्यजितप्रियाऽमि ॥ कृष्णाण्डवैनायकयक्षरक्षोभृतप्रहाराचूर्णय चूर्णयागीन् ॥ २४ ॥ त्वं पातुधानप्रमथप्रेतमातृपिशाचविप्रग्रहघोरहृदीन् ॥ दरेन्द्र विद्रावय कृष्णपूरतो भीमश्वनोऽरेहृदपानि कम्पयन् ॥ २५ ॥ त्वं तिग्मधाराऽमि वरास्त्रिभे-  
न्यमीशप्रयुक्तो मम छिन्धि छिन्धि ॥ चक्षुषि चर्मउल्लतचन्द्र छादय द्विषामघोनां हर पापचक्षुषाम् ॥ २६ ॥ यत्नो भयं श्रेष्ठोऽभूत्केतुभ्यो नृप एव च ॥ मर्गमृष्यो दष्टिभ्यो भूतेभ्योऽहोभ्य एव वा ॥ २७ ॥ सर्वाण्येतानि भगवन्नामरूपास्त्रकीर्तनात् ॥ ३० ॥ यान्तु संक्षय मद्यो ये नः श्रेयः प्रतीपकाः ॥ २८ ॥ गरुडो भगवान्तोत्रस्तोकरुन्दोमयः १ मुः ॥ रक्षतशेषदृष्ट्वाभ्यो विषवसेनः खनोमभिः ॥ २९ ॥ सर्वापिद्रव्यो हरेर्नामरूपयानायाधुनि नः ॥ बुद्धीन्द्रियमनःप्राणान्पान्तु पार्षदभूतनाः ॥ ३० ॥ यथा हि भगवानेव वस्तुनः सदमब यत् ॥ सत्येनानेन नः सर्वे यान्तु नाशमुपद्रवाः ॥ ३१ ॥ यथैकात्म्यान् भवानां विकल्परहितः स्वयम् ॥ मूषणायुधलिङ्गाख्या धत्ते शक्तीः स्वमाप्या ॥ ३२ ॥ तेनैव सत्यमानेन सर्वज्ञो भगवा-  
न्दरिः ॥ पानु सर्वैः स्वरूपैः यदा सर्वत्र सर्वगः ॥ ३३ ॥ विदिक्षु दिक्षुर्धमधः समन्तादन्तर्वहिर्भगवान्नारिमहः ॥ महापर्यलोकाभयं स्वेनेन

हरूका जेप धुनिदेउ अथवा उपाति नै हरिलेउ ॥२६॥ सूर्य आदि ग्रह, उल्कापात आदि केतु, मनुष्य स्त्रीपुत्र (सर्व), दाहा हुने जीव, भूत, प्रेत आदि पापी प्राणीहरूद्वारा मलाई जुन-  
जुन भय प्राप्त हुन्छ, हास्रो कृष्ण-बाणको शरकोरुख ती मरै होष भगवान्का नाम, रूप तथा आयुधको कीर्तन गर्नाले सम्कल नष्ट होऊन् ॥२७॥२८॥ उग्रदन्तर् आदि अनेक  
रुतग्रहले रत्नमान वेदधुति भगवाद् गरुड र आफ्नो नाबोपचारणवां प्रभावले विषमसेन भगवान् सर्वे अपविषाट हास्रो रक्षा गरुन् ॥२९॥ भगवानका नाम, रूप आयुध र उनका  
श्रेष्ठ पापदमन हास्रो बुद्धि, इन्द्रिय, मन र प्राणलाई सर्वे कापलिबाट रक्षाउन् ॥३०॥ जति पनि मूढ अर्थात् सुक्ष्म र अहत् स्थूल प्रपञ्च विद्यमान छन्, ती मरै वस्तुतया ईश्वर नै  
हुन्-थम सत्यत हास्रो सर्वे विध नष्ट होउन् ॥३१॥ योदा आफ्नाको नै सर्वत्र वाचना बनेहरूको दष्टिमा विरल्य शून्य सत्य पनि भगवान् आफ्नो भाषा द्वारा भूषण, आशुष र नाम-



रूपका भाषना विभिन्न एकिकरु धाम गदंछन्—सी मय, मवंछ र मवस्यायक मववाद् इति भाषना मवं रूपले मवंदा मेरो रक्षा गरन् ॥३२॥३३॥ भाषना इत्यादि अहुदासले सबै लाकको मय निवारण गन र भाषन् तत्रले मवंको तत्र ज्विन गन नृमिह रगरान् दिक्षा-रिदिक्षा, तल-माथि र बाहिर-भित्र म्वेतित इत्यो रक्षा मवं रहुन् ॥३४॥ विवरूप म्वरुछन्—हे इन्द्र ! मैले विभीलाई यो नारायण कवच इत्यदिपि, यत्रै म्वले विभी कनावास सदै रक्ष्य युषपदिहकलाई जित्ने छौ ॥३५॥ यो कवच धारण गन प्रामी जमलाई पनि भाषना जेतले हेरिदिन्छ वा सुझाले छोडिदिन्छ, त्यो पाने तुरुन्त मय रहित म्वेत्तान्छ ॥३६॥ यो विद्या धारण गने युक्तलाई राजा, चोर, ब्रह्म तथा व्याघ्रदि कर्मापद पनि केही हर-मय रह-न ॥३७॥ हे देवराज ! यो छिः सोमोप योदा ब्राह्मणले पूर्वकालमा यो विद्या धारण गरेर योग-धारणाले ममिमा भाषनो छरीर त्यागेका थिए ॥३८॥ जुन स्थानमा ती ब्राह्मणले छरीर त्यागेका थिए, त्यसै माथिबाट एक दिन निरवश गन्धर्व भाषनी वनीहरू सहित विमानमा बसेर पत्ता गरे ॥३९॥ त्यहाँ गुनासाध विमानमवेर तलतिर टाउको गरेर

स्वतेजसा प्रस्तममस्तनेजाः ॥ ३४ ॥ मधवन्निदमान्यान् वमं नारायणात्ममम् ॥ विजेष्यस्यज्जमा एन दशितोऽसुरयूथपान् ॥ ३५ ॥ एतद्धारयमा-  
णस्तु यं यं पश्यति चक्षुषा ॥ यदा वा मरुपूरोत्तमद्यः साध्वमात्म विमुच्यते ॥ ३६ ॥ न कुतश्चिद्वयं तस्य विद्यां धारयतो भवेत् ॥ राजदस्युग्रहा-  
दिभ्यो व्याघ्रादिभ्यश्च कर्हिचित् ॥ ३७ ॥ इमां विद्यां पुरा कश्चित्कोशिको धारयन्निजः ॥ योगधारणया स्वाङ्गं जहौ स मरुधन्विन ॥ ३८ ॥ तस्यो-  
परि विमानेन गन्धर्वपतिरेकदा ॥ ययौ चित्ररथः सीभिर्वृतो यत्र द्विजक्षयः ॥ ३९ ॥ गगनान्यपतत्सद्यः सविमानो ह्यवाक्शिराः ॥ म बालस्त्रित्य-  
वचनादस्पीन्यादाय विस्मितः ॥ प्रास्य प्राचीमरस्यत्यां स्नात्वा धाम स्वमभ्यगात् ॥ ४० ॥ श्रीशुक उवाच ॥ य इदं शृणुयात्काले यो धारयति  
चाहतः ॥ तं नमस्यन्ति भूतानि मुच्यते सर्वतो भयात् ॥ ४१ ॥ एतां विद्यामधिगतो विश्वरूपान्छतक्रतुः ॥ त्रैलोक्यलक्ष्मीं बुभुजे विनिर्जित्य  
मृषेऽपुरात् ॥ ४२ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठस्कन्धे नारायणवर्मकथनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ तस्याप्यन्विश्वरूपस्य  
शिराशि त्रीणि भारत ॥ सोमसीयं सुरापीयमन्नादमिति शुश्रुम ॥ १ ॥ स वै ब्रह्मर्षि देवेभ्यो भागं प्रत्यक्षमुच्चैः ॥ अददद्यस्य पितरो देवाः मप्र-

व्याकाशपाट शूचीया करे बालस्त्रित्यादि हुनीरवररुहले म्वेरति छले ती ब्राह्मणका अन्विहक क्षणत पूर्ववाहिनो मग्मसी नदीमा प्रवाहित गरे र स्वयं स्नान गरेर ज्विन  
सहित माउले भाषना लाई कहे ॥४०॥ श्रीशुकदेव भन्नुहुन्छ—हे राजन् ! हुनै पनि युक्त यो नारायणकवच यथा सम्य सुन्दर र साह्र धाम गदंछ, त्यस व्यक्तिलाई समस्त प्राणी  
नमस्कार गर्दछन् र त्यो मवे प्रकाशक भयबाट हुन्छ ॥४१॥ विवरूपबाट यो विद्या ब्राह्मण गरेर इन्द्र युद्धमा रक्ष्यहरूलाई जिते र त्रैलोक्यको राज्यलक्ष्मीको योग गरे ॥४२॥  
हो भोमङ्गाभने महापुराणे षष्ठस्कन्धे नेपाली भाषाटीकायां अष्टमोऽध्यायः ॥८॥ ( इत्यमरः )—शुकदेवजी भन्दछन्—हे राजन् ! मैले सुनेको सु-द्वगुह विश्वरूपका मावरीय, सुरा-  
पीय र अन्नाद नामका तीन ज्ञानक थिए ॥१॥ हे राजन् ! ती छिर् प्रत्यक्षमा न यज्ञका केला उच्चस्वरले मिथ्या बोल्दै बहो विनीत माउले देवनाहरूलाई पञ्चमास दिन्थे किनकि

१. अददद्यस्य ( विद्या प्रकाशने इति )—योदा पञ्चालले योदा नामक यम यज्ञिकमा बाजेको थियो कि कटिपि जहो नलोन्, पर योदो रने-मय जमले योदो-म जहो कोला पाउने भाषा जिवो । नाकरी गरेको  
केही दिन कितपट भ्रमानले स्वमलाई भई सधना र सदा दिएर भयो—यो जमेर अ-क याममा मेरो पनालाई दिएर बाउ, नर मरु छकल परमा जो म्वन-म्वन पञ्चको पनाको अङ्गितिर एतैर कन जामा ।

देवता तिनका विदवाका थिए ॥२॥ तर गुप्तकाले सी माहस्नेहवच्च यज्ञको बेला देणलाई नै इदिमाग दिने गर्दथे ॥३॥ देवताक सहित देवराज इन्द्रले तिनले गांधा यम कस्राथ तथा धर्म-जर्वादाको उल्लङ्घन देलेर वनमने अपसीठ भई अतिशय रिमको आवेगले तिनका तीर्ने घन्टक, काटेर पुष्पहरिद ॥ ४ ॥ अतएव विरवरूपको सोमपीय नामक मन्त्रक कपिञ्जल, सुरापीय नामक मन्त्रक इक्षुविष्ट तथा अन्नाद नाम हुने मन्त्रक तिन्ना थपे ॥ ५ ॥ त्यसको निरायण गर्ने समर्थ कर रनि विश्वरूपको बच गनलि ठप्पन अन्नहन्तालाई इन्द्रले अञ्जलिमा बाधे र एक वर्षपछि अन वाधापनको तागुन्ने आफ्नो बुद्धि गर्नका लागि त्यस वातको बार माग पारेर पुष्पी, अल, इक्ष तथा छी-पी चारैमा बाँधिरिद ॥ ६ ॥ आफ्नो

धर्व नृप ॥ २ ॥ स एव हि ददौ भार्ग परोक्षमसुरान्प्रति ॥ यजमानोऽवहद्भाग मातृस्नेहवरातुगः ॥ ३ ॥ तदेवेहेलनं तस्य धर्मस्तीकं सुरेश्वरः ॥ आलक्ष्य तपसा भीतस्तच्छ्रीर्नाप्यच्छिनद्वृषा ॥ ४ ॥ सोमपीयं तु यत्तस्य शिर आमीकपिञ्जलः ॥ कलविङ्कः सुरापीयमन्नादं मत्स्यं तित्तिरिः ॥ ५ ॥ ब्रह्महत्यामञ्जलिना स जग्राह यदीश्वरः ॥ संवत्सरान्ते तदधं मृतानां स विशुद्धये ॥ भूम्यभुद्रुमयोपिद्वपमृतुर्धा व्यमजदरिः ॥ ६ ॥ भूमिस्तुरीयं जग्राह स्वातपूरवरेण वै ॥ ईरिणं ब्रह्महत्याया रूपं भूमौ प्रदश्यते ॥ ७ ॥ तुर्यं क्षेत्रविरोहेण वरेण जगृहुर्दुर्माः ॥ तेषां निर्घामरूपेण ब्रह्महत्या प्रद-  
श्यते ॥ ८ ॥ शस्त्रवत्कामवरेणाहस्तुरीयं जगृहुः क्षियः ॥ रजोरूपेण तास्वहो मामि मामि प्रदश्यते ॥ ९ ॥ द्रव्यभूयोवरेणापस्तुरीयं जगृहुर्मलम् ॥ तासु बुद्धदप्तेनाभ्यां दृष्टं तद्वरति क्षिपन् ॥ १० ॥ हतपुस्तततस्त्वथ जुहावेन्द्राय शत्रवे ॥ इन्द्रशत्रो विवर्धस्व मा चिरं जहि विद्विषम् ॥११॥

पिठिउमा कर्गो साहल स्वयं पुनिनको मटो त्यस ब्रह्म-बाको एक बाप पुष्पीले लिहन् । त्यसैले पुष्पीको बाँझो भूमिको रूपमा कहीकही भन्न पनि त्यो ब्रह्म-बाको स्वरूप देखिन्छ एकमष्ट काटिफ केरि पठाउने घर बाण्ड ब्रह्म-बाको एकमाग बुझले ब्रह्म गरे । त्यो ब्रह्म-बा तिनमा निर्घाम (चोप) को रूपमा देखिन्छ ॥७-८॥ भवै सम्मोय गर्न क्कने छकि रतिहने घर बाण्ड ब्रह्म-बाको एक कपुर्पाछि बाँधिरुले म्भीकार गरे । त्यो ब्रह्म-बा बाँधिरुमा रजोरूपको रूपमा प्रतिमाम प्रत्यक्ष देखिन्छ ॥९॥ हत-ह्ता मादिया लखे करहेर पनि बगार उल बहिरहने घर बाण्ड ब्रह्म-बाको एक कपुर्पाछि उलले म्भीकारे । त्यो असमा ब्रह्म-बा बाँधिर बुलबुलको रूपमा देखिन्छ । यसैले बाँध बुलबुलपर मानिमहक भव म्भदन्त ।

ललले लासी—'क, र्ग' पिन रोपको र' मोक्षले मन्यो—'पिठिउको मरे ।' अब पठानी पनि कम आली । अति बेटी माईका मानिब पनि कम्मा मरे । लले मोक्षपिब मोक्ष पनि लले पायो—'मर्गो लाहेर गरे । अब ती भूत मरर मानिल्लाई पुन विरहेछन् । तिमीहरू लाबपम मएर वरन् । कलैलाई कनै लाहन्ने होथि आउन मगभोल ।' माईमा लले चला इन लले । यता मोक्षर लाहिरिद कुनेर पठानलाई पुन्यो । पठानले घरमा बोटा ऊँटे र बोटा बुझ्ने पायेका थियो । अब मोक्षर पुनर आएको छन पठानले सोच्यो—'मेरो कपुर् पाक त ।' मोक्षले भन्यो—'यो त मरिहको ।' पठानले सोच्यो—'कमरी ।' मोक्षले भन्यो—'तिमी ऊँटेको हाड जखमो पोतीमर अटकेको थियो ।' पठानले सोच्यो—'ऊँटे कसरी भन्यो ।' मोक्षले भन्यो—'मिछी पीपीको आवाजमा, कसका बुझा मरहेको थियो ।' पठानले सोच्यो—'पीपी कसरी मरे ।' मोक्षले भन्यो—'बुल-कोको ।' अब के बोली छन । पठानले ललाह क्कने मेरो घरका धर्म बना मरपछि न नै सोचेर के गर्ने । अनि पठानले लले यता पुष्पस्नेह कर्वाँकिरिने, कहीरमा लपानी क्कने दाखलेमा काको बोझो बहिरि दिज्यो । मोक्षर ललाहि नै पुगेर माईलेहकन र पनि रिच—'हेर हे, पठान म्भ मरेर लाहिरहेको त ललर्ग म्भवर वरन् ।' माईलेहक हाँकावाग आली ललेर मा'कल्ले लला । कएर कर् । अब पठान माईमा लाहिरुको लव मरिषिवाड बुझा कलन कलौ । बढो बाँध कागेर मठल पनि म्भडी भन्या र मोक्षर लले मास-नाम बोकेर केवका मयो । 'आप प्रकिङ्ग मोकुर्जम्भन् अपध्या पुष्पाहि रे । अबम मरमस्तेप, मोष्टने कधि निनका । संवत्सरा बधि लपद पुष्प कन्, तिनमा लो लवभन्दा अबम पुष्प बुझ्, पीठान क्कने कलन ।' अनि ललले लम पाह कलन । रिचित्ता दीहि कान्ति न्ना ।'

यत्त इन्द्रा पुन विचक्षणं मारिष्यति स्वर्गाले-हे इन्द्रकनो । विनो वर र मेरो वदुनई माय' यस्तो भनर इन्द्रको छत्रु उन्ध-न मन कामनाले भानिष । हवन गर ॥ १०.११ ॥ हवन  
गर्नाताब अन्याहायपचन नायक अग्निबाट एक हुलो मयहर दैत्य उन्धन्न यपो । त्यो प्रत्येकाल उरगिष्य भण्यति सर्वतोऽह संहरक कालको समान मोषण थियो ॥ १२ ॥ हे  
राजन् ! त्यो प्रतिदिन चारैतिर एक-एक दाब बह्दथ्यो । त्यो दैत्य पचन समान कालो र विशालकाय थियो । मन्थाकालको मेघमाला घट्टत देदीप्यमान त्यसको कान्ति थियो ।  
त्यसका हाडी र जुँघा तापका जस्ता ताप थिए र नेत्र मन्थान्तरकालका घर्षे जस्तै उज्र थिए । त्यो आफ्नो तीन दृष्टा हुने अनिष्टय दृष्टिने विघ्नलेमा दृष्टी आकाशलाई उचालेर  
नाच्ने घोर गजने गर्दथ्यो र आफ्नो पाद प्रहारले दृष्टीलाई चकाइरहेको थियो । त्यसको बुद्ध मिरकिन्दरा समान गम्भीर थियो, त्यसले ऊ आकाशलाई थिए अँ मद्ध्यो ।  
आफ्नो जिभाले मानो नखडहरूलाई चाटिरहेको थियो र आफ्नो विशाल तथा विकराल दाहले तीव्र लांझलाई चपाएर निले हेँ गर्द थियो । त्यो राख्मार आफ्नो विकराल मुख

अयान्वाहार्यपचनादुत्थितो घोरदर्शनः ॥ कृतान्त इव लोकानां युगान्तमये यथा ॥ १२ ॥ विष्वविबर्धमानं तमिषुमात्रं दिने दिने ॥ दग्धशैल-  
प्रतीकारां सन्ध्याभ्रानीकवर्चमम् ॥ १३ ॥ ततताम्रशिखारमश्रुं मध्याह्नकोपप्रलोचनम् ॥ १४ ॥ देदीप्यमाने त्रिशिखे शूल आरोप्य रोदमी ॥  
मृत्यन्तमुन्नदन्तो च चालयन्तं पदा महीम् ॥ १५ ॥ दरीगम्भीरवक्त्रेण पिबता च नभस्तलम् ॥ लिहता जिह्वयक्षाणि प्रमता भुवनत्रयम् ॥ १६ ॥  
महता रोद्रदंष्ट्रेण जृम्भमाणं मुहुर्महुः ॥ विज्रता दुदुबुल्लोका वीक्ष्य सर्वे दिशो दश ॥ १७ ॥ येनावृता इमे लोकास्तममा त्वाष्ट्रमूर्तिना ॥ स वै  
वृत्र इति श्रोक्तः पापः परमदारुणः ॥ १८ ॥ तं निजध्नुर्भिद्रुत्य सगणा विबुधर्षभाः ॥ स्वैर्दिन्यामश्रोज्ज्वैः सोऽग्रमतानि कृत्स्नशः ॥ १९ ॥  
ततस्ते विस्मिताः सर्वे विषण्णा अस्ततेजसा ॥ प्रत्ययमादिपुरुषमुपतस्थुः समाहिताः ॥ २० ॥ देवा ऊचुः ॥ वाय्वम्बरान्यक्षितयधिलोका  
ब्रह्मादयो ये ययमुद्विजन्तः ॥ हराम यस्मै बलिमन्तकोऽस्तौ विभेति यस्मादरणं ततो नः ॥ २१ ॥ अविस्मितं तं परिपूर्णकामं स्वेनेव  
लाभेन मम प्रशान्तम् ॥ विनोपसर्पत्यपरं हि अलिशः श्वलोहलेनातितीर्तितं मिन्धुम् ॥ २२ ॥ यस्तोरुमृङ्गेजगतीं स्वनावं मनुयथाऽऽवध्य ततार

उपांग 'हाई' गर्दथ्यो । त्यसको हरलायो रूप देखेर सर्वजना सान्ई डराए र दृष्ट दिशातिर भाग्न लागे ॥ १३-१७ ॥ हे राजन् ! त्यो अतिशय समगुणा त्वष्टाको पुत्रले गर्व लांछ्माइ  
दाडिलियो । अतः वापी तथा वरम दाऊन त्यो अक्षुर 'वृत्र' बड नायले विरुपात यो ॥ १८ ॥ अनि सबै देवता आफ्नो आफ्नो वदुनयोहरूका घाबै त्यसघाबै सहमा झम्टे र आफ्ना  
दिन्य छलाखले माने लागे, तर त्यो घोर अक्षुर ती सबै छलाखै एकै पट्ट तलकक नितिदियो ॥ १९ ॥ अनि ती सबै देवता तेज-हीन र छिन्न भएर हुलो विस्मय सहित आफ्नो आफ्नो  
कण्ठमा रसेका आदिपुरुष मयवनको एकछ मनले आराधना गर्ने लागे ॥ २० ॥ देवता मन्त्रलागे-वायु, आकाश, अग्नि, जल, दृष्ट-यो पाँच तथ, तीनै लोक तथा हामी मर्त्यादिक  
देवता भवानुर भएर अस्ताई बलि अर्पण गर्दछौ, त्यो काल पनि सोसित हराउँछ री परमात्मा हामीलाई पत विपत्तिबाट रक्षा गरन् ॥ २१ ॥ ती नारायण अद्वैत शून्य आत्मनामले  
ने पापपूर्ण, सर्वत्र समान र राग-द्वेषले हीनछन् । जो तुष्ट बुद्धि मनुष्य उनलाई त्यागेर कुनै अरुको भए पदेन, त्यो मानो कुङ्करका पुत्र समानेर मयुर मन भगवान् उपांग गराइद ॥ २२ ॥

॥२२॥ व्रजका विद्याल भूजमा पुष्पोरुपिणी बुद्धा वीधेर सवप्रथ वस्तु जनापास इत्थर वलेहवाट हुकमपये, ती मन्थ मगवान् हामी आफ्ना आशित दुर्लभकडो वृषासुरको आनिष्ठ  
मकराट मकरय गधा गर्छन् ॥ २३ ॥ पूर्वममयया प्रकण्ड वायुको झोक्काले ठठेको कात्रले गर्दा निकै म्यानक प्रलयकालको व्रजमा विष्णु मगवान्को नामि कमलवाट उचनन मरका  
व्रजानी दृष्टले मर पनि व्रजको कृपाले त्यो बहामहुटवाट शरी पुगेको थिए, ती शरमायमा हामीसाथै पनि यम विपविवाट उठार गन्नु ॥२४॥ जुन एकमात्र महाप्रबुद्धे आफ्नो मायाले  
हाम्रो रचना गरे, व्रतको कृपाले व संतारको रचना गर्दछ र आहुताहै रचना ईश्वर मानी बाभिनानुगमले नै तसै शम्पीहरूको अन्त्यकरणमा विराजमान मएर पहिलेदेखि नै प्रेरक जुन  
वरात्माको स्वरुपताई ज्ञान सकिन् ॥२५॥ जुन ज्ञानाव भलाई वपुहहद्वारा पीडित देखेर वस्तुतः निर्विकार मर पनि मायाको साधोमले देवता, ऋषि, हुनो तिर्यक् र मनुष्यादि  
दुर्गम् ॥ स एव नस्त्वाष्ट्रमयादुदरन्तात्त्राताऽऽश्रितात्नारिचरोगपि नूनन् ॥ २२ ॥ पुरा स्वयम्भूरपि संयमाभ्यस्युदीर्णवातोर्मिरवे कराले ॥  
एकोऽश्विन्दात्पतितस्ततार तस्माद्भयाघ्नं स नोऽस्तु पारः ॥ २४ ॥ य एक ईशो निजमायया नः समर्ज येनानुमृजाम विश्वम् ॥ वयं न  
यस्यापि पुरः समीहतः पर्याम लिङ्गं पृथगीरामानिनः ॥ २५ ॥ यो नः सपत्नेर्भृशमर्यमानान्देवर्षितिर्यङ्मनुष्य नित्य एव ॥ कृतावनारस्तनुभिः  
स्वमायया कृत्वाऽऽत्ममात्पाति युगे युगे च ॥ २६ ॥ तमेव देवं वयमात्मदेवं पर प्रधानं पुरुषं विश्वमन्यम् ॥ ब्रजाम सर्वे शरणं शरण्यं स्वानां  
म नो धास्यति शं महात्मा ॥ २७ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इति तेषां महाराज मुराणामुपनिष्ठताम् ॥ प्रतीच्यां दिश्यभूदाविः शङ्खचक्रगदाधरः  
॥ २८ ॥ आत्मनुत्यैः षोडशभिर्विना श्रीवत्सकौस्तुभौ ॥ पर्युपासितमुनिद्रशरदम्बुरुहेश्वरम् ॥ २९ ॥ दृष्ट्वा तमवनो मर्वे ईक्षणाह्वददिक्रवाः ॥

बोनिदकमा अदतर लिण्टर हामीमाथि ॥ न्यायसंमन मयनन्को मय राखेर पुष्प-गुणमा हाम्रो तथा मर्द जाउनुम्यको छ ॥२६॥ जुन मगवान् सर्वका आफ्ना र वयमेव छन्, नो ब्रह्मति  
तथा पुष्करपले बाँधिल विश्वका काय छन् र जो वस विरक्ताट भिन्न मएर पनि विरक्क छन्, म तै शरणमागलन्तल नजामयन्तः शरणमा छु । ती मगवान् अदरय हामीसाथ  
आफ्ना मकहककं कृपात्म गनेछन् ॥२७॥ स्वमाथि शुक्रदेवजी मनुहुन्छ-हे महाराज । यम प्रकट देवशहरूले स्तुति गरेदछि हो ब्रह्म, पक, गदा, वषधारी मगवान परित्म दिशामा  
प्रकट मए ॥ ८॥ हे राजन । त्यस बल्लट विनकर चारित जीवत्सल-अन तथा कौस्तुभमथि छाडेर बाँडो मर्वे मयमल्लोछनहरूले युक्त नन्द मुनन्द आदि मोह शपेद उठाएछन थिए ।  
निनव । नेत्र शरन्कोलमा विकसित कपल समान बनाइर थिए । ती श्रीहरिलाई देखेर तथा उनको दर्शनानन्दले विह्वल मएर सबै देवताहरूकै भूमिमा दण्ड भै लमयार परेर प्रणाम गरे

॥ दृष्ट्वा तमवनो मर्वे ईक्षणाह्वददिक्रवाः ॥  
॥ नो दैव्ये माते वसि दूध दिन जगमार्थे पियै । जव उनको ईशान भिबिबो । गाउँको बटेमा मोटा नरी बर्दथो । लवीबाट वानी मिशालर दूध वेण्य बासी । एक प्कर त्यो मदीको परो चो बर्दथे पियै । मदीमा आहनुमेपति  
वाजोमा बोकेका पैसा छटले छेउमा राखि दिई र मोह मायन बासी । जसै कलत बोटा पीछ ठड्कै आबो र पैसाको पोको चुचामा प्कारर उठ्यो । तर त्यसबाट केही पैसा छरिएर पार्वाको इन बासी त्योमन सको  
म्याशिनो पनि पियै । त्यसले दूधमा मानी मिशरको बराबर देखेको पियै । जसले मदी-बहिनी । विदी म्यै होरदेकी हो । दूधको पैसा चुचाम । र बासीको पैसा पावीमा मकः । विदी मोहन रेर दूधका जाने विनाज-  
त्यो ललेको बो कस हो । पियैको म्याशिनो कोकोबाट लगेको पैसा लम्दा बाटे दूधको पैसा थियो, त्यसि माय त्येकी थियो । कति पापको का रानी मिशालर पैसा थियो पथीको जमिबिबो । कसो जका दिग्ग आरको कन  
मुने प्रकटले गच्छ गमह रान् ॥ २

अग्नि विस्मरै उठेर ती यस प्रकार प्रमत्त विचले स्तुति गर्दै विन्ती गर्न लागे ॥२९-३०॥ देवगण मन्दछन्-हे प्रभो ! जसको यह नै बीच हो, सो यहकल दिरका लागि काल समान छन्, यी महाप्रभुलाई हामी सबैको नमस्कार छ । हो वैभवाकृपाधि आफ्नो शक्तिलाई देउछन् तथा जसका अग्रमित नाम छन् त्यस्ता हजुरलाई हामीहरूको प्रणाम छ ॥३१॥ हे वायु ! हजुर राबनिक, तामसिक र माथिक यी तीव्र शरीरका बुद्धिदृष्टको प्रधान हुनुहुन्छ । हजुरका निर्माण परमपदलाई कार्य-कारणत्मक जगत्को कुनै पनि आधुनिक जीव राम्रो प्रकृतले जान्न सक्नेन ॥३२॥ ॐ हे भगवन् ! नारायण ! हे नारायण ! हे परब्रह्म ! हे आदिपुरुष ! हे महापुरुष ! हे महाभगवन् ! हे परमभक्त ! हे परम कल्याण ! हे परम कर्तव्य ! हे केवल जगदाधार ! हे लोकनाथ ! हे सर्वेश्वर ! हे छद्मोक्त ! परमहंस तथा परिमज्जन आत्मतत्त्वरूपी परम समाधिद्वारा राम्रो प्रकारले अनुशीलन गरिपर मात्र प्रकाशित परमरहस्य धर्म द्वारा आफ्नो हृदयको अज्ञानरूपी कपाट खोलेर आत्मज्ञान प्राप्ति निजानन्दद्वारा जगत्लाई आफ्नो अनुभवको मुख्य विषय मान्छन्, यी एक मात्र हजुर नै हुनुहुन्छ । त्यस्ता र

दण्डवत्पतिता राजज्छनैरुत्थाय तुष्टुः ॥ ३० ॥ देवा उचुः ॥ नमस्ते यज्ञीर्याय वयसे उत ते नमः ॥ नमस्ते ह्यस्तवकाय नमः सुपुरुहृतये ॥ ३१ ॥ यत्ते गतीनां तिसृणामीशितुः परमं पदम् ॥ नार्वाचीनो विमर्गस्य धातवैदितुमर्हति ॥ ३२ ॥ ॐ नमस्तेऽस्तु भगवन्नारायण वासुदेवादि-पुरुष महापुरुष महानुभाव परममङ्गल परमकल्याण परमकारुणिक केवलजगदाधार लोकैकनाथ सर्वेश्वर लक्ष्मीनाथ परमहंसपरिव्राजकैः परमेष्णा-त्मयोगममाधिना परिभाषितपरिस्फुटपारमहंस्यधर्मेणोद्घाटिततमः कपाटद्वारे चित्तेऽणावृत आत्मलोके स्वयमुक्तब्धनिजमुखातुभवो भवान् ॥ ३३॥ १ ॥ दुरवबोध इव तवायं विद्यारयोगो यदशरणोऽशरीर इदमनपेक्षितास्मत्समवाय आत्मनैवाक्रियमाणेन सगुणमगुणः सृजामि पामि हरमि ॥ ३४ ॥ २ ॥ अयं तत्रभवान्किं देवदत्तविह गुणविसर्गपतिः पारतंत्र्येण स्वकृतकुरालाकुशलं फलमुपाददात्यत्पारम उपशमशीलः समञ्जसदर्शन उदास्त इति ह वाच न विदामः ॥ ३५ ॥ ३ ॥ न हि विरोध उभयं भगवत्यपरिगणितगुणगण ईश्वरोऽनवगाह्यमाहात्म्येऽर्वाचीनविकल्पवितर्कविचार प्रमाणाभासकुतर्कशाश्वकलिलान्तःकरणाश्रयदुरवग्रहवादिनां विवादानवसर उपरतममस्तमायामये केवल एवात्ममायामन्तर्धाय को न्वयौ दुर्घट

महापुरुषलाई प्रणाम छ ॥३३॥ १ ॥ हे नाथ ! हजुरको यो विहार-योग दुर्बिज्ञेय छ । हजुर निमग्न अग्रगर महावतको उपेक्षा र हित निर्णय भएर पनि सविकार नगर्छन् नै सगुण जगत्को रचना, पालन र संहार गर्दछन् ॥३४-२॥ हे नाथ ! गुणहरूका कार्यरूपी यस भोगरमा प्रकट भएर हजुर देवदत्त नामको कुनै व्यक्तिको समान स्वचरित शुभाशुभ कर्मको फल परतन्त्रमात्रले योग्यहुन्छ वा आफ्नो चैतन्य-शक्तिबाट व्युत्पन्न भएर नै आत्मभोग र उपशमधीन भएर उदासीनभावले रहनुहुन्छ-यी कुरा हाम्रो बुझिले भेट्न सकिनेको छैन ॥३५-३॥ हामी त बुझ्दछौं हजुरमा यी दुवै कुरा नियमान भएर पनि विरोधाभास छैन । हजुर भगवान् होइन र ! हजुरका गुण अगणित र माहात्म्य दुर्बिज्ञेय छन्, आधुनिक विद्वान् प्रमाणाभास र कुतर्कहरूले शुक्त-जगत्को हजुरसित एको हुँदैन, यी शक्तहरूले व्याकुल अन्तःकरण नै जसको आधार छ, यस दुराग्रहवश विवादमान पुरुषहरूको विवाद जहाँ एतदयं पुन्य सक्नेन र जो माया मायामय प्रपञ्चबाट पृथक् छ, त्यो हजुरको चैतन्य परकृपाबाट आफ्नो भोगको आवरण हटाएर छिन्ने गर्नु र मोक्षार्थ आदि कुन व्यापार सम्भव छ ! वस्तुतः हजुरमा

द्वै स्वरूपको ब्रह्म विद्यमा ॥ रहन् ॥ ३३ ॥ १४ ॥ अस्वै-पाँटे होरीको टुक्रा छडानी फुललाई होरी र आन्तद्वि हुने व्यक्तिलाई संपादितो रूपमा देखिन्छ, त्यस्तै नै हजुर पनि हानी र बहानी पुष्पका बुद्धिको अनुसरण गर्दै रहनु हुन्छ ॥ ३७ ॥ १५ ॥ बागवमा हजुरले भवै वस्तुहरूको मार, हजुर नै स्वरवर हुनुहुन्छ । हजुर यस जगतका कारणस्वरूप बहन्नादिका कारण हुनुहुन्छ । अन्तर्यामी हुनाले हजुर नै भवै विषयमा प्रतीतिले लक्षित हुनुहुन्छ । अति पनि हजुरलाई नै सर्वेश अधिष्ठान स्वरूप अवशिष्ट मान्दछन् ॥ ३८ ॥ १६ ॥ हे मधुसूदन ! हजुरका बहिष्मासृत्तको रसले भरिएका समुद्रको बोटा घोरा माघ एकपल आम्बादन गरेर आम्नो हृदयमा सर्वै बरिहरने सुख-प्रचाले बसका दण्ड र श्रुत विषयजनित सुखमात्र सुखामात्र विमृत मयस्कका छन् र बसको मन सर्वै प्राणीहरूका सुहृद् एवं सर्वात्मा हजुरमै पूर्णरूपले लाग्तिन्छ, त्यस्ता साधुजन आफ्नो स्वार्थसाधनामा निपुण तथा बापना विष सुहृद् हव भवति स्वरूपद्वयाभावत् ॥ ३६ ॥ ४ ॥ समविषयमतीनां मनमनुमरसि यथा रज्जुस्वप्नः सर्पादिधियाम् ॥ ३७ ॥ ५ ॥ स एव हि पुनः सर्व-वस्तुनि वस्तुस्वरूपः सर्वेश्वरः सकलजगत्कारणकारणभूतः सर्वश्रत्यगात्मत्वात्मवर्गुणाभासोपलक्षित एक एव पर्यवशेषितः ॥ ३८ ॥ ६ ॥ अथ ह वाव तव महिमाभूतरमममुद्रविश्रुता मकुदवलीढया स्वमनमि निष्यन्दमानानवरतमुखेन विस्मारितदृष्टश्रुतविषयसुखलोभाभासाः परमभागवता एकान्तिनो भगवति सर्वभूतप्रियमुहदि सर्वात्मनि नितरां निरन्तरं निर्वृतमनसः कथम् ह वा एते प्रथमथन पुनः स्वार्थकुरासा ह्यात्मनियसुहृदः माधवस्ववर्णाभुजान्मेवां विमुजन्ति न यत्र पुनरयं संसारपर्यावर्तः ॥ ३९ ॥ ७ ॥ त्रिभुवनात्मभवन त्रिविक्रम त्रिनयन त्रिलोकमनोहरानुभाव तवैव विभूतयो दितिजदनुजादयश्चापि तेषामनुपक्रमममयोऽयमिति स्वात्ममायया सुरनरमृगमिश्रितजलचराकृतिभिर्न्यापराधं दण्डं दण्डधर दधर्ध एवमेनमपि भगवद्बहि त्वाष्ट्रमुत यदि मन्यसे ॥ ४० ॥ ८ ॥ अस्माकं तावकानां तव नतानां पिता पितामह तव चरणनखिनयुगल-मणर पनि हजुरका चरण कमलकां सेवालाई कमरी रक्षन् सकृच्छन् । यसै कारण तिनलाई केहि यस संगार चक्रमा परिने हर रहन् ॥ ३९ ॥ ७ ॥ हे अखिल ईशोक्तका आत्मा तथा आपार ! हे त्रिनयन ! हे विशुधनको मन हरक गर्ने महानुभाव ! पछि यी दैव दामबादि जीव हजुरकै विभूति हुन्, तापनि अहिले इनको ठपक्रम (अर्क) को मयब आरको छैन । आण्ड्र हे दण्डधर ! जन्मै हजुर आफ्नो मायाद्वारा देवता, मनुष्य, मृग, विभिन्न तथा जलचरादिको रूप धारण गरेर इनलाई इनको अपराध अनुसार पहिले दण्ड दिनुहुन्छः त्यस्तै नै

०९ दण्डन ( जानी र अहमीमा हरक )—योथ विरक्त महात्मा हुन्दा किन हुने बाह्यमा पुगे । तहाँ तीनको प्रभाको धेरै स्थिति वर्मात्मा हुन गय । विस्तार विस्तार हो युग राक्षसमा पुग्यो । कहलै एताकाहुँ पनि लोपति थका कथम मको र-वी पनि लैसित लाग्न गने लाग्यो । केही दिनपछि उक्ताले ती महात्मको निष्ठि पनि दोहा कौवा लगाएर पाने लगाए र आफ्नो भद्रल चले महल पनि बनान्न लगाए । आर्तिव कुण, अमन्द र मोक्षस्थानका कति वस्तुहरू विरक्तले नै इनको निष्ठि पनि बाध्न पार्ने लगाए । एक दिन ती महात्मा र राधा संगठनो जुगल निस्कें । ब-दीमा राधाको भने—'मण्डि कति कायही छ, उले नै टपारिँति पनि छ । सर तथा र ममा के फल छ ?' मण्डिमाको भने—'अलि पर बाह्र, अलि मन्त्र छ ।' अलि पर पुगेरुमि महात्मको भने—'महात्मा ! कपारी होह, हामी कुनै अर्को देशतिर जान्छौ । अब हजुरको घर फर्कने काय छैन । यदि घरमा काय पनि छैन ?' राधाको भने—'म त बाती गर्ने कयबै छैन । घरमा को-पुन जागीर बाती हेरिपरेका होला ।' म-मको देशतिर दिक्दिक् भन्ने मेरो रूपको नैहाल्ल होला । महात्माको भने—'हीन हजुरमा र ममा बही घरक छ ।' राजाको कुरा बुझिहाले र द-दग्द भाइले महात्मालाई पिदा गरेर आठ्ठ सबकमा मार

हे मयवन् ! यदि हजुर उचित मानुहुन्छ भने यस स्वहाको छोरो बुबामुरलाई मारिदिनाम् । ४०॥८॥ हे विना ! हे विनामह ! हापी हजुरका बरग-सैनक हो, सदा हजुरको सम्मुख जतवस्तक रहन्थो । हजुरका बरग-युगतको प्यानले हाम्रो हृदय हजुरका प्रेम-शुद्धतामा बाँधिरहो छ हाम्रो साधु आफ्नो सगुण बर्तिले प्रकट भएर हजुरले हाम्रालाई आफ्नो हुन्याउनु मया । अतः हे मनव ! अब हजुरनै दयायुक्त, विरुद्ध, सुन्दर र पीठल हस्तयुक्त हेराइले आफ्नो मुखारविन्दबाट निःसृत मनोहर वाणीरूपिणी मुखा बागले हाम्रो मनको माप ज्ञान्त पाउनुम् ॥४१॥९॥ सारा जगद्को उत्पत्ति, स्थिति र त्यका नतमरूप दिव्य मायाका भावे टड्ढा भने हजुर समस्त जीव-मनुदायका हृदयमा जन्ममायोरूपले र बाहिर प्रधानरूपले रहेर उत्पादन एवं प्रकट्यरूपले देख, काल, छरीर र अवस्था अनुसार विनको अनुपम मन, सर्व प्रतीतिका साक्षी र आकाश-धरम हुने परब्रह्म परमात्मा हुनुहुन्छ । हे मयवन् ! जन्मे-जन्मको चित्तका अग्नि प्रकाशित पानं मयवेनन्, त्यसै गर्दा हाम्रो हजुरलाई हुने पनि अर्ध-विधेयको ज्ञान गराउन अममर्ष छौ ॥४२॥१०॥ हे प्रमो ! हजुर अकिन्च ऐश्वर्ययुक्त तथा

ध्यानवद्धहृदयनिगडानां स्वलिङ्गविवरणेनात्मसात्कृतानामनुकम्पानुरजितविशदरुचिरशिशिरस्मितावलोकेन विगलितमधुरमुखरमाभूतकल्या चान्तस्तापमनघाहमि शमयितुम् ॥ ४१ ॥ ६ ॥ अथ भगवन्स्तवास्माभिरखिलजगदुत्पत्तिस्थितिलयनिमित्तायमानदिव्यमायाविनोदस्य सकल-जीवनिकायानामन्तर्हृदेषु बहिरपि च ब्रह्मप्रत्यगात्मस्वरूपेण प्रधानरूपेण च यथादेशकालदेहावस्थानविशेषे तदुपादानोपलम्भकतयाऽनुभवतः सर्वप्रत्ययमाक्षिण आकाशशरीरस्य साक्षात्परब्रह्मणः परमात्मनः कियानिह वा अर्थविशेषो विज्ञापनीयः स्वाद्विष्कृतिङ्गादिभिरिव हिगण्यरेतमः ॥ ४२ ॥ १० ॥ अत एव स्वयं तदुपकल्पयास्माकं भगवतः परमगुरोस्तव चरणशतपलाशच्छायां विविधवृत्तिजनममारपरिश्रमोपशमनीमुप-सृतानां वयं यत्कामेनोपमादिताः ॥ ४३ ॥ ११ ॥ अयो ईश जहि त्वान्द्र भ्रमन्तं भुवनत्रयम् ॥ प्रस्तानि येन नः कृष्ण तेजांस्यप्रायुधानि च ॥ ४४ ॥ हंमाय दक्षिणलाय निरीक्षकाय कृष्णाय गृष्टयशसे निरुपकमाय ॥ सत्संभ्राह्म्य भवपान्यनिजाश्रमाप्तावन्ते परीष्टगतो हरये नमस्ते ॥ ४५ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ अथैवमीडितो राजन्मादरं त्रिदर्शोर्हरिः ॥ स्वमुपस्थानमाकर्ण्य ग्राह तानभिनन्दितः ॥ ४६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ प्रीतोऽहं वः सुरश्रेष्ठा मदुपस्थानविद्यया ॥ आत्मैश्वर्यस्मृतिः पुमां भक्तिरचैव यथा मयि ॥ ४७ ॥ किं दुरापं मयि प्रीते तथापि विबुधर्षभा ॥ मय्येकान्तम-

संसारका परम गुरु हुनुहुन्छ । अतः जुन कामनाले हामी अबमि पारहरूको परिणाम स्वरूप संसार-भ्रमलाई भेटिदिने हजुरका बरग-कमलको छायामा आएका छौ, हजुर हामी शरणा मनका वाचना दूण गरिदिनुहस् ॥४३॥११॥ हे ईश ! कृष्ण ! मर्ने हावलाई श्रामहर्को यो बुबामुरलाई कमले हाम्रो नैन तथा सर्वे अन्तान्ध निमित्तको छ हजुर शीघ्र मा-उरय् ॥४४॥ जुन गुरु स्वरूप, हृदयकाडवारी, निरीक्षक, कृष्ण, विमल कीर्ति, अनादि तथा साधुजन सेविता हुनुहुन्छ, बां कुनै संमारी पथिक शरणमा आयो भने न्य लाई उनममनि प्रदान गनुहुन्छ, त्यस्ता आहर्निताई प्रणाम छ । ४५॥ शुकदेवजी कनुहुन्छ-हे राजन् ! यस प्रकार आदरपूर्वक देवगणले भुति गरेपछि आफ्नो स्थाव सुनेर प्रमन्न मनमान् बोल्नुभयो । ४६ । भगवान् मनुहुन्छ-थे देवता हो ! मेरो भुतिवले दूण जुन निमो हुन छ, त्यसले म निमोत्कटमि मान्छे प्रमन्न हु, किनकि यसले आ-भावा प्रभावलाई स्मृति र मेरो भक्ति प्राप्त-

॥४७॥ हे विद्वन् श्रेष्ठ ! म प्रत्यन अणुपणु के दुर्लभ रहन सकछ ? तापनि मेरो अनन्य र तत्त्ववेत्ता भक्त मेरो अनिरिक्त भक्त केही पनि हुन्छा गर्दैन । ॥४८॥ जुन बन्धनति प्राणा विषयादिलाई नै सर्वत्र छान्दछ, त्यस्ताई आफ्नो वास्तविक कल्याणको ज्ञान हुन पक्कैन । यदि कोही अभीष्ट पदार्थ प्रदान गर्छ भने त्यो पनि ठाउँसँै मूर्ख हो । ॥४९॥ जुन प्राणो भुक्ति मार्गको ज्ञाता छ, त्यो कुनै अज्ञ व्यक्तिलाई पनि कर्म बर्थात् प्रवृत्ति मार्गमा उपदेश दिन मक्कैन । जस्तै कोही भेट्न रैछ सोहीले बागे बनि न्यस्ताई कुपत्य बन्नु दिंदैन । ॥५०॥ हे इन्द्र ! तिमी कल्याण होन् । तिमी जीव भुक्तिव द्धोचित्तको जगत् र विषय, जत एवं तत्प्राप्तको प्रयासले तिनको अ-पन्त रङ्ग हागेर लिण्ट माया । ॥५१॥ महर्षि द्धोचित्तलाई मरुपिण्ड नामको शुद्ध ज्ञको ज्ञान प्राप्त छ । उनले अरिबनीकुमारलाई यसको उपदेश दिएका थिए । त्यसै ज्ञानको प्रभावले अरिबनीकुमारलाई अमरपद प्राप्त भएको थियो । ॥५२॥ अपर्यवेदीय महर्षि द्धोचित्तले नै सर्वप्रथम मात्मा मेरो स्वरूप तारायन्-वद्वन् वहालाई बताएका थिए । यही वहाले विश्वरूपलाई अर्पण गरे, अब विश्वरूपबाट तिमीलाई प्राप्त भएको छ । ॥५३॥

निर्नान्यन्मत्तो वाञ्छति तत्त्ववित् ॥ ४८ ॥ न वेद कृपणः श्रेय आत्मनो शुभवस्तुहक् ॥ तस्य तामिच्छतो बन्धेद्यदि मोऽपि तयाविधः ॥४९॥ स्वयं निःश्रेयसं विद्वान् बक्त्यवज्ञाय कर्म हि ॥ न राति रोगिणोऽप्यथ वाञ्छतो हि भिषक्तमः ॥ ५० ॥ मधवन् यात भद्रं वो दध्यश्चमुषितमम् ॥ विद्याव्रततपःसारं मात्र याचत मा त्रिरम् ॥ ५१ ॥ स वा अधिगतो दध्यद्दृशिवभ्यां ब्रह्म निष्कलम् ॥ यद्वा अश्वशिरसो नाम तयोऽमरतां व्यधान् ॥ ५२ ॥ दध्यद्दृश्वर्षणस्त्वष्ट्रे वर्माभेद्य मदान्मकम् ॥ विश्वरूपाय यत्प्रादात्त्वष्टा यत्त्वमधास्ततः ॥ ५३ ॥ युष्मभ्यं याचिनोऽश्विभ्यां धर्मज्ञोऽङ्गानि दास्यति ॥ ततस्तैरायुधश्रेष्ठो विश्वकर्मविनिर्मितः ॥ येन वृत्रशिरसो हर्ता मत्तेजउपवृद्धितः ॥ ५४ ॥ तस्मिन्निहिते यूयं तेजोऽब्रायुधमम्पदा ॥ भूयः प्राप्स्यथ भद्रं वो न हिमन्ति च मत्परां ॥ ५५ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठस्कन्धे नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इन्द्र-मेवं समादिश्य भगवान्निश्वभावनः ॥ पश्यतामनिमेषाणां तत्रैवान्तर्दधे हरिः ॥ १ ॥ तयाऽभियाचिनो देवैर्ऋषिराश्वर्षणो महान् ॥ मोदमान उवा-चेद् प्रहमन्निव भारत ॥ २ ॥ अपि वृन्दास्का यूयं न जानीथ शरीरिणाम् ॥ संस्थार्या यस्त्वभिद्रोहो दुःमहश्चेतनापहः ॥ ३ ॥ जिजीविषां

महर्षि द्धोचित्त ज्ञाता धर्मा-मा छन् । तिमीहरू र विशेष गरेर अरिबनीकुमारले मागेपछि ती आफ्नो अज्ञ तिमीलाई अवश्य दिन्छन् । ती अगले विश्वकर्माको बनाएको बजास् तयार हुनेछ । त्यस अगले देवराज इन्द्र मेरो तेजले बुक्त मण्ड वृषाभुरयो बन्तक काट्ने छन् । ॥ ५४ ॥ जब न्यो मर्दछ तर तिमी आफ्नो गह्वरको तेज अक्ष-स्रक् र मण्डपि करि प्राप्त गर्न अर्कने छौ कोही पनि मेरो भक्तलाई दुःखदिन सक्कैन । यम वारण अवश्य तिमी द्ध्यापण हुनेछ । ॥ ५५ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठस्कन्धे सं-गीतीसंस्क 'बलिष्ठ' कृत नेपाली भाषाटीकायां नवमोऽध्यायः । ९ ॥ (देवताहरू द्धोचित्त आत्मा हो गण्ड उनको हाड मागेर स्थापन र वृषाभुरावित सदाई गर्नु)-शुभदेवजी मन्दछन्-हे राजन् । यम वार इन्द्रलाई आज्ञा दिएर विश्वभावन् विष्णु मयवाव देवताहरूले देताहेई अन्-धान भए । १ । हे भारत । ती देवताहरूले जब मयवान । मन्-हाड अदुमार द्धोचित्त अर्पित याचना गरे तब उनले मा-ई प्रमन्त्र मण्ड हाँसै गरे । २ ॥ हे देवराज ! श्रीमद्भागवत आफ्नो शरीर त्याग्नमा सेवना नष्ट पारिदिने हुन दुःमह षष्ठ हुन्छ, के तिमीहरू न्यस्ताई जान्दैनौ ? ॥३॥ यम मंगारमा



जीवित रहनाका इच्छुक पुण्यद्वरको शरीर अत्यन्त प्रिय हुन्छ, पात्र माछान्ति निम्न भगवान् भएर बाल पनि आफ्ना शरीर दिने सहन ॥४॥ द्रव्यफल मन-ह भवान् ॥ पुण्य-काल-  
 घास्ते मनुष्य पनि जसका कायको प्रशंसा गर्दछन्, सबै प्राणीहरूका कृपा हुन्छन् ॥५॥ महापुरुष कुन बस्तुको त्याग गर्ने गर्दछन् ॥ ॥५॥ हे भगवन् ॥ मन्त्राद्वारा स्वाधी छ ॥ यो  
 अर्थात् दुःखलाई बुझ्ने यदि उनले अर्काको कष्ट बुझिदिने भए नभएने पनि अर्कोगत मान्ने र नदिनमा समर्थ भएर पनि कुनै प्राणी दिन अस्वीकार गर्नछ ॥ ६ ॥ दधीचिले  
 भन्यो-यहाँ सबैको सुखबाट धर्मको कुरा हुन्छको लागि नै मैले यति कुरा गरेका छु ॥ १॥ यो भयो प्रिय शरीर एक दिन स्वयं मलाई छाड्ने नै छ भने यत्नाइ म बाई छाडिदिन्छु ॥७॥ हे  
 स्वामीहरू हो ॥ जुन प्राणी आफ्नो आत्मिक शरीरले सबै जीवमा दया गर्दै कम गत्य पछर्ने उपाजन्ने उपाय गर्दैन यो दुष्काविकारको निमित्त पनि खोचकोय हुन्छ ॥८॥ जो व्यक्ति  
 अर्काको दुःखमा दुःखी तथा सुखमा सुखी हुन्छ, त्यसको पुण्यकोनि पुण्यद्वरद्वारा सेवित यो भविष्यी धर्म हो ॥ ९ ॥ अहो ॥ मानव जतिको यो कस्तो कृपणता हो, कति दुःखको

जीवानामात्मा प्रेष्ठ इहेमितः ॥ क उरमहेत त दानु भिक्षमाणाय विष्णवे ॥ ४ ॥ देवा उचुः ॥ किन्तु तद्दुस्त्वयं ब्रह्मपुत्रां भूतानुकम्पिनाम् ॥  
 भवद्विधानां महतां पुण्यश्लोकेष्वकर्मणाम् ॥ ५ ॥ ननु स्वार्धपरो लोको न वेद परमकृतम् ॥ यदि वेद न वाचेत नेति नाम यदीश्वरः ॥ ६ ॥  
 ऋषिरवाच ॥ धर्म वः श्रोतुकामेन यय मे प्रत्युदाहताः ॥ ७ ॥ प्रियमात्मानं त्यजन्तं संत्यजाम्यहम् ॥ ७ ॥ यो ध्रुवेणात्मना नाथा न धर्म न  
 यशः पुमान् ॥ इहेत भूतदयसा स शोच्यः स्थावरैरपि ॥ ८ ॥ एतावानव्ययो धमः पुण्यश्लोकैरुपामितः ॥ यो भूतशोकहर्षाभ्यामात्मा शोचति  
 हृष्यति ॥ ९ ॥ अहो देव्यमहो कष्टं पातक्यैः क्षणभङ्गुरैः ॥ यन्नोपकुर्यादस्वार्थैर्मर्त्यः स्वज्ञातिविश्रदः ॥ १० ॥ श्रीशुक उवाच ॥ एवं कृतक्यवमितो  
 दध्यङ्ग्यध्वगस्तनुम् ॥ परे भगवति ब्रह्मण्यात्मानं सन्नयज्जहौ ॥ ११ ॥ यताक्षानुमनोबुद्धिस्तत्त्वदृग्बस्तकधनः ॥ आस्थितः परमं योगं न देहं  
 वृत्तधे गतम् ॥ १२ ॥ अथेन्द्रो यज्ञमुद्यम्य निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ मुनेः शक्तिभिरुत्तमो भगवत्तेजसाऽन्वितः ॥ १३ ॥ वृत्तो देवगणैः सर्वैर्गजैः  
 न्द्रापर्यशोभत ॥ १४ ॥ यमानो मुनिगणैस्त्रैलोक्यैर्हर्षयन्निव ॥ १५ ॥ वृत्रमथवद्वेष्टेत्तुमुरानीकयूधपैः ॥ पर्यस्तमोजमा राजन्क्रुद्धो रुद्रमिवान्तकम्

कुरा छ कि जसको द्वारा मनुष्यको कर्ता पनि वास्तविक साधन हुँदैन, जो अर्काको नै भोग्ने योग्य र क्षणभङ्गुर छन्, यी धन, जन एवं शरीरादिले यो अर्काको कर्ता पार बनाउन  
 गर्दछन् ॥ १० ॥ शुकदेवजी भन्दछन्-हे राजन् ॥ यम प्रकारको निश्चय गरेर अथर्ववेदी दधीचिले आफ्नो मन परमात्माको लीन गरेर आफ्नो देह त्यागिदिए ॥ ११ ॥ यति  
 दधीचिको इन्द्रिय, मन तथा प्राण संयत थिए र दधि दत्तदक्षिणी थिए ॥ यस निमित्त शरीर त्यागेर ती सबै बन्धनबाट मुक्त भए ॥ जब निजले परमयोगमा स्थिर भएर ॥१२॥ प्राण  
 त्यागिदिए तब उनलाई यम देहको भस्मकति पनि ज्ञान रहेन ॥१२॥ ब्रह्माङ्गको तेजले मुक्त हुनाछ जसको बल बाह्यमा, जुन शरीरले देवताहरूले धेरैगुणा थिए र मुनिजन ॥१३॥  
 भुवि सारिदेखा थिए, ती हुन्दा सारा त्रिलोकलाई प्रमन्न पार्दै दधीचिले हुनिको हातले विश्वकर्माद्वारा यन्त्रहरूको बलले र गजराज पौरावमा सुशोभित देखिए ॥१४॥ यम ॥ १५॥  
 धूर्तकालमा भगवान् रुद्रले ब्रह्मै सबै सांसारिको संसार गर्ने भएको विप्रासुर प्राणि कोषले आक्रमण गरेका थिए, त्यस्तै नै ती असुरसेना रक्षित विप्रासुरको बल सेना ॥१५॥

दृतां वेगले प्रस्थान गये ॥१५॥ न्ययपति प्रथम शत्रुभूमिप श्रेतापुत्रको आरम्भमा नमंदा गदांको विनामा दैवपत्न्या देवताहस्तको मण्डप पुत्र हुन लागे ॥१६॥ हे राजन् ! रुद्र, वाम, आदि-य, अश्विनोक्तुवार, पितृमण, अग्नि, वरुण, ऋद्ध, माध्य र पित्रेदेव आदिगित आत्मो श्रोत्राले शोभायमान वज्रधर इन्द्रलाई पुत्रभूमिमा माग्ने देखेर वृत्रासुरआदि दैवहस्तलाई मङ्गिनमकनु भयो ॥१७ १८॥ यमै निमित्त मनुचि, छन्द, अनर्वा दिव्यधर, ऋषय, अम्बर, इयम्रीव, शकुशिरा, विप्रचिनि, अयोमुख, प्रलोमा, वृषर्वा, प्रदेति र उम्कल आदि दैव, दानव, यक्ष र सुमाल्ये आदि सुवर्णका गहनाले सुमञ्जित इजारी राक्षस सृष्टुको निमित्त पनि दुष्प्राप्य इन्द्रका सेनालाई रोकित उन्मथ श्री कोधवक विनामा गदै ती देवताहरूमा सर्वेतिरबाट गदा, परिष, बाण, प्राग, हुवृण, गोमर, झल, पाशु, खट्व, श्वधनी तथा सुशुष्की आदि छद्मास्त्र भर्माउन लागे ॥१९-२३॥ यम प्रचार पुत्राहु-

॥ १५ ॥ ततः मुराणामसुरै रणः परमदारुणः ॥ त्रेतामुखे नर्मदायामभवत्प्रथमं युगं ॥ १६ ॥ रुद्रेर्वसुभिरादित्यैरश्विन्यां पितृवद्विभिः ॥ मरुद्भिः ऋभुभिः गार्ग्यैश्च देवैर्मरुत्पतिभिः ॥ १७ ॥ दृष्ट्वा वज्रधरं शक्रं शोचमानं स्वया श्रिया ॥ नामृष्यन्नमुरा राजन्मृधे वृत्रपुरःसराः ॥ १८ ॥ नमुचिः गन्धर्वाः सप्त दिग्भार्वा ऋषभोऽम्बरः ॥ इयम्रीवः शकुशिरा विप्रचितिरयोमुखः ॥ १९ ॥ पुन्रोमा वृषर्वा च प्रदेतिर्हेनिरुक्तलः ॥ दैत्या दानवा यथा रक्षांसि च सहस्रशः ॥ २० ॥ गुमालिभालिप्रमुखाः कार्तस्वरपरिच्छदाः ॥ प्रतिभिषेन्सेनायं स्रयोरीणि दुरामदम् ॥ २१ ॥ अन्यर्दयन्नर्म-  
भ्रान्ताः मिहनादेन दुर्मदाः ॥ गदाभिः परिघैर्वाणिः प्राममुद्गरनोमरैः ॥ २२ ॥ शूलेः परश्वधैः खड्गैः शतनीभिर्भुशुण्डिभिः ॥ सर्वतोऽवाकिरन् शस्त्रैस्त्रैश्च विबुधैर्भान् ॥ २३ ॥ न तेऽदृश्यन्त मञ्जनाः शरजालैः समन्ततः ॥ पुद्गानुपुद्गपतिनेज्यांतीषीव नभोधनैः ॥ २४ ॥ न ते शस्त्रास्त्र-  
वर्षाया ह्यामेदुः सुगमैकान् ॥ छिन्ताः मिदपथे देकेर्लघुहन्तैः महद्यथा ॥ २५ ॥ अय क्षीणास्त्रसौघा गिरिपुद्गलः पलैः ॥ अभ्यवर्षन्पुष्कलं विच्छिदुस्तांश्च पूर्ववत् ॥ २६ ॥ तानक्षतान्स्वस्तिमतो भिशाम्य शस्त्राभ्युपगौरय वृत्रनायाः ॥ हुमेर्दपद्भिर्विविधाति ॥ विक्षतांस्तत्रगुग्निर्दमनि-  
कान् ॥ २७ ॥ सर्वं प्रयामा अभवन्विमोघाः कृताः कृता देवगणेषु दैत्यैः ॥ कृष्णानुक्लेषु तथा महत्सु क्षुब्धैः प्रयुक्ताः शनी रूक्षवाचः ॥ २८ ॥ ते स्वप्रयागं वितथं निगीह्य दरावभक्ता हतयुद्धदर्पाः ॥ पलायनायाजिमुञ्चे विमृज्य पतिं मनस्ते दधुगत्तमाराः ॥ २९ ॥ वृत्रोऽमुगंमानानुगा-

पुत्रका कमले हुटुका बाणछाग सर्वेतिरबाट आन्ध्रादित मगर देवता मेघमालाले हाकिमका नशायण र्भे अहरय मर ॥२५॥ तर ती दैवका छद्मास्त्रको देव-मैत्रिकलाई हुन पनि सकन पाए प्रतापमा कुञ्जले देवताहरूले निनका शत्रुहरूको इजारी टुक्रा पार आकाशमे छिन्न-भिन्न पारिदिने ॥२५॥ छद्मास्त्र मरिमपाछ दैव दैवसेनामा पवन-शस्त्र, वृद्धास्त्र तथा दुष्का भर्माउन लागे ॥ तर देवताहरूले पहिलेकै समान विनलाई पनि काटिदिने ॥२६॥ हे राजन् ! इन्द्रका सेनाहरू आफ्ना छद्मास्त्रले अश्व र वृक्ष, दुष्का, अगर्षित वरुनका इन्द्राले पनि जम्माको त्यस्तै मङ्गल उमिषका देखेर वृत्रासुरका अनुगामी दैवगण निकै हराए ॥२७॥ जस्तै क्षुद्र मनुष्यद्वारा महापुरुषपति कलिका पठोर एवं अमङ्गलमय राक्षस उन्मथ कोही पनि हान्न सक्नेन, त्यस्तै नै मगर-कृपापात्र देवतापति निनको विनाशार्थ बारम्बार गरिदिएका दैवका सर्वै प्रथमन व्याध मर ॥२८॥ यस्तो दृश्या भयपङ्कक्तिर्गल दैवगण ॥ माग

सुदोन्माद भङ्ग मयो । देवदारुले तिनको धैर्य हरण गरिहिए । आफ्नो उद्योग व्यर्थ भएको देखेर आफ्ना प्रहृष्ट वृत्तासुरलाई युद्ध भूमिमा छाडेर भवै ठगौ दिशालिङ्ग मान्यलोगे ॥ २९ ॥  
 अनि आफ्ना अनुगत दैत्यहरू मान्य लागेका र सेना हरले चारैतिर छरिपुका देखी वृत्तासुर मन लाग्यो ॥ ३० ॥ यो वीर वृत्तासुरले मनस्विहरूको योग्य र सामयिक नाजीमा यस प्रकार  
 भन्यो-हे विप्रचित्त ! हे नमुचे ! हे मय ! हे अनर्बत् ! हे मन्दर ! मेरो कुरा सुन ॥ ३१ ॥ हे माई ! ममतामा जो ठगम्न भएको छ, त्यसको मृत्यु निश्चित छ । त्यसलाई रोक्नको निम्ति  
 विषागाले जुन उपाय बताएनन् । अब यदि मृत्युले परलोकमा सम्पत्ति र यसलोकमा सुख मिन्दछ भने यस्तो उतम मृत्युलाई कमले अङ्गीकार नगर्नौं । ॥ ३२ ॥ यम संसारमा  
 दुइ प्रकारको मृत्यु निकै दुर्लभ र भेद मानिएका छ-पीटा नष्ट-चिन्तनमा लागेर प्राणलाई बिहरेर छोरीर ग्यामिदिनु र अर्को युद्धभूमिमा सेनाको सम्पुल अडिगर सुइया पछि न-

न्मनस्वी प्रभावतः प्रेक्ष्य वभाष एतत् ॥ पलायितं प्रेक्ष्य बलं च भग्नं भर्तृन तीव्रेण विहस्य वीरः ॥ ३० ॥ कालोपपन्नां रुचिरां मनस्विनामुवाच  
 वाचं पुरुषप्रवीरः ॥ हे विप्रचित्तं नमुचे पुलोमम् मयानर्कशम्बर मे मृत्युवध ॥ ३१ ॥ जातस्य मृत्युध्रुवं एव सर्वतः प्रतिक्रिया रस्य न चेह  
 क्लृप्ता ॥ लाके यशश्चाय ततो यदि ह्यमं को नाम मृत्युं न वृणीत युक्तम् ॥ ३२ ॥ द्वौ संमताविह मृत्यु दुरापो यद्ब्रह्म संधारणया जितासुः ॥  
 कलेवरं योगरतो विजह्याद्यदश्रीर्वीरशयऽनिवृत्तः ॥ ३३ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठस्कन्धे इन्द्रवृत्तादुरयुद्धवर्णनं नाम दशमोऽध्यायः  
 ॥ १० ॥ श्रीशुक उवाच ॥ त एवं मशतो धर्मं वचः पर्युरचेतसः ॥ नैवागृह्णन्मयप्रस्ताः पलायनपरा नृप ॥ १ ॥ विशीर्यमाणो घृतनामासुरीय-  
 सुर्षभः ॥ कालानुकुलेऽस्मिन्मर्त्यः काल्यमानामनायवत् ॥ २ ॥ दृष्ट्वाऽतप्यन् संकुद इन्द्रशत्रुर्मपितः ॥ तान्निवासौजमा राजन्निर्भस्त्येदमुवाच ह ॥ ३ ॥  
 किं वा उचरिरेमातुर्धावद्विः पृष्ठतो हतेः ॥ न हि भीतवधः शलाघ्यो न स्वर्ग्यः शूरमानिनाम् ॥ ४ ॥ यदि वः प्रधाने श्रद्धा मारं वा क्षुल्लका इदि ॥

मातेर प्राण-यार्गिदिनु यी दुर्ब मृत्यु अप्राप्य छन ॥ ३३ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठस्कन्धे १० गौरीशंकर 'वर्मिष्ट' कृत नेपाली भाषाटीकायां दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ( वृत्ता-  
 सूरको वीरगोचर बचन )-मृतदेव मृत्युदुन्द-हे नृप । वृत्तासुरका वरमंगल वचन सुनेर पनि हल्ले भागिरहेका असुरले त्यसमा केही प्यान दिएनन् ॥ १ ॥ हे राजन् ! अब सम्प अर्थात्  
 अनुकुल धियो ती देवताद्वारा नस्तेडिएका दैत्य सेना अनाथ छी हिम-मिम मगरा देखेर इन्द्र जुन वृत्तासुर रिम र अगडिगुल्ले सन्नत भयो । उसले देवसेनालाई रोक्ने मन्त्री सरिञ्चा  
 बाणा मा निम्नो ॥ अवयुध मयान बर्दे भन्यो- ॥ २ ॥ ए. दवता हा । आमाको थिछा भै निकट र रणभूमिबाट भागेका दैत्यहरूको पिठिउमा प्रहार गर्नाले निर्भीताई के लाभ हुनसक्छा ।

१ दृष्टम् ( आफ्नो अपमान नहेर )-कोटा बापु कुनै शिष्यालक्ष्मः बस्छथे । त्यसको नामले मै होरी पम्पाको पर भियो । निम्न अनेक सङ्ख्या आउने गर्दथे । निजलाई देखेर नाजलाई मेसरी रिल चढ्छथे ।  
 एक दिन यथास्थान ह नेर सल्ले मेसरी हप्पाए र भन्ने 'ए मापिनी ! हे भेरे चप गर्छिन्तु । मैस के गर्ति होछा ?' अति चुनेर केवाहः हे निम्न पञ्चासप भयो र स्वयं आफ्नालाई पिनकार दिदै त्यो मरुजित अनेकत लल्लगती र  
 बिल्ला (बाग र सल्ले बुद्धमं ठाउँपरिहँ मर-ता भवनाम धम्मकेही जिर्ण, यही निमित्त मानिछ त्यसको घर आउने गर्दथे । बापु ती सङ्घदे बलिहारी कलपथो र तीभाने एकैठपौ नासमा बोटा बोटा चुन्ना पर्वकथ्यो । यत्न  
 मर्ता-मर्ता चुन्नाको थुमा ल थ्यो । अनि अन्ते वेत्तालाई हाकेर केहि ह्वाक्थो र भन्यो- 'बो हेर, आफ्नो बापको छुयो । यस्तो कस्तो र्थ कहिलेभन्नु भो-छेन् ?' त्यस दिन यथास्थान आफ्नामाथि जान्ने ह्वाक् भयर आयो । अब  
 यी हर छोट देखेको समय गर्दै भन्ने कालो- 'हे दौनदानी ! मे प्रयो ! म गर्ज्जि हुँ । तिम्रो मेरो डडार गर ।' बस्छो भन्ने त्यो निम्न रस्परको साधन गर्दथो र आफ्ना मन दाखी काममा लगे गर्दथो । केही दिनपनि



मोहले अमिमत भयर हासै धान्यो-॥१३॥ बुवाभरले भन्यो-अहो ! यो ठूलो सौभाग्य हो छुहा हो-जुन भवदन्पाकारी, गुरुद्वारी तथा मेरो दाजुको हत्यारा मेरो मुख्य शत्रु आज मेरो सामुन्ने उमिएको छ । य महाकथम ! अहिन्यै तेरो पापाननिम हृदयलाई आफ्नो त्रिशूलले काटेर मर्दाको निम्ति भ्रातृ-शृङ्खलाट अन्त्यो हुनेछु ॥१४॥ जस्तै स्वर्गको ह्छा गने व्यक्ति यात्रिक पशुको शिर बाट्नेछन् । यसै गरी तैले विश्वाशपात गरेर विप्रबन्धमा उत्पन्न, आफ्ना गुरु, मातृसङ्गानी, निर्दोष तथा यज्ञकर्ममा दीक्षित मेरो दाजुको मृतक काटिथिस् ॥१५॥ लज्जा, लक्ष्मी, दया तथा कीर्ति आदिले तैलाई परित्यक्त छान्दितकैछा छन् । तेरो यस कुर्मर्मलाई देखेर मनुष्याहारी राक्षस पनि निन्दा गरिरहेका छन् । अब मेरो त्रिशूलद्वारा ठूलो कष्टले छिन्न-भिन्न तेरो देहलाई गिद्ध खान्नेछन् । यसलाई अमिको स्वप्न पनि हुनेछैन ॥१६॥ जुन बृक्ष देवता र महाक्रूरको मर्दा यद्वै वमाथि अनेक परिका चलाएर प्रहार गरिरहेका छन्, म आफ्नो तीक्ष्ण त्रिशूलले यी पशुहरूको पाँटी काटेर उनकैद्वारा बेरबादि गणपते मृत मानवको हत्या गर्नेछु ॥१७॥ हे इन्द्र ! यसको विपरीत यदि यम युद्धमा मेरा-

भवान्मे समवस्थिता रिपुयां नवहा गुरुहा भ्रातृहा च ॥ दिष्ट्याऽनृणोऽद्याहमसत्तम त्वया मच्छूलनिर्भिन्नदृष्टदृष्टाऽचिरात् ॥ १४ ॥ यो नोऽग्रज-  
स्यात्मविदो द्विजातेऽपुरोरपापस्य च दीक्षितस्य ॥ विश्रम्य खड्गेन शिरांस्यवृश्चत पशोरिवाकरुणः स्वर्गकामः ॥ १५ ॥ ह्रीश्रीदायाकीर्तिभिरुज्जितं  
त्वां स्वकर्मणा पुरुषादेश्च गर्हाम् ॥ कृच्छ्रेण मच्छूलविभिन्नदेहमस्पृष्टवह्निं समदन्ति गृध्राः ॥ १६ ॥ अन्येऽनु ये त्वेह नृशंसमज्ञा ये ह्युद्यतास्त्राः  
प्रहरन्ति महाम् ॥ तैर्भूतनाथान्सगणान्निशातत्रिशूलनिर्भिन्नगलेर्यजामि ॥ १७ ॥ अथो हरे मे कुलिरोन वीर हर्ता प्रमथ्येव शिरो यदीह ॥ यत्रानृणो  
भूतबलिं विधाय मनस्विनां पादरजः श्रपते ॥ १८ ॥ सुरेश कस्मान्न हिनोपि वज्रं पुरः स्थिते वैरिणि मय्यमोघम् ॥ मा संशयिष्ठा न गदेव  
वज्रं स्यान्निष्कलं कृपणार्थेव याथा ॥ १९ ॥ नन्वेव वज्रस्तव शक्र तेजसा हरेर्दधीवेस्तपसा च तेजितः ॥ तेनैव शत्रुं जहि विष्णुयन्त्रितो यतो  
हरिर्विजयः श्रीगुणास्ततः ॥ २० ॥ अहं समाधाय मनो यथाऽऽह सङ्कर्षणस्तवरणारविन्दे ॥ त्वद्वज्ररंहोलुलितम्राम्यपारो गतिं मुनेर्मांम्यपविदलोकः  
॥ २१ ॥ पुमां किलैकान्तधियां स्वकानां याः सम्पदो दिवि भूमौ रसायाम् ॥ न राति यद्वेग उद्वेग आधिर्मदः कलिव्यमन संप्रयासः ॥ २२ ॥

यसलाई पराजित पारेर तिमीले आफ्नो वज्रले मेरो शिर काट्यौ भने पनि म कर्मबन्धनबाट मुक्त हुनेछु र सबै भूतलाई आफ्नो देहको बलि अर्पण गरेर महापुरुषको पद पाउँछु ॥१८॥  
हे देवराज ! आफ्नो सम्मुख उमिएका म आफ्नो अनुयायि तिमी अर्थात् वज्र दिन छाड्दैनौ ? तिमी यो सन्देश नगरे-कृपण मनुष्यको अगाडि हात पत्तारेर गरिएको पापनाशने  
तिमी मर्दा उत्पन्न बल बनि निष्कल महाभाग्य ॥१९॥ हे इन्द्र ! तौ बुझ्नु भगवान्को तेज र महर्षि दधीधिको तपोबलले तेजोमय छ । भगवान् विष्णुले नै तिमीलाई यो काम सुम्पेका  
छन् । अतः तिमी यमले आफ्नो शत्रुलाई मार् । जता भगवान् गतन्छन्, उतै विजय, लक्ष्मी तथा रम्य गुण विद्यमान रहन्छन् ॥२०॥ जस्तो कि भगवान् सङ्कर्षणले मलाई उपदेश दिएका  
थिए, न्यस्तै नै उनका कर्ण-कमलमा मन लगाएर तिमी वज्रको प्रहारले विषय-कथन काटिद्विजानाले धरि र त्यागेरछि म योमिहरूको गति पाउनेछु ॥ २१ ॥ तौ जबकि अनन्य प्रवृ-  
त्ति प्रेम गर्छन् र उनका दाम कटिन्छन्, तिनलाई मत्वास्व स्वर्ग, पृथ्वी र रसातल कक्षीको पनि कतौ मर्यादा दिनन् । किनकि मलाई मर्यादित क्षेत्र, उद्वेग, पीडा, अमान,

फलः, ध्वसन तथा भय नै मिदलच्छन् ॥२२॥ हे शक्र ! तौ परमप्रभु आपना भक्तको त्रैवर्गिक अर्थात् परम, ऊर्ध्व, कायतन्त्रयो प्रयास नष्टप्राप्तिरिच्छन् । या पान भगवान्क कृपा ॥, केवल अकिञ्चन भक्तजनलाई नै श्राव हुने गोप्य समवन्त कृपा अन्य व्यक्तिका लागि सानै दुर्लभ रहन्छ ॥२३॥ अब बृहत्तर भगवान्सित प्राथना गर्दै भन्न लाग्यो- 'हे हरे ! ओ हजुरको चरण-छमलको नै मानेर रहन्छन्, ती बारम्बार हजुरका ती दासहरूको पनि दास बनौ । मेरो मन हजुर प्राणपतिको नै चिन्दन गरिरहोस् । मेरो बाणी हजुरकै गुण मयाउन् र शरीर हजुरको नै काय गरिरहोस् ॥२४॥ हे नाथ ! हजुरबाट विमुख भएर मलाई स्वर्ग, ब्रह्मवद, सार्वभौम राज्य, रमावलको प्रभुता र मोक्ष आदि कुनै पनि वस्तुको कामना छैन ॥२५॥ हे कमल-नयन ! जन्म पक्ष दुर्दैवन्, ती पवित्रावक अर्थात् आपत्ती कामाको बहो हेरिरहन्छन्, जस्तै मोवले पीडित बाछो कामाको दूध पिउन आहूत रहन्छन् र जस्तै कुनै निरिद ध्वनित नारी आफ्नो परदेशी प्रियतमको बाटो हेरिरहन्छन्, त्यस्तै नै मेरो मन पनि हजुरलाई हेरिरहन खोज्दछ ॥२६॥ हे भगवन् ! प्रारम्भवत् यदि मलाई संसारचक्रमा दुलिरहनु पथ्यो भने

त्रैवर्गिकावासविधातममत्यतिविधत्त पुरुषस्य शक्र ॥ ततोऽनुमेयो भगवत्प्रसादो यो दुर्लभोऽकिञ्चनगोचरोऽन्यैः ॥ २३ ॥ अहं हरे तव पादैकमूल-  
दासानुदासो भविताऽस्मि भूयः ॥ मनः स्मरेतामुपतेर्गुणास्ते गृणीत वाक्यं करोतु कायः ॥ २४ ॥ न नाकपृष्ठं न च पारमेष्ठ्यं न सार्वभौमं न  
रमाधिपत्यम् ॥ न योगसिद्धीरपुनर्भवं वा समञ्जसं त्वा विरहस्य कारुण्ये ॥ २५ ॥ अजातपक्षा इव मातरं स्मृताः स्तन्यं यथा वत्सतराः सुतार्थाः ॥  
प्रियं प्रियेव व्युषितं विषण्णा मनोऽरविन्दाक्ष दिदृक्षते त्वाम् ॥ २६ ॥ ममोत्तमरत्नोत्तमेषु स्वरूपं संसारचक्रे भ्रमतः स्वकर्मभिः ॥ त्वन्माययाऽऽत्मा-  
त्मजदारोगेष्वासक्तचित्तस्य न नाथ भूयात् ॥ २७ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठस्कन्धे वृष्टस्येन्द्रोपदेशो नाम एकादशोऽध्यायः  
॥ ११ ॥ ऋषिरुवाच ॥ एवं जिहासुर्नृप देहमाजौ मृत्युं वरं विजयान्मन्यमानः ॥ शूलं प्रगृह्णाभ्यपतत्सुरेन्द्रं यथा महापुरुषं कैटभोऽसु  
॥ १ ॥ ततो युगान्तामिहकठोरजिह्ममाविध्य शूलं तरसाऽसुरेन्द्रः ॥ श्लिप्त्वा महेन्द्राय विनश्य वीरो हतोऽसि पापेति रुषा जगाद ॥ २ ॥  
ख आपतत्तद्विजलप्रहोल्कवनिरीक्ष्य दुष्प्रेक्ष्यमजातविक्रवः ॥ वज्रेण वञ्जी शतपर्वणाऽच्छिन्दद्भुजं च तत्स्योरगराजवेगम् ॥ ३ ॥ छिन्नेकबाहुः

पवित्र कीर्ति सम्पन्न हजुर परमेश्वरका भक्तहरूसित नै मेरो प्रीतिरहोस् । हजुरको विषमोद्दिनी मायाबाट विमुख हुन, बलवत् र धर-रहस्य आत्मक रहने संसारी भनुपयमा मेरो अनुमान कहिले पनि सहाजोस् ॥२७॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठ-स्कन्धे नेपाती भाषाटीकायामेकादशोऽध्यायः ॥११॥ (इन्द्रद्वारा वृष्टासुरको वध) शुक्रदेवजी भन्नुहुन्छ-हे राजन् ! विषयको अपेक्षा मृत्युलाई नै उच्च मान्ने बृहत्तर युद्धमा शरीर त्याग्ने इच्छाले आफ्नो विशाल दवाली प्रबल वेग सहित वसरी झर्पियो, जस्तै प्रलयको जलमा भगवान् र मधुवैतमासुर झर्पियो ॥१॥ त्यसपछि त्यस वीर दैत्यले इन्द्रमाथि प्रख्यामिदो समान वीरको दुष्का शयको आफ्नो विशाल वेगसित फर्कायो र क्रोधपूर्वक गर्जना गर्दै भन्न लाग्यो- 'हे पार्श्व ! अहं तं मरिष्ये' ॥२॥ पुमिन्देहा प्रह तथा उल्हाको समान त्यस विशाललाई आकृतिर वेगले आफ्नो दोस्ते इन्द्रले धैर्यपूर्वक भयलाई र (पसको साधको नाराजको समान लामा बृह-सुरका विशाल प्रहलाई आफ्नो शतपर्वी बलले काटेर फुट्याइदिए ॥३॥ योदा हात काटिएपछि वृष्टासुरले अलिख्य क्रोधित भई परिपलत भवभर इन्द्रको पिउँदोमा तथा मेरावनेमाथि

प्रहार मन्त्रो—यवनले देवराज इन्द्रको हातबाट बल भूमिमा हन्यो ॥१॥ यो वृत्रासुरको त्यो मति अद्वैत ज्ञानको देवता, असुर, चारण तथा विद्वेषणादि सर्व जनाले मर्दनी गरे तथा इन्द्रको धिरमा ठूलो सङ्कट आहारेको देखेर ती सबै अत्यन्त हाहाकार मचलागे ॥ पछि आफ्नो हातबाट छुटेर झुन्डको नगीचे भिरंगो ब्रह्मलाई इन्द्रले पार्छे लाज गानी फेरि उठान्दैनन् । अनि वृत्रासुरले इन्द्रलाई मन्त्रो—हे इन्द्र ! तिम्रो आफ्नो वज्र सम्हालेर म आफ्नो झुन्डलाई पार । यो विषादको समय होइन ॥६॥ माया जगत्को उत्पत्ति, स्थिति र लयकार्यमा समर्थ सर्वज्ञ तथा सनातन आदिपुरुषको बाहेक अन्य देहामिसानी एवं युद्धोत्सुक आततायीहरूको सदैव जयने हुने गर्दैन । ती कहिले विजयी हुन्छन् भने कायले हाँदछन् पनि ॥७॥ मयस्त लोकापालक सहित यी सबै लोक जालमा अल्लेका रक्षिहरू छै विवश भान्ने जसको अघीन रहेर काम गर्दछन्, वास्तवमा त्यो काल नै यम लोकमा जप र पराजयको कारण हो ॥८॥ काल नै मनुष्यको मनोबल इन्द्रियबल, शरीरबल, प्राण, जीवन तथा मृत्युको रूपमा स्थित रहन्छ । त्यसलाई विद्वान्मनवान् नै मनुष्य आफ्नो जड शरीरलाई जप र पराजयको

परिवेषण वृत्रः संरन्ध्र आसाद्य गृहीतवज्रम् ॥ हनौ तताडेन्द्रमथामरेभं वज्रं च हस्तान्यपतन्मघोनः ॥ ४ ॥ वृत्रस्य कर्मातिमहादुमुतं तत्सुरासुराश्चरगमिदसंधाः ॥ अपूजयैस्तत्पुरुहूतमंकटं निरीक्ष्य द्राहेति विचुकुशुर्भृशम् ॥ ५ ॥ इन्द्रो न वज्रं जगृहे विलम्बितश्च्युतं स्रहस्तादरिसन्निधौ पुनः ॥ तमाह वृत्रो हर आतवज्रो जहि स्वशत्रुं न विषादकालः ॥ ६ ॥ युयुत्सतां कुत्रचिदाततायिनां जयस्तदैकत्र न वै परात्मनाम् ॥ विनैकमुत्पत्तिलयस्थितीधरं सर्वज्ञमाद्यं पुरुषं सनातनम् ॥ ७ ॥ लोकाः सपाला यथेमे श्वसन्ति विवशा वरो ॥ द्विजा इव शिवा बद्धाः स काल इह कारणम् ॥ ८ ॥ ओजः सहो बलं प्राणमश्रुतं मृत्युमेव च ॥ तमज्ञाय जनो हेतुमात्मानं मन्यते जडम् ॥ ९ ॥ यथा दारुमयी नारी यथा मन्त्रमयो मृगः ॥ एवं भूतानि मधवन्नीशतन्त्राणि विद्धि भोः ॥ १० ॥ पुरुषः प्रकृतिर्व्यक्तमात्मा मृतेर्द्विधाशयाः ॥ शत्रुर्वन्तस्य सर्गादौ न विना यदनुग्रहात् ॥ ११ ॥ अविद्वानिवमात्मानं मन्यतेऽनीशमीश्वरम् ॥ भूतैः सृजति भूतानि प्रसते तानितः स्वयम् ॥ १२ ॥ आयुः श्रीः कीर्ति रैश्वर्याशिषः पुरुषस्य याः ॥ भवन्त्येव हि तत्काले यथानिच्छोर्वैपर्ययः ॥ १३ ॥ तस्मादकीर्तियशोर्जयापजययोरपि ॥ समः स्यात्सुखदुःखाभ्यां मृत्युर्जीवितयोस्तथा ॥ १४ ॥ सत्त्वं रजस्तम इति प्रकृतेर्नात्मनो गुणाः ॥ तत्र साक्षिणमात्मानं यो वेद न स बध्यते ॥ १५ ॥ पश्य मां निर्जितं

आदिको ज्ञान प्राप्तक ॥१६॥ हे इन्द्र ! काठका पुतलो र वज्रचासित जस्तै तिम्रो सम्पूर्ण प्राणीहरूलाई जगत्माको अघीन जान ॥१०॥ उनको हृष्टा विना पुरुष, प्रकृति, मधवन्त्र, अहङ्कार, पञ्चभूत, इन्द्रियहरू तथा अन्तःकरण यिनीहरूमा कोहो पनि यम विश्वको उत्पत्ति आदिको काममा समर्थ हुनसक्नेनन् ॥११॥ जो जगत्माको नियम र गुण जान्दैनन्, निर्जे प्राणी यस परतन्त्र जीवलाई ईश्वर अर्थात् स्वतन्त्र मान्दछन् । सत्त्वै भन्ने हो भने—भगवान् नै सर्व प्राणीहरू द्वारा प्राणीहरूको रचना भ्याउँछन् र प्राणीहरू द्वारा नै प्राणीहरूको संसार पनि पराउँछन् ॥१२॥ हे इन्द्र ! जस्तै हृष्टा नभएर पनि बालको बिषरीय भएकिले बलुप्यलाई मृत्यु र अपवश आदि प्राप्त हुन्छ, त्यसै गरी उनको अनुकूलता हुँदा उसलाई आयु, लक्ष्मी, यश तथा ऐश्वर्य आदि योग पनि सुलभ भएर आउँछन् ॥१३॥ यतै निमित्त यश, अपयश, जय-पराजय, सुख-दुःख तथा जीवन-मरणमा सदैव ममान्भावले रहनु नै उक्त छ

॥१४॥ सत्य, राज, तप यां तो तीनै गुण प्रकृतिहा मानिएका छन्, आत्माको होइन । यही निम्ति जो पुरुष आत्मालाई नै युगहरूको सत्वी मान्दछ, रया उनका पुण दासदान बागिज हुन सक्नेन ॥१५॥ हे इन्द्र ! मलाई हेर यद्यपि तिम्रो मेरो हात तथा जस्त काटेर मलाई एक प्रकृतिले जितिकेका छौ तथापि तिम्रो प्राण लिने म यथाशक्ति प्रयत्न गरिरहेको छु ॥१६॥ युद्ध ज्ञेयाको खेल हो । यसमा प्राणको बाजी घुमिन्छ । बाण नै पाखा र राहन नै यहाँ हुन्छन् । यस खेलमा अशुक्र वीर विजयी हुन्छ र अशुक्र वीर पराजय हुन्छ, या निश्चितरूपले नून कसैले पनि सक्नेन ॥१७॥ शुकदेवजी भन्दछन्—हे राजन् ! बुवापुरका यस्ता निष्कपट इवनहरू सुनेर इन्द्रले मनमनै उनको आदर गरे र आफ्नो यज्ञ यज्ञातेर पितृभय रहित मान्ने प्रशंसा गर्दै यस प्रकार भने—॥१८॥ इन्द्र भन्दछन्—हे दानव ! तिम्रो अवश्य कुनै सिद्ध फल हो, त्यसैले त तिम्रोलाई यस्तो विमल बुद्धि मिलेको छ । आफ्नो पूज्य-जन्ममा तिम्रोले अवश्य सबै जीवहरूको आत्मा तथा सुहृद् भोजमदीश्वरको उपासना गरेका छौ ॥१९॥ तिम्रोले अवश्य विष्णु भगवानको विश्वमोहिनी मायालाई जितितकेका छौ । यमै कारण

राक्ष वृक्षायुधभुजं भुवे ॥ घटमानं यवाराक्ति तव प्राणजिहीर्षया ॥ १६ ॥ प्राणम्लहोऽयं समर हृष्यो वाहनासनः ॥ अत्र न ज्ञायते-  
ऽमुष्य जयोऽमुस्य पराजयः ॥ १७ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इन्द्रो वृत्रवचः श्रुत्वा गतालीकमपूजयत् ॥ गृहीतवज्रः प्रहसंतमाह गतविमयः  
॥ १८ ॥ इन्द्र उवाच ॥ अहो दानव मिदोऽमि यस्य ते मतिरीदृशी ॥ भक्तःसर्वात्मनाऽऽत्मानं सुहृदं जगदीश्वरम् ॥ १९ ॥ भवानतार्पिन्मायां नै  
वेष्णन् जनमोहिनीम् ॥ यद्विहायासुरं भावं महापुरुषतां गतः ॥ २० ॥ स्वत्विदं महदाश्चर्यं यद्रजःप्रकृतेस्तव ॥ वासुदेवे भगवति सत्त्वात्मनि  
दृढा मतिः ॥ २१ ॥ यस्य भक्तिर्भगवति हरो निःश्रेयसेष्वरे ॥ विक्रीडतोऽमृताम्भोषौ किं क्षुद्रैः स्वातकोदकैः ॥ २२ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इति  
ब्रुवाणान्व्योन्यं धर्मजिज्ञासया नृप ॥ युयुधते महावीर्याविन्द्रवृत्रौ युधांपती ॥ २३ ॥ आविध्य परिधं वृत्रः कार्णायसमरिन्दमः ॥ इन्द्राय प्राहि-  
णोद्धोरं वामहस्तेन मारिष ॥ २४ ॥ स तु वृत्रस्य परिधं करं च करभोपमम् ॥ चिल्लेद युगपदेवो वज्रेण शतपर्वणा ॥ २५ ॥ दोर्म्यामुत्कृतमू-  
लाभ्यां बभौ रक्तसवोऽसुरः ॥ छिन्नपक्षो यथा गोत्रः स्वाद्रथो वज्रिणा हतः ॥ २६ ॥ कृत्वाऽधरो हतं भूमौ दैत्यो दिव्युत्तरां हनुम् ॥ नभोगम्भीर

तिमी आसुरीभाव : यागं महापुरुषहरूको सुष्ठुभावमा प्राप्त भएका छौ ॥ २० ॥ हलो आश्वको कुरा ठ यो हो कि राजाशुभी प्रकृतिको भएर पनि तिम्रो बुद्धि स्वप्नरूप मयदान् वासुदेवमा यस्तो बलिले हुनिरहेको छ ॥ २१ ॥ मोक्षपति भगवानमा जसको प्रेम छ, सत्य-समुद्रमा विहार गर्ने यी महात्मा पुरुषलाई विषय-भोगरूरी सुहृद् लाहोमा मलीन जलको के व्यावरणकता छ ॥ २२ ॥ श्रीशुकदेवजी भन्दछन्—हे राजन् ! धर्मको जिज्ञासाले यस प्रकार बार्तालाप गर्दा गर्दै संग्रामभूमिका अधिनायक परम पराक्रमी इन्द्र तथा बुवापुर परस्पर युद्ध गर्न लागे ॥२३॥ हे राजन् ! अनि बुवापुरले एक अतिकाय तथा हस्ताद्वो फलामको वरिष उठाएर आफ्नो बायाँ हातले घुमाउँदै इन्द्राक्षि प्रहार गरिदिए ॥२४॥ क त् यो लाभ्नु मन्दा समार्षेयचराज इन्द्रले बुवापुरको त्यो वरिष र हात्तीको छँद जस्तै भोटो प्यमको झुजा आफ्नो अतपर्वो वज्रले रक्तसार्षेय फटेर झुत्काइदिए ॥२५॥ यस प्रकार जैर्देखि काटिएका दुवै झुजाका मूलमाट रगत बगाउँदै : यां दानव यस्तो देखिरहेपछि, जस्तै इन्द्रको वज्र प्रहारले आहत कुनै पर्वत पृथ्वीमा आफ्नै ढलाको छ ॥२६॥ अनि सुहृदले हिट्ने पर्वत जस्तै